

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

کتابخانه جامعہ اسلامیہ
لاہور

پبلیشرز انڈیا پرائیویٹ لمیٹڈ
بھارت

الذکر والذکر کافی

مجموعہ صحاح
شکر صحت
جبریل

ذکر
ذکر
ذکر

پبلیشرز انڈیا
پرائیویٹ لمیٹڈ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجموعه مقالات کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام

نویسنده:

مهدي فرمانيان

ناشر چاپي:

دار الاعلام لمدرسه اهل البيت عليهم السلام

ناشر ديگيتالي:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۷	مجموعه مقالات کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام جلد ۱۰
۱۷	مشخصات کتاب
۱۹	اشاره
۳۰	فهرست مطالب
۳۳	مقدمه حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (دام ظلّه) ریاست عالی کنگره:
۳۵	مقدمه دبیر علمی حضرت آیت الله العظمی سبحانی (دام ظلّه)
۳۵	ریشه های پدیده تکفیر و انگیزه تشکیل کنگره جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام
۳۵	اشاره
۳۶	آغاز فتنه تکفیر
۳۷	تکفیرِ خشونت بار
۳۸	انگیزه تشکیل کنگره
۴۱	دیباجه
۴۵	بخش اول: تبارشناسی جریان های افراطی و تکفیری
۴۵	اشاره
۴۷	خاستگاه اصلی رشد و شکل گیری جریان های تکفیری / محمد هادی فلاح زاده، علی ابراهیمی
۴۷	اشاره
۴۷	چکیده
۴۸	مقدمه و طرح مسئله
۵۰	۱. تکفیر و تعارضات بین دیدگاه های اعتقادی اهل سنت و وهابیت
۵۸	۲. بررسی خاستگاه ها و کشورهای حامی گروه های تکفیری
۶۶	۳. رویکرد ها و الگو های رفتاری دولت عربستان در رابطه با گروه های تکفیری
۶۶	اشاره
۶۷	راهبرد آموزشی (دیپلماسی عمومی نخبگان)

۷۳	راهبرد رسانه ای (دیپلماسی عمومی همگانی)
۷۴	مرکز پخش خاورمیانه (ام. بی. سی.)
۷۷	نتیجه
۷۹	منابع
۸۲	بررسی اقدامات تکفیریون در عراق و سوریه / مرتضی حسینی نسب، سید جلیل موسوی
۸۲	اشاره
۸۲	چکیده
۸۳	مقدمه
۸۴	بخش اول: اقدامات تکفیریون در سوریه
۱۴۴	بخش دوم: اقدامات تکفیریون در عراق
۱۸۲	بخش دوم: ریشه یابی افکار تکفیری
۱۸۲	اشاره
۱۸۴	التکفیر و الغلو و جهان لعمله واحده / محسن الحیدری
۱۸۴	تمهید:
۱۸۴	التکفیر و الغلو و جهان لعمله واحده و هی التطرف
۱۸۷	حقیقه التکفیر
۱۸۷	اشاره
۱۸۸	«تعریف الایمان و الکفر»
۱۸۹	«موقف الاسلام من ظاهره التکفیر»
۱۹۰	أهم التيارات التکفیریة فی التاریخ الاسلامی
۱۹۰	اشاره
۱۹۰	الاولی: (الخوارج)
۱۹۱	الثانیة: «لقرامطه»
۱۹۲	الثالثة: «لسلفیة»
۱۹۲	حرکه البریهاری
۱۹۳	ابن تیمیہ

- الوهابيه ١٩٣
- اشاره ١٩٣
١. جماعه التكفير و الهجره فى مصر: ١٩٤
٢. جيش الصحابه الباكستانى: ١٩٤
٣. فرقه جنجوى الباكستانيه ١٩٤
٤. تنظيم القاعدة ١٩٤
- اشاره ١٩٤
١. طالبان ١٩٤
٢. جماعه التوحيد و الجهاد ١٩٧
٣. جبهه النصره ١٩٨
٤. داعش ١٩٩
٥. جماعه بوكوحرام ٢٠٠
- دور الغلو فى تدشين التكفير ٢٠١
- اشاره ٢٠١
- حقيقه الغلو: ٢٠١
- الغلو عند اهل الكتاب: ٢٠١
- الغلو بين المسلمين ٢٠٢
- الغلو بين اهل السنّه ٢٠٢
- نماذج من الغلو فى بعض الصحابه عند اهل السنّه ٢٠٤
- اشاره ٢٠٤
- النموذج الاول: ٢٠٤
- غلو بعض اهل اصفهان فى معاويه و الخلفاء ٢٠٤
- النموذج الثانى: ٢٠٥
- أعمال الشعب و اثاره الفتن التى قام بها البريهارى السلفى بذريعه لعن معاويه و يزيد ٢٠٥
- الغلو فى الائمه عليهم السلام فى أوساط الشيعة ٢٠٥
- مواقف أعلام الشّيعه من الغلوّ و الغلاه ٢٠٧

۲۰۷	اشاره
۲۰۷	۱. «قال الشيخ محمد بن علي بن الحسين بن بابويه القمي المتوفى ٣٨١هـ»
۲۰۸	۲. «الشيخ محمد بن محمد بن النعمان المفيد المتوفى ٤١٣هـ»
۲۰۸	۳. «شيخ الطائفة محمد بن الحسن الطوسي (٣٨٥-٤٦٠هـ)»
۲۱۰	اتهام الشيعة بالغلو من قبل اعداء اهل البيت عليهم السلام بذريعه كلمات الغلاة المنسوبين اليهم
۲۱۰	دور الغلاة و المخالفين للوحده الاسلاميه
۲۱۱	فذلكه الكلام في ان التكفير و الغلو وجهان لعمله واحده
۲۱۴	فتنه التكفير جذورها، و أطوارها، و شروطها / تاج الدين الهلالي
۲۱۴	اشاره
۲۱۴	الهدى القرآنى فى حرمه التكفير
۲۱۶	و انطلقت شراره التكفير
۲۱۸	مجمل صفات الخوارج من واقع النصوص الإسلاميه
۲۱۹	مراحل و أطوار الفكر التكفيرى عبر تاريخ الإمه
۲۲۵	نسف المساجد و هدم الأضرحة جنون و حماقه و عمل لا يخدم مصلحه الدعوه و لا يصح العقيده
۲۲۹	مواجهه بين عدوين وهميين و هما [النواصب و الروافض]
۲۳۰	التكفير إثم عظيم و خطرٌ جسيم
۲۳۸	بررسى تطبيقى ديدگاه فقهائى فريقين درباره حرمت تكفير مسلمانان / على نصيرى
۲۳۸	اشاره
۲۳۸	چكیده
۲۳۹	مقدمه
۲۴۰	معناشناسى تكفير
۲۴۱	بررسى ديدگاه فقيهان شيعه درباره حرمت تكفير مسلمانان
۲۴۱	اشاره
۲۴۱	۱. برشمردن مصاديق نجاسات
۲۴۴	۲. باب حرمت قذف
۲۴۵	۳. باب اعلام طهارت نيم خورده مسلمانان

۲۴۵	۴. باب جواز نماز بر میت
۲۴۷	۵. باب اعلام موانع ارث
۲۴۸	نتیجه بررسی آرای فقهای امامیه درباره حرمت تکفیر مسلمانان
۲۴۸	اشاره
۲۵۰	نگاهی به آرای فقهای اهل سنت درباره حرمت تکفیر مسلمانان
۲۵۴	نتیجه
۲۵۶	منابع
۲۶۰	معیارهای کفر از منظر امامیه / محمد انصار، مهدی فرمانیان
۲۶۰	اشاره
۲۶۰	چکیده
۲۶۱	مقدمه
۲۶۱	مفهوم کفر
۲۶۱	اشاره
۲۶۲	رابطه بین اسلام، ایمان و کفر
۲۶۳	ویژگی های کفر و کافر
۲۶۳	اشاره
۲۶۳	۱. انکار خدا
۲۶۴	۲. انکار توحید
۲۶۵	۳. انکار ربوبیت
۲۶۶	۴. شک در خدا
۲۶۸	۵. انکار نبوت
۲۶۸	۶. انکار معاد
۲۷۱	۷. انکار امامت یا ولایت
۲۷۴	جدول نظرات فقهای معاصر
۲۷۴	اشاره
۲۸۲	تأثیرپذیری برخی صفات از ملاک های کفر

- ۲۸۴ آیا فرزند کافر، کافر است؟
- ۲۸۵ ضروری دین
- ۲۸۶ نظریه استقلال
- ۲۸۷ نظریه استلزام
- ۲۸۸ ضروری دین با علم یا بدون علم
- ۲۸۹ نتیجه
- ۲۹۱ منابع
- ۲۹۷ تکفیر اهل قبله در اندیشه علمای دیوبند / محمد طاهر رفیعی
- ۲۹۷ اشاره
- ۲۹۷ چکیده
- ۲۹۸ مقدمه
- ۳۰۱ ماهیت و ارکان ایمان و کفر از نگاه علمای دیوبند
- ۳۰۸ مراتب ایمان و کفر
- ۳۱۷ مخالفت قاطع علمای دیوبند با تکفیر اهل قبله
- ۳۳۱ اجماعی بودن کفر منکر ضروری دین
- ۳۳۹ رابطه دیوبندیه با جریان های تکفیری
- ۳۴۱ نتیجه
- ۳۴۴ منابع
- ۳۵۰ حدیث منع نشستن و عبادت کردن در مقابل: بررسی تطبیقی دیدگاه ابن تیمیة و مذاهب اربعه اهل سنت / حمزه علی بهرامی
- ۳۵۰ اشاره
- ۳۵۰ چکیده
- ۳۵۱ مقدمه
- ۳۵۲ ۱. مفهوم شناسی
- ۳۵۲ الف. عبادت
- ۳۵۲ ب. مقبره
- ۳۵۲ ۲. عبادت در مقبره از منظر ابن تیمیة

۳۵۴	۳. ارزیابی حدیث ابا مرثد
۳۵۴	اشاره
۳۵۵	الف. بررسی سندی حدیث
۳۵۶	ب. بررسی محتوایی
۳۵۶	۴. دیدگاه شافعی ها درباره حدیث ابا مرثد غنوی
۳۵۸	۵. دیدگاه حنفی ها درباره حدیث غنوی
۳۵۸	۶. دیدگاه مالکی ها درباره حدیث غنوی
۳۶۰	۷. دیدگاه حنبلی ها درباره حدیث غنوی
۳۶۲	نتیجه
۳۶۲	اشاره
۳۶۲	دیدگاه اقلیت
۳۶۳	دیدگاه اکثریت
۳۶۳	اشاره
۳۶۳	گروه اول؛ حکم جواز با کراهت
۳۶۴	گروه دوم؛ صحت نماز بدون کراهت
۳۶۵	منابع
۳۷۰	بخش سوم: جریان های افراطی و تکفیری و پیامدهای سیاسی آن
۳۷۰	اشاره
۳۷۲	تحلیلی شرق شناسانه از جریان های تکفیری قدیم و جدید / مرتضی شیرودی
۳۷۲	اشاره
۳۷۲	چکیده
۳۷۳	مقدمه
۳۷۳	شرق شناسی و جریان تکفیر قدیم و جدید
۳۸۷	نتیجه
۳۸۹	منابع
۳۹۰	چیستی فکر سلفی و چگونگی مناسبات غرب با این گروه ها / محمد ستوده، حسن علی یاری

۳۹۰		اشاره
۳۹۰		چکیده
۳۹۱		طرح نظریه رئالیستی - تمدنی هانتینگتون
۳۹۳		تحلیل جایگاه و چیستی فکر سلفی در قالب «رہیافت پارادایمی»
۳۹۶		جریان شناسی تاریخی فکر سلفی
۳۹۹		نحوه تعامل غرب با جریان سلفی - وهابی
۴۰۹		نتیجه
۴۱۰		منابع
۴۱۳		حقوق بشر و جریان های تکفیری / نیما شاه کرمی، سمیه خزدوز
۴۱۳		اشاره
۴۱۳		چکیده
۴۱۴		مقدمه
۴۱۵		الف. معنای لغوی و اصطلاحی تکفیر
۴۱۵		اشاره
۴۱۵		تکفیر در لغت
۴۱۵		تکفیر در اصطلاح
۴۱۶		تکفیر در اسلام
۴۱۷		تکفیر مسلمانان از دیدگاه روایات
۴۱۷		ب. سیر تاریخی پیدایش تکفیریان
۴۲۰		ج. بررسی جنایات تکفیریان از منظر حقوق بین الملل
۴۲۰		اشاره
۴۲۲		۱. ارتکاب جرم نسل کشی
۴۲۵		۲. تخریب اماکن فرهنگی و مذهبی
۴۲۶		د. استفاده از ظرفیت های بین المللی برای حل بحران تکفیریان
۴۲۶		اشاره
۴۲۶		۱. استفاده از ظرفیت دیوان کیفری بین المللی

۲. استفاده از ظرفیت صلاحیت جهانی ۴۲۷
- اشاره ۴۲۷
- الف. تجاوز ۴۲۷
- ب. نسل کشی ۴۲۷
- ج. جرائم جنگی ۴۲۷
- د. شکنجه ۴۲۹
۳. استفاده از ظرفیت تروریسم ۴۲۹
۴. استفاده از ظرفیت شورای امنیت ۴۳۱
۵. استفاده از ظرفیت ناتو ۴۳۳
- ه. وظیفه جامعه جهانی در قبال جنایات تکفیریان ۴۳۳
۱. مداخله نظامی دیگر کشورها ۴۳۳
۲. پرداخت خسارت از سوی کشورهای تأییدکننده اقدامات تروریست ها ۴۳۴
- نتیجه ۴۳۵
- پیشنهادها ۴۳۵
- منابع ۴۳۹
- بخش چهارم: بررسی راهکارهای برون رفت از افراط و تکفیر ۴۴۴
- اشاره ۴۴۴
- راهبردهای تأمین منافع امنیت ملی کشور در روند ظهور و گسترش داعش و تکفیریان در منطقه / سید حسن فیروزآبادی - ۴۴۶
- اشاره ۴۴۶
- چکیده ۴۴۶
- مقدمه ۴۴۷
۱. بیان مسئله ۴۵۰
۲. اهمیت و ضرورت تحقیق ۴۵۲
۳. روش تحقیق ۴۵۵
۴. ادبیات تحقیق ۴۵۵
- الف. بررسی مفهومی موضوع تحقیق ۴۵۵

- ب. تکفیر ۴۵۶
۵. انگیزه های ظهور و بروز تکفیر در جامعه اسلامی ۴۵۸
- اشاره ۴۵۸
- برخی از مهم ترین اصول ادعایی تفکر تکفیری (سلفیت افراطی) ۴۵۹
- توحید و نوع تفسیر از آن ۴۶۰
- بدعت ۴۶۰
- تکفیر مخالفان فکری ۴۶۰
- جهاد علیه شرک ۴۶۰
- تأکید بر نقل و بی توجهی به علم و عقل ۴۶۱
- تأکید بر جهاد به هر شکل و با هر وسیله علیه کفار ۴۶۱
- توسعه معنایی و مصداقی کفر ۴۶۱
- کفر و ایمان اصطلاحی نزد سلفیان تکفیری ۴۶۱
۶. چیستی داعش ۴۶۳
۱. پیشینه شکل گیری داعش ۴۶۳
۲. جریان تکفیری در سوریه ۴۶۵
۳. جریان تکفیری در لبنان ۴۶۶
۴. حامیان بین المللی و منطقه ای داعش ۴۶۶
۷. بررسی، تجزیه و تحلیل ۴۶۷
۸. بررسی محیطی - امنیتی داعش در عراق ۴۶۹
۱. وضعیت میدانی ۴۶۹
۲. وضعیت سیاسی ۴۷۰
۳. مزیت های امنیتی و محیطی داعش ۴۷۱
۴. چالش های امنیتی و محیطی داعش ۴۷۱
۵. نگاه آمریکا به محیط امنیتی منطقه و منافع خود ۴۷۱
۶. رویکرد محیطی صهیونیست ها در محیط امنیتی غرب آسیا با توجه به حضور داعش ۴۷۳
۹. بررسی خبرگی در تحلیل روند ۴۷۴

۴۷۴	۱۰. بررسی تأثیر متقاطع در نشست خبرگی
۴۷۶	نتیجه
۴۷۶	اشاره
۴۷۷	راهبردهای پیش‌گیرانه و بازدارنده در منطقه
۴۷۹	راهبردهای تحکیم ژئوپولیتیک دین در منطقه
۴۸۰	راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای نظامی منطقه
۴۸۱	راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای سیاسی داخلی منطقه
۴۸۱	راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای منطقه‌ای و بین‌المللی
۴۸۲	پیشنهاد
۴۸۳	منابع
۴۸۶	جریان‌های تکفیری، مهم‌ترین خطر فراروی بیداری اسلامی / راضیه علی‌اکبری، ابوالحسن نواب
۴۸۶	اشاره
۴۸۶	چکیده
۴۸۷	مقدمه
۴۸۹	۱. تأثیرات جریان‌های تکفیری بر بیداری اسلامی
۴۸۹	اشاره
۴۸۹	الف. تعمیق شکاف بین‌مذاهب اسلامی
۴۹۱	ب. انحراف از باور به دشمن مشترک
۴۹۲	ج. تسلط دشمنان اسلام بر جوامع اسلامی
۴۹۳	د. شیعه‌ستیزی
۴۹۳	ه. اسلام‌هراسی
۴۹۵	و. اخلال در الگوپذیری از ایران
۴۹۶	۲. راهکارهای مقابله با جریان‌های تکفیری، با توجه به نقش برخی نهادهای علمی
۴۹۶	اشاره
۴۹۶	الف. نشر و ترویج معارف قرآنی و اسلام ناب محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم
۵۰۰	ب. تلاش در جهت تحقق و تحکیم وحدت مسلمانان

ج. آگاهی بخشی در جهت شناخت جریان های تکفیری ----- ۵۰۳

د. فعالیت های بین المللی ----- ۵۰۴

ه. پاسخ به شبهات فرق انحرافی ----- ۵۰۵

نتیجه ----- ۵۰۷

منابع ----- ۵۰۹

درباره مرکز ----- ۵۱۱

مشخصات کتاب

سرشناسه: کنگره جهانی جریان های

افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام (نخستین: 1393: قم)

عنوان و پدیدآور: مجموعه مقالات کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام/ تهیه کننده کنگره جهانی جریان های

افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام؛ به کوشش مهدی فرمانیان

مشخصات نشر: قم: دارالاعلام لمدرسه اهل البیت (ع)، 13-

مشخصات ظاهری: ج.

شابک (ج.10): 978-600-7667-600-28-6 (V.10)

شابک (دوره): 978-600-94845-600-3-9 (V.SET)

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد دهم: 1394

یادداشت: کتابنامه

موضوع: سلفیه - کنگره ها

موضوع: وهابیه - کنگره ها

موضوع: سلفیه - عقاید - مقاله ها و خطابه ها

موضوع: وهابیه - عقاید - مقاله ها و خطابه ها

موضوع: مجتهدان و علما - نظریه درباره سلفیه - مقاله ها و خطابه ها

موضوع: مجتهدان و علما - نظریه درباره وهابیه - مقاله ها و خطابه ها

موضوع: تکفیر - کشورهای اسلامی - مقاله ها و خطابه ها

شناسه افزوده: فرمانیان، مهدی، 1352 - ، گردآورنده

رده بندی کنگره: 1394 ج. 10 م 3 ک/ BP 3/225

رده بندی دیوئی: 477/297

شماره کتابشناسی: 942297477

کنگره جهانی «جری-ان های اف-راطی و تکفیری-ری از دیدگاه-اه علم-ای اسلام»

قم، خیابان شهدا، نیش کوچه 22، پلاک 618

تلفن: 025-37842141

ایمیل: info@makhateraltakfir.com

وب سایت: www.makhateraltakfir.com

مجموعه مقالات کنگره جهانی «جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام»

جلد دهم

تهیه کننده: کنگره جهانی «جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام»

به کوشش: مهدی فرمانیان

ناشر: دارالاعلام لمدرسه اهل البيت عليهم السلام

ویراستار: زینب صالحی

طراح جلد: محمد مهدی اسعدی

صفحه آرا: محبوب محسنی

نوبت چاپ: اول، 1394

شمارگان: 1000 جلد

چاپ و صحافی: سلیمان زاده

قیمت: 25000 تومان

قم، خیابان شهید فاطمی، کوچه شماره 2، فرعی اول، پلاک 31

تلفن: 025-37740729 ایمیل: info@darolelam.ir

وب سایت: darolelam.ir

کلیه حقوق این اثر برای کنگره محفوظ می باشد.

ص: 1

بسم الله الرحمن الرحيم

اشاره

مجموعه مقالات کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام

مجموعه مقالات/جلد دهم

قم/1393

ص: 3

اعضای کمیته علمی کنگره جهانی

«جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام»

ریاست کنگره: حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (دام ظلّه)

دبیر علمی کنگره: حضرت آیت الله العظمی سبحانی (دام ظلّه)

رئیس ستاد و قائم مقام دبیر علمی: حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید مهدی علی زاده موسوی

دبیر کمیته علمی کنگره: حجت الاسلام و المسلمین دکتر مهدی فرمانیان

مسئول اجرایی کمیته علمی: جناب آقای محمد علی موحدی پور

مسئول مقالات اهل سنت داخل: حجت الاسلام و المسلمین محمد رضا خوشخو

مسئول دفتر کمیته علمی: جناب آقای سید محمد مهدی عمادی

مسئول هماهنگی مقالات: جناب آقای عباس صادقی خواه

گروه تبارشناسی جریان های افراطی و تکفیری

مدیر گروه: حجت الاسلام و المسلمین دکتر مهدی فرمانیان

دبیر گروه: جناب آقای محمد حسن بهشتی

اعضای شورای علمی گروه:

حجت الاسلام و المسلمین اسد علیزاده

دکتر محمد الله اکبری

حجت الاسلام و المسلمین مهدی پیشوایی

حجت الاسلام و المسلمین دکتر جباری

حجت الاسلام و المسلمین جبرئیلی

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید لطف الله جلالی

دکتر داداش نژاد

استاد علی اصغر رضوانی

حجت الاسلام و المسلمین محمد طاهر رفیعی

استاد قاسم صفری (جوادی)

حجت الاسلام و المسلمین حمیدرضا مطهری

حجت الاسلام و المسلمین دکتر ملک مکان

حجت الاسلام و المسلمین نیکزاد

حجت الاسلام و المسلمین محمدهادی یوسفی غروی

ص: 5

گروه ریشه یابی افکار تکفیری

مدیر گروه: آیت الله حسینی قزوینی

دبیر گروه: حجت الاسلام و المسلمین حبیب عباسی

اعضای شورای علمی گروه:

حجت الاسلام و المسلمین محمد جواد ابوالقاسمی

استاد سید رضا بطاط

حجت الاسلام و المسلمین فلاح الدوخی

حجت الاسلام و المسلمین حسین رجیبی

حجت الاسلام و المسلمین اکبر روستایی

آیت الله نجم الدین طبسی

حجت الاسلام و المسلمین محمد جعفر طبسی

حجت الاسلام و المسلمین سید محمد یزدانی

گروه جریان های افراطی و تکفیری و پیامدهای سیاسی آن

مدیر گروه: حجت الاسلام و المسلمین دکتر منصور میراحمدی

دبیر گروه: جناب آقای مختار شیخ حسینی

اعضای شورای علمی گروه:

دکتر شهروز ابراهیمی

دکتر محمد پزشکی

دکتر حسین پوراحمدی

دکتر مسعود پورفرد

دکتر محمد علی حسینی زاده

دکتر صادق حقیقت

دکتر رضا خراسانی

دکتر محمد ستوده

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید کاظم سید باقری

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمود شفیعی

دکتر عبدالوهاب فراتی

دکتر ناصر قربان نیا

سرکار خانم دکتر نجمه کیخا

دکتر شریف لک زایی

ص: 6

دکتر عنایت الله یزدانی

حجت الاسلام و المسلمین دکتر یزدانی مقدم

گروه بررسی راه کارهای برون رفت از افراط و تکفیر

مدیر گروه: جناب آقای دکتر حسن بیگی

دبیر گروه: جناب آقای دکتر سید جواد امینی

اعضای شورای علمی گروه:

دکتر اکبر استرکی

دکتر سیامک باقری

دکتر هادی جمشیدیان

دکتر حمید رضا حاتمی

دکتر علیرضا خراشادی زاده

جناب آقای محمدرضا خسروی

دکتر سید محمود رضا شمس دولت آبادی

حجت الاسلام و المسلمین محمد حسن دهقان

جناب آقای حمید رحمتی

جناب آقای بهرام رضایی

جناب آقای محمود زرین ماه

جناب آقای عباس عظیمی کیا

جناب آقای مجید فقیه

دکتر سید ضیاءالدین قاضی زاده

جناب آقای علیرضا کیتبادی

جناب آقاي علي محمد رضايي

جناب آقاي احمد مزيناني

جناب آقاي مهدي مزيناني

دکتر عبدالله هندیانی

مسئول ستاد بین الملل: حجت الاسلام و المسلمین سید محمود وزیری

معاون مسئول بین الملل: حجت الاسلام و المسلمین محمد رضا خوشخو

مسئول دفتر بین الملل: جناب آقاي مرتضی احمدی

مسئول ستاد اجرایی: حجت الاسلام و المسلمین سید محمدعلی موسوی نسب

مسئول دبیرخانه مرکزی: جناب آقاي سید جمال الدین طباطبایی

ص: 7

مسئول دفتر دبیرخانه: جناب آقای سید محمد باقر باقریان مؤحد

مسئول مکاتبات دبیرخانه مرکزی: جناب آقای محمد مهدی فضلی

مسئول امور مالی: جناب آقای ابوالفضل سعادت

مسئول سایت: حجت الاسلام والمسلمین سید مصطفی طباطبایی شیرازی

مسئول فناوری: جناب آقای مجتبی تمیمی

مسئول کمیته مدعوین داخلی: حجت الاسلام والمسلمین علی اصغر ضیایی

مسئول کمیته فرهنگی - تبلیغی: حجت الاسلام والمسلمین علی مولایی

مسئول کمیته رسانه: جناب آقای ابوالفضل صالحی

مسئول کمیته اسکان: جناب آقای سید رضا حسینی

ص: 8

مقدمه حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (دام ظلّه)؛ ریاست عالی کنگره 11

مقدمه دبیر علمی حضرت آیت الله العظمی سبحانی (دام ظلّه) 13

دبیاچه 17

بخش اول:

تبارشناسی جریان های افراطی و تکفیری

خاستگاه اصلی رشد و شکل گیری جریان های تکفیری 25

محمد هادی فلاح زاده، علی ابراهیمی

بررسی اقدامات تکفیریون در عراق و سوریه 59

مرتضی حسنی نسب، سید جلیل موسوی

بخش دوم:

ریشه یابی افکار تکفیری

التکفیر و الغلو و جهان لعمله واحده 121

محسن الحیدری

فتنه التکفیر؛ جذورها، و أطوارها و شروطها 151

تاج الدین الهالالی

بررسی تطبیقی دیدگاه فقهای فریقین درباره حرمت تکفیر مسلمانان 175

علی نصیری

معیارهای کفر از منظر امامیه 195

محمد انصاری، مهدی فرمانیان

تکفیر اهل قبله در اندیشه علمای دیوبند 223

حدیث منع نشستن و عبادت کردن در مقابر: بررسی تطبیقی دیدگاه ابن تیمیّه و مذاهب اربعه اهل سنت . 269

حمزه علی بهرامی

ص: 9

بخش سوم:

جریان های افراطی و تکفیری و پیامدهای سیاسی آن

تحلیلی شرق شناسانه از جریان های تکفیری قدیم و جدید 291

مرتضی شیرودی

چیستی فکر سلفی و چگونگی مناسبات غرب با این گروه ها 309

محمد ستوده، حسن علی یاری

حقوق بشر و جریان های تکفیری 331

نیما شاه کرمی، سمیه خزدوز

بخش چهارم:

بررسی راهکارهای برون رفت از افراط و تکفیر

راهبردهای تأمین منافع امنیت ملی کشور در روند ظهور و گسترش داعش و تکفیریان در منطقه. 361

سید حسن فیروزآبادی

جریان های تکفیری، مهم ترین خطر فراروی بیداری اسلامی 399

راضیه علی اکبری، ابوالحسن نواب

ص: 10

مقدمه حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی (دام ظلّه) ریاست عالی کنگره:

عصر ما روزگارِ حوادثِ دردناک و پیچیده و فتنه های خطرناک برای اسلام و مسلمین است و سرچشمه آن دو چیز است: توطئه دشمنان خارجی اسلام و همکاری منافقین داخلی.

یکی از خطرناک ترین آن ها فتنه تکفیری ها و افراطیون است که اخیراً به صورت گروهی به نام داعش و امثال آن درآمده اند.

فتنه تکفیر از کجا برخاسته؟ و به چه وسیله ای رشد کرده؟ و عوامل گسترش آن، چه بوده؟ و راه خاموش کردن آن چیست؟ هر کدام درخور بحث و دقت است، و به یقین برنامه های سیاسی و نظامی، به تنهایی برای دفع این فتنه ها کارساز نیست هرچند صادقانه باشد.

باید علمای بزرگ اسلام ریشه های این تفکر نادرست را با منطق صحیح قطع کنند و جوانان را از جذب شدن به سوی آن باز دارند.

بر این اساس، تصمیم گرفته شد به کمک جمعی از دانشمندان آگاه و دلسوز، کنگره جهانی به نام «جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام» از تمام مذاهب تشکیل شود و در این زمینه به مطالعات دقیقی پردازند و نتیجه آن را در دسترس همگان بگذارند تا با آگاهی عموم مسلمین این شاءالله این فتنه خاموش شود.

آنچه در این آثار مطالعه می فرمایید بخشی از این مطالعات است.

(رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ)

قم - حوزه علمیه

ناصر مکارم شیرازی

ذی الحجه 1435 قمری

ص: 11

اشاره

ایمان و کفر دو مفهوم متضایند که از اندیشیدن یکی، دیگری نیز تداعی می شود؛ این نوع حالت را در فلسفه، «تضایف» می نامند.

واژه «ایمان» به معنای تصدیق و باور کردن، و لفظ «کفر» به معنای ستر و احیاناً به معنای انکار است و در اصطلاح متکلمان، مقصود از ایمان، تصدیق نبوت نبی زمان و رسالت او، و مقصود از «کفر» نادیده گرفتن دعوت چنین فردی و یا انکار اوست.

تاریخ دعوت آموزگاران آسمانی، حاکی است در هر زمانی که پیامبری مبعوث می شد و دعوت خود را با دلایلی مبرهن می ساخت، جامعه آن روز، به دو گروه مؤمن و کافر تقسیم می شدند، آن کس که به دعوت پیامبری پاسخ مثبت می گفت مؤمن و آن کس که به ندای او پشت می کرد کافر خوانده می شد.

برنامه های تمام پیامبران در دعوت به اصول یکسان بوده و اختلافی در آن ها وجود نداشت و گروه مؤمن در تمام دعوت ها افرادی بودند که به خدای خالق و آفریننده، خدای مدبر و مدیر، ایمان آورده و جز او به معبودی نمی اندیشیدند و رسالت پیامبر زمان خود را از صمیم دل می پذیرفتند.

آن گاه که اراده الهی بر بعثت پیامبر خاتم تعلق گرفت، رسول خاتم، ایمان افراد را با دو کلمه که حاکی از باور باطنی آن ها بود؛ می پذیرفت؛ یعنی هر کس و یا گروهی که «لا اله الا الله، محمد رسول الله» می گفت وارد خیمه اسلام می شد و از جرگه کفر فاصله می گرفت.

از سوی دیگر، اقرار به کلمه اخلاص - که در آن نفی الوهیت از هر موجودی جز خدا سلب شده- در بردارنده اقرار به سه نوع توحید است: 1. توحید در خالقیت؛ 2. توحید در تدبیر؛ 3. توحید در عبادت. زیرا این سه نوع، از خصایص خدای جهان است نه مخلوق او.

افزون بر این، اساس هر دعوت الهی را ایمان به آخرت تشکیل می داد، طبعاً اقرار به حیات اخروی بسان توحید و رسالت، از عناصر سازنده ایمان می باشد و در کلمه اخلاص نهفته است.

در سیره نبوی فصلی به نام «عام الوفود» است؛ یعنی سالی که هزاران نفر از دور و نزدیک به صورت فردی و یا گروهی به مدینه رو آورده و به حضرتش ایمان آوردند و با گفتن دو جمله پیشین که حاکی از باور واقعی آنان بود، مسلمان خوانده شدند. در این مورد آیه های سوره «نصر» نازل شد؛ آن جا که می فرماید: **إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا** پذیرش اسلام این گروه ها فقط با اجرای این دو جمله انجام می گرفت و مسائل کلامی و یا فقهی مطرح نمی شد؛ مثلاً هرگز از آنان در مورد جایگاه خدا و یا رؤیت خدا در رستاخیز و یا حدوث و قدم قرآن و امثال این ها سؤال نمی شد. بلکه ایمان اجمالی به رسالت پیامبر خاتم، آنان را از طرح این مسائل بی نیاز می ساخت. هم چنین مسائلی مانند جواز توسل به انبیا و اولیا، و یا نماز در کنار قبورشان، یا زیارت قبور اولیاء الله برای آن ها، مطرح نمی شد.

آغاز فتنه تکفیر

در زمان معاصر، گروهی تندرو و ناآگاه از اصول و مبانی آیین محمدی، اسلام و ایمان را گویی برای خود احتکار کرده و از میان همه مسلمانان، فقط گروه اندکی را مؤمن می دانند و دیگران را کافر و مهدورالدم می شمرند. ریشه این نوع تکفیرها به عصر ابن تیمیه (ت 728ق.) و پس از وی به وهابیان تندرو برمی گردد و شدت عمل گروه دوم بیش از فرد نخستین است، زیرا ابن تیمیه غالباً از

کلمه بدعت بهره می‌گیرد، ولی گروه اخیر به جای بدعت، واژه کفر را به کار می‌برد و ملاک تکفیر، ناهماهنگی با افکار آن‌ها در امثال مسائل پیشین است.

آن‌ها به شدت با حفظ قبور پیامبران و اولیای الهی مخالف هستند و زیارتگاه‌ها را مظهر بت پرستی قلمداد می‌کنند! در حالی که در طول تاریخ اسلام، قبور انبیای پیشین در فلسطین و اردن و شام و عراق پیوسته محفوظ بوده و مسلمانان گروه گروه به زیارت آن‌ها می‌رفتند و هیچ‌کس چنین کاری را بر خلاف توحید توصیف نمی‌کرد.

حتی روزی که بیت المقدس به وسیله عمر بن خطاب فتح شد، هرگز او به تخریب این مقامات فرمان نداد، بلکه شیوه پیشینیان را در حفظ و آرایش آن‌ها تأیید کرد.

در طول زمان، پس از رحلت پیامبر، تمام موحدان به پیامبر اکرم 6 متوسل شده تا حاجت آنان با شفاعت او برآورده شود. اما این گروه این نوع توسل‌ها را با توسل مشرکان به بت‌ها یکسان می‌گیرند؛ در حالی که ماهیت این دو نوع توسل از هم جداست، و از زمین تا آسمان فاصله دارد.

تکفیر خشونت بار

تکفیر پیشینیان این گروه، غالباً قلمی و لسانی بود، اما تکفیر از دوره وهابیان تندرو، رنگ خشونت به خود گرفت و پیروانشان پیوسته به قُری و قضبات و آبادی‌های اطراف «نجد» حمله می‌بردند و آنچه می‌توانستند غارت می‌کردند و از این طریق بر قدرت مالی خود می‌افزودند.

برای آگاهی از جنایت‌های پایه‌گذار این مسلک و جان‌شینیان او به دو تاریخ معتبر وهابیان مراجعه شود: یکی «تاریخ ابن غنام» و دیگری «تاریخ ابن بشر» که هر دو، مدت هاست چاپ شده و مورد توجه علما و دانشمندان است.

دامن سخن را در این مورد، کوتاه کرده و سخن خویش را با این بیت به پایان می‌رسانیم:

شرح این هجران و این خون جگر ای-ن-زم-ان-بگ-ذارت-ا-وق-ت-دگ-ر

پس از اشغال افغانستان به وسیله قوای سرخ شوروی سابق، تصمیم گرفته شد که برای طرد قدرت کفر، از این سرزمین، از روح جهادی جوانان مسلمان در منطقه استفاده شود تا دشمن را از سرزمین‌های اسلامی دور سازند، این طرح از یک نظر زیبا و خدایپسندانه بود، اما بر اثر فقدان عالم

وارسته و رهبری آگاه از موازین جهاد در میان این جمع، که آنان را به صورت صحیح رهبری کند، سرانجام، تلاش پیکارگران به گونه دیگر ادامه پیدا کرد و برخی از آنان با تأثیرپذیری از افکار وهابیان تندرو، بر تکفیر تمام دولت های اسلامی و ملت هایی که در آن زندگی می کنند، پرداختند. شوربختانه ابتدا این کار با حمله به کشورهای مقاوم و استوار در مقابل صهیونیست ها آغاز شد و به جای این که قدس را آزاد کنند به نابود کردن زیرساخت های کشورهای سوریه و عراق روی آوردند. خشونت آنان با کودکان و زنان و پیران و افتادگان و انسان های بی طرف به گونه ای شد که چهره اسلام را در جهان مشوّه ساخت و دیگر کسی در غرب اظهار علاقه به اسلام نمی کرد. عمل زشت و وحشیانه این گروه کجا و وحی الهی کجا! آن جا که می فرماید: **كَيْفَمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِن لَّمْ يَكُنْ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظًا لَفُضِّصُوا مِنْ حَوْلِكَ** (آل عمران: 159) و پیامبر رحمت در حدیثی می فرماید: **«إِنَّ الرَّفَقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يَنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَأْنَهُ»**؛ (صحیح مسلم، ج 8، ص 22) مهربانی و رفق با هر چیز که در آمیزد آن را مزین می گرداند و چیزی که رفق و مدارا از آن گرفته شود تباہ می گردد.

انگیزه تشکیل کنگره

در این شرایط رقت بار، مرجعیت عالی مقام در حوزه علمیه قم تصمیم گرفت همایشی تحت عنوان «کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام» برای معرفی این گروه و پیامدهای عمل آنان، تشکیل شود و در این مورد از علمای اسلام و محققان خواسته شد که به ریشه یابی و تبیین ماهیت این تکفیر شوم و راه های برون رفت از آن بپردازند. دانشمندان از این دعوت استقبال کردند و در نتیجه، آثاری به دبیرخانه کنگره رسید که بخش مهمی از آن ها ارزشمند و از محتوای عالی برخوردارند؛ از این رو تصمیم گرفته شد این آثار چاپ و منتشر شود و در اختیار اهل نظر و مهمانان عزیز که از داخل و خارج دعوت شده اند قرار گیرد تا از این طریق گامی برای جلوگیری از انتشار این غده سرطانی ویرانگر و ویروس مخوف برداشته شود.

در پایان از تلاش های شبانه روزی اعضای محترم دبیرخانه، سپاس گزاری نموده و زحمات توان فرسای آنان را ارج می نهیم و نیز از کلیه کسانی که این فضای روحانی و علمی را پدید آورده اند، تقدیر و تشکر می کنیم.

قم - جعفر سبحانی

8/6/93

ص: 17

<يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ> (بقره: 208)

در تاریخ اسلام، جنگ های بسیاری میان مسلمانان روی داده است، اما به جز خوارج و جریان های تکفیری در چند قرن اخیر، کمتر فرقه ای، سایر مسلمانان را تکفیر نموده و با استناد به آن، خون و مال و ناموس اهل قبله را مباح شمرده است. خوارج، طلایه داران تکفیر بودند، اما در سه قرن اخیر، وهابیان، خشن تر از آنان پرچم تکفیر را به دست گرفتند و به بهانه دعوت به توحید، بسیاری از مسلمانان را به خاک و خون کشیده و بناها و آثار اسلامی را که دارای قداست و هویت تمدنی مسلمانان بود نابود کرده اند.

با وجود تلاش های فراوان علمای بزرگ اسلام برای مقابله با تکفیر، متأسفانه در عصر حاضر، شاهد رشد و گسترش جریان های تکفیری در گوشه و کنار جهان اسلام هستیم. گروه هایی که جنایت هایی را رقم می زنند که نمونه آن را در تاریخ اسلام، کمتر می توان دید. سربریدن، آتش زدن، مثله کردن، تجاوز به نوامیس، نابودی اموال و تخریب بناهای مقدس، گوشه هایی از جنایاتی است که آنان به نام اسلام مرتکب می شوند.

از سوی دیگر، ترور علمای بزرگ اسلام، تخریب اماکن مقدس و هویت ساز اسلامی، ارتکاب اعمال شنیع و محرم به نام اسلام مانند جهاد نکاح و... ضربات جبران ناپذیری بر پیکر جهان اسلام وارد کرده است.

با نگاهی به جغرافیای کشورهای اسلامی، رد پای این گروه ها را کمابیش در تمامی مناطق اسلامی می بینیم. گروه هایی مانند: جبهه النصره، داعش، القاعده، جندالعدل و حزب التحریر در

آسیا و گروه‌هایی همانند بوکو حرام، الشباب، انصار السنه و انصار الشریعه در آفریقا و گروه‌های متنوع دیگر، همه نشانگر وجود بحران در جهان اسلام است.

این که چنین وضعیتی معلول چه عواملی است، بحث‌های گسترده‌ای می‌طلبند که در مجموعه مقالات به تفصیل به آن‌ها اشاره شده است، اما به اجمال، سهم غرب در پروژه اسلام‌هراسی و در پی آن، اسلام‌ستیزی را هرگز نمی‌توان نادیده گرفت. غرب که با رشد سریع اسلام در جهان رویه روست، امروز پروژه اسلام‌علیه اسلام را آغاز کرده است با حمایت از گروه‌های افراطی و دامن زدن به اختلافات مذهبی، قدرت و قوت مسلمین را تضعیف کند و از طرف دیگر، چهره‌ای مشوه از مسلمین در برابر جهانیان ترسیم نماید.

هم چنین با قرائت‌های انحرافی از مفاهیمی مانند توحید و شرک، ایمان و کفر، بدعت و نظایر آن مسلمانان را به گرداب تکفیر افکنده است.

با این حال به نظر می‌رسد که جنایت‌ها و تخریب‌های جریان‌های تکفیری آن چنان گسترده و بی‌محابا بوده که موجی از نفرت و مخالفت با عملکرد آنان را در جهان اسلام به وجود آورده است.

برای مقابله علمی و روشن‌گرانه با این جریان، لازم بود عالمان و اندیشوران به ریشه‌یابی و راه‌های خلاصی از آن بپردازند، از این رو کنگره جهانی «جریان‌های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام»، با اشراف و هدایت‌های ارزشمند مرجع جهان تشیع، حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی - ادام‌الله‌ظله - بر آن شد تا در حد توان از ظرفیت‌های علمی جهان اسلام برای مقابله با تکفیر بهره‌برداری کند. برای این کار، چهار کمیته علمی با عناوین زیر شکل گرفت:

1. تبارشناسی جریان‌های تکفیری؛

2. ریشه‌یابی عقاید جریان‌های تکفیری؛

3. جریان‌های تکفیری و سیاست؛

4. راه‌های برون‌رفت و مقابله با جریان‌های تکفیری.

محور اول به تبارشناسی جریان‌های تکفیری می‌پردازد. خاستگاه، آب‌سخور و مصادیق تکفیر در طول تاریخ اسلام در این کمیته بررسی می‌شود.

ص: 20

محور دوم، انحرافات عقیدتی و قرائت های تکفیری از عقاید ناب اسلامی را ریشه یابی خواهد کرد. در این کمیته، اصول و مبانی اعتقادی این گروه ها و جریان ها، نقد و انحرافات آن ها از اندیشه اسلامی ریشه یابی می گردد.

محور سوم، عوامل سیاسی رشد و گسترش جریان های تکفیری، وابستگی ها و اهداف آن ها را بررسی می کند.

و محور چهارم، راهکارهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی برای برون رفت از تکفیر، نشان داده خواهد شد.

مقاله هایی که در این مجموعه گرد آمده است، ماحصل آراء و نظریات اندیشمندان و علمای جهان اسلام، درباره محورها و موضوعات فوق است.

هم چنین جهت غنای علمی هرچه بیشتر کنگره، پژوهش های مستقلی توسط اندیشمندان انجام شده است که به اجمال عبارتند از:

1. تکفیر از دیدگاه علمای اسلام: در این تحقیق، دیدگاه علمای بزرگ مذاهب و فرقه های اسلامی، درباره نفی تکفیر بیان شده و تلاش شده است که از سده های پیشین تا کنون، دیدگاه علما و اندیشمندان در مورد حرمت تکفیر اهل قبله آورده شود.

2. تخریب زیارتگاه های اسلامی در کشورهای عربی: این اثر به کارنامه تاریک جریان های تکفیری در تخریب اماکن مقدس و تمدنی جهان اسلام می پردازد. این تحقیق همراه با تصاویری از زیارتگاه ها، قبل و بعد از تخریب است.

3. فتاوی جریان های تکفیری در جواز قتل مسلمانان: جریان های تکفیری به سبب کج فهمی، گاه فتاوی را صادر می کنند، که با هیچ یک از قواعد فقهی منطبق نیست و کاملاً خارج از آموزه های اسلامی است. این مجموعه به جمع آوری فتاوی تکفیری این جریان ها پرداخته است.

4. کتاب شناسی تکفیر: با مراجعه به آثار و کتاب هایی که در حوزه تکفیر تألیف شده است، شاهد تعداد بسیاری از آثار علمی در این عرصه هستیم. این پژوهش به معرفی توصیفی آثاری می پردازد که در حوزه تکفیر و نفی تکفیر، انجام شده است.

5. موسوعه نقد و هابیت افراطی: در اندیشه و هابیت، جریان هایی وجود دارند که مسلمین را کافر می دانند. موسوعه نقد و هابیت افراطی مجموعه ای از آثار علمای اسلام است که از زمان پیدایش این جریان، به نقد و بررسی مبانی اعتقادی آن پرداخته اند.

بی تردید آنچه موجب غنای هرچه بیشتر مجموعه مقالات و هم چنین پژوهش های مستقل کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام شده است، اشرف علمی حضرت آیت الله العظمی سبحانی - ادام الله ظلّه - است که با رهنمودهای راه گشا، کمیته های علمی کنگره را همواره یاری کرده اند.

هم چنین از حجت الاسلام والمسلمین دکتر فرمانیان - دبیر کمیته علمی - که در پی گیری و نظم و ترتیب مقالات زحمات بسیاری را متحمل شده اند و مدیران محترم کمیته های علمی حجج اسلام: قزوینی، میراحمدی، فرمانیان و جناب آقای دکتر امینی تشکر می شود.

امید که در سایه تلاش های مجاهدانه مراجع عظام تقلید و علمای اسلام، شاهد تقریب و همگرایی جهان اسلام و ریشه کن کردن فتنه تکفیر در جهان اسلام باشیم.

رئیس ستاد و قائم مقام دبیر علمی

کنگره جهانی جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام

سید مهدی علیزاده موسوی

22/6/1393

ص: 22

محمد هادی فلاح زاده (1)

علی ابراهیمی (2)

چکیده

جریان‌های تکفیری در جهان اسلام، که در حال حاضر بر بال سیاست‌های استعماری کشورهای غربی، به خصوص اسرائیل و برخی حامیان منطقه‌ای آن در برخی کشورهای منطقه، اقدام به نسل‌کشی و جنایت با نام اسلام و علیه مسلمانان می‌کنند و علاوه بر این جنایات، هر از چند گاهی از سوی فرماندهان و رهبران این جریان‌ها تهدید هجمه به سایر کشورهای منطقه و خارج از منطقه، اعم از اسلامی و غیراسلامی، به گوش می‌رسد به طور قطع پدیده‌ای نیست که در قالب یک جنگ داخلی رشد یافته و اکنون به یک معضل در درون جهان اسلام تبدیل شده باشد، بلکه هم از لحاظ ایدئولوژیکی و هم از لحاظ لجستیکی این گروه‌ها نیازمند پشتیبانی هستند. لذا در این مقاله ضمن بررسی خاستگاه اصلی این پدیده، می‌کوشیم کشورهای، گروه‌ها و جریان‌های مختلفی را که در این زمینه سازی سهمیم هستند بررسی کنیم و در نهایت خاستگاه اصلی آنها را نشان دهیم. هرچند به طور قطع نمی‌توان منکر حمایت‌های سایر کشورهای از این گروه‌ها شد، اما به هر حال در منطقه خاورمیانه، و به دلایل متعدد که ذکر آن در متن رفته است، کشور و جریان‌های فکری خاصی وجود دارند که در زمینه تأسیس، حمایت و هدایت این گروه‌ها برنامه‌ریزی‌های گسترده و طولانی مدت انجام داده‌اند. هرچند این تلاش‌ها در سایه و با عناوین موجه اسلامی و انسانی صورت گرفته است، ولی در عمل آنچه ظهور و بروز یافته جز افراط‌گرایی، تهدید و فشار بر سایر کشورهای و جریان‌های فکری و عقیدتی در درون

ص: 25

1- عضو هیات علمی دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی، قم.

2- پژوهشگر جامعه‌شناسی ادیان

مسلمانان نیست. لذا در یک کلام، آنچه به عنوان آیین وهابیت به دست کشورهای حامی این جریان در کشورهای اسلامی و غیراسلامی، اعم از کمک های انسان دوستانه، تأسیس مراکز خدماتی، آموزشی و دانشگاهی و غیره، صورت پذیرفته در واقع زمینه سازی برای ترویج و تبلیغ جریانی است که یکی از اصول اصلی و اساسی آن تکفیر مسلمانان، به ویژه جریان های فکری غیرهمسو با آنهاست. به طور ویژه کشور عربستان به دلایل سیاسی، امنیتی و ایدئولوژیکی در این زمینه سرمایه گذاری های متعددی انجام داده است و مستقیم و غیرمستقیم ظرفیت بروز و ظهور جریان های تکفیری را فراهم کرده است. به طوری که می توان این کشور را خاستگاه اصلی این جریان ها دانست.

کلید واژه ها: تکفیر، خاستگاه، سلف، وهابیت، دیپلماسی، مبارزه با تهدید.

مقدمه و طرح مسئله

تکفیر مسلمانان در آموزه های اسلامی جایگاه مشروعی ندارد و نمی توان برای آن در قرآن، سنت و حدیث مبنای فکری و فلسفی مشخصی بیان کرد. نخستین فتنه تکفیر در یک فرآیند حکومتی در جنگ های «رِدّه» بود. در این جنگ ها دستگاه خلافت، معارضان خود را کافر و خارج از دین خواند؛⁽¹⁾ هرچند از دیدگاه فقه اسلامی، درباره کافر بودن کسانی که در آن دوره تکفیر شدند، تردید جدی وجود داشته است و برخی گزارش های تاریخی تردید افراد نزدیک به حاکمیت را نشان می دهد.⁽²⁾ دومین واقعه مهم تاریخی درباره تکفیر، غائله خوارج است. یکی از نخستین عقاید خوارج که در آغاز حرکت این فرقه نیز خود را نشان می دهد چگونگی داوری درباره مرتکبان گناه کبیره است، تا جایی که نظریه تکفیر را اساسی ترین نکته ای دانسته اند که خوارج بر آن اتفاق نظر دارند. برای نمونه، بغدادی از کعبی نقل می کند که آنچه خوارج بر آن اجماع دارند حکم به تکفیر علی علیه السلام، حکمین، اصحاب جمل و همه کسانی که حکمیت را پذیرفته اند، و نیز تکفیر همه گناهکاران است. وی از اشعری هم نقل می کند که همین تکفیر و نیز وجوب قیام بر ضد حکمرانان ستمگر را عقیده مشترک همه خوارج می داند.⁽³⁾

ص: 26

- 1- نک: رجوع کنید به: تاریخ طبری (ابوالقاسم پاینده)، ج 3، ص 250-252؛ ابن اعثم کوفی، کتاب الفتوح، ج 1، ص 15-16؛ عبدالرحمان ابی بکر سیوطی، تاریخ الخلفاء، ص 69-71.
- 2- نک: رجوع کنید به رسول جعفریان، تاریخ سیاسی اسلام: تاریخ خلفاء.
- 3- نک: عبدالقاهر بن طاهر بغدادی، الفرق بین الفرق، ص 73.

بعد از این مرحله، در قرن هفتم و هشتم ه.ق. ابن تیمیه مفهوم پردازی گسترده ای در این خصوص انجام داد، اما تلاش های ابن تیمیه در سطح مفهوم پردازی باقی ماند و جنبه عملی پیدا نکرد. اما در قرن 12 و 13 ه.ق. محمد بن عبدالوهاب با تأکید بر اندیشه ابن تیمیه و با استفاده از قدرت شمشیر محمد بن سعود مفهوم پردازی نظری تکفیر را وارد مرحله عملی آن کرد و جنایات گسترده ای در پوشش این مفهوم در بین شیعیان و فرق اهل سنت انجام داد. با عنایت به اینکه تکفیر در نگاه علمای اسلام، اعم از شیعه و سنی، نکوهش شده و حتی گرایش های سلفی نیز در خصوص تکفیر رویکرد معتدلی اختیار کرده اند و می کنند، می توان ادعا کرد که آبشخور پدیده تکفیر، هرچند در پوشش اسلام به مبارزه با مسلمانان می پردازد، اما به نظر می رسد این پدیده آبشخوری غیر از مفاهیم اسلامی برگرفته از قرآن و سنت داشته باشد. در این مطالعه فرض بر این است که پدیده تکفیر از دو منبع فکری ارتزاق می کند؛ یک منبع فکری و اعتقادی که به جریان وهابیت بر می گردد، و منبع دوم که بر فرآیند های سیاسی تکیه دارد و کشور های مخالف با آیین سلام و به اصطلاح استعمارگر با استفاده از آن به تحقق اهداف خود در قالب اسلام هراسی و اسلام ستیزی می پردازند که بنا به گفته علی زاده موسوی، می توان از آن تحت عنوان پروژه استعماری «اسلام علیه اسلام» نام برد.

بنابراین، در این مطالعه با عنایت به این دو فرض به بررسی خاستگاه اصلی رشد و شکل گیری جریان های تکفیری پرداخته خواهد شد. زیرا بدون شک شناخت صحیح جریان های تکفیری شرط لازم برای هر گونه تصمیم سازی و تصمیم گیری در کشور های اسلامی است. تلاش های متعدد و مکرر مراکز پژوهشی در اقصی نقاط دنیا نشان دهنده اهمیت این موضوع است و این ادعا را نیز تأیید می کند که توجه به ظواهر ساده و رفتار دور از منطق برخی رهبران و فرماندهان این جریان ها نباید باعث سهل انگاری و ساده سازی موضوع شود. زیرا به نظر می رسد در اکثر موارد چه بسا در پس این ظاهر ساده و گاه بی منطق، گستره ای از اهداف نهفته است و گروه ها، سازمان ها و کشورهایایی در این زمینه دخیل هستند، که شناخت کامل این گونه جریان ها و نحوه عملکرد آنها، برای حفظ کیان اسلام اهمیت و ضرورت دوجندان پیدا می کند.

این مقاله در سه مبحث ارائه شده است. در مبحث اول، به بازشناسی تکفیر و تعارضات بین دیدگاه های اهل سنت با وهابیت، که به زعم نگارندگان زمینه ظهور ایده تکفیر است، پرداخته شده است. در مبحث دوم، با اتخاذ رویکردی فراملی و مبتنی بر منافع جهان اسلام به بررسی گروه ها و کشورهایایی توجه شده که ظرفیت حمایت از گروه های تکفیری را دارند و در ادامه گروه یا کشوری که از دیدگاه نگارندگان خاستگاه اصلی ایده تکفیر است معرفی شده است. در مبحث سوم، کوشیده ایم رویکرد و الگوی رفتاری دولتی را که خاستگاه اصلی جریان های تکفیری در ترویج و حمایت از وهابیت و ایده تکفیر و زمینه سازی برای گسترش آنهاست بازشناسی کنیم.

1. تکفیر و تعارضات بین دیدگاه های اعتقادی اهل سنت و وهابیت

تکفیر یعنی دیگری را به کفر نسبت دادن، چنانچه کسی مسلمانی را کافر بداند، گویند او را تکفیر کرده است. در تعریف آن گفته اند: «التکفیر هو نسه أحد من أهل القبلة الی الکفر»؛ تکفیر همان نسبت دادن یکی از اهل قبله به کفر است. (1) به عبارت دیگر، تکفیر به معنای خاص آن عبارت است از نسبت صریح خروج از دین و کفر به کسی دادن. معنای عام تکفیر، که امروزه در بخشی از جهان اسلام پدیدار شده، عبارت است از «یک نوع نابردباری دینی و نابردباری مذهبی که گاه در چهره تکفیر خاص، یعنی نسبت خروج دین دادن به کسی، جلوه می کند». (2)

در دیدگاه اسلامی تکفیر رویدادی تاریخی به خصوص در علم کلام است که همراه با تشکیل فرقه های اعتقادی ظهور کرد. دیدگاه های سیاسی و ایدئولوژیک نقش اساسی در شکل گیری جریان تکفیر داشته اند. ریشه اصلی گفتمان تکفیر «حدیث ناحیه» است که در مصادر اهل سنت، مانند مسند ابن حنبل و سنن ابن داوود آمده است که پیامبر فرمود: «امت من به هفتاد و سه فرقه تقسیم خواهند شد، تمام اینان غیر از یکی، اهل جهنم هستند و آن فرقه ای است که بر طریقت من و اصحابم باشد». بدین منظور فرق اهل سنت بر توجه به سلف تأکید کردند. معنای لغوی واژه «سلف»، «قبل» است که در هر زمان نسبت به زمان قبل از خود صدق می کند. هر زمان نسبت به

ص: 28

1- محمود عبدالرحمان عبدالمنعم، ذیل «تکفیر»؛ الموسوعه الفقهيّه، ج 13، ص 227.

2- مفهوم شناسی تکفیر در گفت وگویی شفقنا با رحیم نوبهار، <http://www.shafaqna.com/persian/elected/item/64346>

زمان هایی که بعد از آن می آید(1) «سلف» و نسبت به زمان هایی که قبل از آن آمده و سپری شده خلف است.(2)

اما معنای اصطلاحی «سلف» در واژه «سلفیه» همان سه قرن نخست امت اسلامی، یعنی امت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، است و منشأ این اصطلاح نیز فرموده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بنا به روایت ابن مسعود به نقل از بخاری و مسلم است که: «بهترین مردم، مردمان قرن من هستند، سپس کسانی که در پی ایشان مردمانی می آیند و سپس دیگرانی که در پی آنها می آیند. پس از ایشان مردمانی می آیند که گواهی هر یک سوگندشان و سوگند هر کدام گواهی شان را نقض می کند».(3)

درباره سه قرن اولیه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرموده اند، اختلاف نظرهای فراوانی وجود دارد، اما بدون تردید برتری صحابه به سبب آن است که آنها حلقه های اصلی زنجیری را که به سرچشمه نبوت و تعالیم رسالت می رسد تشکیل می دهند و از همه به این سرچشمه نزدیک ترند. زیرا آنها کسانی هستند که عقاید اسلامی و اصول دین را مستقیماً و بلاواسطه از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم گرفته اند و آداب آسمانی این دین، پیراسته از شائبه های بدعت و ناخالصی ها و وسوسه ها و توهمات، در دل و اندیشه آنان جای گرفته است. دومین گروه، یعنی تابعین، کسانی از اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم بودند که در پرتو هدایت صحابه تربیت شدند و از کسانی پیروی کردند که خود، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را دیده بودند، با وی هم نشین شده بودند و نشست و برخاست داشتند و از سفارش ها و اندرزهای وی اثر پذیرفته بودند. گروه سوم، تابعین تابعین هستند، که دورانشان مقارن با پایان دوران خلوص و حقیقت اسلام بود و پس از این دوران بود که فرقه های متعدد یکی پس از دیگری سر بر آوردند.

مذاهب اهل سنت از نظر فقهی عبارت اند از: حنفیه که مقلدان نعمان بن ثابت معروف به ابوحنیفه (80-151 ه.ق.) هستند. ابوحنیفه فردی ایرانی است که امام اعظم اهل سنت به شمار می رود. در جامعه تسنن، بعد از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و خلفای راشدین و حسنین علیهم السلام هیچ کس به اندازه ابوحنیفه محترم نیست. مالکیه پیروان مالک بن انس (95-179 ه.ق.) هستند. مالک، عرب

ص: 29

1- . اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغة والصحاح العربیه، ماده سلف، ج 4، ص 1376.

2- . سعید رمضان البوطی، السلفیه مرحله زمینه مبارکه لا مذهب اسلامی، ص 9.

3- . انّ النبی قال: خیر الناس قرنی، ثم الذین یلونهم، ثم یجیی قوم تسبق شهاده احدهم یمینه و یمینه شهادته؛ محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح بخاری، ج 5، ص 3.

قحطانی است. شافعیه پیروان محمد بن ادریس شافعی (151-204 ه.ق.) هستند. شافعی عرب قرشی است. حنابله که پیروان احمد بن حنبل (ف. 241 ه.ق.) هستند. احمد از لحاظ نژاد عرب است، ولی ظاهراً خاندانش در ایران (مرو) می زیسته اند.⁽¹⁾

از نظر اعتقادی نیز، اهل سنت به فرقه های زیر تقسیم می شوند: اشاعره (جبریون) که اکثریت اهل سنت و پیروان ابوالحسن علی بن اسماعیل اشعری هستند. اهل حدیث، که پیروان احمد بن حنبل هستند. معتزله (اختیاریون) که پیروان واصل بن عطا هستند. ماتریدیه که پیروان ابو منصور ماتریدی سمرقندی هستند و شامل بسیاری از حنفی های شرق جهان اسلام می شوند.⁽²⁾

مذاهب فقهی اهل سنت از قرن چهار منحصراً به این چهار مذهب شد، ولی قبل از آن بیش از چهار مذهب فقهی در میان اهل سنت مطرح بود که به علل گوناگونی از جمله کاهش اختلافات، فقط چهار مذهب فقهی و از نظر کلامی نیز فقط مذهب اشعری به رسمیت شناخته شد. این موضوع موجب منقرض شدن سایر مذاهب اعتقادی و فقهی دیگر شد. ولی هیچ یک از این برداشت ها و تفاسیر عامل قتل مسلمانان نشد. چون اگرچه برخی با نوع نگاه خود دیگران را بر مسیر باطل و احیاناً کفر می دانستند ولی معتقد بودند طریق بازدارندگی از کفر قتل نیست، بلکه ارشاد است.

در قرن چهارم، گروهی با برداشت های خود اقدام به ترویج عقاید احمد بن حنبل کردند که در این میان می توان به ابو محمد بریهاری، عبدالله بن محمد عکبری، معروف به ابن بطه، اشاره کرد و بعدها در قرن هفت و هشت هجری ابن تیمیه نیز از عقاید آنها تأثیر پذیرفت و به تبلیغ آنها با نگاهی خاص پرداخت. در اوایل قرن 12 و 13 ه.ق. مذهب وهابیت منسوب به بنیان گذار آن، شیخ محمد بن عبدالوهاب، در نجد و برخی مناطق اطراف جزیره العرب گسترش یافت. در بررسی آموزه ابن عبدالوهاب، می توان گفت او همانند ابن تیمیه کوشیده است رابطه ای میان بازخوانی مذهب و فعالیت اجتماعی - سیاسی ذیل نام «سلفیه» مطرح کند. در گام اول، به بحث اصلاح نظری مذهب پرداخت و در باب توحید نظریه پردازی کرد. وی بسیاری از رسوم معمول نزد فرق مختلف

ص: 30

1- محمد جواد مشکور، تاریخ شیعه و فرقه های اسلام تا قرن چهارم، ص 76.

2- مهدی فرمانیان، فرق و مذاهب کلامی اهل سنت، ص 21.

اسلامی را مصداق شرک معرفی کرد و لازمه توحید را ترک همه این رسوم دانست. از همین رو، یارانش خودشان را «اهل التوحید» و «موحدون» می خواندند و سایرین را کافر می نامیدند.

در گام دوم از بُعد اصلاح عملی، با تأکید بر آموزه امر به معروف و نهی از منکر، آن را زمینه ای برای راه اندازی یک جریان فعال سیاسی- نظامی قرار داد و با تأکید بر وجوب آن، سازمانی را پدید آورد که خود را «اخوان من اطاع الله» می خواندند. دیدگاه ابن عبدالوهاب در باب توحید و توسعه در معنای عبادت، طیف وسیعی از مسلمانان را در معرض انتساب به شرک و تکفیر قرار می داد، در حالی که طیف دیگری از سلفیان با این نگرش و این رویکرد به امت اسلامی مخالفت بنیادی داشتند. به همین دلیل برخی از متفکران، سلفی دانستن جریان وهابیت را اشتباه می دانند که حتی از معنای اصطلاحی ابن تیمیه نیز عدول کرده است؛ چراکه در عقاید سلف (سه قرن اول اسلام) تکفیر مخالفان عقیدتی به این شدت یافت نمی شود. حتی خود ابن تیمیه هم به شدت وی به تکفیر مسلمانان نپرداخته است. لذا لازم است به بررسی تعرضات مطرح بین اهل سنت و فرقه وهابیت پردازیم. زیرا همان گونه که مطرح شد آبخور اعتقادی پدیده تکفیر را می توان در آیین وهابیت دانست نه اینکه همه فرق اهل سنت را متهم به تکفیر مسلمانان کنیم. در زیر به برخی از این تفاوت ها و تعارض ها اشاره می شود. (1)

1. به اعتقاد وهابیان، هر گاه کسی شهادتین را بر زبان جاری کند، ولی بدان عمل نکند ارزشی ندارد و چنین کسی کافر و مشرک است و خون و مال او حلال است. در مقابل مسلمانان همگی بالاتفاق معتقدند که هر کس شهادتین را بر زبان جاری کند مال و خونس محفوظ و محترم است. محمد جواد مغنیه در کتاب هذبه هی الوهابیه با استناد به کتب محمد بن عبدالوهاب و آثار دیگر وهابیان می نویسد: «به نظر وهابی ها هیچ انسانی نه موحد است و نه مسلمان، مگر اینکه امور معینی را ترک کند». (2) در حالی که، همه مسلمانان معتقدند هر کس شهادتین را بر زبان جاری کند مسلمان است و خون و مالش محفوظ است.

2. وهابیان به اصل اجتهاد آزاد معتقدند و تقلید از مذاهب چهارگانه را لازم ندانسته، آن را از

ص: 31

1- . سید مهدی علیزاده موسوی، سلفی گری و وهابیت؛ تبارشناسی.

2- . محمد جواد مشکور، فرهنگ فرق اسلامی، ص 457-461.

مصادیق تقلید کورکورانه می دانند. (1) این اعتراض به قدری شدید است که محمد بن عبدالوهاب، فتوا به جواز قتل هر کسی می دهد که عقیده اهل سنت و جماعت را دارد و این امری است که وهابیان امروز بنا به مصالحی آن را ابراز و اعلان نمی کنند. او در نامه خود به ابن عیسی، که بر او احتجاج کرده بود که فقها به چیزی برخلاف فهم او معتقدند، فقه مصطلح را که تمام مذاهب اسلامی بدان معتقدند، شرک می داند و می نویسد:

(إتخذوا أحبارهم و رهبانهم أرباباً من دون الله)، این آیه را رسول خدا و پیشوایان پس از او به همین چیزی که شما اسم آن را فقه گذاشته اید، تفسیر کرده اند و همین فقه است که خداوند آن را شرک نامیده و دنبال کردن آن را «ارباب غیر از خدا» معرفی کرده است. من خلافتی در این معنا بین مفسران نمی بینم. (2)

او در گفتاری، پیروی از فتاوی علمای مذاهب مختلف را پیروی از آرا و أهوای متفرق و مختلفی می داند که شیطان آن را وضع کرده است: «الأصل السادس: رد الشبهه التي وضعها الشيطان في ترك القرآن والسنة و اتباع الآراء والأهواء المتفرقة المختلفه». (3) او همچنین از نسبت دادن کفر به علمای سایر مذاهب و حتی علمای حنبلی ابایی ندارد.

محمد بن اسماعیل صنعانی، از معاصران ابن عبدالوهاب و از بنیان گذاران مذهب وهابیت می نویسد: «فقههای مذاهب اربعه اجتهاد برخلاف آن مذهب را جایز نمی شمارند، ولی این سخنی است نادرست که جز شخص جاهل و نادان لب به آن نمی گشاید». (4) بنابراین، وهابیان برخلاف مذاهب چهارگانه (حنفی، مالکی، حنبلی و شافعی) قائل به انفتاح باب اجتهادند و حرف فقهای مذاهب چهارگانه را که می گویند اجتهاد بعد از چهار مذهب جایز نیست، باطل می شمارند.

وهابی ها جسم و جهت برای خداوند اثبات می کنند (5) و به رؤیت حسی خداوند قائل اند. (6) در مقابل بسیاری از علمای اهل سنت مخالف تجسیم خدا هستند. حاکم نیشابوری (ف. 405ق.)،

ص: 32

- 1- . علاء الدین حسین رحال، معالم و ضوابط الإجتهد عند شیخ الإسلام ابن تیمیه.
- 2- . عمرو بن عبد المنعم سلیم، المنهج السلفی عند الشیخ ناصر الدین الألبانی.
- 3- . محمد ابراهیم جناتی، منابع اجتهاد از دیدگاه مذاهب اسلامی.
- 4- . محمد بن اسماعیل بن صلاح صنعانی، تطهیر الاعتقاد عن ادران الالحد - عربی و غیر عربی، ص 19.
- 5- . ابن تیمیه، العقیده الحمویه، ص 451.
- 6- . محمد بن عبد اللطیف، الهدیه السنیه.

در روایتی از اُبی بن کعب نقل کرده است که مشرکان از رسول گرامی صلی الله علیه و آله و سلم خواستند که نسب خداوند متعال را بیان کند. خداوند سوره توحید را نازل کرد و فرمود: «ای پیامبر! به مشرکان بگو: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ! اللَّهُ الصَّمَدُ؛ «او خداوند یکتا و بی نیاز است»، (لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ)؛ «فرزندی ندارد و از پدر و مادری هم زاده نشده». زیرا آن که زاده شده، روزی هم خواهد مرد و آن که بمیرد، ارثی خواهد گذاشت و خداوند بی همتا از مردن و ارث نهادن منزّه است، (وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ)؛ «خداوند متعال، شبیه، مانند و همتا ندارد». آنگاه حاکم نیشابوری و ذهبی گفته اند: «این روایت صحیح است». (1) بیهقی (ف. 458)، از شخصیت های علمی اهل سنت می گوید:

امام احمد بن حنبل (رئیس مذهب حنابله) نظریه قائلان به جسمانیت حق تعالی را باطل دانسته، گفته است: اسم ها از شریعت و لغت گرفته می شود و اهل لغت کلمه «جسم» را در برابر چیزی که دارای طول، عرض، ارتفاع، ترکیب و صورت باشد، قرار داده اند و خداوند متعال از تمامی اینها منزّه است و شایسته نیست که او را جسم بنامیم؛ زیرا او از هر گونه معنا و مفهوم جسم، خارج است و در شریعت نیز این لفظ وارد نشده است. بنابراین، عقیده به جسمانیت باطل است. (2)

قرطبی (ف. 671 ه.ق.)، نیز پس از نقل قول علمای دیگر درباره مجسمه، می گوید: «قول صحیح این است که قائلان به جسمانیت حق تعالی کافرند؛ زیرا تفاوتی میان آنها و بت پرستان و چهره پرستان نیست. (3) نَوَوِي، غزالی، عبدالقاهر بغدادی و ... نیز همین قول را دارند. (4)

3. محمد بن عبدالوهاب معتقد بود تمام اعمال مسلمانان به حد شرک (5) رسیده است و از این رو، وی مسلمانان سنی و شیعه ای را که دیدگاه های او را قبول نداشتند تکفیر می کرد؛ (6) در

ص: 33

1- حاکم نیشابوری، مستدرک الصحیحین، ج2، ص540.

2- محمد بن ابی یعلی، طبقات الحنابله، ج2، ص298؛ ابوالفضل التیمی، اعتقاد الإمام ابن حنبل، ص298؛ ابوعبدالله محمد مصطفی، العقیده احمد بن حنبل، ص110؛ السید حسن بن علی السقاف، تهنئه الصدیق المحبوب، ص39.

3- محمد بن احمد قرطبی، تفسیر قرطبی، ج4، ص14.

4- ابی حامد غزالی، احیاء علوم الدین، ج4، ص253؛ سید علی حسینی میلانی، دراسات فی منهج السنه لمعرفة ابن تیمیه، ص145، به نقل از: ابن تیمیه، الرساله التدمریه، ص92.

5- انما ادعوکم الی التوحید وترک الشکر باللّه.

6- حسن بن فرحان مالکی، مبلغ، نه پیامبر: قرائتی انتقادی بر مسلک شیخ محمد بن عبدالوهاب.

صورتی که ائمه اهل سنت به ویژه احمد بن حنبل، (1) ابوالحسن اشعری، (2) شافعی، (3) ابوحنیفه، (4) کرخی، (5) ابوالاسحاق اسفراینی، (6) ابوعبدالله رازی، (7) یوسف قرضاوی (8) و ... تکفیر اهل قبله را جایز نمی شمارند.

4. وهابیان زیارت قبر انبیا و اولیا و سفر به قصد زیارت قبور آن بزرگواران را حرام می دانند، (9) ولی مذاهب چهارگانه (10) بالاترین ثواب را برای زیارت قبر نبی و مسافرت برای آن قائل اند. (11)

5. سوگند دادن خداوند به حق مقام اولیا از نظر وهابی ها حرام و موجب شرک است، (12) ولی حنفی ها و شافعی ها این امر را مکروه و نه حرام و شرک می دانند. (13)

6. وهابی ها نذر برای مردگان و اهل قبور و اولیا را شرک می دانند. (14) در حالی که اهل سنت می گویند اگر نذر برای بت نباشد لازم الوفاست.

7. توسل، شفاعت، تبرک جستن از پیامبر، استغاثه و طلب حاجت از پیامبران و اولیا و جشن گرفتن میلاد پیامبر اکرم از نظر وهابیت جایز نیست، ولی اهل سنت همه اینها را جایز می دانند. (15)

8. وهابی ها ساخت بنا بر قبور را حرام، (16) ولی اهل سنت آن را مکروه می دانند. (17)

ص: 34

-
- 1- . ابوالفضل تمیمی، اعتقاد الإمام ابن حنبل، ص 10.
 - 2- . علی بن اسماعیل اشعری، مقالات الاسلامیین، ج 1، ص 1.
 - 3- . ابن تیمیه، بیان تلبیس الجهمیه، ج 1، ص 365.
 - 4- . همان.
 - 5- . همان.
 - 6- . همو، درء التعارض، ج 1، ص 54.
 - 7- . همان، ص 322.
 - 8- . یوسف قرضاوی، فتاوی فقہی معاصر، ج 1.
 - 9- . ذہبی، میزان الاعتدال، ج 2، ص 459؛ جمال الدین یوسف مزی، تہذیب الکمال، ج 4، ص 6؛ ذہبی، سیر أعلام النبلاء، ج 6، ص 33.
 - 10- . مالک بن انس، المدونہ الکبری، ج 1، ص 90.
 - 11- . ابن عابدین، ردّ المختار، ج 2، ص 263؛ أحمد بن محمد قسطلانی، المواہب اللدنیہ بالمنح المحمدیہ، ج 3، ص 405.
 - 12- . ابن تیمیه، منہاج السنہ، ج 1، ص 1.
 - 13- . عبدالرحمن جزیری، الفقہ علی مذاهب الاربعہ، ج 1، ص 75.
 - 14- . ابن تیمیه، جامع الرسائل، ج 1، ص 28.
 - 15- . عبدالرحمن بن حسن آل شیخ، فتح المجید، ص 68.
 - 16- . اللجنہ الدائمہ للبحوث العلمیہ و الافتاء، رقم فتوی 7210.

در مجموع، می توان گفت عقاید وهابیت و اهل سنت در موارد متعددی متعارض است. لذا همسان انگاری اهل سنت با وهابیت جفای جبران ناپذیری در حق اهل سنت است. همچنین، همان طور که از موارد اختلافی شماره 4 برمی آید، به نظر می رسد علی رغم اینکه تکفیر در بین سایر فرق اسلامی نیز وجود داشته، ولی خشونت های فعلی جهان در سایه عقاید وهابیت نضج یافته است. لذا می توان گفت وهابیت در عصر حاضر زمینه ساز اصلی ایده تکفیر بوده، گروه های تکفیری و افراطی در جهان اسلام نیز در سایه این اعتقادات گسترش یافته است. (1)

2. بررسی خاستگاه ها و کشورهای حامی گروه های تکفیری

در گام اولیه، برای این گروه های تکفیری، حامیان و خاستگاه های متعددی می توان معرفی کرد، اما لازم است بر اساس اهمیت و جایگاه این کشورها در میزان و نوع حمایت از گروه های افراطی و تکفیری به بررسی و تعیین میزان تأثیرگذاری آنها بپردازیم.

با توجه به ذهنیتی که در بین ملت های منطقه و نخبگان آن وجود دارد اولین گروه از حامیان گروه های تکفیری، سرویس های جاسوسی و امنیتی کشورهای غربی با همراهی اسرائیل است. (2) دلایل متعددی را در این زمینه می توان شاهد گرفت. یکی و البته اصلی ترین دلیل، وجود منافع گسترده این کشورها در خاورمیانه، وجود انرژی، و امکان فروش اسلحه است. به نظر می رسد سرویس های غربی، اعم از اتاق های فکر اروپایی، آمریکایی و اسرائیلی، شرایط را به نحوی طراحی می کنند که گروه های تکفیری در حالی که گمان می کنند برای اهداف خود می جنگند هم سو با اهداف کشورهای غربی اقدام می کنند. برای تحلیل این موضوع «استراتژی هرج و مرج سازنده» (3) دیدگاه نظری مناسبی است.

بر اساس این دیدگاه، غربی ها گروه های شبه نظامی تکفیری را در میدان کارزار فرسایشی وارد می کنند و پس از تضعیف طرف یا دولت های مقابل این گروه ها و تبدیل شدن دولت ها به «دولت های ناموفق»، (4) این گروه ها را، که در آستانه تسلط و دولت سازی قرار می گیرند، به بهانه های

ص: 35

1- . حسین احمد النخسن، اسلام و خشونت (نگاهی نو به پدیده تکفیر).

2- . Hillary Rodham Clinton, Hard Choices.

3- . Strategy of constructive chaos.

4- . Fail State.

مختلف - که بارزترین آن تروریسم است - هدف قرار می دهند. در این وضعیت، هم گروه های تکفیری مضمحل شده اند و هم دولت های مرکزی طرف تقابل با این گروه ها در شرایط بدی قرار گرفته اند. در این شرایط این دولت ها به شیوه های مختلف تحت سلطه قرار می گیرند و توان مقاومت در مقابل قدرت های فرامنطقه ای را ندارند. برای مثال، می توان به روند رشد و سقوط، یا به عبارتی فرسایش گروه های تکفیری، مانند القاعده، طالبان و ...، اشاره کرد. در آغاز فعالیت این گروه ها، شاهد هم پوشانی منافع این گروه ها یا هر گروه افراطی یا تکفیری با منافع غربی ها به خصوص آمریکا و اسرائیل هستیم، اما به فاصله کمی این هم پوشانی منافع به تضاد منافع بدل شده، آمریکا از هم پیمانی به نیرویی مقابل این گروه ها تغییر ماهیت داده است. در چنین شرایطی این پرسش مطرح می شود که: اولاً آیا آمریکایی ها نمی توانند این تضاد را پیش بینی کنند یا اینکه این گروه ها پیش بینی پذیر نیستند، یا اینکه اگر امکان پیش بینی وجود دارد چرا در ابتدا از این گروه ها حمایت می کنند تا آنها قدرت پیدا کنند و دولت های محلی را ضعیف کنند و بعد خود به مقابله با آنها می پردازند؟ برای پاسخ به این پرسش ها باید به اهداف پنهان غربی ها اشاره کرد. چهار دلیل برای چنین اقداماتی از طرف غربی ها قابل تصور است. (1)

1. چرخه بحران: هدف اول از شراکت با گروه های شبه نظامی هم پوشانی منافع حاصل از بحران است. غرب به رهبری آمریکا از بحران های ادواری و مستمر در خاورمیانه منافع فراوانی می برد؛ به ویژه وقتی این بحران ها فرسایشی می شوند. برخی از این منافع عبارت اند از: تضعیف کشورهای منطقه، مساعد شدن زمینه حضور قدرت های فرامنطقه ای، اطمینان از امنیت و قدرت اول بودن اسرائیل، ارزان شدن قیمت انرژی و در نهایت وابستگی کشور های تضعیف شده به اروپا و آمریکا به دلیل تسهیل در اجرای وظایف دولت ها از جمله تأمین امنیت. در این فرآیند، رشد و قدرت گرفتن گروه های تکفیری سبب می شود کشور های مورد حمله تضعیف شوند یا در معرض خطر سقوط قرار بگیرند. در این شرایط، حاکمان این دولت ها بین تصمیم بد و بدتر به انتخاب تصمیم بد، یعنی همان پذیرش نیروهای خارجی در خاک خود و سرانجام چشم پوشی از حاکمیت ملی و استقلالشان در مقابل سقوط دولت هایشان رضایت می دهند. وجود پایگاه های

ص: 36

1- . عبدالله مرادی، «آمریکا، ژئوپلتیک سایکس - پیکو و تجزیه خاورمیانه»، در: <http://www.farsnews.com/newstext.php?>

نظامی مختلف و انعقاد پیمان های نظامی در کشور های منطقه، به خصوص عراق و افغانستان، شاهد و گواه این موضوع است.

2. تشویق مسابقه تسلیحاتی: ناامنی ناشی از شکل گیری چرخه بحران خود باعث می شود بازار خرید تسلیحات برای تأمین امنیت رونق بگیرد. نکته کلیدی در خصوص بیشتر کشورهای خاورمیانه اینجاست که هزینه ها در عرصه نظامی و مسائل مربوط به امنیت پرسود است و هر حاکم و مقام سیاسی از هزینه در این عرصه ابایی ندارد؛ چراکه آن را دقیقاً با قدرت خود مرتبط دانسته، نوعی سرمایه گذاری برای در قدرت ماندن می داند.

3. گسترش فرقه گرایی: هدف سومی که غربی ها و گروه های شبه نظامی به اصطلاح جهادی را وارد هم پوشانی منافع می کند گسترش تقابل های مذهبی است، به طوری که از یک سو این گروه ها با دامن زدن به اختلافات قومی و مذهبی زمینه همگرایی و جذب نیرو را فراهم می آورند و از سوی دیگر غربی ها از این تقابل برای ایجاد اختلاف در میان کشورهای منطقه بهره می گیرند. برخی پیامدهای این مسئله عبارت است از: هدر دادن ظرفیت ها و توانایی های جهان اسلام، خشن و غیرصلح آمیز معرفی کردن اسلام، (1) تضعیف مداوم جهان اسلام و مسلمانان، و جلوگیری از موج اسلام خواهی در غرب.

4. توجه زدایی از اسرائیل: بی شک یکی از مهم ترین اهداف ایجاد چرخه بحران در خاورمیانه توجه زدایی از اقدامات اسرائیل در منطقه است. زیرا از این طریق توجه افکار عمومی و حتی نگاه بسیاری از رهبران سیاسی از توسعه طلبی رژیم صهیونیستی به مقابله با تهدید نزدیک، یعنی گروه های شبه نظامی که در داخل خاکشان یا در نزدیک مرزشان حضور دارند، معطوف خواهد شد. (2) زیرا اگر این منطقه به وحدت و آرامش برسد دست کم دو پرسش اساسی در این زمینه توجه بسیاری از نخبگان، اندیشمندان و مصلحان را به خود جلب خواهد کرد. نخستین پرسش تجاوز، غصب و تهاجم مکرر به سرزمین های فلسطین است و دومین پرسش وجود زرادخانه های هسته ای و سلاح های کشتار جمعی اسرائیل است که بدون نظارت های بین المللی در حال افزایش است.

ص: 37

لذا غربی‌ها با بهره‌گیری از ناآگاهی و با دامن زدن به اقدامات گروه‌های تکفیری در خاورمیانه و بزرگ‌نمایی آن و استفاده از ادعاهای مذهبی و سیاسی چنین گروه‌هایی برای تشدید اختلافات میان کشورها و تبدیل اختلافات سیاسی به اختلافات ایدئولوژیک منافع خود را تأمین می‌کنند و پس از پایان تاریخ مصرف این گروه‌ها می‌کوشند آنها را نابود کنند یا دست کم نشان دهند که در حال مبارزه با آنها هستند.

این موضوع را می‌توان یکی از دلایل اصلی دخالت سرویس‌های امنیتی کشورهای غربی در این منازعه دانست. اما اگر به پرسش اصلی تحقیق برگردیم باید به این پرسش پاسخ دهیم که آیا سرویس‌های امنیتی غرب ظرفیت پرورش این حجم از نیرو برای گروه‌های تکفیری و افراطی را دارند، که به نظر می‌رسد با ایدئولوژی‌های حاکم بر گروه‌های تکفیری و مبانی اعتقادی این گروه‌ها، حمایت مستقیم این سرویس‌ها از این گروه‌ها از لحاظ اعتقادی منطقی به نظر نمی‌رسد. لذا سرویس‌های امنیتی غربی بیشتر موج‌آفرینی می‌کنند و بعد از این مرحله می‌کوشند از وضعیت موجود بیشترین بهره‌برداری را داشته باشند و هدایت این گروه‌ها را بر عهده بگیرند.

دومین گروه حامیان، کشورهای منطقه هستند. در بین کشورهای منطقه برخی جایگاه راهبردی دارند و برخی نیز مایل به تأثیرگذاری در این شرایط اند. اگر از عربستان، ترکیه و مصر به عنوان کشورهای تأثیرگذار در منطقه یاد کنیم، کشورهایی مانند اردن، قطر، امارات، بحرین و دیگر کشورهای هم‌سطح آنها در مرتبه بعدی قرار دارند. (1) این کشورها به دلیل شرایط داخلی و سیاست‌گذاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی ظرفیت لازم را برای ترویج و گسترش هدفمند گروه‌های تکفیری ندارند، هرچند این موضوع باعث نمی‌شود این تصور شکل بگیرد که این کشورها خاستگاه پرورش گروه‌های افراطی و تکفیری با حمایت کشورهای دیگر نیستند.

مصر، از کشورهای است که متهم به پرورش ایده افراط و تکفیر در منطقه می‌باشد. این کشور به دلیل جایگاه علمی و ظهور اندیشه‌های سلفی در بین کشورهای اسلامی یکی از اساسی‌ترین مراکز و کشورهای ترویج‌کننده ایده جهاد و راهبری فکری گروه‌های جهادی است. اما این فعالیت را نه حکومت، بلکه گروه‌هایی هدایت و راهبری می‌کنند که البته در مواقعی رودرروی حکومت نیز

ص: 38

قرار دارند. لذا جدایی و فاصله گرفتن حکومت مصر از اندیشه های مذهبی و استقبال نکردن حاکمیت مصر از سهیم کردن این گروه ها در حاکمیت، همچنین هویتی نبودن حاکمیت در مصر، ایده برنامه ریزی حاکمان مصر برای پرورش گروه های تکفیری را دور از ذهن می کند؛ هرچند راهبران و نظریه پردازان برخی گروه های تکفیری و افراطی یا ریشه مصری دارند یا تعلیم یافته مکتب و مشرب فکری سید قطب و پیروان او هستند. در سال های اخیر و بعد از سقوط دولت حسنی مبارک، به دلیل اختلافات و دودستگی های موجود در این جامعه زمینه ظهور و بروز سازمان نیافته گروه های تکفیری فراهم شد و به دلیل گرفتاری های داخلی مصر این گروه ها در عرصه ملی و منطقه ای گسترش یافتند.

حاکمیت ترکیه بعد از خاتمه جنگ سرد، مقاومت کمتری در مقابل مدیریت دیکته شده غرب برای تحولات منطقه ای در خاورمیانه داشته است. ترکیه هم به لحاظ تاریخی و هم در عرصه سیاست خارجی به دنبال جایگاهی معتبر در بین اروپاییان و ایجاد ائتلافی با غرب است که مبنای آن اصول کمال آتاتورک در سیاست خارجی است. این اصول دیپلماسی ترکیه را تحت کنترل خود دارد. هدف استراتژیک ترکیه در سیستم بین المللی، تشدید تلاش ها برای عضویت در اتحادیه اروپا و تقویت روابط با ناتو است. این کشور می خواهد با تکیه بر سرمایه های اجتماعی، منطقه ای و بین المللی و از طریق تعامل و مذاکره در سه سطح داخلی، منطقه ای و بین المللی به این اهداف دست پیدا کند. ترکیه همچنان در صدد است قدرت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خود را در سطح داخلی افزایش دهد و با این ظرفیت به دنبال ارائه مدلی از دموکراسی اسلامی در دنیاست. سیاست خارجی ترکیه به دنبال حذف موانع در راه همگرایی با کشورهای همسایه است. به موازات این هدف، ترکیه بیشترین تلاش خود را انجام می دهد تا مدل حکومت خود را به منطقه معرفی کند. لذا مطرح می شود که همه این تلاش ها در جهت احیای امپراتوری عثمانی است. لذا اولویت دیپلماسی ترکیه، شعار سیاست خارجی بدون مشکل است. سیاست مداران ترک با دنبال کردن یک سیاست خارجی میانه رو در صددند مشکلات خود را با همسایگان را به جای درگیری با سیاست های جایگزین حل کنند تا مشکلات به حداقل برسد و اعتمادسازی ایجاد شود.⁽¹⁾ لذا ترکیه سیاست های خود را از طریق راهکارهای فرامنطقه ای و چارچوب هایی مانند ناتو و شورای امنیت سازمان ملل

ص: 39

پشتیبانی می‌کند و اگر حمایتی از گروه‌های تکفیری صورت می‌گیرد در این راستا تبیین می‌شود. هرچند ترکیه از منافع مادی فعلی گروه‌های تکفیری، که طبعاً نقش لجستیکی به آن داده است، نهایت بهره‌برداری را می‌کند، ولی ترکیه را نمی‌توان یکی از مراکز پرورش و تولید اندیشه تکفیری دانست.

همچنین یک نکته که مصر و ترکیه را تا حدودی از این اتهام (پرورش فکری و اعتقادی) مبرا می‌سازد داشتن ارتش‌های مستقل و کارآمد و در عین حال سکولار یا لائیک است. لذا همکاری گسترده آنها با گروه‌های افراطی و حمایت‌های فکری از این گروه‌ها چندان منطقی به نظر نمی‌رسد.

حکومت عربستان یکی از حکومت‌های هویتی خاورمیانه است. این حکومت که در نتیجه اتحاد تاریخی خاندان آل سعود و خاندان آل شیخ در 1157 ه.ق. (1744 م./1123 ه.ش.) و در نتیجه مبارزات بی‌امان خاندان آل سعود در 1351 ه.ق. (1932 م./1311 ه.ش.) تشکیل شد نوعی نظام سیاسی-دینی مبتنی بر آیین وهابیت است. در فرآیند تشکیل حکومت آل سعود دو عنصر نیروی نظامی (زور-جهاد) و آیین وهابیت نقش کلیدی داشته‌اند. در سده اخیر هم، عبدالعزیز با ترکیب این دو عنصر توانست بسیاری از قبایل عربستان را تحت حاکمیت خود در آورد.⁽¹⁾ اما اهمیت عنصر ایده وهابیت در این فرآیند اهمیت مضاعفی است، به نحوی که الرشید معتقد است اجبار و استفاده از نیروی نظامی به تنهایی گسترش سرزمینی سعودی‌ها را تضمین نمی‌کرد، و وهابیسم در این زمینه نقش اصلی را داشته است. از یک طرف، انگیزه جدیدی برای تمرکزگرایی سیاسی فراهم کرده است، زیرا اهمیت جهاد در آموزه‌های وهابی، اشغال سرزمین‌های اسلامی را امکان‌پذیر می‌ساخت و گسترش آیین وهابیت پاک کردن عربستان از اشکال غیرارتدوکسی مذهبی و قدرت بخشیدن به شریعت در میان جامعه عرب، خواست اصلی جنبش وهابی بود. وهابیسم رهبر سعودی را به ابزاری جدید برای انسجام و توسعه حاکمیت سعودی‌ها مجهز کرد. برآیند این انسجام زمینه حضورش در منطقه را تقویت کرد. از طرف دیگر، وهابیسم، نوید رستگاری، نه فقط در این دنیا بلکه در سرای آخرت، می‌داد. البته برای اهالی عربستان پذیرش آموزه‌های اسلام وهابی به معنای رهایی از تجاوزات وهابی‌ها و پادشاه‌های تصاعدی بود که وهابیت نوید داده بود.⁽²⁾

ص: 40

1- Oschsenwald, aharon, layish,ulama and politics in Saudi Arabia,1984, p. 273 .

2- Al-Rashid, 2002: 18-19.

دولت فعلی عربستان سعودی میراث دار دولت هایی است که در قرن های 18 و 19 میلادی به دست خاندان آل سعود در منطقه شبه جزیره عرب تشکیل شده بودند. آل سعود در سه مرحله اقدام به تشکیل دولت کرد. مرحله نخست، که در سال های 1157 ه.ق. (1744م./1123ه.ش.) تا 1233 ه.ق. (1818م./1197ه.ش.) را در بر می گیرد که غیر از یمن تمامی شبه جزیره عرب در اختیار دولت سعودی بود. در این دوره دولت عربستان در مواجهه با دولت های خارجی کاملاً هویتی برخورد می کرد و شاکله این هویت نیز آموزه های وهابی-عربی بود. این نوع برخورد دولت عربستان باعث مخالف های فراوانی از جانب دولت های خارجی شد و در نهایت نیز به دست محمد علی پاشا فرو پاشید. دوره دوم در سال های 1239 ه.ق. (1824م./1203ه.ش.) تا 1304 ه.ق. (1887م./1266ه.ش.) در منطقه نجد تشکیل شد. این دولت در مواجهه با سایر کشور ها سیاست «وهابیسیم در یک کشور» را در پیش گرفت که به دلیل اختلافات داخلی فرو پاشید. (1)

دولت سوم آل سعود را عبدالعزیز در سال های 1319 ه.ق. (1902م./1281ه.ش.) تا 1350 ه.ق. (1932م./1311ه.ش.) در مدت حدود 30 سال با تصرف ریاض آغاز کرد. شالوده اصلی جریان توسعه و استحکام آل سعود در این دوره با کسب تجربه دوره های قبلی، محور قرار دادن امنیت به جای هویت است.

با توجه به اینکه مذهب مهم ترین عامل تأثیرگذار داخلی در تشکیل و تداوم دولت سعودی و بدون شک مهم ترین مؤلفه هویتی دولت عربستان سعودی است، اما به گفته هانتز عربستان سعودی صرفاً به دید ابزار به آن نگاه کرده است. عربستان سعودی در یک نگاه واقع گرایانه، عمل گرایانه و غیرایدئولوژیک، سیاست خارجی خود را پیش برده است و دیپلماسی آن از ابتدای تأسیس تاکنون «دیپلماسی مبارزه با تهدید» (2) بوده است. لذا سرشت، ماهیت و منبع تهدیدها تعیین کننده سیاست های آن کشور بوده، عنصر هویت، اعم از ملی و مذهبی، تأثیرگذاری چندانی در این دیپلماسی ندارد. با این رویکرد عبدالعزیز با دولت عثمانی، مصر و بریتانیا به تقابل و تعامل پرداخت و توانست در نهایت استقرار پادشاهی سعودی را زمینه سازی کند. در این دوره حداکثر تهدیدها مربوط به کشور های همسایه و کشور های غربی حاضر در خلیج فارس بود، اما در دوره

ص: 41

1- Al-Rashid, 2002:21-22.

2- Combating the threat.

جانشینان عبدالعزیز به دلیل شرایط جهانی سیاست های امنیتی دولت عربستان سعودی از مجموعه شبه جزیره عرب فراتر رفت و به مناطق دیگر دریای سرخ، آسیای جنوبی، نظیر کشور های پاکستان و افغانستان، آسیای مرکزی و قفقاز، آفریقا و کل جهان عرب گسترش یافت. در عین حال سیاست های خارجی دولت عربستان سعودی به شدت تحت تأثیر تحولات منطقه ای و جهانی قرار گرفت که امنیت دولت سعودی را تحت الشعاع قرار می داد. (1) در واقع، سیاست حاکمان سعودی بعد از عبدالعزیز متأثر از جریان ها و تحولاتی بود که در سایر کشور های منطقه به وقوع پیوسته بود و امنیت ملی عربستان سعودی را تهدید می کرد. جریان هایی مانند ظهور ناسیونالیسم عربی به عنوان یک نیروی سیاسی قوی تحت رهبری جمال عبدالناصر در مصر، تشدید منازعه اعراب و اسرائیل، به هم پیوستن سوریه و مصر و تشکیل جمهوری متحد عربی با خط و مشی انقلابی، افزایش حضور آشکار شوروی در منطقه، از دست رفتن جایگاه بریتانیا در عراق در پی انقلاب عراق به رهبری عبدالکریم قاسم و به قدرت رسیدن حزب بعث در آن کشور، گرایش محمدرضاشاه برای ژاندارمی منطقه، پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل یک حکومت شیعی با دامنه نفوذ بسیار بالا در بین ملت های منطقه. (2) این تحولات و تحولاتی از این دست باعث شد دولت عربستان سیاست های متفاوتی برای برخورد با این تحولات اتخاذ کند. از جمله این سیاست ها می توان به ترویج وهابیت با ابزار ها و شیوه های مختلف در کشور های اسلامی اشاره کرد.

در عین حال، بررسی گروه ها و کشورهای حامی گروه های تکفیری و افراطی نشان می دهد هیچ کدام از آنها از این ظرفیت برای هرج و مرج چشم پوشی نکرده اند، و هر کدام بر اساس منافع ملی و سیاست های کلی کشورشان در فرآیند شکل گیری و بهره برداری از آنها به نحوی دخیل بوده اند، ولی کشور عربستان با عنایت به رویکردی که در مواجهه با جهان و کشور های منطقه در پیش گرفته است بیشترین بهره را از رشد و ترویج این گروه ها در جهت حفاظت از پادشاهی و دولت عربستان می برد. لذا تمام تلاش خود را با همراهی سایر کشور ها برای ترویج، رشد و استفاده از این پدیده به کار گرفته است.

ص: 42

-
- 1- . فرهاد عطایی و محمد منصوری مقدم، «تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی: راهبردی واقع گرایانه بر بستری هویتی»، فصل نامه روابط خارجی، س 5، ش 1، 1392.
 - 2- . همان.

اشاره

یکی از سیاست هایی که دولت عربستان برای حفظ پادشاهی اتخاذ کرده رویکرد واقع گرایانه و عمل گرایانه در مواجهه با جهان و کشور های منطقه است. دومین رویکرد کشور عربستان برای حفظ موجودیت خود، تشکیل یک حکومت هویتی با داعیه توان رهبری جهان اسلام است.

البته برخورداری از حداقل دو موهبت الاهی، یعنی وجود منابع عظیم انرژی و وجود حرمین شریفین در مکه و مدینه، این ظرفیت را در بین کشور های منطقه در سطح مناسب تری در اختیار عربستان سعودی قرار داده است. لذا عربستان سعودی که همواره از ابتدای تأسیس تاکنون در تلاش بوده است در جهان اسلام هویت سازی کند در یک سیاست دوستونی حوزه سیاسی را با سیستم پادشاهی مدیریت کرده، در مواجهه با دنیا از دیپلماسی واقع گرایی و عمل گرایی بهره برده و در حوزه فرهنگی درصدد هویت بخشی به جهان اسلام برآمده و سیستمی برای این شرایط نیز طراحی کرد. در این سیستم، که هیچ گونه تداخلی با سیستم حکومتی عربستان نداشته بلکه مقوم آن بوده، آیین وهابیت به سرکردگی آل شیخ و با نظارت و همراهی آل سعود به عنوان تنها آیین هویت بخش جهان اسلام تلقی شده، تمام تلاش ها در قالب سازمان های فرهنگی و مذهبی صورت گرفته و می گیرد. در عین حال، در مواردی که ناچار به رودرویی بوده است، اقدام به تکفیر و هجمه به سایر فرق و مذاهب کرده است.

این رویکرد باعث شد عربستان سعودی در عرصه سیاست خارجی کاملاً متمایز برخورد کند و به گفته هانتز «اسلام وهابی که از همان ابتدا به عنوان زیربنای عقیدتی حکومت جدید و اساس مشروعیت رهبری جدید به خدمت گرفته شده بود، از طرف ابن سعود صرفاً ابزاری برای پیشبرد هدف های خاندان سعود و توسعه گرایی داخلی بود و نقش چندانی در تعریف و تشکیل سیاست های ابن سعود نداشت، بلکه انگیزه دودمانی توسعه قدرت خاندان آل سعود مهم ترین عامل تعیین کننده بوده است و عبدالعزیز برای دست یابی به این هدف از هیچ کاری، از جمله استفاده ابزاری از ایدئولوژی وهابیت حتی به قیمت ناراحت کردن هواداران محافظه کار خود (آل شیخ) فروگذار نمی کرد»⁽¹⁾. در این وضعیت با همراهی آل شیخ تلاش های متعدد و مکرری صورت گرفته

ص: 43

1- ش-یرین هانتز، برخورد تمدن: آینده اسلام و غرب ها یا همزیستی مسالمت آمیز، ص 250-251.

است که فرقه و اعتقادات وهابیت از حالت اعتقادات یک گروه اقلیت خارج شده، به اعتقادات طیف وسیعی از مسلمانان جهان تبدیل شود. برای اجرایی و عملیاتی کردن این رویکرد از تمامی ابزارها، اعم از فرهنگی و غیرفهرنگی استفاده شده است، با عنایت به اینکه در سایر حوزه‌ها اطلاعاتی دقیق از میزان حمایت‌ها و تلاش‌های دولت عربستان وجود ندارد، لذا در این مقاله به بررسی رویکرد فرهنگی عربستان در چارچوب نظریه دیپلماسی عمومی پرداخته شده است.

با مروری بر ادبیات دیپلماسی عمومی و نیم‌نگاهی به نهادها و روش‌هایی که برای پیگیری این هدف به کار می‌رود، می‌توان دو راهبرد یا روش عمده را درباره دیپلماسی عمومی شناسایی کرد که معمولاً دو سطح متفاوت از مخاطبان را هدف می‌گیرد: راهبرد آموزشی (دیپلماسی عمومی نخبگان) و راهبرد رسانه‌ای (دیپلماسی عمومی همگانی).

به طور کلی، دیپلماسی عمومی ابزاری است برای به کارگیری منابع قدرت نرم، و به عبارت دیگر، مهم‌ترین ابزار قدرت نرم است. البته برخورداری از منابع قدرت نرم به خودی خود به معنای برخورداری از دیپلماسی عمومی نیست. اما اگر دیپلماسی عمومی - چه در شکل رسانه‌ای و چه در قالب آموزشی آن - به خوبی به کار گرفته شود، باعث بازتولید و افزایش قدرت نرم خواهد شد. بنابراین، قدرت نرم و دیپلماسی عمومی لازم و ملزوم یکدیگرند و برهم اثر متقابل دارند.⁽¹⁾

راهبرد آموزشی (دیپلماسی عمومی نخبگان)

مهم‌ترین گروه هدف در دیپلماسی عمومی، نخبگان کشورهای دیگر هستند، چراکه با تأثیر بر آنها می‌توان امیدوار بود که آنها خود به اشاعه گران و ترویج‌کنندگان مقاصد کشور مبدأ تبدیل شوند. از دید بسیاری از تحلیل‌گران، مهم‌ترین مراکز فکرساز برای بخش‌های راهبردی، مراکز علمی تصمیم‌ساز هستند که حتی اولویت‌ها را به دولت‌ها و سیستم‌های سیاسی تحمیل می‌کنند. فرهنگ نخبگانی، تشنه دانش و اطلاعات است. از این رو، در دیپلماسی عمومی، مخاطبان فرهیخته بیشتر با برنامه‌های مبادله‌های علمی - دانشگاهی و فرهنگی - هنری هدف قرار می‌گیرند.

ص: 44

1- . جلال درخشه و مصطفی غفاری، «دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام؛ فرصت‌ها، اقدامات، اولویت‌ها و دستاوردها»، فرهنگ ارتباطات، ش 48، 1390.

مبادله های آموزشی، پذیرش و پذیرایی از نخبگان کشورهای دیگر از دیرباز در شمار سرمایه گذاری های پرسود قرار داشته است.

راهبرد آموزشی، که گاه دیپلماسی فرهنگی نیز خوانده می شود، به برقراری، توسعه و پیگیری روابط با نخبگان کشورهای خارجی از طریق فرهنگ، هنر و آموزش مرتبط است؛ فرآیندی مؤثر که در آن فرهنگ یک ملت از طریق تبادل دانش، ایده، اطلاعات، هنر و ... به منظور تقویت تفاهم متقابل به جهان بیرون عرضه می شود. (1)

سیستم فرهنگی عربستان سعودی برای استفاده از این ظرفیت به استفاده از شیوه های مختلف متوسل شده است. نخستین شیوه، استفاده از موسم حج، اعم از تمتع و عمره است. از آنجایی که مهم ترین منبع قدرت نرم عربستان توجه به مسائل دینی است، حضور میلیون ها زائر در مراسم حج هر ساله این موقعیت را در اختیار عربستان، برای گسترش عقاید و هنجارهای فرهنگی و ارزشی عربستان، به ویژه وهابیت، قرار می دهد. بدین منظور حاکمان سعودی، وزارت خانه مستقلی به نام «حج» تشکیل داده اند که وظیفه اساسی آن، رسیدگی به مسائل حج و حجاج است. این وزارت خانه به طور منظم، کتاب ها و مجلاتی را برای معرفی مکان های تاریخی و اعمال حج و نشر عقاید طبق آیین وهابیت چاپ و منتشر می کند. مؤسسات و نهادهای متعددی مانند «مجلس شورای الدعوه والارشاد»، «المجلس الاعلی و الشئون الاسلامیه»، «ریاسه شئون الحرم المکی والحرم المدنی»، «دور الحج فی نشره الدعوه»، «هیئته الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر»، «الرساله العالیه لاداره الهجره العلمیه والافتاء» و «الجماعه الخیریه لتحفیظ القرآن الکریم» زیر نظر وزارت حج فعالیت می کنند که هر یک به سهم خود با برپایی جلسات، سخنرانی ها در داخل و خارج، تألیف کتب و چاپ نشریات و توزیع و اهدای آنها، به ویژه در ایام حج و عمره و به ویژه ماه های ذی القعد و ذی الحجه، به وظایف خویش عمل می کنند.

از طرف وزارت امور اسلامی سعودی، مرکزی در فرودگاه و در بندر جده مستقر شده است که حدوداً سه میلیون کتاب و نوار به 23 زبان گوناگون در میان حاجیان و زائران خانه خدا توزیع

ص: 45

می‌کند. همچنین برای زائرانی که تمایل دارند در کشورهای خودشان به کار تبلیغ مشغول باشند بیش از 2000 نسخه از کتاب‌های مرجع در نظر گرفته شده که به آنها هدیه می‌شود. (1)

همچنین بسته‌های فرهنگی تحت عنوان هدیه پادشاه عربستان برای حجاج بیت الله الحرام به هنگام خروج از کشور توزیع می‌شود. این بسته‌ها یا «هدیه الحاج» حاوی یک بسته نوار تلاوت‌های ویژه قرآن کریم و کتاب‌هایی مشتمل بر آموزه‌های وهابی، از جمله مسائل اسلامی، تربیتی، ارزش‌ها، اصول شریعت و مسائل عقیدتی و تفسیر و احکام دین، البته از نگاه وهابیت، است.

در مجموع، 26 میلیون نسخه کتاب و نشریه در میان حجاج بیت الله الحرام، اعم از مکه، مدینه و در لحظه ورود و خروج توزیع می‌شود. این کتاب‌ها و نوارها به زبان‌های مختلف شامل اردو، ترکی، انگلیسی، فرانسوی، تایلندی، اندونزیایی، اسپانیایی، ملیباری، روسی، ترکی، آلمانی، فارسی و آلبانیایی است.

همچنین با تربیت مبلغانی که به زبان‌های مختلف مسلط هستند به تبلیغ مستقیم می‌پردازند. این مبلغان با بحث شبه علمی، احساسی و نمادین و اهدای انواع کتاب و دعوت به مراکز علمی شان به تبلیغ عقیده خود می‌پردازند. (2)

شیوه دیگر آنها تأسیس سازمان‌های غیردولتی در حوزه‌های فرهنگی و مذهبی است. «رابطه العالم الاسلامی» سازمان بین‌المللی غیردولتی غیرانتفاعی با صلاحیت خاص به شمار می‌آید که از طریق مصوبه اولین کنفرانس عمومی اسلامی در مکه به دعوت پادشاهی عربستان سعودی، با اهدافی خاص به وجود آمده است. (3) محورهای فعالیت رابطه العالم الاسلامی عبارت است از: فعالیت‌های تبلیغی بین‌المللی شامل سامانه آموزش بین‌المللی رهبران، ائمه جماعات و مبلغان مذهبی، اعزام دانش‌آموختگان مقاطع عالی به عنوان سفیران فرهنگ دینی و پیام‌رسانان مستقل، کفالت امور مادی مبلغان، وعاظ و ائمه جماعات، تأسیس شبکه نخبگانی با ترکیب دانشمندان مسلمان، برگزاری همایش‌ها و هم‌اندیشی‌های بین‌المللی اسلامی، صدور بیانیه‌های رسمی با

ص: 46

1- . خبرگزاری دانشجویان ایران، 1391.

2- . مریم شیرین جانی، بررسی شیوه‌های تبلیغی وهابیت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه ادیان، 1390.

3- . <http://www.themwl.org>

هدف تولید گفتمان مدیریت تولید و انتشار رسانه های اسلامی مکتوب، رسانه های دیداری و شنیداری و رسانه های فضای مجازی، راه اندازی وبلاگ و وب سایت های اینترنتی، صدور فتاوی شرعی با هدف تولید دانش اسلامی، اعطای کمک هزینه ها و بورسیه های تحصیلی، برگزاری کمپین های علمی-آموزشی، فعالیت های بشردوستانه و امدادی تبلیغی و ارائه خدمات سبک زندگی اسلامی. همه این اقدامات را دانش آموختگان مراکزی که تحت مدیریت طرفداران مشرب فکری وهابیت هستند انجام می دهند. آموزه هایی که این افراد و مراکز تبلیغ می کنند طبق آیین وهابیت است. از آنجایی که طبق آیین این مشرب فکری هر آن کس بر این فکر نباشد از دین خارج است و حکم به تکفیر او داده خواهد شد، لذا این اقدامات خود گواه است که چگونه نظریه تکفیر در ممالک اسلامی توسعه پیدا می کند.

نهادهایی مانند مجمع فقه اسلامی، شورای عالی جهانی مساجد، کنفرانس تربیت اسلامی و جمعیت اسلامی جوانان زیر نظر این مرکز قرار دارند. همچنین بیش از یک هزار مسجد و صدها مرکز اسلامی در سراسر جهان زیر نظر این سازمان مشغول فعالیت است. علاوه بر این، این مرکز در کشورهای دیگر برای احداث دو مؤسسه اسلامی، 1259 مسجد، 1069 مدرسه، 200 مؤسسه مذهبی، 134 دانشگاه، 41 درمانگاه، 76 بیمارستان و یک دانشکده جهان عرب در «پاریس» اقدام کرده است.

یکی از زیرمجموعه های رابطه العالم الاسلامی، سازمان بین المللی امداد اسلامی(1) است که موظف به کمک رسانی به کشورهای اسلامی است. عربستان از طریق بانک توسعه اسلامی 77 میلیارد ریال سعودی معادل نزدیک به 21 میلیارد دلار آمریکا به 35 کشور اسلامی و عربی کمک کرده است که بعد از آمریکا، دومین رتبه را در کمک رسانی به کشورهای عربی-اسلامی دارد. این کشور بین 1414 تا 1416 ه.ق. بیش از دو میلیارد و 700 میلیون ریال سعودی در بوسنی و هرزگوین هزینه کرده است. 877 مدرسه تحت کفالت آنهاست و 150 مسجد ترمیم و تجهیز شده است. سه میلیون ریال سعودی کتاب به آنجا فرستاده و 64 دوره آموزش زبان عربی برگزار کرده است.

ص: 47

شیوه دیگری که در این زمینه به کار گرفته اند، ایجاد دانشگاه های بین المللی یا جذب دانشجویان خارجی در دانشگاه های داخلی است. (1) عربستان نیز به منظور گسترش تفکر وهابیت دانشگاه های مختلفی تأسیس کرده است. همچنین با هدف تبلیغ وهابیت در خارج از مرزهای خود اقدام به آموزش دانشجویان داخلی و خارجی کرده است. مهم ترین این دانشگاه ها عبارت اند از: دانشگاه ابن سعود در ریاض، دانشگاه اسلامی در مدینه و دانشکده شریعت در دانشگاه ملک عبدالعزيز.

دانشگاه الامام محمد بن سعود الاسلامیه؛ تا به حال انشعاب هایی از این دانشگاه، به صورت دانشکده های فقه و مطالعات اسلامی، در کشورهای آمریکا، ژاپن، اندونزی، امارات، موریتانی و جیبوتی تأسیس شده است. همچنین مسئولان دانشگاه در پی توافق با بسیاری از دانشگاه های کشورهای اسلامی و غربی هستند تا استادان این دانشگاه را به صورت مهمان برای تدریس مباحث اسلام شناسی با گرایش و طرفداری از آیین وهابیت اعزام کنند، که تاکنون بیش از 200 حلقه علمی برگزار شده است.

الجامعه الاسلامیه؛ این دانشگاه به دستور ملک سعود در 1381ه.ق. در شهر مدینه تأسیس شد. این مرکز با بودجه سنگین و خصوصی سه میلیون ریال سعودی آغاز به کار کرد. در این دانشگاه، بر فراگیری اسلام بر اساس کتاب ها و آموزه های وهابیت تأکید شده، هر گونه تفکر خارج از آن تخطئه می شود. 85 درصد دانشجویان این دانشگاه از خارج از عربستان بوریسیه می شوند و پانزده درصد نیز سهمیه تحصیل مردم عربستان است. علاوه بر این، دولت سعودی ارتباط گسترده ای با دانشگاه های بین المللی در برخی کشورهای مسلمان همچون پاکستان و مالزی دارد و از نظر مالی به آنها کمک می کند. دانشگاه بین المللی اسلامی اسلام آباد پاکستان از مهم ترین آنهاست.

دانشگاه ملک عبدالعزيز در 1961م. برابر با 1381ه.ق. در شهر مدینه منوره تأسیس شد و دانشکده های آن عبارت اند از: دانشکده شریعت، زبان و ادبیات عربی، تبلیغ و اصول دین، مطالعات قرآنی، مطالعات اسلامی و حدیث. بیشتر دانشجویان این دانشگاه را جوانان مسلمان

ص: 48

1- . مریم شیرین جانی، بررسی شیوه های تبلیغی وهابیت، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه ادیان، 1390.

کشورهای اسلامی تشکیل می دهند که پس از تحصیل به تبلیغ آیین وهابیت و سیاست عربستان سعودی در خارج از کشور می پردازند. زبان آموزشی در این مرکز فقط عربی است و 400 استاد و 2700 دانشجو دارد.

مرکز بین المللی گفتمان بین ادیان؛ پادشاه عربستان سعودی در 2007، در جریان دیداری که از واتیکان داشت، موضوع تأسیس مرکزی برای گفتمان بین ادیان جهانی را مطرح کرد. دولت اتریش، وین را به عنوان محل این مرکز پیشنهاد داد. ریاض هم این پیشنهاد را پذیرفت. مرکز عبدالله در وین به عنوان یک مرکز بین المللی تأسیس شد. اتریش، اسپانیا و عربستان سعودی اعضای اصلی آن هستند و واتیکان نیز نقش ناظر را دارد. هزینه های مرکز ملک عبدالله را، که سالانه 15 میلیون یورو اعلام شده، به طور کلی عربستان سعودی تأمین می کند. این مرکز مدعی است که در تلاش است ارزش های انسانی و بخشش را میان تمام جهان گسترش دهد و امنیت، صلح و ثبات را برای همگان به ارمغان بیاورد و تحقق مشارکت دینی، تمدنی و مدنی میان رهبران دینی و سیاسی را گسترش دهد. اما با توجه به کارنامه عربستان در زمینه حقوق بشر و با توجه به اینکه هزینه آن را عربستان تأمین می کند ریاض از این مرکز به منزله پایگاهی برای اشاعه و تبلیغ مکتب وهابیت استفاده می کند تا توجه اذهان را از موارد تجاوز از حقوق بشر و فقدان آزادی دینی در این کشور منحرف کند. ملک عبدالله، دیوید روزن را، که خاخام تابع رژیم اشغال گر است، به عنوان مشاور خود در مرکز جهانی گفت وگوی ادیان و فرهنگ ها در وین تعیین کرده است. این مرکز و همه کارکنان آن به صورت مستقیم وابسته به دفتر پادشاهی سعودی است؛ و در جهت تأمین اهداف و منافع سیاسی و دینی عربستان در خارج از این کشور و تحت عنوان گفت وگو و تعامل، فعالیت می کند. مهم ترین فعالیت این مرکز تبلیغ وهابیت در اروپاست که این اقدام سبب واکنش گروه های مختلف در وین شده است.

مجمع جهانی جوانان مسلمان؛⁽¹⁾ این مرکز با کمک سالانه دولت عربستان اداره می شود و اهداف اعلام شده آن از این قرار است: خدمت به تفکر اسلامی، عمق بخشیدن به اسباب وحدت فکری و اسلامی میان جوانان، کمک به سازمان ها و جمعیت های ویژه جوانان و دانشجویان

ص: 49

1- . الندوه العالمیه للشباب الاسلامی.

مسلمانان، در سراسر جهان، سهیم شدن در ارائه نقش مثبت جوانان و دانشجویان در ساخت جامعه، کوشش برای جلب افکار جوانان مسلمان که البته همه این تلاش‌ها و اهداف در سایه تفکر وهابی صورت می‌پذیرد. به عبارت دیگر، اسلام با تفکر وهابی محور کار است.

برخی فعالیت‌های این مجمع بدین شرح است: مساعدت به دانشجویان مسلمان نیازمند از ملیت‌های مختلف، برپایی پایگاه‌های پزشکی و تبلیغی در کشورها، از جمله کشورهای آسیایی و آفریقایی، برپایی قریب به یکصد پایگاه تبلیغی در جهان در موسم تابستان، تکفل ایتم، مبلغان، معلمان و دانشجویان، برگزاری بیش از 500 اردوی اسلامی در جهان، برگزاری دوره‌های کارآموزی و فنی در آفریقا، راه انداختن 250 کاروان پزشکی، کشاورزی و تبلیغی در جهان؛ از جمله دو کاروان تبلیغی در اریل و سلیمانیه کردستان عراق به راه انداختن که هر یک از این کاروان‌ها شامل یک پزشک، یک دستیار پزشک، یک کارشناس کشاورزی و یک مبلغ بود و از 131 روستا دیدن کردند و به طور رایگان، خدمات پزشکی، دامپزشکی، و کشاورزی ارائه کردند. نیز این مجمع، 18 باب مسجد در کردستان عراق بنا کرده، در صدد است بر این تعداد بیفزاید. همچنین با هزینه پنجاه میلیون ریال سعودی، تعداد شش هزار یتیم را در برخی کشورهای اسلامی کفالت کرده، هدف از این کار را رسیدگی به مسائل تربیتی، آموزشی، فرهنگی، بهداشتی و اجتماعی آنها و جلوگیری از کفر و گمراهی یتیمان مسلمان دانسته است. نکته اساسی اینجاست که کفر مورد نظر در قالب تفکرات وهابی موضوعیت یافته و محل توجه است.

راهبرد رسانه ای (دیپلماسی عمومی همگانی)

مخاطبان این راهبرد، عامه مردم اند. بخش در خور توجهی از دیپلماسی عمومی کشورهای قدرتمند جهانی به این راهبرد اختصاص دارد که به معنای استفاده از رسانه‌ها به مثابه ابزاری در جهت تحقق اهداف و ارتقای منافع کشورهاست. این راهبرد، که گاه دیپلماسی رسانه ای نیز نامیده می‌شود، از طریق نقش رسانه‌ها در معرفی، توضیح، تفسیر و تبیین موضوعات از زوایای مختلف سمعی و بصری، زمینه بسیار گسترده‌ای را برای القای موضوعات مطرح فراهم می‌آورد. رسانه‌ها با ارائه، شفاف‌سازی، ساده‌سازی اطلاعات و افزایش ورودی‌های متعدد زمینه‌های نفوذ را تقویت

می‌کنند. آنها می‌توانند شرایط مناسب را زمینه‌سازی و تعریف کنند، رویدادها و شخصیت‌های خاص و تأثیرگذار را برجسته کنند و نقش سازماندهی به اطلاعات و رفتارها را ایفا کنند.⁽¹⁾

عربستان با راه‌اندازی شبکه‌های مختلف رادیویی - تلویزیونی با هدف قرار دادن مخاطبان خردسال و بزرگ سال در صدد نفوذ و گسترش آیین خود است. راه‌اندازی بیش از 40 هزار سایت،⁽²⁾ بیش از 300 شبکه ماهواره‌ای⁽³⁾ و در اختیار داشتن دو ماهواره عرب‌ست و نایل‌ست گواه این موضوع است. دولت عربستان کوشیده است هم‌زمان با گسترش قدرت اقتصادی خود قدرت رسانه‌ای خود را نیز تقویت کند و به همین منظور رسانه‌های مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را تأسیس کرده است که عمدتاً به تبلیغ و هابیت در سایر کشورها اقدام کرده‌اند.

مرکز پخش خاورمیانه (ام. بی. سی.)

مرکز پخش خاورمیانه (ام. بی. سی.)⁽⁴⁾

مرکز پخش خاورمیانه یک شرکت رسانه‌ای متعلق به بخش خصوصی و مستقل ماهواره‌ای عربستان سعودی است. ام. بی. سی. در تابستان 1991 به همت ولید بن ابراهیم، برادر همسر سوم ملک فهد، نخستین شبکه تلویزیونی خود را در لندن تأسیس کرد. خاندان پادشاهی سعودی، ام. بی. سی. را به طور مستقیم اداره می‌کند. در حال حاضر مقر اصلی ام. بی. سی. در جده است، اما شبکه‌ها در مدیاسیتی دویی پخش می‌شوند. این شرکت چندین شبکه رادیویی و تلویزیونی دارد که از طریق ماهواره‌های عرب‌ست و نایل‌ست قابل دریافت است. این شبکه‌ها عبارت‌اند از: ام. بی. سی. 1، ام. بی. سی. 2، ام. بی. سی. 3، ام. بی. سی. 4، ام. بی. سی. اکشن، ام. بی. سی. مکس، ام. بی. سی. درام، و ام. بی. سی. مصر که هر کدام اختصاص به برنامه‌های خاصی دارد. همچنین شبکه دیگری به نام ام. بی. سی. پرشیا دارد که مختص ایرانیان است. این شبکه فیلم‌های سایر شبکه‌های ام. بی. سی. را با زیرنویس فارسی پخش می‌کند. هجده رسانه‌ای علیه گفتمان غیروهابی، به ویژه گفتمان شیعی ایرانی و تبلیغ و هابیت از مهم‌ترین دستور کارهای این گول رسانه‌ای است. در پی موفقیت بخش‌های خبری، مدیران آن به این فکر افتادند که برای اعمال نفوذ

ص: 51

- 1- حسین پورا احمدی، قدرت نرم و سیاست خ-ارجی جمه-وری اس-لامی ایران.
- 2- سید محمد حسینی قزوینی، «وهابیت؛ فرقه‌ای ویرانگر و آدم‌کش»، فرهنگ پویا، ش 7، اسفند 1386.
- 3- همو، بررسی شیوه‌های تبلیغی و هابیت علیه شیعه، فایل صوتی، مؤسسه تحقیقاتی حضرت ولی عصر (عج)، 1389.
- 4- Middle East Broadcasting Center (MBC).

بیشتر یک شبکه مستقل خبری تأسیس کنند. از این رو در 2003، تلویزیون 24 ساعته العربیه تأسیس شد.

العربیه؛ این شبکه در 3 مارس 2003 هم زمان با ورود نیروهای نظامی آمریکا به عراق و چند روز قبل از سقوط بغداد تأسیس شد. سرمایه گذاران اصلی العربیه مرکز پخش خاورمیانه، گروه حریری لبنان، عربستان سعودی، کویت و دیگر کشورهای اطراف خلیج فارس هستند که برای پایه گذاری العربیه 300 میلیون دلار هزینه کردند. پایگاه اینترنتی العربیه، بخش فارسی زبان این شبکه را راه اندازی کرد. تلویزیون العربیه یکی از خروجی های رسانه ای گروه ام. بی. سی. است که زیر نظر برخی از محافظان سعودی - وهابی فعالیت می کند. طیف تندروی شاهزادگان سعودی، العربیه را پشتیبانی سیاسی و حمایت مالی می کند و خط مشی این رسانه با نگاه طیفی از شاهزادگان ریاض انطباق دارد که ترویج ایدئولوژی سلفی گری تکفیری و وهابی گری را در جهان اسلام دنبال می کنند. العربیه، احیای تفکرات پان عربیسم، شبهه افکنی در خصوص هلال شیعی، و بزرگ نمایی منازعات درون دینی را با توجه خاصی منعکس می کند. از دیگر شبکه های تلویزیونی منطقه ای و بین المللی که مستقیم یا با کمک غرب راه اندازی شده و تحت نفوذ عربستان است می توان به موارد زیر اشاره کرد.

تلویزیون کلمه؛ (1) یک کانال تلویزیونی اسلامی فارسی زبان در عربستان سعودی است.

کانال صحرا؛ (2) یک شبکه تلویزیونی ماهواره ای است که ویژه پخش برنامه های مذهبی و فرهنگی است. دفتر مرکزی آن در ریاض، (عربستان سعودی) واقع شده است.

شبکه تلویزیونی هدی؛ (3) ایستگاه تلویزیونی اسلامی در مصر و عربستان سعودی است.

شبکه تلویزیونی اقرا؛ (4) یک کانال تلویزیونی ماهواره ای است که برنامه های اسلامی و در حوزه خانواده تولید می کند. برنامه های این شبکه به صورت زنده و به زبان های انگلیسی و عربی در کشورهای اروپایی، آفریقایی، آمریکا و استرالیا پخش می شود.

ص: 52

1- .Kalemeh TV

2- . لقناه الصحراء.

3- .Huda TV

4- .Iqraa TV

شبکه تلویزیونی الحرة؛ (1) شبکه ای ماهواره ای است که به زبان عربی برای خاورمیانه برنامه تولید می کند و با حمایت مالی دولت ایالات متحده است. دفتر مرکزی این کشور در اسپرینگ فیلد، ویرجینیا (USA) واقع شده است. این شبکه پس از تأسیس رادیو صدای آمریکا در 1942 جزء پروژه های عظیم و پرهزینه رسانه ای تلقی می شود و نخستین شبکه ای است که به زبان عربی از سوی آمریکا برای 22 کشور خاورمیانه و آفریقای شمالی (شمال آفریقا) برنامه پخش می کند.

روزنامه الحیات؛ در 28 ژانویه 1946 در بیروت تأسیس شد و به سرعت به یکی از مشهورترین نشریات جهان عرب تبدیل شد. روزنامه فرمانطقه ای الحیات در لندن منتشر می شود و از جمله نشریات متعلق به کشور عربستان سعودی است. الحیات به عنوان یک روزنامه عرب زبان در لندن چاپ و در سطح جهان به صورت روزنامه صبح توزیع می شود. این روزنامه هم زمان با لندن در ریاض، فرانکفورت، قاهره، بحرین، بیروت و نیویورک نیز منتشر می شود. این روزنامه چند دفتر بین المللی و نیز خبرنگارانی مستقر در مناطق مختلف جهان دارد. مهم ترین دفاتر الحیات در بیروت، قاهره، ریاض، منامه، پاریس، واشینگتن، مسکو، جده و دمشق قرار دارد.

الشرق الاوسط؛ الشرق الاوسط نام یکی از روزنامه های بین المللی عربستان است. دفاتر اصلی این روزنامه در لندن و جده قرار دارد و از 1978 منتشر می شود. روزنامه الشرق الاوسط را می توان دومین روزنامه فرمانطقه ای عرب دانست که همچون الحیات به طور هم زمان در لندن و چند پایتخت عربی منتشر می شود. نویسندگان الشرق الاوسط در برخورد با حوادث تروریستی ریاض، مسئله اصلاحات در سعودی و غیره کاملاً محافظه کارند و بیشتر همان سیاست جاری عربستان را در قبال گروه های مخالف تشریح می کنند. (2) روزنامه الشرق الاوسط با سرمایه گذاری مستقیم سعودی ها منتشر می شود و مسئولیت چاپ و توزیع آن را شرکت سعودی «پژوهش و بازاریابی ها» به مدیر کلی «عزام بن محمد الدخیل» بر عهده دارد. این روزنامه علاوه بر اخبار و گزارش ها صفحات ویژه ای برای ادبیات، دین و فرهنگ دارد که در کنار صفحات اقتصادی و اجتماعی قرار می گیرند. الشرق الاوسط مانند الحیات هفته نامه ای مهم و تأثیرگذار به نام «المجله» منتشر می کند.

ص: 53

1- .Alhurra TV

2- . الشرق الاوسط پرتیراژترین روزنامه جهان عرب، عسگری، 1384، روزنامه شرق

دولت مردان و اندیشه ورزان پیرو مشرب وهابیت در عربستان سعودی به منظور صیانت از پادشاهی و سلطه خود بر این کشور و اشاعه مبانی فکری خود با استفاده از نوعی رفتاری متفاوت در دو حوزه سیاست و فرهنگ توانسته اند زمینه استمرار حکومت سلطنتی و غیردموکراتیک خود در عرصه داخلی و بین المللی را فراهم کنند. می توان گفت عربستان به واسطه تأثیرگذاری اش در بازار انرژی جهان - که تأمین کننده 10 درصد انرژی جهان است - و به واسطه وجود مکه و مدینه در سرزمین عربستان و با بهره گیری از مؤسسات، مراکز آموزشی، پژوهشی، رسانه ای و خدماتی، کشورهای غربی و ملت های اسلامی را در خدمت خود گرفته است.

عربستان سعودی با استفاده از ظرفیت مالی گسترده ای که در اختیار دارد، در گام اولیه، به تبلیغ و ترویج گسترده وهابیت اقدام کرده است، به طوری که گستره این تبلیغ تمامی کشورهای اسلامی و غیراسلامی را در بر گرفته است. اما دامنه نفوذ عربستان و به طور مشخص آیین وهابیت به سردمداری آل شیخ در کشورهای اسلامی فقیر شمال آفریقا، جمهوری های منفک شده از روسیه و کشورهای عربی منطقه و پاکستان و افغانستان بیشتر از سایر نقاط دیگر بوده است. دامنه این نفوذ تقریباً تمامی عرصه جامعه، اعم از عموم مردم، دانشجویان، نخبگان و دولت مردان را در بر گرفته، به نحوی که با حمایت های مالی، ساخت مسجد، مدرسه های طلاب و دانشجویان علوم دینی، درمانگاه، اعزام گروه های تبلیغی و ترویجی عموم مردم، با جذب جوانان و نخبگان در قالب بورسیه تحصیلی و جذب استاد در دانشگاه ها و مؤسسات آموزشی داخلی و بین المللی و با حمایت های مالی تحت عنوان کمک های بشردوستانه در قالب وام های بلاعوض یا طولانی مدت بانک جهانی یا بانک اسلامی و غیره، دولت مردان این کشور ها را تحت نفوذ و سیطره دولت عربستان و آیین وهابیت قرار داده است. این گام از فعالیت، که در قالب دیپلماسی عمومی یا سایر اقدامات فرهنگی و با حمایت بخش های مالی و اقتصادی عربستان صورت گرفته، زمینه گسترش و نفوذ آیین وهابیت در گستره وسیعی از جهان اسلام را فراهم کرده است.

با گسترش آیین وهابیت و با تکیه بر مبانی فقهی و اعتقادی وهابیت، که قائل به ساده سازی و ظاهرگرایی در اسلام است، زمینه اعمال خشونت در قالب تکفیر فرق اسلامی و غیرمسلمانان و

صدور فتاوی شاذ در جهت تأمین خواسته های عالمان یا رهبران گروه های افراطی فراهم شده است.

اگر سه مقوله ایدئولوژی، حمایت مادی و مالی و جذابیت های جنسی را از عوامل اساسی در تشکیل و جذب نیرو در گروه های افراطی و تکفیری بدانیم، آیین وهابیت ظرفیت توجیه این امور برای اعضای این گروه ها را داشته و دارد.

در حوزه ایدئولوژی، آیین وهابیت با تکفیر سایر فرق اسلامی و غیرمسلمان و همچنین مفتوح بودن باب اجتهاد در صدور فتاوی مصلحت گرایانه، زمینه اعمال خشونت کنترل ناپذیر را در اختیار این افراد قرار می دهد. از طرف دیگر، همین آیین زمینه توقیف اموال کسانی را که در جنگ ها شکست خورده اند یا پرداخت جزیه بر غیرمسلمان را برای حاکم، مشروع تلقی کرده، از این طریق زمینه دست یابی به منابع مالی ممکن را فراهم می آورد. همچنین در خصوص موضوعات جنسی نیز با صدور فتاوی خاص، مانند جهاد نکاح و غیره، زمینه دست اندازی بر ناموس مسلمانان و غیرمسلمانان را فراهم می آورد.

بنابراین، عربستان سعودی با پاشیدن بذر وهابیت در کشور های اسلامی و غیراسلامی ظرفیت ایجاد و رشد گروه های تکفیری را فراهم کرده است. از طرف دیگر، در قالب آیین وهابیت تمامی شرایط لازم برای جذابیت عضویت در این گروه های تکفیری را تسهیل کرده است. بنابراین، گزاف نیست اگر به عنوان سخن پایانی ادعا کنیم که عربستان سعودی در مقایسه با سایر کشور های حامی گروه های تکفیری نقش اساسی و انکارناپذیری داشته، زمینه ایجاد و تشکیل این گروه ها را در موقعیت های مختلف برای عربستان به منظور تحقق اهدافش فراهم کرده است. لذا عربستان سعودی را می توان خاستگاه اصلی جریان های تکفیری دانست.

1. سبحانی تبریزی، جعفر، وهابیت مبانی فکری و کارنامه عملی، موسسه امام صادق علیه السلام، قم، ۱۳۸۸ ش.
2. سبحانی تبریزی، جعفر، فرهنگ عقائد و مذاهب اسلامی، توحید، قم، ۱۳۷۸ ش.
3. حسن بن فرحان مالکی، انتقادی بر مسلک شیخ محمدبن عبدالوهاب، ترجمه: سید یوسف مرتضوی، امیرجوان آراسته، قم، ۱۳۸۷ ش.
4. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغه والصحاح العربیه، تحقیق: احمد بن عبدالغفور عطار، ۱۳۷۶ ش.
5. مشکور، محمد جواد، تاریخ شیعه و فرقه های اسلام، اشراقی، تهران، ۱۳۷۹ ش.
6. فرمانیان، مهدی، فرق و مذاهب کلامی اهل سنت، آثار نفیس، قم، ۱۳۹۱ ش.
7. موسوی، سید مهدی علیزاده سلفی گری و وهابیت، جلدیکم، تبارشناسی، چاپ دوم، الهادی، قم، ۱۳۸۹ ش.
8. مشکور، محمد جواد، فرهنگ فرق اسلامی، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد مقدس، ۱۳۷۲ ش.
9. رحال، علاءالدین حسین، معالم و ضوابط الاجتهاد عند شیخ الإسلام ابن تیمیه، دارالنفائس، اردن، ۱۴۲۲ ق.
10. عمرو بن عبدالمنعم سلیم، المنهج السلفی عند الشيخ ناصر الدین الألبانی، دارالضیاء، چاپ اول، ریاض، ۱۴۲۵ ق.
11. جناتی، محمد ابراهیم، منابع اجتهاد از دیدگاه مذاهب اسلامی، چاپ اول، انتشارات کیهان، تهران، ۱۳۷۰ ش.
12. صنعانی، محمد بن اسماعیل بن صلاح، تطهیر الاعتقاد عن ادران الالحاد- عربی و غیر عربی، مطبع فاروقی، ۱۲۹۳ ق [بی جا].
13. الخشن، حسین احمد، اسلام و خشونت (نگاهی نوبه پدیده تکفیر)، ترجمه: موسی دانش، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۹۰.
14. عطایی، فرهاد و همکار، تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعودی، ۱۳۹۱ ش [بی نا، بی جا].
15. شیرین جانی، مریم، بررسی شیوه های تبلیغی وهابیت، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه ادیان، ۱۳۹۰ ش.

16. رجبی، حسین، بررسی فتوای تکفیر در نگاه مذاهب اسلامی، نشر مشعر، تهران، 1389 ش.
17. صفاتاج، مجید، تکفیر، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، 1380 ش.
18. سبحانی، جعفر، «تکفیر و تروریسم»، در: درسهایی از مکتب اسلام، ش 10، سال 46، 1385 ش.
19. نظام‌الدینی، سید حسین، مبانی کلامی سلفیان تکفیری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1389 ش.
20. رفیع، حسین و نیکروش، ملیحه، «دیپلماسی عمومی و قدرت نرم با تاکید بر قدرت نرم ایران در عراق، در پژوهشنامه روابط بین‌الملل»، 1392 ش.
21. پوراحمدی، حسین، قدرت نرم و سیاست خارجی جمهوری اسلامی، ایران، قم، انتشارات بوستان کتاب، 1389 ش.
22. عطائی، فرهاد و منصوری مقدم، محمد، «تبارشناسی سیاست خارجی عربستان سعود: راهبردی واقع‌گرایانه بر بستری هویتی، در: فصلنامه روابط خارجی، سال پنجم، شماره اول، بهار 1392 ش.
23. هاتر، شیرین، آینده اسلام و غرب: برخورد تمدنها یا همزیستی مسالمت‌آمیز، ترجمه: همایون مجد، نشر و پژوهش فرزانه روز، تهران [بی تا].
24. Al-Rasheed, Madawi. 2002. A History of Saudi Arabia. London: Cambridge University Press.
25. Vassiliev, Alexei. 1998. The History of Saudi Arabia. London: Sagi Books.
26. Niblock, Tim. 2006. Saudi Arabia: power, legitimacy and survival. London: New York: Rutledge.

مرتضی حسنی نسب(1)

سید جلیل موسوی(2)

چکیده

تکفیریون و کشتارهایی که در این چند سال اخیر به خصوص در مناطق سوریه و عراق انجام شده، موضوع بسیاری از تحقیقات شده است. این تحقیق نیز به نوبه خود سعی در بررسی اقدامات این گروه ها در این دو کشور در چندسال اخیر دارد. تکفیریون با شعار ایجاد خلافت اسلامی و رهایی از جاهلیت و بازگشت به اسلام نخستین و سلف صالح آغاز کردند و سعی نمودند توجه مسلمانان مناطق مختلف اسلام به خصوص مناطق سنی نشین را به سمت خود معطوف سازند و این شعار به خصوص در کشورهایی که حاکمیت شیعی داشت، از سوی برخی از گروه ها و مسلمانان سنی مذهب با اقبال روبرو شد. نویسندگان در این مقاله سعی دارند با بررسی رفتار تکفیریون و اقدامات دو دولت سوریه و عراق، روند شکل گیری و گسترش تکفیر در این کشور را بررسی نمایند. جستجوی دقیق و گسترده در منابع مختلف و پایگاه های اینترنتی نشان می دهد که این گروه ها در طول حیات خود تا کنون ضربه های مهلک و غیر قابل جبرانی به جوامع اسلامی در این دو کشور وارد کردند و هر ماهه موجبات قتل تعداد زیادی از مسلمانان و غیر مسلمانان این دو کشور را فراهم می آورند.

کلیدواژگان: جنبش های اسلامی، تکفیریون، تکفیر، عراق، سوریه.

ص: 59

1- دانشجوی دکتری مدرسی تاریخ و تمدن اسلام.

2- پژوهشگر سایت موسسه دارالاعلام لمدرسه اهل البیت علیهم السلام.

در دهه اخیر، جنبش‌های سلفیه در مناطق مختلف جهان به وجود آمدند و برخی از این جنبش‌ها اندیشه تکفیری داشتند. از مهم‌ترین کشورهایایی که اندیشه تکفیر بسیار زود رشد کرد و دارای پایگاه شد، دو کشور مهم عراق و سوریه است. از جمله عوامل شتاب‌زا در گسترش و تقویت تکفیری‌ها و ایجاد پایگاه نظامی در این مناطق، ایجاد نهضت‌های موسوم به بیداری اسلامی در شمال آفریقا و جنوب غرب آسیا بود که حضور و دخالت برخی کشورهای غربی، زمینه را برای رشد و توسعه و قدرت یافتن جنبش‌های تکفیری در کنار نهضت‌های اسلامی به وجود آورد.

در این نوشتار پیش‌رو که از دو مقاله تشکیل شده است، ابتدا روند گسترش تکفیری‌ها در سوریه و اقدامات ایشان و میزان خسارات و تلفاتی که بر مردم و دولت این کشور وارد شده است، مورد کنکاش قرار می‌گیرد و در مقاله دوم ابعاد تکفیر در کشور عراق بررسی می‌شود. از جمله دلایل اصلی نگارش این دو مقاله، نبود مطلب و منبع فارسی درباره اقدامات تکفیری‌ها و بررسی آماری آنها در دو کشور سوریه و عراق است.

روش تحقیق در این دو نوشتار به صورت جمع‌آوری مطالب از طریق جستجو در منابع و پایگاه‌های اینترنتی است و نویسندگان سعی داشته‌اند مواردی را که ذکر می‌کنند و آمارهایی که ارائه می‌دهند، منسوب به پایگاه‌های معتبر باشد. البته یکی از موانع این تحقیق، نبود منبع آماری دقیق از سوی دولت‌های سوریه و عراق است و مخاطب باید توجه داشته باشد که عمده پایگاه‌ها و منابع استفاده شده به خصوص درباره آمار کشته‌شدگان، غیردولتی و حتی مخالف دولت هستند و از این جهت ممکن است برخی آمار مورد قبول طرفین درگیر نباشد. البته نویسندگان سعی داشته‌اند در مواردی که آمار دولتی نیز وجود دارد، با بیان آن آمار مقایسه‌ای نیز از آمار دو طرف ارائه دهند و بر غنای تحقیق خود پیردازند.

روند نگارش هر دو مقاله پیش‌رو یکسان است و از جمله دلایل مهمی که در کنار هم آمده است، نیز همین مطلب است. به این صورت که ابتدا سیر زمانی اقدامات نیروهای مخالف دولت

ص: 60

1- مقاله فوق‌تلفیقی از دو مقاله با عنوان «بررسی اقدامات تکفیریون در عراق» و «بررسی اقدامات تکفیریون در سوریه» بوده که به جهت اینکه از یک نوع سبک و نگارش بهره است، به توصیه کمیته علمی کنگره، در کنار هم و با یک مقدمه و یک چکیده آمده است تا مخاطب استفاده بهتری از این دو مقاله برده و از تکرار مقدمه و چکیده و مواردی مانند آن جلوگیری شود.

و در مقابل اقدامات دولت عراق و سوریه از ابتدای شکل گیری تا زمان نگارش مقالات، ارائه شده است تا مخاطب تا حدودی با روند این اقدامات به صورت سیر تاریخی آشنا شود. سپس گروه ها و جریانات درگیر در جنگ این دو کشور به صورت مجزا به همراه جزئیات گروه ها آورده شده است. در ادامه نیز به آمارهایی از کشته شدگان، کمک های مالی و ... به صورت نموداری آمده و در انتها نیز اگر آمارهای دیگری نیز وجود داشت، برای تکمیل مطلب بیان شده است.

نگارندگان با استعانت و یاری خداوند باری تعالی امیدوارند توانسته باشند در ارائه بحث و توصیف آن توفیقی کسب کرده و گامی به جلو نهاده باشند. هرچند ارائه بحث های نو در تحلیل و تجزیه این موارد همچنان گسترده است و زمینه پژوهش های مبسوط همچنان فراهم می باشد.

در پایان ضروری است از تمام کسانی که در نگارش این دو مقاله، محققان را یاری رسانده اند، از جمله جناب حجت الاسلام و المسلمین دکتر فرمانیان و جناب آقای سیدمحمد مهدی عمادی که جز با سعه صدر و راهنمایی های ایشان این مقاله به سرانجام نمی رسید، تشکر و قدردانی گردد.

بخش اول: اقدامات تکفیریون در سوریه

هر جا که بهار باشد، سخن از شکوفایی و رشد است. در همین چند سال اخیر، منطقه ای که ما در آن زندگی می کنیم دست خوش شریان های جریان انقلاب اسلامی ایران قرار گرفت تا شاید از پس همین آب باریکه ها سخن انقلاب به خط و مشی مردمان همین سرزمین های اطرافمان تبدیل شود. بحرین، عربستان، یمن، کویت، اردن، تونس و سوریه، نام هایی آشنا از کشورهایی هستند که روند آزادی خواهی در آنها به کمک جریانی به نام «بهار عربی» یا «انقلاب» شکل گرفت. برخی نیز به آن لقب «انقلاب آگاهی» می دهند. تا به امروز مجموعه ای بی سابقه و در حال جریان از قیام ها، راهپیمایی ها و اعتراضات در کشورهای عمدتاً عرب نشین شمال آفریقا و جنوب غرب آسیا صورت گرفته است. حاکمان در تونس، مصر، لیبی و یمن از قدرت ساقط شده اند. قیام مدنی در بحرین و سوریه فوران کرده است. بهتر است بگوییم که جریان های «بیداری اسلامی» در کشورهای عرب نشین خود را به عنوان بار سنگینی به سران این کشورها تحمیل کرده اند و انگار تصور می شود که دیکتاتوری در این مناطق به زانو در آمده است و «بیداری اسلامی» مهر پایان همیشگی به همه زیاده خواهی ها زده است. اما نکته قابل تأمل از آنجا آغاز می شود که مشاهدات

حاکمی از آن است که بعضی از همین جریان‌ها دست‌خوش تغییرات داخلی شده‌اند. به معنای دیگر، نسخه اصلی را برداشته‌اند و به ما تصویر آن را که خودشان (دولت‌های استعمارگر) ویرایش کرده‌اند، داده‌اند. از ما می‌خواهند باور کنیم آنچه در سوریه اتفاق افتاده و اکنون هم در جریان است «نسخه اصلی» همان انقلاب 26 ژانویه است.

نام رسمی سوریه، جمهوری عربی سوریه است. مساحت این کشور بالغ بر 185,180 کیلومتر مربع است و در کنار دریای مدیترانه و در همسایگی کشورهای ترکیه از سمت شمال، عراق از سمت شرق و جنوب شرقی، اردن از سمت جنوب، فلسطین از سمت جنوب غربی، و لبنان از سمت غرب قرار گرفته است. رود فرات به طول 602 کیلومتر طولانی‌ترین راه آبی سوریه است. نهر العاصی به طول 571 کیلومتر و نهر کتردا به طول 71 کیلومتر از دیگر رودهای جاری در خاک سوریه هستند. استان‌های آن به ترتیب عبارت‌اند از: دمشق، حلب، حماه، حمص، لاذقیه، طرطوس، دیر الزور، ادلب، حسکه، رقه و سویداء. ساختار اجتماعی سوریه اساساً از چهار قومیت عرب، کرد، ارمنه و چرکس‌ها پایه‌گذاری شده است. جمعیت سوریه از حیث مذهب به سه دسته اساسی تقسیم می‌شوند:

الف. مسلمان‌ها؛ که خود چند دسته‌اند:

1. سنی‌ها؛ نسبت سنی‌ها در سوریه بیش از 70 درصد از کل مجموع جمعیت است و در شهرهای درعا، حومه دمشق، حلب، مرز ترکیه، ادلب، رقه و حسکه تمرکز دارند. بیشتر کردها به زراعت مشغول هستند و سنی‌های عرب خود را سکنه اصلی سوریه می‌دانند و به مذاهب مختلف از جمله قادریه، رفاعیه، نقش‌بندیه، حنفی، حنبلی (اکثریت)، شافعی و مالکی تقسیم می‌شوند.

2. علوی‌ها؛ شیعیان علوی در سوریه حدود 12 درصد کل جمعیت را تشکیل می‌دهند و بیشتر در شهرهای دمشق، حلب، لاذقیه، طرطوس، حمص و حماه هستند. مهم‌ترین عشایر و قبیله‌های علوی عبارت‌اند از: کلبیه، نواصره، قراحله، خیاطیه، حدادیه، عبریه، شلاه‌مه، بنو علی، و والعامره.

3. شیعیان امامیه؛ تمرکز طایفه شیعه در دمشق است. بخش‌هایی از این طایفه در حومه شهرهای درعا، حمص، حلب، حماه و ادلب حضور دارند. جمعیت کل شیعیان سوریه از 80 هزار تن تجاوز نمی‌کند.

4. دروزی ها؛ پنج درصد از مجموع سوریه دروزی هستند و بیشتر آنها دارای مراسم مذهبی خاص و رهبری در سوریه اند. مراکز تجمع دروزی ها شهرهای سویدا، دمشق و حومه است.

5. اسماعیلی ها؛ در مناطق سلیمه و مصایف تمرکز دارند و حدود 2 درصد جمعیت را تشکیل می دهند. اسماعیلی ها با علوی ها ائتلاف سیاسی و مذهبی دارند.

ب. مسیحیان؛ آنها حدود 15 درصد از جمعیت سوریه را تشکیل می دهند و به دو بخش اساسی، یعنی روم ارتدکس (70 درصد) وابسته به کلیسای مشرق زمین و روم کاتولیک (حدود 25 درصد) وابسته به کلیسای غرب واتیکان تقسیم می شوند.

از آغاز انقلاب مردمی در این کشور در 26 ژانویه 2011 می توان تغییرات فراوانی را در رفتار دولت مردان این کشور به دلیل عمق اعتراضات دید؛ اعتراضاتی که بعد ها تبدیل به بحرانی امنیتی برای رژیم سوریه شد. از شروع جریان های اعتراضی - اصلاحی - برانداز در کشور سوریه سه سال می گذرد. هدف این مقاله در اصل بررسی آماری جنگ سوریه است که شامل موارد ذیل است: آمار جنگ جویان (ملیت آنها، تعداد و گروه های مبارز)؛ آمار کشته شدگان (شهدا، تلفات) که به تفکیک ماه و سال از سایت های معتبر گردآوری شده؛ آمار مهاجران و پناهندگان و میزان کمک رسانی به آنها. البته منابعی که در این جستار به آن استناد شده متغیر و در مواردی متضاد هم هستند. به زعم بسیاری، مشکل از آنجا آغاز شد که سازمان ملل در ثبت موارد ضدبشری در سوریه و تشخیص صحیح بودن آمار آنها دچار دوگانگی شد و تصمیم گرفت از دادن آمار دقیق کشته ها سر باز زند.

سیر زمانی جنگ از مارس 2011 تا می 2014 (1)

سال 2011

اعتراضات از شهر درعا شروع شد. در 6 مارس در جنوب شهر درعا، پلیس حدوداً 15 پسر جوان را که با اسپری رنگ بر دیوار ها نوشته بودند «مردم سقوط نظام را می طلبند» دست گیر کرد. در

ص: 63

1- . منبع این جدول زمانی، سایت بررسی امور بین الملل قاهره تحت نظر دانشگاه آمریکا در قاهره است: <http://www.aucegypt.edu/GAPP/CairoReview/Pages/articleDetails.aspx>? منبع داخلی یا بی طرف دیگری که به طور کامل به این مباحث بپردازد، یافت نگردید.

پانزدهم همین ماه، شورش های کم رنگی علیه بشار اسد (رئیس جمهور وقت) در نقاطی از دمشق و حلب شکل گرفت. همچنین در هجدهم مارس نیز اعتراضات ضد رژیم در دمشق، حمص، بانیاس و درعا شکل گرفت و نیروهای امنیتی با شلیک گلوله 6 معترض سوری را در درعا کشتند. همچنین در 23 مارس نیز نیروهای امنیتی برای کاهش اعتراضات چندین نفر را در درعا کشتند. فردای آن روز مشاور رئیس جمهور، بینه شعبان، اعلام کرد که قصد دارد تدابیری مانند افزایش حقوق کارمندان دولت، تأیید کردن و به رسمیت شناختن حزب های جدید و پیدا کردن راهی برای پایان دادن به حالت فوق العاده در این کشور مد نظر قرار دهد. در 29 مارس تظاهرات عظیمی در حمایت از رژیم اسد در دمشق و دیگر شهرهای سوریه برگزار شد. در سی امین روز ماه مارس بشار اسد با رفتن به پارلمان (مجلس) این کشور، در نخستین سخنرانی اش پس از شروع شورش ها، توطئه گران خارجی و شبکه های ماهواره ای را مسئول ناآرامی ها در کشورش معرفی کرد و قول داد تغییراتی (اصلاحی) در دولت انجام دهد و دولت محمد العتاری را منحل کند. بعدها عادل سفر، وزیر سابق کشاورزی، به عنوان مسئول تشکیل کابینه جدید منصوب شد.

در 6 آوریل، بشار اسد اعلام کرد که به ده ها هزار نفر از کردهای این کشور اجازه تابعیت این کشور را می دهد. در دوازدهم این ماه پس از بالا گرفتن شورش ها، نیروهای امنیتی با تانک و اسلحه های سنگین در شهر های سوریه خود را برای جلوگیری از ناآرامی ها بسیج کردند. در یک بیانیه تلویزیونی، در 16 آوریل، بشار اسد اعلام کرد که حالت فوق العاده در این کشور لغو شده است و به تظاهرکنندگان اجازه تظاهرات تحت شرایط مشخص داده می شود. اوج گیری مجدد شورش ها در 22 آوریل بود. در این روز جمعه، شورش های خونین جان 120 نفر را در درعا و دمشق و جاهای دیگر سوریه گرفت و رئیس جمهور آمریکا اوباما و دبیر کل سازمان ملل بان کی مون، با انتشار بیانیه هایی سرکوب تظاهرات کنندگان به دست رژیم بشار اسد را محکوم کردند. در 29 آوریل پناه جویان سوری اقدام به گذشتن از مرز به سمت ترکیه و پناهنده شدن در اردوگاه های پناهندگان در آن کشور کردند. همچنین اوباما دستور داد املاک و مستغلات سه مقام سوری، از جمله ماهر الاسد، را به دلیل نقض حقوق بشر، در آمریکا بلوکه کنند.

در 9 می اتحادیه اروپا ممنوعیت انتقال سلاح به سوریه را تصویب کرد و دارایی های مقامات سوری را به حالت تعلیق درآورد و آنها را از مسافرت های خارج از این کشور منع کرد. در هجدهم این ماه اوپاما دستور داد دارایی های بشار اسد و شش مقام ارشد این کشور را بلوکه کنند.

طبق گزارش ها، نیروهای امنیتی دولت سوریه در 3 ژوئن، سی و چهار نفر را در عظیم ترین تظاهرات ضددولتی، که تا به امروز در سوریه برگزار شده، از پا درآوردند. در ششم ژوئن دولت سوریه اعلام کرد که 120 نفر از سربازان این کشور به وسیله گروه های مسلح در جسر الشغور کشته شدند. بعضی از خبرگزاری های غربی گزارش دادند که ساکنان در آن منطقه اسلحه به دست گرفتند تا حملات نیروهای دولتی را دفع کنند. در 14 ژوئن اتحادیه عرب سرکوب تظاهرات کنندگان به دست رژیم را محکوم کرد. عمرو موسی، رئیس این اتحادیه، اعلام کرد که دولت های عربی با نگرانی و عصبانیت بحران را در این کشور دنبال می کنند. در 17 ژوئن همگام با شروع درگیری ها در طرابلس بین حامیان و مخالفان لبنانی دولت سوریه، مناقشه سوریه به لبنان هم کشیده شد. در 8 جولای ده ها هزار سوری که بسیاری از آنها شاخه های گل رز و زیتون به دست داشتند، در حما تظاهرات مسالمت آمیزی برگزار کردند. دو روز بعد، در 10 جولای، دولت سوریه دو روز گفت وگویی ملی اعلام کرد، اما گروه های معارض این نشست را تحریم کردند. فردای آن روز، در 11 جولای، هیلاری کلینتون اعلام کرد که بشار اسد مشروعیت خود را از دست داده است و ماندن او در قدرت منافی برای آمریکا ندارد. در بیست و نهم همین ماه، افسران جداشده از ارتش سوریه تشکیل ارتش آزاد سوریه، به سرکردگی کلنل سابق ارتش، ریاض اسد، را اعلام کردند. به نقل از گزارش هایی در آخرین روز این ماه نیروهای امنیتی کمی بیش از صد اعتراض کننده را در حما کشتند.

در 3 آگوست سازمان ملل با انتشار بیانیه ای خشونت و تعرض به حقوق بشر و استفاده دولت سوریه از نیروهای امنیتی علیه شهروندان را محکوم کرد. در 8 آگوست، پادشاه عربستان، عبدالله بن عبدالعزيز سعودی، ماشین کشتار بشار اسد را محکوم کرد. عربستان، کویت و بحرین سفرای خود را از سوریه احضار کردند. در 17 آگوست، فرمان اجرایی آمریکا به شماره 13582 واردات نفت سوریه و همچنین سرمایه گذاری در این کشور را ممنوع کرد و دارایی های دولت سوریه را در

آمریکا بلوکه کرد. در 18 آگوست، رهبران کشورهای آمریکا، فرانسه، آلمان و بریتانیا در بیانیه های مشترکی از بشار اسد خواستند تا از حکومت کناره گیری کند. در 23 آگوست، قبایل سوری در داخل و خارج این کشور شورای ملی سوریه را برای مقابله با رژیم بشار اسد تشکیل دادند.

در 2 سپتامبر، اتحادیه اروپا واردات نفت سوریه را ممنوع کرد. در بیست و یکم این ماه، نخست وزیر ترکیه رجب طیب اردوغان گفت که دولتش ارتباطش را با دولت سوریه قطع کرده است. همچنین در 27 سپتامبر، نیروهای امنیتی و ارتش آزاد سوریه درگیری های شدیدی را در شهر رستان شکل دادند.

در 4 اکتبر روسیه و چین پیش نویس قطع نامه سازمان ملل را که تعرض شدید و سازمان یافته به حقوق بشر در سوریه را محکوم می کند، وتو کردند. در 14 اکتبر، کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل، نئی پیلی، هشدار داد که بحران سوریه نشانه های نگران کننده ای از یک نبرد مسلحانه را یادآور می شود. در 29 اکتبر، نیروهای امنیتی، شهر حمص را پس از اینکه وفاداران به اسد و جدانشدگان از ارتش درگیری هایی داشتند، به رگبار بستند.

در 2 نوامبر، اتحادیه عرب اعلام کرد که دولت سوریه پیشنهاد این اتحادیه با مضمون پایان سریع این خشونت ها، آزادسازی زندانیان و شروع گفت وگوها با معترضان را پذیرفته است. در 12 نوامبر، اتحادیه عرب رأی به معوق کردن عضویت سوریه در این اتحادیه داد و اعلام کرد که تحریم های سیاسی-اقتصادی خود را تا زمانی که رژیم بشار به نقشه صلح اتحادیه پای بند نشود، ادامه می دهد. در 27 نوامبر، اتحادیه عرب با تصویب تحریم هایی بر سوریه، نقل و انتقالات بانک مرکزی سوریه را قطع کرد و از سفر مقامات این کشور به خارج از این کشور ممانعت به عمل آورد. همچنین پروازهای تجاری بین سوریه و کشورهای عربی را به حالت تعلیق درآورد. این اتحادیه دارایی های متعلق به رژیم سوریه را نیز به حالت تعلیق درآورد.

بشار اسد در 7 دسامبر، در یک گفت وگویی تلویزیونی با شبکه خبری ای. بی. سی. آمریکا گفت: «من همه تلاشم را برای حمایت از مردم انجام دادم. بنابراین احساس گناه کار بودن نمی کنم». در 12 دسامبر، کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل گفت بیش از 5000 نفر در مناقشات سوریه جان خود را از دست داده اند. در 19 دسامبر، سوریه با امضای تفاهم نامه جدید

اتحادیه عرب ملزم شد نیروهای امنیتی و سلاح‌های سنگین خود را از محل‌های عمومی به عقب براند و گفت وگو با معترضان را آغاز کند و نیز به نیروهای حقوق بشر و گزارش‌گران اجازه ورود به داخل این کشور را بدهد. به نقل از گزارش‌ها، در 19 و 20 دسامبر، نیروهای امنیتی نزدیک به 200 نفر را که شامل جدانشدگان از ارتش بودند، در استان ادلب به قتل رساندند. همچنین در 23 دسامبر دو اقدام انتحاری در بیرون از ساختمان ریاست جمهوری و ساختمان امنیتی سوریه در دمشق شکل گرفت که در این حادثه چهل نفر کشته شدند. در 26 دسامبر، نمایندگان اتحادیه عرب به سوریه رفتند تا همکاری رژیم اسد را با این سازمان نظارت کنند. رژیم سوریه در 28 دسامبر اعلام کرد که این کشور 750 نفر از زندانیان خود را، که در شورش‌های سوریه دست‌گیر شده بودند، آزاد کرد. در سی ام دسامبر شورش‌های عظیمی در سرتاسر کشور سوریه اتفاق افتاد.

سال 2012

نخستین اتفاق مهم این سال در 6 ژانویه رخ داد. در این روز ژنرال مصطفی الشیخ، که بالاترین مقام نظامی سوریه بود، به ارتش آزاد سوریه پیوست. در 22 ژانویه اتحادیه عرب به بشار اسد دستور داد قدرت خود را به جانشین خود برای تشکیل یک دولت متحد ملی و همچنین انتخابات تازه در سوریه واگذار کند. در بیست و سوم این ماه، جبهه النصره وابسته به القاعده تشکیل شد. در 28 ژانویه اتحادیه عرب با اشاره به بالا گرفتن درگیری‌ها در سوریه مأموریت خود را در این کشور به حالت تعلیق درآورد.

در 4 فوریه، روسیه و چین پیش‌نویس قطع‌نامه سازمان ملل را مبنی بر برکناری اسد و پایان دادن به درگیری‌های دو طرف در سوریه و تو کردند. هیلاری کلینتون این و تورا «دروغ بیان کردن حقایق» نامید و از دوستان دموکراتیک سوریه خواست تا علیه بشار اسد متحد شوند. در ششم این ماه، ایالات متحده آمریکا سفارت خود را در دمشق بست. در 10 فوریه، بمب‌گذاری در خودرویی در بیرون از ساختمان اطلاعات ارتش سوریه و خودرویی دیگر در بیرون از محوطه اداره پلیس شهر حلب، بیست و هشت نفر را به کام مرگ کشاند. اتحادیه عرب در 12 فوریه، قطع‌نامه‌ای را تصویب کرد که به موجب آن راهی ارتباطی بین این اتحادیه و معارضان سوری به وجود آید و از شورای امنیت سازمان ملل درخواست کرد تا نیروهای حافظ صلح خود را به این منطقه ارسال کند. ایمن

ص: 67

الظواهری، هم در یک پیام ویدئویی از همه مبارزان خود درخواست کرد تا برای مبارزه با اسد راهی سوریه شوند. در 16 فوریه، مجمع عمومی سازمان ملل با 137 رأی، در برابر 12 رأی مخالف و 17 رأی ممتنع، دولت سوریه را به تعرض شدید و سازمان یافته علیه حقوق بشر در سوریه محکوم کرد و خواستار کناره گیری اسد از قدرت شد. در 23 فوریه، دبیر سابق سازمان ملل، کوفی عنان، به عنوان فرستاده مخصوص سازمان ملل و اتحادیه عرب در خصوص بحران سوریه منصوب شد. فردای آن روز، در 24 فوریه، کنفرانس دوستان سوریه در تونس از بشار اسد خواست تا استفاده از خشونت و سرکوب را پایان دهد و ارسال کمک های بشردوستانه را به این کشور تصویب کند و همچنین از سازمان ملل خواست تا نیروهای حافظ صلح خود را به سوریه ارسال کند. در 26 فوریه، در فرماندوم ملی سوریه، رأی دهندگان سوری قانون اساسی جدیدی را تصویب کردند که در آن احزاب مختلف بتوانند فعالیت کنند. رهبران معارض سوری رأی مردم را مایه سرافکنندگی نامیدند.

در هشتم ماه مارس، معاون وزیر نفت سوریه، عبدالحسام الدین، جدا شدن خود را از رژیم اسد اعلام کرد و از همکاریانش خواست این کشتی در حال غرق شدن را ترک کنند. در 15 مارس، مخالفان و حامیان رژیم سوریه در نخستین سالگرد اعتراضات در سوریه تظاهرات سراسری کردند. شورای همکاری خلیج فارس، یعنی کشورهای عربستان سعودی، بحرین، امارات متحده عربی، قطر و کویت، سفارت های خود را در دمشق بستند. شورای امنیت ملی سازمان ملل در 21 مارس از طرح شش مرحله ای کوفی عنان حمایت کرد. طبق این طرح اعلام شد که دولت سوریه باید در انتقال سیاسی قدرت شرکت کند، از اعمال خشونت جلوگیری کند و نیروهای امنیتی خود را به عقب نشینی وادارد. همچنین اجازه ارسال کمک های بشردوستانه را بدهد، زندانیانی را که در شورش ها دست گیر شده اند آزاد کند، به خبرنگاران اجازه بازدید از مناطق مختلف را بدهد و به همه سوری ها اجازه دهد آزادانه تظاهرات کنند.

در نخستین روز ماه آوریل، کنفرانس دوستان سوریه در استانبول شورای ملی سوریه را به عنوان نماینده معارضان سوریه به رسمیت شناختند. همچنین ایالات متحده در توافقی متعهد شد ادوات ارتباطی را به دست شورشیان در سوریه برساند. در حالی که دولت های عربی بیشتر از صد میلیون دلار برای کمک های مالی درخواست کردند، کمیسر عالی سازمان ملل در حوزه پناهندگان، کمپ

دومیتز را در عراق برای سوری های فراری از جنگ برپا کرد. در 12 آوریل، آتش بس موقت با حمایت نماینده مخصوص سازمان ملل، کوفی عنان، به وقوع پیوست. در 21 آوریل، قطع نامه شماره 2043 شورای امنیت سازمان ملل هیئت نظارت سازمان ملل مرکب از 300 نفر از ناظران سازمان ملل را برای نظارت بر اجرای طرح کوفی عنان در سوریه، تشکیل داد. فردای آن روز در 22 آوریل بر اساس فرمان اجرایی به شماره 13606 دولت آمریکا ملزم شد تحریم های سخت افزاری و نرم افزاری را علیه سوریه اعمال کند.

در 3 ماه می نیروهای امنیتی به دانشگاه حلب حمله کردند و حداقل شش دانشجوی معترض را به ضرب گلوله به قتل رساندند. در 7 می 2012 سوریه انتخابات مجلس را در میان تحریم های معارضان به عمل آورد. گزارش ها حاکی از آن است که حزب بعث حاکم و متحدانش 60 درصد اکثریت را کسب کردند و بیشتر صندلی ها به حامیان مستقل رژیم سوریه رسید. در 10 می عملیات های انتحاری بیش از 50 نفر را نزدیک یک پایگاه پلیس در شهر دمشق به قتل رساند. طبق گزارش ها، نیروهای امنیتی و حامیان دولت در 25 می بیشتر از 1000 نفر را، که نصف آنها کودک و کم سن و سال بودند، در شهر الحوله به خاک و خون کشیدند.

در ششم ژوئن، بشار اسد دولت عادل سفر را برکنار و ریاض حجاب را که سابقاً وزیر کشاورزی بود، به عنوان نخست وزیر خود منصوب کرد. در 12 ژوئن، هروی لادسوس، معاون دبیر سازمان ملل در حوزه نیروهای حافظ صلح، اوضاع سوریه را یک جنگ تمام عیار خواند. در 16 ژوئن، سازمان ملل مأموریت بازرسان خود را در سوریه به حالت تعلیق درآورد و اوضاع در سوریه را بسیار خطرناک اعلام کرد. در 21 ژوئن، یک خلبان جنگنده نیروی هوایی سوریه با پرواز این جت به اردن گریخت. در 22 ژوئن، نیروهای سوری یک جنگنده ارتش ترکیه را هدف قرار دادند. در سی ام ژوئن، شش عضو شورای امنیت سازمان ملل، اتحادیه اروپا، ترکیه، عراق، قطر و کویت در کنفرانسی در ژنو شرکت کردند و در ابلاغیه ای خواستار به انجام رسیدن نقشه راه کوفی عنان در سوریه شدند.

در ششمین روز ماه جولای، دبیر سازمان ملل گفت که مناقشه سوریه به حالت بحرانی رسیده و هشدار داد که این بحران می تواند برای تمام منطقه مرگبار باشد. سرتیپ مناف طلاس، از

فرماندهان گارد ریاست جمهوری سوریه و از نزدیکان بشار اسد، به ترکیه گریخت و به آنجا پناه برد. در 11 جولای، نواف الفارس، سفیر سوریه در عراق، از این کشور گریخت. در 14 جولای، کمیته بین المللی صلیب سرخ مناقشه در سوریه را در رده جنگ شهری قرار داد. در انفجاری در 18 جولای در ساختمان امنیت ملی در دمشق، سه مقام عالی رتبه رژیم، اعم از معاون وزیر دفاع، عاصف شوکت، رئیس سابق اطلاعات سوریه، سپهبد داوود عبدالله راجحه، وزیر دفاع، حسن ترکمانی، وزیر سابق دفاع، کشته شدند. ارتش آزاد و جیش الاسلام، هر کدام جداگانه، مسئولیت این اقدام را به عهده گرفتند. فردای آن روز در 19 جولای شورشیان، مناطق شرقی حلب را به دست خود گرفتند. همچنین در این روز روسیه و چین پیش نویس قطع نامه شورای امنیت سازمان ملل را که به بازرسان سازمان ملل در سوریه اختیار عمل بیشتری می داد و تحریم های بیشتری را علیه سوریه در برداشت، وتو کردند. در 24 جولای، لایما الحریری سفیر سوریه به قبرس پناهنده شد و شوهرش عبدالطیف دباغ، سفیر سوریه در امارات متحده عربی نیز پس از مدتی کوتاه به او پیوست. در 28 جولای، کمیسر عالی سازمان ملل در حوزه پناهندگان، کمپ زعتری را در اردن برپا کرد.

در دومین روز از ماه آگوست کوفی عنان، فرستاده ویژه سازمان ملل در سوریه، از سمت خود کناره گیری کرد. او اظهار داشت که بشار اسد با طرح مخالفت کرده است. این مسئله موجب شد جبهه شورشیان معترض افزایش پیدا کند و اختلافات بین اعضای شورای امنیت بالا بگیرد. در 6 آگوست، ریاض حجاب به اردن پناهنده شد و رژیم بشار اسد را به «نسل کشی» متهم کرد. در نهم همین ماه، بشار اسد، وزیر سابق بهداشت، واعل الحلقی را به عنوان نخست وزیر منصوب کرد. نیروهای سوری و اردنی در مرز این کشور به درگیری هایی پرداختند. در 15 آگوست، کمیسیون بین المللی مستقل حقوق بشر سازمان ملل در خصوص جریان سوریه گفت که نیروهای رژیم و مخالفان مرتکب جرایم فراوانی علیه بشریت شده اند. در 17 آگوست، اخضر ابراهیمی، دیپلمات برجسته الجزایری، جایگزین کوفی عنان در امور سوریه شد. در 20 آگوست، باراک اوباما استفاده رژیم اسد از سلاح های شیمیایی علیه مخالفان سوری را خط قرمز ارتش آمریکا دانست. در 26 آگوست، طبق گزارش ها، نیروهای امنیتی حدوداً 400 نفر را در حومه دمش، درعا، کشتند. در 16 سپتامبر، سرلشگر محمدعلی جعفری، فرمانده سپاه پاسداران جمهوری اسلامی ایران، اعلام کرد

که سپاه پاسداران به رژیم اسد کمک مشاوره ای می کند. در 25 سپتامبر، فروشگاه‌های در حلب در درگیری های این شهر نابود شد. در بیست و هشتم همین ماه، در کنفرانس دوستان سوریه در نیویورک، آمریکا کمک 45 میلیون دلاری به شورشیان سوریه را درخواست کرد.

در دومین روز از ماه نوامبر 2012، دفتر کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل اعلام کرد که شورشیان با اعدام سربازان سوریه که به آنها تسلیم شده بودند، مرتکب جنایات جنگی شده اند. در 11 نوامبر، شورای ملی سوریه و قبایل دیگر، ائتلاف ملی را برای نیروهای انقلابی معترض در سوریه تشکیل دادند و معاذ الخطیب (مفتی مسلمان) را به عنوان رهبر این ائتلاف معرفی کردند. مهم ترین اهداف این ائتلاف برکناری رژیم اسد و تشکیل یک دولت چندحزبی است. همچنین در این روز تانک های اسرائیلی به ایست بازرسی های سوریه در بلندای جولان حمله ور شدند و حملاتی را علیه این پست بازرسی ها به انجام رساندند. در سی امین روز نوامبر، کنفرانس دوستان سوریه در ترکیه از رژیم سوریه خواست تا به استفاده از خشونت پایان دهد و راهی برای ارسال کمک های بشردوستانه فراهم کند.

در روز هشتم ماه دسامبر، ریاض الاسد، فرماندهی ارتش آزاد سوریه را به سلیم ادیس واگذار کرد. در 10 دسامبر، وزارت خارجه آمریکا، جبهه النصره را به عنوان یک سازمان تروریستی برشمرد. کمیسر عالی حقوق بشر اعلام کرد که بیشتر از 500,000 نفر پناه جوی سوریه از این کشور خارج شدند. در 12 دسامبر، اوپاما اعلام کرد که آمریکا ائتلاف ملی سوریه را به عنوان نماینده قانونی مردم سوریه به رسمیت می شناسد. این ائتلاف در این روز در کنفرانس دوستان سوریه در مراکش شرکت کرد.

سال 2013

در ششم ژانویه این سال، بشار اسد در یک برنامه تلویزیونی اعلام کرد که قصد دارد اصلاحاتی را برای پایان دادن به درگیری ها انجام دهد که شامل انتخابات، کنفرانس آشتی ملی و قانون اساسی جدید می شود. در یازدهم همین ماه، اخضر ابراهیمی با معاون وزیر امور خارجه روسیه و معاون وزارت امور خارجه آمریکا ملاقات کرد. آنها نتوانستند مشکل نقش بشار اسد در انتقال دولت اختلافات را حل کنند. در 15 ژانویه بمب گذاری هایی در حلب بیشتر از 80 نفر را به کام مرگ

ص: 71

کشاند. در 29 ژانویه، سازمان ناظر حقوق بشر سوریه گزارش داد که اجساد پیدا شده 65 نفر، که قربانیان حتمی اعدام دسته جمعی هستند، در ساحل دریاچه حلب کشف شده است. فردای آن روز در 30 ژانویه اسرائیل اعلام کرد که نیروی هوایی این کشور یک محموله را نزدیک مرز سوریه با لبنان که در حال انتقال سلاح به حزب الله بود، هدف قرار دادند.

در 21 فوریه 2013، بمب گذاری در یک ماشین نزدیک مقر فرماندهی حزب بعث در دمشق بیشتر از 50 نفر را کشت. در بیست و هشتم همان ماه، در نشست دوستان سوریه در رم، ایالات متحده آمریکا درخواست 60 میلیون دلاری برای فراهم کردن منابع درمانی و غذا برای شورشیان در سوریه را خواستار شد. ائتلاف ملی سوریه نیز ناامیدی خود را درباره کمبود کمک های نظامی بیان کرد.

در 7 مارس، کمیسر عالی سازمان ملل در حوزه پناهندگان، آنتونیو گوترس، گزارش داد که بیشتر از یک میلیون نفر سوری به دلیل درگیری ها در سوریه پناهنده شدند. در بیست و چهارم ماه همین ماه نیز معاذ الخطیب، رئیس ائتلاف ملی سوریه، از سمت خود کناره گیری کرد. او بعد ها دخالت احزاب منطقه ای و بین المللی در این ائتلاف را دلیل این کار دانست. در 25 مارس، شورشیان توپ خانه های خود را به سمت مرکز دمشق نشانه گرفتند. فردای آن روز، در 26 مارس، اتحادیه عرب جایگاه سوریه را در این سازمان به ائتلاف ملی سوریه واگذار کرد.

در 21 آوریل، کنفرانس دوستان سوریه در استانبول برگزار شد و ایالات متحده 123 میلیون دلار اضافی را برای کمک به معارضان سوری طلب کرد. فردای آن روز، در 22 آوریل، جورج صبرا، زندانی سیاسی و عضو حزب کمونیسم، به عنوان رئیس ائتلاف ملی سوریه انتخاب شد. در سی ام آوریل، سید حسن نصرالله در سخنرانی تلویزیونی خود اعلام کرد که گروهش در سوریه به نفع بشار اسد وارد میدان شده است.

طبق گزارش های به دست آمده در 4 می، نیروهای امنیتی و لباس شخصی ها (شیخا) در این روز حدوداً 250 نفر را در بانیا و پیدا به قتل رساندند که این کار مهاجرت مردم را از این شهر ها در برداشته است. فردای آن روز، در 5 می، اسرائیل اعلام کرد که نیروی هوایی این کشور یک محموله از موشک های زمین به زمین را که برای استفاده حزب الله بوده، هدف قرار داده است. در 7

می، دفتر هماهنگی امور بشردوستانه سازمان ملل اعلام کرد 4 میلیون و دویست و پنجاه هزار سوری در کشور خودشان سرگردان هستند و هیچ پناهگاه امنی ندارند. در 11 می، بمب گذاری در دو ماشین در شهر ترک نشین ریحانلی در مرز سوریه و ترکیه بیش از 50 نفر را به کام مرگ کشاند. در 22 می، کنفرانس دوستان سوریه در عمان ظلم و ستم رژیم سوری را محکوم، و بر حمایت از ائتلاف ملی سوری تأکید کرد. درگیری ها در طرابلس دست کم جان 10 نفر را گرفت. در 25 می، سید حسن نصر الله، رهبر حزب الله، قول داد بشار اسد را تا شکست شورشیان سوری حمایت تسلیحاتی کند. در بیست و هفتم همین ماه، اتحادیه اروپا تحریم های تسلیحاتی را علیه شورشیان سوری پایان داد.

در پنجمین روز از ماه ژوئن، نیروهای سوری شهر قصیر را به کمک سربازان حزب الله بازپس گرفتند. در 7 ژوئن، سازمان ملل با اشاره به وخیم شدن سریع بحران در سوریه درخواست کمک بین المللی درباره سوریه را از 3 میلیارد دلار به 5 میلیارد دلار افزایش داد. در 12 ژوئن، طبق گزارش ها، شورشیان سنی به حمله کردند و حدوداً 60 شیعه را در این منطقه به قتل رساندند. فردای آن روز در 13 ژوئن کاخ سفید اعلام کرد که مقامات اطلاعات آمریکا مطمئن هستند که رژیم سوریه از سلاح های شیمیایی در سال گذشته استفاده کرده است و به دلیل این اقدام اوپاما حمایت مستقیم تسلیحاتی از شورشیان را تصویب کرد. در 22 ژوئن، دوستان سوریه در دوحه با تأکید بر فراهم کردن ابزار و ادوات لازم برای شورشیان، از مبارزان کشور های ایران، عراق، و همچنین مبارزان حزب الله خواستند تا این کشور را ترک کنند.

در روز 6 جولای، یک زندانی سیاسی دیگر، به نام احمد جبرا، برای جانشینی جورج صبرا به عنوان رئیس ائتلاف ملی سوریه منصوب شد. در بیست و چهارمین روز از همین ماه، یک مقام اسرائیلی هشدار داد که سوریه در حال تبدیل شدن به یک مرکز جهانی جهاد در دنیاست. در 25 جولای، دبیر سازمان ملل اعلام کرد که بیشتر از صد هزار نفر در جنگ سوریه کشته شده اند. فردای آن روز در 26 ماه جولای، هیئت ائتلاف ملی سوریه در دیداری با اعضای شورای امنیت سازمان ملل به دنبال ضمانتی عملی بود که بشار اسد در دولت انتقالی نقشی ایفا نکند و از روسیه خواست تا حمایتش را از رژیم سوریه قطع کند. فردای آن روز نیروهای امنیتی در حمص مسجد

خالد بن ولید، سمبل مقاومت شورشیان، را بازپس گرفتند. در 30 جولای، دولت ایران با اختصاص اعتباری به مبلغ 3.6 میلیارد دلار به دولت سوریه کمک کرد تا نفت را از این کشور خریداری کند.

در چهارمین روز ماه آگوست، شورشی‌های سنی، شهرهای علوی در شمال غربی سوریه را از آن خود کردند و طبق گزارش‌ها 200 نفر را به قتل رساندند. شورشی‌ها ادعا کردند که کشته‌شدگان، نیروهای امنیتی بودند. در حالی که به گفته ساکنان آن مناطق، کشته‌ها از شهروندان سوری بودند. در پانزدهم همین ماه بمب‌گذاری در یک ماشین در منطقه روپس در حومه شهر بیروت، در مقر حزب الله، دست کم بیست و یک نفر را به کام مرگ کشاند. در 18 آگوست، بازرسان سازمان بازرسی به کارگیری جنگ افزارهای شیمیایی سازمان ملل (OPCW-UN)، برای اثبات ادعای حملات شیمیایی دولت سوریه به این کشور سفر کردند. گروه‌های افراطی جهادی شهرهای کردنشین را هدف قرار دادند. هزاران کرد مجبور به فرار به داخل عراق شدند. در بیست و یکم همین ماه در ساعت 20:30 دقیقه، هزاران پیام در رسانه‌های اجتماعی منتقل شد که در آن از یک حمله شیمیایی در دمشق سخن گفته شده بود. رسانه‌های غربی تصاویری از اجساد قربانی‌های گفته شده را پخش کردند. گروه‌های معترض، رژیم اسد را متهم به استفاده از گازهای مسموم کننده کردند. وزیر اطلاعات سوریه عمران الزویبی گفت که همه ادعاها در این زمینه نادرست و ساختگی است. در 23 آگوست، دو ماشین بمب‌گذاری شده در طرابلس دست کم موجب قتل 42 نفر شد. در بیست و ششم این ماه، وزیر خارجه آمریکا، جان کری، رژیم سوریه را در استفاده انکارناپذیر از تسلیحات شیمیایی محکوم کرد. رژیم سوریه شورشیان را مسئول این حملات دانست و آنها را محکوم کرد. فردای آن روز، وزیر دفاع آمریکا، چاک هیگل، اعلام کرد که در صورتی که او با دستور حمله صادر کند، ایالات متحده آماده حمله به سوریه است. وی هدف این حمله خود را منع بشار اسد از استفاده بیشتر از سلاح‌های شیمیایی اعلام کرد. در 29 آگوست، پس از اینکه نخست وزیر بریتانیا، دیوید کامرون، درخواست واکنش نظامی به حمله شیمیایی کرد، مجلس انگلستان با رأی خود هرگونه حمله به سوریه را رد کرد. فردای آن روز، در 30 آگوست، کاخ سفید رژیم سوریه را به دلیل حمله شیمیایی که منجر به کشته شدن 1429 نفر در حومه شهر دمشق در

تاریخ 21 اگوست 2013 شده بود، محکوم کرد. انگیزه دولت سوریه از دید مقامات آمریکا حمله به حومه شهر دمشق و پاک سازی آن از نیروهای معترض و آغاز حملات به سمت پایتخت بود. به گفته پزشکان بدون مرز، سه بیمارستان نزدیک دمشق، 3600 بیمار را، که علائم سمی در آنها بود، تحت مداوا قرار دادند که 355 نفر از آنها بلافاصله فوت شدند. در آخرین روز این ماه اوپاما از کنگره درخواست کرد که در واکنش به استفاده از تسلیحات شیمیایی در سوریه حمله نظامی به این کشور را تصویب کند.

در 2 سپتامبر، سرگئی لاوروف، وزیر خارجه سوریه، اطلاعاتی را که وزارت اطلاعات آمریکا درباره حمله شیمیایی در سوریه به دست آورده بود گنگ و تأییدنشده خواند. در 4 سپتامبر، ولادیمیر پوتین در خصوص حمله احتمالی آمریکا به سوریه هشدار داد و گفت: «ما خودمان می دانیم در صورتی که تحولات در سوریه به سوی استفاده از نیروهای خارجی بینجامد چطور وارد عمل شویم و چگونه عمل کنیم». فردای آن روز، در 5 سپتامبر، بان کی مون در نشست گروه جی 20 در سنت پترزبورگ اعلام کرد تلاش های کمک رسانی در مقابل بحران بشر در سوریه برابری نمی کند. در 9 سپتامبر روسیه پیشنهاد داد که سوریه عامل های شیمیایی خود را تحت نظارت بین الملل قرار دهد و به مرور زمان آنها را نابود کند تا از حمله آمریکا جلوگیری شود. وزیر خارجه سوریه، ولید معلم، گفت دولتش از طرح روسیه استقبال می کند. در 10 سپتامبر، اوپاما اعلام کرد که او از کنگره این دولت خواست تا رأی مربوط به استفاده از نیروهای نظامی علیه سوریه را به دلیل روی کار بودن مسیر مذاکرات، به تعویق بیندازد. در 14 سپتامبر، روسیه و آمریکا توافق کردند انبار تسلیحات شیمیایی سوریه را تحت کنترل بین المللی قرار دهند و این تسلیحات را تا میانه سال 2014 به طور کامل نابود کنند. اوپاما گفت که آمریکا آماده هرگونه اقدام در صورت شکست این توافق است. در 16 سپتامبر، سازمان ملل گزارشی را صادر کرد که در آن تأیید شده بود که طبق شواهد صحیح و قانع کننده، در 21 اگوست 2013، موشک های زمین به زمین که به ویروس سارین مسلح بود، از مواضع تحت کنترل رژیم در عین ترما، معضیه، زملکا و غوطه اطراف دمشق، شلیک شده بود. در 24 سپتامبر، اوپاما با اعلام 339 میلیون دلار کمک انسان دوستانه برای سوریه جمع این کمک ها را به 1.4 میلیارد دلار رساند. 25 سپتامبر، 13 فرقه شورشی اسلام گرا، ائتلاف ملی سوریه را

فالق صلاآلت دانستند و از آبهه معترضان آواستند در چارآوب اسلامى با هم هم پيمان شونء. در 27 سپتامبر، شورائ امنيت سازمان ملل متفق القول قطع نامه اين شورا را مبنى بر مجبور كرن رآيم سوريه در از كار انداختن و از بين برءن انبار سلاح هاى شيميايى اين كسور، تصويب كرن.

در نخستين روز ماه اكتوبر، بازرسان سازمان ممانعت و آلوآيرى از سلاح هاى شيميايى (OPCW-UN) براى بازرسى رونء از كار انداختن انبار سلاح هاى شيميايى سوريه وارد ءمشق شءنء. در آخريں روز اين ماه، در 31 اكتوبر، بازرسان سازمان ممانعت و آلوآيرى از سلاح هاى شيميايى در گزارشى اعلام كرنء كه رآيم سوريه تسليحات تولءء سلاح هاى شيميايى آوء را آيرفعال كرنء است.

در 19 نوامبر، ءو عمليات انتحارى در سفارت آمهورى اسلامى ايران در بيروت ءست كم بيست وسه نفر را به كام مرآ كشانء. در 23 نوامبر، نيروهاى آبهه اسلام كراى النصره تأسيسات نفت سوريه را در ءيرالزور تحت كنترل آوء ءرآورءنء.

در ءومين روز از ماه ءسامبر، كميسر عالى سازمان ملل در حوزه آقوق بشر، نوى پيلى، اعلام كرنء كه يك تيم آقيقت ياب شواءء مستءلى از آنايات آنگى رآيم سوريه ثبت كرنء است.

سال 2014

در 5 ژانويه اين سال، ائتلاف مى سوريه آءمء آبرا را ءوباره به سمت رئيس اين ائتلاف برگزيء. در 7 ژانويه، ءفءر كميسر عالى آقوق بشر سازمان ملل اعلام كرنء كه به ءليل ءشوارى ها در تأسءء منابع اطلاعات در سوريه، اين ءفءر به روزرسانى اتفاقات سوريه را به آال تعليق ءرآورء. در 21 ژانويه، كاردين و سى. ان. ان. در گزارشى اعلام كرنء كه به كفته وكلاى بين المللى، رآيم سوريه متهم به كشتار سازمان يافته هزار نفر بازءاشت شءء مناقشه اين كسور است. بر طبق اين گزارش، شواءء موجود رآيم سوريه را به ءليل آنايات ضد آقوق بشر متهم مى كنء. از 22 ژانويه تا 31 ژانويه، ءبير كل سازمان ملل بان كى مون نخستين ءور از ءومين نشست كفت وگوهاى صلآ در ژنورا تشكيل ءاء كه در آن ءولء سوريه و ائتلاف مى سوريه شركء ءاشتءنء. آخضر ابراهيمى پس از اين نشست اعلام كرنء كه هيچ پيشرفءى به سوى توافق سياسى يا ارسال كمك بشرءوستانه نءاشءتيم و آءءلافات بسيارى بين طرفين باقى مانءء است.

ص: 76

از روز اول تا پنجم ماه فوریه 2014، بمب های بشکه ای رهاسده به دست نیروهای امنیتی دست کم 246 تن از شهروندان شهر حلب را کشت. در 4 فوریه، جیمز کلپر اعلام کرد که بشار اسد مانند خود را در قدرت تقویت کرده است و سوریه در معرض خطر بن بست طولانی مدت قرار دارد. زیرا هیچ کدام از طرفین در جنگ سوریه نمی توانند به پیروزی نظامی برسند. از 10 تا 15 فوریه، دومین دور از گفت وگوهای صلح ژنو 2 برگزار شد. نمایندگان دولت سوریه و معترضان نتوانستند بر سر طرح پیشنهادی توافق کنند. فرستاده ویژه سازمان ملل در امور سوریه، اخضر ابراهیمی، از مردم سوریه به دلیل روند کند پیشرفت در گفت وگوها عذرخواهی کرد. در 16 فوریه، عبدالله البشر النعیمی، جانشین سلیم ادیس، به عنوان فرمانده ارتش آزاد سوریه انتخاب شد. در 22 فوریه، شورای امنیت سازمان ملل قطع نامه این شورا را تصویب کرد که بر اساس آن از طرفین می خواست به حملات علیه شهروندان سوریه پایان دهند و زمینه ارسال کمک های بشردوستانه به مردم را فراهم کنند. بر طبق این قطع نامه، هر نوع خشونت باید پایان یابد و عملیات های تروریستی گروهک القاعده محکوم می شود. در 22 مارس، نیروهای ارتش ترکیه یک جت سوریه را که به فضای هوایی این کشور تعرض کرده بود، هدف قرار دادند و سرنگون کردند.

در نخستین روز ماه می، کمیسر عالی سازمان ملل با انتشار گزارشی گفت که در پایان سال 2013، 2.3 میلیون پناهنده سوریه، در ترکیه (560,129)، عراق (212,181)، اردن (576,354)، لبنان (858,641)، و مصر (131,707) پناه جو شدند. 18 درصد از پناهندگان در 30 کمپ کمک رسانی پناهندگان سازمان ملل، واقع در ترکیه و عراق، زندگی می کنند.

فهرست گروه های درگیر در جنگ داخلی سوریه(1)

جبهه دولت سوریه و متحدان

نام

رهبر

تاریخ ورود به جنگ

تعداد نیرو

توضیحات

ایدئولوژی

نیروهای

دولتی اعم از نیروهای مسلح، گارد دفاع ملی و تشکیلات بعث

بشار

اسد

مارس

2011

187,000

نیروهای

نظامی دولت

سکولاریسم

بعثی

ص: 77

1- . منبع این قسمت سایت ویکی پدیای انگلیسی است. منبع جامع دیگری در این زمینه یافت نشد.

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_armed_groups_in_the_Syrian_Civil_War

گارد

دفاع ملی

بشار

اسد

2013

60,000

نیروهای

ضد شورش دولت

سکولاریسم

شبه

نظامیان لبنانی

حزب

الله

سید حسن

نصرالله

2012

2,000

گروه

نظامی که در لبنان فعالیت دارد.

ایدئولوژی

حزب الله

شبه

نظامیان عراقی

لواء

ابوالفضل العباس

ابوعجیب

2012

10,000

نیروهای

نظامی شیعه که به دلیل بی حرمتی مخالفان به مراقد شیعیان تشکیل شد و در اطراف

دمشق مستقر هستند.

اسلام

شیعی

عصایب

اهل الحق

اکرم

الکعبی

2012

دسته

ای از شیعیان عراقی که در اطراف حلب مستقر هستند.

اسلام

شیعی

کتاب

حزب الله

2012

یک

گروه شبه نظامی شیعه عراقی

اسلام

شیعی

سپاه

بدر

2012

یک

گروه شبه نظامی شیعه عراقی

اسلام

شیعی

شبه نظامیان پان عربیسم

گارد

ملی عرب

2013

+1,000

گروه های

پان عربیسم که از کشورهای مختلف عرب تشکیل یافته

سکولاریسم

پان عریسم

ص: 78

کمیته عالی کرد و متحدان

نام

رهبر

تاریخ

ورود به جنگ

تعداد

نیرو

توضیحات

ایدئولوژی

حزب

اتحاد دموکرات (PYD)

سال

مسلم محمد

2012

40,000-15,000

حزب

سیاسی کرد که در کمیته عالی می باشد.

سوسیالیزم

دموکرات کردی و ملی گرایی خودمختار کردی

جبهه

الاکراد

حاجی

احمد کردی

2012

7,000

تشکیلات

ارتش آزاد سابق سوریه

حامی

حقوق کردنشینان در مقابل دولت سوریه

شورای

ملی کرد (KNC)

فیصل

یوسف

2012

1,500

ائتلاف

گروه های معترض کوچک کرد در کمیته عالی

ناسیونالیسم

کرد

خودمختاری

کرد

لیبرال دموکراسی

ائتلاف ملی سوریه، دسته های مرتبط با القاعده و متحدان

نام

رهبر

تاریخ

ورود به جنگ

تعداد

نیرو

توضیحات

ایدئولوژی

جبهه

اسلامی

احمد

عیسی بن زکریا الشیخ

نوامبر

2013

45,000

به

وجود آورنده گروه های شورشی اصلی

سلفیه

سنّی اسلام گرا

ارتش

آزاد سوریه

عبد

الإله البشير

جولای

2011

40,000

گروه

اصلی معارض. که در آغاز چتری برای نیروهای جدا شده از ارتش سوریه بود و بعدها شکل

سازمانی گرفت.

متعدد

و بیشتر اسلام گرا

ص: 79

جبهه

النصره

ابومحمد

الجولاني

ژانويه

2012

15,000-7,000

اين

گروه توسط آمريکا از گروه های تروريستی به حساب می آيد.

تحت

بيعت القاعده

اسلام

سني

سلفيه

جهادی

بنیادگرای

اسلامی

اتحاد

اسلامی اجناد الشام

محمد

ابوفاتح

دسامبر

2013

15,000

به

وجود آورنده گروه های شورشی در دمشق

اسلام

گرا

أصالة

و التنويه

خالد

الحمد

نوامبر

2012

13,000

اسلام

گرا

ارتش

مجاهدين

ژانويه

2014

5,000≈

گروهی

از شورشی های اسلام گرای منطقه حلب که برای مبارزه با داعش تشکیل شده اند.

اسلام

گرا

جبهه

انصار الدین

25 جولای 2014

به

وجود آورنده گروه های مستقل جهادی در سوریه

جیش

الشام

18 فوریه 2014

به

وجود آورنده گروه های شورشی منطقه ادلیب

اسلام

گرا

ثغور

العز

ثغر

الجهاد

فوریه

2013

سپاه

شام

منظر

سراس

10 مارس 2014

اتحادی

از نوزده گروه مختلف

دموکراسی

اسلامی

جند

الاقصى

خلافت اسلامی

نام

رهبر

سال

ورود به جنگ

تعداد

نفرات

توضیحات

ایدئولوژی

خلافت

اسلامی عراق و شام

ابوبکر

البغدادی

آوریل

2013

حدود

000/50 نفر

شاخه

سابق القاعده در عراق که خلافت اسلامی را برپا کرده و در حال حاضر با بیشتر

گروههای معارض، دولت سوریه و شبه نظامیان کرد در جنگ می باشد.

این

گروه از سوی آمریکا و کشورهای دیگر تروریستی محسوب می شود.

اسلام

گرای سنی

سلفیه

جهادی خلیفه ای

ص: 80

خلافت

اسلامی عراق و شام

ابوبکر

البغدادی

آوریل

2013

حدود

000/50 نفر

شاخه

سابق القاعده در عراق که خلافت اسلامی را برپا کرده و در حال حاضر با بیشتر

گروههای معارض، دولت سوریه و شبه نظامیان کرد در جنگ می باشد.

این

گروه از سوی آمریکا و کشورهای دیگر تروریستی محسوب می شود.

اسلام

گرای سنی

سلفیه

جهادی خلیفه ای

لیست گروه های شرکت کننده در جنگ سوریه به تفکیک جناح از سال 2011 تاکنون

لیست گروه های شرکت کننده در جنگ سوریه به تفکیک جناح از سال 2011 تاکنون [\(1\)](#)

دولت

سوریه و متحدانش

نیروهای

مخالف دولت و متحدانش

دولت

خودمختار کرد و متحدانش

نیروهای

مسلح دولتی سوریه

▪ نیروهای مسلح سوری

▪ نیروی دفاع

o جیش الشعبی

o ثغور الصحراء

گروه

های مسلح متحد

▪ لواء ابو الفضل العباس

▪ سپاه بدر

▪ دسته حیدر الکرار

▪ تشکیلات روز موعود

▪ حزب الله

PFLP-GC

▪ حزب ملی گرای سوسیالیست سوریه

▪ جیش الموحدين

▪ ارتش آزادی خواه فلسطین

▪ جبهه مقاومت سوریه

▪ کتائب حزب الله

▪ تشکیلات حزب بعث

▪ فتح الانتفاضه

▪ لواء القدس

▪ حزب دموکراتیک عرب

▪ حوثی ها

▪ کمیته های مردمی (از سال 2012)

▪ گارد ملی گرای عرب

▪ لواء ذوالفقار

▪ وعد الصادق

▪ تیره البری

▪ شبه نظامیان قبیله طی

▪ شبه نظامیان قبیله الجهش

▪

ایران

▪ سپاه قدس

حمایت

تسلیماتی

▪

روسیه

▪

عراق

▪ ایران

خلافت

اسلامی عراق و شام (داعش)

ائتلاف

ملی سوریه و نیروهای مسلح

▪ ارتش آزاد سوریه

o جبهه انقلاب سوریه

o جنبش حزم

گروه

های مسلح متحد

▪ جبهه اسلامی

▪ جبهه النصره لأهل الشام

o گروه خراسان

▪ جيش المجاهدين

▪ الاتحاد الإسلامي لأجناد الشام

▪ انصار الدين

▪ غرباء الشام]

▪ جند الشام (گروه لبنانی)

▪ كتائب عبدالله عزام

▪ فتح الاسلام

▪ انصار الاسلام

▪ تحالف المهاجرين والأنصار

▪ حزب اسلامى تركستان

▪ اخوان المسلمین سوریه

▪ اصاله و التنويه

▪ اتحاد سوریه آزاد

▪ جنود الشام

▪ جيش السنه و الجماعه

▪ دادگاه شریعت دیرالزور

▪ دستة القاكا

▪ شورای انقلاب

▪ توافق

▪ فجر الاسلام

▪ کتبات الطالبان کرد

▪ لواء التوحيد والجهاد

▪ لواء العصيفا

▪ دستة انصار الخليفه

▪ فرقه آزادی خواه مردمی

▪ حرکت نورالدين زنكى

▪ فيلق الشام

▪ هیئه دروع الثوره

▪ ألویه الفرقان

▪ گروه یگانه و تنها

▪ كتائب شمس الشمال

▪ نهروان الشام

▪ حمايت های تسليحاتی

▪

قطر

▪

عربستان سعودی

▪

ترکیه

▪

آمریکا

▪

لیبی

کمک

های غیر نظامی

▪

بریتانیا

▪

فرانسه

دولت

خودمختار کرد

▪ وحدات حمايه الشعب (YPG)

▪ آسایش

▪ جبهه الأكراد (لواء جبهه الأكراد لنصره

شعبنا السورى)

▪ شبه نظاميان شمّر

▪ شبه نظاميان قبيله شريّيه

▪ شبه نظاميان قبيله زبيد

▪ حزب متحد كرد (Yekîti)

حزب

متحد سريانى

▪ شوراي نظامى سريانى (المجلس العسكرى

السريانى السورى)(MFS)

▪ سوتورو

▪ حمايت هاى تسليحاتى

▪ دولت منطقه اى كردستان

o حزب دموكراتيك كردستان

o اتحاد ميهن پرست كردستان

كمك

های غیر نظامی

حزب کارگران کردستان

ص: 81

1- . همان

نیروهای

مسلح دولتی سوریه

▪ نیروهای مسلح سوری

▪ نیروی دفاع

o جیش الشعبی

o ثغور الصحراء

گروه

های مسلح متحد

▪ لواء ابو الفضل العباس

▪ سپاه بدر

▪ دسته حیدر الکرار

▪ تشکیلات روز موعود

▪ حزب الله

PFLP-GC

▪ حزب ملی گرای سوسیالیست سوریه

▪ جیش الموحدين

▪ ارتش آزادی خواه فلسطین

▪ جبهه مقاومت سوریه

▪ کتائب حزب الله

▪ تشکیلات حزب بعث

▪ فتح الانتفاضه

▪ لواء القدس

▪ حزب دموکراتیک عرب

▪ حوثی ها

▪ کمیته های مردمی (از سال 2012)

▪ گارد ملی گرای عرب

▪ لواء ذوالفقار

▪ وعد الصادق

▪ تیره البری

▪ شبه نظامیان قبیله طی

▪ شبه نظامیان قبیله الجهش

▪

ایران

▪ سپاه قدس

حمایت

تسلیماتی

▪

روسیه

▪

عراق

▪ ایران

خلافت

اسلامی عراق و شام (داعش)

ائتلاف

ملی سوریه و نیروهای مسلح

▪ ارتش آزاد سوریه

○ جبهه انقلاب سوریه

○ جنبش حزم

گروه

های مسلح متحد

▪ جبهه اسلامی

▪ جبهه النصره لأهل الشام

○ گروه خراسان

▪ جيش المجاهدين

▪ الاتحاد الإسلامي لأجناد الشام

▪ انصار الدين

▪ غرباء الشام]

▪ جند الشام (گروه لبنانی)

▪ كتائب عبدالله عزام

▪ فتح الاسلام

▪ انصار الاسلام

▪ تحالف المهاجرين والأنصار

▪ حزب اسلامی ترکستان

- اخوان المسلمین سوریه
- اصاله و التنویه
- اتحاد سوریه آزاد
- جنود الشام
- جيش السنه و الجماعه
- دادگاه شریعت دیرالزور
- دستة القاكا
- شورای انقلاب
- توافیق
- فجر الاسلام
- کتیبات الطالبان کرد
- لواء التوحید و الجهاد
- لواء العصیفا
- دستة انصار الخلیفه
- فرقه آزادی خواه مردمی
- حرکت نورالدین زنکی
- فیلق الشام
- هیئہ دروع الثوره
- ألویه الفرقان
- گروه یگانه و تنها
- کتائب شمس الشمال

▪ نهروان الشام

▪ حمايت های تسليحاتی

▪

قطر

▪

عربستان سعودی

▪

ترکیه

▪

آمریکا

▪

لیبی

کمک

های غیر نظامی

▪

بریتانیا

▪

فرانسه

دولت

خودمختار کرد

▪ وحدات حمايه الشعب (YPG)

▪ آسایش

▪ جبهه الأكراد (لواء جبهه الأكراد لنصره

شعبنا السوری)

▪ شبه نظامیان شمّر

▪ شبه نظامیان قبیله شریبه

▪ شبه نظامیان قبیله زبید

▪ حزب متحد کرد (Yekîti)

حزب

متحد سریانی

▪ شورای نظامی سریانی (المجلس العسکری

السریانی السوری)(MFS)

▪ سوتورو

▪ حمایت های تسلیحاتی

▪ دولت منطقه ای کردستان

o حزب دموکراتیک کردستان

o اتحاد میهن پرست کردستان

کمک

های غیر نظامی

▪ حزب کارگران کردستان

ص: 82

این آمار را کمیسیون کمک های بشردوستانه اتحادیه اروپا (ECHO) بر اساس گزارش کمیسر عالی پناهندگان سازمان ملل (UNHCR) تهیه کرده است. طبق این آمار، تعداد افرادی که بر اثر این بحران در سوریه نیازمند کمک هستند، حدود ده میلیون و هشتصد هزار نفر اعلام شده است. از این تعداد چهار میلیون و ششصد هزار نفر در مناطقی هستند که دسترسی به آنها دشوار است و 241 هزار نفر هم در مناطق محاصره شده قرار دارند.

تعداد افرادی که در داخل کشور، بدون سرپناه امن هستند، شش میلیون و چهارصد و پنجاه هزار نفر اعلام شده است که سه سازمان مردم نهاد بین المللی (NGO)، ارگان های تحت اشراف سازمان ملل (UNAgencies) و دفتر هماهنگی امور بشردوستانه سازمان ملل (UNOCHA) آن را تأیید کرده اند. پنجاه درصد این بی سرپناه ها را کودکان تشکیل می دهند.

آمار کل آوارگان در خارج کشور 3.014.675 است.

لیست کشورهای پذیرای آوارگان(2)

ص: 83

1- . سایت کمیسیون اتحادیه اروپا: http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf

2- . همان.

کمک های دفتر هماهنگ کننده امور بشردوستانه سازمان ملل (1)

دفتر هماهنگ کننده امور بشردوستانه سازمان ملل (OCHA) تحت پروژه ای به نام صندوق اضطراری کمک به سوریه یا ERF منابع خود را برای ارسال به همتایان مددبران خود، برای واکنش به بحران کنونی سوریه، جمع آوری کرد و فعالیت های بشردوستانه خود را در داخل و خارج از سوریه و همچنین در کشورهای همسایه آن آغاز کرد. از زمان تشکیل این صندوق در مارس 2012 میلادی، ERF هشتاد و یک میلیون دلار برای کمک رسانی دریافت کرده است که از این مقدار، تا اوایل سپتامبر 2014، ERF هفتاد و سه میلیون دلار را برای 209 طرح بشردوستانه در سوریه، عراق، اردن، لبنان و مصر اختصاص داده است.

دسته بندی بر اساس سازمان ها

209 پروژه ای که برای آنها 73 میلیون دلار اختصاص یافته است.

ص: 84

دسته بندی بر اساس بخش های اختصاص یافته

دسته بندی کشورهای کمک کننده

ص: 85

سایت اتحادیه اروپا

[سایت اتحادیه اروپا \(1\)](#)

طبق گزارش کمیسیون اتحادیه اروپا، کمیسیون اروپا و اعضای آن، از ابتدای شکل گیری شورش ها تا ماه سپتامبر 2014، نزدیک به دو میلیارد یورو کمک کرده اند.

کشورهای کمک کننده و میزان کمک مالی از مارس 2011 تا سپتامبر 2014 به یورو

اتریش

8.175.000

بلژیک

18.435.898

بلغارستان

295.874

کرواسی

165.403

جمهوری چک

2.539.945

دانمارک

66.706.228

استونی

1.159.806

فرانسه

45.547.521

فنلاند

28.318.922

آلمان

325.232.503

یونان

200.000

مجارستان

504.653

ایرلند

29.600.000

ایتالیا

38.216.928

لتونی

93.000

لیتوانی

34.754

لوگزامبورگ

13.268.097

مالت

75.000

هلند

73.002.401

لهستان

3.285.527

پرتقال

160.000

رومانی

379.780

اسلواکی

190.000

اسلوونی

150.000

اسپانیا

16.877.533

سوئد

67.197.225

انگلیس

579.069.993

جمع همه اعضای اتحادیه اروپا

1.318.881.622

اتحادیه اروپا

615.000.000

آمار کشته شدگان جنگ تا 15/9/2014 به تفکیک ماه

آمار کشته شدگان در این بخش از سه سایت مهم سوری، که مخالف دولت سوریه هستند، جمع آوری شده است:

1. VDC: مرکز التوثيق الانتهاكات في سوريا

این سایت تحت نظر ارتش آزاد سوریه است و یکی از منابع موثق کمیسر عالی حقوق بشر در امور پناهندگان سوریه به شمار می رود. این مرکز سی نفر شخص فعال در حوزه اخبار کشته شدگان در مناطق مختلف سوریه به کار گرفته است و بنا بر ادعای خود، منابع بسیار موثقی در آمار

ص: 86

کشته شدگان دارد. در آمارى که این مرکز ارائه کرده، هم کشته شدگان دولت سوریه و هم کشته شدگان مخالف دولت به تفکیک ارائه شده است. به همین دلیل در این پژوهش این دو آمار جداگانه ذکر شده است تا محققان با جزئیات بیشتری این آمار را مشاهده کنند.

2. CSR-SY: المركز السوری للابحاث و البحوث

یک سازمان مستقل و غیردولتی که در زمینه خدمات پیشنهاددهی درباره مطالعات جنگ سوریه در بحران سوریه فعالیت دارد. این سازمان متشکل از شبکه ای از گزارش گران است که در داخل و خارج سوریه اخبار را جمع می کنند. آمارى که این مرکز ارائه کرده، محدود به کشته شدگان نیروهای مخالف دولتی و شهروندان غیرنظامی است و شامل کشته شدگان دولت سوریه نمی شود.

3. S.H: SYRIANSHUHADA: الهيئة العامة للثورة السورية

این سایت متعلق به گروهی است که خود را نهاد مردمی انقلاب سوریه معرفی کرده است. آمارى که این مرکز ارائه کرده، محدود به کشته شدگان نیروهای مخالف دولتی و شهروندان غیرنظامی است و شامل کشته شدگان دولت سوریه نمی شود.

سال 2011

ص: 87

سال 2012

سال 2013

ص: 88

آمار کشته های جنگ سوریه به تفکیک شهرها(1)

ص: 89

1- . منبع این گزارش، سایت های SYRIANSHUHADA.COM تا تاریخ 15/9/2014 و SCR-SY.org تا تاریخ 22/9/2014 و سایت VDC تا تاریخ 25/9/2014 است.

مجموع آمار کشته شدگان

آمار کشته های جنگ سوریه به تفکیک جنسیت

آمار کشته های جنگ سوریه به تفکیک جنسیت(1)

ص: 90

1- . منبع این گزارش سایت VDC: مرکز التوثيق الإنتهاكات فی سوريا است.

آمار کشته های جنگ سوریه به تفکیک ملیت

آمار کشته های جنگ سوریه به تفکیک ملیت (1)

آمار جنگ سوریه به تفکیک نوع قتل

آمار جنگ سوریه به تفکیک نوع قتل (2)

(این آمار مربوط به نیروهای مخالفان است)

آمار کشته شدگان نظامی و غیرنظامی

آمار کشته شدگان نظامی و غیرنظامی (3)

طبق اعلام سایت آماری SyrianShuhada، تعداد کل کشته شدگان تا تاریخ 15/9/2014، 115,799 اعلام شده است که از این تعداد 90,367 نفر غیرنظامی و 25,432 نفر نظامی هستند.

ص: 91

-
- 1- . منبع این گزارش سایت SYRIANSHUHADA است و خبرگزاری فارس به نقل از جریان "سلفی جهادی اردن" <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921003000020sthash.iNUpVBOM.dpuf>
 - 2- . منابع این گزارش، دو سایت VDC و سایت SYRIANSHUHADA می باشد.
 - 3- . منبع: سایت SyrianShuhada

البته این آمار نیروهای نظامی دولت سوریه را شامل نمی‌شود. چون طبق اعلام سایت منبع، آماری در این زمینه نداشته است.

آمار کشته‌های جنگ در سایت‌های غیر آماری

سایت‌های آماری مربوط به کشته‌شدگان عموماً مربوط به مخالفان دولت است. زیرا دولت سوریه آماری ارائه نکرده است و صرفاً در مواقع خاص، مراکز خبری نزدیک به دولت، فقط آماری حدودی از تعدادی کشته اعلام می‌کنند که قابلیت ارجاع یا استناد ندارد. منابع خبری موافق دولت سوریه مانند خبرگزاری‌های العالم، المنار، فارس و... به صورت آماری مطلبی ارائه نکرده‌اند. سایت‌های نسبتاً بی‌طرف نیز آماری اعلام نکرده‌اند. همچنین سازمان ملل در ماه ژانویه اعلام کرد به روزرسانی آمار مربوط به کشته‌های جنگ سوریه را به علت شرایط موجود این کشور و دقیق نبودن آمارهای موجود، متوقف کرده است. طبق اعلام سایت دیلی استار، سازمان ملل تا ماه جولای 2013 آمار کشته‌ها را حدود یکصد هزار نفر معرفی کرده بود⁽¹⁾ (البته این مرکز آمار خود را بر اساس سایت‌های مختلفی که به جمع‌آوری نام کشته‌ها اختصاص می‌دادند و تماماً از مراکز مخالف دولت سوریه به شمار می‌رفتند، به دست آورده بود).

با وجود این، برخی سایت‌ها هستند که در زمان‌های خاص مقدار کل کشته‌شدگان را تا آن تاریخ بیان کرده‌اند. با جست‌وجو در پایگاه‌های مختلف و منابع گوناگون این مطالب از سایت‌های مختلف به دست آمد که به ترتیب زمانی در ادامه ذکر می‌شود:

آمار سایت مک کارتی در 3 ژوئن 2013⁽²⁾

این مرکز آمار خود را بر اساس تلفن خود به مرکز دیده بان حقوق بشر سوریه از شخصی به نام رامی عبدالرحمن اعلام کرده است.

این سایت کل کشته‌های جنگ را 96431 نفر دانسته است. از این تعداد 24617 نفر نیروهای امنیتی دولت، 17031 نفر نیروهای شبه نظامی حامی دولت، و 35479 نفر مردم

ص: 92

1- . سایت دیلی استار، به آدرس: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2014/May-20/257084-death-toll-reaches-new-grim-milestone.ashxaxzz3EW19e5Ev>

2- . سایت مک کارتی به آدرس: <http://www.mcclatchydc.com/assad-backers-reportedly-make.html/192881/03/06/2013>

غیرنظامی هستند. همچنین 16699 نفر نیروهای ضددولتی هستند که از این تعداد 12615 نفر مردمی بودند که علیه دولت بشار اسد سلاح به دست گرفته بودند و 1965 نفر از شورشیان و 2119 نفر نیروهای غیرسوری هستند. همچنین 2460 نفر به عنوان نیروهای نظامی با هویت نامعلوم ثبت شده اند.

آمار گزارش دیده بان حقوق بشر در جولای 2013

در این روز تعداد کشته شدگان جنگ سوریه 146065 نفر گزارش شد که از این تعداد حدود 36 هزار نفر از مخالفان دولت سوریه و بیش از 56 هزار نفر از نیروهای حامی دولت سوریه بودند که شامل 332 عضو حزب الله لبنان و 459 نفر از سایر کشورها اعلام شد.

آمار دیده بان حقوق بشر در 1 آوریل 2014(1)

در نخستین روز ماه آوریل 2014 این آمار از سوی دیده بان حقوق بشر اعلام شد. از مجموع کشته شدگان که 150344 نفر بودند، 51212 نفر غیرنظامی که از این تعداد، 7985 نفر کودک و 5266 نفر زن بالای 18 سال است. همچنین 58480 نفر از کشته شدگان، نیروهای مسلح طرفدار دولت اعلام شد که از آنها، 35601 نفر نظامیان دولتی، 21910 نفر شبه نظامیان حامی دولت، 364 نفر از نظامیان حزب الله لبنان و 605 نفر شبه نظامیان شیعی غیرسوری اعلام شد. تعداد کشته های نظامیان مخالفان دولت نیز 37781 نفر اعلام شد. همچنین 2871 نفر نظامی کشته شده بودند که معلوم نشد از کدام گروه ها هستند.

آمار کمیسر ارشد حقوق بشر ناوی پیلای در 22 آگوست 2014 در بازه زمانی مارس 2011 تا پایان آوریل 2014(2)

طبق این آمار، که ناوی پیلای اعلام کرد، تعداد کل کشته ها 191 هزار و 369 نفر بود که این آمار می تواند کمتر از برآوردهای دقیق تر باشد.

حومه دمشق: 39 هزار و 393 نفر

ص: 93

1- . سایت دیده بان حقوق بشر در سوریه (المرصد السوري لحقوق الانسان).

2- . خبرگزاری رویترز به نقل از سازمان ملل.

حلب: 31 هزار و 932 نفر

ادلب: 20 هزار و 40 نفر

درعا: 18 هزار و 539 قربانی

حما: 14 هزار و 690 نفر

حمص: 28 هزار و 186 نفر

بیش از 85 درصد کشته‌ها، مرد هستند؛ سازمان ملل نمی‌تواند آماری تفکیکی از نظامیان و غیرنظامیان کشته شده داشته باشد. 8 هزار و 803 نفر از کشته شدگان جنگ سوریه کودک هستند که 2 هزار و 165 نفر از آنها را کودکان زیر 10 سال تشکیل می‌دهند.

آمار سایت دیلی استار در 20 می 2014(1)

این سایت منبع آمار خود را مرکز دیده بان حقوق بشر سوریه مشخص کرده است و تاریخ آن را روز قبل، یعنی 19 می، گفته است. این سایت تعداد کل کشته‌ها را 162402 نفر معرفی کرد که از این تعداد شمار غیرنظامیان 53978 بودند که شامل 8607 نفر کودک و 5586 نفر زن می‌شود. نیروهای نظامی کشته شده دولتی 37685 نفر بودند و شبه نظامیان حامی دولت 25147 نفر اعلام شد که شامل 438 نفر شبه نظامیان حزب الله و 1224 نفر شیعیان غیرسوری و شبه نظامیان فلسطینی می‌شود. همچنین نیروهای کشته شده سوری مخالف دولت 26858 نفر اعلام شدند و نیروهای کشته شده غیرسوری مخالف دولت 13529 نفر بودند. همچنین طبق آمار این سایت، 2314 نفر از کشته شدگان، سربازان سوری بودند که در مقابل دولت سوریه جنگیدند. 2891 نفر نیز نیروهایی بودند که معلوم نبود از کدام جناح هستند.

ص: 94

1- . سایت دیلی استار به آدرس: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2014/May-20/257084-death-toll-reaches-new-grim-milestone.ashxaxzz3EW19e5Ev>

غربی های شرکت کننده در گروه مخالفان(1)

شبکه تلویزیونی یورونیوز به نقل از دولت انگلیس اعلام کرد که طی دو سال گذشته این مقدار از تبعه های غربی در جنگ سوریه شرکت کرده اند: 400 تا 500 انگلیسی؛ 900 فرانسوی؛ 500 بلژیکی؛ بیش از 400 آلمانی؛ 200 هلندی؛ حدود 100 آمریکایی.

در مجموع حدود 20 هزار خارجی از 70 کشور جهان در این جنگ در صف مخالفان دولتی قرار داشته اند.

بخش دوم: اقدامات تکفیریون در عراق

گروه بعثی - تکفیری داعش در آغاز نامی نداشت، تا اینکه ابوانس الشامی به ابومصعب زرقاوی، سرکرده این گروه، پیشنهاد داد برای این گروه نامی انتخاب شود تا بعثی ها عملیات آنها را به نام خود ثبت نکنند. در 2004 ابومصعب زرقاوی با اسامه بن لادن، سرکرده سابق تشکیلات القاعده، بیعت کرد و نام گروهش به «تنظیم قاعده الجهاد فی بلاد الرافدین» تغییر یافت. این گروه تروریستی با انتشار فیلمی در اینترنت از اعدام ها و بریدن سرها، مشهور شد. سپس این گروه با هفت گروه تروریستی دیگر در عراق ائتلاف کرد و تشکیلات جدیدی را با عنوان «مجلس شورای مجاهدین در عراق» به وجود آورد. تشکیلات جدید در 15 ژانویه 2006 تأسیس شد و عبدالله رشید بغدادی ریاست آن را بر عهده گرفت، به صورتی که پس از آن همه بیانیه ها و فیلم ها با عنوان همین گروه جدید منتشر می شد.

هفت گروه تروریستی مذکور عبارت اند از: جیش الطائفه، المنصوره، سرایا أنصار التّوحید، سرایا الجهاد الاسلامی، سرایا الغرباء، کتاب الأھوال، جیش أهل السنه والجماعه. آنها مدعی بودند که هدفشان اداره جنگ با اشغالگران آمریکایی و مزدوران مرتد است.

در ژوئن 2006 و پس از هلاکت زرقاوی به دست نیروهای اشغالگر آمریکایی در عراق، این گروه ابوحزمه المهاجر را به عنوان رئیس بعدی خود معرفی کرد. اما یک ماه بعد، یعنی در نیمه های اکتبر 2006، ابوحزمه المهاجر در بیانیه ای اعلام کرد که مجلس شورای مجاهدین منحل و گروه

دیگری با عنوان «دولت اسلامی عراق» به ریاست ابوعمر بغدادی تشکیل شد. ابوحمزه المهاجر نیز معاونت وی را بر عهده گرفت. بدین ترتیب تشکیل گروه تروریستی داعش در همین جا پایه گذاری شد.

نیروهای آمریکایی، در آوریل 2010، بغدادی و معاونش، المهاجر، را به قتل رساندند و به همین دلیل ابوبکر بغدادی به عنوان رئیس جایگزین معرفی شد. در سال های 2006 تا 2010، 34 تن از سران ارشد این گروه تروریستی به هلاکت رسیده یا دستگیر شدند.

پس از پایان مهلت آمریکا، طبق توافق نامه این کشور با بغداد، و خروج اشغالگران از عراق در سال 2011، این گروه تروریستی به حملات وحشیانه و بمب گذاری ها در مناطق مختلف به ویژه بغداد شدت بخشید، و هزاران نفر از اقشار مختلف مردم عراق را به قتل رساند. در حالی که ابوبکر بغدادی تا زمان حضور اشغالگران در عراق زندانی آمریکایی ها بود، آمریکا 10 میلیون دلار برای زنده یا مرده وی جایزه تعیین کرد.

در آوریل 2013، ابوبکر بغدادی در یک فایل صوتی اعلام کرد که گروه تروریستی موسوم به «جبهه النصره» امتداد دولت اسلامی عراق است. وی همچنین با ادغام این دو گروه، تأکید کرد که از این پس نام این گروه دولت اسلامی در عراق و شام است؛ گروهی که پس از مدتی با نام داعش معروف شد. اما یک روز پس از آن گروه النصره مخالفت خود را با این موضوع اعلام کرد. سرکرده تشکیلات القاعده نیز در بیانیه ای با ادغام این دو گروه مخالفت کرد.

ابوبکر البغدادی، با وجود مخالفت های جبهه النصره و القاعده پس از اعلام تشکیل داعش، فعالیت های خود را به سوریه گسترش داد، و رقه و دیرالزور را اشغال کرد و در این راه به شدت با دیگر گروه های تروریستی که مخالف این ادغام بودند، درگیر شد.

در ژانویه 2014، عناصر داعش به شهرهای فلوجه و رمادی نفوذ، و این دو شهر را اشغال کردند. این امر انفجارها و خشونت ها در استان الانبار را شدت بخشید. البته نیروهای عراقی توانستند ظرف چند روز شهر رمادی را تحت کنترل خود درآورند، ولی فلوجه همچنان تحت اشغال تروریست ها است.

عناصر داعش در دهم ژوئیه 2014 در حمله ای ناگهانی و با همکاری عناصر وابسته به رژیم سرنگون شده بعث، توانستند شهر موصل، مرکز استان نینوا، را اشغال کنند. موصل دومین شهر بزرگ عراق به شمار می آید. عناصر این گروه تروریستی سپس محدوده عملیات خود را به استان صلاح الدین گسترش دادند تا چاه های نفت این کشور را نیز تحت کنترل خود در آورند.

گروه تروریستی داعش پس از تصرف مناطق گسترده ای از عراق، با اعلام خلافت اسلامی، ابوبکر بغدادی، سرکرده این گروه، را به عنوان خلیفه معرفی کرد و نام خود را نیز به دولت اسلامی تغییر داد. بدین ترتیب، گروه تروریستی داعش برخی مناطق مرزی عراق و سوریه را تحت کنترل

ص: 97

خود در آورد. تروریست های داعش پس از مدت کوتاهی در استان نینوا مسیحیان را از این استان بیرون کردند. سرکرده داعش به آنها تأکید کرد که بین مسلمان شدن زیر پرچم این گروه تروریستی، پرداخت جزیه، خروج از این شهر با دستان خالی، یا مرگ، یکی را انتخاب کنند.

نقشه ای از فعالیت های داعش در عراق در 10/6/2014(1)

در جریان حمله تروریست ها به سنجار و محل سکونت ایزدی ها نیز هزاران نفر از این طایفه در کوه ها آواره شدند. شمار قابل توجهی از آنها نیز در حملات تروریست های داعش به قتل رسیدند، و زنان آنها نیز به اسارت گرفته شدند.

گروه تروریستی داعش که تا پیش از این هزینه ها و سلاح خود را با کمک برخی طرف های منطقه ای و فرامنطقه ای به ویژه عربستان، قطر و چند کشور غربی تأمین می کرد، اکنون با در اختیار داشتن منابع نفتی در حال فروش نفت عراق و سوریه به ارزان ترین قیمت از طریق ترکیه است.(2)

ص: 98

1- <http://sitrep.globalsecurity.org/articles/140619939-the-iraq-crisis-and-us-post-wa.htm> .

2- <http://fa.alalam.ir/news/1628819> .

1- . منبع این اطلاعات سایت مشرق نیوز مورخ 18 آبان 93 است. در این گزارش آمده است یک پژوهشگر ضد تروریستی انگلیسی اطلاعات جدیدی را درباره گروه داعش و شمار اعضای خارجی آن منتشر کرد. در گزارش جدید پژوهشگر "کویلیام" به جاذبه این گروه تروریستی برای خارجی ها، و همچنین مقایسه آن با القاعده پرداخته شده است. در این گزارش 71 صفحه ای، به اطلاعات منتشر شده از سوی مسؤولان غربی که با پرونده گروه های افراطی ارتباط دارند، استناد شده است. علاوه بر این مصاحبه هایی نیز با پژوهشگران در این زمینه انجام شده است. این گزارش همچنین حاوی جدیدترین آمار از تعداد تروریست های خارجی داعش در سوریه و عراق است، که برگرفته از اطلاعات منتشر شده از سوی مرکز بین المللی مطالعه افراطی گری و خشونت سیاسی می باشد. در این آمار به 16337 تروریست تبعه کشورهای مختلف اشاره شده است. پژوهشگر "کویلیام" قرار است نشست را در مجلس عوام انگلیس درباره گزارش جدید خود برگزار کند. <http://www.mashreghnews.ir/fa/print/361065>

تعداد جنگجویان اروپای غربی: 2580

تعداد جنگجویان بقیه اروپا و دنیا: 2655

ص: 100

آماري ديگر از تعداد جنگجویان خارجي داعش

آماري ديگر از تعداد جنگجویان خارجي داعش (1)

جدول زماني (2)

جريان تشكيل خلافت در عراق

در ماه ژوئن 2014، دولت اسلامي عراق و شام، که شاخه اي از گروه تروريستي القاعده است، در شمال عراق دست به عملياتي زد که در آغاز آن شهر موصل را، که دومين شهر بزرگ عراق است، به همراه چند شهر کوچک تر به کنترل خود درآورد. ده ها هزار عراقي که بسياري از آنها مسيحي بودند، پيش از رسيدن اين گروه به شدت مسلح يا پس از آن يا به زور اسلحه، از محل زندگي خود فرار کردند.

نيروهاي مسلح خلافت اسلامي شهر موصل را اشغال کردند.

ص: 101

1 - <http://metro.co.uk/2014/12/19/britain-has-supplied-more-isis-fighters-than-any-western-nation-> /4994009

2- نسخه انگليسي اين جدول زماني، توسط سايت world watch monitor گردآوری شده است.
[/https://www.worldwatchmonitor.org/](https://www.worldwatchmonitor.org/)

در 10 ژوئن 2014 نیروهای شاخه القاعده دولت اسلامی عراق و شام، دومین شهر بزرگ عراق را اشغال کردند. حدوداً پانصد هزار نفر از اهالی این شهر به بیرون از شهر موصل پناه بردند. تقریباً دویست و پنجاه خانواده توانستند در ساختمان های اطراف شهر پناهگاهی پیدا کنند، در حالی که سایر مردم به سمت روستاهای مسیحی نشین آن حوالی، از شرق به سمت شهر بخدیدا و از شمال به سمت مکان هایی نسبتاً امن در مناطق کردنشین، مانند دهوک و اربیل، راهی شدند.

سقوط تکریت

در 11 ژوئن 2014 شبه نظامیان شورشی جهادی شهر تکریت را، که مرکز استان صلاح الدین است، به اشغال خود درآوردند. نیروهای دولت اسلامی عراق و شام در نبردی با نیروهای ارتش عراق توانستند کنترل این شهر را به دست خود بگیرند. نیروهای خلافت اسلامی عراق و شام حالا کنترل مناطقی از شهر نینوا را به سمت غرب و شمال استان صلاح الدین، که بیشتر جمعیت مسیحی نشین عراق در آنجا متمرکز است، تحت کنترل خود درآورده است.

پایانی بر هزار و ششصد سال عبادت

در 15 ژوئن 2014، بشار وردا، اسقف اعظم کلیسای کلدانی، اعلام کرد که برای نخستین بار در هزار و ششصد سال اخیر، هیچ عشای ربانی ای در موصل امروز ادا نشده است. طبق گزارش ها از سه هزار و پانصد خانواده که در موصل زندگی می کردند، هزار خانواده از این شهر فرار کردند. در سال 2003، قبل از اشغال عراق به دست آمریکا، 35000 مسیحی در این شهر زندگی می کردند.

حمله به پالایشگاه نفت

نیروهای خلافت اسلامی عراق و شام در نبردی سنگین با نیروهای ارتش عراق کوشیدند بزرگ ترین پالایشگاه نفت عراق در بیرون از شهر بیجی را به تصرف خود در آورند، ولی ارتش عراق همچنان کنترل این پالایشگاه را در دست خود دارد. در 22 ژولای، طبق گزارش ها، سربازان ارتش عراق علی رغم حملات مکرر نیروهای خلافت اسلامی عراق و شام برای بازپس گیری پالایشگاه بیجی، هنوز این پالایشگاه را در دست خود دارند.

یک عضو کمیسیون عالی حقوق بشر عراق، به نام سلامه الخفاجی، در مصاحبه ای با سایت خبری السومریه گفت که اعضای خلافت اسلامی عراق و شام اقدام به اخذ مالیات و خراج از مسیحیان شهر موصل کردند. در اسلام، طبق حکم پیمان ذمه که به دوران قدیم باز می گردد، مسیحیان ملزم به پرداخت مالیات جزیه هستند. همچنین نباید دین خود را در ملاء عام تبلیغ کنند. قبل از اشغال این گروه، پیمان ذمه در این شهر به طور گسترده اعمال نشده بود.

سقوط تلعفر

در 23 ژوئن 2014 و پس از یک هفته نبرد سنگین بین نیروهای ارتش عراق و دولت اسلامی عراق و شام، ارتش عراق در جنگ بر سر فرودگاه و شهر تلعفر در اطراف مرز سوریه، شکست خورد و حدوداً پنجاه هزار نفر از ساکنان این منطقه به سمت شهر کردنشین شنگال فرار کردند.

حفظ شهر بخدیدا

در 25 ژوئن 2014 نیروهای پیش مرگه کرد با شبه نظامیان خلافت اسلامی، زمانی که قصد داشتند وارد شهر بخدیدا در 30 کیلومتری جنوب شرقی موصل شوند، درگیر شدند. تعداد زیادی از مسیحیانی که از موصل فراری شدند، در این شهر پناهنده شدند.

مناطق تحت کنترل داعش، نیروهای پیشمرگه و دولت عراق(1)

ص: 103

در 29 ژوئن 2014، جهادی های دولت اسلامی عراق و شام رسماً اعلام تشکیل خلافت اسلامی یا دولت اسلامی کردند که از حلب در شمال سوریه تا استان دیالی در شمال عراق و به مرکزیت استان الرقه در سوریه است. این گروه نام خود را از دولت اسلامی عراق و شام به دولت اسلامی تغییر داد و ابوبکر البغدادی را به عنوان خلیفه و رهبر مذهبی و سیاسی خود اعلام کرد.

اولتیماتوم (فرجه نهایی)

در 18 ژولای 2014، نیروهای دولت اسلامی از طریق بلندگوهای مساجد به اندک مسیحیان باقی مانده در شهر موصل اعلام کردند که: «یا مسلمان شوید، یا جزیه پردازید، یا شهر را ترک کنید». و در انتهای آن گفتند که «اگر آنها (مسیحیان) هیچ یک را نپذیرفتند جواب آنها فقط شمشیر است». پخش این پیام باعث مهاجرت اندک مسیحیانی شد که در این شهر زندگی می کردند. نیروهای «خلافت اسلامی» خانه هایی را که ساکنان آنها از اهل کتاب بودند با حرف «ن» یا «نصرانی» نشان کردند. آنهایی که در حال ترک شهر بودند در ایست های بازرسی، بازرسی می شدند و از آنها خواسته می شد هر آنچه با خود دارند (به غیر از لباس) مانند تلفن همراه، جواهرات و دارو را در آنجا باقی بگذارند. یکی از مسیحیان گفت که پسر کوچکش را مجبور کردند که پول توی جیبش را که معادل 22 سنت می شد، به آنها بدهد.

اندک مسیحیان باقی مانده

در 19 ژولای 2014، به گفته یک منبع از شهر موصل برخی اعضای دولت اسلامی به دلیل مهاجرت غیرسنی ها و مسیحی ها از شهر موصل به شادی پرداختند. خانه هایی که با حرف «ن» علامت گذاری شده بود حالا به وسیله دولت اسلامی تصرف شده بود. اعضای این دولت 25 خانواده مسیحی را که پس از فرجه زمانی در شهر موصل مانده بودند پیدا کردند. بعضی از آنها به دلیل پیری یا درمان بیماریشان نتوانسته بودند شهر را ترک کنند. برخی هم خانواده هایی داشتند که باید کنار آنها می ماندند. همه آنها را وادار کردند تا اسلام بیاورند که در آخر پنج نفر مجروح به اسلام روی آوردند. سرانجام دیگر مسیحیان هنوز نامشخص است.

در 20 ژولای 2014، شبه نظامیان دولت اسلامی ساختمان صومعه ماربهنام را که در 50 کیلومتری جنوب موصل قرار دارد و قدمت آن به قرن چهارم برمی گردد، تحت کنترل خود در آوردند. طبق گفته یک عضو از انجمن روحانیان سریانی به راهبان و دیگر افرادی که در آنجا زندگی می کردند گفته شد «اینجا دیگر متعلق به شما نیست و شما باید هر چه زودتر اینجا را ترک کنید». به گزارش آژانس خبری فرانسه، راهبان چندین کیلومتر را پیاده طی کردند تا توانستند به کمک نظامیان کرد به مناطق امن در حوالی بخدیدا انتقال داده شوند.

تخریب مزار

در 24 ژولای 2014، نیروهای دولت اسلامی مقبره حضرت یونس علیه السلام را در موصل تخریب کردند.

کلیسا استبل حیوانات می شود!

در 26 ژولای 2014، در حالی که نیروهای دولت اسلامی کنترل چندین ساختمان مذهبی را به دست داشتند، به صومعه مارمیخائیل، که قدمت آن به قرن چهارم برمی گردد، حمله ور شدند. گفته می شود آنها آنجا را تبدیل به استبلی برای حیوانات کرده اند.

کشتار در سنجار

در 4 آگوست 2014، نیروهای دولت اسلامی چندین شهر، از جمله سنجار و تل قصب، را در نزدیکی مرز سوریه اشغال کردند. در میان تعدادی از یزیدی ها تقریباً به پنجاه خانواده مسیحی گفته شد که در سنجار بمانند؛ جایی که شبه نظامیان کنترل کلیسای سریانی را با برافراشتن پرچم دولت اسلامی در دست خود داشتند. گزارش هایی درباره کشتارها، ربودن ها و دیگر اعمال شنیع در شهر به گوش می رسد. فردی به روزنامه تلگراف گفت که به غیر از پنج نفر تمام خانواده هشتاد و پنج نفری او به دست نیروهای دولت اسلامی ربوده و دستگیر شده اند و فقط یک صد نفر از روستای او کشته شده اند و روستاهای دیگر نیز همین وضعیت را داشته اند. در میان آنهایی که شبانه گریختند، ده ها هزار از اعضای اقلیت یزیدی ها وجود داشتند که به سمت تپه های کوه سنجار می رفتند.

به نقل از منابع متعدد، گزارش ها حاکی از آن است که در 6 آگوست 2014، نیروهای دولت اسلامی به سمت دشت نینوا پیشروی کردند و نه فقط به شهرهایی مانند بخدیدا، برطله و کرملیس در شمال موصل حمله ور شدند، بلکه به تلکیف و تلسقف در شمال نیز حمله کردند.

شهر متروکه

در 7 آگوست 2014، روزنامه گاردین گزارش داد که بخدیدا بزرگ ترین شهر مسیحی نشین عراق به طور کامل متروکه شده است. حدوداً پنجاه هزار نفر از مسیحیانی که در شهر زندگی می کردند در ساعات اولیه صبح قبل از اینکه دسته های شبه نظامیان دولت اسلامی به آنجا برسند شهر را ترک کردند. طبق گزارش های شاهدان عینی، نیروهای دولت اسلامی بلافاصله کلیساها را اشغال کردند، صلیب های آنها را به پایین کشیدند و کتب و دست نوشته های آنها را نیز از بین بردند. در همان ساعات اولیه نیروهای دولت اسلامی ساکنان مسیحی نشین حوالی شهر را نیز مجبور به ترک شهر کردند و آنها را به سمت مناطق تحت کنترل کردها و ادار به فرار، و خانه هایشان را اشغال کردند. پاپ و دیگر رهبران مسیحی دنیا در پی این اقدام در بیانیه هایی خواستار میانجی گری شدند و ابراز تأسف خود را اعلام کردند.

واکنش نظامی آمریکا

در 7 آگوست 2014، به گفته روزنامه گاردین، رئیس جمهور آمریکا دستور داد ارتش این کشور حملات هوایی محدودی را برای دفاع از شهروندان آمریکایی که در مرکز منطقه کردنشین ارییل ساکن بودند و همچنین به مواضع دولت اسلامی اطراف کوه سنجار، به انجام برساند. رئیس جمهور آمریکا در کنفرانس خبری در واشنگتن گفت: «فکر نمی کنم این مشکل به وجود آمده را بتوان در مدت چند هفته حل و فصل کرد. به زمان بیشتری نیاز داریم».

یک بمب ساعتی

در 7 آگوست 2014، نیروهای دولت اسلامی کنترل سد موصل را، که بزرگ ترین سد عراق است، به دست خود گرفتند. این اقدام از این بابت مهم است که سد موصل نه فقط تأمین آب و انرژی شمال عراق را انجام می دهد، بلکه به گفته مقامات آمریکایی این سد در موقعیت جغرافیایی حساسی واقع

شده و نیازمند بازسازی و تعمیر است؛ همین امر، به گفته یک مهندس هیدرولیک عراقی به نام عدام الواش، این سد را تبدیل به یک بمب ساعتی کرده است. یکی از تعمیراتی که باید روزانه انجام شود پی ریزی پایه هاست تا از فرسایش سد جلوگیری شود. شاهدان عینی می گویند نیروهای دولت اسلامی این سد را به عنوان ابزاری برای معامله در شمال عراق نگه می دارند. در صورتی که این سد نابود شود یا از کار بیفتد، آب فراوانی روستاها و همچنین تمامی شهر موصل را در ساعات اولیه در خود می بلعد و احتمالاً بغداد را هم که در چندین کیلومتری موصل است زیر آب خواهد برد.

سرنوشتی نامعلوم

در 8 اگوست 2014، هنوز هیچ منبعی قادر نیست تشخیص دهد که بر سر خانواده های مسیحی که در سنجار زندگی می کردند چه آمده است.

نجات هزاران نفر از کوه سنجار

در 10 اگوست 2014، گزارش ها هنوز از وضعیت بسیار دشوار آواره های یزیدی در کوه سنجار خبر می دهد. ارسال محموله های هوایی آغاز شده، ولی این محموله ها نمی توانند گرمای سوزان را کاهش دهند. بالگرد های ارتش عراق کمک های پزشکی را فراهم کردند تا در صورت وقوع یک فاجعه انسانی به داد آوارگان برسند. YPG یا همان کردهای سوری توانستند تحت پوشش هوایی آمریکا هزاران نفر از یزیدی های آواره در کوه سنجار را به سمت خاک سوریه و سپس به سمت اقلیم کردستان عراق همراهی کنند. ولی همچنان بسیاری از آنها آواره هستند.

شبه نظامیان در تلکیف و تلسقف ناکام ماندند

در 10 اگوست 2014، فردی به سایت world watch monitor گزارش داد که او با ماشین خود به تلکیف، تلسقف و دشت نینوا رفت. اگرچه نبرد بر سر این روستاها از پیش گزارش داده شده بود، ولی به گفته این منبع نیروهای دولت اسلامی هنوز کنترل آنها را به دست نگرفته اند.

حملاتی بدون نتیجه

در 11 اگوست 2014، ژنرال ویلیام می ول یکی از افسران ارشد ارتش آمریکا اعلام کرد که حملات ارتش آمریکا موقتاً در نقشه های نیروهای دولت اسلامی تداخل ایجاد کرده است و من به

ص: 107

هیچ عنوان نمی‌خواهم این را بگویم که ما تأثیر چندانی در سرعت فعالیت‌ها یا تهدید فرارویمان، یعنی دولت اسلامی، داشته‌ایم. اواما گفت همان‌طور که ایالات متحده در خصوص تهدید دولت اسلامی هوشیار است در همکاری با دولت عراق برای مبارزه با این تروریست‌ها نیز آماده است.

به دنبال پناهگاه در شهر دهوک

در 12 اگوست 2014، به گزارش یک خبرگزاری محلی به نام آنکاوا، 18 خانواده مسیحی که در سنجار زندگی می‌کردند به شهر دهوک پناهنده شدند. بعضی از این خانواده‌ها اعلام داشتند که برخلاف گزارش‌ها هیچ‌یک از زن‌ها یا دخترهای آنها به دست دولت اسلامی دستگیر نشده‌اند. در جایی دیگر در کوه‌های سنجار، جایی که ساکنان یزیدی شهر سنجار به آنجا گریخته‌اند و با کمبود غذا و آب روبه‌رو هستند، گزارش‌ها از روند کند نجات آنها حکایت دارد. خیلی‌ها هم به سمت شمال که از طریق یک جاده خاکی به سوریه وصل شده است، فراری شدند و در اردوگاه‌های پناهندگان در حال گذران زندگی هستند.

ادامه تهدیدها

در 14 اگوست 2014، ساکنان شهر کوجو در هجده کیلومتری جنوب سنجار گزارش دادند که نیروهای دولت اسلامی به آنها تا به همین امروز فرصت داده‌اند که یا به دین اسلام تغییر مذهب دهند یا با مرگ خود روبه‌رو شوند. فرجه‌هایی از این شکل در چندین شهر دیگر هم شنیده شده است.

پایان محاصره کوه سنجار

در 13 اگوست 2014، مقامات وزارت دفاع آمریکا در کنفرانس خبری اعلام کردند که حملات نیروی هوایی این کشور به مواضع دولت اسلامی اطراف سنجار و کمک‌های هوایی که شامل غذا و آب است، توانسته به تعداد زیادی از پناهندگان در کوه سنجار این قدرت را بدهد تا به پایین کوه نقل مکان کنند. سخن‌گوی خبری کاخ سفید، دریابان جان کری، گفت که نیروهای آمریکایی برای فراهم کردن کمک‌های بشردوستانه تلاش‌های خود را ادامه می‌دهند. (1)

ص: 108

در 18 آگوست 2014، مقامات ارتش آمریکا اعلام کردند که پس از هفتاد و دو ساعت درگیری سرانجام توانستند به کمک جنگنده های خود تمامی مواضع نیروهای دولت اسلامی را در داخل و اطراف مجموعه سد موصل، به طور کامل نابود کنند.⁽¹⁾

فرستاده پاپ در منطقه

در 12 آگوست 2014، کاردینال فرناندو فیلونی، فرستاده مخصوص پاپ فرانسیس، وارد عراق شد و در بازگشت در گفت و گو با شبکه خبری فیدس گفت کلیسا، همیشه کلیسای علیه جنگ است و خواهد بود، ولی این مردم در مانده این حق را دارند که از آنها دفاع شود. آنها سلاحی ندارند و از محل سکونت خود بدون اینکه با دشمن درگیر شوند وادار به فرار شدند.

قتل جیمز فولی به دست نماینده دولت اسلامی

در 19 آگوست 2014، ویدئویی در فضای مجازی منتشر شد که در آن یک روزنامه نگار آمریکایی به نام جیمز فولی به دست یکی از عوامل دولت اسلامی به قتل رسید. در این ویدئو قاتل جیمز فولی همچنین ادعا کرد که نیروهای دولت اسلامی یک روزنامه نگار دیگر را به نام استیون ساتلاف به اسارت خود در آورده اند و در صورتی که حملات هوایی آمریکا به مواضع دولت اسلامی ادامه یابد او را هم به قتل خواهند رساند. بعدها اداره امنیت ملی دولت آمریکا صحت این ویدئو را تأیید کرد. به گفته آژانس های اطلاعاتی در انگلستان، قاتل جیمز فولی یک شهروند اهل این کشور است و سابقاً خواننده رپ بوده و نامش عبدالمجید عبدالباری است.

پاک سازی ملیتی در مقیاس وسیع

در 2 سپتامبر 2014، سازمان عفو بین الملل⁽²⁾ در گزارشی اعلام کرد که نیروهای دولت اسلامی به صورت کاملاً برنامه ریزی شده و از روی عمد در حال پاک سازی قومی - ملیتی در مناطق تحت کنترل خود هستند. موارد ثبت شده ای از جنایات، که عمدتاً در شهر سنجان به وقوع پیوسته اند، عبارت اند از: کشتار دسته جمعی مردها و پسرها، ربودن تمام خانواده ها در روستاها، ربودن تمام

ص: 109

1- www.defense.gov .

2- http://www.amnesty.org/en/news/gruesome-evidence-ethnic-cleansing-northern-iraq-islamic-state-moves-wipe-out-minorities-2014-0

زن ها و بچه های یک روستا، آزارهای جنسی، نابودسازی کلیساهای مسیحی و مکان های زیارتی غیرسنی ها. این گزارش در انتها خلافت اسلامی را به دلیل ارتکاب جنایات جنگی محکوم کرد.

قتل استیون ساتلاف

در 2 سپتامبر 2014، انتشار ویدئویی که گروه اطلاعاتی SITE برملا کرد از سر بردن روزنامه نگار آمریکایی به نام جیمز ساتلاف پرده برداشت. هنوز مقامات آمریکایی رسماً صحت این ویدئو را تأیید نکرده اند. شخص ماسک زده، در این ویدئو، یک شهروند انگلیسی به نام دیوید هینز را هم تهدید به قتل کرد.

ما خلافت اسلامی را نابود خواهیم کرد

در 10 سپتامبر 2014، رئیس جمهور آمریکا با به کار بردن نام «دولت اسلامی» اعلام کرد که دولتش قصد دارد در یک واکنش سهمگین نظامی با ائتلاف چند کشور به مواضع دولت اسلامی حمله کند. رئیس جمهور آمریکا همچنین در یک نطق سراسری اعلام کرد که حملات نیروی هوایی آمریکا به همراه حملات نیروهای زمینی عراق مواضع تحت تصرف دولت اسلامی را هدف قرار خواهد داد؛ و نیز قصد دارند به مسلمانان و ده ها هزار مسیحی و دیگر اقلیت های مذهبی، که دولت اسلامی آنها را هدف قرار داده بود، کمک رسانی کنند.

لیست گروه های جنگجو درگیر در عراق

گروه های موافق دولت(1)

لیست گروه های حامی دولت عراق

نام

رهبر

تاریخ ورود به درگیری ها

تعداد نیرو

ایدئولوژی

نیروهای امنیتی عراق

2013

600000(2)

نیروهای مسلح خصوصی

(قراردادی)

[\(3\)7000](#)

ص: 110

1- . منبع این بخش، سایت ویکی پدیا است.

2- . <http://www.mcclatchydc.com/iraq/story/19049.html>

3- . <http://www.deseretnews.com/dn/view/0,1249,660198347,00.html>

شوراهای بیداری(1)

عادل المشهدانی(2)

2013

30000(3)

جبهه ترکمن های عراق(4)

سعادت الدین ارگیچ

2014

ناحیه گرا

پیشمه رگه(5)

مسعود بارزانی

2014

30000(6)

20000(7)

شورای نظامی سریانی(8)

جورجیس هانا

2013

ص: 111

1- . (به عربی: المجلس الوطني لإنتقاذ العراق) نام گروه هایی از شورشیان پیشین علیه حضور آمریکاییان در عراق است که پس از آن به کمک آمریکاییان و نیروهای دولتی عراق آمدند. شوراهای بیداری در بغداد از شورشیان سابق، از جمله اعضای سابق حزب بعث عراق و نیز شورشیان اسلام گرا، تشکیل شده اند. این افراد پس از مدتی تغییر جبهه داده اند و با القاعده در عراق می جنگند. این شوراهای که حدود 70 هزار نفر عضو دارند، عنصری کلیدی در راهبرد سال 8-2007 آمریکا در عراق هستند. به گفته رسانه های غربی وجود آن ها باعث ایجاد سطح جدیدی از آرامش برای مناطق سنی نشین عراق شد و برای ایالات متحده، یکی از معدود موفقیت های سال 2007 بود.

2- . البته غیر از وی اشخاصی مانند شیخ احمد ابوریثه (ترور شده)، شیخ علی حاتم السلیمان، شیخ عبدالجبار ابوریثه، سعد غفوری (ابو عبد) و ابو عزام التمیمی نیز از رهبران این شورا به حساب می آیند.

3- . <http://www.military.com/NewsContent/0,13319,159357,00.html>

4- . (ترکی استانبولی: Irak Türkmen Cephesi، عربی: الجبهة التركمانیه العراقی) یک جنبش سیاسی است که در سال 1995 میلادی در اربیل عراق به نمایندگی از مردم ترکمن عراق از شاخه های ائتلاف میهنی عراق تاسیس شده است. این جنبش در مناطق شمالی عراق به رهبری سعادت الدین ارگچ به رقابت با سایر احزاب جهت ورود به مجلس نمایندگان عراق به رقابت می پردازند. حوزه عملکرد این حزب در شهرهای کرکوک، تلعفر، موصل، اربیل، کفری و دوز خورماتو می باشد. جبهه ترکمن های عراق دارای 5 کرسی در پارلمان نمایندگان عراق و 1 کرسی در مجلس میهنی کردستان عراق می باشد. این حزب توسط ارتش و دولت ترکیه پشتیبانی می شود.

5- . در تاریخ سیاسی کردستان، سازمان های سیاسی مختلفی از جمله حزب دموکرات کردستان ایران، حزب دموکرات کردستان عراق و احزاب فعال با نامکومه، نیروهای مسلح خود را با نام پیشمرگ سازمان داده اند. حزب کارگران کردستان، حزب حیات آزاد کردستان و حزب اتحاد دموکراتیک برای مشخص کردن نیروهای مسلح خود، به جای کلمه پیشمرگه از واژه گریلا استفاده می کنند. واژه پیشمرگ در زبان فارسی نیز قدمت زیادی دارد. در قدیم به اشخاصی که غذای مشکوکی را برای اطمینان از سمی نبودنش، پیش از صرف آن غذا توسط شاه، می چشیدند یا جلوتر از شاه یا شخص بزرگ دیگری به گذرگاه خطرناکی وارد می شدند پیشمرگ (شاه) می گفتند، که در کردستان به افرادی که از مکانی پاسداری و حفاظت کنند از واژه پیشمرگان استفاده می کنند. البته در دوره قاجاریه و پهلوی این واژه رایج بود اما بعد از انقلاب 1357 ایران، واژه های پاسدار و بسیج جایگزین پیشمرگ شدند ولی در کردستان تغییری نیافت. و در حال حاضر قوی ترین نیروی پیش مرگ در کردستان عراق و در حدود تقریبی 200 هزار پیش مرگ با سلاح های سنگین و سبک موجود هست.

6- . <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/10/priority-arm-peshmerga-20141027764994436.html>

7- . <http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-11142005-144616/unrestricted/003Manuscript.pdf>

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/6743976.asp> <http://www.mesop.de/2012/07/05/kurdistan-peshmerga-minister-kurdistan-military-number-now-is-190-thousand-people>

8- . شورای نظامی سریانی (سریانی: **ܩܘܪܕܢܐ ܕܥܘܪܝܢܐ**، عربی: المجلس العسكري السرياني السوري) یک سازمان نظامی آشوری/سریانی در سوریه می باشد. تاسیس این سازمان در 8 ژانویه 2013 اعلام شد. بنا به گفته خود این سازمان اهدافی که برای آن شروع به کار کرده حفاظت از مردم سریانی و حقوق ملی آنان در سوریه می باشد. این سازمان در نظر دارد که با همکاری دیگر مردم سوریه رژیم حاضر سوریه - بشار اسد- را تغییر دهد. این سازمان بیشتر در مناطقی می جنگد که جمعیت زیادی از سریانی ها در آنجا زندگی می کنند؛ همچون استان های حلب، دمشق، حسکه، لاذقیه و حمص.

حزب کارگران کردستان(1)

عبدالله اوچالان (به صورت

رسمی)

جمیل بایک و بسه هوزات (عملاً)

2014

(2)15000

(3)20000

ملی گرای کرد

کنفدرالیسم

دموکراتیک

مارکسیسم - لنینیسم

کمیته پاسداری بخدیدا(4)

سرکیس آغاچان

2013

(5)1200

لیست گروه های در جنگ با دولت عراق

نام

رهبر

تاریخ ورود به

درگیری ها

تعداد نیرو

ایدئولوژی

دولت اسلامی (6)

ابوبکر البغدادی

June 10 2013

30000

اسلام گرای سنی

سلفیه جهادی خلیفه

ای

جیش رجال طریقه

نقشبندیه (7)

عزت ابراهیم

الدوری

2013

5000

نقشبندی / ملی

گرا/بعثی

الجیش

الإسلامی فی العراق (8)

إسماعیل

الجبوری

2014

- 1- . حزب کارگران کردستان (به کردی: 'Partiya Karkeré'n Kurdistan') که به صورت مخفف به شکل پ ک ک نگاشته می شود، نام گروهی چپگرا و مسلح در کردستان ترکیه است که از سال 1984 به عنوان سازمانی چریکی شناخته شده که به صورت مسلحانه علیه دولت ترکیه برای خودمختاریکردستان و حقوق فرهنگی و سیاسی کردها در ترکیه مبارزه می کند.
- 2- . http://en.wikipedia.org/wiki/Kurdistan_Workers%27_Partycite_note-TCA-16
- 3- . <http://www.fas.org/irp/world/para/pkk.htm>
- 4- . کمیته پاسداری بخدیدا یک گروه شبه نظامی از آشوریان استان نینوا عراق است که در سال 2008 تشکیل شد و وظیفه پاسداری از کلیساهای این منطقه را دارد. این گروه پس از تشکیل به همکاری با پلیس عراق و آسایش کردستان مبادرت ورزید.
- 5- . <http://www.aftonbladet.se/qaraqosh/45000assyriansiraqis>
- 6- . شاخه سابق القاعده در عراق که خلافت اسلامی را برپا کرده و در حال حاضر با بیشتر گروه های معارض، دولت سوریه و شبه نظامیان کرد در جنگ می باشد. این گروه از سوی آمریکا و کشورهای دیگر تروریستی محسوب می شود.
- 7- . گروه نقشبندیه گروهی سنی و ملی گرا وابسته به عزت ابراهیم ست که متشکل از حامیان صدام حسین و اعضای رژیم بعث است. این گروه خواهان براندازی حکومت شیعه در عراق، حمایت از اهل سنت عراق و عدم دخالت جمهوری اسلامی ایران در امور عراق هستند. این گروه در میان تظاهرکنندگان استان های سنی نشین عراق در سال 2013 نفوذ کرده و به روی نظامیان ارتش شلیک کردند. سرپرست طریقت نقشبندی طی بیانیه ای هرگونه ارتباط این گروه با طریقت نقشبندیه را رد کرده است.
- 8- . یکی از گروه های جهادی است که از سال 2003 فعالیت خود را آغاز کرد و در حال حاضر در جریان بحران عراق در شهرهای صلاح الدین فعالیت دارد.

ارتش

[آزاد عراق\(1\)](#)

-

2013

[2500\(2\)](#)

سنی

اسلام گرا

القیاده العلیا

[للجهاد والتحریر\(3\)](#)

عزت ابراهیم

الدوری

2013

10000

ملی گرا

المجلس

[العسکری العام لثوار العراق\(4\)](#)

فرماندهان دوران

صدام حسین

2013

[75000\(5\)](#)

ملی گرا

بعثی

الجیش

[الإسلامی فی العراق\(6\)](#)

إسماعیل

الجبوری

2013

[\(7\)10400](#)

ملی گرا

سنی

[انصار الاسلام\(8\)](#)

ابو

عبدالله شافعی (ا.ج.) ابوهاشم الایراهم

2013

سلفی جهادی

حماس

[العراق\(9\)](#)

2013

ملی گرا

اصول گرای اسلامی

جیش

[المجاهدین\(10\)](#)

احمد

نیما

خدایار

عباس

2013

سنی

ملی گرا

انصار

[السنة \(11\)](#)

ابوعبدالله

الشافعی

2013

1000

سنی - صوفی

ص: 113

1- . ارتش آزاد عراق (به عربی: الجیش العراقی الحر) یکی از گروه های ستیزه جوی سنی است که در استان های غربی عراق - با اکثریت اهل سنت - تشکیل شده است. این گروه از حامیان عراقی شورشیان ارتش آزاد سوریه است که در جنگ داخلی سوریه می جنگند.

2- . Aljazeera.com

3- . در اکتبر سال 2007 توسط عزت ابراهیم الدوری تشکیل شد؛

<http://www.aljazeera.com/story/201462494731548175.html>

4- . این گروه توسط فرماندهان نظامی و سیاسی دوره صدام حسین اداره می شود و همچنین شبکه خبری الجزیره از آن به عنوان یکی از گروه های شورشی شناخته شده، در بحران حال حاضر عراق نام برده است.

5- [http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?](http://www.jamestown.org/programs/tm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42554cHash=5ce0babb2face2fa0e67b07a91048c5.VBM2RvmSxDA)

tx_ttnews%5Btt_news%5D=42554cHash=5ce0babb2face2fa0e67b07a91048c5.VBM2RvmSxDA

6- . این گروه پس از فروپاشی دولت صدام حسین در عراق تشکیل شد.

7- <http://www.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/5>

8- . انصار الاسلام یکی از گروه های شورشی فعال در عراق است. این گروه به عنوان یگ جنبش اسلام گرای سلفی در 2001 میلادی در کردستان عراق تاسیس شد. این گروه قوانین سخت گیرانه شریعت را در روستاهای تحت کنترلشان در اطراف بیاره در شمال شرق حلبچه، در نزدیکی مرز ایران به کار می بستند.

9- . یکی از گروه های مبارز در عراق که از دسته 1920 ، در سال 2007 جدا شد و مرتبط با المجلس السياسی للمقاومه العراقیه می باشد.

10- . یک گروه مقاومت سنی که در عراق می باشد و برای اولین بار در اواخر سال 2004 پا به عرصه گذاشت.

11- . عنوان گروهی تروریستی در عراق است. رهبری این سازمان بر عهده ابو عبدالله الشافعی است. این سازمان عامل عملیات های تروریستی مختلف در عراق بوده است.

افراد به دنبال سرپناه در بین ماه های ژانویه و آگوست 2014 تعداد 1.4 میلیون نفر بودند و 1.3 میلیون نفر دیگر هم از سال های قبل آواره به شمار می رفتند. تعداد پناهندگان عراقی به سوریه 217866 نفر و پناهندگان به دیگر کشورها 40 تا 45 هزار برآورد شده است.

مجموع کمک های بشردوستانه اتحادیه اروپا از تاریخ آغاز درگیری ها در 2007 نزدیک به 150 میلیون یورو است. بودجه تصویب شده برای کمک های بشردوستانه اتحادیه اروپا از 2013 مقدار 41 میلیون یورو بوده که 24 میلیون یورو آن برای افراد بی سرپناه و پناهندگان عراقی در کشورهای همسایه، 17 میلیون یورو برای پناهندگان سوری در شمال عراق، و هفت هزار یورو هم تحت برنامه بچه های صلح اتحادیه اروپا پرداخت شده است.

تقریباً یک میلیون نفر پناه جو و همچنین 110 هزار نفر آواره در عراق وجود دارند که واجد شرایط کمک رسانی کمیسر عالی سازمان ملل در امور پناهندگان هستند.

-
- 1- این گروه از اعضای سابق ارتش منحل شده عراق می باشند. همچنین بعدها بیشتر اعضای این گروه به گروه حماس عراق پیوستند.
 - 2- جیش راشدین (به انگلیسی: Jaish al-Rashideen) جیش الراشدین گروهی از سنی ها عراقی هستند که بر ضد اشغال عراق از سوی امریکا می جنگیدند. آن ها حملات متعدد چریکی بر ضد نیروهای اتحاد (coalition forces) که عراق را اشغال کرده بود انجام دادند. این گروه از نیمه سال 2003 در عراق فعالیت داشته و از بمب های بهبودیافته، خمپاره و راکت در یورش های خود استفاده کرده است. این گروه بعدها جبهه الجهاد والإصلاح که شامل گروه های 1. تیپ انقلاب 1920 (Revolution Brigade) / 2 جیش الراشدین / 3. جیش المسلمین / 4. جبهه اسلامی مجاهدین عراق / 5. جند الرحمن / 6. سرایا الدعوه و الرباط / 7. تیپ های قدرتمند Empowerment Brigades) و 8. بطلیون محمد الفتح می شود.

3- . آين آمار تا تاريخ 27/8/2014 است و منبع آن سايت UNHCR مي باشد.

آمار کمک‌رسانی تحت نظارت طرح کمیسیون عالی سازمان ملل در حوزه پناهندگان عراق

انواع

گروه‌ها

مبداء

دسامبر

2013

دسامبر

2014

دسامبر

2015

مجموع

در این کشور

تحت

کمک‌رسانی کمیسیون عالی سازمان ملل

مجموع

در کشور

تحت

کمک‌رسانی کمیسیون عالی سازمان ملل

مجموع

در کشور

تحت

کمک رسانی کمیسر عالی سازمان ملل

جمع

کل

1,591,690

991,690

1,623,890

1,033,890

1,336,010

756,010

پناهنده

شدگان

فلسطين

12,000

12,000

12,200

12,200

12,400

12,400

سوريه

350,000

350,000

500,000

500,000

350,000

350,000

ترکیه

15,500

15,500

15,650

15,650

15,850

15,850

متعدد

8,450

8,450

9,780

9,780

11,110

11,110

پناهجویان

جمهوری

اسلامی ایران

3,260

3,260

3,460

3,460

3,650

3,650

جمہوری

سوریہ

1,200

1,200

1,300

1,300

1,400

1,400

ترکیہ

1,200

1,200

1,400

1,400

1,500

1,500

متعدد

80

80

100

100

100

100

پناهنده شدگان

سابق که به عراق برگشتند

عراق

40,000

40,000

40,000

40,000

20,000

20,000

افراد

به دنبال سرپناه

عراق

1,000,000

500,000

900,000

400,000

800,000

300,000

افراد

بدون سرپناه سابق

عراق

50,000

50,000

40,000

40,000

30,000

30,000

آواره

ها (شهر یا کشور مشخصی ندارند)

آواره

ها

110,000

10,000

100,000

10,000

90,000

10,000

ص: 115

1- . منبع اصلی این قسمت ها، سایت IRAQ BODY COUNT است.

ماه

اطلاعات

دولت عراق

Iraq Body Count

AFP

كل

آمار سال 2013

6522

9475

6814

سال 2014

اطلاعات

دولت عراق

Iraq Body Count

AFP

كل

آمار سال 2014

6676

0

7137

ص: 118

بخش دوم: ریشه‌یابی افکار تکفیری

اشاره

ص: 119

الحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله الطاهرين، و بعد: ففي هذه الظروف الزّاهنه التي تعيش فيها الامه الاسلاميه أزمه التكفير و انشغال المسلمين بمقاتله بعضهم البعض، بدلاً من أن يعبأوا طاقاتهم في مجال التصدي للمقاومه الإسلاميه ضدّ الاعداء الالذاء للاسلام و المسلمين، سمع العالم بمبادره علميه قام بأعبائها علمان من مراجع الدين العظام و هما آيه الله العظمى الشيخ ناصر مكارم الشيرازي و آيه الله العظمى الشيخ جعفر السبحاني حفظهما الله، حيث دعوا علماء الامه الاسلاميه في كافه البلدان للاجتماع في قم تحت إطار المؤتمر العالمي لبحث آراء علماء الدين في التيارات التكفيريه. و حيث وصلتني الدّعوه من ذلك المؤتمر مؤخراً لم اوفق لتقديم مقال و عرضه في الوقت المقرّر، و لكن خطوره الموقف و اهميه الموضوع دعنتي للمشاركة مع قله بضاعتى في هذا الحقل العلمى، فوفقنى الله لانجاز هذه الرساله لتبليه لاوامر ذينك العلمين الذين هما من اعلام مشايخى و اساتذتى و جعلت موضوع الرساله: «التكفير و الغلو وجهان لعلمه واحده و هى التطرف» و شرحت فيها العلل الكامنه لهذه الظاهره المدمره و هى التكفير و التطرف، و طريق العلاج لها حسب ما يسع المجال، و له الحمد أولاً و آخراً.

محسن الحيدري

ممثل اهالى خوزستان فى مجلس خبراء القيادة

و امام الجمعه المؤقت فى مدينه الاهواز

16/صفر/1436هـ-

التكفير و الغلو وجهان لعمله واحده و هى التطرف

فى هذا المقام يلزم ان يركّز على هذه المفردات الثلاث و هى: التطرف، و التكفير، و الغلو.

إن التطرف لغه من باب التفاعل لكلمه الطرف، هو الأخذ باحد اطراف الشىء و ترك النقطه المركزيه و الخط المستقيم. و استعملت الكلمه فى عدّه استعمالات فى كتب اللغه، و أمّا فى

العصور المتأخره فهى عبارته عن التشدد و التجاوز عن حد الاعتدال.(1) و اطلقت فى عالم السياسه على الراديكاليه.

وفى الآونه الاخيره اصبحت تطلق على المتشددىن المدعىن للاسلام كالتالبان والقاعده و سائر التكفيريين.

والتطرف من وجهه نظر الاسلام امر مرفوض، لأنه انحراف عن خط الاعتدال و الوسطية. و يظهر تاره فى صورته الافراط و اخرى فى صورته التفريط، و ذلك لأن تعاليم القرآن بنيت على الوسطية كما ينادى بذلك فى عدّه من آياته مثل قوله سبحانه:

(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا).(2)

(وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ).(3)

روى المفسرون عن المحدثين فى تفسير الآيه ان رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم خطّ خطاً بيده ثم قال: هذا سبيل الله مستقيماً، ثم خطّ خطوطاً عن يمين ذلك الخط و عن شماله ثم قال: و هذه السبل ليس منها سبيل الا عليه شيطان يدعو اليه. ثم قرأ: و ان هذا صراطى مستقيماً فاتبعوه و لا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله.(4)

وقد ورد عن أبى جعفر عليه السلام فى تفسير الآيه، انه قال: نحن السبيل فمن أبى فهذه السبل.(5)

و هذا الحديث يدل على أن المعيار لمعرفة الصراط المستقيم و تمييزه عن غيره من السبل المتفرقة انما هو نهج اهل البيت.E.

وقد استفاضت الاحاديث حول الوسطية.

منها ما روى عن رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم انه قال: «خير الامور اوسطها»(6)، او «خير الامور اوساطها».(7)

ص: 122

1- . المنجد.

2- . البقره: 143.

3- . الانعام: 153.

4- . محمد رشيد رضا، تفسير المنار، ج8، ص195؛ رازى، التفسير الكبير، ج7، ص85.

5- . تفسير العياشى، ج2، ص127؛ نور الثقلين، ج1، ص778.

6- . محمد باقر مجلسى، بحار الانوار، ج77، ص166.

7- . ابن اثير، النهاية، ج5، ص183.

و ما روى عن امير المؤمنين على بن ابي طالب عليه السلام انه قال: «اليمين والشمال مضلّه، والطريق الوسطى هي الجادّه، عليها باقى الكتاب و آثار النبوه، و منها منفذ السنّه و اليها مصير العاقبه». (1)

وقال عليه السلام: «لا ترى الجاهل الا مفرطاً او مفرطاً». (2)

وقال عليه السلام فى موضع آخر «سيهلك فى صنفان: محبّ يذهب به الحبّ الى غير الحق، و مبغض مفرط يذهب به البغض الى غير الحق، خير الناس فى حالاً النمط الاوسط فالزموه». (3)

ان علماء الاخلاق على أساس الوسطية فسروا الفضائل، و جعلوا الرذائل على أساس الأطراف المنحرفه عن حدّ الوسط. (4)

و من هنا يمكن ان يستنتج بأنّ التكفير و الغلوّ و جهان لعمله واحده و هي التّطرف. و ذلك لأنّ التكفير تفریط فى حبّ اهل البيت و بغض لهم و ينجر غالباً الى تكفير اهل القبلة، و الغلوّ افراط فى حبّهم ينجر الى الكفر بالله و الخروج عن الصراط المستقيم الذى يتجلى بولايه اهل البيت E، و قد قال على عليه السلام فيهم: «هلك فى رجلا ن محبّ غالٍ و مبغض قالٍ». (5)

و لا يخفى ان الغلوّ لا ينحصر بتجاوز الحدّ عن مقامات اهل البيت E، بل يشمل تجاوز الحدّ عن مقام الصحابه و خاصّه الخلفاء منهم و الاعتقاد بفضائل خاصّه لهم لم تثبت شرعاً كما يأتى البحث عنه.

و عليه فهذان التياران يعلمان كطرفى المقصّ فى جسم الامّه الاسلاميه، يبدوان متعارضين الا ان يداً واحده تحركهما و يقضيان معاً على شئ واحد.

و من اجل اعطاء صورته اكثر تفصيلاً و توضيحاً لهذه الحقيقه الناصعه يلزم علينا ان نقوم بمعرفه حقيقه التكفير و المصاديق البارزه لهذا التيار اولاً، ثم عرض حقيقه الغلو و اقسامه و خطورته ثانياً، ثم البحث عن مدى تناغم خطّ الغلوّ مع ذلك التيار اخيراً.

ص: 123

1- . نهج البلاغه، الخطبه 16.

2- . نهج البلاغه، الحكمة 70.

3- . المصدر الخطبه 127.

4- . نراقى، يراجع جامع السعادات، ج 1، ص 94-97.

5- . نهج البلاغه، الحكمة 117.

التكفير، تفعيل مأخوذ من الكفر يستعمل في عدّه معان، منها: «تكفير الرجل اى حمله على الكفر او نسبته اليه».

و هذا هو المقصود هنا، و يستعمل في باب الافعال ايضاً، فيقال:

«أكفره، اى دعاه كافراً». (1)

وقال الجوهري: «اكفرت الرجل، اى دعوته كافراً، يقال: لا تكفّر أحداً من اهل القبله، اى لا تنسبهم الى الكفر». (2)

و ان تكفير اهل القبله هو من أعظم الارباء المسريه و الادواء الاجتماعيه و الثقافيه الدينيه التى بليت بها الامه من باكوره امرها الى يومنا الحاضر بسبب ظهور تيارات عرفت بالتكفير لاهل القبله بلا اى حجه شرعيه، و أنّما هى افكار عفنه يتبناها علماء متهتكون و ينفذها جهّال متكسّون، و هذان الصنفان من أخطر قطاعات المجتمع كما جاء فى الحديث: «قصم ظهري عالم متهتك و جاهل متنسك فالجاهل يغشّ الناس بتنسكه، و العالم يغرهم بتهتكه». (3)

و هذه التيارات الشاذّه و المتطرفه كثيراً ما تطغى على الامه أو حكوماتها بين آونه و اخرى، و هى سرعان ما تضحّل و تنطفئ شعلتها بسبب تمرّدها على الفطره و خلافها للسوّاد الاعظم و استنكار اعمالها من قبل غالبية المسلمين.

وان أعظم المؤاخذات على تلك التيارات هو تجاوزها عن الحدود الشرعيه المرتبطه بتعريف الايمان و الكفر، و عدم الاعتناء بما قرّره الشرع فى الخروج عن حوزة الايمان الى الكفر و جعل المشتبهات و الاراء الشاذه لهم معياراً فى معرفه المؤمن من الكافر، فالذى يعتقد بأرائها هو المؤمن و المخالف لها و ان كان يعتقد بما يتفق عليه اكثر اهل القبله - فهو كافر فى منطقهم.

و عليه فيلزم معرفه حدود الايمان و العوامل التى توجب الخروج عنه الى الكفر فى منطق الشريعه الاسلاميه حتى يتضح موضع الشذوذ عن ذلك المنطق.

ص: 124

1- . فيروزآبادى، القاموس المحيط، ج2، ص 181.

2- . معج الصحاح، ص 917.

3- . محمد باقر مجلسى، بحار الانوار، ج2، ص 111.

ان للايمان و الكفر تعريفاً متفقاً عليه عند جمهور المسلمين من اهل السنّه و الشيعة، و هو: «الاعتقاد بوحداية الله تعالى و الآخره، و رساله النبي صلى الله عليه و آله و سلم، على أن الايمان برساله النبي صلى الله عليه و آله و سلم يشمل الايمان بنبوه الانبياء السابقين عليه و الكتب السماويه السابقه، و ما أتى به نبي الاسلام من تعاليم اسلاميه للبشر من جانب الله ايضاً».(1)

و هذا التعريف للاسلام و الايمان هو ما اجمع عليه امذاهب الاسلاميه من السنه و الشيعة، نعم هناك اصول اخرى يعتقد بها الشيعة كالعدل و الامامه لا يكون انكارها خروجاً عن الاسلام، و ان كان انكارها يوجب الخروج عن المعنى الخاص للايمان و هو التشيع، كما ان بين المذاهب الاسلاميه الاخرى خلافات في اصول عقديّه و في فروع فقهيّه لا يُحسب انكارها و عدم الاعتقاد بها اجتهاداً او تقليداً، خروجاً عن الاسلام.

قال الامام الغزالي في كتابه «فيصل التفرقة بين الاسلام و الزندقه» ص 195 - 196: «اعلم أن شرح ما يكفّر به، و لا يكفّر به يستدعى تفصيلاً طويلاً يفتقر الى ذكر كل المقالات و المذاهب، . فاقنع الآن بوصيه و قانون.

أمّا الوصيّه: فان تكفّر لسانك عن اهل القبلة ما أمكنك، ما داموا قائلين لا اله الا الله محمد سول الله صلى الله عليه و آله و سلم غير مناقضين لها، و المناقضه الكذب على رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم بعذر او بغير عذر، فان التكفير فيه خطر، و السكوت لا خطر فيه.

أمّا القانون: فهو أن تعلم إن النظريات قسمان: قسم يتعلق باصول العقائد، و قسم يتعلق بالفروع، و اصول الايمان، و اعلم إنه لا تكفير من الفروع أصلاً، إلا في مسأله واحده، و هي أن تنكر اصلاً دينياً علم من الرسول صلى الله عليه و آله و سلم بالتواتر، و لكن في بعضها تخطئه كما في الفقهيّات، و في بعضها تبديع كالخطأ المتعلق بالامامه و احوال الصحابه. و اعلم أنّ الخطأ في اصل الإمامه و تعيينها و شروطها، و ما يتعلق بها لا يوجب شئ منه تكفير».(2)

ص: 125

- 1- . جعفر السبحاني، العقيدة الاسلاميه على ضوء مدرسه اهل البيتE، ص186.
- 2- . الشيخ شوقي الحداد، الامام الحسين عليه السلام في روايات الشيخ الخصبي، ص12-13، من مقدمه الدكتور سهيل زكار.

و هذا التعريف للاسلام هو الذى يوجب حقن دم المتعاطى له و حرمة ماله و عرضه، و لا يوجب شئ للكفر و استحابه الدم ألا انكار التوحيد او المعاد او رساله النبى صلى الله عليه و آله و سلم او انكار الضرورات الاسلاميه كوجوب الصلوه و الصيام و غيرها مما يستدعى انكار الرساله.

«موقف الاسلام من ظاهره التكفير»

ان التكفيريين يرون الاعتقاد بارائهم الشاذه هو المعيار فى الخروج عن الدين و استباحه الدماء و الاعراض و الاموال للمسلمين. و قد حذر القرآن عن هذا الشذوذ فى قوله سبحانه:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا) (1)

ان الآيه تنهى عن التكفير صريحاً، فقد روى فى تفسيرها عدّه روايات منها روايه ابن ماجه فى سننه و هى: ان رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم بعث جيشاً من المسلمين فقاتلوهم قتالاً شديداً فمنحوهم أكتافهم، فحمل رجل من المسلمين على رجل من المشركين فلما غشيه قال: أشهد أن لا اله الا الله أنى مسلم، فطعنه، فقتله، فأتى رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم فقال: يا رسول الله، هلكت! قال: ما الذى صنعت؟ مره او مرتين، فأخبره بالذى صنع. قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: فهلاً شققت عن بطنه فعلمت ما فى قلبه؟! فقال صلى الله عليه و آله و سلم: يا رسول الله لو شققت عن بطنه اكننت أعلم ما فى قلبه؟ قال: لا، فلا أنت قبلت ما تكلم به و لا أنت تعلم ما فى قلبه. و قيل انّ القاتل أسامه بن زيد، و المقتول مرداس بن نهيك الغطفانى، و لعلّ هذه الاحوال جرت فى زمان متقارب، فنزلت الآيه فى الجميع». (2)

فالروايه تدلّ على ان المسلمين يجب عليهم أن يكتفوا بظاهر إقرار الشّخص فى الاسلام و لا يجوز لهم اذا احتملوا كذب المقر و نفاقه أن يرتبوا أثراً على ذلك الاحتمال. و اصرح من هذا ما جاء فى لزوم حقن دماء من أعلن الشهادتين فى حديث غزوه خيبر.

فقد روى البخارى و مسلم فى صحيحهما، أنه: عندما أعطى رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم الرايه لعلى عليه السلام لفتح قلعه خيبر. و أخبر الناس بانّ حامل هذه الرايه سيفتح خيبراً، قال على عليه السلام لرسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، يا

ص: 126

1- . النساء: 94.

2- . الجامع لاحكام القرآن، ج5، ص336-337.

رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم،! على مَ أقاتلهم؟ فقال صلى الله عليه وآله وسلم: قاتلهم حتى يشهدوا أن لا اله إلا الله وأنّ محمداً رسول الله، فإذا فعلوا ذلك فقد منعوا منك دمانهم وأموالهم إلا بحقّها، و حسابهم على الله». (1)

وقد اشتهر مضمون هذا الحديث بأنّه صلى الله عليه وآله وسلم قال: لا تكفّروا أحداً من اهل القبلة بذنوب وان عملوا الكبائر. (2)

وقول صلى الله عليه وآله وسلم: «ألا لا ترجعنّ بعدى كفاراً يضرب بعضكم رقاب بعض».

قال ابن الاثير فى تفسيره: وقيل: معناه: «لا تعتقدوا تكفير النَّاس كما يفعل الخوارج». (3)

أهم التيارات التكفيرية فى التاريخ الاسلامى

إشارة

على الرغم من تحذير القرآن والرسول الكريم صلى الله عليه وآله وسلم الأمة عن معبّة التكفير و خطوره التطرف، شدّ عن ذلك المنهاج القويم افراد و تيارات كثيرة منذ القرن الاول الهجرى الى يومنا هذا، فقاموا باثاره الفتن و تسعير نيران الحروب فيما بين المسلمين و سفك الدماء و انتهاك الاعراض و استلاب الاموال و نهبها من اهل القبلة بذريعه التكفير، و ان كانت الدواعى لتلك الاعمال مختلفه، فمنها سوء الفهم و قسوه القلوب، و منها الاهواء النفسية و الأطماع التوسعية الى غير ذلك من دواع و دوافع. و اهمّ تلك التيارات كما يلى من الطوائف:

الاولى: (الخوارج)

انّ الخوارج هم الذين انشقوا عن جيش امير المؤمنين عليه السلام اثر قضية التحكيم فى وقعه صفيين عام 38هـ، فكفّروا عامّة اهل القبلة بما فيهم امير المؤمنين عليه السلام و اهل العراق، و معاويه و اهل الشام، و خرجوا على امير المؤمنين عليه السلام و عاثوا فى الأرض الفساد و قتلوا الابرياء و بقروا بطون الحوامل و قتلوا الجنين، كما فعلوا ذلك فى عبد الله بن الخبّاب بن الأرت و هو ابن أحد الصحابه و بقروا بطن زوجته و قتلوا جنينها كما قتلوا ثلاث نسوة من طى، و قتلوا امّ سنان الصيداويه. فقام امير المؤمنين عليه السلام بتوعيتهم و وعظهم لردعهم عن الاساليب العنيفة، فاتعظ اكثرهم و بقى حوالى اربعة آلاف منهم متمردين، فاضطرّ عليه السلام الى محاربتهم وفقاً بذلك عين الفتنة.

ص: 127

1- . صحيح البخارى، كتاب الايمان، ص10؛ صحيح مسلم، ج7، باب فضائل على 121.

2- . كنز العمال، الحديث1074.

3- . النهايه فى غريب الحديث، ج4، 185.

ولما قتل الخوارج قيل له: يا امير المؤمنين هلك القوم باجمعهم. فقال عليه السلام: «كلاً! والله، انهم نُطِفُ في اصلاب الرجال، وقرارات النساء، كلما نَجِمَ منهم قرنٌ قطع حتى يكون آخرهم لصوصاً سلايين».(1)

وفي هذا الكلام اشاره الى استمرار ذلك التيار الفكرى على مسرح الحياه الاسلاميه على طول التاريخ و تصريح بعاقبتهم السوداء فى اللصوصيه و السلب لاموال المسلمين.

وارتكب هؤلاء جرائم لا تحصى افظعها اغتيال امير المؤمنين عليه السلام فى محراب صلاته فى مسجد الكوفه.

واستمرّ الخوارج بشنّهم الحملات العسكریه على الدولتين الامويه و العباسيه الى أن انقرضوا من عالم الوجود و لم يبق منهم الا المعتدلون كالباضيين. و يرجع السبب الرئيسى لانقراضهم الى تطرفهم و شذوذهم عن عامه المذاهب الاسلاميه سنّه و شيعه، و اعتقادهم بكفر اهل القبله و استحلال دمانهم و نظرتهم العنيفه الى الدين و المسلمين.

الثانيه: «القرامطه»

القرامطه من الفرق الباطنيه التي ظهرت فى النصف الثانى من القرن الثالث، و شغلت السملطات العباسيه قرناً من الزمن و اشاعت الاضطراب و القلق و الإرهاب فى ما بين المسلمين.

واستحلّ القرامطه دماء المسلمين و قالوا بمقاله الخوارج فى قتل اهل القبله و سلب اموالهم و اعتلّوا فى ذلك بقوله تعالى: (فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ).(2)

وزعموا أنه يجب عليهم ان يبدأوا بقتال من قال بالامامه ممن ليس على قولهم، و خاصّه من قال بامامه موسى بن جعفر عليه السلام و ولده، من بعده، و هم الشيعة الاماميه، و تأولوا، فى ذلك قوله الله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ).(3)

و كان من أظف ما ارتكبه القرامطه قطعهم لطرق حجّاج بيت الله الحرام و قتلهم و سلبهم اموالهم فى عدّه سنوات، و الأنكى تجرّؤهم على الكعبه و قلعهم للحجر الأسود و نهبهم لحليها و

ص: 128

1- . نهج البلاغه، الخطبه 59.

2- . التوبه: 5.

3- . التوبه: 123.

كسوتها، و قتل الآلاف من الحجيج في المسجد الحرام و شوارع مكّه. وقد ذكر المؤرخون تفاصيل تلك الحادّثه في حوادث سنه 317هـ-
(1).

الثالثه: «السلفيه»

السلفيه هي الحركه الدينيه السياسيه التي اتخذت الرؤيه السلفيه مذهباً لها، وهذه الرؤيه تتلخّص في تقليد بعض السلف من الصحابه و التابعين و الفقهاء في العقيدته و الشريعه و نهج الحياه. و اباح بعض اتباعها لنفسه استعمال العنف بذريعه تكفير من سواهم من اهل القبله. و قد طرحت السلفيه كحركه فكريه لها مواصفاتها الخاصه في ثلاث مراحل: الاولى: حركه البربهاري في القرن الرابع الهجري، و الثانيه: حركه ابن تيميه في القرن الثامن، و الثالثه: حركه الوهابيه في القرن الثاني عشر.

حركه البربهاري

بدأت السلفيه كحركه دينيه و سياسيه عسكريه في التاريخ الاسلامي في القرن الرابع الهجري على يد البربهاري. و البربهاري هو أبو محمّد الحسن بن علي بن خلف المتوفى (329هـ-)، حيث قام بعده اعمال شغب دينيه في بغداد و كان هدفه كسب السلطه للحنابله، و من اعماله اصدار فتوى اعدام الثائحه على سيد الشهداء ابي عبد الله الحسين عليه السلام، بناءً على أنّ اقامه العزاء عليه بدعه. و من الفتن الدمويه التي ثارت بتحريكه النقاش حول آيه (وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا) (2)، بين الحنابله الذين يفسرون الآيه بأنّ الرسول صلى الله عليه و آله و سلم يكون جليساً لله سبحانه! و مخالفينهم الذين يفسرونها بالشفاعه. كما قام بتحريض المقتدر العباسي لتدمير مسجد بُراثا الذي كان الشيعه يعظّمونه. و أثار أعمال الفوضى حينما سمع لعن معاويه على المنابر، و كانت عنده عصابه تقوم بمزاحمه الناس في بيوتهم. و قد اشتعلت نيران الفتن إثر ذلك في بغداد حتّى اضطرت الحكومه الى حبسه و تفريق جماعته. و كان يكفر اتباع مذهب اهل البيت عليهم السلام و ينكر على المسلمين زيارتهم لقبور الاولياء. و كان مع ذلك يظهر التورّع بحيث انه ترك ميراث ابيه و كان سبعين الفاً. (3)

ص: 129

- 1- ابن اثير، راجع الكامل في التاريخ، ج2، ص117-118؛ اتحاف الوري باخبار ام القرى، ج2، ص374-379.
- 2- الاسراء: 79.
- 3- ذهبي، سير اعلام النبلاء، ص15، 93، 9؛ دائره المعارف اسلامي، ج11، ص669-671.

كان ابن تيميه (661-728هـ-) المنظر الاكبر للرؤيه السلفيه فى القرن الثامن. كان حنبلياً حشويّاً قاتلاً بالتجسيم والتشبيه ونشر افكاراً كحرمه شدّ الرحال الى زياره النبى صلى الله عليه وآله وسلم و حرمه التوسّل به و طلب الاستشفاع و ما شاكل ذلك ممّا أثار غضب عامّه علماء المذاهب الاسلاميه كالشوافع و الاحناف و المالكيّه و حتى بعض الحنابله، ففسقه قوم و كتب فى رد افكاره آخرون كالسبكي فى شفاء السقام، و حكموا عليه بالحبس فإودع فيه، الى ان مات و ماتت افكاره حتّى ظهرت الوهابيه فى القرن الثانى عشر. و كانت لابن تيميه نزعه امويّه شديد. و كان يبرئ يزيد عن جرائمه التى ارتكبها مثل قتل سبط رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم و وضع السيف فى المدينه فى مجرزه الحرّه. و كذلك انتهاك حرمه الكعبه و رميها بالمنجنيق.

الوهابيه

اشاره

كادت السلفيه تموت بموت ابن تيميه الى ان ظهر محمّد بن عبد الوهاب (1115-1206هـ-) فى نجد، و قام باحياء افكار ابن تيميه الشاذّه، و اطلق عليه عنوان شيخ الاسلام بمسانده من قبل آل سعود و قالوا بتكفير عامّه المسلمين و قتلهم، و منذ ظهور الوهابيه عام (1160هـ-) الى عام (1216هـ-) اى، ما يقرب الستين سنه لم تحصد سيوف اتباعه الا اتباع اهل السنّه و الجماعه فى نجد و غيرها فقتل الالوف منهم، و بعد ان استتبّ الحكم لخلفه و سيطر على الحجاز، قام بشنّ الحملات على الشيعه فى العراق. و قتل خلال تسع سنوات (1216-1225) عشرات الالوف من شيعه العراق و ايران و كان اكثرهم من زوّار ابى عبد الله الحسين عليه السلام [\(1\)](#) و وصل بهم الامر الى الاعتداء على الضريح الحسينى عليهما السلام و نهب ما فيه من الاموال.

و استمرّت الفتن الوهابيه فى اشغال نيران الحروب فيما بين المسلمين فوصلت الى قمته فى العقد الأخير و خاصّه فى السنوات الأخيره، الامر الذى سبّب تطاحن المسلمين فيما بينهم و ترك الاعداء اللدّاء للاسلام و المسلمين من اميركا و اسرائيل فى ارتياح بال لشنّ الحملات الشعواء على اهالى فلسطين و تدنيس المسجد الأقصى و ما شاكل ذلك. كما سبّب قيام ذبول الوهابيه

ص: 130

1- . سيد محسن الامين، كشف الارتباب، ص14 نقلاً عن تاريخ نجد.

المعاصره باعمال عنف شنيعه للغايه لتشويه صورته الاسلام الناصعه المملوئنه بالحكمه و الرحمه الالهيه لدى الشرق و الغرب.

و اليكم الاشاره الى الذبول المنسوبه الى الوهابيه فى العقود الاخيره.

1. جماعه التكفير و الهجره فى مصر:

تكوّنت هذه الجماعه فى زمن جمال عبد الناصر متأثره بافكار سيد قطب المعدوم عام (1966م) فى كتابه «معالم على الطريق» فكفّروا عامّه الناس حكومه و شعباً و هجروا الحياه المدنيه و سكنوا الكهوف و انتهت الجماعه بمحاكمه مرشدهم مصطفى شكرى و اعدامه عام (1976م).

2. جيش الصحابه الباكستاني:

أسّست هذه الحركه فى باكستان على ايدى اتباع السلفيه هناك عام (1985م)، و كانت و لا تزال مدعومه فكرياً و مالياً من السعوديه، فقاموا باغتيالات عنيفه و تفجيرات مهوله فى المساجد و الحسينيات و أراقوا دماء الآلاف من الأبرياء فى باكستان، و رموز كثيره من الشيعه و على رأسهم العلامة السيد عارف الحسينى.

3. فرقه جنكجوى الباكستانيه

بعد ان التحق جيش الصحابه الباكستاني نتيجة لضغوط الأحزاب المعتدله الاسلاميه عام (1995م) بمجلس الائتلاف الوطنى، انشقت فرقه جنكجوى كجناح عسكري لاستمرار التفجيرات و المجازر البشعه.

4. تنظيم القاعده

اشاره

أُعلن عن تنظيم القاعده عام (1996م)، و يرجع ذلك الى تجمع مجموعه من العرب من السعوديه و اليمن و مصر و السودان و الاردن و غيرها فى جهاد الافغان ضدّ المحتلين الروس. و هؤلاء العرب بقياده اسامه بن لادن الذين اجتمعوا هناك، كانت لهم ارتباطات سرّيه و شبه علنيه مع (CIA) الاميركى، و ان حاولت القاعده أن تظهر فى احداث 11 سبتمبر كرمز لجهاد الامه الاسلاميه ضد الامبرياليه الغريبيه، لكن الحقائق التى كشفتها الأحداث، سرعان ما برهنت خلاف

ذلك. فالمعروف في احداث اقتحام بُرجى نيويورك أنّ الموظّفين اليهود و هم اربعة آلاف نفر قد غابوا في يوم الحدث و لم يصب أحدهم بجراح!

كما أنّ عدم قيام القاعده بأىّ مواجهه مع اسرائيل داخل الاراضى المحتلّه او لمصالحها كالسفارات السرائيليه في العالم، مع قدرتهم على ذلك، اذ انهم قاموا بتفجيرات كثيره في اميركا و اوروبا و افريقيا و البلدان الاسلاميه و العربيّه و راح ضحيتها آلاف الابرياء، من القرائن على ذلك.

و هذا كلّ مما يكشف عن علاقات وديّه خاصّه بين القاعده و الصّهائنه.

و اما اميركا فهى بدورها قد استعملت القاعده كفزاعه تخوّف بها الآخرين و جعلها ذريعه لضرب أىّ بلد تريد ضربه للوصول الى أهدافها الاستعماريّه. و من جرّاء ذلك احتلّت افغانستان، و بمثل تلك الذريعه احتلّت العراق، و هدّدت كثيراً بنفس تلك الفزاعه البلدان الاسلاميه الاخرى و على رأسها الجمهوريه الإسلاميه في ايران.

و إنّ الاستفاده العظمى التى استفادها الغرب من القاعده و سائر التكفيريين هى تشويه صورته الاسلام النقيّه، و عرضها بصوره عنيفه و قاسيه بعيده عن اىّ رحمه و عقلايته، حتّى لا يعتنق الاوروبيون و الامريكيون الشريعه الاسلاميه السمحاء الغرّاء. و ذلك لاثمهم رأوا تزايد اقبال التّاس على الاسلام. الامر الذى يهدّد كيان الصّهائنه و الحضاره الغريبه بالخطر الأكيد.

و القاعده و ان اصيبت بضعف شديد، خاصه بعد أن هلك مرشدها على ايدى الاميركيين بعد أن فقد ما يمكن ان يعطيه لهم، فقضى عليه الرئيس الأمريكى علّه ان يستغل بقتله نجاح الحزب الديمقراطى في الانتخابات الرئاسيه، و لكن مع ذلك تمكنت من زرع ذبول لها في بعض البلدان العربيّه و الاسلاميه كافغانستان و العراق و الشام و لبنان و الاردن و اليمن و مصر و ليبيا و نيجريا و تونس و غيرها. و قد تمكّنت بعض تلك الذّيول من تدشين عمليات عسكريّه و احتلال بعض المحافظات في بعض البلدان.

واليكم التعريف ببعض تلك الذّيول: (1)

ص: 132

1- . يراجع للمعرفه التّفصيليه على القاعده و ذبولها و سائر التيارات السلفيه و التكفيريه كتاب «الارهاب و العنف في ضوء القرآن و السنّه و التاريخ و الفقه المقارن» {المجلد الاول} للمؤلف، طبع دار الولاء بيروت (1431-2010م).

برزت حركة طالبان السلفية في عام 1994م في افغانستان و استلمت السلطه عام 1996م و سقطت عام 2001م بعد حوالي خمس سنوات.

نشأ بعض قادتها في احضان الوهابيه مباشره كآذنين تخرّجوا من الجامعه الاسلاميه في المدينه المنوره، او غير مباشره كالذين درسوا في المدارس الدينيه السلفيه في باكستان او افغانستان.

وقد استغلت حركة طالبان بقياده الملا عمر الظروف المريره التي عاشها الشعب الافغانى من نهب و سلب و تفسّخ خُلقي، حيث فشلت دوله المجاهدين بقياده برهان الدين ربانى في تحقيق الامن و الاستقرار و القضاء على الفساد و العصبية القبليه بسبب المعارك الداميه و التناحر الشديد القائم بين تيارات المجاهدين أنفسهم على السلطه.

و كانت المخابرات الباكستانيه و المخابرات الامريكيه و السعوديه من الجهات المتهمه في صناعه طالبان و دعمها، فانّ حركة طالبان و دولتهم لم يعترف بها من الدول الا السعوديه و باكستان و الامارات.

و القاعده بقياده بن لادن استغلت الاوضاع في افغانستان، خاصه و ان طالبان كانت بأشدّ الحاجه الى الدعم المالى و التقنى الذى كانت القاعده متوقّره عليه، و هما يسيران في فلك واحد من الافكار السلفيه، و إن لم تكن طالبان وليده للقاعده.

وقد ظهرت الرجعيه على دوله طالبان بعدم اعترافها بالديمقراطيه و المديته الحديثه و تطبيق فتاوى فقهاء المدرسه السلفيه كقوانين صارمه و جافه في معاملته الناس، مثل منع حلق اللحي، و ركوب النساء السيارات، و الاستفاده من الرسوم و الصور و الافلام و ما شاكل ذلك.

و كان التكفير و اباده الاخرين من سنه و شيعه من اظهر مواصفات اعضاء حركة طالبان، فقد اغتالوا احمد شاه مسعود و غيره من عناصر المجاهدين السنّه. و كذلك برهان الدين ربانى. و كما اعدمت طالبان الكثير من المعارضين في محاكمات صوريه سريعه و ابادوا الكثير من المدنيين في حروبهم مع المعارضه الشماليه فقتلوا في مزارشريف وحدها ما يقرب من خمسه آلاف نفراً حين استولوا عليها، و قتلوا اعضاء القنصليه الايرانيه فيها. (1)

ص: 133

1- . يراجع كتاب: امه الحركه الاسلاميه المعاصره من الحنابله الى طالبان بقلم صالح الوردانى ص 106-116- الارهاب و العنف للمؤلف ج 1/ 178-182.

اثر احداث 11 سبتمبر 2001م قامت اميركا باحتلال افغانستان و اسقاط دوله طالبان بذريعه محاربه الارهاب و معاقبه بن لادن و اتباعه المتهمين بالاحداث، فتراجعت طالبان الى الكهوف و المغارات ليستمروا بعملهم العسكري ضدّ مناوئهم بشكل عصابات، و استمر الوضع الى هذا الزمان و قامت طالبان بقتل آلاف الابرياء الافغان بغيه استلام السلطه من جديد.

2. جماعه التوحيد و الجهاد

ان جماعه التوحيد و الجهاد هي فرع القاعده في ديار الرافدين، قام بتأسيسها ابو مصعب الزرقاوي الأردني عام 2004م. و المعروف أن القاعده دخلت العراق بالتنسيق مع صدام حسين في سنواته الأخيره خاصه بعد أحداث 11 سبتمبر 2001م. و بدأت تتحرّك بنشاط ثقافي و اعلامي تحت عنوان السلفيّه، و كان من نشاطاتهم البارزه بناء مساجد كبيره و تسميتها برموز السلفيّه كشيخ الاسلام ابن تيميه و من والاه.

و قد اسفرت تلك التعاملات عن اتحاد غير معلن بعد سقوط صدام مع فلول البعث في القيام بعملیات عسكريّه ارهابيه كزرع العبوات الناسفه و تفجير السّيارات المفخخه في الشوارع و المساجد و الحسينيات، و قتل الابرياء من الشيعه و السنه بحيث قدرت الضحايا خلال عشره سنوات بعد سقوط الطاغية بمليون نسمة اكثرهم من الشيعه و رموزها و على رأسهم شهيد المحراب السيد محمد باقر الحكيم.

و كانت تلك العمليات الارهابيه بتنسيق من الزرقاوي كمثل للقاعده مع اسامه بن لادن و الظواهري كما يظهر من رسالته التي ارسلها اليهما. و قد وصف فيها التركيبيه العراقيه من الأكراد و الرافضه و اهل السنه باوصاف، منها بان الاكراد اعطوا صفقه ايديهم للامريكان و فتحوا ارضهم لليهود، ثم كال انواع الشتائم للشيعه و قذفهم بانواع التهم و آثار الاحقاد التاريخيه بين اهل السنه و الجماعه و الشيعه، و حكم على الشيعه بالشرك و الكفر و الارتداد عن لسان رموز السلفيّه كابن تيميه و احمد بن حنبل و ابن حزم و غيرهم.

و وصف اهل السنه بالسّدّاجه و الفرقه، و ان مشايخهم صوفيّه على الاغلب، و انهم أفيون مخدّر و ان الاخوان منهم يمتنون التجاره بدم الشهداء، و أنّ عصاره الخير من اهل السنه هم المجاهدون السلفيون.

ثم ركّز على ان العدو الاوّل هم الشيعة لا الامريكان! وان الطريق هو اثاره الحرب بينهم وبين السنّة فقال: ان استهدافهم و ضربهم فى العمق السياسى و الدينى و العسكرى سيستفزهم ليظهروا كلابهم على اهل السنّة و يكشّروا عن انياب الحقد الباطنى، و اذا نجحنا فى جرهم الى ساحه الحرب الطائفية امكنا ايقاظ السنّة الغافلين حتى يشعروا بالخطر الداهم و الموت الماحق على ايدى هؤلاء الرافضه!

و لا- شك ان مخططهم كان اشعال الحرب فى جميع انحاء العراق باثاره التّعرات الطائفية، لكنّ مخططهم الاجرامى لم ينجح بالكامل نتيجة لوعى المرجعيّه الرشيدّه حيث حرّمت الاقتتال الطائفى بين الشيعة و السنّة، و هذا ممّا أحبط مؤامرتهم. و لاشك فى انّ هذه المؤامره مؤامره صهيونيه امريكيه. حتى يحصل ارتياح لهم و امن و استقرار بسبب انشغال المسلمين بقتال بعضهم البعض، و لكن مع الأسف الشديد أصدر 38 من المفتين من رموز السلفيه من السعوديه و باكستان آنذاك فتوى الجهاد لا ضدّ اميركا و اسرائيل، بل ضدّ الشيعة و تكفيرهم و استباحه دمائهم بعد ما جرى فى العراق من أحداث الزرقاوى و زمرته، و بعد الموقف التاريخى الذى قام به حزب الله لبنان فى حرب الثلاثه و الثلاثين يوماً ضدّ الصّهاينه. فيا ترى من المستفيد من تلك الفتاوى غير الصّهاينه و الأمريكان!؟

و ان الزرقاوى هو المنظرّ لما يسمّى بالدّوله الاسلاميه فى العراق عام 2006م، و بعد هلاكه و هلاك خليفته ابو عمر البغدادى عام 2010م، تصدى ابو بكر البغدادى لهذه المهمه.

3. جبهه النصره

انّ جبهه النصره بقياده ابى محمد الجولانى هى امتداد للقاعده فى الشّام ظهرت فى أحداث المعارضة فى سوريا عام 2011م.

و احداث سوريا حدثت اثر الصّحوه الاسلاميه التى نشأت فى عدّه بلدان عربيّه و التى اطاحت ببعض الانظمه الحاكمه هناك، مثل مصر و تونس و ليبيا و اليمن. و حيث انّ الحاكمين فيها كانوا على الاغلب علماء الامريكان و مرتبطين بالنظام المحتل للقدس، و كادت رياح تلك الصّحوه تهب على بلدان اخرى محسوبه على الغرب، تصدّى الغرب لاحتوائها، فحال دون ذلك من خلال المخطط الامريكى الصهيونى الغربى العربى، و قام بتحريك العناصر المعارضه للنظام السورى

من اجل احتواء الصحوة الاسلاميه و تغيير مسارها. و ان انتخاب سوريا كان من اجل موقعها الاستراتيجي و موقفها التاريخي في اسناد المقاومة الاسلاميه في لبنان و فلسطين ضد الصهاينه و لارتباطها العميق بايران الاسلام.

وقد نجح ذلك المخطط باشعال نيران الفتنة في سوريا. و كان التكفيريون من جبهه النصره و غيرهم في طليعه تلك الفتنة. و قام هؤلاء بجرائم بشعه من ذبح الابرياء و اكل اكبادهم الى تهديد المساجد و الحسينيات، و من هتك حرمة مرافد بعض صحابه الرسول صلى الله عليه و آله و سلم كحجر بن عدى الشهيد الى تفجير المساجد و منها المسجد الذي راح ضحيته العالم السنّي الشهير الشيخ رمضان سعيد البوطي مع تلامذته، و هذا كله ناشئ عن عقيدة التكفير التي تتبناها جبهه النصره و من والاها.

و كان و لا يزال الدعم اللوجستي من السعوديه و قطر و تركيا مضافاً الى الدول الغريبه و على رأسها اميركا و اسرائيل هو الدعامة الاصيله لهذه الجماعه، و ان المستشفى الصّحراوي الذي كان يداوى جرحى هؤلاء التكفيريين و عياده نتانيا هو رئيس وزراء النظام المحتل للقدس لجرحاهم من الاشياء المشهوره لدى الجميع.

4. داعش

ان داعش هو اختصار لعباره «الدوله الاسلاميه في العراق و الشام»، قام بتأسيسها ابو بكر البغدادي الذي تربّى في مدرسه الزرقاوي، و اسمه ابراهيم عواد ابراهيم عبد المؤمن البدرى المعروف ب- «ابي دعاء» المولود 1971 في سامراء، و كان اماماً لمسجد احمد بن حنبل في زمن صدام، ثم صار خطيباً لجامع الكبيسي في بغداد. ثم خطيباً في احد مساجد الفلوجه في العراق. و قد اعتقل من سنه 2004- الى 2006 في سجن الامريكان مع بعض فلول البعث و التكفيريين، ثم اطلق سراحه بصوره مشبوهه و بلا دليل واضح. و بعد خروجه من السجن اسس جيش اهل السنّه في الفلوجه.

وانّه يدعى الانتساب الى الحسن بن علي عليه السلام حتّى يبرّر تسنّمه لكرسى الخلافه، لان جمهور اهل السنّه يشترطون القرشيّه في الخلافه، و الحال انه من عشيره البوبدرى الذين لم يدع احدهم ذلك.

وقد ضمّ التنظيم الذي قام به البغدادي مضافاً الى المنتمين الى القاعده من شتى البلدان العربيّه و الاسلاميه و الغريبه تنظيمات من البعثيين، و النقشبنديّه، و الجيش الاسلامي للعراق و انصار السنّه (الاكرد)، و كتائب ثوره العشرين «جماعه حارث الصّاري». و بعد وقوع احداث سورياً حاول هذا التنظيم اكتساح السّاحه السوريّه، و لذلك وقعت معارك عنيفه بينهم و بين جبهه النصره و جيش الشام من جانب آخر، و كان الفوز على الاغلب لداعش، فتمكنوا من احتلال مناطق في الشام مثل الرّقّه و الحسكه و دير الروز في شرق سورياً. و بعد ان التحقت بهم مجموعات التكفيريين من بلدان عربيّه و افريقيّه و اوروبيّه و قويت جبهتهم عسكرياً و ماليّاً، هجموا على العراق و احتلوا عدّه محافظات مثل الانبار و صلاح الدين و نينوى و تمكنوا من السّيطره على الموصل، و بعد ذلك أعلنوا الخلافه الاسلاميه للمدعو ابي بكر البغدادي، و حرّموا استعمال كلمه داعش لانهم حذفوا عنوان العراق و الشّام و سمّوا انفسهم بالدوله الاسلاميه. و قد قاموا بفجائع مؤلمه من قتل النفوس البريئه حتى الشيوخ و النّساء و الاطفال من الشيعه و السنّه و الأكراد، كما قتلوا اثني عشر من علماء اهل السنه الذين امتنعوا من مبايعه خليفتهم، و كادوا يحتلّون بغداد و العتبات المقدسه لولا فتوى المرجعيّه الشيعيه في العراق المتمثله بسماحه آيه الله العظمى السيد السيستاني، حيث هبّ الملايين من العراقيين سنّه و شيعه متطوّعين لخوض غمار الحرب. و قد شكّلت تنظيمات تعبويه باسم الحشد الشعبي بمساعدته قوات فيلق القدس، و هذا السدّ الاسلامي الثوري هو الذي وقف في وجه التكفيريين، فتنحرت من برائنه مدن كثيره و اصبحوا محاصرين من قبل قوّات الجيش العراقي و الحشد الشعبي و يرجى القضاء عليهم في القريب العاجل ان شاء الله.

5. جماعه بوكو حرام

ان جماعه بوكو حرام من ذبول القاعده في نيجيريا، قامت في الآونه الاخيره باعمال عنيفه، و احتلت عدّه مناطق، و كشدّرت عن انيابها حينما قامت بتفجير عبوات ناسفه في مسيره يوم القدس العالمي عام 2014 التي راح ضحيّتها العشرات من النفوس البريئه، و كان من بين الضحايا ولدان للشيخ ابراهيم زكزي العالم الديني لاتباع اهل البيت (عليهم السلام) هناك، كما قاموا بتفجير حسنيه في ليله عاشورا في هذا العام، و هذه الاعمال تدلّ على وحشيتهم من جانب، و انتمائهم الى

الصهاينه من جانب آخر، و عدائهم لاهل البيت و نهضه الامام الحسين عليه السلام من جانب ثالث. و على اى حال فهذه الجرائم تتم عن رؤيتهم التكفيريه.

دور الغلو فى تدشين التكفير

اشاره

بعد أن عرفنا حقيقه التكفير و التيارات البارزه فى تكفير اهل القبله قديماً و حديثاً، آن لنا ان نتعرف على حقيقه الغلو و اقسامه و دوره فى تدشين عمليّه التكفير و تمهيد الارضيّه او اعطاء الدّريعه لها.

حقيقه الغلو:

الغلو لغه مصدر على وزن فُعول مثل قَعَدَ قَعوداً، و معناه تجاوز الحدّ.

قال الرّاغب: الغلوّ تجاوز الحدّ، يقال ذلك إذا كان فى السّعر غلاءً، و إذا كان فى القدر و المنزله غُلُوًّا، و فى السّهم: غَلُوًّا. و افعالها جميعاً غلا». (1)

والغلو كمصطلح دينى، هو الخروج عن حدّ الاعتدال و الوسطيّه فى الاعتقادات و تقييم الشخصيات. و اكبر مصداق للغلو هو الاعتقاد بمنزله شخص ارفع من منزلته الواقعيّه، سواء كان ذلك الشخص نبيا او وصيّاً معصوماً او صحابياً او عالماً دينياً.

الغلو عند اهل الكتاب:

قد استعمل القرآن الكلمه فى موضعين تنديداً باهل الكتاب الذين تجاوزوا الحدّ فى منزله انبيائهم و احبارهم.

قال سبحانه: (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ). (2)

وقال تعالى: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَصْهَلُوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ). (3)

ص: 138

1- . المفردات فى غريب القرآن، ص 364.

2- . النساء: 171.

3- المائدة: 77.

و ما كان الغلو منحصرأ فى اعتقاد النصارى بان المسيح ابن الله، بل كان اليهود ايضا يقولون بان عزيزاً ابن الله.

قال سبحانه: (وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيزُ ابْنِ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ). (1)

كما ان اليهود و النصارى اتخذوا احبارهم و رهبانهم ارباباً من دون الله و انزلوهم منزله الرب المشرع اذ اعطوهم منزله التشريع و اتبعوا ما كانوا يحلونه او يحرمونه بغير اذن من الله.

قال سبحانه: (اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَآ إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ). (2)

وقال تعالى: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ). (3)

الغلو بين المسلمين

إن الغلو فى تقييم الشخصيات سرى من اهل الكتاب كسائر ما عندهم من هنات الى المسلمين. و يمكن تقسيم الغلو فى الاوساط الاسلاميه الى حقلين: 1- الحقل السننى ب - الحقل الشيعى.

الغلو بين اهل السنه

لعل السامع بمصطلح الغلو يعتقد بان الغلو خاص بالشيعه، و الحال ان الغلو فى اهل السنه له موقعه الخاص، و هذا الغلو هو الدافع الاصلى لتكفير الاخرين. و ذلك لان الصحابه عند مذاهب اهل السنه لهم الدور الاوّل بعد رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم فى اىصال الدين الى الاجيال اللاحقه، و من اجل ذلك اصفوا هاله من القداسه الخاصه على اجمعهم فوصفوهم بالعداله بلا استثناء، مهما صدر من بعضهم من الموبقات ما يندى له جبين التاريخ. و هذا فى حد ذاته غلو فى تقييمهم، فان الادله التى ذكرها لاثبات عداله جميعهم لا تسلم عند التدقيق فى ميزان النقد و الدراسه. و لم يكتف البعض بهذا المقدار بالنسبه الى الذين تسنّموا كرسى الخلافه، بل اضافوا اليهم مقامات تجعلهم فى

ص: 139

1- . التوبه: 30.

2- . التوبه: 31.

3- . آل عمران: 64.

مستوى الانبياء والاولياء بسبب ما نشرت من اخبار موضوعه تحتوى على فضائل منحوته، ما كان حتى اصحابها المنسوبه اليهم يعلمون بها، و الا لاستندوا اليها فى السقيفه و ما بعدها، و لكن دبحتها الايادى الاثيمه التى استأجرت فى ملك بنى اميه لوضع الحديث فى النصف الثانى من القرن الاول. و تلك المقامات المزعومه تفيد منزله عظيمه للمنسوبين اليها، الامر الذى يفرض المتعرض لهم بسوء خارجاً عن حوزة الاسلام و يحكم عليه باستباحه الدّم و المال كائى مرتدّ آخر، و الحال ان الجمهور من اهل السنّه لم يحكم على سبّ الصحابه الا بالتعزير. قال ابو القاسم محمد بن احمد بن جزى الكلبي الغرناطى (693-741هـ) فى كتاب الحدود من كتابه {القوانين الفقهيّه}: «وامّا من سبّ الله تعالى او النبي صلى الله عليه و آله و سلم أو أحداً من الملائكه او الانبياء فان كان مسلماً قتل اتفاقاً، ... و ان كان كافراً فان كان سبّ بغير ما به كفر، فعليه القتل و الا فلا قتل عليه ... و امّا من سبّ أحداً من أصحاب النبي صلى الله عليه و آله و سلم أو أزواجه أو أهل بيته فلا يقتل عليه، و لكن يؤدب بالضرب الموجه و يكرّر ضربه و يطال سجنه».(1)

و هذا التعزير هو الذى افتى به فقهاء الجمهور بالنسبه الى سبّ اى رجل كان.

قال الشيخ ابو اسحاق ابراهيم بن محمد الشيرازى (476م) فى الحدود من كتابه المهذب: «من أتى معصيه لا حدّ فيها و لا كفّاره كمباشره الاجنبيه فيما دون الولوج و سرقة ما دون النصاب او سرقة من غير حرز او القذف بغير الزنا او الجنايه التى لا قصاص فيها و ما أشبه ذلك من المعاصى، يعزّر على حسب ما يراه السلطان، كما روى عبد الملك بن عمير قال: سئل على - كرم الله وجهه - عن قول الرّجل للرّجل: يا فاسق يا خبيث، قال: هنّ فواحش فيهنّ التعزير و ليس فيهن حدّ».(2)

و ذكر مثل هذا ابن قدامه (541-620) فى الكافى فى فقه ابن حنبل(3)، كما ذكره الفقيه السنّى المعاصر الدكتور وهبه الزحيلي فى الفقه الاسلامى و ادلّته (ج7/5591).

وعليه فالسبب لأحد من الصحابه بناءً على نظريه اهل السنّه فى تعديل جميعهم، لا يستحقّ الا التعزير و السنّ، و هو فيما ثبت بادلّه شرعيّه فى المحكمه العادله. و لكن اهل الغلوّ فى الخلفاء

ص: 140

1- . على اصغر مرواريد، المصادر الفقهيّه، ج38، الحدود ص397.

2- . نفس المصدر، الحدود ص571.

3- . المصدر ص679.

خاصّه يوجبون استباحه دماء المتعاطى لذلك، او حتى الذى يشكك فى وجود المقامات المزعومه لهم فضلاً عن السّاب لهم.

نماذج من الغلوّ فى بعض الصحابه عند اهل السنّه

اشاره

من المناسب هنا ان نذكر حدثين تاريخيين يبيّنان موقف الغلو عند بعض المنسويين الى اهل السنّه.

النموذج الاوّل:

غلوّ بعض اهل اصفهان فى معاويه و الخلفاء

قال شمس الدّين محمد بن أحمد بن أبى بكر المقدسى المتوفى 380هـ- فى كتابه { احسن التقاسيم } فى بحثه عن اقليم الجبال بما فيه الرّى و قم و اصفهان:

وفى أهل اصفهان بله و غلوّ فى معاويه. و وصف لى رجل بالزّهد و التعبد فقصدته و تركت القافله خلفى و بتّ عنده تلك الليله، و جعلت أسأله الى أن قلت: ما قولك فى الصّاحب (اى الصاحب بن عباد الشاعر و الوزير البويهى) فجعل يلعنه، ثم قال: انه أتانا بمذهب لا نعرفه. فقتل: و ما هو؟ قال: يقول: معاويه لم يكن مرسلأ، قلت: و ما تقول أنت؟ قال: أقول كما قال الله عزّوجلّ: (لَا تُفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ (1)) ابو بكر كان مرسلأ و عمر كان مرسلأ، حتّى ذكر الأربعة، ثم قال: و معاويه كان مرسلأ. قلت: لا تفعل! أمّا الأربعة، فكانوا خلفاء، و معاويه كان ملكأ، و قال النّبى صلى الله عليه و آله و سلم: «الخلافة، بعدى الى الثلاثين سنه، ثم تكون ملكأ» (2) فجعل يشنّع علىّ و أصبح يقول للناس: هذا رجل رافضى. فلو لم تدرك القافله لبطشوا بى و لهم فى هذا الباب حكايات كثيره. (3)

ولا يخفى أن ما ذكره من غلوّ و انحراف لأهل اصفهان كان فى القرن الرابع الهجرى. لا القرون الأخيره التى اصبحت فيها اصفهان معهدأ من اكبر معاهد اهل البيت (و التشيع. و الشاهد فى القصّه، ان صاحب الغلو فى الخلفاء يحسب من يشكك فى مقاماتهم المزعومه رفضاً، و الرّفّض

ص: 141

1- . البقره: 285.

2- . ذكره الزبيدى فى اتحاف الادبه المتقين ، ج2، ص210.

3- . مقدسى، احسن التقاسيم فى معرفه الاقاليم، ص298.

فى المصطلح التاريخى الذى وصفته الحكام به الشيعة، يعنى الكفر و الخروج عن الدين، و هو يوجب سفك الدماء و نهب الاموال و هتك الاعراض، و كان الشيعى يحب أن يقال له زنديق بدلاً من ان يقال له رافضى ايام حكمه بنى اميه و بنى العباس. و فى هذا الزمان حينما يكفر السلفيون الشيعة بكونهم رافضه، انما ينشأ من غلوهم فى مقامات الخلفاء لا غير.

النموذج الثانى:

أعمال الشغب و اثاره الفتن التى قام بها البربهارى السلفى بذريعه لعن معاويه و يزيد

قال ابن الأثير فى احداث سنه احدى و عشرين و ثلاثمائة فى زمن القاهر بالله العباسى:

وفىها أمر على بن بليق (الحاجب)، قبل قبضه و كاتبه الحسن بن هارون بلعن معاويه بن أبى سفيان و ابنه يزيد على المنابر ببغداد، فاضطرب العامة، فأراد على بن بليق أن يقبض على البربهارى رئيس الحنابلة، و كان يثير الفتن هو و اصحابه، فعلم بذلك فهرب فأخذ جماعه من أعيان اصحابه و حبسوا و جعلوا فى زورق و أحدروا الى عمان. (1)

والبربهارى هو على بن خلف المتوفى 329، زعيم الحنابلة فى زمانه أثار الفتن و راح ضحيتها النفوس البريئه بسبب ما شاهده من لعن لمعاويه و ابنه يزيد. فلو أن معاويه بسبب صحبته كانت له حرمه، فما هى حرمه يزيد الفاسق قاتل النفس الزكيه و صاحب الدواهى الكبرى؟ و لكن الغلو فى امثال تلك الشخصيات هو الدافع لامثال البربهارى لإراقه الدماء و شن الحروب و الفتن.

الغلو فى الاثمه عليهم السلام فى أوساط الشيعة

ان الغلو فى اوساط الشيعة كظاهرة شاذة جداً ليس حديثاً، بل هو قديم ترجع جذوره الى زمان امير المؤمنين عليه السلام و ذلك أن الشيعة يعتقدون فى ائمتهم حسب ما ثبت لهم من الكتاب و السنه انهم عباد مكرمون مطهرون من الاخطاء و الذنوب و هم محدثون و اوصياء معصومون منصوبون لامامه الناس و ولاتهم من قبل الله سبحانه على لسان رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و قد تظهر منهم كرامات و خوارق عادات بمقتضى ولايتهم التكوينية باذن الله.

ص: 142

و هذا الحدّ من الاعتقاد، بما أنّه مستند الى حجج شرعيّه، لا ضير فيه ولا إشكال، وليس فيه اى شئ من الغلوّ، الاّ أن بعض الجهله من المنسويين الى الشيعه ما كانوا يدركون مغزى تلك المقامات الولائيه و المعنويه و اختلطت عندهم الموازين، فتجاوزوا تلك الحدود و قالوا فى الاثمه بمقالات أرفع من تلك المقامات و هو غلوّ فى حقّهم، لان بعض اولئك الجهله حسبوا ان الاثمه - و العياذ بالله - ارباب و آلهه من دون الله، و انّهم يتصرفون فى عالم الكون استقلاًّ و من دون اذن الله. و لا شكّ أن هذا كفر و شرك بالله العظيم و يخرج المعتقد به عن حوزة الاسلام بلا ترديد.

كما أن بعضهم اعتقدوا فى الاثمه بالتقويض، اى انهم ليسوا بآلهه، لكن الله خلقهم و فوض امور الخلق و الإحياء و الاماته و الرزق و اداره جميع ما فى الكون و الدنيا و الآخره اليهم.

وهذا ايضاً غلوّ و باطل، و قد تبرّء منهم عامّه الشيعه، و على رأسهم علماءهم تبعاً لنفس الاثمه الاطهار عليهم السلام الذين واجهوا الغلاه باشدّ ما يكون من المواجهه من الطرد و اللعن و التكفير و البراءه منهم و ما شاكل ذلك. و قد استفاضت بل تواترت الاحاديث عن الاثمه عليهم السلام فى هذا المعنى. و قد اودع العلامة المجلسى 94 حديثاً فى الباب 9 من كتاب إلامه تحت عنوان «نقى الغلو فى النبى و الاثمه عليهم السلام» و اليكم نماذج من تلك الاحاديث:

1. نوادر الراوندى باسناده عن جعفر بن محمد عن آبائه عليه السلام، قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم لا ترفعونى فوق حقّى فانّ الله تعالى اتخّذنى عبداً قبل أن يتخّذنى نبياً. (1)

2. ما رواه الطوسى فى الامالى بسنده عن ابن نباته قال: قال امير المؤمنين عليه السلام: اللّهم انّى برئ من الغلاه كبراءه عيسى بن مريم من النصرى، اللّهم اذلهم أبداً و لا تنصر منهم أحداً. (2)

3. ما رواه الصدوق فى الخصال بسنده عن ابى عبد الله عليه السلام فى قوله عزّ و جل: هل أتبتكم على من تنزل الشياطين تنزل على كلّ أفاك أثيم.

قال: هم سبعة: المغيره و بيان و صائد و حمزه بن عماره البربرى و الحارث الشامى و عبد الله بن الحارث و ابو الخطّاب. (3)

ص: 143

1- . محمد باقر مجلسى، بحار الانوار، ج25، ص265، باب نقى الغلو فى النبى صلى الله عليه و آله و سلم و الاثمه عليهم السلام ح5.

2- . المصدر، ص266 الحديث 7.

3- . المصدر، ص27، ح16.

ان مقصود الامام عليه السلام من ذكر هؤلاء السبعة المعروفين بالغلوة، أهم من ابرز مصاديق الآيه في ذلك الزمان، لا أن الآيه نزلت فيهم كما هو معلوم.

4. وما رواه الشيخ الصدوق في عيون اخبار الرضا عليه السلام بسنده عن أبي هاشم الجعفرى قال: سألت أبا الحسن الرضا عليه السلام عن الغلاة والمفوضة، فقال: الغلاة كفّار، والمفوضة مشركون، من جالسهم أو خالطهم أو واكلهم أو شاربهم أو واصلهم أو زوجهم أو تزوج اليهم أو أمنهم أو اتّمنهم على أمانه أو صدّق حديثهم أو أعانهم بشرط كلمه بشرط كلمه خرج من ولايه الله عزّوجلّ و ولايه الرسول صلى الله عليه وآله وسلم و ولايتنا اهل البيت عليهم السلام». (1)

مواقف أعلام الشيعة من الغلوّ و الغلاة

إشارة

بعد أن ذكرنا نماذج الاحاديث المرويّة عن الائمة عليهم السلام حول الغلوّ و الغلاة، من المناسب ان نكمل البحث بنقل مواقف من اعلام الشيعة حول المسألة.

1. «قال الشيخ محمد بن علي بن الحسين بن بابويه القمي المتوفى 381هـ»

قال: «اعتقدنا في الغلاة و المفوضة أنّهم كفّار بالله جلّ اسمه و أنّهم أشرّ من اليهود و النصارى و المجوس و القديريّة و الحروريّة، و من جميع اهل البدع و الأهواء المضلّة، و أنّه ما صغّر الله تصغيرهم بشيء... و كان الرضا عليه السلام يقول في دعائه:

اللهم ائى أبرأ اليك من الحول و القوّة، فلا حول و لا قوه الا بك. اللهم ائى أبرأ اليك من الذين ادّعوا لنا ما ليس لنا بحقّ. اللهم ائى أبرأ اليك من الذين قالوا فينا ما لم نقله أنفسنا. اللهم لك الخلق و منك الرزق، و «اياك نعبد و اياك نستعين». اللهم أنت خالقنا و خالق آبائنا الأولين و آبائنا الآخريين. اللهم لا تليق الربوبيّة الا بك، و لا تصلح الالهية الا لك، فالعن التّصارى الذين صغروا عظمتك، و العن المضاهيين لقولهم من بريتك.

اللهم ائى عبيدك و ابناء عبيدك، لا نملك لانفسنا نفعاً و لا ضرراً و لا موتاً و لا حياه و لا نشوراً. اللهم من زعم أننا أرباب فنحن اليك منه براء، و من زعم أن الينا الخلق و علينا الرزق فنحن منه براء كبراء عيسى عليه السلام من النصارى. اللهم ائى لم ندعهم الى ما يزعمون، فلا تؤاخذنا بما يقولون و اغفر

ص: 144

لنا ما يدعون. و لا تذر على الارض منهم دياراً «انك ان تذرهم يضلوا عبادك و لا يلدوا الا فاجراً كفاراً(1)». (2)

2. «الشيخ محمد بن محمد بن النعمان المفيد المتوفى 413»

قال: «الغلوّ فى اللغه هو تجاوز الحدود و الخروج عن القصد، قال الله تعالى:

(يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ (3) الآية، فنهى عن تجاوز الحدّ فى المسيح و حدّر من الخروج عن القصد فى القول و جعل ما ادّعته النصارى غلّواً لتعدّيه الحدّ على ما بيّناه، و الغلاه من المتظاهرين بالاسلام هم الذين نسبوا امير المؤمنين عليه السلام و الاثمه من ذريته عليه السلام الى الالهيه و النبوه و وصفوهم من الفضل فى الدين و الدنيا الى ما تجاوزوا فيه الحدّ و خرجوا عن القصد، و هم ضلال كفّار، حكم فيهم امير المؤمنين صلوات الله عليه بالقتل و التحريق بالتّار، و قضت الاثمه عليهم السلام عليهم بالإكفار و الخروج عن الاسلام. و المفوضّه صنف من الغلاه و قولهم الذّى فارقوا به من سواهم من الغلاه: اعترفهم بحدوث الاثمه و خلقهم و نفى الالهويه عنهم و اضافه الخلق و الرزق مع ذلك اليهم و دعواهم انّ الله تعالى تقرّد بخلقهم خاصّه و أنّه فوّض اليهم خلق العالم بما فيه و جميع الأفعال...» (4)

3. «شيخ الطائفة محمد بن الحسن الطوسى (385-460هـ)»

بعد أن ذكر الشيخ الطوسى فى كتاب الغيبه، المذمومين الذين ادّعوا البايه - لعنهم الله - بعد غيبه الامام المهدي المنتظر عجل الله تعالى فرجه الشريف، و هم ابو محمد الشريعى و كان من اصحاب الهادى عليه السلام و العسكرى عليه السلام، و محمد بن نصير التّميرى و كان من اصحاب الهادى عليه السلام و العسكرى عليه السلام، و ابو طاهر محمد بن على بن بلال، و الحسين بن منصور الحلاج، و ابو جعفر بن ابى العزاقر المعروف بمحمد بن على الشلمغانى، و هؤلاء قد صدر اللّعن فيهم من قبل الامام الحجه عجل الله تعالى فرجه الشريف فى ضمن توقيعات اعلنها نوابه الاربعه، و ان الشيعه تبرأت منهم و طردتهم عن مجتمعهم و كان عاقبتهم الخذلان و الدّل و القتل.

ص: 145

1- نوح: 26.

2- . شيخ الصدوقف كتاب الاعتقادات، ص 308-322.

3- . النساء: 171.

4- . تصحيح الاعتقاد، ص 63-66؛ محمد باقر مجلسى، بحار الانوار، ج 25، ص 344-336.

وهم قد ادعوا النيباه عن الحجه عجل الله تعالى فرجه الشريف كذباً وزوراً وارتطموا فى القول بالغلو والحلول و ما شاكل ذلك من انحرافات، وقتل بعضهم على ايدى الحكومه العباسيه، بعد أن ذكر المذومين وقصصهم تعرّض الى ذكر امر ابى بكر البغدادى بن أخى الشيخ ابى جعفر محمد بن عثمان العمريّ وأبى دُلف المجنون، فقال:

أخبرنى الشيخ ابو عبد الله محمد بن محمد بن النعمان، عن أبى الحسن علىّ بن بلال المُهَلَّبى قال: سمعت أبا القاسم جعفر بن محمد بن قُولويه يقول: أمّا أبو دُلف الكاتب - لاحاطه الله - فكنا نعرفه ملحداً ثم أظهر الغلو ثم جنّ و سلسل، ثم صار مفوضاً، و ما عرفناه قطّ إذا حضر فى مشهد إلا استخفّ به، ثم صار الشيعه إلا مدّه يسيره، و الجماعه تتبرّء منه و ممّن يؤمى اليه و ينمّس به.

وقد كتبنا وجّهنا الى ابى بكر البغدادى لما ادعى له هذا ما ادّعا فأنكر ذلك و حلف عليه فقبلنا منه، فلمّا دخل بغداد مال اليه و عدل عن الطائفه و أوصى اليه، لم نشك أنّه على مذهبه، فلعتناه و برئنا منه، لأنّ عندنا أنّ كلّ من ادعى الامر بعد السمرىّ فهو كافر منمّس ضال مضلّ، و بالله التوفيق. ثم قال: و قال ابونصر هبه الله بن أحمد الكاتب ابن بنت امّ كلثوم بنت أبى جعفر محمد بن عثمان العمريّ رضى الله عنه: إنّ أبا دُلف محمد بن مظفرّ الكاتب كان فى ابتداء امره مخمّساً مشهوراً، بذلك لأنه كان تربيه الكرخيين و تلميذهم و صنعيتهم، و كان الكرخيون مخمّسه (1)، و لا يشك فى ذلك أحد من الشيعه، و قد كان ابودُلف يقول ذلك و يعترف به و يقول: نقلنى سيّدنا الشيخ الصّالح - قدّس الله روحه و نور ضريحه - عن مذهب أبى جعفر الكرخى الى المذهب الصحيح - يعنى أبا بكر البغدادى...» (2)

الى هنا علمنا أنّ الغلو امر باطل و كفر و شرك بالله العظيم، و ان جميع الشيعه الاماميه بعلمائهم و عوامهم تبعاً لائمتهم المعصومين بريئون بكل معنى البراءه عن الغلو و الغلاه، لا يعتقدون بالائمه عليهم السلام إلا بأنهم عباد لله مكرمون و ما كان لهم من الامامه و العلم و العصمه و الولايه التكوينيّه فهى منح الهيّه ثبتت بادله قاطعه، و ليس فيها اى شئ من الشذوذ و الغلو. و عليه فهم مجانبون للتقصير فى حقّ الائمه عليهم السلام و يحسبونه انحرافاً عن الكتاب و السنّه.

ص: 146

1- . المخمّسه فرقه من الغلاه يقولون بالوهيّه أصحاب الخمسه: سلمان و اباذر و المقداد و عماراً و بن أميّه الضمريّ هم المؤكلون بمصالح العالم من قبل الرّب.

2- . شيخ الطوسى، الغيبه، ص 279 - 281.

اتهام الشيعة بالغلو من قبل اعداء اهل البيت عليهم السلام بذريعه كلمات الغلاة المنسويين اليهم

على الرغم من براءه الشيعة الاماميه عن الغلو والغلاة، نرى من المؤسف أن بعض المخالفين لأهل البيت عليهم السلام يكيلون الاتهامات لهم بالغلو والمغلاة، أما سبب صدور هذا الاتهام من قبل الحكام الامويين والعباسيين ونظرانهم، فهو واضح لمن أمعن في التاريخ. فإنّ الحكام لاجل القضاء على مناوئهم السياسيين كانوا يحاولون الصاق التهم بهم حتى يبرروا مواقفهم الاجراميه من سفك دماء الشيعة و تهجيرهم ونهب اموالهم و تدمير بيوتهم.

و اما سبب اقتراح التهم من غير الحكام كالقضاة و المفتين فهو بتأثير من السياسه السائده على المجتمع، و لعلّ ما يجدونه من غلو لبعض المنسويين الى الشيعة، و هم الذين قد تبرأ جمهور الشيعة منهم، هو المستمسك الوحيد لاصدار فتاوى التكفير بحق الشيعة و سفك دمائهم و الذريعه التي يتذرعون بها لاصدار تلك الاحكام القاسيه من التكفير بحق كلّ الشيعة. و هؤلاء التكفيريون و ان لم يكونوا معذورين عند الله بسبب تلك الأحكام الجائره، و لكن لا ننسى أنّ لكلمات الغلاة و احاديثهم المزيّفه في حقّ اهل البيت عليهم السلام كانت تشكّل الذريعه القسوى للمفتين بتكفير الشيعة، فايدى الغلاة ملطخه بدماء الشيعة الابرياء عن اىّ غلو و كفر، لأنهم هم الممهّدون لاولئك الظلمه.

دور الغلاة و المخالفين للوحده الاسلاميه

بعد أن عرفنا دور الغلو من قبل بعض المنسويين الى الشيعة قديماً في سفك دماء الشيعة، يلزم التركيز على ذلك الدور الذي يلعبه بعض المنسويين الى الشيعة في زماننا هذا.

انّ في بعض اوساط الشيعة يوجد بعض الجهله ممّن يسمّى نفسه بالرّادود او المدّاح(1) لاهل البيت من يصف ائمه اهل البيت عليهم السلام او بعض ذريعتهم بكلمات تفوح منها رائحة الغلو مثل نسبه الالوهيه و الربوبيه الى الزهراء عليها السلام و الحسين عليه السلام و زينب بنت امير المؤمنين عليه السلام، و الحال ان مراجع الشيعة بالصّراحه اعلنوا استنكارهم لهكذا مدّاحين و حتّى قال بعضهم بنجاسه من يتعاطى هذا الاسلوب من المدّاح.

كما أن بعض المنسويين الى الشيعة لا يعتقدون بالوحده الاسلاميه و يقومون بسباب رموز اهل السنه من خلال بعض الفضائيات و المنابر الاعلاميه تحت عنوان اسبوع البراءه في مقابل اسبوع

ص: 147

1- . لا يخفى ان الاكثريه الساحقه لمدّاحي اهل البيت عليهم السلام مؤمنون شيعة شرفاء بريئون من اىّ شائبه من الغلو و الجهاله.

الوحده، و هذا ممّا يوجب انزعاج الجمهور السنّي وإثاره عواطفه ضدّ الشيعة، و الحال ان مراجع الشيعة العظام من السيّد البروجردى الى السيد الامام الخمينى! الى الامام الخامننى وغيرهم من مراجع الشيعة الماضين و الاحياء ابدوا تأييدهم لفكره التقريب و الوحده الاسلاميه بل هم المؤسسون لهذه الفكره، و انّ الامام الخامننى وغيره من المراجع افتوا بحرمة التّيل من مقدّسات اهل السنّه و صرّحوا بأن من يتعاطى ذلك إنّما يخدم مصالح الاستعمار من الصهاينه و الأمريكان.

و لا شك فى ان فتاوى التكفير ضدّ الشيعة الّتى اطلقها بعض رموز السلفيه فى عصرنا الحاضر و قام بتنفيذها المنظمات التكفيريه كالفاعده و ذبولها من داعش و النصره و غيرها فراح ضحيّه تلك الاعمال التكفيريه مئات الالوف، و يخشى ان يذهب لذلك الملايين من النفوس البريه. كل هذا كان من ذرائعه الواضحه مدائح بعض الرّواديد و خطب بعض الجهله و تصريحات بعض الفضائيات العمليه المعروفه بالتشيع اللّندنى. و ان ايدى هؤلاء ملطّخه بدماء الابرياء من الشيعة الّتى سفكت دماثهم ظلماً و جوراً، و لا نريد ان نبرّر الايدى الاثيمه من التكفيريين الذين يقومون بتلك الجرائم، لان هؤلاء غير معذورين و هم بدورهم يقومون بخدمه الاستكبار و الصّهاينه باشعال نيران الحروب فيما بين المسلمين و اخلاء الاجواء سالمه فى صالح الصّهاينه المحتلّين للقدس الشّريف، و لكن نريد ان نركّز على الدّور التمهيديّ الذى يقوم به بعض الجهله المنسويين الى الشيعة باعطاء الدّريعه للتكفيريين. كما لا شك بان جمهور الشيعة برئ من هذه التّصرفات العنجهيه الّتى تقوم بها هذه الثلّه المنحرفه المسماه باسم التشيع الانجليزى.

فذلكه الكلام فى ان التكفير و الغلو و جهان لعمله واحده

ان ما تمخّض من ابحاث حول التكفير و الغلو فى هذه الرساله، هو أن التّيارين منحرفان عن الجادّه الوسطى الّتى شرّعتها السّماء، أحدهما يسلك جانب الافراط و ثانيهما التّقريط، فهما متعاكسان فى بدو الامر الّا أنّهما يعملان باتّجاه واحد و يساعد احدهما الآخر فى نهايته، و يمكن أن يمثل لهما بطرفى المقصّ تحرّكهما يد واحده و يقصّان شيئاً واحداً و ان كانا متعاكسين.

و الغلوّ عند بعض اهل السنّه فى مقامات الصّحابه و خاصّه الخلفاء منهم يصوّر المنتقدين لهم روافض و مبتدعه يستحقّون التكفير، كما أنه عند بعض المنسويين الى الشيعة يعطى الدّريعه للتكفيريين فى سفك دماء قاطبه الشيعة و نهب اموالهم و هتك اعراضهم، و أنّه يصفى لباس الكفر

و النفاق على جميع اهل السنّه و يصوّرهم ناصبيين يستحقون الوقيعه بهم بكل ما اوتى الموقعون من قوّه و حيله.

و هذا التّخبط الفكرى لدى الفريقين هو الذّى صنع المناخ قديماً و حديثاً للانتهازيين و الحكّام الظالمين لفرض السيطره على عامه المسلمين، كما هو اليوم اصبح آله طيّعه بيد المستعمرين الشرقيين و الغربيين لاحتلال ديار المسلمين و اشغالهم بقتال بعضهم البعض حتّى تخلو سوح الجهاد من المجاهدين ضد الاعداء الالذاء للاسلام و الامه الاسلاميه!

و هناك طرق لاجتياز هذه الازمه التكفيريه فى عصرنا الحاضر، من أهمها ان يتقارب علماء الامّه و يتعارفوا على الخطر المحدق بهم، و يوحدوا كلمتهم فى تنبيه الامه و ايقاظها من سباتها العميق و دعوتها الى الوحده و الوئام و نبذ الفرقة و الخصام و العمل بقوله سبحانه و تعالى «واعتصموا بحبل الله جميعاً و لا تفرقوا».

والسلام علينا و على عباد الله الصالحين

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطّاهرين

محسن الحيدرى

عضو مجلس خبراء القيادة فى الجمهوريه الاسلاميه

و إمام جمعه الاهواز المؤقت

15 صفر المظفر 1436هـ-

ص: 149

تاج الدين الهلالي (1)

الحمد لله رب العالمين، رحيمٌ يُحب من عباده الرُّحماء سبحانه خلق الخلق من نفس واحدة و جعلهم شعوباً وقبائل ليتعارفوا إن أكرمهم عند الله أتقاهم وصلى الله وسلم وبارك على من بعثه الله بكلمه التوحيد لتوحيد الكمل فكان خير داع إلى الله بالحكمه و الموعظه الحسنه: يُعلم و يبشر و لا ينفر و لا يكفر لينعم عباد الله برحمه الله.

سيدنا محمد وآله الأطهار وصحبه الأخيار و من اتبع طريقهم و تخلق بأخلاقهم إلى يوم الدين.

و بعد

الهدى القرآني في حرمه التكفير

تأكيداً على أنّ حكم التكفير حق لله و لرسوله نستهدى و نسترشد بهدى القرآن الكريم لأنه المنهج المعصوم الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه و لا من خلفه.

1. ما قصه علينا القرآن الكريم بشأن الخليل إبراهيم الذي كان حنيفاً مسلماً و لم يك من قال تعالى: (وَإِذْ كُنَّا فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا يَا أَبَتِ إِنَّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا يَا أَبَتِ إِنَّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا) قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمَ لَئِن لَّمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا قَالَ سَدِّ لَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (الآيه 37 من سوره مريم) فتأمل ما كان عليه أبوه (من إصرار على الكفر، بل و بدعوه إبراهيم للدخول فيه و لكن الخليل إبراهيم عليه السلام بعد أن أفرغ جهده في إقناعه بالعقيده الحق و الأب على غيه و ضلاله لم يصدر عنه حكم بالكفر بل قاله له: سلام عليك سأستغفر لك ربى إنه بى حفيًّا.

ص: 151

كما أنه لم يدخر جهداً في هداية قومه ودعوتهم إلى قراءة كتاب الله المنشور وهو النظر في الكون (الكوكب - القمر - الشمس) لاستدراجهم وإظهار الحجة على بطلان كل ما يُعبد دون الله (وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ) فلما تأكد أنه أمام قلوب مغلقة موصده ضاعت مفاتيحها تحول من الدعوه النظرية إلى الدعوه العلميه. قال تعالى: (فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ! فَرَاغَ إِلَى آلِهِتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ! مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ! فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ! فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ! قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ! وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ! قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ! فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ) (الآية: 90-98 من سورة الصافات).

فالخليل إبراهيم واجه الأصنام بالتحطيم والتكسير ولكنه لم يواجه قومه بالقتل والتكفير.

2. ومع كلیم الله موسى يخبرنا القرآن الكريم

(وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ) (الآية 138 من سورة الأعراف).

فتأمل قوله موسى لقومه: قال إنكم قوم «تجهلون» وليس «تكفرون» بل إنه لجأ إلى أسلوب النصيح والتوجيه.

قال: (قَالَ أَعْبَدُوا إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ) (الآية 140 من سورة الأعراف). فمما هو ثابت ومعلوم عن نبينا المعصوم صلى الله عليه وآله وسلم أنه كان يُعلم ويُرشد و يبشر ولا يُعنف ولا يُنفر ولا يكفر لأنه بُعث بالحنيفيه السمحه والآيات المحكمه فقد ثبت عنه صلوات الله عليه وآله وسلم:

1. عندما مرَّ الصحابه الكرام يوماً بشجره كان الكفار يقصدونها وينوطون بها أسلحتهم ويعكفون عليها. فطلبوا من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قائلين اجعل لنا هذه ذات أنواط كما للكفار ذات أنواط فقال صلى الله عليه وآله وسلم: الله اكبر: هذا كما قالت بنو إسرائيل (اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ) (الأعراف 138) إنكم تركبون سُنَنَ ما كان قبلكم "رواه أحمد وصححه الترمذى". فقد أرشدهم وعلمهم ولم يكفرهم.

2. عن ابن عباس قال: قال رجل للنبي صلى الله عليه وآله وسلم ما شاء الله وشئت، فقال: أجعلتني لله نداً قل ما شاء الله وحده "النسائي وابن ماجه".

3. حديث الشاب الذى جاء يطلب من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ترخيصاً بالزنا: وكيف أنه أدناه وقربه ثم قال له: أترضاه لأمك؟ قال: لا، فقال صلى الله عليه وآله وسلم: كذلك الناس لا يرضونه لهؤلاء، فكيف ترضى

لغيرك ما لا- ترضاه لنفسك؟ ثم وضع يده على صدره ودعا الله قائلاً اللهم طهر قلبه، وحصن فرجه و اغفر ذنبه... الحديث الصحيح: فعلمه و لم يكفره.

4. حديث الصحابي الذي أراد أن يهدي لرسول الله "روايه خمر" فقال صلى الله عليه وآله وسلم: أما علمت أن الله قد حرمها؟ فقال الرجل: أفلا- أهادى بها اليهود؟ فقال صلى الله عليه وآله وسلم أما علمت أن الذي حرمها حَرَّمَ أن يُهادى بها اليهود؟ فقال الرجل: فما أصنع بها؟ قال: شنها على البطحاء، فشنها الرجل على البطحاء: فقد علمه و لم يكفره (مسلم و النسائي)

5. قصه الصحابي: حاطب بن أبي بلتعنه: عندما اقترف خطيئه كبرى تعتبر جريمه أمن دوله عليا، أمن الوطن، لأنه قام بالتخابر مع جهه أجنبيه معاديه للمسلمين و في حاله حرب معلنه، و أرسل خطابه الشهير، يحذرهم من عزم رسول الله على فتح مكه، و بعد أن فشلت خطته و اكتشف أمره نهى الرسول صلى الله عليه وآله وسلم عن تكفيره أو قتله بل عفا عنه و قال: لعل الله اطلع على أهل بدر فقال اعملوا ما شئتم فقد غفرت لكم.

6. موقفه من الرجل الذي أساء الأدب مع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: و قال له: يا محمد اتق الله فما عدت في هذه القسمه. و مع أن الرسول صلى الله عليه وآله وسلم قد أعلمه الله و مآله. و أنه رأس فتنه ستجلب الخراب و الدمار على المسلمين و هم الخوارج و قال عنه: سيخرج من (ضَيْضِي) هذا قوم... ثم ذكر صفات الخوارج و أفعالهم. و مع كل هذا عندما ثار أحد الصحابه و طالب بضرب رأسه: قال صلى الله عليه وآله وسلم: لا تقتلوه، لعله يُصلى، فاعتبر الصلاه، حصناً مانعاً له من القتل و لو كان منافقاً. (والحديث رواه مسلم في كتاب الزكاه باب ذكر الخوارج (رقم 1067)).

و فيه نزل قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ عَلَيْهِم السَّلَام (الممتحنه: 1)

و انطلقت شراره التكفير

تحقيقاً لنبوءه الصادق الصدوق الذي لا ينطق عن الهوى: بدأت فكره التكفير المنافيه و المتعارضه مع سماحه الإسلام و نهج خير الأنام و أخلاق صحبه الكرام الذين اختلفوا بل و تنازعوا و اقتتلوا و لكن لم يكفر بعضهم بعضاً. و بدأت معالم فتنه التكفير على لسان جماعه خرجوا على

إمام الأمة الشرعى على بن أبى طالب عليه السلام و جماعه المسلمين قاطبه بعد حادثه التحكيم فكان ما كان من عندهم و سفاهه أحلامهم و سوء تأويلهم على تكفير من خالفهم و استحلوا دماء الموحدين.

نعم: لم يرد فى السنه النبويه من الأحاديث بشأن فرقه من الفرق ما ورد بشأن ما ورد بحق الخوارج بيان صفاتهم و التحذير من شرورهم و أفكارهم و سلوكهم نظراً لما تمثله هذه الفرقة من خطر كبير و شر على الإسلام و وحده المسلمين لأنها تُعتبر مرضاً فكرياً عضالاً. لئلا تنزلق الأمة فى دومه أفكارهم، و تصاب بسرطان فهمهم السقيم للنصوص النبويه و القرآنيه.

و من مجموع ما تواتر من الآثار الصحيحه التى رواها الشيخان البخارى و مسلم و أصحاب السنن من أكثر من 40 طريقاً: يوضح الرسول الأكرم محمد صلى الله عليه و آله و سلم حالهم و صفاتهم فيقول: يأتى آخر الزمان قوم حدثاء الأسنان، سفهاء الأحلام يقولون من خير قول البريه يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرميّه لا يجاوز إيمانهم حناجرهم.

و فى روايه مسلم: كتاب الزكاه: يبين المزيد من صفاتهم فيقول: يخرج قوم من أمتى يقرأون القرآن ليست قرائتكم إلى قراءتهم بشيء و لا صلاتكم إلى صلاتهم بشيء، و لا صيامكم إلى صيامهم بشيء يقرأون القرآن يحسبون أنه لهم و هو عليهم لا تجاوز صلاتهم تراقيهم يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرميّه.

و ورد فيهم أيضاً: يقرأون القرآن لا يجاوز حناجرهم، يقتلون أهل الإسلام و يدعون أهل الأوثان، لئن أدركتكم لأقتلنهم قتل عاد و ثمود.

و ذكر صلى الله عليه و آله و سلم من صفاتهم أيضاً: يُحسنون القولَ و يسيئون العمل، سيماهم التحليق: "بكيفيه لم تكن معهوده عند المسلمين"، تمرق مارقه عند فرقه من المسلمين يقتلها أولى الطائفتين بالحق.

هذه النصوص المتكامله: رواها البخارى و مسلم و النسائى و الترمزى و أحمد و الحاكم و غيرهم.

رؤوس الفتنة الخوارجيه مع رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم

أخرج الإمام مسلم فى ذكر الخوارج و صفاتهم رقم (1064)

عن أبي برزّه قال: أتى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بدنائير فجعل يقسمها (بين أصحابه) وعنده رجل أسود مطعوم الشعر، عليه ثوبان أبيضان بين عينيه أثر السجود، غائر العينين، ناتئ الجبين كثر اللحية، مشرف الوجنتين محلوق (أى حليق شعر الرأس)، فقال: يا محمد: اتق الله: فإنك ما عدلت منذ اليوم القسمه، فغضب رسول الله غضباً شديداً، ثم قال: فمن يُطع الله إذا عصيته؟ أيأمنى على أهل الأرض، ولا تأمنونى؟ وفى روايه: و الله لا تجدون أحداً أعدل عليكم منى (ثلاث مرات).

فلما ولّى (أى ذهب هذ الرجل) قال صلى الله عليه وآله وسلم: إن من ضئضى هذا قوماً يقرأون القرآن لا يجاوز حناجرهم ثم ذكر الحديث السابق.

و لقد تحقق ما أخبر به المصطفى صلى الله عليه وآله وسلم: فظهرت مبكراً هذه الفرقة زمن الفتنة بين الصحابه.

مجمل صفات الخوارج من واقع النصوص الإسلاميه

1. علمٌ عقيم وفهم سقيم للنصوص: يقرأون القرآن لا يُجاوز تراقيهم.
2. أشداء على المسلمين رحماء بالكافرين: يقتلون أهل الإسلام ويدعون أهل الأوثان.
3. سراع فى تغلثهم و مروقهم من الدين: يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرميّه.
4. عُباد زهاد بلا حقيقه إيمان: يحقر أحدكم صلاته و صيامه مع صلاتهم و صيامهم.
5. مفارقون للحق خارجون على جماعه المسلمين: تقتلهم أولى الطائفتين بالحق.
6. أعمالهم تخالف أقوالهم: يحسنون القول و يسيئون العمل.
7. يكفرون ما لم يكفره الله و رسوله: حيث يكفرون المسلمين بفعل الكبائر.
8. يسيئون الأدب مع رسول الله و صحابته الأخيار: كما فعل جدهم الأول و كيف يتبرأ أحفاده الصحابييين عثمان و على.
9. حلقوا الإيمان من قلوبهم و امتازوا بحلق رؤوسهم: سيماهم التحليق.
10. أجسام البغال و عقول العصافير: أحداث الأسنان سفهاء الأحلام.

أخبر الصادق المصدوق الذى لا ينطق عن الهوى: عن علامه و صفه رجال من هؤلاء الخوارج فقال: منهم رجلاً له عضد و ليست له ذراع على رأس عضده مثل حلمه الثدى عليه شعرات بيض.

فلما كان يوم قتالهم للإمام على: التمسوا هذا الرجل المذكور بين القتلى فلم يجدوه فكادوا يرتابوا، حتى طلبه على بن نفسه فوجده على النحو الذى و صف رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم و عندما رآه

الصحابه كَبَّرَ الإمام عليٌّ وقال صدق الله و بَلَّغَ رسوله: فقام إليه عبيده السليماني، فقال: يا أمير المؤمنين، الذي لا إله إلا هو لقد سمعت هذا الحديث في صفته من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فاستحلفه ثلاثاً فحلف بما سمعه.

مراحل و أطوار الفكر التكفيرى عبر تاريخ الإمه

مرَّ الفكر التكفيرى بمراحل و أطوار:

المرحله الأولى: البيئه الحاضنه التى نمت فيها الفكر التكفيرى هى بيئه الخوارج الأول على النحو الذى آنفاً فأول فئه منحرفه أصلت و قَعَدَت لهذا الفكر التكفيرى هى فئه (الخوارج) و على الرغم من كونها جماعه سياسيه فى نشأتها، و قد نأت بنفسها عن حرب الفتنه التى نشبت يوم وقعه (صفين) سرعان ما أوغلوا فى الشطط و الانحراف و اختاروا لأنفسهم منهجاً فكرياً عقائدياً متفرداً و اطلُّوا الأمه الإسلاميه بمفاهيم و آراء شاذه فى قضيه الكفر و الإيمان و من أهمها:

1. التلازم بين الإيمان و العمل و إنه ثلاثى الأركان (الإقرار القلبي، ثم التصديق اللسانى، ثم التصديق العملى).

2. القول بكفر مرتكب الكبيره لأنها تنفى الإيمان.

3. الحكم على كل من يعارضهم و يخالفهم بالكفر و الشرك و من ثم فإنهم كانوا يختبرون كل من ينضم لجماعتهم بالدليل العملى و هو أن يقتل مسلماً ممن وقع أسيراً تحت أيديهم من المسلمين إن قتله صدَّقوه و إن أبى كذبوه و قتلوه.

4. قتل مخالفهم (الكفار) و استحلال دماء أولادهم و نسائهم و أسرهم و أطفالهم مخلدون فى النار.

5. الحكم على بلاد مخالفهم بإنها (دار كفر).

و اعتماداً على هذه الأصول الضاله سفكوا الدماء و استحلوا أرواح الأبرياء و أحدثوا فى الدين ما ليس منه و ما الله و رسوله منه براء.

المرحله الثانيه: البربَهاريه:

وعلى الرغم من غلو هذه الفرقة الخوارجية فى الساحة الفكرية والعقدية إلا أن فكرهم سرعان ما اتجه نحو الأفول والاضمحلال وكاد يغيب عن الساحة الإسلامية بالانحصار والانكسار فلم يعد له قوة وأثر فاعل يستقطب جماهير المسلمين فى القرنين الثانى والثالث الهجرى.

فلما كان القرن الرابع ظهر على الساحة شخص اسمه حسن بن على بن خلف البربهاريه المولود 233هـ- أو 252هـ، فتولى كبر هذه الفرقة و أحيا فتنه التكفير من جديد، فادعى أنه حنبلى المذهب فكر غلاه الحنابله وهم معروفون بتعصبهم وغلوهم وتكفيرهم للسواد الأعظم من المسلمين (الأشاعره، والماتريديه) وبالتالى فإن المذاهب الفقهيه التابعه لهذين الإمامين (الأشعري - والماتريدى) (فى مسائل وهم المالكيه والشافعيه والحنفيه كفار وإذا كان هؤلاء كفار وهم السواد الأعظم من أهل السنه فإن الإماميه والزبيديه كفار من باب أولى حسب معتقداتهم.

وتمادى هذا [البربهارى] فى تعصبه وغالى فى تشدده فاعتنى بظاهرة التجسيم للذات الإلهيه وأثار الشبهات لدى طلاب العلم بالخوض فى آيات وأحاديث الصفات بهرطقه غير إسلاميه وطريقه لم يخض فيها الرسول الأكرم ولا صحابته الأبرار منكرات المجازات اللغويه التى تضبط المفاهيم وتحمى عقول الأمة من الانتقاص والتجسيد الذى لا يليق بذات الله سبحانه وتعالى.

وتجاوز به الشطط أن دعا إلى تكوين جماعاتٍ (حسيه) للنهى عن المنكر ومحاربه ما رآه مخالفاً للمعتقدات الإسلامية وذلك باللجوء إلى ظاهره العنف والتخريب بإحراق المحلات والحانات واماكن الانحرافات وآلات الغناء.

وقد دَوَّن المؤرخ ابن الأثير فى تاريخه مسجلاً سلوك أنصار ابن [البربهارى] وكيف أن صاحب الشرطه فى ذلك العصر وهو (بدر الخرشنى) قد اتخذ إجراءات أمنيه لمواجهة غلو هذه الجماعه، وأصدر قراراً بمنعهم من فرض أفكارهم على المسلمين بالقوه والعنف و منعهم من إمامه المساجد واشترط على أى إمام أن يجهر فى صلاته بالبسمله (بسم الله الرحمن الرحيم) وازدادت المواجهات بين البربهاريه والشرطه وراجت الفتنة بين المسلمين، واستبشر الناس خيراً عندما علموا بموته بعد أن احتجب عن الظهور على الساحة عاماً أو أكثر، كما قال ابن الأثير.

هذا وقد دون المؤرخون الكثير من المآسى والعصبيات التى بلغت حتى التقاتل و المواجهات الدمويه بين غلاه الحنابله مع الشافعيه من جهه و مع الحنفيه من جهه أخرى مما يؤكد أن التعصب المذهبى إثم كبير و فتنه التكفير شرٌ مستطير.

المرحلة الثالثة: الخوارجيه العصريه و السطو على المصطلحات الشرعيه:

قد لبست هذه الظاهره التكفيريه ثوباً جديداً و تسللت إلى كيان الأمة تحت مُسميات حديثه و انتهجت فكر الاعتزال و الاعتقال و شرَعنت الإقصاء و الإلغاء و مارست الفرصه و السطو على المصطلحات الشرعيه و حتى تتضح معالم هذه الحاله، بلا تلبيس و لا تدليس و حتى لا نوسع هوه الخلاف و نقع فيما وقع فيه أولئك من سوء الظن بالمسلمين و النيل من أئمه و علماء المسلمين، ينبغى علينا التماساً للحق و تبيناً للحقيقه أن نذكر و نذكر بالأمر الآتيه:

أ. منشأ مصطلح (أهل السنه) و أطواره

باستطاق كتب التاريخ نجد أن هذا اللفظ نشأ و تطوّر على النحو التالى:

1. الأول: زمان أواخر العهد الأموى ظهر فكر الاعتزال القائم على تقديس العقل و إهمال (النقل) و مع أن هذا الفكر لعب دوراً هاماً فى مواجهه أفكار الملاحده و المناطقه و المثلثه بالأدله إلا أن العزوف عن التصوص [التقليه] أدى إلى ظهور علماء عُنوا باستخدام النصوص النبويه المغيبيه. و تصدّوا لمواجهه الفكر الاعتزالى و هم:

(1) عبدالله بن سعيد الكلاب. (2) و القلانسى. (3) و الحارث المحاسبى. و أطلق علماء (أهل السنه) لعنايتهم بالحديث النبوى و النهج الروائى و لكن لم يكن لهم حضور فى علم (الكلام) و أصول العقائد التى عرفت بعلم التوحيد.

2. الثانى: الأشعريه: نسبة إلى (أبى الحسن الأشعرى) المولود عام (260هـ-874م) و المتوفى (324هـ-936م). و قد نشأ الأشعرى فى بيئه (الاعتزال) و تتلمذ أربعين سنه على يد أبى على الجبائى شيخ المعزله: ثم ترك الاعتزال و انتهج طريقه الحديث. و هو المؤسس الأول و المنظر لأصول العقائد المناهضه لفكر المعتزله و بالتالى فإنه أطلق على مدرسته (أهل السنه) و إليه ينتمى فى العقائد (الشافعيه - و المالكيه).

ص: 158

3. وعلى ذات الطريق ظهر العالم أبو منصور الماتريدي (الذي لم يعرف تاريخ مولوده ولكنه مات عام 333هـ-) فاهتم بالجانب العقلاني أكثر من الروائي لذلك عرفت مدرسته بمدرسه أهل (الرأى والقياس) وإن وافق الأشعري فى كثير من مسائل العقيدة. وإلى هذه المدرسه ينتمى [الأحناف].

4. مدرسه الحديث أو الأثر: ويُعرفون (بالأثرية) وإمامهم أحمد بن حنبل وسموا أيضاً بجماعه السنّه وإيهم ينتمى [الحنابله].

5. إبان هذه المرحله الأخيره: ظهرت جماعه غلوائيه متشده و هم غلاه الحنابله الذين كفروا (الأشاعره) ونسبت بينهم حروب كلاميه عقديه مازالت قائمه حتى الآن: ويقوم فكرها على الإيمان بنصوص آيات وأحاديث الصفات على ظاهرها بلا اعتبار لمجازات اللغه العربيه: وقد عُرفت (بالمشبهه) وكثره استعمالهم للفظ (بلا كيف) سَمُوا (بالبلكفيه) ولإيمانهم بالمكانيه لله وبذلك سيكون (حشو الكون) سَمُوا أيضاً (بالحشويه).

ب. مرحله السطو والاختزال:

و تتمثل هذه المرحله التى استشرت واستفحلت وأنتجت حاله تكفيريه جسيمه و كأنها الراعى الأكبر لإحياء تراث المدرسه الخوارجيه التكفيريه الأولى.

وفى قرصنه و سطو على بعض المصطلحات الإسلاميه أطلقوا على أنفسهم (جماعه أهل السنه + التوحيد + الفرقة الناجيه) و باختزال و اعتقال، وإقصاء وإلغاء، ادعوا لأنفسهم الحق المطلق، وبالتالى فإن السواد الأعظم من المسلمين أهل ضلال وكفر وإشراك.

وأصحاب هذا الفكر أبوا إلا أن يفتتوا على الشيخين [أحمد بن تيميه و محمد بن عبد الوهاب] ويشوهوا فكريهما و تاريخيهما، واستعداء المسلمين على هذين الشيخين.

وذلك بالتقاط أغلوطات، وانتحال مقولات، و تصيد سقطات مقطوعه من سياق موارد كلامهما، و الاجترار على تكفير المسلمين على مسائل خلافيه بحجه سد الذرائع، فيحرمون أشياء مشروعه و يحكمون فاعلها بالكفر و هم لذلك كمن يفتى بتحريم العنب لأنه ذريعه إلى صناعه الخمر و ياخصاء الذكور غير المتزوجين لأنهم يملكون آله الزنا و هكذا لأنَّ الأخذ بظاهر المعنى يوقع فى الغلط و تخطئه المسلم أو تكفيره و الحقيقه غير ذلك، فتأمل أدب أهل العلم فى هذه اللطيفه.

ص: 159

طعم أبوحنيفة يوماً مع الإمام الصادق، فرجع الإمام الصادق، فرجع الإمام يده حمداً لله، ثم قال: "اللهم هذا منك ومن رسولك"، قال أبو حنيفة، يا أبا عبد الله، أ جعلت مع الله شريكاً؟ قال الإمام: إن الله يقول في كتابه: (وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ) (سبحانه:) يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمْ أُولُو بَرِّئَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهِ إِلَّا الْأُنثَىٰ وَتَعْمَىٰ وَالْأُنثَىٰ وَتَعْمَىٰ إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ) فقال أبو حنيفة: لكأني ما قرأتها قط في كتاب، ولا سمعتها إلا في الموقف.

ويقول أبو حنيفة: استأذنت عليه فحجبتني (لحكمه فهمها أبو حنيفة فيما بعد) وجاء قوم من أهل الكوفة استأذنوا فإذا هم فدخلت معهم، فلما صرت عنده قلت: يا ابن رسول الله لو أرسلت إلى أهل الكوفة فنهيتهم أن يشتموا أصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فإني تركت فيها أكثر من عشره آلاف يشتمونهم! فقال: لا يقبلون مني، فقلت: ومن لا يقبل منك وأنت ابن رسول الله؟ فقال الصادق: أنت أول لا يقبل مني، دخلت بغير إذني وجلست بغير أمرى، وتكلمت بغير رأبي، وقد بلغني أنك تقول بالقياس، فقلت: نعم أقول به فقال: ويحك يا نعمان، أول من قاس إبليس حين أمر بالسجود لآدم فأبى، وقال: خلقتني من نار وخلقته من طين! أيهما أكبر يا نعمان: أيقاس لك هذا؟ قلت: لا قال: فأيهما أكبر: البول أو المنى؟ قلت البول، قال: فلماذا أمر في البول بالوضوء وأمر في المنى بالغسل؟ أيقاس لك هذا؟ قلت: لا، قال أكبر الصلاة أم الصوم؟ قلت: الصلاة، قال فلم وجب على الحائض أن تقضى الصوم ولا تقضى الصلاة؟ أيقاس ذلك؟ قلت: لا، قال: فأيهما أضعف: المرأة أم الرجل؟ قلت: المرأة، قال: فلم جعل الله للرجل سهمين في الميراث والمرأة سهماً أيقاس ذلك؟ قلت: لا.

ولو سأل الإمام الصادق أبا حنيفة عن حكمه كل حكم لأجاب لأنه صاحب الرأي الساطع والبيان القاطع لكنه أدب العلماء واحترام العترة الطاهرة.

هذا الأدب والاحترام الذي جعل الإمام الشافعي يدع القنوت في صلاه الصبح عندما صلى في مسجد أبي حنيفة تأدباً واحتراماً له لأنه لا يرى القنوت في صلاه الصبح.

ج. موقفنا من العالمين [ابن تيميه، وابن عبد الوهاب]

إن حاله السطحيه والقشوريه والضبابيه قد أوجدت و خلقت بينه فكريه و أمزجه سوداويه تقوم بالتقاط فتاوى و أحكام صدرت عن الشيخين [ابن تيميه و ابن عبد الوهاب] فى ظروف زمانيه و مكانيه معينه.

ثم يستنتقونها و يسخرونها فى تكفير المسلمين، و كأنهم الناطقون الرسميون المتحدثون باسم الشيخين فتأصل و شاع بين المسلمين أن [ابن تيميه و ابن عبد الوهاب] هما المصدر الأساس لفكر التكفير.

إن من يراجع كتب و فتاوى الإمام ابن تيميه يثبت له:

- أنه لم يدع لنفسه مرتبه الاجتهاد المطلق أو أنه صاحب مذهب فقهي خاص، لأنه كان على مذهب الإمام أحمد بن حنبل.

- و أنه كان يذكر أئمه المذاهب الإسلاميه بكل الإجلال و الاحترام و حسب كتابه (رفع الملام عن الأئمه الأعلام).

- و أنه لم يكن عدواً مبيهاً للمتصوفه على الإطلاق، و أنه كان يثنى على علماء التصوف المنضبطين بالكتاب و السنه و إنما كان عداؤه للغلاه منهم و أصحاب نظريات الحلول أو إسقاط التكاليف الشرعيه و حسب المجلد الخاص الكامل الذى أفردته فى بيان [علم السلوك و التصوف فى فتاويه الكبرى].

- له جرأه و إقدام فى إصدار الفتاوى التى يراها غير منسجمه مع الكتاب و صحيح السنه حتى و إن تعارضت مع المذاهب السنيّه الأربعة. و فى مقدمتها القول ببطلان الطلاق البدعى المخالف للكتاب و السنه فى توافق كامل مع رأى المذهب الإمامى الجعفرى و غير ذلك من محاسن المواقف و الآراء العلميه التى لا شك أنها تشكل إثراء و إضافه لتراثنا الفقهي.

و إن من يطالع موروثات الشيخ محمد بن عبد الوهاب يجده يقول بخلاف ما يرجوه و يتبناه المتطرفون و المتشددون جهلاً و افتراءً بغير علم. و الفتاوى و المواقف التى فرضتها ظواهر بدعيه و انحرافات سلوكيه من الجهله و الدهماء فى عصره لا يجوز توظيفها و اعتمادها سيقاً مشهراً على رقاب المسلمين على مدى الأيام.

و خلاصه القول: أن العاقل إذا رأى جيفه أو حتى جيفاً تطفوا على سطح ماء بحر لجى عميق الأغوار كامن الأصداف والأسرار لا يجوز أن يصفه بأنه مجمع الجيف والنفايات فالحسنات يذهبن السيئات وليس العكس' والإنصاف العلمى يقتضى أن نقول بلا تهوين ولا تهويل أن الإمام ابن تيميه شيخ من شيوخ و علماء الإسلام. و ليس شيخاً للإسلام نذكره بالتقدير و الاحترام.

ونترحم عليه و على جميع موتى المسلمين الذين نحسن الظن بهم و أنهم ماتوا على كلمه التوحيد الله و رحمته.

ومع كامل احترامنا و تقديرنا للإمام ابن تيميه و الشيخ محمد بن عبد الوهاب و ما قاما به من جهود محموده و أعمال طيبه فى خدمه العلم و الدين. و لكن بصفتهم مسؤولين عن إحياء هذا الكفر فلهما ما لهما و عليهما ما عليهما. و نسأل الله تعالى لنا و لهما الرحمه و المغفره و لا نقول فيهما إلا خيراً.

إلا- أننا و كبجاً لجماح الغلوئين و المتعصبين الذين جعلوا من فكرهما و أقوالهما ديناً معصوماً يحقق صفات الفرقه الناجيه و ما عداه هو الضلال المبين.

نقول إن العلماء الإعلام و الأئمه الكرام من ثقات الأمه قد ألفوا عشرات المؤلفات و كتبوا مئات الكتب على هذين الشيخين منكرين و منتقدين حتى نعلم أن كل واحد من أهل العلم يؤخذ منه و يُرد إلا الهادى المعصوم صلى الله عليه و آله و سلم .

نسف المساجد و هدم الأضرحة جنون و حماقه و عمل لا يخدم مصلحة الدعوه و لا يصح العقيده

لقد أعلننا مراراً و تكراراً و صرحنا ليلاً و نهاراً و سراً و جهاراً أن من يسجد لقبر أو يتوجه له بالدعاء أو العباده فقد اقتترف إثماً كبيراً و شركاً مستطيراً و إن قصده عامداً عارفاً بالحكم الشرعى فقد خلع ربقه الإسلام من عنقه و العياذ بالله و أذكر أنني حضرت صلاه المغرب يوماً فى مسجد السيده زينب (رضى الله عنها) بمدينة القاهره فرأيتُ أحد المسلمين ممسكاً بحديد (النافذه) المطله على الضريح. فدفعنى الفضول إلى التحدث إليه للوقوف على حقيقه هذا السلوك، فسلمتُ عليه و صافحتُهُ ثم بادرتُه سائلاً: لقد شاركتَ معنا فى صلاه الجماعه، و لكنك عمدتَ إلى هذا "الشباك" و أمسكتَ بأعواد حديده، فأخبرنى بربك ماذا قلت، و بيم دعوتَ و ماذا تقصد من وراء هذا العمل؟؟

فقال الرجل: إننى صليت المغرب طاعه لله أولاً! ثم جئت فسلمت على سيده زينب للتبارك؟ و سألت الله تعالى على مقربة من مكان سيده صالحه من عتره الآل الأطهار. وقد يُكرمنى الله تعالى دعوتى بسبب حبي لها؟

فمقصدى لم يكن احتراماً ولا تعظيماً لهذه الجدار، وإنما حباً واحتراماً لمن سكن الديار فهذا أسوء ارتضينا سلوكه أم رفضناه؟ هل نحكم عليه بالشرك والكفر؟ وتأمل أخى الحبيب: قوله: أن مقصده التبارك لا العباده.

والتبارك بالأنبياء والصالحين عمل مشروع بالأدله القاطعه و البراهين الساطعه كما سنورد لاحقاً، و جُماع الفضيه منحصرٌ فى مسأله "سؤال الله تعالى بحبه أو حُبنا للصالحين. و هى مسأله خلافيه ينبغى علينا أن نوضح الدليل للعامه و الجهلاء بالحكمه و الموعظه الحسنه، و بيان التعبد المَحض للواحد القريب المجيب.

وإذا كان الله تعالى يقول فى محكم كتابه "وهو معكم أينما كنتم" فَهَلْ يُعقل أن نقول أن الله قد أغلق أبوابه، و امتنع بمعيتة و قربه و رحمته عن هذه الأماكن أو المساجد التى تشتمل على ضريح لنبى أو ولى من ثم يحرمُ دعاؤه فيها؟

إن الاعتقاد بهذا القول هو الكفر بعينه و العياذ بالله و من هنا و حرصاً على مسيره دعوتنا و نجاحها سيّما و المرجفون و المتربصون و الحاقدون على المشروع الإسلامى من أعدائه فى الداخل و الخارج يلتمسون الهفوات و يتبعون لنا العورات و الزلات لإعلان الحرب على الدعوه و إطفاء نورها و إغلاق الأبواب فى وجهها بالتضييق على دعائها و القائمين عليها، فإننى أقول ناصحاً و مُحباً و مشفقاً إن ما يخطط له بعض الإخوه الإسلاميين و ما قاموا به من نسف و تدمير للأضرحة فى مصر (ضريح الشيخ زويد فى محافظه سيناء) المرج بالقاهره، و ما أقدم عليه بعضهم فى ليبيا مؤخراً إنما هو عمل إرهابى أحقق يضر بمصلحه الدعوه و يسئ إلى المشروع الإسلامى كله، و لا يخدم التوحيد لا من قريب و لا بعيد للأسباب و الأدله الشرعيه الآتيه:

1. إن هذا السلوك الأحمق سوف يؤصل لدى أعداء الإسلام و أذعيائه تهمة وصف و نعت الإسلاميين بالإرهاب و أعمال التخريب.

2. توجيه العداة و تعبئه الجماهير المسلمه و إيغار صدورهم كرهاً و نفوراً على الحركه السلفيه قاطبه و الحكم عليها بمصطلح الوهايبه، و إن هذا امتداد و إحياء لمواجه و فواجع تاريخيه شهدتها بلادنا من قتل للمسلمين و تدمير لأضرحة و قبور الصحابه و الصالحين فى مكه و المدينه و البقيع فنبش قبور التاريخ و نكأ جراح الماضى و نفتح أبواب الفتنه بين المسلمين.

3. إن الإقدام على هذه الأعمال مرده إلى العلم القليل و الفهم الكليل للنصوص الدينيه و جهل فادح فاضح بقاعده إزاله المنكر و فقه الأولويات.

4. إن هذا التصرف الأهوج يمنح المتربصين ذريعه لدعم المزاعم القائله.. إن قضيه السلفيين و معرفتهم الكبرى و الأساس مع سكان القبور، فيما يوالون و يداهنون سكان القصور.

5. هذا السلوك الذى جانب الحكمه يترتب عليه حشد الحشود و تأليب جموع المسلمين فى شتى الأنحاء و الأصقاع، لتحجيم و تقزيم الحركه السلفيه و وصفها بالإرهاب و الخروج فهى فى (جهه) و جموع قاطبه فى جهه أخرى.

و حيث أن الأمه لا تجتمع على ضلاله، فإن هذا العمل يُعدّ و يحكم عليه بالخروج على الإجماع و هو سبيل غير المؤمنين.

و من ثم قد يترتب عليه فساد أكبر و تشب حرب ضروس ما بين الجبهتين السلفيه و الصوفيه و إن كان عدد السلفيه بالآلاف فإن أنصار و أتباع الصوفيه بالملايين فى سائر دول و قارات العالم العربى و غير العربى.

و تتحول المعركه من صراع مع من هم تحت الأرض إلى صراع دموى بين المسلمين القاطنين فوق الأرض، و هذا ما لا يقبل به ذو عقل سليم.

أخى الحبيب.

إن هناك أحاديث صحيحه يفيد ظاهرها حرمه اتخاذ القبور مساجد بل و لعن من يقوم بذلك، منها:

1. قوله صلى الله عليه و آله و سلم : لعن الله اليهود و النصارى اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد

2. ما روى أن علياً عليه السلام قال لأبى الهياج الأسدى: ألا ابعثك على ما بعثنى عليه رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم لا تدع تمثالاً إلا طمسته و لا قبراً مشرفاً إلا سويته (أصحاب السنن إلا البخارى).

3. قوله صلى الله عليه وآله وسلم : اللهم لا تجعل قبري وثناً لعن الله قوماً اتخذوا قبور أنبيائهم أوثاناً (أحمد) فما هو المعنى المراد من هذه الأحاديث؟

أ. أن كلمه (مساجد) جمع مسجد، و معلوم أنه ليست لليهود و لا للنصارى مساجد و إنما لهم (كنائس و بيع و صوامع، و لا معنى أنهم بنوا على القبور أماكن للصلاه و العباده و لاحظ عبارته على و لم يقل بنوا عند قبورهم.

ب. روى ابن سعد و ابن هشام و الطبري و ابن الأثير في تواريخهم أن سيدنا إسماعيل و أمه هاجر مدفونان تحت الميزاب في حجر إسماعيل الذي هو في الأصل جزء من الكعبه و قد أثبتت الاثار أن في مسجد الخيف قبور سبعين نبياً، و أن ما بين زمزم و المقام دفن تسعون نبياً (أبو داود).

فلو كانت الصلاه في المساجد التي تحتوى على قبور باطله؟ كانت الصلاه باطله في أظهر الأماكن المقدسه و أكثرها بركه و ثواباً «المسجد الحرام - مسجد الخيف - الحرم في فلسطين».

هذا فضلاً عن مسجد رسول صلى الله عليه وآله وسلم في المدينة المنوره و معه صاحباة أبو بكر و عمر (رضى الله عنهما).

و هو الذي أخبر بما هو كائن بعد وفاته صلى الله عليه وآله وسلم فقال: ما بين و منبري روضه من رياض الجنه.

ج. إن القوم وقتذاك كانوا قريبي عهد بالشرك و الجاهليه و أن مجرد زياره القبور كان منهيأ عنها فلما استقر الإيمان في قلوبهم أباح لهم ذلك فقال كنت نهيتكم عن زياره القبور ألا فزوروا فإنها تذكركم بالآخره.

و قد كان صلى الله عليه وآله وسلم يزور مقبره البقيع و شهداء أحد و أن القبور التي أمر الرسول صلى الله عليه وآله وسلم بطمسها و إزالتها إنما هي قبور المشركين التي كانوا يقصدونها في الجاهليه و في الكفار بدليل ذكر التماثيل معها و إلا فالسنه و عمل الصحابه على خلاف ذلك بالنسبه لقبور المسلمين و قد ثبت أن قبور شهداء أحد و قبر حمزه و قبر عثمان بن مظعون الذي وضع النبي صلى الله عليه وآله وسلم صخره عظيمه ليعرف مكانه (أبو داود و غيره) كانت مرتفعه و معلومه إلى أن حدث هدمها.

و في نوادر الأصول: إن فاطمه الزهراء عليها السلام كانت تأتي قبر (حمزه بن عبد المطلب) في كل عام و تصلحه لئلا يندثر أثره فيخفى على زائره.

و مما لا شك فيه أن من يسجد لصوره أو تمثال أو قبر فهو مشرك باتفاق و الحال أن المسلمين يسجدون و يصلون لله تعالى الذى جعل لهم الأرض كلها مسجداً و يزداد معنى الحديث الأول بما ورد فى حديث

أن السيدتين (أم سلمه و أم حبيبه) و كانتا ممن هاجر إلى الحبشه أخبرتا رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم أنهما رأتا كنيسه بالحبشه فيها تصاوير و تماثيل يسجدون لها من دون الله فقال صلى الله عليه و آله و سلم أن أولئك إذا كان فيهم الرجل الصالح فمات بنوا على قبره مسجداً و صوروا فيه تلك الصور فأولئك شرار الخلق عند الله يوم القيام.

أما الحديث الأخير: اللهم لا تجعل قبرى وثناً، فهو دعاء من رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم استجاب الله دعاءه فصان قبره و طهره من الشرك و التآليه و العباده.

مواجهه بين عدوَيْن وهَمِيْن و هما [الروافض و الروافض].

من أخطر معاول الهدم و الإفناء و من أشد مولدات شرور الفتنه بين المسلمين و هى مصدر كل بلاء و شقاء و عليها و بها تستحل الدماء و ما كان كل هذا ليحدث إلا اعتماداً على قناعات فكرية أشربت بها القلوب و حشيت بها العقول أن هذه الطائفه الأخرى كافره بل أشد كفرة من اليهود و النَّصارى.

و من الخطأ المبين أن يعتقد عامه الشيعة أن أهل السنه جميعهم على فكر السلفيه التكفيريه و أنهم بالنصب (أى يناصبون أهل البيت عليهم السلام البغض و العداة).

و من الخطأ الفادح أيضاً أن نعمم مصطلح الرفض و الروافض على مطلق الشيعة و لو أننا علمنا أن علماء الشيعة الإماميه الجعفرية يرون كفر الروافض و أنهم أعداء الله و رسوله و آل بيته، و أنهم يتبرأون من معتقداتهم و أقوالهم كما جاز لنا أن نخلط الحابل بالنابل و لا نميز ما بين غلاه الشيعة و الروافض و ما بين معتقدات عامتهم التى هى على خلاف ذلك.

و الحق أقول أن (القصور و التقصير) هو من وراء هذه الخندقه المذهبيه.

القصور: الذى يعانى منه جُلُّ علماء و دعاه أهل السنه نتيجة الحصار المتوارث عبر مسيره التاريخ فأوجد قصوراً و فراغاً فكرياً لا يعرف حقيقه و أصول فقه مدرسه أهل البيت عليهم السلام .

والتقصير الذى يتحمله علماء و دعاة الشيعة الذين لم يُحسنوا عرض بضاعتهم و لم ينهضوا بواجبهم الدعوى لتعريف إخوانهم المسلمين السنّة و ربما كان عذرهم العوائق و العقبات التى تفرضها و تضعها هذا فضلاً عما يصدر من غلاتهم و متعصبيهم من تصريحات و تطاولات تعين على زياده ثقافه التباعد بين المسلمين.

ندراً الحدودَ بالشُّبهات أفلا ندرأ دمَ المسلم بالشُّبهات

لقد أجمع أهل العلم على قاعده فقهيه أصوليه مُستتبّطه و مستوحاه من حديث نبوى صحيح و هى [إدراؤا الحدودَ بالشُّبهات] و ذلك بالتماس عذرٍ أو شبهه تصون و تحمى المسلم الذى اقترف جريمه كبيره الكبائر تستوجب إقامه الحد الذى أوجبه الله تعالى بحق مرتكبها و من ثم فإنهم قالوا إذا صدر عن مسلمٍ قولٌ فعلٌ يستلزم الخطأ أو الكفر من 99 وجهاً و يحتمل الصواب و الإيمان من وجه واحد حملناه على الوجه الذى يُبقى المسلمين فى دائره الإسلام و الإيمان، فيحرم بهذا الوجه دمه و ماله و عرضه.

و دليلهم و أسوتهم فى ذلك هو موقف رسول صلى الله عليه و آله و سلم من الصحابى معاذ بن أقرن عندما أتاه معترفاً بارتكاب جريمه الزنا. و هى إثم كبير له حدّه و عقوبته فى كتاب الله تعالى.

فما كان من أمر رسول صلى الله عليه و آله و سلم إلا أن حاول أن يوجد له شبهة تدرأ عنه عقوبه الحد فقال له: لعلك قبّلت أو فحّذت؟ أى لعلك فعلت من المحرمات ما لم يبلغ حد الزنا الكامل الموجب... إلى آخر ما كان من إصرار الرجل على الاعتراف، و الاعتراف سيّد الأدله كما يقول القانونيون.

فإذا كانت الحدود تُدرأ بالشُّبهات أفلا تكون هذه القاعده أصلاً فى درء استحلال الدماء و قتل الأبرياء بقواعد و أصول قعدناها من عندياتنا ما أنزل الله بها من سلطان؟؟

التكفير إنم عظيم و خطرٌ جسيم

ما أجمع علماء الأئمه خلفاً عن سلفٍ إجماعهم على حرمة تكفير المسلم الذى ينطق بالشهادتين و هذه أقوال مختصره لأئمه علماء المسلمين فى جميع المذاهب الإسلاميه.

1. أبو جعفر الطحاوى فى العقيدة الطحاويه: باب عقيدة أهل السنه و الجماعه "ص 20-21" أهل قبلتنا مسلمين مؤمنين. ما داموا بما جاء به النبى صلى الله عليه و آله و سلم معترفين و له ما قاله و أخبر مصدقين... و لا نكفر أحداً من أهل القبله بذنوب ما لم يستحله.

2. ابن حزم فى الملل والنحل "الجزء 3/290 و ما بعدها" باب فىمن يكفر و لا يكفر اختلف الناس فى هذا الباب فذهبت طائفه إلى أن من خالفهم فى شىء من مسائل الاعتقاد أو فى شىء من مسائل الفتيا فهو كافر، و ذهبت طائفه إلى إنه كافر فى بعض ذلك فاسق غير كافر فى بعضه على حسب ما أدت بهم عقولهم و ظنونهم. و ذهبت طائفه إلى أن من خالفهم فى مسائل الاعتقاد فهو كافر و أن من خالفهم فى مسائل الأحكام و العبادات فليس كافراً و لا فاسقاً و لكنه مجتهد معذور إن أخطأ مأجوراً بنبته... الخ.

و بعد أن نقل ابن حزم هذه الأقوال: ذكر رأيه و رأى كبار علماء أهل السنه فقال: و ذهبت طائفه إلى أنه لا يكفر و لا يقسق مسلم بقول فى اعتقاد أو فتيا... و هذا قول ابن أبى ليلى، و أبى و الشافعى، و سفيان الثورى، و داوود بن على رضى الله عنهم أجمعين و هو قول كل من عرفنا له قولاً فى هذه المسأله من الصحابه رضى الله عنهم لا نعلم منهم فى ذلك خلافاً أصلاً.

ثم ذهب إلى أبعد من ذلك إلى تضعيف حديث (الفرق) و حديث [القدرية و المرجئه مجوس هذه الأمه]. و قال: هذان حديثان لا يصحان أصلاً من طريق الإسناد. و على فرضيه من يقول بصحتهما، فإن خبر الواحد لا يصح الاجتهاد به فى قضايا الاعتقاد.

كما أن [السرخسى] الذى هو من أجل أصحاب أبى الحسن الأشعري: أخبر بما يلى: لما حضرت الشيخ أبى الحسن الأشعري الوفاه بدارى فى بغداد أمرنى بجمع أصحابه فجمعتهم له. فقال: اشهدوا علىّ أننى لا أكفر أحداً من أهل القبلة بذنب لأنى رأيتهم كلهم يشيرون إلى معبود واحد يشملهم و يعمهم (خاتمه الصواعق - و الشعرانى فى المواقيت و الجواهر ص 58).

3. ذكر الملاء على القارى: فى شرحه لكتاب أبى حنيفه "الفقه الأكبر" ص 425 و فى مرقاه شرح مشكاه المصاييح ج 1 ص 284.

بعد أن شرح قاعده: لازم المذهب ليس بلازم: و بعد إيراد أقوال علماء أهل السنه حول التكفير. جمع بينها فقال: و القول المعتمد هو عدم جواز تكفير أهل القبلة حتى وإن (وصفوا بالضلال) إلا إنهم لم يقصدوا بما قالوه اختيار الكفر، و يشمل ذلك مسأله خلق القرآن و نفى رؤيه الله تنزيهاً لله أو من ينال من الشيخين "لا سمح الله" كما نصّ على ذلك القاضى عياض فى كتاب [الشفاء] الأول: أن الكفر لا يستحقه إلا من سب رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم فراجع.

وعن الأوزاعي قال: والله لئن نُشرتْ لا أقول بتكفير أحدٍ من أهل الشهادتين.

وعن ابن سيرين: أهل القبلة كلهم ناجون:

وسئل الحسن البصرى عن أهل الأهواء؟ فقال: جميع أهل التوحيد من أمه نبينا صلى الله عليه وآله وسلم ، يدخلون الجنة البتة.

وسئل الزهري عَمَّنْ: لابس الفتن وقاتل فيها "أى زمن الصحابه" فقال القاتل والمقتول فى الجنة، لأنهم (متأولون) "ومن أهل لا إله إلا الله، راجع الملل والنحل".

4. سئل شيخ الإسلام / تقي الدين السبكي: أحد كبار الشافعية: عن حكم تكفير المسلم: فقال: اعلم يا أخى أن الإقدام على تكفير المؤمنين عسيرٌ جداً و كل من فى قلبه إيمان يتعظم القول بتكفير الأهواء والبدع مع قولهم "لا اله إلا الله محمدٌ رسول الله" فإن التكفير أمرٌ هائل عظيم الخطر أن التكفير لا يكون إلا لمن اختاره ديناً و جحد الشهادتين و خرج عن دين الإسلام جملة. "راجع اليواقيت و الجواهر للشعرانى".

5. مذهب الحنفية:

- البحر الرائق 5/125: والذى تحرر أنه لا- يُفتى بتكفير مسلم أمكن حَمَلُ كلامه على محمل حسن، أو فى كفره اختلاف و لوفى روايه ضعيفه.

- نفس المرجع ص 124: لا- يخرج الرجل من الإيمان إلا بجحود ما أدخله فيه، ثم ما تُيقن رده يحكم به. و ما يُشكك أنه رده لا يحكم به إذ الإسلام الثابت باليقين لا يزول بالشك.

- الدر المختار: ج 4 / 224: الكفر شىء عظيم فلا أجعل المؤمن كافرا متى وجدتُ روايه لا يكفر، و لا يُكفَّر بالمحتمل: لأن الكفر نهايه فى العقوبه. فيستدعى نهايه فى الجنايه ، و مع الاحتمال لا نهايه.

6. مذهب المالكيه:

- قال القرافي (فى الذخيره) ليس إراقه الدماء بسهل و لا القضاء بالتكفير.

7. مذهب الشافعية:

ص: 169

- الغزالي: إن استباحه الدماء والأموال من المصلين إلى القبلة والمصرحين بقول لا إله إلا الله محمد رسول الله، خطأ عظيم، و لا خطأ في ترك ألف كافر في الحياه أهون من الخطأ في سفك دم مسلم.

8. مذهب الحنابلة:

ابن تيميه (الفتاوى الكبرى 3/282):

ولا يجوز تكفير المسلم بذنب ولا بخطأ أخطأ فيه كالمسائل التي يتنازع فيها أهل القبلة... أعظم الناس نهياً عن أن يُنسب مُعِينٌ إلى تكفير أو تفسيق أو معصية إلا إذا علم أن قد قامت الحجج والرسالة...

فمن كان من أهل الإسلام، وينتمى إلى أهل السنه والجماعه فهذه هي أقوال وآراء الثقه من أئمه المذاهب جميعها.

فأين تذهبون؟ وأي دين تتبعون؟ وأي طريق تسلكون؟

ولكن قتل النفس أعظم وأكبر

ولمّا كان استحلال الدماء وإزهاق أرواح الأبرياء إنّما هو نتاج عملي لظاهره التكفير فمن ثم فإنه المهالك المؤدى إلى إعلان الحرب على الله تعالى بانتهاك حدوده واقتحام حصنه وهدم بنيانه.

فالآدمي بُنيان الله وملعون من هدمه، ولا يزال المرء في فُسحه من دينه ما لم يُصب دماً. فإن لقي الله تعالى مقترفاً قتل نفس بغير حق فإنه عظيم وعقابه بين يدي الله أليم ذلك أن أول ما يُنظر فيه يوم القيامة الدماء فتأمل نصّ الحكم في قانون العقوبات المترتبة على قتل العباد كما ورد في قول الله وقول رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وعلماء المسلمين:

أولاً: عقوبه جريمه قتل النفس في القرآن الكريم:

1. لمّا كانت كبيره قتل النفس من أكبر الكبائر بعد الشرك بالله لِمَا تمثله من هدم وخراب وفساد للكون وللشريه كلها، فإنّ القرآن الكريم يقص علينا نبأ أول جريمه اعتداء على نفس إنسانيه عندما قتل قابيلٌ هايبيل، حين غلبت عليه شقوته وطوعت له نفسه الأماره قتل أخيه فقتله فكان أول من سنّ القتل وما من جريمه قتل تقع على الأرض إلا كان لهذا القاتل كفلٌ منها.

ص: 170

القاتل يركب أحموقته و جهالته، و بدافع الحسد و الغيره و وسوسه الشيطان و تسويل النفس يتهدد أخاه بالقتل، ليكون من الخاسرين.

بينما المقتول و قد ألهمه الله تعالى سبيل الحكمة و النجاه: قال:

(لَيْنَ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ! إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ! فَطَوَّعْتُ لَهُ نَفْسَهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ) (سوره المائده 28-30)

2. من أجل هذا و حتى لا تتكرر هذه الجريمة بين بنى البشر، جعل الله تعالى «النفس الإنسانية مقابل: نفس الإنسانية كلها، فقال تعالى:

(مَنْ أَجْرَلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا) (المائده 32)

3. إن آيه في كتاب الله عز و جل، تكاد السموات يتفطرن من هولها و تشق الأرض و تخرّ الجبال و لو لم يرد القرآن غيرها لكانت أبلغ زاجر و رادع للكف عن قتل إنسان ... مطلق إنسان فضلاً عن أن يكون مسلماً، حيث قرن الله تعالى القتل بالشرك - و أن جزاء القاتل جنهم - و أنه خالدٌ فيها - و إن له عذاب عظيم - و أن مع هذا الخلود و العذاب العظيم غضب الربّ جلّ و علا، و التوعد باللعن و هو الحرمان و الطرد من رحمه الله سبحانه. فقال تعالى: (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذَابًا) (النساء 93).

ثانياً: عقوبه القتل في السنه النبويه المطهره:

السنه النبويه هي المصدر الثاني للتشريع بعد القرآن الكريم: و لقد وردت عشرات الأحاديث الصحيحه التي تُجرّم و تُحرّم قتل النفس الإنسانية التي هي ملك لله و حده بل و حرّمت ترويع المسلم و تخويفه فضلاً عن قتله و نورد بعضاً منها.

1. قوله صلى الله عليه و آله و سلم: إذا أصبح إبليس بثّ جنوده فيقول: من أضلّ اليوم مسلماً البسته التاج قال فيجىء هذا فيقول: لم أزل به حتى عَقَّ والديه فيقول: يوشك أن يبرهما، و يجيئ هذا فيقول: لم أزل به حتى قتل فيقول أنت أنت و يلبسه التاج "رواه ابن حبان في صحيحه و الحاكم في مستدركه".

فتأمل كيف سُرَّ إبليس و قرّت عينه بجريمه القتل و كيف كرّم و توجّ القاتل و ألبسه التاج.

2. الحديث: كل ذنب عسى الله أن يغفره إلا الرجل يموت كافراً، أو الرجل يقتل مؤمناً متعمداً أحمد و النسائي".

3. الحديث: من أعان على قتل مؤمن بشطر كلمه لقي الله تعالى مكتوباً بين عينيه آيس من رحمه الله (رواه أكثر من واحد ولكنه ضعيف).

4. الحديث: أبى الله أن يجعل لقاتل المؤمن توبه (أبو داوود و النسائي و أحمد و هو صحيح).

5. الحديث: لزوال الدنيا أهون على الله من قتل مؤمن بغير حق (البيهقى و النسائي و هو صحيح). ولو أن أهل سماواته و أهل أرضه اشتركوا فى دم مؤمن لأدخلهم الله النار "مسلم - و البيهقى - و النسائي و الترمذى: بروايات متعدده".

6. الحديث: من أشار إلى أخيه بحديده فإن الملائكة تلعه حتى ينتهى و إن كان أخاه لأبيه و أمه و غيره).

7. الحديث: من قال لا إله إلا الله: و كفر بما يُعبد من دون الله، حرّم ماله و دمه و حسابه على الله "أصحاب السنن".

8. الحديث: من صلى صلاتنا و استقبل قبلتنا و أكل ذبيحتنا فذلك المسلم الذى له ذمه الله، و ذمه رسوله فلا تخفروا الله فى ذمته (البخارى و غيره).

و حسبنا هذان الحديثان اللذان يحرمان قتل المسلم حتى و إن كان كاذباً أو منافقاً أو مخادعاً.

9. حديث المقداد بن عمرو قال: قلت يا رسول الله: أرأيت إن لقيت رجلاً من الكفار فاقتلنا، فضرب إحدى يدي بالسيف، فقطعها، ثم لاذ مني بشجره فقال: أسلمت لله، ألا أقتله يا رسول الله بعد أن قالها؟ فقال: "لا تقتله" فقلت يا رسول الله: قطع إحدى يدي، ثم قال ذلك بعدما قطعها؟ فقال: لا تقتله فإنه بمنزلك قبل أن تقتله "أى أنه مسلم معصوم الدم". و إنك بمنزلته قبل يقول كلمته التى قال ((البخارى و مسلم و غيرهما)).

و لو لم يرد غير هذا الحديث لكان هذا أعظم زاجر على حرمة دم المسلم.

10. حديث: أسامه بن زيد المتفق عليه، قال:

"بعثنا رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم إلى بطن من جينه فصبّحنا القوم على مياهم، و لحقت أنا و رجل من الأنصار رجلاً من المشركين، فلما غشينا قال: لا إله إلا الله، فكفّ عنه الأنصارى و طعنته برمحي

حتى قتلته، فلما قدما المدينة بلغ ذلك النبي صلى الله عليه وآله وسلم فقال لى: يا أسامه أقتلته بعدما قال: لا إله إلا الله؟ فما زال يكررها على، حتى تمنيت أنى لم أكن أسلمت قبل ذلك اليوم.

وفى روايه أنه قال له: فماذا تصنع بلا إله إلا الله يوم القيامة.

ثالثاً: أقوال الأئمة الأعلام فى حكم قاتل النفس:

وبعد قول الله وقول رسول الله لا نطلب قولاً ولا نلتمس دليلاً: حيث وردت فى القضييه الآيات والأحاديث الصحيحه الصريحه.

وحتى لا- يطالعنا ذو علمٍ عقيم أو عقل سقيم بمفاهيم خاطئه و تأويلات باطله لهذه النصوص القرانيه والأحاديث النبويه نورد بعضاً من أقوال الأئمة الأعلام فى حكم الشقى الآثم الذى يستحل دم المسلم المقر بالشهادتين.

1. أورد ابن المنذر فقال: من قال لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله ولم يزد على ذلك شيئاً أنه مسلم "الإجماع ص 76"

2. القرافي من علماء المالكيه: ليس إراقه الدماء سهيل ولا القضاء بالتكفير "الذخيره 12/37"

3. إجماع أهل العلم على أن "سباب المسلم فسوق وقتاله كفر" أن المعنى: الفسوق لا يخرج من الإسلام ولا يحل قتله، وأن قتال المسلم عملٌ من أعمال الكفر فى الجاهليه أو أن الكفر لمن يستحله.

4. ما رواه القرطبي وغيره: أن عمر بن الخطاب رضى الله عنه: قال بعد طعنه فى المسجد وقد علمَ محاوله اغتياله كانت على يدى غلام مجوسى: الحمد لله الذى لم يجعل قتلى على يد رجل لا- إله إلا الله: المعنى: إذا كان صاحب لا إله إلا الله له حجه، بحيث لو قتل الفاروق خليفه فأمر أهل التوحيد إذن أسهل فتأمل...

5. ابن حزم فى الصواعق الجزء الثالث ونقله لأقوال العلماء.

6. ابن عيينه: لئن تأكل السباع لحمى أحب إليّ من أن ألقى الله تعالى بعداوه من يدين له بالوحدانيه ولمحمد صلى الله عليه وآله وسلم بالنبوه: لاحظ عداوه فضلاً عن القتل ولو راجعت أمّهات الكتب المعتبره عند أهل السنه فى التفسير أو الأحاديث أو الفقه لوجدت عشرات الأقوال لأئمة المسلمين، التى

تقطع بأن المسلم لا يُكفّر إلا فيما أجمع عليه علماء الأمة أنه كفر، كما حكموا بنجاه من أقر بالشهادتين اعتماداً على الأحاديث الصحيحه التي نصت على ذلك.

هذا والله التوفيق و هو الهادى لسواء السبيل

تاج الدين الهلالي

خادم الوحده الإسلاميه

ص: 174

چکیده

به رغم دعوت اسلام به دوستی و برادری میان مسلمانان و نکوهش تکفیر به معنای نسبت دادن یک مسلمان به کفر، پدیده شوم و ناپاک جریان تکفیری در عصر ما رخ نمود و مدعیان این جریان نه تنها بر کفر، بلکه بر مباح بودن جان، مال و عرض مسلمانان پای می فشارند و در پی آن رخدادهای بس تلخ و شکننده ای را سبب می شوند. نگارنده در این مقاله پس از واکاوی مفهوم لغوی و اصطلاحی تکفیر، دیدگاه فقیهان شیعه و اهل سنت را به صورت تطبیقی بررسی می کند و به این نتیجه می رسد که عموم فقیهان فریقین اقرار به شهادتین را برای تحقق اسلام کافی دانسته اند و در پی آن بر این نکته تأکید دارند که هیچ کس حق ندارد مسلمانی را تکفیر کند، چه رسد به آنکه خونس را بر زمین بریزد.

کلیدواژگان: فقیهان شیعه، فقیهان اهل سنت، تکفیر، تفسیق، طهارت مسلمان.

ص: 175

1- دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشیار و عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه علم و صنعت ایران.

هر کس که اندک آشنایی ای با اسلام دارد و فرصتی هرچند کوتاه از عمر خود را صرف واکاوی در کتاب و سنت کرده باشد، به خوبی و به آشکاری هر چه تمام تر، مهر جاری و ساری در جای جای برنامه های آن ذهن او را متوجه خود می کند. چه نشانه ای از این روشن تر می توان ارائه کرد که مهم ترین سند آن، یعنی قرآن، سوره های خود را با توصیف الاهی به دو صفت رحمانیت و رحیمیت می آغازد؛ رحمانیت به عنوان مهر ساری که همه بشریت را با همه تنوع نژادی، زبانی، رنگ، فرهنگ و ملیت در بر می گیرد و رحیمیت به عنوان مهر جاری در حق بندگان صالح و دین مدار.

نیز آنگاه که در مقام بیان فلسفه رسالت برمی آید، وجود رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را به عنوان رحمت بر جهانیان برمی شمرد و بارها او را به برخورداری کامل از اخلاق خوش، مهر و مودت به همه آدمیان و در رأس آنها نسبت به مؤمنان می ستاید؛ چنان که در عبارتی دیگر قرآن را مایه رحمت برمی شمرد.

آنجا که بنا دارد خدمت رسول اکرم به جامعه را بازگو کند، ایجاد پیوند مودت و محبت میان دینداران با همه سابقه عداوت و جنگ های خونین را یادآور می شود و زمانی که بنیادهای جامعه آرمانی را برمی شمرد از مؤمنان با عنوان برادر، جان یکدیگر، حامی و غم خوار هم نام می برد.

پیامبری که به رغم روبه رو شدن با هشتاد غزوه و سریه و تحمل صدمات فراوان جسمی و روحی و از دست دادن بهترین یاران همراه خود در طول دوران رسالت، به هنگام ورود به مکه، صلاهی «الیوم یوم المرحمه» سر داد و نگذاشت کوچک ترین آسیبی به کسی وارد شود.

نمی دانیم بر سر امت او چه گذشت که به هفتاد و سه فرقه پراکنده شدند و در طول پانزده سده گذشته، صدها بار به جان هم افتادند و سرها بریدند و دست و پا قطع کردند!

از همه تأسف بارتر دوران ماست که به رغم یک صدایی دنیای کفر علیه مسلمانان و چپاول مستمر ثروت آنها، به جای آنکه شاهد همدلی مسلمانان باشیم، با پدیده شوم، نامبارک و پلییدی به نام جریان تکفیری روبه رو می شویم که روزی نیست ذهن و جان هر آزاده ای از گستردگی جنایات آنها، دچار حزن، اندوه بی پایان و تکدر خاطر نشود! گویا چاره ای جز دعا در برابر ساحت ربوبی و

التماس از محضر ولی عصر علیه السلام نداریم تا کاری کنند بساط این پلیدی و شومی برای همیشه از گستره جهان اسلام برچیده شود.

از آنجایی که بنیاد فکری تکفیری ها، کافر انگاشتن همه مسلمانان به استثنای موافقان با اندیشه تاریک آنهاست، نگارنده در این مقاله به صورت تطبیقی دیدگاه فقهای فریقین درباره تکفیر مسلمانان را بررسی کرده و نشان داده است که مقوله تکفیر از نگاه آنها امری مطرود و منفور است.

معناشناسی تکفیر

تکفیر در لغت از ریشه کفر و به معنای پوشاندن است. در معجم مقاییس اللغة چنین آمده است: «الكاف و الفاء و الراء اصل صحیح يدل علی معنی واحد و هو الستر و التغطية». (1) راغب می نویسد: «التکفیر، ستره و تغطية حتى یصیر بمنزله ما لم یعمل». (2) در تاج العروس چنین آمده است: «الت-کفیر ستر الذنب تغطية، وقوله تعالی: ... لکفرنا عنهم سیئاتهم ... ای سترناهم حتی تصیر کان لم تکن، او یكون المعنی نذهبها و نزيلها من باب التمريض لازاله المرض والتقذیه لذهاب القذی و الی هذا یشیر قوله تعالی: ... ان الحسنات یذهبن السیئات». (3)

تکفیر در اصطلاح به چهار معنا آمده است:

1. تکفیر گناهان در برابر احباط؛ به این معنا که به استناد آیاتی از قرآن برخی از حسنات می توانند گناهان را ببوشانند؛ 2. تکفیر به معنای پرداخت کفاره سوگند و امثال آن؛ 3. تکفیر به معنای دست روی دست انداختن در نماز؛ 4. تکفیر به معنای کافر انگاشتن دیگران. (4)

محل بحث ما در این مقاله تکفیر به معنای چهارم است.

نخست باید دانست که نخستین نشانه های تکفیر از زمان خوارج آشکار شد که پس از شکست حکمیت، از روی جهالت ارتکاب کبیره را زمینه ساز کفر او دانسته، مدعی شدند مرتکب کبیره در آتش جاودانه است. این امر در گفتار بزرگان شیعه انعکاس یافته است؛ برای نمونه، از نظر سید

ص: 177

1- ابوالحسین احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج 5، ص 191.

2- حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص 717.

3- محمد مرتضی زبیدی، تاج العروس، ج 3، ص 527.

4- نک: محمود عبد الرحمن عبد المنعم، معجم المصطلحات والألفاظ الفقهیة، ص 797؛ احمد فتح الله، معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص 110 و 122؛ محمود عبد الرحمن عبد المنعم، معجم المصطلحات والألفاظ الفقهیة، ج 1، ص 486-487؛ محمد رؤاس قلعه چی، معجم لغه الفقهاء، ص 85.

مرتضی، تنها گروهی که مسلمانان را به دلیل ارتکاب کبائر کافر دانستند، خوارج بودند: «وهذه المذاهب إنما قال به الخوارج، وخالفوا فيه جميع المسلمين، والاجماع متقدم لقولهم، فلا شبهه في أن أحداً قبل حدوث الخوارج ما قال في الفاسق المسلم أنه كافر ولا له أحكام الكفار» (1).

سید مرتضی تأکید می کند که از نظر امامیه کسانی که مرتکب گناه می شوند، در آتش جاودانه نخواهند بود:

وانتقت الاماميه على أن الوعيد بالخلود في النار متوجه على الكفار خاصة، دون مرتكبي الذنوب من أهل المعرفة بالله تعالى والاقرار بفرائضه من أهل الصلاه. كما اتفقوا على أن من عذب بذنبه من هؤلاء لا يخلد في العذاب، وأجمعت المعتزله على خلاف ذلك وهو التخليد في العذاب (2).

از نظر ایشان، از میان گناه کاران تنها کسانی که گناهان کبیره را حلال می شمردند و در واقع ضروری دین را انکار می کنند، مستوجب جاودانگی در آتش خواهند بود (3).

بررسی دیدگاه فقیهان شیعه درباره حرمت تکفیر مسلمانان

اشاره

واکاوی ابواب مختلف فقهی نشان می دهد که فقیهان شیعه عمدتاً در ابواب ذیل از فقه درباره طهارت فرق اسلامی اظهار نظر کرده اند که عبارت اند از: 1. برشمردن مصادیق نجاسات؛ 2. باب حرمت قذف؛ 3. باب اعلام طهارت نیم خورده مسلمانان؛ 4. باب جواز نماز بر میت؛ 5. باب اعلام موانع ارث.

اعلام طهارت مسلمانان بدان معناست که از نظر فقیهان شیعه به استثنای مواردی خاص، اعلام کفر آنها معنا ندارد. اینک به بررسی این موارد می پردازیم.

1. برشمردن مصادیق نجاسات

بیشترین اظهار نظر فقیهان شیعه درباره طهارت اهل سنت، در تبیین مفهوم کافر و برشمردن مصادیق آن بازتاب یافته است. برای نمونه، فاضل هندی چنین آورده است: «والأقرب طهاره (من

ص: 178

1- . علی بن حسین سید مرتضی، رسائل الشریف المرتضی، ج 1، ص 156.

2- . علی بن حسین شریف مرتضی، الانتصار، ص 25-26.

3- . علی بن حسین سید مرتضی، رسائل الشریف المرتضی، ج 1، ص 155.

عدا الخوارج والغلاة والنواصب والمجسمه من) فرق (المسلمين) إلا أن ينكر ضروريا من ضروريات الدين مع علمه بضروريته». (1) همو در جایی دیگر چنین آورده است:

و (سواء كان) الكافر (أصليا أو مرتدا) فهو نجس، لعموم الأدله، (وسواء انتمى إلى الاسلام كالخوارج) والنواصب (والغلاة) والمجسمه، وكل من أنكّر ضروريا من ضروريات الدين مع علمه بأنه من ضرورياته أو لا. (2)

شهيد اول در تعريف كافر چنین آورده است: «والكافر سواء جحد الاسلام أو انتحلّه و جحد بعض ضرورياته كالخوارج و الغلاة و المجسمه بالحقيقه و المشبهه كذلك». (3) و شهيد ثانی می نویسد: «والأقرب طهاره المسوخ، و من عدا الخوارج، و الغلاة، و النواصب، و المجسمه من المسلمين من عدا الفرق الأربع». (4)

همو در حاشیه شرائع الاسلام چنین آورده است: «قوله: "الكافر، وضابطه: كلّ من خرج عن الاسلام، أو من انتحلّه، و جحد ما يعلم من الدين ضروره، كالخوارج و الغلاة" وكذا النواصب و المجسمه بالحقيقه». (5)

شهيد در جایی دیگر چنین آورده است: «وكلّ مظهر للشهادتين وإن لم يكن معتقداً للحقّ يجوز تغسيله عدا الخوارج و الغلاة وكذا النواصب و المجسمه، و من أنكّر ما علم ثبوته من الدين ضروره». (6)

علامه حلی در این باره چنین اظهار نظر کرده است:

لا فرق بين أن يكون الكافر أصليا أو مرتدا، ولا بين أن يتدين بمله أو لا، ولا بين المسلم إذا أنكّر ما يعلم ثبوته من الدين ضروره وبينه، وكذا لو اعتقد المسلم ما يعلم نفيه من الدين ضروره. الثاني: حكم الشيخ بنجاسه المجره و المجسمه ... و الأقرب طهاره غير الناصب لأن عليا عليه السلام لم يجتنب سور من باينه من الصحابه. (7)

آنگاه چنین می نویسد:

ص: 179

- 1- . بهاء الدين محمد، فاضل هندي، كشف اللثام، ج 1، ص 410.
- 2- . همان، ص 402.
- 3- . محمد بن مكي عاملی (شهيد اول)، البيان، ص 91.
- 4- . زين الدين بن علي عاملی (شهيد ثانی)، فوائد القواعد، ص 56.
- 5- . زين الدين بن علي عاملی (شهيد ثانی)، حاشیه شرائع الاسلام، ص 64.
- 6- . همان، ص 48-49.
- 7- . حسن بن يوسف علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج 1، ص 68-71.

الثالث: الناصب - وهو من يتظاهر ببغضه أحد من الأئمة عليهم السلام - نجس، وقد جعله الصادق عليه السلام شراً من اليهود والنصارى، والسر فيه أنهما منعاً لطف النبوه وهو خاص، ومنع هو لطف الامامه وهو عام. وكذا الخوارج لانكارهم ما علم ثبوته من الدين ضروره، والغلاة أيضاً أنجاس لخروجهم عن الاسلام وإن انتحلوه. (1)

فخر المحققين در تعريف كافر چنين آورده است: «و (الكافر) سواء كان أصلياً أو مرتداً. وسواء انتمى إلى الاسلام كالخوارج و الغلاة أو لا». (2) محقق كركى خوارج، غلات، نواصب و مجسمه را جزء كافران دانسته است: «والكافر بأنواعه، ومنه الخوارج والغلاة والنواصب والمجسمه». (3)

ابن فهد حلى می گوید: «واما الأدمى، فالمسلمون أطهار، عدا الخوارج والغلاة والنواصب والمجسمه». (4) شيخ حر عاملی، به استناد روایات رسیده، گروه های ذیل را محكوم به كفر دانسته است:

و روى: كفر المشبّه والمجبّره والمفوضه، ومن أنكر نبياً أو إماماً، ومن قال بالتناسخ، ومن ادعى الامامه بغير حقّ، ومن صلّى لغير الله، والناصب، والشاكّ فى الله أو رسوله، ومبغض النبیّ صلّى الله عليه وآله أو الامام عليه السلام، ومن قال: إنّ الله يرى بالبصر، ومن عبد الاسم دون المسمّى أو عبد هما، ومن استحلّ حراماً وأنكر تحريمه، والخوارج. (5)

محقق نراقى در برشمردن اقسام كافران چنين می نویسد:

[حكم الكافر وتوابعه] الكافر نجس للآيه والاجماعين. وهو من جحد ضرورياً للدين بالأصل أو الارتداد. ومنه أهل الكتاب، فينجسون وفقاً للمشهور لما ذكر، وللمستفيضه من الصحاح وغيرها ... والمجسمه نجسه لانكارهم ضروره الدين. والشيخ نجس المجبّره لبعض الظواهر، وخروجهم عنه بتعليق الكفر على إرادته الله، وفيه كلام. (6)

ص: 180

1- . همان.

2- . شيخ محمد بن علامه حلى، إيضاح الفوائد، ج 1، ص 26-27.

3- . على بن حسين كركى (محقق ثانی)، رسائل الكركى، ج 1، ص 96؛ ونيز نک: . على بن حسين كركى، جامع المقاصد فى شرح القواعد، ج 1، ص 164-165.

4- . ابن فهد حلى، المقتصر من شرح المختصر، ص 46.

5- . محمد بن حسن حر عاملی، هدايه الأمه إلى أحكام الأئمه، ج 8، ص 457-458.

6- . ملا محمد مهدى نراقى، معتمد الشيعه فى أحكام الشريعه، ص 79-81.

ایشان با صراحت درباره طهارت اهل سنت چنین می نویسد: «والمشهور طهاره من خالفنا فی الامامه للأصل، وعمل الحجج علیهم السلام، وعموم طهر الماء وسائر ما یلاقونه»⁽¹⁾.

صاحب جواهر به تفصیل در این باره سخن گفته است. به استناد گفتار وی، اهل کتاب، منکران ضرورت دین، خوارج، غلات، مجسمه، مشبهه و نواصب محکوم به کفرند.⁽²⁾ شیخ انصاری نیز بر همین منوال به گفت وگویی تفصیلی پرداخته است.⁽³⁾

سید محسن حکیم می نویسد:

والمراد بالكافر من كان منكرا للألوهیه، أو التوحید، أو الرساله، أو ضروریا من ضروریات الدین مع الالتفات إلى كونه ضروریا، بحيث يرجع انكاره إلى إنكار الرساله، والأحوط الاجتناب عن منكر الضروری مطلقا، وإن لم یكن ملتفتا إلى كونه ضروریا.⁽⁴⁾

چنان که پیداست به استثنای برخی فرق منحرف، سایر فرق اسلامی در نگاه فقیهان، مسلمان و پاک تلقی شده اند. به عبارت روشن تر، اهل سنت از نظر عموم علمای شیعه محکوم به اسلام و طهارت اند.

2. باب حرمت قذف

در باب قذف و اهانت به یک مسلمان تأکید شده که هر گونه اهانت موجب تعزیر می شود؛ برای نمونه، شیخ مفید در این باره چنین می نویسد: «وقول القائل للمسلم: "أنت خسیس" أو "وضیع" أو "رقیع" أو "نذل" أو "ساقط" أو "نجس" أو "رجس" أو "كلب" أو "خنزیر" أو "مسخ" وما أشبه ذلك یوجب التعزیر، والتأدیب»⁽⁵⁾.

وی در ادامه چنین آورده است:

ومن قال لغيره: "یا فاسق" وهو علی ظاهر الاسلام والعداله، وجب علیه أليم التأدیب. فإن قال ذلك له، وهو علی ظاهر الفسق، فقد صدق علیه، وأجر فی الاستخفاف به. وإذا

ص: 181

1- . همان.

2- . نک.: شیخ محمد حسن نجفی، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج 6، ص 41-67.

3- . شیخ مرتضی انصاری، کتاب الطهاره، ج 5، ص 99-156.

4- . سید محسن طباطبایی حکیم، مستمسک العروه، ج 1، ص 378.

5- . محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، المقنعه، ص 796.

قال له: "يا كافر" وهو على ظاهر الايمان، ضرب ضربا وجيعا، تعزيرا له بخطائه على ما قال. (1)

از این گفتار شیخ مفید که حکم را به عنوان «مسلمان» تعلیق کرده است، استفاده می شود که همه فرق مسلمانان محکوم به اسلام اند و کسی حق ندارد به یک مسلمان کافر بگوید؛ زیرا در غیر این صورت معنا نداشت که کافر گفتن به یک مسلمان تعزیر داشته باشد و به قول ایشان شخص دشنام دهنده به صورت شدید تنبیه شود!

3. باب اعلام طهارت نیم خورده مسلمانان

از جمله مواردی که فقیهان شیعه از طهارت فرق اسلامی سخن به میان آوردند، در باب تبیین طهارت نیم خورده مسلمانان است؛ برای نمونه، محقق در معتبر می نویسد: «أسأار المسلمین طاهره وإن اختلفت آراؤهم عدا الخوارج والغلاه». (2) شهید اول هم می نویسد: «وأسأار المسلمین طاهره إلا الخوارج والغلاه لعدم اجتناب النبی وعلی علیهما السلام ذلک ... وحکم الشیخ بنجاسه المجبره والمجسمه، وابن إدريس بنجاسه کل مخالف للحق عدا المستضعف: ضعیفان». (3)

4. باب جواز نماز بر میت

شهید ثانی در باب وجوب نماز بر میت چنین آورده است: «تجب الصلاه علی کلّ مسلم» احتراز به عن الکافر الاصلی، ومُنْتَجِلِ الاسلام من الفِرَقِ المحکوم بکفرها، کالنواصبِ والخوارجِ والمُجَسَّمِ». (4)

ایشان همچنین در باب غسل مس میت می گوید:

يجب الغسل (بالمس) المذكور سابقا، وهو مس میت الآدمی نجسا علی ما فصل. (والموت) المعهود ذهنا، وهو موت الآدمی المسلم ومن بحکمه، من غیر الفرق الأربع وهی: النواصب، والخوارج، والغلاه، والمجسمه. فلا یصح تغسیل أحدها فضلا عن الوجوب. (5)

ص: 182

1- . همان.

2- . جعفر بن حسن محقق حلی، المعتبر، ج 1، ص 97.

3- . محمد بن مکی عاملی (شهید اول)، ذکرى الشیعه فی أحكام الشریعه، ج 1، ص 109-110.

4- . زین الدین بن علی عاملی (شهید ثانی)، حاشیه المختصر النافع، ص 41.

5- . زین الدین بن علی عاملی (شهید ثانی)، المقاصد العلیه فی شرح الرساله الألفیه، ص 69-70.

صیمیری بحرانی می نویسد: «أما الخارجی والناسب والغالی فإنهم كفّار، فلا یصلّی علیهم» (1) علامه حلی هم معتقد است در خصوص وجوب تغسیل، تکفین و نماز فقط موارد خاصی استثنا شده است؛ نظیر باغیان، حتی گفته اند دزدان و قطاع الطریق غسل و نماز دارند؛ زیرا فسق مانع این احکام نیست. (2) ایشان معتقد است بر تمام فرق اسلامی می توان نماز خواند: «یصلی علی کل مظهر للشهادتین من سائر فرق الاسلام» (3) از نظر علامه، فقط در موارد ذیل میت نماز ندارد:

لا تجب الصلاه علی کل من اعتقد ما یعلم بطلانه من الدین ضروره، كالخوارج والغلاه، لقدحهم فی علی علیه السلام، وكذا من قدح فی أحد الأئمه علیهم السلام كالسبایه، والخطایه، ویجب علی من عداهم لقوله علیه السلام: «صلوا علی كل بر وفاجر» (4)

علامه ضمن تبیین موارد جواز نماز بر میت، مسلمان را این چنین تعریف کرده است:

المسلم هاهنا هو كلّ مظهر للشهادتین، ما لم یعتقد خلاف ما علم بالضروره ثبوته من الدین، كالتقادحین فی علی علیه السلام أو أحد الأئمه علیهم السلام، كالخوارج. أو من غلا فیة كالتصیریّه و السبائیّه، والخطابیّه فهؤلاء لا تجب علیهم الصلاه، لأنهم جحدوا ركنًا من الدین، واعتقدوا ما علم بالضروره بطلانه. وتجب الصلاه علی من عداهم. (5)

صاحب ریاض معتقد است استناد جواز نماز بر اهل سنت دارای شهرت عظیم میان فقیهان امامیه است:

وظاهره دعوی الاجماع علی وجوب الصلاه علی المخالفین الذین لم ینکروا شیئا من ضروری الدین، وهو أحد القولین فی المسأله وأشهرهما، لعموم النبوی المشهور: صلوا علی من قال: لا إله إلا الله والخبرین فی أحدهما: صل علی من مات من أهل القبله وحسابه علی الله تعالی وفي الثانی: لا تدعوا أحدا من أمتی بغير صلاه وضعفهما منجبر بالشهره العظیمه بین أصحابنا. (6)

ص: 183

- 1- . شیخ مفلح صمیری بحرانی، کشف الالتباس عن موجز أبی العباس، ج 1، ص 293-295.
- 2- . «ولو قتل اللص وقاطع الطریق، غسل وكفن و صلی علیه ودفن، لأن الفسق لا یمنع هذه الأحكام»؛ حسن بن یوسف علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج 1، ص 378.
- 3- . همان، ج 2، ص 24-25.
- 4- . همان.
- 5- . حسن بن یوسف حلی، منتهی المطلب فی تحقیق المذهب، ج 7، ص 283-284.
- 6- . سید علی طباطبایی، ریاض المسائل، ج 4، ص 145.

فقها همچنین در مبحث موانع ارث اذعان کرده اند که همه فرق اسلامی از یکدیگر ارث می برند به استثنای غلات، مرتدین و منکران ضروری دین. (1) برای نمونه، شهید در باب توارث مسلمانان از یکدیگر نیز چنین اظهار نظر کرده است: «المسلمون يتوارثون وإن اختلفت آراؤهم عدا الخوارج والغلاة والنواصب والمجسّمه». (2)

افزون بر موارد پیش گفته، فقها نیز در باب حلیت ذبائح، بر حلیت ذبائح مسلمانان، جز فرق ضاله، تأکید کرده است: «لا تحلّ ذبیحه المعادی وهو الناصبیّ والخارجیّ، وفي حکمه الغالیّ والمجسّمه». (3)

محقق حلی بر حلیت ذبائح مسلمانان تأکید کرده است: «ذبائح المسلمین کلهم حلال وإن اختلفوا فی الآراء عدا الخوارج والغلاة والمجسّمه بالحقیقه، فإنهم خارجون عن الاسلام وإن انتحلوه». (4) نیز در تبیین شروط متعاقدين در عقد نکاح به شرط مسلمان بودن زن، از اسلام مرد سخن به میان آمده است: «وشروط المتعاقدين: کونهما کاملین، وإسلام الزوجه، أو کونها کتایبه، وإسلام الزوج وإیمانها، إن کانت الزوجه كذلك. وتحرم الوثنیه، والناصبیه، والمجسّمه، والخارجیه». (5)

از جمله موارد دیگری که عالمان شیعه درباره وجوب حفظ جان، مال و عرض مسلمان سخن گفته اند، درباره چگونگی تحقق اسلام است. از نظر آنها هر کس که کلمه شهادتین بر زبان جاری کند، مسلمان است و جان، مال و ناموسش در امان است؛ برای نمونه، شیخ صدوق می نویسد: «باب الاسلام والایمان الاسلام هو الاقرار بالشهادتین، وهو الذی یحقن به الدماء والأموال، ومن قال: "لا إله إلا الله محمد رسول الله" فقد حقن ماله ودمه». (6)

ص: 184

- 1- . محمد جواد مغنیه، الفقه علی مذاهب الخمسه، ج2، ص 499-504.
- 2- . زین الدین بن علی عاملی (شهید ثانی)، حاشیه المختصر النافع، ص 177.
- 3- . همان، ص 159.
- 4- . جعفر بن حسن محقق حلی، الرسائل التسع، ص 277-278.
- 5- . علی بن علی بن محمد بن طی فقعانی، الدر المنضود فی معرفه صیغ النیات والایقاعات والعقود، ص 195.
- 6- . محمد بن علی شیخ صدوق، الهدایه، ص 54-55.

از مجموع آرای فقهای در این زمینه به دست می آید که کافر از نظر فقیهان شیعه شامل موارد ذیل است:

1. منکر الوهیت خدا؛ مصداق اصلی این مورد دهریان اند که همه مظاهر متافیزیک را انکار می کنند.
2. منکر وحدانیت؛ یعنی کسانی که برای خداوند شریک قائل می شوند.
3. اهل کتاب؛ یعنی کسانی که به رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم ایمان ندارند. پیروان یهود و نصارا و پیروان سایر ادیان آسمانی از این دسته اند.
4. مجسمه؛ کسانی که قائل به تجسیم خداوند هستند. (1)
5. مشبهه؛ کسانی که برای خداوند شبیه قائل می شوند.
6. مجتبره؛ زیرا آنها کفر را ناشی از اراده الاهی می دانند. (2)
7. خوارج؛ کسانی که مرتکب کبیره، و در نتیجه همه مسلمانان، را کافر می انگارند.
8. غلات؛ کسانی که برای اهل بیت علیهم السلام تا سر حد خدایی مقامات علوی قائل اند.
9. ناصبیان؛ کسانی که اهل بیت علیهم السلام را سب و دشنام می دهند.
10. منکر ضروری دین؛ کسانی که ضروری دین را انکار کنند که شامل مرتد نیز می شود؛

چنان که پیداست از میان گروه های ده گانه، سه گروه نخست، یعنی منکران الوهیت، وحدانیت و اهل کتاب فرادینی اند؛ مورد چهارم و پنجم، یعنی مشبهه و مجسمه، در زمینه توحید و خداشناسی دچار انحراف شده و به تشبیه و تجسیم خداوند معتقد شدند؛ مورد هفتم، یعنی خوارج با کافر دانستن مرتکب کبیره، عملاً همه مسلمانان را تکفیر کرده اند؛ مورد هشتم، یعنی غلات در زمینه

ص: 185

1- . ایچی در تعریف مجسمه چنین آورده است: «والمجسمه قالوا هو جسم حقیقه فقیل مرکب من لحم ودم کمقاتل بن سلیمان وغیره وقیل هو نور یتلألاً کالسیبکه البیضاء وطوله سبعة أشبار من شبر نفسه ومنهم أی من المجسمه من یبالغ ویقول إنه علی صورہ إنسان فقیل شاب أمرد جعد قطط أی شدید الجعوده وقیل هو شیخ أشمط الرأس واللحیه تعالی الله عن قول المبطلین والمعتمد فی بطلانه أنه لو کان جسماً لکان متحیزاً واللازم قد أبطناه فی المقصد الأول وأیضا یلزم ترکیبه وحدوثه لأن کل جسم كذلك وأیضا فإن کان جسماً لاتصف بصفات الأجسام»؛ عبدالرحمن بن احمد عضد الدین ایچی، المواقف، ج3، ص 39-40.

2- . بهاء الدين محمد فاضل هندی، كشف اللثام، ج1، ص403-404؛ ملا محمد مهدي نراقي، معتمد الشيعة في أحكام الشريعة، ص79.

اهل بیت علیهم السلام به غلو گراییده اند و آنها را تا خدایی بالا بردند و مورد نهم، یعنی نواصب، به عکس آنها چنان در عداوت افراط می کنند که سبّ و دشنام اهل بیت علیهم السلام را مجاز می شمردند؛ مورد دهم، یعنی منکر ضروری دین، شامل هر فرد مسلمانی است که محتمل است تحت تأثیر شبهات، یکی از ضروریات دین، نظیر نماز، روزه و حجاب را انکار کند.

بر این اساس، جمهور و عموم مسلمانان، یعنی پیروان مذاهب فقهی چهارگانه (مالکی، حنفی، شافعی و حنبلی) و نیز پیروان دو مذهب کلامی، یعنی اعتزال و اشاعره، از گستره تکفیر عالمان و فقیهان شیعه خارج می شوند.

نگاهی به آرای فقهای اهل سنت درباره حرمت تکفیر مسلمانان

حرمت تکفیر مسلمانان در برخی منابع روایی اهل سنت به نقل از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم انعکاس یافته است. مهم ترین روایت در این زمینه در معتبرترین منبع روایی اهل سنت، یعنی صحیح بخاری، بازتاب یافته است. بخاری از ابوذر نقل کرده که او از رسول خدا این روایت را شنیده است: «لا یرمی رجل رجلاً بالفسوق ولا یرمیه بالكفر الا ارتدت علیه إن لم یکن صاحبه کذلک».⁽¹⁾

بر اساس این روایت اگر کسی دیگری را متهم به فسق یا کفر کند و آن شخص واقعاً فاسق یا کافر نباشد، این تهمت دامن تهمت زننده را خواهد گرفت. گرچه در این روایت مستقیماً از حرمت چنین تهمتی سخن به میان نیامده، اما اعلام پیامد تهمت، که ناظر به باطن عالم و نظام تکوین است، می تواند به دلالت التزام بر حرمت این کار دلالت داشته باشد. جالب آنکه در این روایت سخن از مسلمان نیست و می تواند شامل همه آدمیان شود؛ از این جهت ناپسندی این امر درباره مسلمانان شدت بیشتری دارد.

نیز هیشمی در بایبی با عنوان «باب فیمن لعن مسلماً أو رماه بکفر» روایاتی را در باب حرمت لعن یا تکفیر مسلمان ذکر کرده است. در روایت نخست از سلمه بن اکوع چنین آمده است: «کنا إذا رأینا الرجل یلعن أخاه رأینا أنه قد أتى باباً من الكبائر». در روایت دوم از زبان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چنین آمده است: «لعن المؤمن کقتله». در روایت دیگر نیز چنین آمده است: «ما من مسلمین الا وینهما ستر

ص: 186

1- . محمد بن اسماعیل بخاری، الجامع الصحیح (صحیح بخاری)، ج 7، ص 84. برای شرح این روایت نک.: ابن حجر عسقلانی، فتح الباری فی شرح صحیح البخاری، ج 10، ص 388؛ محمد عبد الرحمن بن عبد الرحیم المبارکفوری، تحفه الأ-حوذی بشرح جامع الترمذی، ج 7، ص 326-327.

من الله فإذا قال أحدهما لصاحبه هجرا هتك ستره وإذا قال يا كافر فقد كفر أحدهما».

همیشی همچنین روایت پیش گفته از بخاری را نقل کرده است. نیز عمران بن حصین از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این روایت را نقل کرده است: «إذا قال الرجل لأخيه يا كافر فهو كقتله»⁽¹⁾. همیشی همچنین در بابی با عنوان «باب لا يكفر أحد من أهل القبلة بذنوب» روایاتی را درباره حرمت تکفیر مسلمانان آورده است. در روایت نخست از آن حضرت چنین نقل شده است: «كفوا عن أهل لا إله إلا الله لا تكفروهم بذنوب من أكفر أهل لا إله إلا الله فهو إلى الكفر أقرب». این روایت می تواند مبنای منشور تعامل فرق اسلامی با یکدیگر باشد؛ به این معنا که کسی حق ندارد دیگری را تکفیر کند.

در روایت دیگر چنین آمده است: «إن الإسلام بدأ غريباً وسيعود غريباً قالوا يا رسول الله ومن الغرباء قال الذين يصلحون إذا فسد الناس ولم يماروا في دين الله ولا تكفروا أحداً من أهل التوحيد بذنوب»⁽²⁾.

و در روایت دیگری از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چنین نقل شده است: «بنی الاسلام علی ثلاثة أهل لا إله إلا الله لا تكفروهم بذنوب ولا تشهدوا عليهم بشرك». در روایت دیگر آن حضرت تنها راه خروج از ایمان را انکار باورهای دینی دانسته است: «لن يخرج أحد من الايمان الا بجحود ما دخل فيه». در روایت دیگری بر این نکته تأکید شده است که مسلمانان را به دلیل ارتکاب گناهان کبیره تکفیر نکنید: «لا تكفروا أحداً من أهل القبلة بذنوب وان عملوا بالكبائر وصلوا مع كل امام وجاهدوا مع كل أمير»⁽³⁾.

تأمل در این روایات نشان می دهد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به خوبی از ظهور و رواج پدیده تکفیر در میان مسلمانان آگاهی داشتند و با تبیین خطرهای آن درصدد مقابله با آن برآمدند. صرف نظر از روایات، فقیهان اهل سنت نیز در برخی ابواب فقهی ضمن برشمردن اصناف کافران، بر طهارت فرق اسلامی تأکید کرده، تکفیر آنها را امری مردود دانسته اند. این اظهار نظر در ابواب مختلف فقهی بازتاب یافته است؛ برای نمونه به هنگام بحث درباره چگونگی اسلام آوردن سایر ادیان در این خصوص نیز اظهار نظر کرده اند.

نوری به نقل از بغوی درباره چگونگی تحقق اسلام چنین آورده است:

ص: 187

1- . نورالدین علی بن ابی بکر همیشی، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، ج 8، ص 73.

2- . همان، ج 1، ص 106-107.

3- . همان.

قال البغوي: إن كان الكافر وثنياً أو ثنويًا لا يقر بالوحدانية، فإذا قال: لا إله إلا الله، حكم بإسلامه، ثم يجبر على قبول جميع الأحكام، وإن كان مقراً بالوحدانية، منكرًا نبوه نبينا صلى الله عليه وآله وسلم، لم يحكم بإسلامه حتى يقول مع ذلك: محمد رسول الله. فإن كان يقول: الرسالة إلى العرب خاصة، لم يحكم بإسلامه حتى يقول: محمد رسول الله إلى جميع الخلق، أو يبرأ من كل دين خالف الإسلام، وإن كان كفره بجحود فرض أو استباحه محرم، لم يصح إسلامه حتى يأتي بالشهادتين. (1)

نووی درباره چگونگی اسلام یهودی چنین آورده است:

قال اليهودي المشبه: لا إله إلا الله، لم يكن إسلاما حتى يتبرأ من التشبيه ويقرب بأنه ليس كمثل شيء، فإن قال مع ذلك: محمد رسول الله، فإن كان يعلم أن محمداً صلى الله عليه وسلم، جاء بنفي التشبيه، كان مؤمناً، وإلا فلا بد أن يتبرأ من التشبيه، وطرد هذا التفصيل فيما إذا قال من يزعم قدم أشياء مع الله: لا إله إلا الله محمد رسول الله، حتى إذا كان يعلم أن محمداً صلى الله عليه وسلم جاء بنفي ذلك، كان مؤمناً. (2)

همو درباره چگونگی اسلام ثنوی و بت پرست می گوید:

وأن الثنوي إذا قال: لا إله إلا الله، لم يكن مؤمناً حتى يتبرأ من القول بقدم الظلمه والنور أن لا قديم إلا الله كان مؤمناً، وأن الوثني إذا قال: لا إله إلا الله، فإن كان يزعم أن الوثن شريك لله تعالى، صار مؤمناً، وإن كان يرى أن الله تعالى هو الخالق ويعظم الوثن لزعمه أنه يقربه إلى الله تعالى، لم يكن مؤمناً حتى يتبرأ من عباده الوثن. (3)

وی درباره اسلام براهمه می نویسد: «وأنه لو قال البرهمي وهو الموحد الجاحد للرسول: محمد رسول الله، صار مؤمناً، ولو أقر برسالة نبي قبل محمد صلى الله عليه وسلم، لم يكن مؤمناً، ويجيء فيه القول الذي حكاه البغوي في يهودي أقر بنبوه عيسى صلى الله عليه وسلم». (4)

ص: 188

1- . يحيى بن شرف نووی، روضه الطالبين، ج7، ص301-302.

2- . همان.

3- . همان.

4- . همان.

از گفتار نقل شده از نووی به دست می آید که از نظر وی پیروان ادیان آسمانی، همچون یهود و نصارا، بت پرستان، برهمنیان از جمله مصادیق کافر به شمار می روند و نیز آشکار می شود که با اقرار آنها به توحید و رسالت، محکوم به اسلام می شوند.

وقتی قرار باشد پیروان سایر ادیان، حتی بت پرستان، با اقرار به توحید و رسالت در شمار مسلمانان قرار گیرند، پیروان فرق مختلف اسلامی به طریق اولی محکوم به اسلام خواهند بود. سرخسی درباره اقرار کافر به شهادتین می گوید:

وإذا أسلم يجب قبول ذلك منه لقوله تعالى ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا وروى أن أسامة بن زيد رضی الله عنه حمل على رجل من المشركين فقال لا إله إلا الله فقتله فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أقتلت رجلا قال لا إله إلا الله من لك بلا إله إلا الله يوم القيامة. (1)

سمرقندی پس از تأکید بر ضرورت دعوت کافران به اسلام پیش از جنگ، چنین آورده است:

إذا لقي الغزاه قوما من الكفار فإن لم تبلغهم الدعوه أصلا، ينبغى أن يدعوهم إلى الاسلام أولا... فإن أبوا فيألى الذمه. فإن أبوا فحينئذ يقاتلونهم. فأما إذا بلغتهم الدعوه، فالأولى البداءه بالدعاء إلى الاسلام. فإن بدأوا بالقتال والاغاره والبيئات عليهم، فلا بأس بذلك، لأنه قد توجه عليهم الخطاب بالايمن، باتفاق الأمة. (2)

آنگاه چنین افزوده است:

فإن سمع رجلا قال: لا إله إلا الله أو قال: أشهد أن محمدا رسول الله فإن كان من عبده الأوثان أو من الثنويه أو من الدهريه: فإنه لا يباح قتله لأنه أتى بالتوحيد. وإن كان من أهل الكتاب فإتيان الشهادتين لا يكفى، ما لم يتبرأ من دين اليهوديه والنصرانيه. وكذا إذا قال: أنا مسلم أو مؤمن أو أنا مصل لأنهم يعتقدون أن دينهم إسلام وأن لهم شرائع وصلاه. (3)

ابوبکر کاشانی در این باره چنین آورده است:

ص: 189

1- محمد بن احمد سرخسی، المبسوط، ج 10، ص 100.

2- محمد بن احمد سمرقندی، تحفه الفقهاء، ج 3، ص 294-295.

3- همان.

وقد روى أن رسول الله لم يكن يقاتل الكفرة حتى يدعوهم إلى الإسلام فيما كان دعاهم غير مره دل ان الافتتاح بتجدید الدعوه افضل ثم إذا دعوههم إلى الإسلام فان أسلموا كفوا عنهم القتال لقوله عليه الصلاة والسلام أمرت ان أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله الا الله فإذا قالوها عصموا منى دماهم وأموالهم الا بحقها وقوله عليه الصلاة والسلام من قال لا إله الا الله فقد عصم منى دمه وماله. (1)

ابن عابدین کافران را بر پنج دسته منقسم دانسته است که عبارت اند از: 1. دهریان؛ 2. ثنویه؛ 3. شماری از فلاسفه که منکر حشر اجسادند؛ 4. بت پرستان؛ 5. گروهی از مسیحیان. (2) سپس درباره چگونگی اسلام تأکید می کند که آنها با اقرار به توحید و رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در حکم مسلمانان خواهند بود. (3)

چنان که از آرای این دسته از صاحب نظران اهل سنت برمی آید با اقرار کافران به توحید و رسالت، حتی کسانی که پا به میدان نبرد با مسلمانان گذاشته باشند، محکوم به اسلام هستند و جان، مال و عرض آنها محفوظ و محترم خواهد بود. استناد همه آنها به روایاتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است که در آنها اقرار به شهادتین برای تحقق اسلام کافی اعلام شده است.

نتیجه

از آنچه در این مقاله انعکاس یافته، نکات ذیل قابل استفاده است:

1. تکفیر در لغت از ریشه کفر و به معنای پوشاندن است و در اصطلاح به سه معنا آمده است: 1. تکفیر گناهان در برابر احباط؛ 2. تکفیر به معنای پرداخت کفاره سوگند و امثال آن؛ 3. تکفیر به معنای کافر انگاشتن دیگران. محل بحث در این مقاله مفهوم سوم بود.
2. واکاوی ابواب مختلف فقهی نشان می دهد که فقهای شیعه عمدتاً در پنج باب از ابواب فقهی درباره طهارت فرق اسلامی اظهار نظر کرده اند که عبارت اند از: 1. برشمردن مصادیق نجاسات؛ 2. باب حرمت قذف؛ 3. باب اعلام طهارت نیم خورده مسلمانان؛ 4. باب جواز نماز بر میت؛ 5. باب اعلام موانع ارث.

ص: 190

1- . أبو بكر كاشاني، بدائع الصنائع، ج7، ص100.

2- . محمد امين ابن عابدین، حاشیه ردّ المختار علی الدر المختار، ج4، ص411.

3- . همان، ص412.

3. از مجموع آرای فقها در این زمینه به دست می آید که کافر از نظر آنها مواردی همچون مجسمه، مشبهه، غلات و خوارج را در برمی گیرد. بر این اساس، جمهور و عموم مسلمانان که پیروان مذاهب فقهی و کلامی اهل سنت را در برمی گیرد، از گستره تکفیر عالمان و فقیهان شیعه خارج می شوند.

4. حرمت تکفیر مسلمانان در برخی منابع روایی اهل سنت به نقل از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم انعکاس یافته است. مهم ترین روایت در این زمینه در معتبرترین منبع روایی اهل سنت، یعنی صحیح بخاری بازتاب یافته است؛ نظیر روایت نبوی: «لا یرمی رجل رجلا بالفسوق ولا یرمیة بالكفر الا ارتدت علیه إن لم یکن صاحبه كذلك».

5. صرف نظر از روایات، فقیهان اهل سنت نیز در برخی ابواب فقهی ضمن برشمردن اصناف کافران، بر طهارت فرق اسلامی تأکید کرده اند و تکفیر آنها را امری مردود دانسته اند.

1. ابن عابدین، محمد امین، حاشیه ردّ المختار علی الدر المختار، دار الفکر، بیروت، 1415.
2. ابن علامه حلی، شیخ محمد، ایضاح الفوائد، چاپ با اشراف آیت الله شاهرودی، قم، 1387.
3. ابن فارس، ابوالحسین احمد، معجم مقاییس اللغة، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، 1404.
4. ابن قدامه، عبدالله بن احمد، المغنی، دار الکتب العربی، بیروت، [بی تا].
5. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، دار احیاء التراث العربی، بیروت، [بی تا].
6. انصاری، شیخ مرتضی، کتاب الطهاره، مؤسسه الهادی، قم، 1415.
7. بحرانی، شیخ یوسف، الحدائق الناضره، جامعه مدرسین، قم، [بی تا].
8. بخاری، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح (صحیح بخاری)، دارالفکر، بیروت، 1401.
9. جراحی عجلونی، اسماعیل، کشف الخفاء و مزیل الالباس عما اشتهر من الاحادیث علی السنه الناس، چاپ سوم، دارالکتب العلمیه، بیروت، 1408.
10. حر عاملی، محمد بن حسن، هدایه الأمه إلى أحكام الأئمه، مؤسسه الطبع والنشر التابعه للآستانه الرضویه المقدسه، مشهد، 1414.
11. حلی، ابن فهد، المقتصر من شرح المختصر، بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، مشهد، 1410.
12. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، کتاب فروشی مرتضوی، تهران، 1362.
13. زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، المكتبه الحیاه، بیروت، [بی تا].
14. سرخسی، محمد بن احمد، المبسوط، دار المعرفه، بیروت، [بی تا].
15. سمرقندی، محمد ابن احمد، تحفه الفقهاء، دار الکتب العلمیه، بیروت، 1414.
16. سید مرتضی، علی بن حسین، رسائل الشریف المرتضی، دار الکتب الاسلامی، قم، 1379.
17. شریف مرتضی، علی بن حسین، الانتصار، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، 1415.
18. شیخ حرّ عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعہ الی مسائل الشریعہ، چاپ ششم، کتاب فروشی اسلامیہ، تهران، 1367.
19. شیخ صدوق، محمد بن علی، الهدایه، مؤسسه الامام الهادی، قم، [بی تا].

20. شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، المقنعه، چاپ سوم، جامعه مدرسين، قم، 1410.

21. صميمى بحرانى، شيخ مفلح، كشف الالتباس عن موجز أبى العباس، مؤسسه صاحب الأمر (عج)، قم، 1417.

ص: 192

22. طباطبایی حکیم، سید محسن، مستمسک العروه، مؤسسه دار التفسیر، قم، 1384ق.
23. طباطبایی، سید علی، ریاض المسائل، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، 1414.
24. عاملی (شهید اول)، محمد بن مکی، البیان، مجمع الذخائر الاسلامیه، قم، 1412.
25. -----، ذکرى الشيعه فى أحكام الشريعة، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاهياء التراث، قم، 1419.
26. عاملی (شهید ثانی)، زين الدين بن علی، الروضه البهيه فى شرح اللمعه الدمشقيه، نجف اشرف، 1967.
27. -----، المقاصد العليه فى شرح الرساله الألفيه، مركز الأبحاث والدراسات الاسلاميه، قم، 1420.
28. -----، حاشيه المختصر النافع، مركز الأبحاث والدراسات الاسلاميه، قم، 1422.
29. -----، حاشيه شرائع الاسلام، مركز الأبحاث والدراسات الاسلاميه، قم، 1422.
30. -----، فوائد القواعد، مركز الأبحاث والدراسات الاسلاميه، قم، 1419.
31. -----، مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الاسلام، مؤسسه المعارف الاسلامی، قم، 1413.
32. عبد المنعم، محمود عبد الرحمن، معجم المصطلحات والألفاظ الفقهيّه، دار الفضيله، قاهره، [بى تا].
33. عسقلانى، ابن حجر، فتح البارى فى شرح صحيح البخارى، دارالكتب العلميه، بيروت، 1413.
34. عضد الدين إيجى، عبدالرحمن بن احمد، المواقف، دار الجيل، بيروت، 1417.
35. حلّى، حسن بن يوسف بن مطهر، منتهى المطلب فى تحقيق المذهب، مجمع البحوث الاسلاميه، مشهد، 1412.
36. -----، تذكره الفقهاء، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاهياء التراث، قم، 1414.
37. فاضل هندی، بهاء الدين محمد، كشف اللثام، منشورات مكتبه آيه الله العظمى المرعشى النجفى، قم، [بى تا].
38. فتح الله، احمد، معجم الفاظ الفقه الجعفرى، مؤلف، [بى جا]، 1415.
39. فقعانى، على بن على بن محمد بن طى، الدر المنضود فى معرفه صيغ النيات والايقاعات والعقود، امير، قم، 1418.
40. قلعه چى، محمد رؤاس، معجم لغه الفقهاء، دار النفائس، بيروت، [بى تا].
41. كاشانى، ابوبكر، بدائع الصنائع، المكتبه الحبيبيه، باكستان، 1409.

42. كركى (محقق ثانى)، على بن حسين، رسائل الكركى، كتاب خانه آيت الله مرعشى نجفى و دفتر نشر اسلام، قم، 1409.
43. -----، جامع المقاصد فى شرح القواعد، مؤسسه آل البيت، قم، 1408.
44. المبار كفورى، محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم، تحفه الأحوذى بشرح جامع الترمذى، دارالكتب العلميه، بيروت، [بى تا].
45. محقق حلى، جعفر بن حسن، المعتمر، مؤسسه سيد الشهداء عليه السلام، قم، [بى تا].
46. -----، الرسائل التسع، مكتبه آيه الله المرعشى النجفى، قم، 1371.
47. مركز المعجم الفقهى، مصطلحات و مفردات فقهيه، [بى جا]، [بى تا].
48. مغنيه، محمد جواد، الفقه على مذاهب الخمسه، شريعت، قم، 1427.
49. نجفى، شيخ محمد حسن، جواهر الكلام فى شرح شرايع الاسلام، چاپ سوم، دار الكتب العلميه، تهران، 1367.
50. نراقى، ملا محمد مهدى، معتمد الشيعه فى أحكام الشريعه، كنگره محقق نراقى، [بى جا]، 1388.
51. نووى، يحيى بن شرف، المجموع، دار الفكر، بيروت، [بى تا].
52. -----، روضه الطالبين، دار الكتب العلميه، بيروت، [بى تا].
53. هيشمى، نورالدين على بن ابى بكر، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، دارالكتب العلميه، بيروت، 1408.

معیارهای کفر از منظر امامیه / محمد انصار، مهدی فرمانیان

محمد انصاری(1)

مهدی فرمانیان(2)

چکیده

مسئله تکفیر از اولین چالش‌های فراروی تاریخ بشریت بوده که ائمه علیهم السلام با آن دست و پنجه نرم می‌کردند. به تبع ایشان، علمای امامی مذهب هر روز درگیر ابعاد تازه‌ای از این ماجرا بودند. صدور حکم تکفیر به دلیل هزینه سنگینی که به لحاظ مالی و معنوی برای انسان‌ها به بار می‌آورد، دچار آسیب‌های اجتماعی و سیاسی شده است. مفهوم «کفر» در مقایسه با مفاهیم «ایمان» و «اسلام»، نتایج ویژه‌ای دارد. به عبارت دیگر، اگر کفر در مقابل ایمان دیده شود، یا به اصطلاح، کفر کلامی یا کفر اعتقادی خوانده شود آثاری خواهد داشت، و اگر در مقابل اسلام دیده شود، یا به اصطلاح کفر فقهی گفته شود، آثار دیگری در بر خواهد داشت. آن نوع از کفر که حکم در خصوص آن منجر به نتایج سهمگینی برای بشریت می‌شود، کفر فقهی است. اگر کسی تکفیر از نوع فقهی شود، از ازدواج و ارث محروم می‌شود و حتی حلال شدن خون را به دنبال خواهد داشت. این تحقیق بر آن است تا با بررسی موشکافانه ملاک‌های کفر از نظرگاه امامیه در باب مسائلی همچون کفر، ضروری دین و ... به راهکار معینی برای رهایی از آسیب‌های ناشی از استعمال مفهوم کفر فقهی برسد و در نهایت دستورالعملی در باب تعیین ملاک‌های کفر عرضه کند.

کلیدواژه‌ها: کفر، اسلام، ایمان، انکار، امامیه.

ص: 195

1- دانشجوی دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب.

2- استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب.

همواره تاریخ بشریت شاهد تنگ نظری های فکری و عقیدتی بوده است. تاریخ شیعه امامیه در ابتدای پیدایش، با رویارویی تفکر الحادی یک گروه تندروی متعصب با اولین مباحث کلامی - فقهی موسوم به کفر روبه رو شد؛ و از آن به بعد تا کنون تعابیر مختلفی از این مفهوم در مذاهب و فرقه های متعدد دیده می شود.

کفر از نگاه علمای امامیه، گاه در مقابل ایمان آمده و گاه در مقابل اسلام، که با اسلام نسبت ملکه و عدم ملکه دارد. در این مقاله، می کوشیم کفر و ملاک های آن را از نگاه امامیه بر اساس آیات و روایات و دیدگاه های علمای امامی مذهب بررسی کنیم.

مفهوم کفر

اشاره

«کفر» در لغت، واژه ای عربی و به معنای پوشاندن شیء است. لغویان معتقدند کفر نعمت، پوشاندن آن است به ترک شکر و بزرگ ترین کفر، انکار وحدانیت خدا، انکار دین یا نبوت است.⁽¹⁾

قرشی در قاموس قرآن به نقل از مجمع البیان و راغب در خصوص کفر، تعریفی اصطلاحی در کلام ارائه می کند. وی معتقد است کفر در شریعت عبارت است از انکار آنچه خدا معرفت آن را واجب کرده است، از قبیل وحدانیت، عدل خدا و معرفت پیامبرش و آنچه پیغمبر آورده است. هر کسی یکی از اینها را انکار کند کافر است. وی در مجموع شخصی را که اصول دین یا ضروری دین را انکار کند کافر می نامد.⁽²⁾

از منظر اهل لغت، کفر، نوعی پوشش بر حقایق است، که در دین، کافر حقایق دین را حجاب می کند که این حجاب وی نه از روی جهالت که از روی علم است. زیرا اهل لغت معتقدند انکار ضروری دین، که موجب کفر است، زمانی صورت می گیرد که از روی علم باشد، وگرنه انکار از روی جهل دیگر معنا نخواهد داشت.

در بین متکلمان در باب تعریف کفر اختلافاتی وجود دارد. برخی کفر را انکار صدق نبی گزارش کرده اند. برخی آن را منکر ضروری دین می دانند که در اینجا این دسته از علما منکر

ص: 196

1- . حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص 714-717.

2- . سید علی اکبر قرشی، قاموس قرآن، ج 6، ص 122.

ضروری دین را مقید به عالم به ضروری بودن می دانند و برخی مطلق اعلام کرده اند. ابن میثم بحرانی می گوید: «کفر عبارت است از انکار صدق پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و انکار چیزی که علم داریم از جانب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسیده است».(1) قبل از اینکه وارد مبحث کفر شویم باید اسلام، ایمان و رابطه بین هر سه را بهتر بشناسیم.

رابطه بین اسلام، ایمان و کفر

علمای امامیه در خصوص اسلام و تعریف آن اجماع نظر دارند، و همه معتقدند با اقرار به شهادتین اسلام جاری خواهد شد. علامه مجلسی می گوید: «اسلام همان اقرار به شهادتین است و با گفتن آن جان و مال آدمی محفوظ است و هر کس بگوید لا اله الا الله، محمد رسول الله جان و مال او در امان خواهد بود و حسابش هم با خداست».(2)

پس اسلام فقط اقرار به زبان است. اما ایمان اقرار به زبان و اعتقاد به قلب و عمل با اعضا و جوارح است. ایمان با عمل به دستوره‌های دین افزایش می یابد و با ترک آنها کاسته می شود.

نسبت بین مفاهیم اسلام و ایمان نسبت عموم و خصوص مطلق است. زیرا اسلام اعم از ایمان است؛ یعنی انسان ممکن است مسلمان باشد ولی ایمان نداشته باشد، ولی مؤمن حتماً مسلمان است. علامه مجلسی می گوید: «هر مؤمنی مسلمان هست ولی هر مسلمانی مؤمن نیست».(3)

خداوند متعال در سوره حجرات، آیه 14، فرق میان آن دورا چنین بیان می کند: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا)؛ «اعراب گفتند: ما ایمان آوردیم؛ ای رسول ما به آنان بگو شما هنوز ایمان نیاورده اید بگوید ما اسلام آورده ایم». این آیه نشان می دهد که اسلام عام تر از ایمان است.

علامه طباطبایی نیز با استناد به آیات قرآن معتقد است ایمان، فقط علم و عمل نیست، بلکه ایمان عبارت است از تصدیق قلبی همراه با التزام عملی به مقتضای آن علم و باور قلبی. وی می گوید:

ص: 197

1- . ابن میثم بحرانی، القواعد المرام فی علم الکلام، ص 171.

2- . محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، کتاب الایمان و الکفر، ج 68، ص 291.

3- . همان.

ایمان عبارت از اعتقاد قلبی به توحید و لوازم توحید، یعنی نبوت و معاد و امامت است. با اقرار به شهادتین اسلام ثابت می شود و با شهادت به امامت ایمان ثابت می گردد. ایمان در قلب است و احتیاج به لفظ ندارد و لفظ برای تثبیت آن است. خداوند متعال می فرماید: (يَتَّبِعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ)؛ «خداوند، کسانی را که ایمان آورده اند با سخن استوار، ثابت می گرداند».⁽¹⁾

در اینکه کفر در مقابل اسلام است یا کفر در مقابل ایمان، اختلاف نظرهایی بین علمای امامی مذهب به چشم می خورد. برخی نیز قائل به تفصیل شده اند. سید مرتضی در الذخیره معتقد است کفر از طرفی نقیض اسلام، یعنی ضد اسلام، است و از طرفی نقیض ایمان، یعنی ضد ایمان، است. از منظر سید مرتضی، شخص کافر اگر اظهار کفر کند مسلمان نیست و اگر اظهار کفر نکند و صرفاً در دل، کافر باشد، مؤمن نخواهد بود؛ و معتقد است کفر نقیض ایمان است و آن یعنی انکار قلبی و نه زبانی از آنچه خدا معرفش را واجب کرده است.⁽²⁾

ویژگی های کفر و کافر

اشاره

علمای امامیه در خصوص اینکه کافر کیست و چه ملاک ها و ویژگی هایی دارد اختلاف نظر دارند. لذا ملاک های مختلف کفر را ذیلاً بیان کرده، به تحلیل و بررسی هر کدام می پردازیم:

1. انکار خدا

انکار در لغت یعنی نپذیرفتن، حاشا کردن، امتناع کردن و در اصطلاح، یعنی کسی که چیزی را نپذیرد و با او به مخالفت پردازد. از آنجایی که پوشانیدن چیزی به انکار آن چیز می انجامد، واژه «کفر» در معنای انکار نیز به کار رفته است.⁽³⁾

یکی از ملاک های کفر نزد علمای امامیه، انکار خداست؛ و این مفهوم یعنی کسی که خدا را شناخته ولی بر آن حجابی بگذارد. چنین کسی را کافر گویند. همچنین کسی که خدا را تکذیب

ص: 198

1- . محمدحسین رخشاد، در محضر علامه طباطبایی، ص 364 و 365.

2- . سید مرتضی، الذخیره فی علم الکلام، ص 536-537.

3- . محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، ج 5، ذیل واژه «کفر»، ص 144.

کند و این واقعیت را حاشا کند، بر حقیقتی پوشش گذاشته و منکر آن شده، لذا کافر است. خدا در سوره نحل می فرماید: (إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ). (1)

امام خمینی در خصوص کافر می گوید: «کسی که معتقد به الوهیت خدا نباشد کافر است». (2) «اگر کسی به خدا و توحید معتقد نباشد کافر است». (3) برخی از علما به جای واژه «انکار» از واژه های دیگری استفاده کرده اند. سید مرتضی واژه «اخلال» را به جای انکار به کار برده، می گوید: «کسی که در معرفت به خدا، توحید، عدل و رسالت نبوت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اخلال و کوتاهی بورزد کافر است». (4)

به هر حال، آنچه از سخنان ایشان بر می آید این است که اخلال و کوتاهی به نوعی به انکار بر می گردد. به عبارت دیگر، کسی که در خصوص خدا یا الوهیت کوتاهی کند منکر او نیز هست. این ملاک مورد اتفاق همه علمای امامیه است.

2. انکار توحید

توحید یعنی اعتقاد به یکتایی و یگانگی خداوند و کسی که منکر یکتایی خدا باشد کافر است. خدا در قرآن می فرماید: (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ). (5) سید کاظم یزدی می گوید: «کافر کسی است که انکار الوهیت خدا یا وحدانیت او کند». (6) برخی از علما به جای واژه «انکار» از واژه های دیگری استفاده کرده اند. شیخ طوسی واژه «جهالت» را به جای «انکار» به کار برده، می گوید: «ایمان مرکب از پنج رکن است. کسی که این پنج رکن را معرفت داشته باشد مؤمن است و کسی که نسبت به آنها جاهل باشد کافر است: توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد». (7)

ص: 199

- 1- . سوره نحل (16)، آیه 22؛ معبود شما معبودی است یگانه. پس کسانی که به آخرت ایمان ندارند، دل هایشان انکارکننده [حق] است و خودشان متکبرند.
- 2- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 314.
- 3- . همان، ص 327 و 328.
- 4- . سید مرتضی، الذخیره فی علم الکلام، ص 534-535.
- 5- . سوره مائده (5)، آیه 73؛ کسانی که [به تثلیث قائل شده و] گفتند: «خدا سومین [شخص از] سه [شخص یا سه اقنوم] است، قطعاً کافر شده اند، و حال آنکه هیچ معبودی جز خدای یکتا نیست.
- 6- . محمد کاظم بن عبد العظیم یزدی، عروه الوثقی، ج 1، ص 37.
- 7- . محمد بن حسن شیخ طوسی، الرسائل العشر، ص 103.

این ملاک نیز مورد اتفاق همه علمای امامیه است. با این تفاوت که برخی از علما، همچون امام خمینی و آیت الله خوئی به جای ملاک انکار توحید، شریک قائل شدن که مفهوم دیگری از آن است را به عنوان یکی از ملاک های کفر معرفی می کنند. امام خمینی می گویند: «کافر یعنی کسی که منکر خدا باشد یا برای خدا شریک قرار دهد»⁽¹⁾.

همه فقها و متکلمان امامیه بالاتفاق معتقدند کسی که منکر توحید باشد کافر است.

3. انکار ربوبیت

ربوبیت یکی از صفات خداوند است که برخی از علما انکار آن را جزء ملاک های کفر آورده اند. این اعتقاد کسانی همانند دهریه و زندقه است که می گویند نه ربی هست، و نه بهشتی و نه دوزخی. در روایتی از امام جعفر صادق علیه السلام منقول است که وقتی از او پرسیدند کفر در قرآن بر چند قسم است، حضرت فرمود:

کفر در کتاب خدا بر پنج وجه می باشد: اول کفر جحود، و آن یعنی همان انکار ربوبیت است و آن قول کسانی است که گویند: لا رب و لا-جَنَّة و لا-نار و ... یعنی نه پروردگاری و نه بهشتی و نه دوزخی و آن قول دو دسته از زنداقه است که به آنها دهری مذهب گویند. و هم آنهایند که گویند: (وَمَا يَهْدِيكُمْ إِلَّا الدَّهْرُ)⁽²⁾ این دینی است که برای خود مقرر کرده اند از روی سلیقه و پسند خویش بدون بررسی و تحقیق و کاوش در اطراف آنچه می گویند و خدا (درباره آنان) می فرماید: (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَمْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ)⁽³⁾ مقصود کفر نسبت به توحید و شناسایی خدای تعالی است.⁽⁴⁾

اما با دقت در بخش پایانی این حدیث، می توان گفت از آنجایی که این معیار، یعنی انکار ربوبیت، به ملاک توحید و خدا برمی گردد، پس نمی توان آن را یک ملاک مستقل دانست.

ص: 200

1- . روح الله موسوی خمینی، توضیح المسائل، مسئله 106، ص 13.

2- . سوره جاثیه (45)، آیه 24؛ و ما را جز طبیعت هلاک نمی کند.

3- . سوره بقره (2)، آیه 6؛ در حقیقت کسانی که کفر ورزیدند- چه بیمشان دهی، چه بیمشان ندهی- برایشان یکسان است؛ [آنها] نخواهند گروید.

4- . محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج 5، ص 409.

برخی از روایات، شک کننده در خدا و رسول را کافر معرفی کرده است. کلینی، در اصول کافی، روایتی را از امام صادق علیه السلام نقل می کند که می فرماید: «من شک فی الله تعالی و فی رسوله فهو کافر»⁽¹⁾. برخی از علما نیز به این روایت تأسی کرده اند و شاک را در ردیف کافر قرار داده اند. شهید ثانی، ذیل تعریف ایمان، ویژگی کافر را معرفی می کند و می گوید:

ایمان یعنی تصدیق به اصول خمس (توحید، معرفت، نبوت، امامت و معاد)، و کسی که حتی در یکی از این اصول شک داشته ولی نسبت به بقیه اصول یقین داشته باشد، کافر است. همچنین مسلمانانی که در اسلام خود ضعیف اند، و بلکه خیلی از عوام مسلمان به خاطر اینکه نمی توانند اصول خمس را تصدیق کنند، یا در یکی از آنها شک دارند جزء کفار به حساب می آیند.⁽²⁾

کسی که شک می کند یعنی به مرحله یقین نرسیده است. همانند حسین بن حکم که درباره شک خود با امام موسی کاظم علیه السلام مکاتبه کرده است:

حسین بن حکم گوید: به حضرت موسی بن جعفر علیه السلام نوشتم که من در حال شک افتاده ام و حضرت ابراهیم علیه السلام هم گفته است: پروردگارا به من بنما چگونه مرده ها را زنده می کنی⁽³⁾ و من دوست دارم که شما یک چیزی (معجزه ای یا دلیلی برای رفع شک) به من بنمایید. آن حضرت در پاسخ نوشت که ابراهیم، مؤمن و معتقد بود و دوست داشت که بر ایمانش افزوده شود و تو در شکی و در شک کننده چیزی نیست. شک تا آنجا است که یقین نیامده و چون یقین آمد، شک کردن روا نباشد. خدای عزوجل می فرماید: در بیشترشان عهد و وفا نیافتیم و به طور جد دریافتیم که بیشترشان فاسق و ناپکارند.⁽⁴⁾ فرمود: این آیه درباره شک نازل شده است.⁽⁵⁾

ص: 201

1- همان، ص 403.

2- . شیخ زین الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی (شهید ثانی)، حقایق الایمان، ص 75.

3- . سوره بقره (2)، آیه 260؛ (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى).

4- . سوره اعراف (7)، آیه 102؛ (وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ).

5- . محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج 5، ص 430-431.

از این روایت برمی آید که شکی که حضرت آن را کفر می نامد شک و تردید پس از یقین و ایمان است. اما شک قبل از یقین، صحیح است و انسان می تواند تا قبل از اینکه یقین حاصل کند نسبت به خدای متعال شک کند تا سره را از ناسره بازشناسد. اما پس از آنکه مؤمن به خدای تبارک و تعالی ایمان پیدا کرد شک جایی ندارد و شک کننده در این مرحله کافر است.

لذا سهل بن زیاد از حضرت علی علیه السلام در خطبه اش نقل می کند که حضرت می فرماید: «دودلی و تردید به خود راه ندهید تا به شک افتید و شک نکنید تا کافر شوید».(1)

امام صادق علیه السلام ملاک شکی که مبدل به کفر می شود را آن شکی می داند که همراه با انکار باشد:

از محمد بن مسلم گوید: من نزد امام صادق علیه السلام در سمت چپ آن حضرت نشسته بودم و زراره در سمت راستش نشسته بود و ابوبصیر به آن حضرت وارد شده، عرض کرد: یا ابا عبد الله! چه گویی درباره کسی که در خدا شک دارد؟ در پاسخ فرمود: ای ابا محمد! کافر است. گفت: درباره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شک دارد؟ فرمود: کافر است، گوید: سپس به زراره رو کرد و فرمود: همانا کافر است در صورتی که انکار کند.(2)

پس شکی که ملاک کفر باشد باید دو شرط داشته باشد: 1. این شک باید بعد از یقین و ایمان فرد باشد؛ 2. این شک باید همراه با انکار باشد. در این صورت است که این نوع شک می تواند یکی از ملاک های کفر باشد. صاحب عروه الوثقی می گوید: «من شک فی اسلامه (ای فی اسلام کافر) و کفره ظاهر و ان لم یجر علیه سائر احکام الاسلام».(3)

همان طور که سید یزدی اشاره کرده است، کسی که در اسلام یا کفر کافر شک کند او پاک است، اگرچه سایر احکام اسلامی بر وی جاری نشود. در واقع شک اولیه است و هنوز به مرحله یقین نرسیده است. ظاهراً بیشتر شک های انسان در مرحله اولیه، یعنی مرحله تتبع و جست و جوی حقیقت، است.

ص: 202

1- . همان.

2- . همان، ص 430-433.

3- . محمد کاظم بن عبد العظیم یزدی، عروه الوثقی، ص 38.

با این توضیحات شک در خدا نمی تواند جزء ملاک های کفر محسوب شود. زیرا اولاً، در نوع شک، تردید وجود دارد، و ثانیاً، معلوم نیست اگر شخصی شک کرد آیا این شک بعد از یقین بوده است یا نه؟

5. انکار نبوت

چون نبی از لوازم اصلی دین است، پس انکار نبی انکار اصل دین تلقی خواهد شد. به همین دلیل همه علما معتقدند انکار نبوت موجب کفر است. امام خمینی می گوید: «اگر کسی به خدا، توحید و نبوت معتقد نباشد کافر است ... اما کسی نمی تواند بگوید به اینها معتقد بوده اما احکام و لوازم اینها اعم از قرآن، امامت، نماز و ... را قبول ندارد».(1)

شهید ثانی نبوت را در قالب رسالت معرفی کرده، آن را جزء معیار کفر می داند: «معیار و ضابطه کفر آن است که کسی الوهیت خداوند یا رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، یا برخی از ضروریات دین، که ثابت شده، را انکار کند».(2) سید یزدی در عروه الوثقی رسالت پیامبر را یکی از ضروریات دین دانسته، انکار آن را موجب کفر معرفی می کند: «کافر کسی است که انکار الوهیت خدا یا وحدانیت او یا رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم یا یکی از ضروریات دین، با توجه به اینکه ضروری است، کند؛ البته به گونه ای که انکار آن ضروری به انکار رسالت بازگشت کند».(3)

با توجه به تأکید و اجماع علمای امامیه، انکار نبوت یا رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم موجب کفر خواهد بود.

6. انکار معاد

برخی از علما، اعتقاد به معاد و روز جزا را جزء اسلام و انکار آن را از ملاک های کفر می دانند. آیت الله خوئی از فقهای معاصر در رساله عملیه خود معتقد است کسی که منکر معاد باشد کافر است. در صورتی که امام خمینی معاد را با مسامحه جزء ضروریات دین برمی شمرد: «آنچه در حقیقت اسلام معتبر است، به گونه ای که بتوان به او دیندار خطاب کرد او مسلمانی است که به

ص: 203

1- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج3، ص327 و 328.

2- . شیخ زین الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی (شهید ثانی)، الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیه، ج1، ص49.

3- . محمد کاظم بن عبد العظیم یزدی، عروه الوثقی، ج1، ص37.

اصول سه گانه یا چهارگانه، یعنی الوهیت و توحید خداوند، نبوت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و معاد (بنا بر احتمالی) اعتقاد و باور داشته باشد» (1).

با بررسی در آیات و روایات و دقت در آرای علمای امامیه مشخص می شود که معاد از شرایط اسلام نیست، بلکه از شرایط ایمان است. یعنی کسی که شهادتین را حتی به صورت ظاهری بگوید مسلمان است و اگر به اصول خمس، که معاد یکی از آن اصول است، در قلب و زبان و اعضا و جوارح معتقد باشد مؤمن خواهد بود. این بدان معناست که اگر کسی توحید و نبوت را گواهی دهد مسلمان است و اگر این دو را انکار کند کافر است، ولی اگر به معاد اعتقاد قلبی داشته باشد مؤمن است.

خدای تبارک و تعالی در سوره بقره، اعتقاد به معاد را از ویژگی های مؤمنان بر می شمرد: (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ! وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ)؛ (2) یعنی مؤمن کسی است که ایمان به غیب و روز آخرت، یعنی معاد، داشته باشد.

امام حسن عسکری علیه السلام در تفسیر آیه شریفه (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) فرمود: «یعنی چیزهایی که با حواس ظاهری نمی توان آنها را مشاهده کرد مورد تصدیق و ایمان آنهاست، مانند روز قیامت، حساب، بهشت، دوزخ و وحدانیت پروردگار که در آنها مشاهده نیست». آنها را باید با دلایل و براهینی که خداوند معین کرده شناخت، و آنها عبارت اند از آدم، حواء، ادریس، نوح، ابراهیم و سایر پیامبران که از آنها سخن گفتند و با ایمان به گفتار آنها قیامت و دوزخ و ماورای جهان طبیعت را تصدیق کردند، اگرچه آنها را مشاهده نکردند.

امام در تفسیر آیه شریفه (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ) فرمود:

یعنی آنها به آنچه بر تو فرود آمده ایمان دارند و نماز می گزارند و آنچه بر پیامبران گذشته نازل گردیده، مانند تورات و انجیل و زبور و صحف ابراهیم علیه السلام و سایر کتاب هایی که نازل شده ایمان دارند و معتقدند همه آنها از طرف خداوند حکیم و عزیز نازل شده است و به آخرت هم یقین دارند و معتقدند که دنیایی بعد از

ص: 204

1- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج3، ص327.

2- . سوره بقره (2)، آیه 3-4؛ آنان که به غیب ایمان می آورند، و نماز را بر پا می دارند، و از آنچه به ایشان روزی داده ایم انفاق می کنند* و آنان که بدانچه به سوی تو فرود آمده، و به آنچه پیش از تو نازل شده است، ایمان می آورند؛ و به آخرت یقین دارند.

این دنیا خواهد بود، آنها شکی ندارند که در آن دنیا جزا و پاداش هست و مردم نتیجه کارهای خود از ثواب و عقاب را می بینند. (1)

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ذیل این آیات، ضمن اشاره به اینکه منظور از متقین، مؤمنین است، می گوید:

منظور از متقین، همان مؤمنین است. چون تقوا از اوصاف خاصه طبقه معینی از مؤمنین نیست. و این طور نیست که تقوا صفت مرتبه ای از مراتب ایمان باشد که دارندگان مرتبه پایین تر، مؤمن بی تقوا باشند و در نتیجه تقوا مانند احسان و اخبات و خلوص، یکی از مقامات ایمان باشد، بلکه صفتی است که با تمامی مراتب ایمان جمع می شود، مگر آنکه ایمان، ایمان واقعی نباشد. دلیل این مدعا این است که خدای تعالی به دنبال این کلمه (متقین) وقتی اوصاف آن را بیان می کند از میانه طبقات مؤمنین با آن همه اختلاف که در طبقات آنان است، طبقه معینی را مورد نظر قرار نمی دهد و طوری متقین را توصیف نمی کند که شامل طبقه معینی شود. در این آیات از اوصاف متقین (مؤمنین)، تنها پنج صفت را ذکر می کند. و آن عبارت است از ایمان به غیب، اقامه نماز، انفاق از آنچه خدای سبحان روزی کرده و ایمان به آنچه بر انبیای خود نازل فرموده است و تحصیل یقین به آخرت. (2)

شیخ طوسی نیز با تأکید بر این موضوع می گوید:

ایمان تصدیق به خدا و رسول و آنچه رسول و ائمه علیهم السلام آورده اند، است، که همه اینها باید با دلیل باشد نه به وسیله تقلید. ایمان مرکب از پنج رکن است: کسی که این پنج رکن را معرفت داشته باشد مؤمن است و کسی که نسبت به آنها جاهل باشد کافر است: توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد. (3)

ص: 205

1- . محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، کتاب الایمان والکفر، ج 68، ص 285.

2- . محمدحسین طباطبایی، المیزان، ج 1، ص 43-44.

3- . محمد بن حسن شیخ طوسی، الرسائل العشر، ص 103.

در تأیید این مطلب علامه طباطبایی در پاسخ به پرسشی درباره کفر مجسمه می گوید: «کسی که شهادتین را به زبان جاری کند و منکر چیزی که به عقیده خودش ضروری دین است، نباشد، مسلمان است و کافر نیست»⁽¹⁾.

پس نتیجه می گیریم معاد و اعتقاد به آن از شروط ایمان است، و انکار آن از ملاک های کفر نیست.

7. انکار امامت یا ولایت

منظور از امامت و ولایت، یعنی امامت و ولایت حضرت علی علیه السلام و آن دسته از اولادش که بر اساس احادیث و روایات امام معرفی شده اند. برخی از علما، همانند صاحب حدائق الناظره، منکر امامت و ولایت را کافر می دانند. وی در باب حکم مخالفان مذهبی شیعه امامیه، اعم از اهل سنت و اهل حق، می گوید مشهور بین متأخرین از اصحاب این است که مخالفان امامت علی علیه السلام مسلمان و طاهرند به جز ناصبی ها که عداوت دارند. اما ادعا شده که مشهور در کلام امامیه حکم به کفر منکر ولایت داده اند. وی برای اثبات دیدگاه خویش از علمای سابق نقل می کند و می گوید:

شیخ ابن نوبخت در کتاب فص الیاقوت از نص علی علیه السلام دفاع کرده، مخالفانش را کافر می داند. علامه در شرحش معتقد است که امامت علی علیه السلام از ضروریات دین است و منکر او کافر است همچنان که منکر وجوب نماز و روزه را کافر می داند. علامه در منتهی در کتاب زکاتش می گوید امامت علی علیه السلام از ارکان و اصول دین است و کسی که او را انکار کند صداقت نبی صلی الله علیه و آله و سلم را، که در ما جاء به النبی آورده، انکار کرده است. پس کافر است.

و شیخ مفید در المقنعه می گوید مخالف حق را جایز نیست که غسل دهند و بر او نماز بگذارند. ابن براج و شیخ در تهذیب، ذیل نظر شیخ در مقنعه اشاره می کنند که مخالف اهل حق کافر است، پس واجب است که حکمش همانند حکم کفار باشد (در تغسیل و تدفین و ...). مگر اینکه دلیلی بر خلاف این امر بیاید.

ص: 206

1- . محمدحسین رخشاد، در محضر علامه طباطبایی، ص 401.

همچنین، ابن ادريس بعد از اینکه نظر شیخ مفید را می‌پسندد به آیه ای از قرآن استناد می‌کند و می‌گوید: (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَ لَا تُقُمْ عَلَى قَبْرِهِنَّ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ (1)) و مخالف حق را کافر می‌داند و ادعا می‌کند که اختلافی در این موضوع بین امامیه نیست.

و محمد صالح مازندرانی در شرح اصول کافی برای کفر منکر ولایت دلیل عقلی می‌آورد و می‌گوید منکر ولایت کافر است، چون او بزرگ‌ترین چیزی را که رسول آورده منکر شده است.

قاضی نور الله در احقاق الحق بیان می‌کند که گفتن شهادتین به تنهایی شرط کافی در اسلام نیست، مگر اینکه ملتزم شدن به همه ما جاء به النبی صلی الله علیه و آله و سلم به آن شرط اضافه شود. در این صورت معاد و امامت نیز جزء آنها خواهد بود؛ و این مطلب را استناد می‌کند به قول رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم که می‌فرماید: من مات و لم یعرف امام زمانه مات میتة جاهلیه؛ پس ولایت امیرالمؤمنین علی علیه السلام از اعظم اصول دین است و هر کس منکر آن شود کافر محسوب می‌شود. (2)

امام خمینی در پاسخ به ادعای صاحب حدائق می‌فرماید، اینکه ابن نوبخت یا فقهای دیگر این روایات را دال بر نجاست این دسته از کفار می‌کنند صحیح نیست. زیرا از این روایات نمی‌توان حکم به نجاست کفار داد تا تغسیل و تدفین و ... جایز نباشد. (3) وی تأکید می‌کند که منکر ضروری به وجهی که انکارش به اصل امامت برگردد دلیلی بر نجاستش وجود ندارد، بلکه ادله بر خلاف آن است. (4)

به هر حال، آنچه صاحب حدائق به آنها تمسک جستته و استناد می‌کند کفری را تبیین می‌کند که مقابل ایمان است. اما کفر در مقابل اسلام مد نظر است؛ و روایاتی که منکر ولایت و امامت را کافر می‌شمارد، توضیح می‌دهد که او را مؤمن نمی‌داند نه آنکه او را از دایره اسلام خارج کند. ابی حمزه در این خصوص می‌گوید شنیدم امام باقر علیه السلام می‌فرمود: «به راستی علی علیه السلام دری است

ص: 207

-
- 1- . سوره توبه (9)، آیه 84؛ و هرگز بر هیچ مرده ای از آنان نماز مگزار و بر سر قبرش نیست، چراکه آنان به خدا و پیامبر او کافر شدند.
 - 2- . شیخ یوسف بحرانی، الحدائق الناظره، ج 5، ص 175-176.
 - 3- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 316.
 - 4- . همان، ص 325.

که خدا گشوده، هر که از آن درآید مؤمن است و هر که از آن برآید کافر است»⁽¹⁾. ابی سلمه نیز می گوید از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود:

ما هستیم که خدا طاعت ما را فرض کرده است، به مردم روا نیست جز اینکه ما را بشناسند، در نادانی به مقام ما معذور نیستند، هر که ما را بشناسد مؤمن است و هر که عمداً منکر مقام ما باشد کافر است، هر که نسبت به ما بی طرف باشد، نه ما را به امامت بشناسد و نه مقام ما را انکار کند، گمراه است تا به راه حق برگردد و آنچه را خدا از حق طاعت ما واجب کرده است بفهمد و اگر در همان حال گمراهی خود بمیرد، خدا با او هر چه خواهد عمل کند.⁽²⁾

همه احادیثی که در این باب آمده منکر ولایت را غیر مؤمن می شناسد. روایتی یافت نمی شود که منکر ولایت و امامت را غیر مسلمان معرفی کند.

شیخ مفید در کتاب الجمل درباره کفر دشمنان امیرالمؤمنین علی علیه السلام می گوید:

شیعه در کافر دانستن کسانی که بر ضد امیرالمؤمنین به جنگ برخاستند، اتفاق نظر دارند، ولی آنها را از دین اسلام بیرون نمی دانند، چه کفر ایشان که در اثر تأویل پدید آمده بود، کفر ملت بود، نه کفر رده، زیرا آنها به قانون شرع گردن نهاده، شهادتین را بر زبان رانده بودند. بدین ترتیب از کفر رده که شخص را از مسلمانی خارج می کند دوری جستند، ولی با کفر خود خویشان را از ایمان بیرون کردند.⁽³⁾

امام خمینی در کتاب الطهاره با تأکید بر این موضوع به صراحت می گوید ولایت جزء دایره اسلام نیست: «اصولی که در تعریف اسلام معتبر است بدون تردید سه اصل توحید، نبوت و معاد است. البته معاد با اغماض در این اصول قرار گرفته است. اما قطعاً اعتقاد به ولایت در تعریف اسلام نمی گنجد».⁽⁴⁾

علامه مجلسی می گوید:

ص: 208

1- . محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج 5، ص 405.

2- . همان، ج 2، ص 81.

3- . محمد بن محمد بن نعمان شیخ مفید، الجمل، ص 29-30.

4- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 315-316.

اسلام عبارت است از اذعان ظاهری به وجود خدا و رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و انکار نکردن آنچه از ضروریات دین اسلام است. بنابراین، ولایت ائمه علیهم السلام در حکم به مسلمانی افراد شرط نیست، چنانچه اقرار قلبی نیز شرط نیست. بر این اساس، منافقان و همه مسلمانان که شهادتین را اظهار می کنند، به جز نواصب و غلات، داخل در اسلام خواهند بود. (1)

نتیجه آنکه منکر امامت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و همچنین مخالفان شیعه اثناعشریه، مثل خوارج، مجسمه، اهل حق و... را نمی توان کافر نامید؛ و شاید بتوان با اینها همانند کفار ذمی رفتار کرد. برخی از روایات دلالت بر کفر این گروه دارند و به همین دلیل برخی از فقها نیز معتقد به کفر ایشان شده اند.

لذا اگر بخواهیم ملزم به کفر این گروه شویم، باید گفت که ایشان همانند کفار ذمی، کافرند اما نجس نیستند. (2) چون امامت از اصول مذهب است نه از اصول دین تا منکر آن موجب کفر شود. (3) پس منکر آن نهایتاً از مذهب خارج می شود و به همین دلیل چنین فردی شیعه نیست. ولی نمی توان عنوان «کافر» یعنی غیرمسلمان بر آن نهاد.

جدول نظرات فقهای معاصر

اشاره

جدول نظرات فقهای معاصر (4)

فقها

تعریف کافر

اهل کتاب

امام

خمینی

منکر

خدا

شریک

قائل شدن برای خدا

نپذیرفتن

پیامبری حضرت خاتم

شک

در خدا و پیامبر خدا

منکر

ضروری دین، به گونه ای که علم به ضروری دین داشته باشد و انکارش به انکار خدا یا

توحید یا نبوت برگردد، نجس است

خوبی

منکر خدا

منکر

معاد

شریک

قائل شدن برای خدا

غلات

و خوارج و نواصب

انکار

ضروری دین با علم

نجس

است

اگر

پیامبر خاتم را قبول ندارند نجس اند.

ص: 209

- 1- . محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج68، ص244.
- 2- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج3، ص316 و 317 و 318.
- 3- . همان، ص323.
- 4- . رساله توضیح المسائل ده مرجع، ص74-76.

خوبی

منکر خدا

منکر

معاد

شریک

قائل شدن برای خدا

غلات

و خوارج و نواصب

انکار

ضروری دین با علم

نجس

است

اگر

پیامبر خاتم را قبول ندارند نجس اند.

گلیپایگانی

منکر

خدا

شریک

قائل شدن برای خدا

نپذیرفتن

پیامبری حضرت خاتم

انکار

ضروری دین با علم

نجس

است

اراکی

همانند

امام خمینی

سید

محمد روحانی

همانند

آقای خوبی

همانند

آقای خوبی

سیستانی

اعتراف

نکردن به خدا و یگانگی او

منکر

نبوت یا یکی از ضروریات دین با علم

غلات

و خوارج و نواصب

نجس اند

همانند

آقای خوبی

سید

محمدصادق روحانی(1)

منکر

خدا

شریک

قائل شدن برای خدا

نجس

است

پاک اند

منتظری

همانند

امام خمینی

دشمنام

به یکی از ائمه معصومین علیهم السلام

اگر

از نجاساتی همچون مشروبات الکلی، گوشت خوک و مانند آن پرهیز کنند، پاک بودن آنها

بعید نیست

نوری

همدانی

همانند

امام خمینی

غلات

ذاتاً

پاک اند

فاضل

لنکرانی

همانند

آقای گلپایگانی

پاک اند

لطف الله

صافی

همانند

آقای گلپایگانی

بهجت

همانند

آقای گلپایگانی

وحید

خراسانی

همانند

امام خمینی

خوارج

و غلات و نواصب

پاک اند

تبریزی

منکر

خدا

منکر

نبوت

اعتراف

نکردن به آن

شریک

قائل شدن برای خدا

غلات

و خوارج و نواصب

منکر

ضروری با علم

اگر

پیامبر خاتم را قبول ندارند نجس اند.

ص: 210

1- . مسئله 109؛ کسی که ضروری دین، یعنی چیزی را که مثل نماز و روزه مسلمانان جزء دین می دانند، منکر شود نجس نمی باشد، ولو بداند آن چیز جزء دین است.

تبریزی

منکر

خدا

منکر

نبوت

اعتراف

نکردن به آن

شریک

قائل شدن برای خدا

غلات

و خوارج و نواصب

منکر

ضروری با علم

اگر

پیامبر خاتم را قبول ندارند نجس اند.

تأثیر پذیری برخی صفات از ملاک های کفر

صفاتى که منتسب به خود ملاک های کفر هستند از آن ملاک تأثیر پذیرند یا خیر؟ به عبارت دیگر، اگر کسی خدا را انکار نمی کند ولی صفتی از صفات خدا را قبول ندارد، یا منکر آن صفت مرتبط با الوهیت باشد آیا چنین کسی را می توان کافر نامید یا خیر؟ برای مثال، آیا فردی که الوهیت خدا را قبول دارد ولی قائل به عالم بودن خدا نیست یا قائل به تجسیم است کافر است؟

طبق تعریفی که از ملاک های کفر ارائه شد، می توان گفت هر صفتی که مخالف با ملاک ها یا در تضاد به آن باشد، این صفت می تواند جزء ملاکات کفر به شمار آید. یعنی اگر عقیده فرد به گونه ای باشد که با الوهیت یا با وحدانیت خدا در تضاد باشد، کافر است. چون یکی از ضروریات را منکر شده است. مثلاً صفت تجسیم با الوهیت خدا در تضاد بوده است. زیرا خدا را محدود کرده است. پس کسی که خدا

را منکر نیست، ولی از طرفی قائل به تجسیم باشد، یعنی با صفت الوهیت خدا به مخالفت برخاسته باشد، کافر محسوب می شود.

همچنین اگر فردی خدا را منکر نیست، ولی قائل به تثلیث یا سه خدایی است، با هم اندیشه اش با صفت توحید، که از ملاک های کفر است، در تضاد خواهد بود. پس وی منکر خدا به حساب می آید و کافر خوانده می شود. امام خمینی در کتاب الطهاره می گوید: «اثبات آنچه که مختص خدا است برای غیر خدا، انکار ضروری دین است. اما مجسمه، که قائل به جسمیت برای خدای تعالی هستند، کافرند چون انکار الوهیت خدا کرده اند» (1).

علامه حلی در کتاب باب حادی عشر، در بحث حدود کلام، می گوید، کلام خدا حادث است و هر کس قائل به قدیم بودن غیر از خدا باشد به اتفاق مسلمانان کافر است. نصارا کافرند، چون قائل به اقوم، یعنی قدیم بودن خدا و عیسی و روح القدس، هستند (2). این در حالی است که آنها الوهیت را قبول دارند ولی قائل به سه خدا هستند. علامه حلی معتقد است اصل و ریشه کفر

ص: 211

1- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 340.

2- . حسن بن یوسف حلی، باب حادی عشر، ص 17.

نصارا را می توان از آیه شریفه دریافت کرد که می فرماید: (لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ)؛ آنهایی که گفتند که خداوند سومین اقنوم است حتماً کافرند. یعنی خدا را یکی از سه خدایان می دانند، چنانچه در تفسیر المیزان می فرماید: «ثالث الثلاثة ای احد الثلاثة: الاب والابن والروح، چون نصارا قائل به خدایان سه گانه، خدا، عیسی، روح القدس شدند، پس حتماً به تعدد قدما قائل اند و این موجب کفر است».(1)

از جمله فرقه هایی که به اتفاق همه علما کافر به شمار می آیند، فرقه ضاله بهائیت است. بهائیان به دلیل آنکه الوهیت خدا را منکرند و برای خدا شریک قائل می شوند و همچنین نبوت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم را قبول ندارند، کافر خوانده می شوند.

اما باید توجه داشت که اگر صفتی با ملاک های کفر در تضاد نباشد نمی تواند جزء ملاک های کفر به حساب آید. مثلاً اگر کسی نبوت را می پذیرد ولی خاتمیت را قبول ندارد، مثل قادیانی ها،(2) کافر به حساب نمی آید، به دلیل آنکه معیار کفر اصل نبوت نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و سلم است و خاتمیت صفتی از نبوت است. آیت الله خامنه ای می گوید اگر کسی توحید و نبوت و هیچ یک از ضروریات دین اسلام را انکار نکند و معتقد به نقصی در رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نباشد حکم به کفر و نجاست آنها نمی توان داد.(3)

آیا فرزند کافر، کافر است؟

طبق نظر فقهای امامیه، فرزند در اسلام و کفر، تابع والدین خود است. اگر پدر و مادر کافر باشند فرزند آنها نیز کافر است و اگر یکی از آنها مسلمان باشد، فرزند آنها نیز مسلمان خواهد بود. این مطلبی اجماعی بین همه فقهای امامیه است. امام خمینی می گوید این مطلب اجماع بین علمای امامیه است که فرزند به والدینش ملحق می شود و اسلام و کفر تابع آنهاست. دلیل آنها را سیره قطعیه می داند. اما سایر دلایل دیگر مثل استصحاب و تنقیح مناط استدلال تام نیستند.(4)

ص: 212

- 1- . همان، ص 118-119.
- 2- . پیروان میرزا غلام احمد که حدود یک قرن پیش در هندوستان و در قالب جماعت احمدیه ظهور کردند و سپس ادعای مهدویت و ظهور عیسی مسیح کردند.
- 3- . رساله توضیح المسائل ده مرجع، ج 1، ص 102.
- 4- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 308.

حال پرسش این است که با عنایت به تعریفی که برای کافر و ملاک های کفر ارائه کردیم چگونه فرزندى که تازه به دنیا آمده است منکر ضرورى دین می شود و آن هم با علم به انکار ضرورى دین؟ او که نمی داند منکر چیست؟ ضرورى دین کدام است؟ و علم ندارد تا بتواند بر اساس آن استنباط کند. به همین دلیل برخی فقها و علمای امامیه نقدی بر این مطلب اجماعی زده اند که قابل تأمل است. صاحب جواهر در تعلیقه ای که بر عروه الوثقی داشته می گوید حکم به طهارت ولد کافر بعید نیست. امام خمینی نیز همین نظر را دارد و به اصاله الطهاره استناد می کند، و معتقد است با تمسک به آیه فطرت، همه انسان ها فطرتاً در بدو تولد طاهر و پاک اند. پس ولد کافر نیز پاک است و جزء کفار به حساب نمی آید. (1)

ضروری دین

منظور از ضروری یک چیز، یعنی جزء لاینفک آن چیز، که برای اثبات آن چیز نیاز به استدلال ندارد و همه مردم از هر قشر و آداب و فرهنگی آن را درک و فهم می کنند. مثلاً دیوار یا سقف برای خانه از ضروریات یک خانه است. بدین معنا که اگر خانه ای دیوار یا سقف نداشته باشد دیگر به آن خانه گفته نمی شود. ضروری دین نیز چنین است، آن چیزی که قوام دین به آن است. مثلاً توحید یا نبوت قوام دین اسلام است. در قرآن، به صراحت، تعبیر «ضروری دین» نیامده، اما به مصادیق آن اشاره شده است:

(إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا). (2)

در این دو آیه خدا به صراحت می فرماید کسی که خدا و پیامبرش را منکر شود حقیقتاً کافر است. بجنوردی نیز در خصوص چیستی ضروری دین معتقد است این مسئله نیازی به استدلال و دقت ندارد و هر مسلمانی جزء دین بودنش را به راحتی درک می کند. وی می گوید:

ص: 213

1- . همان، ص 310.

2- . سوره نساء (4)، آیه 150-151؛ کسانی که به خدا و پیامبرانش کفر می ورزند، و می خواهند میان خدا و پیامبران او جدایی اندازند، و می گویند: «ما به بعضی ایمان داریم و بعضی را انکار می کنیم» و می خواهند میان این [دو]، راهی برای خود اختیار کنند * آنان در حقیقت کافرند؛ و ما برای کافران عذابی خفّ آور آماده کرده ایم.

منظور از ضروری دین چیزی است که جزء دین بودنش نیازی به استدلال و دقت نداشته باشد و جزء دین بودنش را هر مسلمانی می داند، مگر تازه مسلمانی که آگاهی و اطلاع به احکام و عقاید اسلامی نداشته یا در منطقه ای باشد که دور از شهرهای اسلامی است و با مسلمانان رفت و آمد و معاشرت هم ندارد. (1)

علامه مجلسی ضروری دین را از بدیهیات شمرده، معتقد است هر کسی که دیندار باشد از ضروریات مطلع خواهد بود:

کسی که منکر یکی از ضروریات دین اسلام باشد در حکم کفار و مخلد در نار است و ضروری دین اسلام آن است که در دین اسلام بدیهی شده و هر کس صاحب این دین باشد آن را می داند مگر نادری از افراد، مثل کسی که تازه مسلمان شده و هنوز در نزد او ضروری نشده باشد. (2)

نظر علی طالقانی، در کاشف الاسرار، علت کفر منکر ضروری را به این دلیل که انکارش موجب انکار صاحب دین خواهد شد کافر می داند. (3)

فیاض لاهیجی نیز، در گوهر مراد، ضروری دین را همانند جزء مقوم دین و لازمه دین و بلکه مساوی با پذیرش دین می داند و ضمن بدیهی عقلی دانستن دین معتقد است هر کس دین را پذیرفت به دلالت التزامی، ضروریات آن را پذیرفته است و منکر ضروری دین را کافر می داند. (4)

برخی از علما معتقدند منکر ضروری دین زمانی منجر به کفر می شود که انکارش به انکار خدا یا رسول برگردد و برخی می گویند همین که منکر ضروری دین شد کافر شمرده می شود. در این خصوص در بین علما دو نظریه استقلال و استلزام مطرح می شود که به شرح آن می پردازیم.

نظریه استقلال

اگر کسی یکی از ضروریات دین را انکار کند همین انکار او مستقلاً موجب کفر وی می شود و نیازی نیست که انکارش مستلزم انکار خدا یا رسول شود.

ص: 214

1- . محمدحسن بجنوردی، القواعد الفقهیه، ج 5، ص 367.

2- . محمدباقر مجلسی، حق الیقین، ج 2، ص 515-516.

3- . نظر علی بن سلطان طالقانی، کاشف الاسرار، ج 1، ص 40-43.

4- . فیاض لاهیجی، گوهر مراد، ص 399.

برخی از فقها، همانند صاحب جواهر، قائل به این نظریه هستند. ایشان معتقدند اگر کسی یکی از ضروریات دین مثل نماز، روزه و ... را منکر شود همین انکار او مستقلاً موجب کفر او خواهد شد. صاحب جواهر می گوید هر فردی به مجرد انکار یکی از ضروریات دین، کافر خوانده می شود. (1)

نظریه استلزام

اگر کسی یکی از ضروریات دین را انکار کند آنچه موجب کفر وی می شود این است که این انکار او باید منجر به انکار خدا یا پیامبر شود و گرنه کافر نیست. بیشتر فقها بر این نظر استوارند. سید یزدی با عبارت «بحیث يرجع انکاره الی انکار الرساله» این نظر را تأیید می کند. (2)

امام خمینی معتقد است منکر دو اصل خدا و پیامبر و همچنین منکر ضروری ای که به این دو اصل برگردد کافر است. اما در اینکه منکر ضروری که انکارش به انکار این دو اصل برگردد موجب کفر است به نظر شیخ اعظم استناد می کند و می گوید شیخ معتقد است چنین کسی به دلایل ذیل الذکر کافر است:

اولاً، اینکه اسلام به استناد آیه (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ) (3) شرعاً و عرفاً عبارت است از دینداری و آن یعنی مجموعه ای از دستورات شرعی قطعی بر بندگان.

ثانیاً، از مجموع روایات استفاده می شود کسی که شهادتین (یعنی گواهی دادن به الوهیت خدا و رسالت پیامبر) را بگوید مسلمان است. پس کسی که منکر این دو باشد کافر است. و به دلالت التزامی کسی که شهادتین را بگوید پس آنچه را که نبی آورده است را نیز قبول داشته و معتقد است. پس کسی که همه آنچه را که نبی صلی الله علیه و آله و سلم آورده یا بعضی از آنها را قبول نداشته باشد کافر است.

امام خمینی کسی را که بعضی از ما جاء به النبی صلی الله علیه و آله و سلم را قبول ندارد کافر نمی داند و می گوید:

مقضای تحقیق این است که آنچه در اسلام معتبر است که هر کس معتقد به آن باشد او را مسلمان گویند اعتقاد به اصول سه گانه یا چهارگانه است: یعنی الوهیت و توحید و نبوت و معاد (بنا بر احتمالی) و سایر قواعد عبارت است از

ص: 215

- 1- . محمد حسن نجفی، جواهر الکلام، ج 6، ص 47.
- 2- . محمد کاظم بن عبد العظیم یزدی، عروه الوثقی، ج 1، ص 37.
- 3- . سوره آل عمران (3)، آیه 19.

احکام اسلامی که در اصل اسلام و نه در حدوث و نه در بقای آن دخالتی ندارد. پس فرض اینکه کسی اعتقاد به آن اصول داشته باشد و به قوانین و احکام اسلام به خاطر شبهه ای اعتقاد نداشته باشد به گونه ای که این عدم اعتقادش به انکار اصول برنگردد مسلمان شمرده می شود. ولی اگر این عدم اعتقاد به خاطر شبهه ای یا اشکالی نباشد و انکار او به عدم اعتقاد به همه چیزهایی که نبی آورده است برگردد، باعث کفر او می شود. (1)

البته امام توضیح می دهد که ادعای مسلمانی، اعتقاد به الوهیت، توحید و نبوت است، چون بحث ما در اینجا در مقام ثبوت و واقع است وگرنه منکر ضروری حتی به بعضی از ما جاء به النبی صلی الله علیه و آله و سلم، به ویژه منکر معاد و به هر نحوی، از اینکه شبهه داشته باشد یا نه محکوم به کفر است؛ مگر اینکه در بعضی اشخاص یا بعضی اموری که به طور متعارف ایجاد شبهه می شود. (2)

آیت الله سبحانی معتقد است اگر انکار ضروری طریق عقلایی و کاشف از انکار رسالت و ترک شریعت باشد محکوم به کفر است، مگر اینکه در اثر نادانی یا عذری منکر شود. (3)

با بررسی در این دو نظریه، به دلیل اجماع علما بر نظریه استلزام و روایات فراوان در این زمینه، و اینکه انکار ضروری دین به دلیل اینکه انکارش به انکار صاحب دین برمی گردد سبب کفر است، به این نتیجه می رسیم که منکر ضروری دین به شرطی محکوم به کفر است که انکار آن به یکی از اصول سه گانه الوهیت، توحید و نبوت برگردد.

ضروری دین با علم یا بدون علم

اکثر علما و فقها معتقدند منکر ضروری دین زمانی منجر به کفر می شود که قائل آن علم به ضروری بودن آن داشته باشد وگرنه حکم به کفر نمی توان داد. موضوع کفر منکر ضروری دین از روی علم یا جهل رابطه مستقیمی با نظریه های استقلال و استلزام دارد. آن دسته از علمایی که قائل به نظریه استقلال اند به کفر منکر ضروری دین از روی جهل معتقدند و آن دسته از علمایی که قائل به نظریه استلزام اند به کفر منکر ضروری دین از روی علم معتقدند.

ص: 216

1- . روح الله موسوی خمینی، کتاب الطهاره، ج 3، ص 326-328.

2- . همان، ج 3، ص 329.

3- . جعفر سبحانی، الایمان والکفر فی الكتاب والسنة، ص 54.

دسته اول از علما معتقدند اگر کسی یکی از ضروریات دین را منکر شود حال علم به ضروری بودن آن داشته باشد یا نه منکر ضروری و کافر است. شیخ انصاری ادعا می کند که فقهای پیش از زمان مقدس اردبیلی قائل به کفر منکر ضروری دین به طور مطلق بوده اند و فرقی بین عالم بودن و جاهل بودن آن نگذاشته اند.

دسته دوم علما، همچون سید یزدی، امام خمینی، آیت الله سبحانی و ... معتقدند کسی که یکی از ضروریات دین را منکر شود، اگر بداند آنچه انکار می کند ضروری دین است، کافر محسوب می شود.

علامه طباطبایی در پاسخ به پرسشی درباره کفر مجسمه می گوید: «کسی که شهادتین را به زبان جاری کند و منکر چیزی که به عقیده خودش ضروری دین است، نباشد، مسلمان است و کافر نیست»⁽¹⁾.

به نظر می رسد اگر کسی ضروری دین را بشناسد و منکر آن باشد کافر است. این موضوع موجه است. زیرا اگر کسی که نمی داند ضروری دین چیست منکر آن شود، و حکم به کفر او بدهیم در واقع عقاب بلا بیان کرده ایم. مثلاً اگر توحید را ضروری دین بدانیم و فرد مسلمانی این موضوع را نداند و قائل به شرک شود، در این صورت او چیزی را که نمی دانسته منکر شده است. ولی اگر بداند توحید جزء ضروریات دین است، هرگز به خود اجازه انکار و شریک قائل شدن برای خدا را نمی دهد. اگر چنین کاری از او سر بزند، قطعاً از روی غرض ورزی انکار می کند. چنین فردی را می توان کافر نامید.

نتیجه

با توجه به مباحث گذشته می توان گفت، کافر کسی است که منکر الوهیت، توحید یا نبوت یا یکی از ضروریات دین باشد با دو شرط: 1. انکارش به انکار یکی از اصول سه گانه فوق برگردد؛ 2. علم به ضروری دین بودن آن داشته باشد. با ملاکی که در اینجا تعیین شد، افرادی که شهادت ظاهری به توحید، الوهیت و نبوت بدهند داخل در اسلام هستند و این موارد از ضروریات دین محسوب می شود. اما افرادی که معاد، ولایت و ... را نپذیرفتند، مؤمن تلقی نخواهند شد، ولی

ص: 217

1- . محمدحسین رخشاد، در محضر علامه طباطبایی، ص 401.

احکام اسلام بر آنها بار می شود و در دایره اسلام به شمار می آیند. لذا حمل احادیثی از این قبیل بر این دسته که خطاب به کافر شده است، از باب کفر در مقابل ایمان است، نه کفر در مقابل اسلام. به جهت اینکه در سیره اهل بیت علیهم السلام به ویژه نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و سلم این گونه است که با این دسته از افراد معامله مسلمان می کردند و از ذبیحه ایشان می خوردند و با ایشان مناکحه و معامله برقرار می کردند.

به همین دلیل، در پاسخ به افرادی چون عبدالملک بن عبدالرحمن شافعی، نویسنده کتاب الفکر التکفیری عند الشیعه؛ حقیقه ام افتراء؟، یا عبدالرحمن دمشقیه، نویسنده کتاب ظاهره التفکیر فی مذهب الشیعه (الامامیه اثنی عشریه) باید گفت اکثر مواردی را که از دیدگاه های علمای امامی مذهب در خصوص تکفیر مخالفان مذهبی در کتب خود آورده اند حمل بر کفر اعتقادی یا کفر در مقابل ایمان می کنیم. پس، این دسته از افراد، که از نظر امامیه کافر خطاب شده اند، مسلمان هستند ولی مؤمن نخواهند بود.

ص: 218

1. قرآن کریم، ترجمه: محمد مهدی فولادوند، چاپ اول، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم، 1379.
2. ابن منظور، ابی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، انتشارات دار صادر، لبنان، 1410.
3. بجنوردی، محمد حسن، القواعد الفقهیه، تحقیق: مهدی مهریزی و محمد حسین درایتی، چاپ سوم، انتشارات دلیل ما، قم، 1386.
4. بحرانی، ابن میثم، القواعد المرام فی علم الکلام، انتشارات مکتبه آیه الله مرعشی، قم، 1406.
5. بحرانی، شیخ یوسف، الحدائق الناظره فی احکام العتره الطاهره، لبنان، دار الاضواء، 1405.
6. حلّی، حسن بن یوسف، باب حادی عشر، [بی نا، بی جا، بی تا].
7. خوبی، سید ابوالقاسم، التنقیح فی شرح العروه الوثقی، انتشارات الاداب، نجف، [بی تا].
8. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن الکریم، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، انتشارات ذوی القربی، قم، 1426.
9. رخشاد، محمد حسین، در محضر علامه طباطبائی، سماء قلم، قم، 1382.
10. رساله توضیح المسائل ده مرجع، مؤسسه مطالعاتی منتظران موعود، انتشارات هاتف، 1384.
11. سبحانی، جعفر، الایمان والکفر فی الکتاب والسنه، انتشارات اعتماد، قم، 1416.
12. سید مرتضی (علم الهدی)، ابوالقاسم علی بن حسین بن موسی، الشافی فی الامامه و ابطال حجج العامه، انتشارات مؤسسه امام صادق علیه السلام، تهران، 1370.
13. سید مرتضی، ابوالقاسم علی بن حسین بن موسی، الذخیره فی علم الکلام، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، 1411.
14. سیوری حلّی (فاضل مقداد)، جمال الدین مقداد بن عبدالله، ارشاد الطالبین الی نهج المسترشدین، انتشارات مکتبه آیه الله مرعشی، قم، 1405.
15. شیخ طوسی، محمد بن حسن، الاقتصاد فیما يتعلق بالاعتقاد، الاداب، نجف، 1399.
16. شیخ طوسی، محمد بن حسن، الرسائل العشر، مؤسسه نشر اسلامی، قم، [بی تا].
17. شیخ مفید، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان، مصنفات الشیخ المفید، جلد 11 (الارشاد)، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی، قم، 1413.
18. شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان، اوائل المقالات، دانشگاه تهران، تهران، 1372.

19.-----، تصحيح الاعتقاد الاماميه، مؤتمر العالمى لالفیه الشيخ المفيد، قم،

.1371

ص: 219

20. شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، تصحيح الاعتقاد بصواب الانتقاد (شرح عقائد الصدوق)، امير، قم، 1363.
21. طالقاني، نظر علي بن سلطان، كاشف الاسرار، به كوشش: مهدي طيب، انتشارات سفينه، تهران، 1386.
22. طباطبائي يزدي، سيد محمد كاظم، العروه الوثقى، تهران، المكتبه العلميه الاسلاميه، 1358.
23. طباطبائي، محمد حسين، الميزان، مؤسسه الاعلمى للمطبوعات، بيروت، 1392.
24. عاملى جبعى (شهيد ثانى)، شيخ زين الدين، الروضه البهييه فى شرح اللمعه الدمشقيه، انتشارات علميه، قم، 1395.
25. -----، حقايق الايمان، سيد الشهداء عليه السلام، قم، 1409.
26. قرشى، سيد على اكبر، قاموس قرآن، انتشارات دار الكتب الاسلاميه، تهران، 1352.
27. قمى (شيخ صدوق)، ابو جعفر محمد بن على بن حسين بن موسى بن بابويه، الهدايه، انتشارات اعتماد، قم [بى تا].
28. كلينى، محمد بن يعقوب، اصول كافى، كتاب الايمان والكفر، ترجمه: آيه الله شيخ محمدباقر كمره اى، انتشارات اسوه، تهران، 1375.
29. لاهيجى، عبدالرزاق بن على، گوهر مراد، انتشارات سايه، تهران، 1383.
30. متقى هندی، علاء الدين على بن حسام، كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال، دار الكتب العلميه، لبنان، 1425.
31. مجلسى، محمد باقر، بحار الانوار، بيروت، دار احياء التراث العربى، 1403.
32. -----، حق اليقين، انتشارات اسلاميه، تهران، [بى تا].
33. -----، مرآه العقول فى شرح اخبار آل الرسول، انتشارات دار الكتب الاسلاميه، تهران، 1370.
34. محمدى، على، شرح كشف المراد، قم، دار الفكر، 1376.
35. مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، الجمل والنصره لسيد العتره فى حرب البصره، تحقيق: سيد على ميرشريفى، مكتب اعلام الاسلامى، قم، 1374.
36. مقدس اردبيلى، احمد، مجمع الفائده والبرهان فى شرح ارشاد الاذهان، مؤسسه نشر اسلامى وابسته به جامعه مدرسین، قم، 1362.
37. موسوى خمينى، روح الله، كتاب الطهاره، الاداب، نجف، 1389.
38. -----، تحرير الوسيله، مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى، تهران، 1379.

39.-----، توضیح المسائل، انتشارات اسلامی، قم، [بی تا].

ص: 220

40. موسوی خوانساری، میرزا محمدباقر، روضات الجنات فی احوال العلماء والسادات، انتشارات اسماعیلیان، تهران، 1390.

41. نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، دار احیاء التراث العربی، بیروت، 1981.

42. نصیر الدین طوسی، ابو جعفر محمد بن محمد بن حسن، قواعد العقائد، تحقیق: علی ربانی گلپایگانی، لجنه اداره الحوزه العلمیه، قم، 1416.

43. یزدی، محمد کاظم بن عبد العظیم، عروه الوثقی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، 1380.

ص: 221

چکیده

کفر و ایمان معیار اصلی ادیان آسمانی، از جمله دین اسلام، در نوع تعامل یا تقابل مذهبی میان افراد است. معیارهای اصلی کفر و ایمان تا آنجا که به متون اصیل دینی مربوط می شود، برای تمام پیروان حجیت تام و تمام دارد؛ اما از آنجایی که شرح و تفصیل آن همانند سایر آموزه های دینی، به عهده رهبران و علمای دینی است، نمی توان تمامی آن تفاسیر را به عنوان حجت دینی پذیرفت. به خصوص آنکه اختلاف نظر در این زمینه فراوان است و رویکردهای افراطی و تقریبی ناشی از شرایط گوناگون، بسیاری مواقع انحراف جدی در تفسیر آموزه های دینی در خصوص کفر و ایمان به وجود آورده است، تا جایی که برخی با محدود کردن دایره ایمان، بسیاری از مسلمانان را کافر می دانند و برخی نیز با رویکرد تقریبی، اطلاق کفر به معنای مصطلح را حتی بر غیر مسلمانان نیز مناسب نمی دانند. در این میان، بسیاری از علمای مکتب دیوبندیه که نگران وحدت مسلمانان و توسعه اسلام هستند، می کوشند در رویکرد اعتدالی با دیگر مسلمانان، بیشترین احتیاط را در تکفیر مسلمانان داشته باشند. اما در عین حال این مکتب خاستگاه فکری جریان های گوناگون اسلامی به شمار می آید که برخی از آنها از افراطی ترین مکتب های تکفیری به شمار می آیند.

کلیدواژه ها: تکفیر، اهل قبله، دیوبندیان، ایمان، کفر.

ص: 223

تعریف و گستره ایمان و شناخت معیارهای کفر و اسلام مهم ترین مباحث متکلمان و اساسی ترین دغدغه های علمای مذاهب اسلامی به شمار می آید که هر کدام بر اساس مبانی خاص خود به شرح و بسط آن پرداخته اند. در این میان رویکردهای مختلف علمای اسلامی در سعه و ضیق دایره ایمان و کفر مهم ترین عامل تأثیرگذار در میزان تعامل یا تقابل مسلمانان با همدیگر به شمار می آید؛ برخی افراد و گروه های انحصارطلب مشتاق تضییق دایره ایمان و توسعه زمینه های کفر هستند، تا جایی که کسی جز خود را مسلمان واقعی نمی پندارند. تمایل آنها در تبدیل جهان اسلام به جولانگاه انحصاری خود، و ناتوانی آنها در رویارویی عالمانه با اندیشه های دیگران باعث شده است با ابزار تکفیر و بیرون راندن دیگران از دایره اسلام، از راه اعمال خشونت و کشتار مخالفان اهداف خود را دنبال کنند. متأسفانه خطرسازی جدی این جریان ها برای وحدت جهان اسلام و ارائه چهره نامطلوب از اسلام و مسلمانان برای مردم جهان بر اثر عمل کردهای نادرست آنها، باعث شده است بسیاری از بدخواهان درصدد استفاده ابزاری از این گروه ها برای ضربه زدن به اسلام و مسلمانان برآیند.

اما کم نیستند کسانی که با تفسیر واقع بینانه تری از آموزه های اسلامی مسیر عکس گروه های پیشین را پیموده اند و با توسعه دایره ایمان و محدود دانستن بسترهای کفر، ضمن آنکه خدمت بزرگی به وحدت جهان اسلام کرده اند، زمینه سوء استفاده دیگران را نیز تا اندازه ای محدود کرده اند. علمای مکتب «دیوبندیه» که آرای آنها در تکفیر اهل قبله در این نوشتار بررسی می شود، از جمله کسانی هستند که تا اندازه زیادی با رویکرد دوم، بحث کفر و ایمان را مطرح کرده اند.

«دیوبندیه» منسوب به مدرسه دارالعلوم دیوبند است. «دیوبند» شهر کوچکی است از توابع «سهارنپور»، در نود مایلی شمال شرقی دهلی از توابع ایالت «اوتارپرادش» هند،⁽¹⁾

با مرکزیت شهر تاریخی «لکنهو»⁽²⁾ (Lucknow) به سبب تأسیس مدرسه دارالعلوم در آن، در اواخر قرن سیزدهم،

ص: 224

1- محمد طیب قاسمی، گزارش سفر افغانستان در پرتو پیوستگی های دینی و عرفانی دارالعلوم دیوبند، ص 30-32؛ طالب الرحمن، الدیوبندیه تعریفها، عقائدها، ص 21.

2- نک.:: تحقیقاتی درباره هند، ج 1، ص 199-202، ج 5، ص 7، به نقل از: جمعی از نویسندگان، فرق تسنن، ص 676، «پاورقی». در وجه نام گذاری «دیوبند» می توان گفت که نام این روستا ابتدا از بتی به نام «کابی دیبی» گرفته شده و «دیبی بن» نامیده شده است، سپس به «وپین»، یا «دیین» یا «دیو و بن» تغییر یافته و در نهایت به صورت «دیوبند» (deoband) در آمده است؛ محمد طیب قاسمی، گزارش سفر افغانستان، ص 30؛ ناظر احسن گیلانی، سیری در زندگی حضرت امام مولانا محمد قاسم نانوتوی، ص 43، «پاورقی».

دیوبند عظمت روزافزون و شهرت جهانی یافت و از آن زمان مرکز علوم و معارف و فرهنگ دینی بوده است. (1)

مدرسه دارالعلوم در 15 محرم 1283 به دست شیخ محمد قاسم نانوتوی و با همکاری شیخ رشید احمد گنگوهی تأسیس شد. (2) این مدرسه به سرعت توسعه یافت و طلابی از ترکستان، روسیه، چین، ایران، افغانستان و سایر ممالک اسلامی به دیوبند آمدند. (3)

دیری نگذشت که مدارس فراوان وابسته به آن در مناطق گوناگون شبه قاره هند، افغانستان و احياناً برخی کشورهای دیگر، مراکز مهمی برای تحصیل علوم دینی جوانان اهل سنت شد و فارغ التحصیلان آن، که به ده ها هزار نفر بالغ می شود، در قالب جریان های گوناگون تبلیغی، سیاسی و نظامی و راه انداختن مراکز آموزشی بر گستره آن بیش از پیش افزودند. اهمیت این مدرسه تا آنجا افزایش یافت که نزد اهل سنت به «الآزهر» هند معروف شد و بلکه از جهاتی بالاتر از آن نیز هست. (4)

از نظر مذهبی و اعتقادی، علمای دیوبند فرقه ای از اهل سنت و جماعت، پیرو مذهب فقهی حنفی، مکتب کلامی ماتریدی- اشعری هستند و در سیر و سلوک از طرق گوناگون صوفیه همانند چشتیه، سهروردیه، نقشبندیه و قادریه پیروی می کنند. خلیل احمد سهارنپوری می گوید: «ما و مشایخ ما در فروع مقلد ابوحنیفه، در اعتقاد و اصول پیرو اشعری و ماتریدی و در طریقت منتسب به طرق صوفیه (نقش بندیه، چشتیه، قادریه و سهروردیه) هستیم». (5)

ص: 225

1- . محمد طیب قاسمی، گزارش سفر افغانستان، ص 30-32؛ طالب الرحمان، الادیوبندیه، ص 21.

2- . همان، ص 21.

3- . نک.: ناظر احسن گیلانی، سیری در زندگی نانوتوی، ص 43.

4- . نک.: عبدالرب میرزا، «ضوء علی قصه تأسیس جامعہ دارالعلوم/ دیوبند (الهند)»، الداعی، ش 5، ص 30، 1427.

5- . خلیل احمد سهارنپوری، المهند علی المفند، ص 29: «أنا بحمداله و مشایخنا - رضوان الله علیهم أجمعین - و جمیع طائفتنا مقلدون لقدوه الأنام و ذروه الإسلام الإمام الهمام الأعظم أبي حنيفة النعمان - رضی الله تعالی عنه - فی الفروع، و متبعون للإمام الهمام أبي الحسن الأشعری و الإمام الهمام أبي منصور الماتریدی - رضی الله عنهما - فی الاعتقاد و الأصول، و منتسبون من طرق الصوفیه إلى الطریقه العلیه المنسوبه إلى الساده النقشبندیه، و الطریقه الزکیه المنسوبه إلى الساده الجشتیه، و إلى الطریقه البهیة المنسوبه إلى الساده القادریه، و إلى الطریقه المرضیه المنسوبه إلى الساده السهروردیه، رضی الله عنهم إجمعین»؛ نک.: محمد طیب قاسمی، «علما دیوبند اتجاههم الدینی و مزاجهم المذهبی»، www.darululoom-deoband.com؛ حماد جهنی، الموسوعه المیسره فی الادیان و المذاهب و الاحزاب المعاصره، ج 1، ص 310-312.

از نظر فکری، دیوبندیان بیشتر به شاه ولی الله دهلوی (متوفای 1176 ه.ق.) وابستگی دارند(1)

و اندیشه های او را معیار اصلی در فهم، نشر و تعلیم کتاب و سنت می دانند.(2) در اصول فقه مقلد شیخ محمد قاسم نانوتوی (مؤسس دارالعلوم دیوبند) هستند و در فروعات فقهی از شیخ رشید احمد گنگوهی، پیروی می کنند.(3) فناء در عبادت و محبت به رسول الله را از حاج امدادالله مکی، جمع بین تزکیه و تقید کامل به شریعت را از شیخ احمد بن عبدالأحد، معروف به احمد سرهندی («مجدد الف ثانی»)، و امام سید احمد بن عرفان آموخته اند.(4)

بنابراین، ویژگی مهم این مکتب، که تا اندازه ای آن را از سایر حنفیان جدا می کند، در رویکرد اعتدالی و جامعیت مبانی فکری و اعتقادی آن است که بر مبنای نوعی تفکر کلامی- فقهی، در چارچوب فقه حنفی و کلام ماتریدی- اشعری و با تأثیر از افکار شاه ولی الله دهلوی و تصوف احمد سرهندی، به وجود آمده است.

احمد سرهندی، شاه ولی الله دهلوی، عبدالحق محدث دهلوی، سید احمد عرفان بریلوی، شاه اسماعیل دهلوی و حاج امدادالله مکی، مهم ترین شخصیت های تأثیرگذار و مورد احترام دیوبندیان به شمار می آیند. بزرگان دیوبندیه نیز عبارت اند از: محمد قاسم نانوتوی، احمد رشید گنگوهی، محمود حسن، انورشاه کشمیری، حسین احمد مدنی، خلیل احمد سهارنپوری، ابوالحسن ندوی و غیره.

با وجود برخی شباهت های فکری میان دیوبندیه با جریان افراطی وهابیت، اختلافات آنها در مسائل اعتقادی نیز کم نیست تا جایی که باعث شده است آنها به نقد، توهین و چه بسا تکفیر یکدیگر پردازند(5) و کتاب های زیادی در رد همدیگر بنویسند.(6) با توجه به گسترش جریان های

ص: 226

-
- 1- . رحمت الله ندوی، اشرف علی التهانوی حکیم الأمه و شیخ مشایخ العصر، ص 30.
 - 2- . «الجامعه الإسلامیه دارالعلوم دیوبند الهند ف-ی س ---ط-ور»، <http://www.darululoom-deoband.com>.
 - 3- . نک.: طالب الرحمن، الادیوبندیه، ص 9، 24 و 26.
 - 4- . نک.: محمد طیب قاسمی، «علما دیوبند اتجاههم الدینی- تأسیس الجامعه الإسلامیه»، <http://www.darululoom-deoband.com>
 - 5- . محمد مسعود احمد، الشیخ احمد رضا خان البریلوی و شیئی من حیاته، و افکاره و خدماته، ص 16.
 - 6- . از جمله سلفیان شبه قاره در منابع زیر به نقد و طرد دیوبندیان پرداخته اند: نک.: ابوالمکرم بن عبدالجلیل، الإمام محمد بن عبدالوهاب بین مؤیدیها و معارضیها فی شبه القاره الهندیه، ص 13 و صفحات دیگر؛ شمس الدین سلفی افغانی، الماتریدیه و موقفها من الأسماء والصفات، ج 1، ص 369 و صفحات دیگر.

تندروی تکفیری میان مسلمانان، حمایت جدی وهابیت از آنها و خطرسازی آنها برای امت اسلامی و کل جهان، از یک سو، و تأکید علمای بزرگ دیوبند بر تقریب مذاهب و وحدت اسلامی و مخالفت آنها با اختلاف افکنی میان مسلمانان از راه ترور، تکفیر و کشتار مسلمانان، از سوی دیگر، آشنایی با دیدگاه دیوبندیان در زمینه تکفیر، اهمیت زیادی می یابد. به خصوص آنکه تاکنون پژوهشی درباره آرای علمای دیوبند راجع به تکفیر اهل قبله صورت نگرفته است. از آن طرف، برخی جریان های تندروی جدید همانند سپاه صحابه، لشکر جهنگوی و غیره، که در چند سال اخیر در منطقه به وجود آمده اند و از حمایت جدی وهابیت نیز برخوردارند، وابستگی هایی نیز به مکتب دیوبندیه دارند که در صورت اثبات وابستگی کامل، انحراف اساسی در رویکرد اصلی علمای دیوبند را نشان می دهد.

ماهیت و ارکان ایمان و کفر از نگاه علمای دیوبند

در تعریف ایمان، ارکان و شرایط آن، اختلاف نظر فراوانی میان متکلمان اسلامی وجود دارد که بحث مفصل آن در منابع کلامی مطرح شده است. از مهم ترین مباحث در این زمینه این است که آیا ایمان فقط تصدیق قلبی است، یا اقرار زبانی به تنهایی کفایت می کند، یا آنکه اقرار زبانی و تصدیق قلبی هر دو نیاز است؛ و مهم تر از همه اینکه آیا عمل به آموزه های دینی نیز شرط ایمان است؟ آیا امکان افزایش یا کاهش ایمان وجود دارد، یا نه؟ نقش عمل در ایمان و زیادی یا نقصان ایمان بر اثر آن، در بحث تکفیر مسلمانان کاربرد زیادی دارد؛ زیرا مهم ترین عامل در رویکرد جریان های تکفیری به همین بعد از ایمان باز می گردد و آنها با ارزیابی رفتار مسلمانان بر مبنای توحید، فکر می کنند برخی عمل کردها با حقیقت توحید و ایمان واقعی ناسازگار است؛ بر همین مبنا تکفیر و کشتن برخی مسلمانان را توجیه می کنند. در حالی که در خصوص مسائل فوق، به ویژه دخالت عمل در حقیقت ایمان، دیدگاه های متفاوتی میان علمای شیعه و اهل سنت وجود دارد. حتی بسیاری از کسانی که عمل را رکن ایمان می دانند، تفاسیر خاصی از آن دارند که در بیشتر موارد به تکفیر فرد نمی انجامد. از جمله میان اهل سنت، بیشتر حنفیان و از جمله شخص ابوحنیفه، ایمان را به معنای اقرار زبانی دانسته اند و عمل را جزء ایمان قرار نداده اند، بلکه گفته اند

عمل فقط در تقویت ایمان نقش دارد. (1) بر این اساس، زمینه ای برای تکفیر دیگران نیز وجود نخواهد داشت، اما در عین حال نقل شده است که ابوحنیفه حداقل فرقه جهمیه و همین طور قائلان به خلق قرآن را تکفیر کرده است. (2) در صورت صحت چنین انتسابی، هر چند ممکن است این تکفیرها ناشی از اختلافات اعتقادی درباره خلق قرآن و امثال آن بوده باشد، اما گرایش هر چند ضعیف ابوحنیفه به تکفیر را می رساند.

دیوبندیان درباره ماهیت ایمان و کفر دیدگاه های متفاوتی دارند که بسیاری از آنها در نهایت به دیدگاه واحدی بر می گردد؛ از جمله نانوتوی، بنیان گذار مکتب دیوبندیه، کیفیت ایمانی را به حالت متوسط میان قوه علمی و قوه عملی تفسیر کرده است؛ به این بیان که عمل بدون علم و اراده در تحقق ایمان کافی نیست، همان طوری که علم و اراده بدون عمل نیز بی فایده است. بنابراین، ایمان از راه انجام عمل همراه با اراده و علم به حقانیت دین و درستی آن اعمال محقق می شود. (3) در نتیجه، هر چند حقیقت ایمان و کفر هیچ گاه با هم جمع نمی شوند، زیرا امکان ندارد کسی در عین

ص: 228

1- . نک.: انور شاه کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 129: «و إمامنا و إن لم يجعل الأعمال جزءاً، لکنه اهتم بها و حرّض علیها، و جعلها أسباباً ساریه فی نماء الإيمان».

2- . همو، افکار الملحدین فی ضروریات الدین، ص 39-42: «و قال ابن اَبی حاتم الحافظ ثنا أحمد بن محمد بن مسلم ثنا علی ابن الحسن الکراعی قال: قال أبو یوسف: ناظرت أبا حنیفه سته أشهر فاتفق رأینا علی أن من قال: القرآن مخلوق فهو کافر». قلت (الکشمیری): و فی المسایره، ص 214: إن أبا حنیفه رحمه الله قال لجهم: أخرج عنی یا کافر. و فی الرساله التسعینیه للحافظ ابن تیمیه باسناد عن محمد قال: قال أبو حنیفه رحمه الله: لعن الله عمرو بن عبید. ثم حمل فی المسایره قوله لجهم علی التأویل، و هذا غیر ظاهر، کیف و قد ورد الوعید الشدید فی إکفار المسلم. فحاشا جناب الإمام رحمه الله عن ذلك لو لم یکن عنده کافراً».

3- . محمد قاسم نانوتوی، آب حیات، ص 156-157: «بالجمله باین نظر که نیت خاص منجمله ارادات هی جو قوت عملیه ارادیه هی سی متصور هی یون سمجه می آتا هی که اراده عام اور نیت عامه بهی جس کو ایمان کھیٹی اراده اور قوت عملیه هی کا کام هوگا اور ظاهر هی که تسلیم و اذعان جو مشهور تفسیرات ایمانی می سی هی بی اراده متصور نهی خود اراده کهو یا ملزوم اراده کهو اس لئی خواه معخواه یون کهنا پری گا که هر چند کیفیت ایمانی کی تحقق می کیفیت علمیه او قوت عملیه کو برابر ایساهی دخل هی جیسی حوادث می مبدأ حدوث اعنی لازم ذات واسطه فی العروض اور معروض کو دخل هوتاهی - مگر باین نظر کبھی اتصاف فاعلی مقصود هوتا هی او کبھی اتصاف مفعولی پهر جس کا اتصاف مقصود بالذات هوتاهی - صفت متوسطه اسی کی صفت هوجاتی هی - اور اس اعتبار سی دو سری پر اُس کا حمل اور دو سری کی طرف اس کا انتساب جائز نهین هوتا - چنانچه تقریر منع تصادق مصدر مبنی للفاعل اور مبنی للمفعول می یه بات واضح هوچکی هی اور یهان اتصاف مفعولی اعنی اتصاف قوت عملیه و قوت ارادیه بالکیفیه المعلومه مقصود هی تو لاجرم ایمان احوال قوت عملیه می سی هوگا، یه تقریر حسب دلخواه اهل زمانه تهی».

ایمان نشانه های کفر را نیز داشته باشد یا بر عکس، اما این سخن به معنای یکسان بودن ایمان تمام افراد نیست، بلکه ایمان و همین طور کفر مراتب گوناگونی دارد. (1)

خلیل احمد سهارنپوری در این مورد سه دیدگاه را طرح کرده است؛ در موردی گفته است، هر چند از برخی احادیث دخالت عمل در حقیقت ایمان به دست می آید، اما به اتفاق جمیع اهل سنت، اعم از متکلمان، فقها و محدثان و همین طور مطابق احادیث نبوی، از جمله: «هر کسی دوستی و دشمنی و اعطا و منعش برای خدا باشد، ایمانش کامل گردیده است»، اعمال شرعی و همین طور رفتارهای اخلاقی انسان جزء ایمان نیستند، بلکه فقط در کمال ایمان دخالت دارند. (2)

اما وی در مورد دیگر، با استناد به احادیثی، معتقد است فقط برخی اعمال مکمل ایمان اند و بقیه آن همانند نماز، زکات، روزه ماه رمضان، پرداخت خمس و حسن خلق، حقیقت ایمان را شکل می دهند. (3)

در نظریه سوم، سهارنپوری مطلق عمل را در حقیقت ایمان داخل دانسته است؛ از جمله

ص: 229

1- . همان، ص 173-179، ص 174: «بالجملة ایمان لوازم ماهیت انسانی می سی هی مگر غشاه کفر نور ایمان کو ایسی طرح ساتر هو گیاهی جیسی آفتاب کو حجاب»؛ ص 175-176: «تضاد و تنافی کفر و ایمان باعتبار اصل حقیقت تو هو هی نهی... بالجملة ما بین ایمان و کفر تضاد هی مگر چونکه حقیقت ایمان و کفر ایک محبت هی اور محبتین باعتبار ذات متضاد نهی اور ایسی هی باعتبار فاعل تو لا-جرم به تضاد باعتبار مفعول هو گا»؛ ص 179: «که تضاد ایمان و کفر مسلم هی پر اضداد کثیرالمراتب می هر مرتبه کیف ما اتفق دو سری ضد کی هر هر متبه کامضاد نهی».

2- . نک.: خلیل احمد سهارنپوری، بذل المجهود، ج 18، ص 200-201: «حدثنا أحمد بن حنبل، نا وکیع، نا سفیان عن أبي الزبير، عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بين العبد وبين الكفر أي الموصول بينهما (ترك الصلاة) فجعل ترك الصلاة ككفرًا فثبت به أيضاً أن العمل داخل في الإسلام ولكن اتفق جميع أهل السنه من المحدثين والفقهاء والمتكلمين أن الأعمال غير داخله في الإيمان باعتبار كونها جزء منه فإذا ترك عملاً من أعمال الإسلام زال عنه الإيمان ويكون ككفرًا حقيقاً بل اتفقوا على أن الأعمال شرط لكمال الإيمان فإذا ترك عملاً من الأعمال المفروضه غير منكر لا يكون ككفرًا بل يكون فاسقاً»؛ ص 204: «و أما بالنظر إلى ما عندنا فالإيمان هو الإقرار فقط فمن أقر أجريت عليه الأحكام في الدنيا ولم يحكم عليه بكفر إلا إن اقترن به فعل يدل على كفره كالسجود للصوم»؛ عبدالغنى قاسمى، فکُ القيود عن کتاب فتح المعبود في بيان هفوات في کتاب بذل المجهود، ص 15-17.

3- . نک.: خلیل احمد سهارنپوری، بذل المجهود، ج 18، ص 200-201: «حدثنا أحمد بن حنبل، حدثني يحيى بن سعيد، عن شعبه حدثني أبو حزه قال: سمعت ابن عباس قال: إن وفد عبد القيس لما قدموا على رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرهم بالإيمان بالله قال: أتدرون ما الإيمان بالله قالوا: الله ورسوله أعلم، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هو (شهادة أن لا إله إلا الله و أن محمداً رسول الله) أى إقرار التوحيد و الرساله بصميم الاعتقاد (و إقام الصلاة و إيتاء الزكاه و صوم رمضا و أن تعطوا الخمس من المغنم) فبين رسول الله صلى الله عليه وسلم الإيمان و فسره بالشهادة و إيتاء هذه الأفعال من الصلاة و الصوم و غيرها فثبت أن الأعمال من اللسان و الجوارح داخله في الإيمان»؛ ص 202: «حدثنا مؤمل بن الفضل، نا محمد بن شعيب بن شابور عن يحيى بن الحارث عن القاسم، عن أبي أمامه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: من أحب لله و أبغض لله و أعطى لله و منع لله أى من فعل ذلك الأفعال الصادرة من القلب و الجوارح خالصاً لوجه الله تعالى (فقد استكمل الإيمان) فهذا الحديث يدل على أن هذه الأعمال مكملات للإيمان و أجزاء لكمالها».

وی با استناد به حدیث منقول از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم کہ: «ایمان هفتاد و چند جزء دارد، برترین آن گفتن لا إله إلا الله است و پایین ترین مرتبه آن برداشتن پاره استخوان از مسیر راه»، تمام اعمال اعم از زبانی، جوارحی یا قلبی را داخل در ایمان می داند. بنابراین، هر گاه اعمال مذهبی ترک شود یا ناقص انجام شود، به اصل ایمان ضربه می زند. (1)

اشرف علی تھانوی و برخی دیگر اصول اسلام را پنج چیز می دانند: اعتقاد جزمی به معبود نبودن غیر خداوند تعالی، بنده و رسول الاهی دانستن حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم، برپا داشتن فریضه نماز، پرداخت زکات، انجام فریضه حج و روزه ماه مبارک رمضان. (2)

بر این اساس، ایمان را نیز به «تصدیق قلبی، اقرار زبانی، التزام عملی به تمامی آنچه از سوی پیامبر آمده است و تبری از هر دینی غیر از اسلام» تعریف کرده اند. (3)

با این تفاوت کہ تصدیق رکن اصلی ایمان است و بدون آن

ص: 230

1- . خلیل احمد سہارنپوری، بذل المجہود، ص 199 و عبدالغنی قاسمی، فک القیود عن کتاب فتح المعبود فی بیان ہفوات فی کتاب بذل المجہود: «قال الإمام ابوداؤد: حدثنا موسی بن إسماعیل حدثنا حماد أخبرنا سہیل بن أبی صالح عن عبد اللہ بن دینار عن أبی صالح عن أبی ہریرہ أن رسول اللہ صلی اللہ علیہ و سلم قال الإیمان بضع و سبعون أفضلها قول لا إله إلا اللہ و أدناها إمامہ العظم عن الطریق والحياء شعبہ من الإیمان؛ قال الشيخ (سہارنپوری) فی شرحہ للحديث الأول: ... و هذا الحديث يدل بظاهر علی أن الأعمال داخلہ فی الإیمان سواء كان من أعمال الجوارح أو القلب فإذا ترک الأعمال أو نقص فیها یضرہ ذلك»؛ البتہ ایشان این سخنان را پیش از دیدگاہ اولی بیان کرده است و در نہایت نظرش همان است کہ بہ عنوان اجماع اہل سنت آورده است.

2- . نک: اشرف علی تھانوی، و دیگران، منتخب عام فہم ایک ہزار حدیث، ص 40: «اسلام کی بنیادی... پانچ چیزیں نبی کریم صلی اللہ علیہ و سلم نی ارشاد فرمایا! "اسلام کی بنیاد پانچ چیزوں پر ہی - 1. اس بات کی (صدق دل کی ساتھ) گواہی دینا کہ اللہ کی سوا کوئی معبود نہی اور محمد صلی اللہ علیہ و سلم کی بندی اور اس کی رسول ہی اور؛ 2. نماز قائم کرنا اور؛ 3. زکوہ ادا کرنا اور؛ 4. حج کرنا اور؛ 5. رمضان کی روزی رکھنا- (بخاری و مسلم)»؛ کفایت اللہ دہلوی، تعلیم الإسلام بر اساس فقہ مذهب حنفی، ص 35.

3- . انور شاہ کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 139: «أن الإیمان عند الإمام رحمہ اللہ تعالی إرادة علی إطاعہ النبی صلی اللہ علیہ و سلم بجمیع ما جاء بہ»؛ ص 126: «فأقول: إنَّ الجزء الذي یمتاز بہ الإیمان والكفر، هو التزام الطاعہ مع الردع والتبری عن دین سواہ، فإذا التزم الطاعہ فقد خرج عن ضلالہ الكفر ودخل فی ہدی الإسلام»؛ و ص 143: «ولیعلم أن الإیمان هو التصدیق بكل ما جاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ و سلم وإن لم یکن متواتراً، والتزام أحكامہ، والتبرؤ من کل دین سواہ. ومن قصّره من المتکلمین علی الضروریات، فلأن موضوع فہم هو القطعی، لا أن المؤمن بہ هو القطعی فقط. نعم، التکفیر عندهم إنما یكون بجحوده فقط». عبید اللہ مبارکفوری، مرعاه المفاتیح، ج 1، ص 172-175، ص 172-173: «و یظہر من ألفاظ أحادیث الباب أن کلمتی الشہادتین بمجردهما تعصم من أتى بہما و یصیر بذلک مسلماً، فإذا دخل فی الإسلام فإن أقام الصلاہ و آتی الزکاہ و قام بشرائع و یقیموا الصلاہ و یؤتوا الزکاہ، فإذا فعلوا ذلك عصموا منی دماءہم و أموالہم إلا بحق الذسلاہ، و حسابہم علی اللہ ... و إن بشیئ من ہذہ الأركان فإن كانوا جماعہ لہم منعہ قوتلوا»؛ ص 174-175: «و عن أنس أنه قال: قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و سلم: "من صلی صلاتنا، و استقبل قبلتنا، و أكل ذبیحتنا فذلک المسلم الذی لہ ذمہ اللہ و ذمہ رسولہ"؛ و فی الحدیث رد علی المرجئہ فی قولہم: إن الإیمان غیر مفتقر إلى الأعمال، و فیہ تنبیہ علی أن الأعمال من

الإيمان، والحديث موافق لقوله تعالى: (فإن تابوا وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة فخلوا سبيلهم) (سوره توبه (9)، آيه (5)).

هیچ گونه ایمانی محقق نمی شود، اما اعمال به منزله اجزا می ماند که با فقدان آنها ایمان ناقص است، هرچند کاملاً از بین نمی روند. (1) طبق این بیان، عمل فقط در زیادی و نقصان ایمان دخالت دارد نه در اصل آن؛ زیرا کسی که اعمال را کامل تر انجام دهد از ایمان بیشتر و بالاتری برخوردار است، برخلاف فردی که عمل کمتر یا ناقصی انجام می دهد که قهراً از مرتبه پایین تر ایمان برخوردار خواهد بود. (2) به همین دلیل، برخی افراد شناخت یقینی را نیز در تحقق ایمان لازم نمی دانند؛ (3)

زیرا معتقدند ایمان عبارت است از تصدیق اختیاری و اقرار زبانی؛ (4)

و معرفت جزء ایمان نیست، بلکه از مقدمات ایمان است. (5)

اما محمد یوسف کاندهلوی، یکی دیگر از علمای دیوبند، هم عمل و هم یقین را رکن ایمان قرار داده، در تعریف آن آورده است: «هو التصدیق بكل ما أخبر به الرسول صلی الله علیه و سلم تصدیقا محضاً بغير مشاهده ثقه به، و یقیناً علیه مع إقرار اللسان، و عمل الجوارح». (6)

محمد طیب قاسمی، فرزند محمد قاسم نانوتوی مؤسس، دیدگاه های متفاوت علمای دیوبند در ماهیت ایمان و کم یا زیاد شدن آن را ناشی از اختلاف مبانی کلامی اشعری و ماتریدی در این خصوص می داند. زیرا اشعری نقص و زیادی ایمان را نمی پذیرد، برخلاف ماتریدی که آن را قبول دارد. اما در مجموع افزایش یا کاهش ایمان از نگاه قاسمی، به دو معنا می تواند باشد: کمی و کیفی؛ نقص و زیادی کمی به ارکان اصلی ایمان مربوط است که عبارت اند از: «ایمان به خدا، رسول، کتاب های آسمانی، فرشتگان، قضا و قدر، عالم آخرت و مبعوث شدن تمام مردم در روز قیامت». از نظر وی، بحث در نقص و زیادی اعمال قطعاً ناظر به اجزای اصلی فوق، یعنی افزایش و کاهش

ص: 231

1- . شبر احمد عثمانی، فتح الملهم، ج 1، ص 416: «قلنا: لا یبعد أن یعد العمل من الإیمان، لأنه مکمل له و متمم، كما یقال: الرأس و الیدان من الإنسان، و معلوم أنه یخرج عن کونه إنساناً بعدم الرأس، و لا یخرج عنه بکونه مقطوع الید، ... فالتصدیق بالقلب من الإیمان کالرأس من وجود الإنسان؛ إذ ینعدم بعده، و بقیه الطاعات کالأطراف بعضها أعلى من بعض».

2- . عبدالغنی قاسمی، فک القیود، ص 18-20: «فقد ظهر عندنا من خلال هذه النصوص من کلام الشیخ السهارنفوری رحمه الله فی تعریفه للإیمان و من خلال شرحه للأحادیث أن الإیمان إعتقاد بالقلب و قول باللسان و عمل بالجوارح، فالأعمال الظاهره و الباطنه داخله فی مسمى الإیمان فی ذاته و حقیقته، و لا یقولون إنها زائده عن ذات الإیمان، و یقولون أن الإیمان یزید و ینقص یزید بالطاعه و ینقص بالمعصیه».

3- . انور شاه کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 142: «وقال المعتزله: إن المعرفة الحقه الیقینیه شرط للإیمان كما مر، لأنه لا إیمان عندهم إلا بالاستدلال المفید للقطع. و عندنا یکفی له الجزم و إن حصل بالتقلید، والاستدلال غیر ضروری».

4- . عبدالحی لکهنوی، الرفع و التکمیل فی الجرح و التعدیل، ص 36: «واهل السنه یقولون لا- تکفی فی الایمان المعرفة بل لا بد من التصدیق الاختیاری مع الاقرار اللسانی و ان الطاعات مفیده و المعاصی مضره مع الایمان توصل صاحبها الی دار الخسران».

5- . انور شاه کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 142: «المعرفة أقرب من العلم و لیست بإیمان، بل هی من مقدماته».

6- . نک: محمد یوسف کاندهلوی، الاحادیث المنتخبه فی الصفات الستة للدعوه الی الله، ص 21.

کمی ایمان نیست؛ زیرا ماتریدی و اشعری هر دو معتقدند که اگر یکی از آن اجزا کم شود یا نقصی در آن به وجود بیاید، اصل ایمان از بین می رود، نه اینکه شخص مرتبه ضعیف ایمان را داشته باشد. بنابراین، تنها نقص و زیادی کیفی ایمان باقی می ماند؛ به این معنا که پس از تکمیل اجزای ایمان ممکن است کیفیت آن، که بیشتر مربوط به تکالیف فرعی می شود، زیادت و نقصان پیدا کند. مبنای این زیادت و نقصان نیز به حسن و قبح اعمال مربوط می شود، زیرا حسن و قبح از مظاهر ایمان است و هرچه حسن اعمال زیاد باشد، باعث افزایش ایمان و یقین انسان می شود و برعکس اگر قبح اعمال غلبه یابد، طبعاً نقص ایمان و کاهش یقین را در پی خواهد داشت. بنابراین، اعتقاد ماتریدی به امکان زیادت و نقص در ایمان ناظر به کیفیت ایمان است، در حالی که انکار آن از سوی اشعری به کمیت ایمان مربوط می شود. پس اختلاف در جزئیت و عدم جزئیت اعمال و همین طور اختلاف در اینکه آیا ایمان قابل زیاده و نقصان است یا نه، بیشتر صوری و لفظی است؛ (1)

ص: 232

1- . نک. : محمد طیب قاسمی، علماء دیوبند عقیده و منهج، ص 221-222: «الماتریدیه و الأشعریه یجتمعان علی قاسم مشترک: الموقف الذی طرحناه يجعل الأشعریه و الماتریدیه یجتمعان علی القاسم المشترک فی قضیه الحسن والقبح فی کل من الأصول والفروع. وذلك الشمول والتوافق والاتحاد والتوازن هو الذی یضعه علماء دیوبند نصب أعینهم فی شأن القضايا الکلامیه. وبذلك فیعود الخلاف بین الطائفتین نزاعاً لفظياً وليس نزاعاً حقیقياً. ومن الواضح أنه إذا وُجدَ موقفٌ للاتحاد والتقارب من خلال وضع الاعتبارات والنسب فی الذهن، فمن الطبیعی أن یوجدَ مثل هذا الموقف الاتحادي فی القضايا الأخری أيضاً؛ ولا سیما فی القضايا التی إنما یرجع فیها الخلاف إلى الخلاف فی قضیه الحسن والقبح فی الأعمال. وذلك إذا وضعنا هذه النسب والحیثیات فی الاعتبار. فمثلاً: إن الأشعریه یقولون بالنقص والزیاده فی الإیمان، و الماتریدیه لا یقولون بذلك. وإذا أمعنا النظر وجدنا أن أساس هذا الخلاف أيضاً إنما هو الخلاف فی حسن الأعمال وقبحها؛ لأنها هی مظاهر الإیمان، فإذا زادت ونقصت فلا بد أن یزید الإیمان وینقص. إذا زادت الأعمال الحسنه فإن الإیمان والیقین سیزیدان ویقویان، وإذا زادت الأعمال القبیحه وغلب القبح علی الحسن والخبث علی الصلاح، فلا بد أن ینقص الإیمان وأن تخف کیفیه الیقین. و کلنا یعلم أن الإیمان یتعلق بسبعه أمور عقائدیة أساسیه: الإیمان بالله، والإیمان بالرسول، والإیمان بالکتاب، والإیمان بالملائکه، والإیمان بالقدر والإیمان بالیوم الآخر، والإیمان بالبعث بعد الموت. فإذا زاد الإیمان ونقص بالاعتبار العددی والمقداری وبالقیاس إلى أجزائه، فإن الإیمان یزید وینقص بکل تأکید. والأمر التی أشرنا إليها إذا فُقدَ أحدُ الإیمان بأحد منها، فإنه یفقد أصلَ الإیمان. وكذلك إذا نقص إیمانه بأحد منها فإنه یفقد أصلَ الإیمان فی هذه الصوره كذلك. وذلك أمر سیقول به الماتریدیه کالأشعریه. فکلتا الطائفتین تقولان بالنقص والزیاده، ولكن إحداهما تقول بالنقص والزیاده فی کیفیه. وقد أشرنا إلى أن النقص والزیاده فی العدد والمقدار یؤدیان إلى فقدان الإیمان أصلاً؛ فلا یبقی هناك إلا النقص والزیاده فی کیفیه، وذلك هو الأمر الذی یقول به الماتریدیه، أي إن کیفیه الإیمان تزید وتنقص، ولا یحدث نقص وزیاده فی الإیمان بالقیاس إلى الكمیه والعدد والمقدار. فکلا الفرقتین یقولان بالنقص والزیاده فی الإیمان: فکلتاها تعترفان بالنقص والزیاده فی الإیمان، فقالت إحداهما بكونهما متعلقین بالکمیه وأخرهما بكونهما متعلقین بالکیفیه. وقد رأیت أننا تناولنا النوعَ الأول من النقص والزیاده - وهما الواقعان فی الكمیه - بالتحلیل والدراسه؛ فأدّى إلى نشوء قضیه فقدان الإیمان. وذلك ما لا یقول به حتی الأشعریه أيضاً؛ فلا یسع الفرقتین إلا أن یتفقا علی النقص والزیاده الحاصلین فی کیفیه. وعلی ذلك فیعود هذا النزاع نزاعاً صوریاً لا یمس إلا العوارض والکیفیات الخارجیه، أما أصل الإیمان فیعود النقص والزیاده فی کیفیته أمراً متفقاً علیه».

به این بیان که قائلان به جزئیت منظورشان کمال ایمان است و قائلان به عدم جزئیت به اصل ایمان توجه دارند. (1) همچنین آنهایی که ایمان را قابل زیاده و نقصان می دانند به کمال ایمان توجه دارند و آنهایی که ایمان را قابل زیاده و نقصان نمی دانند منظورشان اصل ایمان است. (2)

با توجه به سخنان فوق به دست می آید که بیشتر علمای دیوبند نقش عمل را فقط در کمال ایمان دخیل می دانند نه در اصل آن؛ دیدگاهی که بیشتر علمای مسلمان آن را قبول دارد و بهانه ای نیز برای تکفیر دیگران به دست افراد نمی دهد. فقط کشمیری در یک دیدگاه بر دخالت داشتن عمل در اصل ایمان اصرار دارد و این رویکرد او بیشتر تحت تأثیر رویکرد سلفی گری افراطی است که به مرور زمان برای او به وجود آمده است و متأسفانه همین افکار نیز زمینه سوء استفاده و تکفیر مسلمانان به دست جریان های تندرو را فراهم کرده است که در ادامه توضیح آن خواهد آمد.

مراتب ایمان و کفر

به تناسب بحث از نقش عمل در ایمان و همین طور امکان افزایش یا نقصان ایمان، مراتب ایمان طرح می شود. زیرا قائلان به افزایش و نقصان ایمان به ذومراتب بودن آن معتقدند، به خلاف دیدگاه

ص: 233

1- . شبیر احمد عثمانی، فتح الملهم، ج 1، ص 418: «فعلم أن النزاع بين القائلين بجزئيه الأعمال من الإيمان وبين منكريها من أهل السنه والجماعه قريب من النزاع اللفظي، فأراد هؤلاء كمال الإيمان، وقالوا بجزئيه العمل للإيمان الكامل الذي به يحصل الدخول الأولى في الجنة، أو الإيمان الأكمل الذي يصل به المؤمن من درجه السابقين المقربين، و هؤلاء أرادوا نفس الإيمان الموقوف عليه النجاه من التخليد الدائم، بمعنى لولاه لا تمتنع، و أنكروا الجزئيه، أو يقال: إن التصديق و الأعمال عند الفريق الأول أجزاء عرفيه للإيمان، بحيث لا يلزم من فوات بعض الأجزاء فوات الكل، كاليد و الرجل و الرأس من الإنسان، على ما أشار إليه الغزالي، و عند الفريق الثاني: الأعمال ليست من أجزاء الإيمان، بل هي فروع نابتة من أصل الإيمان الذي هو التصديق و الانقياد القلبي، كما أشاره إليه الشيخ ولي الله الدهلوي رحمه الله، فنسبه الأعمال إلى الإيمان عندنا ليست نسبه الجزء إلى الكل، بل نسبه الفرع إلى الأصل، أو نسبه البدن إلى الروح المدبر له، فالبدن الخالي عن الروح شبه لا شيء، و الروح الإنساني المجرد عن البدن أيضاً قاصر عن بعض أعماله المطلوبه منه، و هكذا العمل من دون الإيمان لا يعتد به أصلاً عند الشارع، و الإيمان بدون العمل يعتبر به في درجه ما، و هذا كله من قبيل اختلاف الأنظار، لا من اختلاف الثمرات، فالبيت واحد عند الكل، و الأبواب كثيره يدخل السني من أيها شاء».

2- . همان، ص 421: «إن ما يدل على أن الإيمان لا يتفاوت مصروف إلى أصله، و ما يدل على أنه يتفاوت مصروف إلى الكامل منه».

مقابل که حد وسطی برای ایمان نمی بینند. از نگاه بیشتر علمای دیوبند، ایمان مراتب طولی دارد؛ بالاترین مرتبه ایمان شهادت به یگانگی خداوند و پایین ترین مرتبه ایمان اذیت نکردن دیگران است. یعنی به میزان التزام شخص به احکام و اخلاق اسلامی، ایمان او نیز قوی تر می شود و بر عکس هر قدر افراد به دستورهای دینی بی توجه باشند، نقصی در ایمان آنها به وجود آمده، به نزدیک شدن انسان به کفر می انجامد. در برابر ایمان، کفر نیز مراتبی دارد، که از انکار وجود خداوند و اصول و ضروریات دین، که باعث گرفتاری دائم در جهنم می شود، تا ارتکاب یکی از گناهان را در بر می گیرد. بنابراین، بر مرتکب کبیره نیز، از این جهت که مقدمات کفر یا مرتبه پایین آن را مرتکب شده، «کافر» اطلاق می شود. البته برخی دیوبندیان ایمان و کفر را امر بسیط می دانند. (1)

هرچند اطلاق کفر بر مرتکب کبیره، به معنای مصطلح و مطلق که باعث خروج شخص از دایره اسلام می شود، مراد نیست، بلکه انجام دادن گناهان کبیره مرتبه ای از کفر است نه تمام کفر. همچنان که در برخی روایات و همین طور در آیات قرآن، فسق نیز نوعی از کفر دانسته شده است. (2)

روشن است که هیچ کدام از آنها به کفر مصطلح اشاره ندارد.

ص: 234

1- . انور شاه کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 152-153: «والحاصل: أن الإيمان مُركب من أمور أعلاها: لا إله إلا الله، وأدناها: إماطه الأذى عن الطريق. والحياء شعبه منه، وإنما نبه على كون الحياء شعبه من الإيمان، لكونه أمراً خُلُقياً، ربما يذهلُ الذهن عن كونه من الإيمان، فدل على أن الأخلاق الحسنه أيضاً منه، ... وعلى هذا فالأحوال عند السلف تكون ثلاثة: الإسلام الخالص، والكفر الخالص، والثالث: ما يشتمل على صفات الإيمان والكفر، فإن الإيمان عندهم مُركب، فيمكن أن يوجد في المؤمن خصائل الكفر، وفي الكافر خصائل الإسلام، ولا يمكن هذا على طورنا، فإن الإيمان عندنا بسيط، فينحصر الأمر في الحالين فقط. فريق في الجنة وفريق في السعير».

2- . نک: محمد باقر مجلسی، بحار الأنوار، ج 25، ص 80-84: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ كَانَ عَلِيٌّ (ع) ... إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يَنْزِلَ الْأَمْرَ مَعَ الرُّوحِ وَالْمَلَأَ نِكَهَ إِلَى كَافِرٍ فَاسِقٍ»؛ ج 66، ص 86-92: «كنا، الكافي عن علي بن محمد عن بعض أصحابه عن آدم بن إسحاق عن عبد الرزاق بن مهران عن الحسن بن ميمون عن محمد بن سالم عن أبي جعفر قال إن أناساً تكلموا في هذا القرآن بغير علم ... فبعت الأنبياء إلى قومهم بشهادته أن لا إله إلا الله والإقرار بما جاء به من عند الله فمن آمن مخلصاً ومات على ذلك أدخله الله الجنة بذلك وذلك أن الله ليس بظلام للعبيد وذلك أن الله لم يكن يعذب عبداً حتى يغلط عليه في القتل والمعاصي التي أوجب الله عليه بها النار لمن عمل بها ... فلما أذن الله لمحمد ص في الخروج من مكة إلى المدينة بنى الإسلام على خمس شهادته أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وحج البيت وصيام شهر رمضان وأنزل عليه الحُدودَ وقسمه الفرائض وأخبره بالمعاصي التي أوجب الله عليها وبها النار لمن عمل بها وأنزل في بيان القاتل ومن يقتل مؤمناً متعمداً فجزاؤه جهنم خالداً فيها وغضب الله عليه ولعنه وأعد له عذاباً عظيماً. ولا يلعن الله مؤمناً قال الله عز وجل إن الله لعن الكافرين وأعد لهم سعيراً خالدين فيها أبداً لا يجدون ولياً ولا نصيراً. وكيف يكون في المشيه وقد ألحق به حين جزاه جهنم الغضب واللعنه وقد بين ذلك من الملعونون في كتابه وأنزل في مال اليتيم من أكله ظلماً إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلماً إنما يأكلون في بطونهم ناراً وسيصلاون سعييراً وذلك أن أكل مال اليتيم يجرى يوم القيامة والنار تلتهب في بطنه حتى يخرج لهب النار من فيه يعرف أهله الجوع أنه أكل مال اليتيم وأنزل في الكيل ويل للمطففين ولم يجعل الويل لأحد حتى يسب كافر قال الله تعالى فويل للذين كفروا من مشه هدي يوم عظيم... وقال رسول الله ص ليس يمتري فيه أهل العلم أنه قال لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن إذا فعل ذلك خلع عنه الإيمان كخلع

الْقَمِيصِ؛ البتة در آیات قرآن بیشتر موارد فسق مساوی با کفر قرار داده شده است که در آن موارد مراد از فسق آن معنای مصطلح نخواهد بود. چنان که علامه مجلسی در بحار، ج 66، ص 123، آورده است: فی عرف القرآن الفسق لازم للكفر ولم يطلق فيه الفاسق إلا على الكافر كقوله تعالى أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا «1» فقابل بين الإيمان و الفسق فدل على أن الفاسق ليس بمؤمن وقال إِنَّ الْمُتَفَقِّينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ «2» فحصر الفاسق في المنافق فجعله الله منافقا وجعله من أولياء إبليس حيث أطلق الفسق عليهما وأيضا إذا نظرت في الآيات الكريمة وسبرتها لم تر الفاسق أطلق فيها إلا على الكافر قال الراغب فسق فلان خرج من حد الشرع وذلك من قولهم فسق الرطب إذا خرج عن قشره وهو أعم من الكفر و الفسق يقع بالقليل من الذنوب وبالکثیر لكن تعورف فيما كان كثيرا وأكثر ما يقال الفاسق لمن التزم حكم الشرع وأقر به ثم أخل بجميع أحكامه أو ببعضه وإذا قيل للكافر الأصلي فاسق فالأنة أخل بحكم ما ألزمه العقل واقتضاه الفطره قال عز وجل فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ «3». فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ «4». وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ «5» وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ «6». أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ وقال وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ «7» وقال تعالى وَ أَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَا أُوَاهُمُ النَّارُ «8». وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ «9». وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ «10». إِنَّ الْمُتَفَقِّينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ «11». كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ انتهى «12».

محمد الیاس کاندهلوی، بنیان‌گذار جماعت تبلیغ دیوبندی، در بحث از مراتب ایمان و کفر، سه معنا برای ایمان ذکر کرده است و ذومراتب بودن را فقط در برخی معانی آن درست دانسته است:

ایمان دنیوی و ایمان اخروی، و به عبارتی حد اقلی و حداکثری؛ به اعتقاد وی ایمانی که احکام دنیوی اسلام بر آن مترتب است، با شهادت به وحدانیت خداوند، اقرار به نبوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم، اقامه نماز و پرداخت زکات محقق می‌شود (دخاله داشتن عمل در ایمان). اما ایمانی که به رستگاری آخرت می‌انجامد، درجات گوناگونی داشته، هر اعتقاد حق و عمل پسندیده و مورد رضایت شارع را در بر می‌گیرد. در مقابل ایمان به معنای اولی، کفر قرار می‌گیرد و راه وسطی وجود ندارد، اما در مقابل دومی گاهی نفاق قرار می‌گیرد و آن در صورتی است که عمل بدون تصدیق قلبی داشته باشد. (1)

ص: 235

1- . محمد الیاس کاندهلوی، التعلیق الصبیح، ج 1، ص 13، «کتاب الایمان»: «إعلم أن النبی صلی الله علیه و سلم لما کان مبعوثا الی الخلق بعثا عاما لیغلب دینه علی الأدیان کلها ... فحمله الإیمان علی ضربین: (احدهما) الایمان الذی یدور علیه احکام الدنیا - من عصمه الدماء و الاموال و ضبطه بأمور ظاهره فی الإنقیاد و هو و قوله صلی الله علیه و سلم امرت ان اقاتل الناس حتی یشهدوا أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله و یقیموا الصلاه و یؤتوا الزکوة فإذا فعلوا ذلك عصموا دماءهم و أموالهم إلا بحق الإسلام و حسابهم علی الله ... (و ثانيهما) الإیمان الذی یدور علیه أحكام الآخرة من النجاه و الفوز بالدرجات و هو متأول لكل اعتقاد حق و عمل مرضی و ملکه فاضله و هو یزید و ینقص ... و یرسمی مقابل الإیمان الأول بالكفر و أما مقابل الإیمان الثانی فإن کان تقویتا للتصدیق و إنما یكون الإنقیاد بغلبه السیف فهو النفاق الأصلی و المنافق بهذه المعنی لا فرق بینه و بین الکافر فی الآخرة - بل المنافقون فی الدرک الأسفل من النار و إن کان مصدقا مفوتا لوظیفه الجوارح سمی فاسقا أو مفوتا لوظیفه الجنان فهو المنافق بنفاق آخر و قد سماه بعض السلف نفاق العمل».

ایمان به معنای اعتقاد و تصدیق قلبی و ایمان به معنای آرامش و اطمینان؛ اولی نیز به فطری و غیر فطری و استدلالی و شهودی تقسیم می شود. از دیدگاه ایشان، ایمان با تصدیق قلبی محقق می شود، به همین دلیل حقیقت ایمان قابل زیاده و نقصان نیست، بلکه آثار آن تفاوت می کند. یعنی در ایمان به معنای تصدیق، یا شخص قلباً ایمان دارد که مؤمن به شمار می آید یا ندارد؛ در این صورت اگر شخصی افزون بر نداشتن تصدیق قلبی، به اعمال ظاهری شرع نیز پای بند نباشد، حکم کافر را دارد، و اگر در ظاهر دستورهای اسلامی را انجام می دهد، در زمره منافقان قرار می گیرد. اما آنچه قابل زیاده و نقصان است، اطمینان و آرامش شخصی است؛ یعنی انسان مؤمن پس از تصدیق قلبی، اگر به دستورهای اسلامی بیشتر پای بند بود از آرامش بیشتری بهره مند است و گرنه دچار اضطراب خواهد بود. (1)

وی ایمان شهودی را ایمان حقیقی و ایمان استدلالی را تصدیق از ورای حجاب دانسته است. بر همین اساس، معتقد است ایمان فطری (ایمان حقیقی) که در عالم ذر گرفته شده، قابل زیاده و نقصان نیست، اما ایمان غیر فطری (ایمان استدلالی) که پس از قرار گرفتن در عالم ماده به دست می آید، قابل زیاده و نقصان است. (2)

بنابراین، ذومراتب بودن در نظر ایشان به ابعاد خاصی از ایمان مربوط می شود که عبارت است از: رستگاری در آخرت، اطمینان و آرامش شخصی و استدلال دینی. اما از نظر ظاهری، اعمال در اصل تحقق ایمان نقش دارد و اخلال در اعمال به منزله نفی ایمان تلقی می شود.

شیر احمد عثمانی با بیان اقسام گوناگون دیگری برای ایمان و کفر، برای هر قسم لوازم خاصی برشمرده است: اعتقاد به قلب و شهادت به زبان و عمل به ارکان؛ (3)

بدون شک کسی که این سه را

ص: 236

1- . همان، ص 12-14: «(و للإیمان) معنیان آخران - (احدهما) تصدیق الجنان بما لا بد من تصدیقه - و هو قوله صلى الله عليه وسلم في جواب جبرائيل الإیمان أن تؤمن بالله و ملائکته الحديث (والثانی) السکینه والبشاشه والحلاوه والطمأنینه التي تحصل للمقربین و هو قوله تعالی و أنزل السکینه فی قلوب المؤمنین»؛ نک: انورشاه کشمیری، فیض الباری، ج 1، ص 153: «واعلم أن الإسلام حقیقته ما يعبر عنه، بأن نقول: اطمئن أنت منی وأنا مطمئن منک، لأنه کان من عاداتهم قبل الإسلام: سفک الدماء، وهتک الأعراض، ونهب الأموال، فلما نزلت الشریعه أرادات أن تُعینَ لفظاً بأزاء ذلك المفهوم، لیدل عند أول قرع السَّمع على الأمن، وهو لفظُ الإسلام، لیصیرَ الناسُ فی الأمن بعد الخوف، والاطمئنان بعد الفزع».

2- . محمد الیاس کاندهلوی، التعليق الصبیح، ج 1، ص 14-15: «فمن قال بزیاده الإیمان و نقصانه فلعله اراد الإیمان بمعنی السکینه و الطمأنینه و من قال أن الإیمان لا یزید و لا ینقص فقد اراد الإیمان بمعنی التصدیق الذی یرج به المرأ عن الکفر و النفاق و یشترک فیهِ جمیع المؤمنین أولهم و آخرهم - عوامهم و خواصهم صالحهم و فاسقهم».

3- . نک: کفایت الله دهلوی، تعلیم الإسلام بر اساس فقه مذهب حنفی، ص 36.

داشته باشد جایش در بهشت است. وی با استناد به گفته ابن تیمیه، شخصی را که دو مورد اول را داشته باشد اما مرتکب گناهان کبیره شود ناقص الایمان دانسته است. همچنین کسی که دو مورد اول را داشته باشد اما بدون اعمال به جوارح، باز هم مؤمن است. زیرا عمل جزء ایمان نیست، بلکه معیار ایمان تصدیق قلبی است. اگر کسی تصدیق قلبی داشته باشد اما بدون اقرار زبانی و عمل به ارکان، باز هم مؤمن به شمار می آید، به این شرط که یکی از ضروریات را انکار نکرده باشد. (1) کسی

ص: 237

1- . شبیر احمد عثمانی، فتح الملهم، ج 1، ص 406-411: «البحث الثالث عن الحكم الشرعی، والإسلام وللایمان حکمان: أخروی و دنیوی، أما الأخروی فهو الإخراج من النار، و منع التخلید، إذ قال رسول الله: «يخرج من الناس من كان في قلبه مثقال ذره من إيمان» و قد اختلفوا في أن هذا الحكم على ماذا يترتب؟ و عبروا عنه بأن الإیمان ماذا هو؟ فمن قائل: إنه مجرد العقد، و من قائل يقول: إنه عقد بالقلب و شهاده باللسان، و من قائل يزيد ثالثاً، و هو العمل بالأركان، و نحن نكشف الغطاء عنه و نقول: من جمع بين هذه الثلاثة فلا خلاف في أن مستقره الجنة، و هذه درجه. و الدرجه الثانيه: أن يوجد اثنان و بعض الثالث، و هو القول و العقد و بعض الأعمال، و لكن ارتكب صاحبه كبيره أو بعض الكبائر، فعند هذا قالت المعتزله: خرج بهذا عن الإیمان، و لم يدخل في الكفر، بل اسمه فاسق، و هو على منزله بين المنزلتين، و هو مخلد في النار، و قالت الخوارج: إنه خرج من الإیمان، و دخل في الكفر، فصار مخلداً في النار كسائر الكفار. قال الحافظ ابن تیمیه: «مما ينبغي أن يعرف أن القول الذي لم يوافق الخوارج و المعتزله عليه أحد من أهل السنه هو القول بتخلید أهل الكبائر في النار، فإن هذا القول من البدع المشهوره، و قد اتفق الصحابه و التابعون لهم بإحسان و سائر أئمه المسلمين على أنه لا يخلد في النار أحد ممن في قلبه مثقال ذره من إیمان، و اتفقوا أيضاً على أن نبينا يشفع فيمن يأذن الله له بالشفاعه فيه من أهل الكبائر من أمته، كما يأتي في ذكر الشفاعة إن شاء الله تعالى. و من بدع الخوارج الخارجه تكفيرهم للمسلم بالذنب، و سلب المعتزله له اسم الإیمان، فهو عندهم ليس بمسلم و لا كافر، كما تقدم، و كل هذه بدع قبيحه مخالفه للصحابه و التابعين و لأئمه السلف من أهل السنه و الجماعه. و الحق ما عند أهل الحق أنه مؤمن ناقص الإیمان، فهو مؤمن بإيمانه، فاسق بكبيرته، فلا يعطى الاسم المطلق من الإیمان، و لا يسلب مطلق الاسم». الدرجه الثانيه: أن يوجد التصديق بالقلب، و الشهاده باللسان، دون الأعمال بالجوارح. العمل جزء من الإیمان أم لا؟ و قد اختلفوا في حكمه، فقال أبو طالب المكي: «العمل بالجوارح من الإیمان، و لا يتم دونه» و ادعى الإجماع فيه، و استدل بأدله تشعر بنقيض غرضه... و استدل العلامة العيني على عدم دخول الأعمال في نفس الإیمان بأمر: منها: أن الخطاب الذي توجه علينا بلفظ «آمنوا بالله» إنما هو بلسان العرب، و لم تكن العرب تعرف من لفظ الإیمان فيه إلا التصديق، و النقل عن التصديق لم يثبت فيه؛... الثاني: الآيات الداله على أن محل الإیمان هو القلب... (سوره مجادله (58)، آيه 22؛ سوره مائده (5)، آيه 41)... الوجه الثالث: أن الكفر ضد الإیمان، و لهذا استعمل في مقابلته:... (سوره بقره (2)، آيه 256) و الكفر هو التكذيب و الجحود، و هما يكونان بالقلب، فكذا ما يضادهما، إذ لا تضاد عند تغاير المحلين، فثبت أن الإیمان فعل القلب، و أنه عباره عن التصديق، لأن ضد التكذيب التصديق... الدرجه الرابعه: أن يوجد التصديق بالقلب قبل أن ينطق باللسان، أو يشتغل بالأعمال، و مات، فهل يقول: مات مؤمناً بينه و بين الله تعالى؟ و هذا مما اختلف فيه: قالب بعضهم: الإقرار باللسان شرط الإیمان في حق إجراء الأحكام فقط،...! "و قال بعضهم: هو ركن الإیمان، لكنه ليس بأصلي له، كالتصديق، بل هو ركن زائد، و لهذا يسقط حاله الإكراه و العجز... قال الغزالي: «الدرجه الخامسه: أن يصدق بالقلب، و يسلم، و يساعده من العمر مهله النطق بكلمتي الشهاده، و علم و جوبها، و لكنه لم ينطق بها، (و لم يجحد بها) فيحتمل أن يجعل امتناعه عن النطق كامتناعه عن الصلاه، و نقول: هو مؤمن غير مخلد في النار، و الإیمان هو التصديق المحض، و اللسان ترجمان الإیمان، فلا بد أن يكون الإیمان موجوداً بتمامه قبل اللسان، حتى يترجمه اللسان، و هذا هو الأطهر؛... و أما العلم و المعرفه و الاستيقان مع الجحود و الكتمان: فليس من الإیمان في شيء... و ليعلم أنهم اختلفوا في التصديق القائم بالقلب، الذي هو جزء مفهوم الإیمان على قول، أو تمامه على قول آخر، أهو من باب العلوم و المعارف أو من

باب الكلام النفسى؟ فليل بالأول، و هو مدفوع أولاً بالقطع بكفر كثير من أهل الكتاب مع علمهم حقيقة رسالته و ما جاء به، كما أخبر عنهم سبحانه ... (سوره بقره (2)، آيه 146) و ثانياً: الإيمان مكلف به، و التكليف إنما يقع بالأفعال الختباره، و العلم مما يثبت بلا اختيار، ...

هم که اهل انکار قلبی و اقرار زبانی باشد در دنیا حکم مسلمان را دارد ولی در آخرت جزء کفار قرار می گیرد. (1)

بر همین اساس، از دیدگاه وی، کفر نیز همانند ایمان، چند نوع است: کفر انکار، اگر تکذیب قلبی و زبانی باشد؛ کفر جحود، در جایی که فقط تکذیب زبانی داشته باشد، ولی معرفت و یقین قلبی به ایمان دارد؛ کفر عناد، در موردی که با وجود تصدیق قلبی و اقرار زبانی از روی عناد تکذیب کند؛ و کفر نفاق، در جایی که فقط قلباً تکذیب کند ولی در زبان و عمل پای بندی داشته باشد. (2)

البته ایشان احکام انواع کفر را بیان نداشته است، ولی روشن است که با توجه به انواع ایمان، برخی از انواع کفر در ظاهر حکم اسلام بر آنها مترتب می شود، مثل صورت اخیر که در زمره فاسقان قرار می گیرد. زیرا از نظر ایشان فرق است بین ایمان و کفر و ایمان و اسلام؛ اسلام شهادت به یگانگی خدا و تصدیق ظاهری رسول خداوند است و با چنین اقراری شخص در پناه اسلام قرار گرفته، احکام دنیوی اسلام بر او مترتب می شود، هر چند گناهان کبیره را مرتکب شود. ولی ایمان هدایت معنوی و بُعد قلبی اسلام است که در قالب عمل تجلی می یابد و در درجه بالاتر از اسلام

ص: 238

1- . همان، ص 415: «الدرجة السادسة: أن يقول بلسانه: «لا إله إلا الله محمد رسول الله» و لكن لم يصدق بقلبه، فلانشك في أن هذا في حكم الآخرة: من الكفار، وأنه مخلد في النار، و لانشك في أنه في حكم الدنيا الذي يتعلق بالأئمة والولاه: من المسلمين، لأن قلبه لا يطلع عليه، و علينا أن نظن به أنه ما قاله بلسانه إلا و هو منطو عليه في قلبه ...»

2- . همان، ص 412: «و على هذا فالكفر أنواع، كفر إنكار، و كفر جحود، و كفر عناد، و كفر نفاق، یعنی: إن كان التكذيب - أي: عدم التسليم بالقلب و باللسان جميعاً، فهو الأول، و إن كان باللسان فقط مع حصول المعرفة والاستيقان بالقلب، فهو الثاني، و إن كان مع حصول المعرفة و الإقرار باللسان لمحض العناد، فهو الثالث، و إن كان بالقلب فقط مع التسليم و الإتيان باللسان فهو الرابع.»

به بیان دیگر، اسلام با لسان و جوارح است و ایمان در قلب؛ ایمان مثل روح است و اسلام بدن آن؛ ایمان حقیقت دین است و اسلام صورت آن؛ ایمان اصل است و اسلام فرع آن. (2)

بنابراین، بسیاری از اموری که باعث نقص در ایمان شخص می شود، ضروری به اسلام او نمی زند، بلکه در دنیا چنین شخصی به عنوان یک مسلمان احترام دارد. زیرا همین که شخص کلمه توحید را بر زبان جاری کند حکم اسلام بر او جاری می شود. همچنین به گفته برخی علمای دیوبند، اگر افزون بر ادای شهادتین، در جماعت مسلمانان نیز حاضر شود و از ذبیحه مسلمانان بخورد یا سایر رفتارهای شرعی خاص مسلمانان را انجام دهد، اینها تماماً شواهد مسلمان بودن شخص به شمار می آید و جان و مال و ناموس او در امان خواهد بود. (3)

بنابراین، تا زمانی که کسی به وحدانیت خداوند، رسالت پیامبران، کتاب های آسمانی، فرشتگان، تقدیر، روز قیامت و زندگی پس از مرگ ایمان داشته باشد، مسلمان خواهد بود و فقط با انکار یکی از اینها کافر می شود. (4) چنان که از نگاه شیعه نیز رابطه آن دو عموم و خصوص مطلق بیان شده است، به این بیان که هر مؤمنی مسلمان است ولی هر مسلمانی مؤمن نیست. (5)

در مجموع، از نگاه بسیاری از علمای بزرگ دیوبندی، کفر به معنای مصطلح در مقابل اسلام قرار می گیرد نه در برابر ایمان، و دامنه ایمان نیز بسیار وسیع است و حتی شامل حالتی که شخص فقط اقرار زبانی دارد نیز می شود، هر چند التزام عملی و تصدیق قلبی نداشته باشد. تنها در بیانی از

ص: 239

1- . نک.: همان، ص 500.

2- . همان، ص 405-406: قوله تعالی: «قالت الأعراب آمنا قل لم تؤمنوا و لكن قولوا أسلمنا و لما یدخل الإیمان فی قلوبکم» (سوره حجرات (49)، آیه 14): «فنفی الإیمان عن قلوبکم، و هو التصدیق والطمأنینه، أو استحکام التصدیق و رسوخه، و أثبت الإسلام أی: الإسلام ظاهراً باللسان والجوارح، و هذا كما فی الحدیث المرفوع عند أحمد: «الإسلام علانیه، و الإیمان فی القلب»... و قال الحافظ ابن رجب: «إذا أفرد كل من الإیمان والإسلام بالذكر، فلا فرق بينهما حينئذ، و إن قرن بین الإسمین كان بينهما فرق، و التحقیق فی الفرق بينهما: أن الإیمان هو تصدیق القلب و إقراره و معرفته، و الإسلام هو الإسلام له، و الخضوع و الإتیاد له، و ذلك یكون بالعمل، و هو الدین... قلت: و حينئذ فالإیمان كالروح، و الإسلام بدنه، أو الإیمان هی الحقیقه، و الإسلام صورتها، أو الإیمان هو الأصل و الإسلام فرعه».

3- . اشرف علی تهانوی، إعلاء السنن، ج 12، ص 646-648: «واعلم أن الإسلام یكون بالفعل أيضاً كالصلاه بجماعه، أو الإقرار بها، أو الأذان فی بعض المساجد أو الحج، و شهود المناسک، لا الصلاه وحده و مجرد الإحرام».

4- . کفایت الله دهلوی، تعلیم الإسلام، ص 43.

5- . محمد بن نعمان مفید، أوائل المقالات فی المذاهب و المختارات، ص 48: «واتفقت الإمامیه علی أن الإسلام غیر الإیمان و أن كل مؤمن فهو مسلم و لیس كل مسلم مؤمناً».

کشمیری و الیاس کاندھلوی عمل نیز در اصل ایمان نقش دارد که مطابق آن دامنه ایمان محدود می شود و نقص در اصل ایمان ضرر می رساند. اما باز هم دقیقاً آنها نمی گویند که چنین شخصی خارج از دایره اسلام است، بلکه بیشتر بر نفی ایمان تأکید دارند و احتمالاً با توجه به توضیحات تھانوی و دیگران باعث خروج فرد از اسلام نمی شود.

مخالفت قاطع علمای دیوبند با تکفیر اهل قبله

بر مبنای رویکرد علمای دیوبند درباره ماهیت، ارکان و مراتب ایمان و کفر، با وجود اصرار برخی از آنها بر توسعه دامنه بدع و شرک، قریب به اتفاق دیوبندیان در صدور حکم شرک و کفر در خصوص مسلمانان سعی دارند راه اعتدال و وسط را در پیش بگیرند و حداکثر احتیاط را اعمال کنند. به گفته برخی دیوبندیان، بزرگان دیوبندیه در تکفیر مسلمانان از زیاده روی جریان هایی همانند بریلویه و مسلک اهل حدیث پرهیز می کنند؛⁽¹⁾

حال آنکه بریلویان در موارد گوناگون به صراحت آنها را تکفیر کرده اند، تا جایی که گفته اند: «هر کسی در کافر بودن دیوبندیان شک کند، کافر است»،⁽²⁾

اما بزرگان دیوبندیه از صدور حکم تکفیر آنها خودداری ورزیده اند. برخی دیوبندیان ضمن تأکید بر ضرورت بازگشت مسلمانان به دو معیار اصلی قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، هر گونه رفتار خشونت آمیز حتی در قبال کفار را پیش از دعوت آنها به اسلام، مخالف آموزه های دین اسلام می دانند. طبق این دیدگاه، کشتار هر کسی که شهادتین را بر زبان جاری می کند، با هر نگرشی که داشته باشد، حرام است و قاتل باید مجازات شود. زیرا اسلام که قطع یک درخت در میدان جنگ را اجازه نداده است، چگونه کشتن مسلمان را مجاز می داند. بنابراین، رویارویی مسلمانان با یکدیگر از ترفندهای دشمنان اسلام است و ربطی به اسلام ندارد.⁽³⁾

ص: 240

1- . نک.: خالد محمود، مطالعه بریلویت (اردو)، ج 3، ص 457: «اکابر علمائی دیوبند دین می غلو اور انتہاپسندی کی بجائی راه اعتدال کی قائل اور عامہ المسلمین کی تکفیر سی اجتناب و احتیاط لازم سمجھتی ہی، چنانچہ وہ غالی بریلوی مسلک اور غال اهل حدیث مسلک کی بین رھتی ہی».

2- . نک.: همان، ج 4، ص 376-377: «مولانا احمد رضا خان نی دیوبندیون کی باری می یہ بھی لکھا: «من شک فی کفره و عذابہ فقد کفر». جو اس کی کفر اور عذاب می شک کری وہ بھی کافر ہی».

3- . اشرف شعبان أبو أحمد، «ف-رَّق... تَس-ذ»، الداعی، س 30، ش 8، 1427: «علی الرغم من أن أمتنا الإسلامیة تتمتع بموروث فکری عظیم، من قرآن و سنہ و تاریخ لسلف صالح غیر معالم الحیاء آنذاک، واستطاع أن یقود العالم لحقبه من الزمن خالده، کلھا تدعو إلی الوحده و تنهی عن التنازع، و إلی التفاهم و التحاور و البحث عن سبل السلام قبل إعلان الحرب، کما أنها تحرم تحریماً قاطعاً أن یقتل مسلم مسلماً آخر نطق بالشهادتین، آیا کانت الأسباب، و حرم القرآن نصاً و بالحرف الاعتداء علی دور العبادہ، أو التعرض لکبار السن و النساء و الأطفال، بل حتی قطع شجره فی الصحراء قد یستظل بها مسافر».

محمد قاسم نانوتوی، بہ انتقاد از کسانی می پردازد کہ دیگران را بہ اندک بہانہ ای تکفیر می کنند. بہ اعتقاد او، نمی توان دیگران را بہ صرف اینکہ برخی گناہان را انجام می دهند تکفیر کرد، بلکہ لازم است در یافتن مصادیق کفر تحقیق لازم را انجام داد تا مرتکبان آن اعمالی کہ واقعاً از نظر اسلام باعث کفر است تکفیر شوند. (1)

وی در موردی پرهیز از تکفیر مسلمانان را بہ مصلحت اسلام و تمامی مسلمانان می داند و می گوید: «در زمان ما کہ کفار بر مسلمانان غلبہ دارند، وقت آن نیست کہ با تفرقہ انداختن میان مسلمانان باعث تضعیف بیشتر شویم». (2) محمد یعقوب نانوتوی نیز بہ حسن ظن در قبال مسلمانان سفارش می کند و اینکہ نمی توان شخص مسلمان را کافر دانست، بلکہ اگر نقصی در اعمال و گفتار مسلمانان دیدہ شود فقط ایمان او آسیب می بیند، اما خروج از اسلام محقق نمی شود. (3) چنان کہ از شاہ اسماعیل دهلوی (شخصیت مورد احترام دیوبندیہ و نویسنده کتاب تقویہ الایمان) نیز پرسیدہ اند کہ، اگر چنانچہ برخی افعال شرک آمیزی کہ در رسالہ تقویہ الایمان آمدہ است، مثل نذر برای غیر خداوند، بوسیدن قبر و پارچہ انداختن بر آن و سوگند خوردن بہ نام غیر خداوند و امثال آنها از کسی صادر شود، آیا می توان فقط بہ دلیل انجام

ص: 241

1- . نک.: محمد اقبال قرشی، معارف الاکابر، ص 256-257: «قابل تکفیر کون؟ ... مولوی صاحب نی فرمایا کہ تکفیر کا ارادہ میرا پہلی بھی نہ تھا - مگر اتنا ارادہ تھا کہ آپ کی موافق لکہ دون گا- مگر اس وقت الحمدللہ نماز کی برکت سی مجہ پر ایک حقیقت منکشف ہوئی، وہ یہ کیہ یہ شخص تمہارا عزیز ہی اور اتنی مدت ہی تمہاری ساتھ بھی ہی - ... حاشیہ حضرت حکیم الامہ: پس قابل تکفیر الخ، اقوال اس بناء پر ہنیں کہ تمہارا اثر ساتھی پر نہ ہوا بلکہ ای بناء پر کہ اتی بری خادم الإسلام کی تکفیر کی جو برونی حدیث موجب تکفیر ہی - پس حدیث کی جو معنی بھی ہی اس بناء پر قابلیت بھی ہی تکفیر کی - (شریف الدریات حواشی امیرالروایات)».

2- . نک.: خالد محمود، مطالعہ بریلویت، ج 3، ص 457: «مولانا قاسم نانوتوی نی ایک مقام پر کہا "قی زماننا کفار کاغلبہ ہی وقت نہی ہی کہ مسلمانوں می تفریق کو ہوا دی جائی جس سی ان کا کلمہ متفرق ہو کو مزید ضعف پیدا ہو، بلکہ تورنی کی بجائی جورنی کی فکر کی جائی"».

3- . محمد یعقوب نانوتوی، ذم النسیان، ص 321، بہ نقل از: محمد اقبال قرشی، معارف الاکابر، ص 380-381: «مسلمان کافر نہیں ہوسکتا فرمایا: حضرت مولانا محمد یعقوب صاحب کی بات یاد آئی - مولانا فرماتی تھی کہ جو مسلمان ہو گیا وہ کافر بھی نہی ہوسکتا - اور یہ جو بعضی مسلمان آریہ وغیرہ ہوجاتی ہی وہ حقیقت می مسلمان ہی نہ تھی ان کو ایمان نصیب ہی نہی ہوا - اور یہ کوئی تعجب کی بات نہی کہ ایک شخص ظاہر می اپنی کو مسلمان کہتا ہو اور اس کی دل می ایمان نہ ہو - کیونکہ زبانی دعوی سی دل می ایمان کا ہونا لازم نہی تو ممکن ہی کہ ایک مدعی اسلام عنداللہ مسلمان نہ ہو بلکہ می ترقی کر کی کہتا ہو کہ جو لوگ مرتد ہوتی ہی وہ عندالناس بھی مسلمان نہی تھی اور ہم لوگون کا ان کو مسلمان سمجھنا محض حسن ظن پر مبنی تھا کہ نیک گمان کہ وجہ سی ہم نی ان کی حالت می غور نہی کیا اور اگر دعوی اسلام کی حالت می او کی اقوال و افعال کو غور سی دیکھا جاتا تو ہم کو بھی معلوم ہوجاتا کہ ان کو ایمان نصیب نہی ہوا».

این گونه کارها، آن شخص را کافر و جان و مال او را مباح دانست؟ او در پاسخ گفته است، تکفیر شخص فقط به دلیل انجام دادن این کارها جایز نیست، زیرا ایمان و کفر شعبه های زیادی دارد و یکی از شعبه های ایمان حسن خلق است، ولی کافر نیز می تواند حسن خلق داشته باشد، در حالی که نمی توان کافر را فقط با داشتن این صفت مؤمن دانست. پس در مورد مؤمن نیز نمی توان او را به دلیل قسم خوردن به نام غیر خداوند یا انجام برخی کارهای دیگر کافر دانست؛ زیرا ممکن است شعبه های زیادی از ایمان در وجود او جمع باشد که به خاطر آنها محبوب و مقرب درگاه الاهی باشد. (1) این سخن شاه اسماعیل می تواند بسیاری از بهانه های گروه های تکفیری را در تکفیر دیگران خنثا کند؛ زیرا آنچه در کتاب تقویة الایمان به عنوان مصادیق شرک و بدعت مطرح شده، دقیقاً همان مسائلی است که در کتاب التوحید ابن عبدالوهاب آمده است و مبنای تکفیر گروه های تندرو قرار گرفته است. در حالی که شاه اسماعیل به صراحت تلازم میان ارتکاب آن مسائل با کفر انجام دهنده را نفی و انکار می کند.

رشید احمد گنگوهی ضمن تأیید سخنان شاه اسماعیل گفته است، بسیاری از کارهای به ظاهر شرک آمیز تأویل پذیر است. بنابراین، در صدور حکم تکفیر و شرک باید دقت و احتیاط کرد. (2)

اشرف علی تھانوی در پاسخ به این پرسش که «بریلویہ دیوبندی ها را تکفیر می کنند، آیا شما نیز آنها را کافر می دانید؟»، گفته است ما نمی توانیم دیگران را به صرف آنکه ما را کافر می دانند تکفیر کنیم، زیرا:

ص: 242

1- . نک.: رشید احمد گنگوهی، فتاوی رشیدیہ، ص 221-223؛ سؤال و جواب به فارسی در کتاب نقل شده است: «شاه اسمعیل شہید کی فتوی پررائی (سؤال) در صورتی کہ بعض افعال شرکیہ کہ در رسالہ تقویہ الایمان محرر شدہ مثل نذر لغیراللہ یعنی توشہ و غیرہ و بوسہ دادن قبر و غلاف انداختن بدان و سوگند بہ نام غیراللہ و مثل آنها از زید صادر شد پس زید را کافر گفتن و خود و مال او را مباح دانستن و دیگر معاملہ کفار با او نمودن جائز است یا نہ (جواب) زید را کافر محض دانستن و با او معاملہ کفار بہ مجرد صدور آنچه در سؤال محرر است جائز نیست و ہر کہ با او معاملہ کفار بہ مجرد صدور افعال مذکورہ نماید گنہکار می شود».

2- . همان، ص 223: «جواب مولانا محمد اسمعیل صاحب کانہایت صحیح ہی کہ افعال شرکیہ بعض ایسی ہی کہ شرک محض ہی اور بعض ایسی ہی کہ لوگ ان کو کرتی ہی اور تأویل ہوسکتی ہی پس پہلی قسم جیسا سجد بت کو کرناز ناردالنا ان امور سی مشرک ہو جاتا ہی اور دوسری قسم کی افعال سی کبیرہ گناہ ہوتا ہی - خروج عن الاسلام نہی ہوتا کیونکہ بعض شرک اصل شرک ہی اور بعض کم کہ شرک دون شرک کہتی ہی تو دوسری درجہ کی شرک حقیقہ شرک نہی مثلاً قسم بغیراللہ کو شرک فرمایا اور ریا کو شرک فرمایا اور تسمیہ بغیراللہ کو شرک فرمایا چونکہ یہ افعال صورہ شرک ہی ان کو شرک فرمادیا ہی ان کی کر نی سی مشرک حقیقی نہی ہوتا».

تکفیر مسلمانان از دو حال خارج نیست، یا به حق است یا برخلاف حق، اگر کسی را که احتمال کافر بودنش وجود دارد، کافر ندانیم ولی در حقیقت او کافر باشد، گناهی نکرده ایم. اما بدترین گناه آن است که ما افرادی را تکفیر کنیم در حالی که آنها در حقیقت کافر نیستند. ... زیرا با صرف شبهه کسی از ملت اسلام خارج نمی شود و ما عقاید آنها را توجیه و تأویل می کنیم، هر چند تأویلات دور از ذهن باشد، مگر آنکه همانند قادیانیه کفر آنها به اثبات برسد. (1)

او در موردی تأکید دارد که در صدور حکم تکفیر و حتی تفسیق شخص مسلمانان باید نهایت دقت و احتیاط صورت گیرد و تا وقتی توجیه درستی برای کار خطای مسلمان یافت می شود، نباید آن را به غیر آن، که باعث تجویز تکفیر او می شود، حمل کرد. (2)

خلیل احمد سهارنپوری صورت های گوناگونی برای صدور حکم تکفیر مسلمانان بیان کرده است که طبق برخی صورت ها نه تنها تکفیر دیگران جایز نیست، بلکه اگر صدور چنین حکمی بدون هیچ توجیه و دلیلی انجام شود باعث خروج حکم کننده از اسلام می شود. او مباح دانستن جان و مال و ناموس مسلمانان را به سه صورت تقسیم کرده است: یا به غیر حق و بدون هیچ گونه تأویلی انجام می گیرد، چنین حکمی باعث کفر حکم کننده و خروج او از اسلام می شود؛ یا با تأویل غیر صحیح است که باعث فسق او خواهد شد؛ یا به حق انجام می گیرد. چنین تکفیری لازم و واجب است. او در نهایت می نویسد:

از نظر ما فقط تکفیر کسانی از اهل قبله جایز است که ثابت شود یکی از احکام ضروری دین را انکار کرده اند، بنابراین، کافر بودن سلف حتی خوارج، و همچنین وهابیت در عصر جدید ثابت نیست، بلکه سلف را بیشتر می توان بدعت گذار دانست نه کافر، و خوارج با تأویل، هر چند اشتباه و نادرست، بر امام خود خروج کردند، از این رو از باغیان به حساب می آیند نه کفار و همین طور است وهابیت. (3)

ص: 243

1- . رحمت الله ندوی، اشرف علی التهانوی حکیم الأمة، ص 150-152.

2- . نک.: اشرف علی تهانوی، اصلاح انقلاب امت، ج 2، ص 228-231؛ «إذا كان في المسئلة وجوه يوجب التكفير ووجه واحد يمنعه فعلى المفتي رأى يجب عليه أن يميل إلى الوجه الذى يمنع التكفير تحسنا للظن بالمسلم زاد في البزايه إلا إذا صرح بإرادة موجب الكفر فلا ينفعه التأويل والذى تحرز أنه لا يفتى بكفر مسلم أمكن محمل كلامه على محمل حسن أو كان في كفره اختلاف ولو رواه ضعيفه»؛ محمد شفيح عثمانى، مجالس حكيم الأمة، ص 130.

3- . خليل احمد سهارنپورى، المهند، ص 45: «السؤال الثانى عشر: قد كان محمد بن عبد الوهاب النجدى يستحلّ دماء المسلمين و أموالهم و أعراضهم، و كان ينسب الناس كلهم إلى الشرك و يسبُّ السلف، فكيف ترون ذلك؟ و هل يجوز تكفير السلف و المسلمين و أهل القبلة أم كيف مشربكم؟ الجواب: الحكم عندنا فيهم ما قال صاحب الدرالمختار (4-262 ايج ايم سعيد): "و خوارج و هم قوم لهم منعه خرجوا عليه بتأويل يرون أنه على باطل كفر أو معصيه توجب قتاله بتأويلهم، يستحلون دمانا و أموالنا و يسبون نساننا" إلى أن قال: "و حكمهم حكم البغاه" ثم قال: "و إنما لم نكفرهم لكونه عن تأويل و إن كان باطلاً" و قال الشامى فى حاشيته: "كما وقع فى زماننا فى أتباع عبد الوهاب الذين خرجوا من نجد و تغلبوا على الحرمين و كانوا ينتحلون مذهب الحنابلة لكنهم اعتقدوا أنهم هم المسلمون و أن من خالف اعتقادهم مشركون و استباحوا بذلك قتل أهل السنه و قتل علمائهم حتى كسر الله شوكتهم" ثم أقول: ليس هو و لا أحد من أتباعه و شيعته من مشايخنا فى سلسله من سلاسل العلم من الفقه و الحديث و التفسير و التصوف و أما استحلال دماء المسلمين و أموالهم و أعراضهم: فإما أن يكون بغير حق أو بحق فإن كان بغير حق: فإما أن يكون من غير تأويل: فكفر و خروج عن الإسلام و إن كان بتأويل لا يسوغ فى الشرع: ففسق. و أما إن كان بحق: فجائز بل واجب. و أما تكفير السلف من المسلمين فحاشا أن نكفر أحداً منهم، بل هو عندنا

رفض وابتداع فى الدين و تكفير أهل القبلة من المبتدعين: فلا نكفرهم ما لم ينكروا حكماً ضرورياً من ضروريات الدين، فإذا ثبت إنكار أمر ضرورى من الدين نكفرهم ونحتاط فيه، وهذا دأبنا و دأب مشايخنا رحمهم الله تعالى».

محمد زکریا کاندهلوی درباره حکم تکفیر خوارج و برخی دیگر از مسلمانان که از آنها به «اهل بدعت» تعبیر می‌کند، دیدگاه‌های علمای اهل سنت را نقل کرده، در نهایت حکم تکفیر مسلمانان را صحیح نمی‌داند. او با استناد به گفته ابن عابدین، می‌نویسد: «نزد جمهور فقها و محدثان خوارج حکم باغیان را دارد؛ برخی محدثان آنها را کافر دانسته‌اند ولی ابن منذر ادعای اجماع کرده است بر اینکه هیچ‌کسی با نظریه اهل حدیث موافق نیست». سپس می‌افزاید: «برخی فقها هیچ‌کسی را تکفیر نمی‌کنند و برخی نیز فقط اهل بدعتی را که بدعت آنها مخالف دلیل قطعی باشد، تکفیر کرده‌اند». سپس می‌افزاید:

البته برخی از اهل سنت بسیاری از مسلمانان را تکفیر می‌کنند، ولی به گفته ابن منذر که از اقوال فقها بیش از دیگران اطلاع دارد، هیچ‌یک از فقهای مجتهد دیدگاه آنها را تأیید نمی‌کنند و اظهار نظر غیر آنها نیز اعتباری ندارد. بلی ابن منذر در کتاب المسایره گفته است کسی که با اصول و ضروریات دین مخالف باشد، همانند قول به قدم عالم و نفی حشر اجساد، نفی علم به جزئیات، به اتفاق علما کافر است، اما کسی که منکر مبادی صفات باشد و به خلق قرآن اعتقاد داشته باشد، در کفر او اختلاف است. (1)

ص: 244

1- . محمد زکریا کاندهلوی، اوجز المسالک الی موطأ مالک، ج 16، ص 34-35: «قال ابن عابدین: حکم الخوارج عند جمهور الفقهاء و المحدثین حکم البغاه، و ذهب بعض المحدثین إلی کفرهم، قال ابن المنذر: لا أعلم أحداً وافق أهل الحدیث علی تکفیرهم، و هذا یقتضی نقل إجماع الفقهاء، و قد ذکر فی «المحیط» أن بعض الفقهاء لا یکفر أحداً من أهل البدع، و بعضهم یکفر من خالف منهم ببدعته دلیلاً قطعياً، و نسبه إلی أكثر أهل السنه، و النقل الأول أثبت. نعم یقع فی کلام أهل مذهب تکفیر کثیر، لکن لیس من کلام الفقهاء الذین هم المجتهدون ما ذکرنا، و ابن المنذر أعرف بنقل مذاهب المجتهدین، لکن صرح فی کتابه «المسایره» بالإتفاق علی تکفیر المخالف فیما کان من أصول الدین و ضروریاته، کالقول بقدم العالم و نفی حشر الأجساد، و نفی العمل بالجزئیات، و أن الخلاف فی غیره کنفی مبادئ الصفات و القول بخلق القرآن».

کاندهلوی در جایی دیگر، ضمن مخالفت صریح با تکفیر اهل قبله، نوشته است: «اطلاق کفر بر فرد مسلمان از دو حال خارج نیست، یا آن شخص واقعاً کافر است، در این صورت گوینده راست گفته است، یا در واقع کافر نیست، در این صورت گوینده گناه کرده است» (1).

برخی دیگر، اختلافات مسلمانان را به دو دسته تقسیم کرده اند: اختلافات اعتقادی و اختلاف در فروع دینی و مسائل سیاسی؛ اختلاف اولی سوزنده است که باعث به وجود آمدن بدعت و شرک و تکفیر می شود. اما اختلاف دومی سازنده است و مطابق با فطرت انسانی و باعث جلب رحمت الاهی است که به هیچ وجه مجوز تکفیر مخالفان فکری نمی شود (2). در این تقسیم بندی اختلاف فرقه های مذهبی، همانند شیعه و معتزله، یا احزاب و جریان های سیاسی دیگر در گذشته و حال، از مصادیق اختلافات سیاسی و فرعی دانسته شده است (3).

بر همین اساس، شبیر احمد

ص: 245

1- . همان، ج 17، ص 450: «والحاصل أن المقول له إن كان كافراً شرعياً فقد صدق القائل، وذهب بها المقول له، وإن لم يكن رجعت للقائل معرّه ذلك القول وإثمه».

2- . نک: بدر الحسن قاسمی، «وحده الأمة الإسلامية»، الداعی، س 31، ش 1 و 2: «إن اختلاف المذاهب الفكرية القائم في البلاد الإسلامية نوعان: أ- اختلاف في المذاهب الاعتقادية. ب- واختلاف في المذاهب الفقهية. فأما الأول، وهو الاختلاف الاعتقادي، فهو في الواقع مصيبه جرّت إلى كوارث في البلاد الإسلامية، وشقّت صفوف المسلمين، وفرّقت كلمتهم، وهي مما يؤسف له، ويجب أن لا يكون، وأن تجتمع الأمة على مذهب أهل السنه والجماعه الذي يمثل الفكر الإسلامي النقي السليم في عهد رسول الله- وعهد الخلفاه الراشده، التي أعلن الرسول أنها امتداد لسنته بقوله: «عليكم بسنتي وسنته الخلفاء الراشدين من بعدى، تمسكوا بها وعصوا عليها بالنواجز» وأما الثاني، وهو اختلاف المذاهب الفقهية في بعض المسائل، فله أسباب علميه اقتضته، ولله سبحانه في ذلك حكمه بالغه، ومنها: الرحمه بعباده وتوسيع مجال استنباط الأحكام من النصوص، ثم هي بعد ذلك نعمه وثروه فقهيه تشريعيه تجعل الأمة الإسلامية في سعه من أمر دينها وشريعتها، ... فهذا النوع الثاني من اختلاف المذاهب، وهو الاختلاف الفقهی، ليس تقيصه ولا تناقضاً في ديننا، ولا يمكن أن لا يكون، فلا يوجد أمه فيها نظام تشريعي كامل بفقهه واجتهاده ليس فيها هذا الاختلاف الفقهی الاجتهادی».

3- . محمد عماره، «الحضاره الإسلامية والتعددية الحزبية»، الداعی، س 31، ش 7: «وإذا نحن نظرنا إلى الحضاره الإسلامية التي مثلت العمران المصطبغ بصبغه الإسلام، فإننا سنجد كل «الفرق» الإسلامية. من الخوارج ... إلى المعتزله ... إلى الشيعة الإماميه إلى السلفيه - إلى الزيديه ... إلى المرجئه. الخ ... الخ ... قد نشأت جميعها نشأه سياسيه، وكانت تيارات وتنظيمات سياسيه. أو كانت السياسه واحده من أبرز مهامها وقسماتها - فهي «أحزاب» سياسيه، ذات مناهج فكريه متميزه، وذات سبل متميزه في الإصلاح الفكري والسياسي (3) ... وكذلك الحال - إلى حد ما - مع المذاهب الفقهيه - حنفيه ... ومالكيه ... وشافعيه ... وحنبلية ... وزيديه ... وجعفرية ... وإباضيه ... وظاهريه - الخ ... فجميعها تيارات فكريه، ومدارس سياسيه، وأغلبها «تنظيمات» تبلورت مناهجها بالاجتهاد الجماعي، وتميزت كل واحده منها عن سواها برؤيه في الإصلاح - الفكري والاجتماعي والسياسي - ومارس العمل لوضع هذا المنهاج في الممارسه والتطبيق».

عثمانی گفته است: «نه تمامی غیر مقلدان کافرند، نه تمامی شیعه ها و نه تمامی طبیعت گرایان یا گروه های دیگر مشابه آنها».(1)

همچنین بدرالحسن قاسمی، از اساتید دارالعلوم و از اعضای جمعیت علمای هند شاخه اصلی دیوبندیه، در کنفرانس «وحدت اسلامی» مکه مکرمه، به تاریخ 6/3/1427 (4/4/2006)، با استناد به سخنان ملاعلی قاری، به صراحت گفته بود که تکفیر بدعت گذار تا وقتی کفر صریح را مرتکب نشده است، جایز نیست. حتی اگر چیزی را که مستلزم کفر است مرتکب شود باز هم باعث تکفیر او نمی شود. زیرا لازمه مذهب جزء مذهب به شمار نمی آید. به همین دلیل علما در خصوص این گونه افراد پیوسته حکم اسلام را جاری می کردند. زیرا هر مسلمانی تلاش خود را برای دست یابی به معارف اصلی به کار بسته است، هرچند در نهایت ممکن است خطا کرده باشد. همچنان که اختلاف مجتهدان در مسائل فقهی نیز مشکلی ایجاد نمی کند. بنابراین، نباید هیچ یک از اختلافات فقهی - و اعتقادی - باعث اختلاف و از بین رفتن وحدت اسلامی شود.(2)

ص: 246

1- نک.: خالد محمود، مطالعه بریلویت، ج 3، ص 457: «علامه شبیر احمد عثمانی ایک مقام پر لکھتی ہی "ہماری حالت تویہ ہی کہ نہ ہم غیر مقلدین کو کافر کہتی ہی، نہ تمام شیعوں کو، نہ ساری نیچریوں کو ...».

2- نک.: بدر الحسن قاسمی، «وحده الأمة الإسلامية»، الداعی، س 31، ش 1 و 2: «إن توحيد صف المسلمين وجمع كلمتهم ورض صفوفهم واجب دینی و فريضه شرعيه ... إن وحده الأمة الإسلامية وحده عقیده، وحده قبله، وحده قرآن ... و يقول الإمام ابن تیمیہ: وكان العلماء من الصحابه والتابعين ومن بعدهم يتناظرون في المسأله مناظره مشاوره ومناصحه، بما اختلف قولهم في المسأله العلميه والعمليه مع بقاء الألفه والعصمه وأخوه الدين. نعم من خالف الكتاب المستبين والسنة المستفيضة أو ما أجمع عليه سلف الأمة خلافاً لا يعذر فيه، فهذا يعامل فيه معاملة أهل البدعه ... كذلك يقول متحدثاً عن قاعده أهل السنه والجماعه في أهل الأهواء والبدع: «ولا يجوز تكفير المسلم بذنب فعله ولا بخطأ أخطأ فيه، كالمسائل التي تنازع فيها أهل القبلة» ... والأصل إن دماء المسلمين وأموالهم وأعراضهم مُحَرَّمه من بعضهم على بعض لا تحل إلا بإذن الله ورسوله». يقول الإمام الشاطبي رحمه الله في كتاب الاعتصام: «وقد اختلفت الأمة في تكفير هؤلاء الفِرَق أصحاب البدع العظمى؛ ولكن الذي يقوى في النظر وبحسب الأثر عدم القطع بتكفيرهم، والدليل عليه عمل السلف الصالح فيهم ألا ترى إلى صنع على رضی الله عنه في الخوارج، وكونه عاملاًهم في قتالهم معاملة أهل الإسلام، على مقتضى قول الله تعالى: (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا) ... كذلك يقول العلامة المحدث علي القاري رحمه الله: نقلاً عن ابن حجر الهيتمي المكي: الصواب عند الأكثرين من علماء السلف والخلف: أنا لانكفر أهل البدع والأهواء، إلا إذا أتوا بمكفر صريح لا استلزامي لأن الأصح إن لازم المذهب ليس بلازم. ومن ثم لم يزل العلماء يعاملونهم معاملة المسلمين في نكاحهم وإنكاحهم والصلاه على موتاهم ودفنهم في مقابرهم؛ لأنهم إن كانوا مخطئين غير معذورين وإنما بذلوا وسعهم في إصابه الحق فلم يحصل لهم؛ لكن لتقصيرهم بتحكيم عقولهم وأهويتهم وإعراضهم عن صريح السنه والآيات من غير تأويل سائغ. وبهذا فارقوا مجتهدى الفروع، فإن خطأهم إنما هو لعذرهم بقيام دليل آخر عندهم، مقاوم لدليل غيرهم من جنسه، فلم يقصروا ومن ثم أثبوا على اجتهادهم. فإن عامه اختلافات الفقهاء والتنازعات الشائعه بين اتباعهم والذين لا يقلدونهم في أمور مستحبات ومكروهات لا في واجبات ومحرمات،

مطرح شدن این سخنان در کنفرانس وحدت اسلامی در مکه مکرمه، آن هم در جمع زیادی از علمای اهل سنت، به خصوص رهبران گروه تکفیری وهابیت، پیام های مهمی برای جریان های تکفیری می تواند داشته باشد.

همچنین «جمعیت علمای هند» جلسه ای را روز چهارشنبه ششم جمادی الأول 1431 (21/4/2010) با هدف ضرورت هوشیاری و بیداری مسلمانان در قبال مشکلات کنونی جهان اسلام و مخالفت با تکفیر مسلمانان، ترتیب داده بودند. در آن جلسه، که مسئولان مدارس و گروه ها و انجمن ها و غیره از نقاط مختلف هند شرکت داشتند، تمامی حاضران بر نفی جریان های تکفیری و ضرورت پرهیز از تکفیر مسلمانان تأکید جدی کردند. جالب آنکه در آن نشست شیخ دکتر عبدالعزيز عمار، وکیل وزارت شئون اسلامی سعودی، نیز شرکت کرده بود. او ضمن اظهار برادری و هم فکری با علمای دیوبندی، گفته است، قضیه تکفیر امر مهمی است و ما نیز با شما در ممنوعیت صدور حکم تکفیر برای مسلمانان، هم عقیده هستیم و به دستور صریح ابن تیمیه هیچ یک از مسلمانانی را که شهادتین بر زبان جاری می کنند به دلیل ارتکاب گناه، یا به دلیل اختلاف فکری، تکفیر نمی کنیم. زیرا اگر این اختلاف نظرها باعث تکفیر می شد شخص پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم اعتقاد به آن را شرط اسلام قرار می داد، حال آنکه شرط اسلام فقط ادای شهادتین قرار داده شده است. (1)

هرچند به نظر می رسد تأکید این مقام سعودی بر پرهیز از اختلافات و تکفیر و

ص: 247

1- . «المحن الكبيره التي تقف اليوم في وجه الدعوه عقبات جديده متغيره»، الداعي، س34، ش9-10: «عبدالعزيز عمار: ... أما من يأتي - كما ذكر أحد المتحدثين - ويصف المسلمين بأنهم إرهابيون، أو أنهم غلاة، هذا لاشك أنه عدوان وظلم، وأن المسلمين بعيدون كل البعد عن أن يوصفوا بالغلو والتطرف، ... الأمر الثاني: ما تطرق له المتحدث الأخير - جزاه الله كل خير - في موضوع التكفير، الحقيقة هذه قضيه خطيره، ومسأله عظيمه، ... وقضيه التكفير خطيره فلا- يجوز أن يكفر المسلم بأى ذنب، ولا في المسائل الخلافيه، وقبل قليل كان يتكلم أحد الإخوان عن قضيه الخلاف. نعم الخلاف موجود، وليس بعيد أن يكون هناك خلاف. وأنا أسمع كثيرًا من الإخوان يقولون المذاهب أربعه، والمدارس أربعه، أقول لا، هي مدرسه واحده، الكتاب والسنة؛ لكن لها أربعه أبواب: باب الإمام أحمد، باب الشافعي، وباب أبي حنيفة، وباب مالك، وكل يدخل من هذا الباب؛ ولكن في الداخل باب واحد هو الكتاب والسنة ... يقول ابن تيميه: والذي نختاره أن لا- نكفر أحدًا من أهل القبلة {أهل القبلة كلهم} ليس هنا مذاهب أربعه حتى المذاهب الألف وليس هناك شيء اسمه المذاهب الأربعه، والدليل عليها أن نقول المسائل التي اختلف أهل القبلة فيها مثل: أن الله تعالى هو عالم بالعلم أو بالذات، وهو تعالى هل هو موجود (هو يتكلم عن المعتزله) أو أنه متحيز وهل هو في مكان أو وجهه، وهل هو مرئي أو لا؟ إذ لو كانت معرفه هذه الأصول من الدين (انظروا إلى هذه الكلمه) لكان الواجب على النبي صلى الله عليه وسلم أن يطالبهم بهذه المسائل ويبحث عن كيفية اعتقادهم فيها، فلما لم يطالبهم في هذه المسائل بل ما جرى من حديث في هذه المسائل في زمانه عليه السلام ولا في زمان الصحابه والتابعين علمنا أنه لا يتوقف صحه الإسلام على معرفه هذه الأصول، وإذا كان كذلك لم يكن (هذه النقطة مهمه) الخطأ في هذه المسائل قادحًا في حقيقه الإسلام وذلك يقتضى الامتناع عن تكفير أهل القبلة، إن الكفر (هذا الكلام ليس كلامي) حكم شرعي متلقى عن صاحب الشريعه والعقل قد يعلم به صواب القول أو خطأؤه؛ ولكن ليس كل ما كان خطأ في العقل يكون كفرًا في الشرع، كما أنه ليس كل ما كان صوابًا في العقل تجب في الشرع معرفته، وإنما الكفر يكون بتكذيب الرسول فيما أخبر به، أو الامتناع عن متابعتة مع العلم بصدقته، وقد نقل عن الشافعي - رحمه الله - (عفوًا هو قال: رضى الله تعالى عنه) قال: لا أرد شهاده أهل الأهواء إلا الخطايه فإنهم يستحلون الكذب (الخطايه من غلاه الشيعه؛ لأنهم

قالوا: إن علياً رسول صامت وإن النبي صلى الله عليه وسلم كان رسولاً ناطقاً. أما أبو حنيفة رضى الله عنه فقد حكى الحاكم صاحب "المختصر" فى كتاب "المنتقى" عن أبى حنيفة أنه لم يكفر أحداً من أهل القبلة، وحكى أبو بكر الرازى عن الكوفى وغيره مثل ذلك بعدم تكفير أهل القبلة. فما ذكره أخونا جزاه الله كل خير أنا أريده أنه يرفض رفضاً تاماً تكفير أحدٍ من أهل القبلة الذين يشهدون أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله؛ لأن مسائل الخلاف التى اختلف فيها المسلمون لا يتوقف الإيمان بهذه الأمور. فأعود وأقول: إن الأخوه الإيمانيه تقتضى منا أن يكون بيننا المحبه والموده، ولا نتجرأ فى قضيه التكفير ولا فى قضيه التفسيق»

تفسیق همدیگر ناشی از فضای کلی حاکم بر جلسه و به طور کلی روابط دو طرف بوده باشد. زیرا جای انکار نیست که وهابی ها، با حمایت همه جانبه دولت سعودی، آثار فراوان و گوناگونی را بر ضد علمای شبه قاره و به خصوص دیوبندیه و جماعه التبلیغ نوشته اند و حتی آنها را نیز در کنار سایر گروه ها تکفیر می کنند.

با توجه به سخنان فوق از علمای دیوبند به دست می آید که تکفیر اهل قبله به بهانه های واهی که امروزه جریان های تکفیری انجام می دهند مورد تأیید هیچ یک از علمای بزرگ دیوبند نیست و با مبانی و معیارهای آنها کاملاً مخالف است. تنها معیار اساسی دیوبندیان در جواز تکفیر دیگران، چنان که در ادامه خواهد آمد، به اثبات قطعی انکار ضروری دین خلاصه می شود و کافر فقط به

کسی اطلاق می‌گردد که یکی از اصول اعتقادی یا احکام ضروری اسلام، همانند وجوب نماز، روزه و غیره را انکار کند، که در ظاهر معیار قابل قبولی به نظر می‌رسد، هرچند در شرح و تفصیل آن باید دقت کافی داشت.

بر همین اساس، در خصوص مسائلی همانند توسل و زیارت، عزاداری و مراسم میلاد، هرچند در برخی منابع دیوبندی از آنها به عنوان مصادیق بدعت و شرک نام برده شده است،⁽¹⁾ اما محمد ادریس کاندهلوی به محققانی از علمای امت نسبت داده که گفته اند ما نمی‌توانیم اهل بدعت را تکفیر کنیم. زیرا بسیاری از آنها یا جاهل اند یا مجتهد مخطیء؛ و در هر دو صورت مستحق تکفیر نیستند.⁽²⁾

انور شاه کشمیری نیز گفته است: «امور رایج در مراسم عروسی، نکاح و جشن های شادی جزء بدعت به شمار نمی آید، هرچند ممکن است از جهاتی همانند اسراف و لغو ممنوع باشند، اما عادات رایج در مراسم سوگواری بدعت است، زیرا چنین اعمالی به نیت آنکه جزء دین است انجام می‌گیرد».⁽³⁾

ضمن آنکه به تصریح علمای دیوبند، در صدر اسلام نیز، زیارت، توسل، شفاعت خواستن، گریستن و عزاداری و غیره وجود داشته است.⁽⁴⁾ بر همین اساس، دیوبندیان دیدگاه وهابیت را نیز در

ص: 249

1- نک.: اشرف علی تهانوی، اصلاح الرسوم، به نقل از: محمد رحمت الله ندوی، اشرف علی التهانوی حکیم الأمه، ص 483-484؛ همو، «الشريعة تهي عن الاحتفال بميلاد النبي...»، الداعی، س 30، ش 1-2؛ همو، «لايجوز إطرء النبي صلى الله عليه وسلم بنحو يؤدى إلى الإساءة إلى الأنبياء الآخرين»؛ همان، ش 11؛ سعد مرصفي، «أعيادنا فرحة بريئه»، الداعی، س 30، ش 9-10.

2- محمد الياس كاندهلوى، التعليق الصبيح، ج 1، ص 96: «و عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم صنفان من أمتي ليس لهما في الإسلام نصيب المرجئه و القدرية رواه الترمذى و قال هذا حديث غريب... قال النوربشتى رحمه الله ربما يتمسك به من يكفر الفريقين و الصواب أن لايسارع إلى تكفير أهل البدع لأنهم بمنزلة الجاهل أو المجتهد المخطئ و هذا قول المحققين من علماء الأمه احتياطاً فيحمل قوله ليس لهما في الإسلام نصيب على سوء الحظ و قله النصيب...».

3- انور شاه کشمیری، معارف السنن، ج 4، ص 160.

4- نک.: عبدالحق دهلوی، الاعمال المأثوره فى الأيام المشهوره، ص 12-121 و ص 144؛ ص 23-24: «و فى جامع الأصول من حديث الترمذى عن سلمى أمراه من الأنصار قالت دخلت على أم سلمه و هى تبكى قلت ما يبكيك قالت رأيت عن أم سلمه أن جبرئيل أخبرنى أن ابنى هذا يقتل و أنه اشتد غضب الله على من يقتله رواه ابن عساكر عن أم سلمه أن جبرئيل أرانى التربه التى يقتل عليها الحسين فاشتد غضب الله على من يسفك دمه فىا عائشه و الذى نفسى بيده إنه ليحزننى فمن هذا من أمتى يقتل حسيناً بعدى». ص 27: «و أخرج أبو نعيم فى الدلائل عن أم سلمه قالت سمعت الجن تبكى على الحسين و تنوح». ص 31: «و لما قتل الحسين بكت الدنيا سبعة أيام و الشمس».

بدعت و شرک دانستن برخی امور، همانند صلوات زیاد فرستادن بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، اهتمام به آداب صوفیان، قرائت اوراد مخصوص اهل تصوف و مداومت بر ذکرهای معمول صوفیانه و برخی امور دیگر، نفی کرده اند. آنها معتقدند نه تنها دلیلی بر بدعت بودن این گونه امور در دست نیست، بلکه دلایل زیادی از قرآن و سنت بر جواز آنها وجود دارد. حتی به اعتقاد خلیل احمد سهارنپوری، خواندن دلایل خیرات و سایر اوراد صوفیه، که بیشتر صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را در نظم خاصی بیان می دارد و از همین جهت نص گرایان آن را نقد کرده اند، از مستحبات مؤکد و بهترین عبادات است که افرادی همانند رشید احمد گنگوهی و حاج امدادالله مکی نیز پیوسته دلایل الخیرات را می خواندند و به دیگران نیز سفارش می کردند آن را بخوانند. (1)

همچنین وقتی از خلیل احمد سهارنپوری پرسیده شد که آیا توسل به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از وفات آن حضرت جایز است یا نه، ایشان پاسخ داد:

نزد مشایخ ما متوسل شدن به انبیا و اولیای الاهی، در دعاها، در حال حیات و پس از وفاتشان جایز است، به این نحو که بگوید: «اللهم انی اتوسل الیک بفلان

ص: 250

1- نک.: خلیل احمد سهارنپوری، المهند، ص 41-42: «یستحب عندنا تکثیر الصلاه علی النبی (ص)، و هو من أرجی الطاعات و أحب المندوبات سواء کان بقراءه الدلائل، و الأوراد الصلاتیه المؤلفه فی ذلک أو بغيرها، و لكن الأفضل عندنا ما صح بلفظه (ص)، و لو صلی بغير ما ورد عنه (ص) لم یخل عن الفضل، و یتحق بشاره «من صلی علی صلاه صلی الله علیه عشرًا»، و کان شیخنا العلامه الکنکوهی یقرأ الدلائل، و كذلك المشایخ الأخر من ساداتنا، و قد کتب فی إرشاداته مولانا و مرشدنا قطب العالم حضره الحاج إمدادالله - قدس الله سره العزیز - و أمر أصحابه بأن یحزبوه، و کانوا یروون الدلائل روایه، و کان یجیز أصحابه بالدلائل مولانا الکنکوهی - رحمه الله علیه - . نکته: دلایل الخیرات و امثال آن از مهم ترین اوراد صوفیه شبه قاره است که مورد نقد سلفیان و هابی قرار گرفته است. و نک.: شبیر احمد صالوجی، «ذکر الله جهرًا و اجتماعًا وسیله من وسائل التزکیه و الإحسان»، الداعی، س 32، ش 6: «ومن هذه السلسله الذهبیه مشایخ الجامعه الإسلامیه دارالعلوم، دیوبند و علماءها الذین اشتغلوا فی المجالات الأربعه أداءً لما علیهم من مسؤولیه نیابه الرسول صلی الله علیه و سلم و خلافته، ... و من أسالیبهم هذه ذکر الله جهرًا و سرًا و انفرادًا و اجتماعًا، و قد اصطلحت الأمه علی ثبوت ذکر الله فرادى و سرًا من القرآن و السنه، كذلك ثبت ذکر الله اجتماعًا و جهرًا من الكتاب و السنه ثبوتًا و اضحًا، و حیثما جاء النهی عن الذکر جهرًا أو اجتماعًا و جهرًا فذلک لأسباب معینه. علی هذا فلا یبدع الذکر جهرًا و اجتماعًا ولا ینهی عنه علی الإطلاق ... علی هذا فلا یبدع أمر من الأمور المتجهده فیها، ولا ینکر علیه فضلًا عن أمر ثبت من کتاب الله و سنه رسوله بدلائل کثیره، و عمل به العلماء الربانیون فی کل عصر. ... فی مثل هذه الظروف المملیئه بالفتن کیف یبدع أسلوب من أسالیب الإصلاح و التریبه، بعث الناس علی الخشوع و الخضوع فی صلواتهم، و علی التصرع و الابتهاال فی دعواتهم، و عودهم محاسبه نفوسهم، و غرس حب الله و رسوله فی قلوبهم، و ساعدهم علی النزاهه فی معاملاتهم، و علی الصدق و الأمانه و أداء حقوق العباد و کبح جماح النفس، و أبعدهم عن الرذائل من الحسد و الکبر و البغض و العداوه و حب الجاه و حب المال؟!».

أن تجيب دعوتى و تقضى حاجتى». چنان که مشایخ ما همانند شاه محمد اسحاق دهلوی، شیخ امدادالله و شیخ رشید احمد گنگوهی به این امر تصریح کرده اند و در نتیجه هیچ ایرادی بر آن وارد نیست. (1)

درباره زیارت نیز نوشته است: «از نظر علمای حنفی و مسلک اشعری و ماتریدی و طرق صوفیه، زیارت قبر پیامبر از بزرگ ترین و مقرب ترین اعمال و نزدیک به واجب است که انسان را به خداوند نزدیک می کند». وی سپس با استناد به سخنان ابن همام و دیگران، افزوده است: «بهتر آن است که زائر فقط به نیت زیارت قبر شریف به مدینه منوره مشرف شود و سپس از باب احترام به پیامبر به زیارت مسجد نبوی و مشاهد نیز برود». (2)

ص: 251

1- . خلیل احمد سهارنپوری، المهند، ص 36-37: «السؤال الثالث والرابع: هل للرجل أن يتوسل في دعواته بالنبي صلى الله عليه وسلم بعد الوفاة أم لا؟ أيجوز التوسل عندكم بالسلف الصالحين من الأنبياء و الصديقين و الشهداء و أولياء ربّ العلمين أم لا؟ الجواب: عندنا وعند مشايخنا يجوز التوسل في الدعوات بالأنبياء و الصالحين من الأولياء و الشهداء و الصديقين في حياتهم و بعد وفاتهم بأن يقول في دعائه: "اللهم إني أتوسل إليك بفلان أن تجيب دعوتى و تقضى حاجتى" إلى غير ذلك، كما صرح به شيخنا و مولانا الشاه محمد إسحاق الدهلوى ثم المهاجر المكي، ثم بينه في فتاواه شيخنا و مولانا رشيد أحمد الكنكوهي رحمه الله عليهما و هي في هذا الزمان شائعة مستفيضة بأيدى الناس و هذه المسألة مذكورة على صفحہ 93 من المجلد الأول منها فليراجع إليها من شاء».

2- . همان، ص 28-35: «السؤال الأول و الثاني: ما قولكم في شدّ الرحال إلى زیاره سيد الكائنات عليه أفضل الصلوات و التحيات و على آله و صحبه. أى الأمرين أحبّ إليكم و أفضل لدى أكابركم للزائر، هل ينوى وقت الارتحال للزیاره زیارته عليه السلام أو ينوى المسجد أيضاً، و قد قال الوهابي: إنّ المسافر إلى المدينة لا ينوى إلا المسجد النبوي. ... الجواب عندنا و عند مشايخنا زیاره قبر سيد المرسلين (روحى فداه) من أعظم القربات، و أهم المثوبات، و أنجح لنيل الدرجات، بل قریبه من الواجبات، و إن كان حصوله بشدّ الرحال، و بذل المهج و الأموال، و ينوى وقت الارتحال زیارته عليه ألف ألف تحية و سلام، و ينوى معها زیارة مسجده صلى الله عليه و سلم و غيره من البقاع و المشاهدات الشريفة، بل الأولى ما قال العلامة الهمام ابن الهمام أن يجرد النية لزیاره قبره عليه الصلاة و السلام ثم يحصل له إذا قدم زیارة المسجد، لأن في ذلك زیادة تعظيمه و إجلاله صلى الله عليه و سلم، و يوافقه قوله صلى الله عليه و سلم: "من جاءنى زائراً لاتحمله حاجة إلا زیارتى كان حقاً على أن أكون شفيعاً له يوم القيامة" و كذا نقل عن العارف السامى الملا جامى أنه أفرد زیاره عن الحج و هو أقرب إلى مذهب المحبّين و أما ما قالت الوهابي من أن المسافر إلى المدينة المنورة على ساكنها ألف ألف تحية لا ينوى إلا المسجد الشريف استدلالاً بقوله عليه الصلاة و السلام: "لا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد": فمردود، لأن الحديث لا يدل على المنع أصلاً بل لو تأمل ذو فهم ثاقب لعلم أنه بدلالة النص يدل على الجواز، فإن العلة التي استثنى بها المساجد الثلاثة من عموم المساجد أو البقاع: هو فضلها المختص بها، و هو مع الزيادة موجود في البقعة الشريفة، فإن البقعة الشريفة و الرحبه المنيفه التي ضم أعضائه - أفضل مطلقاً حتى من الكعبة و من العرش و الكرسي كما صرح به فقهاؤنا رضى الله عنهم، و لما استثنى المساجد لذلك الفضل الخاص فأولى ثم أولى أن يستثنى البقعة المباركة لذلك الفضل العام. ! "و قد صرح بالمسألة كما ذكرنا، بل بأبسط منها: شيخنا العلامة شمس العلماء العاملين مولانا رشيد أحمد الكنكوهي قدس الله سره العزيز في رسالته زبده المناسك في فضل زیاره المدينة المنورة و قد طبعت مراراً. و أيضاً في هذا المبحث الشريف رساله لشيخ مشايخنا مولانا المفتى صدر الدين الدهلوى قدس الله سره العزيز أقام فيها الطامه الكبرى على الوهابيه من وافقهم و أتى ببراهين قاطعه و حجج ساطعه سماها أحسن المقال في شرح حديث لا تشد الرحال طبعت و اشتهرت فليراجع إليها و الله تعالى أعلم»

اشرف علی تھانوی نیز در نقد دیدگاه ابن تیمیہ، کہ توسل بہ اعیان را قبول ندارد، می گوید، اگر من در زمان ابن تیمیہ بودم یا او در زمان من می بود، با احترام بہ او می گفتم «یا شیخنا! حقیقت توسل بہ اعمال چیست؟»؛ «توسل بہ اعیان چه فرقی با توسل بہ اعمال دارد؟» و همچنین، «در توسل بہ اعیان، چه فرقی بین شخص زنده و مرده وجود دارد؟» و در آخر تھانوی می گوید: «یقین دارم اگر شیخ امروز زنده می بود، با پی بردن بہ حقیقت توسل، هیچ گاہ توسل بہ اعیان را بہ طور مطلق منع نمی کرد»⁽¹⁾.

اجماعی بودن کفر منکر ضروری دین

از مواردی کہ تمام مسلمانان بر کفر بودن آن اتفاق نظر دارند، انکار یکی از ضروریات دین است. علمای دیوبند نیز ایمان را مساوی با تصدیق، یعنی قبول و اعتراف قلبی بہ ضروریات دین می دانند و در نتیجہ، کفر نیز عبارت از انکار ضروریات دین است⁽²⁾.

تمامی علمای دیوبند همانند سایر علمای ہند تکفیر در فروع اعتقادی را جایز نمی دانند، اما تکفیر در اصول عقاید و ضروریات دین از نگاہ آنها جایز است⁽³⁾.

بہ گفتہ انورشاہ کشمیری، نزد متکلمان ایمان و کفر با اقرار و التزام عملی بہ ضروریات دین یا انکار آنها محقق می شود؛ ضروری دین نیز از نظر متکلمان آن احکامی

ص: 252

-
- 1- . محمد رحمت اللہ ندوی، اشرف علی التھانوی حکیم الامہ، ص 142-143.
 - 2- . انورشاہ کشمیری، اکفار الملحدین، ص 4: «فمن جحد شیئاً واحداً من الضروریات فقد آمن ببعض الکتاب و کفر ببعضه، و هو من الکافرین، و إن رکض إلى بلاد الصين و أروبا لنشر ما زعمه دینا، و رآه الجاهلون خدمه للإسلام»؛ محمد الیاس کاندھلوی، التعلیق الصبیح، ج 1، ص 16.
 - 3- . انورشاہ کشمیری، معارف السنن، ج 4، ص 155-156: «و کلام الخیالی عند شرح قول الشارح التفتازانی: "و من قواعد أهل السنه أن لا یکفر أحد من أهل القبلة" ما لفظه: معنی هذه القاعدة أنه لا یکفر فی المسائل الإجتھادیه، إذ لانزاع فی تکفیر من أنکر شیئاً من ضروریات الدین ... شیخنا رحمه الله قد أفرد المسأله بتألیف مبسوط سماه: "اکفار الملحدین فی ضروریات الدین" قد استوفی المسأله نقلاً و بحثاً، فقهاً و کلاماً، روایهً و درایهً، و حقق فيه أن المنکر من القطعیات، و الملحد فی ضروریات الدین، و المتأول فیها کل خارج عن الإسلام، ... و واقفه علی ذلك أكابر عصره، مثل الشيخ الحجه مولانا أشرف علی التھانوی، و مولانا خلیل أحمد السہارنفوری ... و مفتی دیار الہند مولانا کفایہ اللہ الدھلوی، و سائر علماء دیوبند و علماء الہند».

است که دلیل متواتر و مستفیض بر دینی بودن آنها اقامه شده و نوع مردم نیز، هرچند از طریق برهان و استدلال، از آن آگاه باشند؛ مثل وحدانیت خداوند تعالی، نبوت و خاتمیت پیامبر اسلام به معنای پایان یافتن نبوت با خاتم پیامبران و ادامه نیافتن آن پس از پیامبر خاتم، برانگیخته شدن مردم در قیامت و پاداش اعمال، عذاب قبر. اما از نگاه فقها، ایمان و کفر با اقرار یا انکار امور قطعی و ظنی هر دو محقق می شود. بنابراین، معیار ضروری فقط نزد متکلمان معنا می یابد نه فقها. دلیل عمده اش این است که متکلمان در بحث اعتقادات به اخبار ظنی توجه ندارند، به خلاف فقها که آنها به اخبار آحاد و امور ظنی نیز در این باره عمل می کنند. (1)

همچنین وی ضمن مخالفت صریح با تکفیر اهل قبله به دلیل ارتکاب گناه یا انکار امور غیر ضروری دین، اهل قبله را کسانی می داند که منکر ضروریات دین نباشند و به حدوث عالم، محشور شدن اجساد در قیامت، علم خداوند به کلیات و جزئیات و مسائل مشابه آنها معتقد باشند. بنابراین، کسی که منکر این امور باشد، یا در عقاید نادرست خود غلو کند، اساساً جزء اهل قبله، به معنای مورد نظر، به شمار نمی آید و قطعاً تکفیر او جایز است. از نظر وی، حتی اگر ضروری دین با خبر واحد نیز ثابت شده باشد، ولی دلیلی بر رد آن نیامده باشد، انکار آن باعث کفر می شود. (2)

ص: 253

1- . همو، فیض الباری، ج 1، ص 143-144: «وليعلم أن الإيمان هو التصديق بكل ما جاء به رسول الله صلى الله عليه وسلم وإن لم يكن متواتراً، والتزام أحكامه، والتبرؤ من كل دين سواه. ومن قصره من المتكلمين على الضروريات، فلأن موضوع فَنَهُم هو القطعي، لا أن المؤمن به هو القطعي فقط. نعم، التكفير عندهم إنما يكون بوجوده فقط. وأما الفقهاء فإنهم يبحثون عن أخبار الآحاد أيضاً، بخلاف المتكلمين. ولذا تراهم يكفرون بإنكار الأمر الظني أيضاً، وحينئذ كان الأنسب للفقهاء أن لا يعرفوا الإيمان بالحد المذكور، لأن قيد الضرورة يناسب موضوع المتكلمين دون الفقهاء. والمناسب لهم أن يقولوا: هو الاعتقاد بما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم إن قطعاً قطعاً، وإن ظناً فظناً. والسرف فيه أن الموجب لكفر الرجل في نفسه، هو إنكار قطعي. وأما المُنْبَهُ للمفتي في تكفيره، فقد يكون حديثاً أحادياً، فينبهه على أن إنكار أمر كذا، كفر. ثم لا- يكون ذلك الأمر في الواقع إلا قطعياً، ومثاله: أن رجلاً عالماً عدّ المتواترات والقطعيات وفهرسها، وذَهَلْ وَغَفَلَ عن بعضها، فلم يدخله في ذلك الفهرس، فجاء واحد آخر وثبّه على قطعيات أخر، فأدخله بقول ذلك الواحد في هذا الفهرس، فقد تَبَّه بقول واحدٍ للقطعي. فهكذا الأمر ههنا لم يكفر الرجل إلا بإنكار قطعي في نفسه، لكن المفتي قد يأخذ مسألة التكفير من خبر واحد، فيجوز بناء التكفير على الظني بلا خطر، لأن الظن في طريق العلم بالحكم، لا في أمر الموجب لكفر المكفر».

2- . نک: همو، افکار الملحدین، ص 15-22: ص 17: لاخلاف في كفر المخالف في ضروريات الإسلام وإن كان من أهل القبلة المواظب طول عمره على الطاعات. كما في شرح التحرير، رد المختار من الإمامه، ج 1، ص 377 و من جحود الوتر، ج 1، ص 622. أهل القبلة في اصطلاح المتكلمين من يصدق بضروريات الدين أي الأمور التي علم ثبوتها في الشرع و اشتهر، فمن أنكر شيئاً من الضروريات كحدوث العالم و حشر الأجساد، و علم الله سبحانه بالجزئيات، و فرضيه الصلاة و الصوم لم يك من أهل القبلة، و! " لو كان مجاهداً بالطاعات، و كذلك من باشر شيئاً من إمارات التكذيب كسجود الصنم و الإهانة بأمر شرعي و الإستهزاء عليه، فليس من أهل القبلة، و معنی: «عدم تكفير أهل القبلة» أن لا يكفر بارتكاب المعاصي، و لا بانكار الأمور الخفيه غير المشهوره. هذا ما حققه المحققون فاحفظه». ص 22: «يجوز التكفير بناءً على خبر واحد و إن لم يكن متواتراً، و كيف لا! و هم يكفرون بما عدده الفقهاء من موجبات الكفر، أفلا يكفرون بما في حديث صحيح لم يقم على تأويله دليل».

بنابراین، از نظر نگرش کلی علمای دیوبند، فقط انکار یکی از آموزه های دینی که ضروری بودن آن اثبات شده باشد، باعث «کفر» می شود. اما از نظر مصداقی موارد زیادی در آثار علمای دیوبند برای تجویز تکفیر مسلمانان بیان شده است که ضروری بودن بسیاری از آنها جای تأمل دارد، از جمله: انکار خداوند یا یکی از صفات او، اعتقاد به تعدد خدایان، انکار فرشتگان، نپذیرفتن یکی از کتاب های آسمانی، قبول نداشتن یکی از پیامبران الهی، انکار تقدیر و قیامت، انکار یکی از احکام قطعی و یقینی، انکار سخن و خبر حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و دروغ پنداشتن آن؛ (1) و نیز، منکر هر یک از واجبات، که اگر پس از اقامه بینه و دلیل از این اعتقاد خود باز نگشت، به حکم کافر بودن کشته می شود؛ (2) خوارج و غالیان؛ (3)

قائلان به خلق قرآن به تصریح ائمه اهل سنت؛ (4) کافر بودن

ص: 254

1- . کفایت الله دهلوی، تعلیم الإسلام، ص 148.

2- . انور شاه کشمیری، اکفار الملحدین، ص 24: «عبارات من فتح الباری بشرح صحیح البخاری: ... و استقر الإجماع علیه فی حق من جحد شیئاً من الفرائض بشبهه فیطالب بالرجوع، فإن نصب القتال فوتل و أقيمت علیه الحجة، فإن رجع و إلا عومل معامله الکافر حینئذ». قلت: أراد بقوله: «و إلا عومل معامله الکافر» القتل کفرًا، ... ایشان در ادامه نقل قول های مختلفی در تأیید دیدگاه فوق بیان کرده است.

3- . نک.: همان، ص 24-31: «من أئمه المتأخرین الشیخ تقی الدین السبکی قال فی «فتاواه: احتج من کفر الخوارج و غلاه الروافض بتکفیرهم أعلام الصحابه، لتضمنه تکذیب النبی (ص) فی شهادته لهم بالجنة. قال: و هو عندی احتجاج صحیح. قال: واحتج من لم یکفرهم بأن الحکم بتکفیرهم یتسدعی تقدم علمهم بالشهاده المذكوره علماً قطعياً و فیه نظر، لأننا نعلم تزکیه من کفروه علماً قطعياً إلى حین موته، و ذلك کاف فی اعتقادنا تکفیر من کفرهم، ... ص 27: و ذهب أكثر أهل الأصول من أهل السنه إلى أن الخوارج فساق، و إن حکم الإسلام یجری علیهم لتلفظهم بالشهادتین و مواظبتهم علی أركان الإسلام، و إنما فسقوا بتکفیرهم المسلمین مستندین إلى تأویل فاسد، و جرهم ذلك إلى استباحه دماء مخالفیهم و أموالهم، و الشهاده علیهم بالکفر و الشرك. و قال الخطابی: أجمع علماء المسلمین علی أن الخوارج مع ضلالتهم فرقه من فرق المسلمین، و أجازوا مناکحتهم، و أکل ذبائحهم، و أنهم لا یکفرون ماداموا متمسکین بأصل الإسلام». ص 29: «و قد أخرج الطبری بسند صحیح عن عبدالله بن الحارث عن رجل من بنی نضر عن علی، و ذکر الخوارج فقال: إن خالفوا إماماً عادلاً فقاتلوهم، و إن خالفوا إماماً جائراً فلا تقاتلوهم، فإن لهم مقالاً. قلت: و علی ذلك یحمل ما وقع للحسین بن علی (رضی الله عنه)، ثم لأهل المدینه فی الحره، ثم لعبدالله بن الزبیر، ثم للقراء الذین خرجوا علی الحجاج فی قصه عبدالرحمن بن محمد بن الأشعث. والله أعلم. و فیه أن من المسلمین من ینخرج من الدین من غیر أن یقصد الخروج منه، و من غیر أن یختار دیناً علی دین الإسلام، و إن الخوارج شر الفرق المبتدعه من الأئمه المحمديه، و من اليهود و النصارى. قلد: و الأخير مبنی علی القول بتکفیرهم مطلقاً، و فیه منقبه عظیمه لعمر (رضی الله عنه) لشدته فی الدین، و فیه أنه لا ینکتفی فی التعدیل بظاهر الحال و لو بلغ المشهود بتعدیله الغایه فی العباده و التقشف و الورع حتی یختبر باطن حاله».

4- . نک.: همان، ص 39: «و قال الثوری: من قال: القرآن مخلوق فهو کافر. و قال علی ابن عبدالله (ابن المدینی): القرآن کلام الله، من قال أنه مخلوق فهو کافر، لا یصلی خلفه. قال أبو عبدالله البخاری: نظرت فی کلام اليهود و النصارى و المجوس فما رأیت أضل فی کفرهم منهم، و انی لأستجهل من لا یکفرهم إلا من لا یعرف کفرهم، و قال زهیر السخستانی: سمعت سلام بن أبی مطیع یقول: الجهمیه کفار ... و قال ابن حاتم الحافظ ثنا أحمد بن محمد بن مسلم ثنا علی ابن الحسن الکراعی قال: قال أبو یوسف: ناظرت بأحنیفه سته أشهر فاتفق رأینا علی أن من قال: القرآن مخلوق فهو کافر». و 54: «صفاته تعالی فی الأزل غیر محدثه، و لا مخلوقه، فمن قال أنها مخلوقه أو محدثه، أو

وقف فيها، أو شك فيها، فهو كافر بالله تعالى (فقه أكبر، چاپ پاکستان، ص 29). من قال بأن كلام الله مخلوق فهو كافر بالله العظيم (كتاب الوصيه).

جهميه از نگاه ابوحنيفه و كافر بودن قدريه از نگاه شافعي و ديگران؛(1)

منكران خلافت سه خليفه اول؛(2) دشنام دهندگان به پيامبران و اختلاف در پذيرش توبه آنها؛ تكذيب كندگان و تحقير كندگان پيامبر صلي الله عليه و آله و سلم؛ مدعى نبوت؛(3)

انكار كنده اجماع و اخبار متواتر؛(4) منكر فريضة زكات و وجود دلايل

ص: 255

1- . نك.: همان، ص 40-42: ص 40: «و فى المسايير، ص 214: إن أباحنيفة رحمه الله قال لجهم، أخرج عنى يا كافر... فحاشا جناب الإمام رحمه الله عن ذلك لو لم يكن عنده كافراً». ص 41: «و حكى ابن المنذر عن الشافعي رحمه الله: لا يستتاب القدرى، و أكثر أقوال السلف تكفيرهم».

2- . همان، ص 51: «قلت: و الأكثر على تكفير خلافة الشيخين، و فى «الدر المنتقى» عن «الوهبانية» و شرحها: و صحح تكفير نكير خلافة آل عتيق و فى الفاروق ذاك الأظهر».

3- . نك.: همان، ص 54: «أيماء رجل مسلم سب رسول الله (ص)، أو كذبه، أو عابه، أو تنقصه فقد كفر بالله تعالى، و بانث منه امرءته؛ كتاب الخراج، ص 182. أجمع المسلمون على أن شاتمته (ص) كافر، و من شك فى عذابه و كفره كفر. (شفاء) و غيره. قلت: فى قبول التوبه فى أحكام الدنيا اختلاف، و تقبل فيما بينه و بين الله تعالى، و ينبغى أن تراجع عبارته «المحيط» و تقبل فيما بينه و بين الله تعالى، و ينبغى أن تراجع عبارته «المحيط» من «خلاصه الفتاوى» لأصحابنا، فإنى لم أرها إلا له من عدم قبول التوبه فيما بينه و بين الله تعالى، و لعله من غلط الناسخ. ص 55: «ادعت الروافض أيضاً أن علياً نبى... فإنهم بالغوا فى غلوهم، و مردوا على الكفر، و تركوا الإسلام، و فارقوا الإيمان، و حجدوا الإله، و الرسل، و التنزيل... (غنية الطالبين. قالت الروافض: إن العالم لا يكون خالياً من النبى قط، و هذا كفر، لأن الله تعالى قال: «و خاتم النبیین»، و من ادعى النبوه فى زماننا فإنه يصير كافراً، و من طلب منه المعجزات فإنه يصير كافراً، لأنه شك فى النص، و يجب الاعتقاد بأنه ما كان لأحد شركه فى النبوه لمحمد، بخلاف ما قالت الروافض أن علياً كان شريكاً لمحمد فى النبوه، و هذا منهم كفر؛ (تمهيد أبى الشكور السالمى). ص 56-57: و كذلك تكفر من ادعى نبوه أحد مع نبينا - فى زمنه - كمسيلمه الكذاب، و الأسود العنسى، أو ادعى نبوه أحد بعده، فإنه خاتم النبیین بنص القرآن و الحديث، فهذا تكذيب لله و رسوله كالعيسويه الخ. أو من ادعى النبوه لنفسه بعد نبينا كالمختار بن أبى عبيد الثقفى، و غيره.

4- . همان، ص 65: «و فى «المحيط»: من أنكر الأخبار المتواترة فى الشريعة كفر، مثل حرمه لبس الحرير على الرجال، ثم اعلم أنه أراد بالمتواتر ههنا التواتر المعنوى لا اللفظى الخ. «شيخ فقه أكبر، ص 302» و نحوه فى «الهندييه» عن الظهيريه. و توارده الأصوليون فى باب السنه، و نقلوا عن الإمام أنه قال: أخاب الكفر على من لم ير المسح على الخفين. فصار منكر المتواتر و مخالفه كافراً (أصول بزدوى، ج 2، ص 367) و (الكشف، ج 2، ص 363؛ ج 4، ص 330). ص 66: «و هذا الحديث و إن كان خبر واحد إلا أن خبر الواحد يعمل به فى الحكم بالتكفير (الصواعق) لابن حجر المكى، ص 252 عن الشيخ تقى الدين السبكى».

خاص بر کافر نبودن مانعین زکات در زمان ابوبکر (1) کافر و زندیق بودن تکفیرکننده صحابہ؛ (2) کفر بودن بغض صحابہ؛ (3) نقل ادعای اجماع از برخی علمای دیوبندی بر تکفیر گستاخان به عایشہ یا حضرت پیامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم؛ (4)

حتی نقل شدہ است کہ برخی از بزرگان دیوبندیہ گفتہ اند: «شیعہ اگر عایشہ را تہمت می زنند، یا صحابی بودن ابوبکر را منکرند یا خلفای سہ گانہ را قبول ندارند، خارج از اسلام بہ شمار می آیند»۔ (5)

ص: 256

1- . همان، ص 91: «من أنکر فرض الزکاه فی ہذہ الزمان کان کافراً یا جماع المسلمین، و الفرق بین هؤلاء و أولئک (مانعین زکات زمان ابوبکر) أنهم إنما عذروا لأسباب و أمور لا یحدث مثلها فی ہذا الزمان»۔

2- . محمد یوسف بنوری، معارف السنن، ج 1، ص 349؛ محمد یوسف لدھیانوی، آپ کی مسائل اور ان کا حل، ج 1، ص 49؛ ہر دو مورد بہ نقل از: عبدالغفور ندیم، گستاخ صحابہ رض - (قرآن و حدیث اور اجماع امت کی روشنی میں)، ص 25 و 26: «علامہ محمد یوسف بنوری فرماتی ہی جمہور صحابہ کی تکفیر کرنی والا لامحالہ کافر ہی»۔ «شہید اسلام فقیہ العصر حضرت مولانا محمد یوسف لدھیانوی شہید ایک سوال کی جواب می تحریر فرماتی ہی «صحابہ رض کو کافر کہنی والا کافر اور اہلسنت و الجماعت سی خارج ہی، اسی طرح آگی تحریر فرماتی ہین جو شخص تمام صحابہ کو (سوائی جند کی) گمراہ سمجھتی ہوئی ان کا مذاق ارائی وہ کافر و زندیق ہی»۔

3- . محمد زکریا کاندھلوی، فضائل اعمال، ص 401، بہ نقل از: همان، ص 25-26: «شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا صاحب رحمہ اللہ علیہ آیت معیت کی تفصیل و تفسیر میں تحریر فرماتی ہین ک حضرت امام مارک اور علماء کی ایک جماعت نی اس آیت سی ان لوگون کی کفر پر استدلال کیاہی جو صحابہ کرام کو گالیان دیتی ہی، برا کہتی ہی ان سی بغض رکھتی ہی

4- . کفایت اللہ دھلوی، کفایت المفتی، ج 1، ص 31؛ محمد ادیس کاندھلوی، سیرت المصطفیٰ، ج 2، ص 305، ہر دو مورد بہ نقل از: همان، ص 24-25: «مفتی اعظم ہند مفتی کفایت اللہ دھلوی لکھتی ہی جناب رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم یا حضرت عائشہ کی شان می گستاخی کرنی والا یا کسی گستاخی کرنی والی سی ناراض نہ ہونی والا کافر ہی، فقہاء متفق ہی کہ نبی کریم کی شان می گستاخی کرنی والا کافر ہی»۔ «علامہ محمد ادیس کاندھلوی صاحب رحمہ اللہ علیہ اپنی مشہور کتاب سیرت المصطفیٰ صلی الہ علیہ وسلم می رقمطراز ہی جو شخص ام المؤمنین عائشہ صدیق بنت صدیق زوجہ مطہرہ سید الانبیاء مبرأہ من السماء پر تہمت لگائی وہ باجماع امت کافر و مرتد ہی»۔

5- . محمود حسن دیوبندی، عباقت، ص 452، بہ نقل از: همان، ص 25: «فائد جمعیت شہنشاہ سیاست مفکر اسلام مفتی محمود: اگر کوئی شیعہ حضرت عائشہ پر تہمت باندھتاہی یا حضرت ابوبکر کی صحابیت کا منکر ہی یا خلفائی ثلاثہ کو بر ابھلا کہنا جائز سمجھتا ہی تو وہ خارج از اسلام ہی»۔

برخی دیگر، وجوب نماز و زکات، حرمت شراب و همانند آنها را نیز به ضروریات دین افزوده اند؛ اما در خصوص برخی مسائل اعتقادی همانند انکار شفاعت، انکار رؤیت خداوند، انکار عذاب قبر و حساب کرام الکاتبین، با احتیاط سخن گفته اند، به این بیان که نماز خواندن پشت سر افرادی که منکر این امور است، جایز نیست، چراکه این امور به تواتر در شرع ثابت شده است و منکر آنها مثل کافر می ماند. (1)

ولی انور شاه کشمیری افزون بر موارد فوق، نماز خواندن پشت سر منکران خلافت سه خلیفه اول را نیز جایز نمی داند و معتقد است تمامی اینها قطعاً کافرند! در حالی که او پیش از آن تصریح می کند که نماز خواندن پشت سر هر مسلمان اهل قبله جایز است تا وقتی که به دلیل صریح کفرش ثابت نشده است. (2) دلیل صریح بر تکفیر دیگران نیز، طبق سخنان او و سایر علمای دیوبند، به همان انکار ضروریات دین باز می گردد. بر این اساس، تکفیر بسیاری از گروه های فوق کاملاً جای تأمل و نقد دارد؛ زیرا بیشتر مسائل فوق نه تنها جزء ضروریات دین به شمار نمی آید، بلکه از نظر بسیاری از مسلمانان اعتقاد داشتن به آنها، از جمله اعتقاد به رؤیت که مستلزم تجسیم است، باعث کفر می شود. چنان که کشمیری در موردی ضروریات دین را به دو دسته تقسیم می کند: ضروریات آشکار که فهمش برای همگان ممکن و آسان است، همانند خاتمیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم؛ در چنین موردی هر کسی منکر آن باشد، کافر است. اما برخی ضروریات اختلافی است و نیاز به استدلال و اثبات دارد، همانند قضا و قدر، عذاب قبر، استوای خداوند بر عرش، نازل شدن خداوند از آسمان و مسائل دیگری همانند آنها؛ در این موارد اگر کسی از اصل مسئله آگاه باشد و بدون دلیل درصدد انکار آنها برآید، کافر است؛ اما اگر درصدد بحث از کیفیت آنها برآید و در نتیجه آن برخی دیدگاه ها را اثبات و برخی دیگر را نفی کند، در صدور حکم درباره وی باید احتیاط کرد. (3)

در عین حال او کفر انکار ضروریات دین را اجماعی می داند، هر چند به

ص: 257

1- . الله یار خان، عقائد و کمالات علمائی دیوبند، ص 6.

2- . انور شاه کشمیری، اکفار الملحدين، ص 51: «والحاصل أن من كان من أهل قبلتنا و لم یغل حتی لم یحکم بکفره تصح الصلاه خلفه، و تکره، و لایجوز خلف منکر الشفاعه، والرؤیه، و عذاب القبر، و ... و لا خلف منکر خلافه أبی بکر أو عمر أو عثمان (رض) لأنه کافر، و تصح خلف من یفضل علیاً لأنه مبتدع».

3- . نک: همان، ص 7-10: «ثم إن الأمر الشرعی الضروری قد یكون التعبير عنه و تفهیمه للناس سهلاً، و یشترک لسهولته فیہ الخواص والأوساط والعوام، فإذا تواتر مثل ذلك عن صاحب الشرع و كان مکشوف المراد لم تتجاذب الأدله فیہ و جب الإیمان به علی حاله بدون تصرف و تعجرف، و ذلك کمسأله ختم النبوه ... و أما إن كان أمراً یعسر فهمه و تفهیمه کمسأله القدر، و عذاب القبر، و الإستواء علی العرش، و النزول إلى سماء الدنيا، و غیر ذلك من المتشابهات والأمر الإلهیه، ثم تواتر و استفاض، فإن جحد من بلغه ذلك الأمر أصل ما جاء أكفرناه بلاخطر، و إن بحث فی کیفیه، و أثبت وجهاً، وزن فیہ، و نفی آخر عذرناه».

که به نظر می‌رسد این دیدگاه او بیشتر ناظر به ضروریات دسته اول است که برای همگان قابل درک و فهم است، هرچند ممکن است برخی آن را نفهمیده باشند. اما در خصوص مسائل دسته دوم، که شامل بسیاری از موارد پیشین نیز می‌شود، حکم احتیاط کشمیری همچنان جاری است. ضمن آنکه تکفیر مسلمانان بر اساس آن مسائل کاملاً برخلاف مبانی پیشین علمای دیوبند در حکم تکفیر مسلمانان است. از این رو، افرادی همانند کشمیری یا باید در مبانی کلی علمای بزرگ دیوبندیه، که خود نیز به آنها ملتزم اند، تجدید نظر کنند، یا از تکفیر بسیاری از گروه‌های فوق، که متأسفانه بیشتر تحت تأثیر فضا سازی‌های عمومی و عامیانه شکل گرفته است، دست بردارند که راه درست نیز همین است.

در خصوص تکفیر منکران خلافت یا توهین کنندگان به عایشه و صحابه، قطع نظر از اختلاف نظرهای جدی میان مسلمانان درباره مقام خلفا و صحابه و همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، با جست و جو در منابع اصلی دیوبندیه سخنی در این مورد یافت نشد که مسلمانی را به دلیل این مسائل تکفیر کنند، بلکه بیشتر سخنان دیوبندیان ناظر به آن است که چنین مسائلی جزء مسائل اختلافی است و دلیل قطعی بر ضروری بودن آنها وجود ندارد. برخی دیوبندیان نیز به صراحت مسئله خلافت را جزء مسائل سیاسی اسلام دانسته اند(2)

که ربطی به کفر و ایمان افراد ندارد. به خصوص آنکه آنها در اصل خلافت نیز اختلاف جدی دارند و بعضاً از خلافت صدر اسلام گرفته تا حکومت پادشاهی و دیکتاتوری را می‌پذیرند.(3) آنچه در سخنان فوق نیز به عنوان ادعای اجماع

ص: 258

1- . همان، ص 62: «والجهل بالضروریات فی باب المکفرات لایکون عذراً، بخلاف غیرها فإنه یكون عذراً علی المفتی به کما تقدم والله أعلم (شرح حموی، ص 2679)».

2- . محمد عماره، «الحضاره الإسلامیه والتعددیة الحزبیة»، الداعی، س 31، ش 7: «وأن الممنوع إسلامیا هو التحزب والتفرق فی أصل الدین وثوابته ... أما التعددیة والحزبیة فی السیاسه ... فإنها تعددیة وحزبیة فی «الفروع» وکل تيارات أهل السنه الفکریه تجعل الدوله - الخلافه والإمامه والعمران البشری - من «الفروع». ومن ثم فالاجتهادات المتعدده، والتنظیمات والحزاب المتعدده بتعدد هذه الاجتهادات أمر وارد وطبیعی فی نظر الإسلام. فالأحزاب الإسلامیه، تقوم وتجتهد وتختلف فی «الفروع».. ومن ثم فقیامها علی أساس الأیدیولوجیه والفکریه الإسلامیه أمر طبیعی ووارد».

3- . نک: محمد طاهر رفیعی، نقد و بررسی اندیشه‌های کلامی دیوبندیه، ص 164-176.

در تکفیر منکران خلافت یا توهین کنندگان به صحابه و برخی همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل شد، نقل قول غیر مستقیم مربوط به یکی از منابعی است که نویسنده آن شناخته شده نیست و دقیقاً معلوم نیست که او تا چه اندازه با رویکرد اصلی دیوبندیان موافق است. با توجه به سخنان او در کتابش، به دست می آید که او فردی شدیداً متعصب و فرقه گراست و آنچه او بیان کرده است، نه تنها با دیدگاه بسیاری از علمای دیوبند، بلکه حتی با رویکرد برخی سلفیان افراطی نیز تطابق ندارد. بنابراین، نمی توان چنین دیدگاهی را به عنوان دیدگاه مطرح نزد دیوبندیان پذیرفت.

رابطه دیوبندیه با جریان های تکفیری

با وجود مخالفت بسیاری از علمای دیوبند با تکفیر و کشتار مسلمانان، متأسفانه مهم ترین گروه های تکفیری و تروریستی منطقه از جمله «سپاه صحابه»، «لشکر جهنگوی» و غیره از افراد و مدارس وابسته به مکتب دیوبندیه شکل گرفته اند؛ (1)

و جمعیت علمای اسلام دیوبند نقش اصلی را در تشکیل و حمایت از آنها داشته است. (2)

چنان که برخی نویسندگان معاصر دیوبندی نیز به صراحت مواضع ضدشیعی گروه های تکفیری همانند سپاه صحابه و لشکر جهنگوی را ستوده اند و از آن دفاع کرده اند. (3)

اما به اعتقاد کارشناسان، با وجود آنکه مدارس دیوبند در شکل گیری گروه های افراطی نقش مهمی داشته، ولی علمای دیوبند در پاکستان فعالیت های جهادی گروه های تندرو را برخلاف منافع اسلام گرای و دیوبندی می دانند و می کوشند آینده اسلام گرای و گسترش دیوبندیه را با فعالیت های سیاسی پی گیری کنند. به همین دلیل آنها می کوشند تا حد امکان از گروه های تندروی خودی نیز در ظاهر فاصله بگیرند. (4)

ص: 259

1- نک.: رب نواز ظاهر، نقوش جهنگوی، ص 22 و صفحات گوناگون دیگر آن؛ جمعی از نویسندگان، کتاب آسیا (5)، ویژه مسائل پاکستان، ص 39-40، 189-190، 245 و 249؛ <http://avapress.com/prtj8vei.uqehtzsfu.html>.

2- <http://afview.blogfa.com/post-364.aspx,5/12/91>.

3- حبیب الرحمن قاسمی، «خمینیت عصر حاضر کا عظیم فتنه»، صفحات گوناگون.

4- نک.: زیبا فرزین نیسا، سیاست خارجی پاکستان، ص 96-97؛ <http://tolonews.com/fa/afghanistan/12276>؛ <http://avapress.com/vdcjymea.uqemvzsfu.html,19/7/1292>؛

karzai-meets-with-mawlana-fazl-rahman,22/7/1392؛

<http://centralasiaonline.com/fa/articles/caii/features/pakistan/main//feature-2011/02/22>

آنچه در این میان قابل تأمل است، حمایت بسیاری از دیوبندیان از جریان تکفیری القاعده است. بر اساس پژوهش های انجام گرفته، گروه «القاعده» در طول حیات خود از حمایت مستقیم گروه های دیوبندی و سایر اسلام گرایان پاکستان برخوردار بوده است،⁽¹⁾

تا اندازه ای که مثلاً خان دوران صافی، یکی از سران جمعیت علمای پاکستان، در این باره گفته بود: «هر کس اسامه را تروریست بگوید بی دین است».⁽²⁾

اما در عین حال، با توجه به رویکردهای اعتدالی کلی حاکم بر مکتب دیوبندی، تعامل دیوبندیان با القاعده و امثال آن را شاید بتوان بیشتر سیاسی دانست تا اعتقادی. زیرا آغاز حمایت های آنها از این جریان های تندرو و دفاع آنها از گسترش عملیات القاعده و امثال آن بیشتر به منظور مبارزه با تجاوز شوروی به افغانستان و تهاجم نظامی و فرهنگی غرب به رهبری آمریکا به کشورهای اسلامی صورت گرفته بود. همچنان که بسیاری از جریان ها و کشورهای اسلامی دیگر نیز تقویت گروه های فوق را برای جلوگیری از تسلط شرق و غرب بر جهان اسلام، از مهم ترین وظایف دینی خود می دانستند. اما پس از تغییر رویکرد گروه های فوق از مبارزه با غیرمسلمانان، که به عنوان دشمنان دور شناخته می شدند، به درگیری با مخالفان مذهبی خود، که از آنان با عنوان «دشمنان نزدیک» یاد می کردند، تعامل بسیاری از احزاب و علمای دیوبند با آنها تضعیف شد و آنها کوشیدند از رویکردهای افراطی جریان های تندرو فاصله بگیرند و با برگزاری کنفرانس ها و نوشتن آثاری به نقد گسترده افکار و رفتار آنها بپردازند.

ضمن آنکه ارتباط بیشتر میان گروه های افراطی و تکفیری منتسب به دیوبندی با القاعده برقرار بوده و هست. در خصوص ارتباط جریان های تکفیری سپاه صحابه و جهنگوی با دیوبندی، نیز باید توجه داشت که رویکرد تکفیری آنها نه با مبانی کلامی و فکری مکتب دیوبندی سازگار است و نه علمای دیوبندی حقیقتاً رفتار آنها را تأیید می کنند. بنابراین، هرچند در ظاهر خاستگاه این گونه جریان ها به مکتب دیوبندی برمی گردد، ولی از نظر فکری و اعتقادی آنها بیشتر متأثر از مکتب

ص: 260

1- نک.: عبدالقیوم فدوی، اسامه بن لادن و ماجراها، ص 190، 198 و 229؛ مهدی عباس زاده فتح آبادی، «القاعده پس از 11 سپتامبر (با تأکید بر عراق)»، فصل نامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره 40، ش 2، 1389، ص 159؛ بروس رایدل، «بازگشت القاعده»، فارین افبرز، می-ژوئن 2007، به نقل از: جواد جمالی، «آینده اسلام گرایی در پاکستان»، فصل نامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، س 11، ش 41، 1389، ص 7.

2- روزنامه پشتوزبان «وحدت»، چ پیشاور، 11/6/1378؛ به نقل از: عبدالقیوم فدوی، اسامه بن لادن و ماجراها، ص 69.

تکفیری وهابیت هستند. این تأثیرپذیری در طول زمان شکل گرفته بود و در زمان جهاد افغانستان بر ضد شوروی عربستان با کمک پاکستان مستقیماً به تأسیس چنین گروه های فرقه گرا در ظاهر برای مبارزه با شوروی و در واقع برای مبارزه با شیعیان، اقدام کردند. حمایت جمعیت علمای اسلام دیوبندی از آنها نیز بیشتر به حمایت های سیاسی می ماند. به همین دلیل در بسیاری مواقع که حمایت از آنها از نظر سیاسی مشکل ساز بوده است، جمعیت علمای اسلام به راحتی از آنها فاصله گرفته است.

از طرف دیگر، با توجه به آنکه در چند دهه اخیر رویکردی در راستای نزدیک شدن به وهابیت میان برخی دیوبندیان به وجود آمده است، حمایت برخی دیوبندیان از جریان های تکفیری نیز تا اندازه ای می تواند اعتقادی باشد، آن هم نه بر اساس مبانی فکری و اعتقادی علمای دیوبند، بلکه بیشتر تحت تأثیر نفوذ وهابیت توجیه پذیر است.

البته در این میان باید به این نکته نیز توجه داشت که ممکن است برداشت های نادرست آنها از برخی آموزه های شرک و بدعت، که در سخنان شماری از علمای دیوبند تا اندازه ای افراطی بیان شده است، باعث افراطی گری آنها شده باشد. بنابراین، با وجود آنکه رویکرد کلی حاکم بر مکتب دیوبندیه با تکفیر سازگاری ندارد، شکل گیری جریان های فوق با خاستگاه دیوبندی، بیشتر تحت تأثیر وهابیت یا برداشت های نادرست آنها از سخنان بزرگان دیوبندیه توجیه پذیر است.

نتیجه

یکی از مباحث مهم میان مسلمانان نوع نگاه آنها به ماهیت ایمان و توحید است. جریان های مختلف اسلامی هر کدام بر اساس مبانی خاصی خود به تعریف و تفسیر آن پرداخته اند و در این میان برخی از آنها به نوعی از انحصارگرایی افراطی مذهبی رو آورده اند که بر اساس آن خود را مؤمن واقعی و اهل توحید پنداشته اند و دیگران را خارج از دایره اسلام تصور کرده اند و به تکفیر آنها پرداخته اند. تعریف ایمان به تصدیق قلبی، یا اقرار زبانی، یا اقرار و تصدیق هر دو، همین طور قابل زیاده و نقصان بودن ایمان و دخالت داشتن عمل در حقیقت ایمان مبانی اصلی بحث ایمان و کفر را شکل می دهد. مهم ترین عامل در رویکرد جریان های تکفیری به نوع تفسیر آنها از همین مسائل باز می گردد و آنها ضمن ارزیابی رفتار مسلمانان با معیار فوق، فکر می کنند برخی عمل کردها با

حقیقت توحید و ایمان واقعی ناسازگار است؛ بر همین مبنا تکفیر و کشتن برخی مسلمانان را توجیه می کنند. در حالی که درباره مسائل فوق دیدگاه های متفاوتی میان علمای شیعه و اهل سنت وجود دارد. تا جایی که بسیاری از رهبران مذهبی اهل سنت، مسائلی را که جریان های تکفیری تخلف از آنها را باعث خارج شدن شخص از دایره اسلام می دانند، به عنوان رکن ایمان قبول ندارند. در این میان، بیشتر نزدیک به اتفاق علمای دیوبند نیز همان رویکرد اصلی رهبران مذهبی خود را پذیرفته اند و بر همان اساس، در صدور حکم تکفیر سایر مسلمانان با احتیاط کامل رفتار می کنند و می کوشند تا کفر قطعی کسی ثابت نشود او را مشرک و کافر ندانند. (1) معیار اساسی آنها در جواز تکفیر دیگران فقط به اثبات قطعی انکار ضروری دین محدود می شود؛ (2)

یعنی کافر فقط به کسی اطلاق می شود که یکی از اصول اعتقادی یا احکام ضروری اسلام، همانند وجوب نماز، روزه و همانند آن را انکار کند. (3) هرچند در تعیین مصادیق، برخی از آنها فراتر از مبانی پذیرفته شده خود عمل کرده اند و مسائلی را که هیچ ارتباطی به ضروریات دین ندارد، در بحث کفر و ایمان افراد دخالت داده اند. ظهور جریان های تکفیری همانند سپاه صحابه و لشکر جهنگوی از میان

ص: 262

1- . نک.: محمد اقبال قاشی، معارف الاکابر، ص 256-257 (متن عبارت در پاورقی شماره 49 آمده است)؛ رحمت الله ندوی، اشرف علی التهانوی حکیم الامه، ص 150-152.

2- . خلیل احمد سهارنپوری، المهند، ص 45: «السؤال الثانی عشر: قد کان محمد بن عبد الوهاب النجدی يستحلّ دماء المسلمین و أموالهم و أعراضهم، و کان ینسب الناس کلهم إلى الشرک و یسبُّ السلف، فکیف ترون ذلك؟ و هل یجوز تکفیر السلف و المسلمین و أهل القبلة أم کیف مشربکم؟ الجواب: الحکم عندنا فیهم ما قال صاحب الدرالمختار (4-262 ایچ ایم سعید): "و خوارج و هم قوم لهم منعه خرجوا علیه بتأویل یرون أنه علی باطل کفر أو معصیه توجب قتاله بتأویلهم، يستحلون دمائنا و أموالنا و یسبون نساننا" إلى أن قال: "و حکمهم حکم البغاه" ثم قال: "و إنما لم نکفرهم لکونه عن تأویل و إن کان باطلاً" و قال الشامی فی حاشيته: "كما وقع فی زماننا فی أتباع عبد الوهاب الذین خرجوا من نجد و تغلبوا علی الحرمین و كانوا ینتحلون مذهب الحنابله لکنهم اعتقدوا أنهم هم المسلمون و أن من خالف اعتقادهم مشرکون و استباحوا بذلك قتل أهل السنه و قتل علمائهم حتی کسر الله شوکتهم" ثم أقول: لیس هو و لا أحد من أتباعه و شیخته من مشایخنا فی سلسله من سلاسل العلم من الفقه و الحدیث و التفسیر و التصوف و أما استحلال دماء المسلمین و أموالهم و أعراضهم: فإما أن یکون بغير حق أو بحق فإن کان بغير حق: فإما أن یکون من غیر تأویل: فکفر و خروج عن الإسلام و إن کان بتأویل لا یسوغ فی الشرع: ففسق. و أما إن کان بحق: فجائز بل واجب. و أما تکفیر السلف من المسلمین فحاشا أن نکفر أحداً منهم، بل هو عندنا رفض و ابتداء فی الدین و تکفیر أهل القبلة من المبتدعین: فلا نکفرهم ما لم ینکروا حکماً ضرورياً من ضروریات الدین، فإذا ثبت إنکار أمر ضروری من الدین نکفرهم و نحتاط فیہ، و هذا دأبنا و دأب مشایخنا رحمهم الله تعالی.

3- . الله یارخان، عقائد و کمالات علمائی دیوبند، ص 6.

فارغ التحصیلان دیوبند، همین طور حمایت برخی احزاب دیوبندی از گروه های تندرو همانند القاعده، انحراف دیگری در رویکرد اعتدالی بزرگان دیوبند به شمار می آید. هرچند با محدود کردن این روابط به تعامل سیاسی و تأثیرپذیری آنها از وهابیت، می توان ارتباط آنها با تفکر اصلی حاکم بر مکتب دیوبندیه را نفی کرد.

ص: 263

1. «المحن الكبيره التي تقف اليوم في وجه الدعوه عقبات جديده متغيره»، الداعي، س 34، ش 9-10، 1431/2010.
2. «مبانی ایدئولوژیک گروهک ریگی»، روزنامه کیهان، ش 19596، (12/12/1388).
3. أبو أحمد، أشرف شعبان، «ف-رَقُّ ... تَسُّ-د»، الداعي، س 30، ش 8، 1427.
4. أبوالمكرم بن عبد الجليل، الامام محمد بن عبد الوهاب بين مؤيديها و معارضيها في شبه القاره الهنديه، چاپ دوم، دار السلام للنشر والتوزيع، رياض، 1421.
5. احمد، محمد مسعود، الشيخ احمد رضا خان البريلوى و شىء من حياته، و افكاره و خدماته، مؤسسه رضا بالجامعه النظاميه الرضويه، باكستان، لاهور، 1411/1991.
6. تهانوى، اشرف على و ديگران، منتخب عام فهم ايك هزار حديث، اداره تأليفات اشرفيه، باكستان، ملتان، 1429.
7. تهانوى، اشرف على، «الشريعه تنهى عن الاحتفال بميلاد النبى صلى الله عليه وسلم فى يوم محدد من ربيع الأول»، الداعي، س 30، ش 1-2، 1427.
8. تهانوى، اشرف على، «الشريعه تنهى عن الاحتفال»، الداعي، س 30، ش 1-2، 1427.
9. تهانوى، اشرف على، «لايجوز اطراء النبى صلى الله عليه وسلم بنحو يؤدى إلى الاساءه إلى الأنبياء الآخرين»، الداعي، س 30، ش 11، 1427.
10. تهانوى، اشرف على، اصلاح انقلاب امت، اداره معارف، باكستان، كراچى، [بى تا].
11. جلالى، لطف الله، تاريخ و عقايد ماتريديه، چاپ اول، مركز مطالعات و تحقيقات اديان و مذاهب، قم، 1386.
12. جمالى، جواد، «آينده اسلام گرايى در باكستان»، فصل نامه مطالعات راهبردى جهان اسلام، س 11، ش 41، 1389.
13. جمعى از نويسندگان، فرق تسنن، به كوشش: مهدى فرمانيان، انتشارات دانشگاه اديان و مذاهب، قم، 1386.
14. جمعى از نويسندگان، كتاب آسيا (5) «ويژه مسائل باكستان»، مؤسسه فرهنگى مطالعات و تحقيقات بين المللى ابرار معاصر، تهران، 1389.
15. جهنى، مانع بن حماد، الموسوعه الميسره فى الاديان والمذاهب والاحزاب المعاصره، ج 1، چاپ سوم، دار الندوه، رياض، 1418.
16. خالد محمود، مطالعه بريلويت، حافظى بكدپو ديوبند، هند، ديوبند، 2004.

17. دهلوی، اسماعیل بن عبدالغنی، رساله التوحید، ترجمه به عربی: ابوالحسن علی الحسنی الندوی، چاپ اول، وزاره الشؤون الاسلامیه، عربستان، 1417.
18. دهلوی، عبد الحق، الاعمال المأثوره فی الأيام المشهوره، مجتبی، دهلوی، [بی تا].
19. دهلوی، کفایت الله، تعلیم الاسلام بر اساس فقه مذهب حنفی، ترجمه: عبدالمجید مرادزهی خاشی، انتشارات فاروق اعظم، [بی جا]، [بی تا].
20. رب نواز ظاهر، نقوش جهنگوی، مکتبه خلافت راشده، پاکستان، کراچی، [بی تا].
21. رفیعی، محمد طاهر، نقد و بررسی اندیشه های کلامی دیوبندیه، پایان نامه مؤسسه آموزشی - پژوهشی امام خمینی، قم، 1390.
22. سلفی افغانی، شمس الدین، الماتریدیہ و موقفهم من توحید الأسماء والصفات، چاپ دوم، مکتبه الصدیق، طائف، 1419/1998.
23. سهارنپوری، خلیل احمد، المهند علی المفند، المطبعه العربیه، لاهور، 1404/1984.
24. سهارنپوری، خلیل احمد، بذل المجهود، دار الکتب العلمیه، بیروت، [بی تا].
25. صالح عبود، عقیده الشیخ محمد بن عبد الوهاب و أثرها فی العالم الاسلامی، ج 1، «فایل اینترنتی»، [بی تا].
26. صالح جی، شبیر احمد، «ذکرُ الله جَهراً واجْتِماعاً وسیله من وسائل التزکیه والاحسان»، الداعی، س 32، ش 6، 1429.
27. طالب الرحمن، الدیوبندیہ تعریفها و عقائدها، چاپ اول، دار الکتب والسنه، پاکستان، 1415/1995.
28. عباس زاده فتح آبادی، مهدی، «القاعده پس از 11 سپتامبر (با تأکید بر عراق)»، فصل نامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره 40، ش 2، 1389.
29. عبدالرب میرزا، «ضوء علی قصه تأسیس جامعه دارالعلوم/ دیوبند (الهند)»، الداعی، ش 5، س 30، 1427.
30. عثمانی، شبیر احمد، فتح الملهم شرح صحیح المسلم، چاپ اول، دار احیاء التراث العربی، بیروت، 1426/2006.
31. عثمانی، ظفر احمد، اعلاء السنن، تقریر درس های اشرف علی تھانوی، چاپ سوم، اداره القرآن والعلوم الاسلامیه، پاکستان، کراتشی، 1415.
32. عثمانی، محمد شفیق، مجالس حکیم الامه، دار الاشاعت، پاکستان، کراچی، 1393.
33. عماره، محمد، «الحضاره الاسلامیه والتعددیہ الحزبیہ»، الداعی، س 31، ش 7، 1428.
34. فدوی، عبد القیوم، اسامه بن لادن و ماجراها، چاپ اول، مفاخر، کابل، 1381.

35. فرزین نیا، زیبا، سیاست خارجی پاکستان: تغییر و تحول، چاپ اول، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، تهران، 1383.
36. قاسمی، بدرالحسن، «وحده الأمة الاسلامیه»، الداعی، س 31، ش 1 و 2، 1428/2007.
37. قاسمی، حبیب الرحمن، خمینیت عصر حاضر کا عظیم فتنہ، بیت التوحید، پاکستان، کراچی، [بی تا].
38. قاسمی، عبد الغنی، فک القیود عن کتاب فتح المعبود فی بیان ہفوات فی کتاب بذل المجہود، [بی نا]، [بی جا]، 1432/2011.
39. قاسمی، محمد طیب، علماء دیوبند عقیدہ و منہجہ، دار العلوم، ہند، دیوبند، 1430/2009.
40. قاسمی، محمد طیب، گزارش سفر افغانستان در پرتو پیوستگی های دینی و عرفانی دارالعلوم دیوبند، ترجمہ: نذیر احمد سلامی، چاپ اول، اہل بیت علیہم السلام، مؤسسہ فرهنگی ہفت اقلیم شرق، قم - زاهدان، 1382.
41. قرشی، محمد اقبال، معارف الاکابر بروایت حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی التھانوی، ادارہ اسلامیات، پاکستان، لاہور، [بی تا].
42. کاندھلوی، زکریا، أوجز المسالک إلى موطأ مالک، چاپ اول، دار القلم، دمشق، 1424/2003.
43. کاندھلوی، محمد ادیس، التعلیق الصبیح علی مشکاہ المصابیح، چاپ اول، مطبعہ الاعتدال، دمشق، 1354.
44. کاندھلوی، محمد یوسف، الاحادیث المنتخبہ فی الصفات الستہ للدعوه إلى اللہ، [بی نا]، [بی جا]، [بی تا].
45. کشمیری، انورشاه، اکفار الملحدین فی ضروریات الدین، چاپ سوم، المجلس العلمی إدارہ القرآن والعلوم الاسلامیہ، پاکستان، 1424/2004.
46. کشمیری، انورشاه، فیض الباری، چاپ اول، دار الکتب العلمیہ، لبنان، بیروت، 2005.
47. کشمیری، انورشاه، معارف السنن شرح سنن الترمذی، گردآوری: محمد یوسف بنوری، ایچ- ایم- سعید کمپنی، پاکستان، کراچی، 1413.
48. گنگوہی، رشید احمد، فتاوی رشیدیہ، دار الاشاعت، پاکستان، کراچی، [بی تا].
49. گیلانی، سید ناظر احسن، سیری در زندگی حضرت امام مولانا محمد قاسم نانوتوی، ترجمہ و اقتباس: صلاح الدین شهنوازی، چاپ اول، صدیقی، زاهدان، 1384.
50. لکھنوی، عبدالحی، الرفع والتکمیل فی الجرح والتعدیل، چاپ سوم، دار التراث، مکتب المطبوعات الاسلامیہ، [بی جا]، 1407.

51. الله يارخان، عقائد و کمالات علمائی دیوبند، اداره نقش بندیہ اویسیہ دار العرفان، پاکستان، [بی تا].

52. مبارکفوری، عبیدالله، مرعاه المفاتیح شرح مشکاه المصابیح، [بی نا]، [بی جا]، [بی تا].

53. مجلسی، محمدباقر، ایمان و کفر، [بی جا]، [بی نا]، [بی تا].

54. مرصفی، سعد، «أعیادنا فرحه برینہ»، الداعی، س 30، ش 9-10، 1427.

55. مفید، محمد بن نعمان، أوائل المقالات فی المذاهب والمختارات، چاپ اول، المؤتمر العالمی للشیخ المفید، قم، 1413.

56. نانوتوی، محمد قاسم، آب حیات، اداره تألیفات اشرفیہ، ملتان، [بی تا].

57. ندوی، ابوالحسن علی حسنی، من أعلام المسلمین و مشاہیرہم، چاپ اول، دار ابن کثیر، بیروت، 1423/2002.

58. ندوی، محمد رحمت اللہ، اشرف علی التھانوی حکیم الأئمہ و شیخ مشایخ العصر فی الہند، چاپ اول، دار القلم، دمشق، 1427/2006.

afview.blogfa.com.59

almeshkat.net.60

avapress.com.61

centralasiaonline.com.62

darululoom-deoband.com.63

farsi.sunnionline.us.64

serat-e-mustaqeem.com.65

serat-e-mustaqeem.com.66

tolonews.com.67

چکیده

مسئله عبادت در مقابر یکی از مسائل اختلافی بین ابن تیمیه و اتباع او با جامعه اهل سنت و مسلمانان است. وهابیان ضمن مشرک خواندن کسانی که در مقابر انبیا به عبادت می پردازند، به تخریب بقاع متبرکه، تکفیر و قتل سایر مسلمانان اقدام می کنند. ابن تیمیه، نظریه پرداز اندیشه تکفیری، با استناد به برخی ادله ضعیف، از جمله حدیثی از ابا مرثد غنوی، عبادت در مقابر را حرام و بعضاً شرک می داند. تحقیق پیش رو به مطالعه و مقایسه تطبیقی مسئله عبادت در مقابر، با نظر و استناد به روایت فوق از منظر ابن تیمیه و شاگرد او، با مذاهب اربعه اهل سنت می پردازد؛ و در پایان به این نتیجه می رسد که، روایت فوق فارغ از اشکالات سندی و محتوایی، در تعارض با روایات عام و خاص دیگری است که قائل به جواز عبادت در مقابرند. ضمن اینکه علمای اهل سنت حداکثر حکم کراهت را از این روایت برداشت کرده اند، نه حرمت را. یکی دیگر از نتایج این تحقیق این است که عقایدی که وهابیان تحت تأثیر ابن تیمیه دارند، دست کم در این مسئله در تعارض شدید با عقاید اهل سنت و جماعت و عموم مسلمانان است.

کلیدواژه ها: ابن تیمیه، عبادت، زیارت قبور، اهل سنت، نماز، حدیث ابا مرثد غنوی.

جامعه جهانی، به ویژه منطقه خاورمیانه، امروزه شاهد خشن‌ترین جنایات بشری به دست گروه‌هایی همچون وهابیان، القاعده، طالبان، داعش، بوکوحرام و... است. این گروه‌ها با تحریف واژه «سلف» و به یدک کشیدن آن به تکفیر دیگران و تخریب مقابر انبیا و اولیا می‌پردازند. بر کسی پوشیده نیست که یکی از برجسته‌ترین و شاخص‌ترین نظریه پردازان جریان تکفیری کسی نیست جز ابن تیمیه، که منشأ تفکر وهابیان را باید در فتاوی او جست و جو کرد. او یکی از فقها و متکلمان حنبلی مذهب است که در قرن هفتم و هشتم زندگی می‌کرد. وی در کتاب الحمویة الکبری با عقاید عمومی اهل سنت اشعری به مخالفت پرداخت. در کتاب‌های منهاج السنه النبویه و الزیارة عقاید خاصی درباره زیارت قبور، توسل، شفاعت و تقدیس اولیا مطرح کرد، که به زندانی شدنش انجامید.⁽¹⁾ درباره فتاوی ابن تیمیه این پرسش مطرح است که آیا او دلیلی هم دارد و آیا عقیده جریان‌های تکفیری به رهبری ابن تیمیه مطابق عقیده عموم اهل سنت است. بررسی ادله ابن تیمیه و مقایسه آن با دیدگاه‌های فرق اهل سنت می‌تواند نشان دهد که فتاوی او تا چه حد متقن است. اهمیت این مسئله زمانی آشکارتر می‌شود که می‌بینیم جریان‌های تکفیری با حمایت امپریالیسم غرب در سایه درآمدهای نفتی و تبلیغات، خود را نماینده اهل سنت معرفی می‌کنند. آیا واقعاً عقاید جریان‌های تکفیری و ابن تیمیه دست کم در خصوص عبادت در مقابر مطابق عقاید جامعه اهل سنت و مورد تأیید آنهاست؟ آیا پیروان ابن تیمیه می‌توانند خود را نماینده اهل سنت معرفی کنند؟ بررسی تطبیقی این مسئله بین ابن تیمیه و مذاهب اهل سنت می‌تواند پاسخ پرسش فوق را روشن کند. باید توجه داشت که فرقه‌های اهل سنت حدود شش قرن قبل از ابن تیمیه شکل گرفته و به زمان صدر اسلام، که ابن تیمیه و پیروان او ادعای بازگشت به آن را دارند، نزدیک تر بوده اند. مستندات ابن تیمیه نیز همان آیات و روایاتی است که در اختیار فقهای اهل سنت بوده است و آنها بر طبق آن فتوا داده اند.

یکی از مهم‌ترین ادله ابن تیمیه و شاگردش که بارها در آثار آنها انعکاس یافته، حدیثی است که ابا مرثد غنوی آن را از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند. ارزیابی این دلیل و آشنایی با عقاید مذاهب

ص: 270

1- . مهدی فرمانیان کاشانی، مجموعه مقالات فرق تسنن، ص 623؛ محمد ابو زهره، تاریخ مذاهب اسلامی، ص 346.

اهل سنت درباره این حدیث ضمن اینکه می تواند ما را با دیدگاه آنها درباره عبادت نزد مقابر آشنا کند، می تواند میزان قُرب و بُعد عقاید ابن تیمیه و وهابیان را با اهل سنت نشان دهد.

بدین منظور بعد از اشاره به برخی مفاهیم کلیدی، مانند مقبره و عبادت، عقیده و برداشت ابن تیمیه از حدیث فوق را ارزیابی کرده، سپس به دیدگاه علمای شافعی، حنفی، مالکی و حنبلی و برخی مستندات آنها ذیل حدیث اشاره می کنیم. روش تحقیق اسنادی کتاب خانه ای و تحلیلی عقلی است. در این بررسی کوشیده ایم برای هر یک از مذاهب اربعه تقریباً هشت منبع معتبر و دست اول را انتخاب کنیم و به آنها ارجاع دهیم.

1. مفهوم شناسی

الف. عبادت

کتاب لغت «عبادت» را به خضوع و تذلل معنا کرده اند. (1) از لحاظ لغوی، هر گونه خضوع در مقابل کسی عبادت محسوب می شود. لذا عبادت در لغت شامل رفتارهایی مانند تواضع و احترام به بزرگان دین و قبور آنها، حتی بوسیدن حجرالاسود و ... می شود، ولی عبادت در معنای اصطلاحی، خضوع همراه با اعتقاد به الوهیت و تقدیس معبود است. به عبارت دیگر، عبادت، خضوع توأم با تقدیس و تسبیح و تنزیه معبود از کلیه عیوب و نقایص است. بت پرستان مکه از آن رو مشرک خوانده می شدند که علاوه بر تواضع در برابر بت ها معتقد به الوهیت و تدبیر آنها در عالم بودند. بنابراین، صرف احترام و خضوع در برابر شخصی، بدون اعتقاد به الوهیت و تقدیس او عبادت اصطلاحی محسوب نمی شود. گرچه سجده ملائکه در برابر حضرت آدم علیه السلام یا سجده فرزندان حضرت یعقوب علیه السلام در برابر حضرت یوسف علیه السلام به معنای لغوی عبادت است، اما به معنای اصطلاحی عبادت نیست. لذا معنای لغوی عبادت عام تر است و شامل هر گونه رفتار خاشعانه و خاضعانه می شود. ولی معنای اصطلاحی آن، رفتار خاضعانه همراه با اعتقاد به الوهیت و تقدیس ذات معبود است. (2)

ص: 271

1- . محمد بن مکرم بن منظور، لسان العرب، ج 3، ص 273.

2- . جعفر سبحانی، آیین وهابیت، ص 196.

عبادت مصادیق متعددی دارد. در این تحقیق، به مهم ترین مصداق عبادت، یعنی نماز خواندن، نظر داریم که از مواردی است که ابن تیمیه بر آن تأکید ویژه دارد.

ب. مقبره

کتاب لغت، «قبر» را مدفن و محل قرار میت، و جمع آن را «قبور» دانسته اند. همچنین، «مقبره» به معنای محل قبر و جمع آن «مقابر» است. (1) مقبره محل دفن مردگان است. به نظر می رسد لفظ «مقبره» از «قبر» گرفته شده باشد. زیرا کثرت چیزی در یک مکان، می تواند مبنای اسم گذاری آن مکان قرار گیرد؛ مانند مسجعی که به مکانی گفته می شود که در آنجا درندگان فراوان باشند. در فارسی «مقابر» معادل قبرستان است. در معنای لغوی، تفاوتی نمی کند که قبرستان جدید باشد یا سالیان درازی بر آن گذشته باشد؛ یک نفر در آنجا مدفون باشد یا بیشتر. در این مقاله نیز همین معنا مقصود است.

2. عبادت در مقبره از منظر ابن تیمیه

ابن تیمیه برای اثبات عقیده خویش به قرآن کریم، احادیث و سیره استدلال می کند. او از طریق این ادله می خواهد اثبات کند که توجه به غیر خدا ممنوع است. از مهم ترین ادله قرآنی او آیات 56 سوره اسراء (2) و 5 سوره انشراح (3) و 23 سوره نوح (4) است. همچنین، او احادیث متعددی را برای اثبات مطلب خود می آورد، اما در این میان بر دو حدیث بیشترین تأکید را دارد؛ حدیث ابا مرثد غنوی (5) که درباره منع نشستن و خواندن نماز در کنار قبور است و دیگری حدیث شدالرحال (6). ابن تیمیه نه تنها برای عبادت و دعا در کنار قبور انبیا و صالحان فضیلتی قائل نیست، بلکه آن را حرام می داند. او در رد فضیلت عبادت در کنار قبور تأکید می کند که اجماع سلف بر این است که اقامه نماز و

ص: 272

- 1- . خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج 5، ص 158؛ محمد بن مکرم بن منظور، لسان العرب، ج 5، ص 70.
- 2- . (قُلْ أَدْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْدُورًا)؛ سوره اسراء (17)، آیه 56.
- 3- . (فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ، وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ)؛ سوره انشراح (94)، آیه 7.
- 4- . (وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا)؛ سوره نوح (71)، آیه 23.
- 5- . «عَنْ النَّبِيِّ - أَنَّهُ قَالَ: لَا تَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ، وَلَا تُصَلُّوا إِلَيْهَا»؛ مسلم بن حجاج، صحيح مسلم، ج 2، ص 668.
- 6- . «لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى وَمَسْجِدِي هَذَا».

خواندن دعا در مساجد بهتر از انجام دادن آن در مقابر انبیا و صالحان است. (1) همچنین، هیچ یک از صحابه و تابعین فضیلتی برای این عبادت قائل نیستند. استجابت دعا در کنار این قبور دلیلی بر فضیلت آنها محسوب نمی شود، زیرا ممکن است دعا در مقابر کفار و فاسقان هم مستجاب شود. به علاوه، انتساب بسیاری از قبرها به انبیا و بزرگان صحیح نیست، و به جز قبر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نمی توان هیچ قبری را با قطع و یقین به صاحب آن نسبت داد. پس استجابت دعا در کنار این قبور ربطی به صاحب آن قبرها ندارد و عبادت مردم در کنار این قبور از سر جهل است. (2) او حتی توقف در کنار قبر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را نیز جایز نمی داند. ابن قیم، شاگرد او، از این فراتر رفته، عبادت در کنار قبور را گناهی بزرگ، بلکه شرک می داند. (3) آنها معتقدند حتی اگر نمازگزار در مقابر قصد عبادت و دعا و نماز برای خداوند را هم بکند گویا صاحب آن قبر را قصد کرده است؛ و قصد غیر خداوند کردن هم شرک است.

3. ارزیابی حدیث ابا مرثد

اشاره

همان طور که اشاره شد، یکی از مهم ترین احادیثی که ابن تیمیه برای مدعای خود می آورد حدیث نهی از نشستن و نماز خواندن در کنار قبور است. (4) ابن تیمیه در آثار خود بیش از یازده بار و ابن قیم هفت بار به این حدیث استناد کرده اند. آنها با استدلال به این حدیث، عبادت در مقابر را بدعت و حرام می دانند؛ و معتقدند حتی اگر نمازگزار در مقابر قصد عبادت و دعا و نماز برای خداوند را هم بکند گویا صاحب آن قبر را قصد کرده است و قصد غیر خداوند هم شرک است. ابن تیمیه با استناد به حدیث فوق، علاوه بر اینکه عبادت در مقابر را بدعت و حرام می داند، آن را مانند فعل نصارا می داند که حضرت عیسی علیه السلام و مریم علیه السلام را به مقام الوهیت و خدایی رساندند. البته این حرمت در قبر انبیا شدیدتر است. (5) بررسی حدیث از حیث سندی و محتوایی می تواند نشان دهد که تا چه اندازه این استدلال صحیح است.

ص: 273

1- ابن تیمیه، زیاره القبور والاستئجاب بالمقبر، ص 29.

2- ابن تیمیه، مجموع فتاوی، جزء 27، ص 115 و 130.

3- محمد بن ابی بکر، إغاثة اللفهان من مصائد الشيطان، ج 1، ص 185 و 201؛ محمد بن ابی بکر، إعلام الموقعین عن رب العالمین، ج 4، ص 181.

4- «عَنْ النَّبِيِّ - أَنَّهُ قَالَ: لَا تَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ، وَلَا تُصَلُّوا إِلَيْهَا»؛ مسلم بن حجاج، صحيح مسلم، ج 2، ص 668.

5- ابن تیمیه، مجموع فتاوی، جزء 1، ص 237 و 354 و جزء 27، ص 127.

این حدیث در منابع روایی اهل سنت، در کتاب های صحیح مسلم، صحیح ابن حبان، صحیح ابن خزیمه، مسند احمد، مسند ابی یعلی، سنن بیهقی، سنن ترمذی، مستدرک حاکم و المعجم طبرانی ذکر شده است. حدیث فوق در منابع روایی اهل سنت به دو سند وارد شده است. راوی اصلی در هر دو سند ابا مرثد غنوی از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است. بنابراین، حدیث از جمله احادیث آحاد است که در طبقه سوم به دو سند منتسب می شود. در سند اول عبدالله بن مبارک و ابو ادریس خولانی قرار دارند، ولی در سند دوم این دو راوی وجود ندارند. (1)

یکی از عمده ترین تفاوت های هر دو سند، وجود عبدالله بن مبارک در سند اول است. همین تفاوت باعث شده است ترمذی و ابن خزیمه و احمد بن حنبل، با اینکه روایت را به هر دو سند نقل می کنند، سندی را که عبدالله بن مبارک در آن قرار دارد ضعیف بدانند. طبق گفته آنها، فقط سند دوم قابل بررسی است. (2) منابع رجالی اهل سنت، عبدالله بن مبارک را با نام «شیخ لیس بالمعروف» معرفی می کنند. (3) ذهبی در نقلی او را غیرحافظ می خواند. (4)

بنابراین، نخست آنکه این حدیث را همه متون روایی معتبر اهل سنت مانند صحیح بخاری و سنن ابی داوود نقل نکرده اند؛ دوم آنکه نقل اول، که در سند آن عبدالله بن مبارک قرار دارد، به نقل ترمذی و افراد دیگر حجیت ندارد؛ و سوم آنکه نقل دوم حدیث با پرسش هایی مواجه است، از جمله اینکه طبق نقل حاکم، خود واثل به طور مستقیم و با حذف غنوی از پیامبر نقل می کند که منجر به مرفوع شدن روایت می شود، یا در نقل طبرانی بین ولید بن مسلم و ابن جابر پنج واسطه قرار می گیرند که احتمالاً طبقه هر کدام متفاوت باشد. لذا روایت به لحاظ سندی ضعیف و استنادناپذیر است. (5)

ص: 274

- 1- . أبو بكر احمد بن الحسين بن علي بيهقي، السنن الكبرى، ج2، ص 435 و ج4، ص79؛ مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج2، ص668؛ أحمد ابن علی ابو یعلی موصلی، مسند ابی یعلی، ج3، ص83؛ محمد بن حبان بن احمد، صحیح ابن حبان، ج6، ص90.
- 2- . محمد بن عیسی ابو عیسی ترمذی، سنن الترمذی، ج3، ص368؛ محمد بن اسحاق ابن خزیمه، صحیح ابن خزیمه، ج2، ص7؛ أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد بن حنبل، ج28، ص451.
- 3- . أحمد بن علی بن حجر عسقلانی، لسان المیزان، ج3، ص330.
- 4- . شمس الدین أبو عبدالله محمد ابن أحمد ذهبی، سیر أعلام النبلاء، ج15، ص395.
- 5- . أبو عبدالله محمد ابن عبدالله حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ج3، ص243؛ سلیمان بن أحمد طبرانی، المعجم الكبير، ج19، ص193.

صرف نظر از سند روایت و اشکالات وارد بر آن، روایت از جهت دلالت بر نهی نیز محل بحث و گفت و گو است. بیضاوی ضمن اینکه نهی حدیث فوق و امثال آن را قبول ندارد، قائل به جواز نماز، بدون کراهت در مقابر است. (1) مغلطای حنفی بیان حدیث فوق را درباره جواز یا عدم جواز نماز در مقابر ناکافی می داند. (2) حداکثر نهی که مشهور علمای اهل سنت از این گونه نواهی پیامبر داشته اند کراهت است. همچنان که بیهقی مناوی و بدرالدین حنفی هم به آن اشاره کرده اند. (3) بنابراین، با نظر به عقیده فقهای اهل سنت، حمل روایت بر کراهت اولی است تا نهی آن.

برخی از منابع اهل سنت، نهی پیامبر در حدیث غنوی و امثال آن را به سبب محاذات و روبرو به روبرو گرفتن با قبر یا نجاست مقابر دانسته اند. در این صورت با مرتفع شدن محاذات و نجاست، حتی حکم کراهت هم از بین می رود. ناگفته نماند که برخی از این منابع حتی بدن انبیا را به جهت شرافت و بزرگی منزلت آنها نجس ندانسته اند و از این جهت نیز عبادت در مقبره آنها اشکال ندارد. (4)

4. دیدگاه شافعی ها درباره حدیث ابا مرثد غنوی

شافعی نماز خواندن در مقبره غیرنجس را مجزی می داند و می گوید نیازی به اعاده ندارد. او کراهت نماز در مقبره ای را که نش قبر شده و خاک آنجا به گوشت و استخوان مردگان آغشته شده، به سبب نجاست آن مکان، جایز نمی داند نه به سبب مقبره بودن. (5)

ص: 275

- 1- . محمد ابن إسماعیل کحلانی الامیر، سبل السلام، ج 1، ص 299.
- 2- . مغلطای ابن قلیج ابن عبد الله، شرح سنن ابن ماجه، ج 1، ص 1238.
- 3- . ویستفاد من الحدیث مسألتان، الأولى: کراهه الجلوس علی القبر. والثانیه: کراهه الصلاه إلیها؛ أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی بیهقی، السنن الکبری، ج 2، ص 435؛ محمد عبد الرئوف مناوی، التیسیر بشرح الجامع الصغیر، ج 2، ص 491؛ محمد عبد الرئوف مناوی، فیض القدر، شرح جامع الصغیر، ج 6، ص 506؛ أبو محمد محمود بن أحمد بدر الدین عینی، شرح سنن أبي داوود، ج 6، ص 186.
- 4- . أبي بکر بن السید محمد شطا دمیاطی، حاشیه إعانه الطالبین علی حل ألفاظ فتح المعین لشرح قره العین بمهمات الدین، ج 1، ص 195 و ج 2، ص 277؛ سلیمان بن محمد بُجَیرمی، تحفه الحیب علی شرح الخطیب، ج 2، ص 95.
- 5- . أبو سلیمان حمد ابن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن أبي داوود، ج 1، ص 148؛ أبو عمر یوسف ابن عبد الله ابن عبد البر نمری قرطبی، التمهید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید، ج 5، ص 230؛ أبو محمد الحسین ابن مسعود ابن الفراء بغوی، شرح السنه، ج 2، ص 411؛ زین الدین أبي الفرج عبد الرحمن ابن رجب بغدادی، فتح الباری، ج 2، ص 398-407؛ أبو محمد محمود ابن أحمد بدر الدین عینی، عمدہ القاری شرح صحیح البخاری، ج 4، ص 173.

نووی، از علمای بزرگ شافعی، می گوید سه دیدگاه درباره حکم نماز و عبادت در مقبره وجود دارد. گروهی مانند ابن منذر قائل به کراهت نماز هستند. گروهی مانند ابوهریره و وائل بن اسقع و حسن بصری قائل به عدم کراهت هستند. و از مالک، دو روایت نقل شده که مشهورترین آن عدم کراهت در صورت عدم نجاست یا عدم علم به نجاست است. (1)

ابن رجب حنبلی حکم کراهت نماز را به اصحاب شافعی نسبت می دهد. او در بیانی می گوید اصحاب شافعی مقابر را به سه دسته تقسیم می کنند؛ مقابری که به دفعات مکرر نبش قبر می شوند. نماز در این گونه مقابر به سبب اختلاط خاک با نجاست صحیح نیست؛ دسته دوم مقابر جدیدی هستند که نبش قبر نشده اند. نماز در این گونه مقابر صحیح، ولی مکروه است. اما مقابری که نبش قبر آنها مشکوک است دو قول صحت و عدم صحت نماز درباره شان هست. (2)

گروهی از علمای شافعی با استناد به حدیث غنوی و امثال آن، نماز خواندن در قبور انبیا را جایز نمی دانند؛ ولی نماز در قبور غیر انبیا را جایز می دانند. (3) نگارنده از متن انصاری این گونه برداشت کرد که نماز خواندن در مقابر انبیا به شکلی که قبر در مقابل نمازگزار قرار بگیرد جایز نیست؛ ولی در صورتی که قبر در مقابل نمازگزار نباشد اشکالی ندارد. برخی دیگر از علمای شافعی، برعکس گروه قبلی، قائل به کراهت نماز خواندن در مقبره غیر انبیا هستند. آنها علت این کراهت را محاذات و رو به رویی با نجاست می دانند؛ چراکه مرده از جمله نجاسات است. بنابراین، اگر محاذات از بین برود تبعاً کراهت این عمل هم از بین می رود. این گروه قائل به عدم کراهت نماز خواندن در مقبره پیامبران و شهدا هستند. از نظر این گروه، دلیل این حکم این است که انبیا و شهدا به سبب علو مقام، جزء مردگان و بالتبع جزء نجاسات محسوب نمی شوند، بلکه مطابق نص قرآن آنها از جمله زندگان هستند. لذا نماز در بین مقام و رکن با وجود اینکه مقبره پیامبران است اشکالی ندارد. این گروه در پاسخ به حدیث غنوی و امثال آن می گویند منظور از منع و لعن جایی است که قبر پیامبر تبرکاً قبله قرار بگیرد. (4)

ص: 276

- 1- . أبو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف نووی، المجموع شرح المذهب، ج 3، ص 185.
- 2- . زین الدین بی الفرج عبد الرحمن بن رجب بغدادی، فتح الباری، ج 2، ص 398 تا 407.
- 3- . أبو زکریا محیی الدین یحیی بن شرف نووی، المجموع شرح المذهب، ج 3، ص 185.
- 4- . أبی بکر ابن السید محمد شطا دمیاطی، حاشیه إعانه الطالبین علی حل ألفاظ فتح المعین لشرح قره العین بمهمات الدین، ج 1، ص 195 و ج 2، ص 277؛ سلیمان ابن محمد بُجَیرِمی، تحفه الحیب علی شرح الخطیب، ج 2، ص 95.

خلاصه شافعی ها، به خلاف ابن تیمیه، حرمت را از حدیث فوق برداشت نکرده اند و از نظر آنها عبادت در مقابر اشکال ندارد، بلکه در کنار قبور انبیا مستحب هم هست.

5. دیدگاه حنفی ها درباره حدیث غنوی

مشهور احناف، عبادت در کنار مقبره را جایز می دانند. (1) العینی حنفی قائل به جواز نماز در مقبره است. به شرط اینکه محاذات و رو به روی مرده یا بر روی مرده قرار نگیرد. (2) بعضی از احناف با استناد به ادله و روایاتی که ابنتیمیه ذکر کرده نماز خواندن در مقبره را مکروه می دانند. دلیل کراهت، از نظر این گروه، مانند شافعی ها، نجاست مکان است که با مرتفع شدن نجاست حکم کراهت هم از بین می رود. (3)

برخی دیگر از احناف، مانند شافعی ها، با زنده تلقی کردن انبیا و شهدا به سبب علو شأنشان عبادت در مقابر آنها را مستحب می دانند. یکی از ادله آنها این است که مرقد حضرت اسماعیل علیه السلام در زیر ناودان کعبه یا بین حجر و زمزم قبر هفتاد نبی است، در حالی که نماز در آنجا افضل از سایر مکانها است. (4)

خلاصه عقیده مشهور احناف این است که نماز و عبادت در مقبره انبیا و صالحان و شهدا مطلقاً اشکال ندارد.

6. دیدگاه مالکی ها درباره حدیث غنوی

به اعتقاد مالک، کسی که در مقبره غیرنجس نماز بخواند نماز او صحیح و مجزی است و نیازی به اعاده ندارد. از مالک و حسن بصری نقل شده که در مقبره نماز می خواندند. لذا مالک قائل به جواز نماز در مقبره بوده است. (5) علمای مالکی هم، به تبعیت از مالک، نماز و عبادت در مقابر را

ص: 277

- 1- . محمد امین بن عمر بن عابدین، رد المحتار علی الدر المختار، ج 1، ص 380.
- 2- . ابو محمد محمود بن احمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج 4، ص 173.
- 3- . شمس الدین ابوبکر محمد بن ابی سهل سرخسی، المبسوط للسرخسی، ج 1، ص 380؛ علاء الدین کاسانی، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ج 1، ص 115؛ محمد ابن أحمد سمرقندی، تحفه الفقهاء، ج 1، ص 257؛ احمد بن محمد، حاشیه علی مراقی الفلاح، ج 1، ص 241.
- 4- . احمد بن محمد، حاشیه علی مراقی الفلاح، ج 1، ص 241.
- 5- . ابو محمد محمود بن احمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج 4، ص 173؛ ابو محمد حسین بن مسعود بن الفراء بغوی، شرح السنه، ج 2، ص 411.

جایز می دادند. (1) وقتی از ابن علیش و برخی از فقهای مالکی درباره حکم نماز در مقبره پرسیدند حکم به جواز نماز بدون کراهت دادند. (2)

ابن عبدالبر، القرافی و... از فقهای مالکی، ذیل حدیث غنوی و امثال آن، که ابنتیمیه آنها را ذکر کرد، می نویسند کسانی که قائل به کراهت نماز و عبادت در مقابر هستند به این احادیث استناد می کنند. این احادیث اگرچه به لحاظ سند ممکن است صحیح باشند، ولی حجیت ندارند؛ چرا که قابل تأویل هستند. دست برداشتن از حکم عام «جواز نماز خواندن در هر مکان پاک» نیاز به دلیلی محکم و تأویل ناپذیر دارد. لذا حدیث غنوی در تعارض با روایات دیگر است. (3)

یکی دیگر از ادله ابن عبدالبر در جواز نماز در مقبره این است که پیامبر مسجد خود را بر قبور مشرکان بنا کرده است. اگر قرار بود پیامبر نماز خواندن در مقابر را استثنا کند مقبره مشرکان سزاوارتر به استثنا بود تا مقبره مسلمانان. (4) برخی دیگر از فقهای مالکی مسئله نماز در مقبره را از باب تعارض اصل با غالب می دانند. ایشان معتقدند مالک اصل صحت نماز در مقبره را بر غالب «نجاست مکان و عدم صحت» ترجیح داده است. (5)

بنابراین، مالکی ها نیز همچون شافعی ها و احناف در مخالفت با ابنتیمیه منعی که از حدیث غنوی و امثال آن برداشت کرده اند بیش از کراهت نبوده است.

ص: 278

-
- 1- . أبو محمد حسین بن مسعود بن الفراء بغوی، شرح السنه، ج2، ص 411؛ زین الدین ابی الفرج عبدالرحمن بن رجب بغدادی، فتح الباری، ج2، ص 398-407؛ ابوسعید خلف بن ابی القاسم قیروانی، تهذیب المدونه، ج1، ص 97.
 - 2- . محمد بن احمد علیش، فتح العلی المالک فی الفتوی علی مذهب الإمام مالک، ج1، ص 386.
 - 3- . ابو عمر یوسف بن عبدالله بن عبدالبر نمری قرطبی، الاستذکار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار، ج8، ص 245؛ ابو عمر یوسف بن عبدالله بن عبدالبر نمری قرطبی، التمهید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید، ج1، ص 168 و ج5، ص 218 و ج6، ص 383؛ شهاب الدین احمد بن ادريس قرافي، الذخیره، ج2، ص 96؛ ابو سلیمان حمد بن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن ابی داوود، ج1، ص 146.
 - 4- . محمد بن ابی بکر، إغاثه اللفهان من مصائد الشیطان، ج1، ص 187؛ ابو عمر یوسف بن عبدالله بن عبدالبر نمری قرطبی، التمهید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید، ج5، ص 230؛ شهاب الدین احمد بن ادريس قرافي، الذخیره، ج2، ص 96؛ ابوسلیمان حمد ابن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن ابی داوود، ج1، ص 141.
 - 5- . شهاب الدین احمد ابن ادريس قرافي، الذخیره، ج2، ص 96.

روایاتی که احمد بن حنبل درباره نماز در مقبره نقل کرده مختلف است. دو قول صحت در صورت عدم نجاست مقبره و عدم صحت از او نقل شده است. (1) افرادی مانند ابواسحاق حنبلی قائل به صحت و عدم اعاده نماز (2) و برخی دیگر قائل به کراهت هستند. (3) اما بیشتر فقهای حنبلی نماز در مقبره را جایز نمی دانند. (4) ناگفته نماند که این نهی در صورت معذور نبودن نمازگزار است. لذا در صورت وجود عذر، عبادت در مقابر صحیح است. بنابراین، می توان گفت که حنبلی ها به صورت مطلق مخالف عبادت در مقابر نیستند. همچنان که قائل به صحت بلاکراهت نماز میت در مقبره هستند؛ اگرچه نمی توان نماز میت را نماز خواند. (5)

فقهای حنبلی معتقدند اگر شخص، عالم به نهی عبادت در مقبره باشد نماز او باطل است؛ چراکه او عاصی بوده و با عصیان تقرب و اطاعت حاصل نمی شود. اما در صورت جهل به حکم، دو قول صحت و عدم صحت عبادت نقل شده است. کسانی که قائل به صحت نماز در صورت جهل هستند معتقدند نهی وارد شده در روایت به این دلیل است که مقبره ها در مظان نجاست هستند. به عبارت دیگر، نهی به دلیل احتمال نجاست است نه به علت مقبره بودن. بنابراین، اصل مکان مدخلیتی در حکم ندارد. پس در صورت طهارت مقبره نماز صحیح است. (6) بخاری نیز معتقد به صحت نماز در صورت جهل به نهی است. (7)

ص: 279

- 1- . الشرح الكبير، ج 1، ص 218 و ص 478؛ عبدالله بن احمد بن قدامه مقدسی، المغنی فی فقه الإمام أحمد حنبل، ج 1، ص 406.
- 2- . «لم ينقل عن أحد من العلماء أنهم أمروا بإعادتها ولأن النهي لمعنى فى غير الصلاة أشبه ما لو صلى وفى يده خاتم ذهب (مع التحريم) للنهي وعنه مع الكراهة وفاقا وعنه لا تصح إن علم النهي لخباء دليله»؛ أبو إسحاق إبراهيم بن محمد حنبلی، المبدع فى شرح المقنع، ج 1، ص 398.
- 3- . اسحاق بن منصور مروزی، مسائل الإمام أحمد ابن حنبل و ابن راهويه، ج 1، ص 163.
- 4- . أبو إسحاق إبراهيم بن محمد حنبلی، المبدع فى شرح المقنع، ج 1، ص 394؛ أبو النجا موسى بن احمد مقدسی، زاد المستقنع، ج 1، ص 39.
- 5- . محمد بن بدر الدين ابن بلبان دمشقى، اخصر المختصرات فى الفقه على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، ج 1، ص 109؛ منصور ابن يونس بهوتى، كشف القناع عن متن الإقناع، ج 1، ص 297؛ عبد الرحمن ابن عبد الله بعلی، كشف المخدرات والریاض المزهرات، ج 1، ص 119؛ مصطفى سیوطی رحیبانی، مطالب أولى النهی فى شرح غایه المنتهی، ج 1، ص 366.
- 6- . عبد الله بن احمد ابن قدامه مقدسی، المغنی فی فقه الإمام أحمد حنبل، ج 1، ص 404؛ الشرح الكبير، ج 1، ص 479.
- 7- . الشرح الكبير، ج 1، ص 218.

بین فقهای حنبلی درباره علت نهی از عبادت در مقابر دو دیدگاه وجود دارد. برخی از آنها این نهی را از باب تعبد و برخی دیگر به علت نجاست مقابر می دانند. اکثریت قریب به اتفاق فقهای حنبلی این نهی را از باب تعبد می دانند و نه به سبب علت عقلی خاصی. بنابراین، نهی از عبادت شامل هر مکانی که در عرف اسم «مقبره» داشته باشد می شود؛ اعم از اینکه آن مقبره قدیمی باشد یا جدید و خاک آن زیر و رو شده باشد یا نشده باشد. لذا در جایی که یک قبر یا دو قبر باشد یا در خشخاشه (محلّی که چندین نفر را در یک قبر دفن کرده باشند) منعی بر نماز وجود ندارد. زیرا در عرف به آنجا مقبره گفته نمی شود. (1) در همین جا باید به این نکته اشاره کرد که قبر انبیا و ائمه معمولاً قبر یک نفر است. لذا نظر به اینکه در عرف به محل دفن انبیا و ائمه مقبره گفته نمی شود، و ملاک حرمت و نهی از عبادت هم مقبره بودن است، پس نباید عبادت در آن اماکن اشکالی داشته باشد. بدین ترتیب اگر در عرف اسم مقبره تغییر کرد و مثلاً تبدیل به مکان دیگر شد نهی عبادت هم از بین می رود: «فإن كان في الموضوع قبر أو قبران لم يمنع من الصلاة فيها لأنها لا يتناولها اسم المقبره». (2)

احتمال دیگر در نهی عبادت در مقبره به دلیل نجاست مقابر است. معمولاً مقابر به سبب نبش قبر شدن یا زیر و رو و مخلوط شدن خاک، خون، گوشت و ... در مظان نجاست هستند. به عبارت دیگر، (اگرچه حکمت آن مخفی است) این مظنه نجاست متعلق حکم نهی است. لذا اگر احتمال نجاست مرتفع شود حکم نهی هم از بین می رود. تا زمانی که تعلیل حکم ممکن باشد، بر تعبد مرجح است. (3) این احتمال مؤید به قرائن و شواهدی چند است. مثلاً یکی از مهم ترین ادله کسانی که قائل به حرمت یا کراهت عبادت در مقابر هستند روایت عمر ابن خطاب از پیامبر است. (4) با

ص: 280

1- . عبد الله بن احمد بن قدامه مقدسی، المغنی فی فقه الإمام احمد حنبل، ج 1، ص 405؛ الشرح الكبير، ج 1، ص 218 و 480؛ ابو إسحاق ابراهیم بن محمد حنبلی، المبدع فی شرح المقنع، ج 1، ص 395؛ منصور ابن یونس بهوتی، کشف القناع عن متن الإقناع، ج 1، ص 297؛ عبد الرحمن بن عبدالله بعلی، کشف المخدرات والریاض المزهرات، ج 1، ص 119؛ مصطفی سیوطی رحیبانی، مطالب أولى النهی فی شرح غایه المنتهی، ج 1، ص 366.

2- . منصور بن یونس بهوتی، کشف القناع عن متن الإقناع، ج 1، ص 298؛ عبد الرحمن بن عبدالله بعلی، کشف المخدرات والریاض المزهرات، ج 1، ص 121؛ مصطفی سیوطی رحیبانی، مطالب أولى النهی فی شرح غایه المنتهی، ج 1، ص 366.

3- . عبد الله بن احمد بن قدامه مقدسی، المغنی فی فقه الإمام أحمد حنبل، ج 1، ص 405؛ الشرح الكبير، ج 1، ص 480.

4- . «سَبَّحُ مَوَاطِنَ لَا تَجُوزُ فِيهَا الصَّلَاةُ: ظَاهِرُ بَيْتِ اللَّهِ، وَالْمَقْبَرَةُ، وَالْمَزْبَلَةُ، وَالْمَجْرَزَةُ، وَالْحَمَّامُ، وَعَطْنُ الْإِبِلِ، وَمَحَجَّةُ الطَّرِيقِ»؛ أبو عبدالله محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، ج 1، ص 246.

کمترین ملاحظه در این حدیث می بینیم که تقریباً به جز بام کعبه سایر مکان ها از مکان های نجس هستند.

اشاره به دیدگاه ابن قدامه، از فقهای برجسته حنبلی قرن ششم، بیانگر عقیده این مذهب در مسئله عبادت در مقابر است. وی با تخصیص روایات مجوّزه عام (جعلت لی الارض مسجداً وطهوراً... فحیثما أدرکتک الصلاه فصل فانه مسجد) به وسیله روایات خاص (الارض کلها مسجد إلا الحمام والمقبره) عبادت در مقابر را صحیح نمی داند. به اعتقاد او، نظر مشهور مذهب حنبلی حرمت نماز در مقبره است، ولی این حرمت به سبب مظنه نجاست آن مکان است. وی دو قول اعاده و عدم اعاده چنین نمازی را از فقهای مذهب نقل می کند که خودش معتقد به اعاده است. (1)

با اندک تسامحی می توان گفت تقریباً بیشتر فقهای حنبلی قائل به حرمت عبادت در مقابر هستند؛ اگرچه نظر نهایی احمد بن حنبل مشخص نیست و برخی از فقهای حنبلی هم قائل به جواز عبادت در مقابرند.

نتیجه

اشاره

با اندک تسامحی می توان گفت که عموم اهل سنت به غیر از حنبلی ها بدون توجه به حدیث غنوی و سایر ادله قائل به صحت و جواز نماز و عبادت در مقبره هستند. اصولاً دو دیدگاه در بین اهل سنت درباره عبادت در مقابر وجود دارد. دیدگاه اکثریت قریب به اتفاق اهل سنت مانند احناف، شافعی ها و مالکی ها به همراه ائمه خودشان؛ و دیدگاه اقلیت که احمد بن حنبل، ابن تیمیه، ابن قیم و اهل ظاهر را شامل می شود.

دیدگاه اقلیت

در برخی از منابع، احمد، ابو ثور و اهل ظاهر به صورت مطلق قائل به حرمت نماز و عبادت در مقبره هستند؛ اعم از اینکه مقبره مفروش و مانع از نجاست مسری باشد یا نباشد، نماز در بین قبور یا در مکانی مانند اطاقی جدای از قبور باشد، مقبره مسلمانان باشد یا مشرکان. (2) البته در برخی

ص: 281

1- . عبد الله بن احمد بن قدامه المقدسی، المغنی فی فقه الإمام أحمد حنبل، ج1، ص406؛ الشرح الكبير، ج1، ص218 و 478-482.

2- . ابو محمد محمود بن احمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج4، ص173.

دیگر از منابع، احمد، اسحاق، ابو ثور و ... قائل به کراهت نماز در مقبره هستند، اگرچه آن مکان پاک باشد. (1)

افرادی که قائل به حرمت نماز در مقبره هستند علت نهی را از باب تعبد می دانند. از نگاه این گروه، صرف وجود اسم و عنوان مقبره کافی است، تا نماز قبول نباشد. دیگر فرقی بین مقابر کهنه و جدید، یا مقابر نبش شده و نبش نشده و ... وجود ندارد. این گروه در مقابل افرادی که قائل به کراهت نماز در مقابرند و این حکم را از باب نجاست مکان می دانند موضع می گیرند و می گویند نهی به سبب نجاست مکان نیست، زیرا نجاست مقابر با استحاله پاک می شود. عمده دلیل اینها این است که علت نهی از باب قاعده سد ذرایع است. یعنی علت نهی، جلوگیری از تعظیم قبور، شرک و اسباب آن است. (2) یکی از مهم ترین مستندات این گروه همان حدیث غنوی است که در فرآیند تحقیق به آن اشاره شد. این روایت فارغ از اشکالات سندی، که جزء اخبار مرفوع و آحاد است، به لحاظ محتوایی هم در اثبات مدعیانشان ناکافی و ناکارآمد است. ضمن اینکه روایت فوق در تعارض با ادله دیگر است. صرف نظر از اشکالات سندی و محتوایی روایت غنوی، مشهور علما و بزرگان اهل سنت نهی از عبادت در مقابر را حمل بر کراهت می کنند.

دیدگاه اکثریت

اشاره

دیدگاه اکثریت که قائل به صحت، جواز و عدم اعاده نماز در مکان های غیرنجس در مقابر هستند به دو گروه تقسیم می شود؛ گروه اول قائل به صحت و جواز نماز با کراهت و گروه دوم قائل به صحت و جواز نماز بدون کراهت هستند.

گروه اول؛ حکم جواز با کراهت

ابوحنیفه، ثوری، اوزاعی و الرافعی قائل به کراهت، صحت و عدم اعاده نماز در مقبره هستند. رافعی معتقد است اگر مقبره و مزبله فرش شود نماز صحیح است، ولی حکم کراهت باقی است. (3)

ص: 282

1- . بو محمد الحسین ابن مسعود ابن الفراء بغوی، شرح السنه، ج2، ص411؛ أبو سلیمان حمد ابن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن أبي داوود، ج1، ص148.

2- . زین الدین أبي الفرج عبد الرحمن ابن رجب بغدادی، فتح الباری، ج2، ص398-407.

3- . أبو محمد محمود بن أحمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج4، ص173؛ زین الدین أبي الفرج عبد الرحمن بن رجب بغدادی، فتح الباری، ج2، ص398-407.

این گروه در علت کراهت اختلاف نظر دارند. بعضی علت را از باب تعبد می دانند. لذا از نظر آنها حکم کراهت نماز در مقابر مطلق و همیشگی است. اما گروهی دیگر مانند خطابی، البغوی شافعی و ... علت را از باب نجاست مکان می دانند که با مرتفع شدن نجاست حکم کراهت هم از بین می رود. (1)

گروه دوم؛ صحت نماز بدون کراهت

این گروه معتقدند در صورت پاک بودن مکان، نماز در مقبره صحیح است. از مالک، شافعی و حسن بصری نقل شده که در مقبره نماز می خواندند و قائل به جواز نماز بدون کراهت در مقبره غیرنجس بوده اند. (2) العینی حنفی قائل به جواز نماز بدون کراهت در مقبره است؛ به شرط اینکه محاذات و روبه روی مرده یا بر روی مرده قرار نگیرد. (3)

به هر حال، نتیجه ای که این تحقیق به آن رسید این است که اکثریت قریب به اجماع اهل سنت، به جز حنبلی ها، بدون توجه به حدیث غنوی یا سایر ادله قائل به صحت و جواز نماز و عبادت در کنار مقابر هستند. دست برداشتن از عمل مشروع «عبادت در مقابر» با مستندات عام و خاص روایی به صرف برداشت های ناصحیح یک گروه اقلیت از دسته ای روایات به لحاظ سندی و محتوایی ضعیف، به منزله جدا شدن از پیکره اجماع مسلمانان است. از نتایج دیگر این تحقیق این است که عقاید ابن تیمیه و اتباع او، وهابیان، دست کم در این مسئله در تعارض با عقاید مشهور اهل سنت و امت اسلامی است. به امید روزی که برادران اهل سنت بدانند که وهابیان نه تنها با شیعیان بلکه با همه مسلمانان در اختلاف اند.

ص: 283

- 1- . أبو سلیمان حمد بن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن أبي داوود، ج 1، ص 141؛ أبو محمد حسین بن مسعود بن الفراء بغوی، شرح السنه، ج 2، ص 411.
- 2- . أبو سلیمان حمد بن محمد خطابی، معالم السنن، شرح سنن أبي داوود، ج 1، ص 148؛ أبو محمد محمود بن أحمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج 4، ص 173؛ أبو محمد حسین بن مسعود بن الفراء بغوی، شرح السنه، ج 2، ص 411.
- 3- . أبو محمد محمود بن أحمد بدر الدین عینی، عمده القاری شرح صحیح البخاری، ج 4، ص 173.

1. قرآن کریم.
2. ابن بلبان دمشقی، محمد بن بدر الدین، اخصر المختصرات فی الفقه علی مذهب الامام أحمد ابن حنبل، تحقیق: محمد ناصر عجمی، چاپ اول، دار البشائر الاسلامیه، بیروت، 1416.
3. ابن تیمیہ، أحمد بن عبدالحلیم، زیارہ القبور والاستنجد بالمقبور، چاپ اول، الادارہ العامہ للطبع، ریاض، 1410.
4. -----، مجموع فتاوی؛ الاصدار الثانی، تحقیق: عبد الرحمن ابن محمد ابن قاسم، مجمع الملک فہد، مدینہ نبوی، 1995.
5. ابن حجر عسقلانی، أحمد ابن علی، لسان المیزان، تحقیق: دائرہ معرف نظامیہ ہند، چاپ سوم؛ مؤسسہ الأعلمی، بیروت، 1986.
6. ابن حنبل، أبو عبد اللہ أحمد بن محمد، مسند الامام أحمد بن حنبل، تحقیق: شعیب أرنؤوط، عادل مرشد، چاپ اول، مؤسسہ الرسالہ، 2001، [بی جا].
7. ابن خزیمہ، محمد بن إسحاق، صحیح ابن خزیمہ، تحقیق: مصطفیٰ أعظمی، المكتب الاسلامی، بیروت، 1970.
8. ابن رجب بغدادی، زین الدین أبی فرج عبد الرحمن، فتح الباری، تحقیق: أبو معاذ طارق ابن عوض اللہ، چاپ دوم، دار ابن الجوزی، السعودیہ/دمام، 1422.
9. ابن عابدین، محمد أمين بن عمر، رد المحتار علی الدر المختار، چاپ دوم، دار الفکر، بیروت، 1992.
10. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تحقیق: احمد فارس، چاپ سوم، دار صادر، بیروت، 1414.
11. أبو عبد اللہ، محمد بن یزید، سنن ابن ماجہ، تحقیق: محمد فؤاد عبد الباقی، دار الفکر، بیروت، [بی تا].
12. ابوزہرہ، محمد، تاریخ مذاہب اسلامی، ترجمہ: علی رضا ایمانی، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاہب، قم، 1384.
13. ابو یعلیٰ موصلی، أحمد ابن علی، مسند أبی یعلیٰ، تحقیق: حسین سلیم أسد، چاپ اول، دار المأمون للتراث، دمشق، 1984.
14. أحمد بن محمد، حاشیہ علی مرقی الفلاح، المطبعہ الکبریٰ الأميریہ ببولاق، مصر، 1318.
15. امین، سید محسن، تاریخ و نقد و ہایت؛ ترجمہ کشف الارتیاب، ترجمہ: علی اکبر فائزی پور تهرانی، مطبوعات دینی، 1387، [بی جا].

16. بُجَيْرَمِي، سليمان بن محمد، تحفه الحبيب على شرح الخطيب، دار الفكر، 1995، [بى جا].
17. بعلى، عبدالرحمن بن عبدالله، كشف المخدرات والرياض المزهرات، تحقيق: عجمي، چاپ اول، دار البشائر الاسلاميه، بيروت، 2002.
18. بغوى، أبو محمد حسين بن مسعود ابن فراء، شرح السنه، تحقيق: شعيب أرنوؤوط، محمد زهير شاويش، چاپ دوم، المكتب الاسلامى، دمشق، بيروت، 1983.
19. بهوتى، منصور بن يونس، كشاف القناع عن متن الاقناع، تحقيق: مصطفى هلال، دار الفكر، بيروت، 1402.
20. بيهقى، أبوبكر أحمد بن الحسين بن على، السنن الكبرى، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، چاپ اول، مجلس دائره المعارف النظاميه الكائنه، هند، حيدر آباد، 1344؛ چاپ سوم، دار الكتب العلميه، بيروت، 2003.
21. ترمذى، محمد بن عيسى، سنن الترمذى، تحقيق: أحمد محمد شاكر، دار إحياء التراث العربى، بيروت، [بى تا].
22. حاكم نيشابورى، أبو عبدالله محمد بن عبدالله، المستدرک على الصحيحين، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، چاپ اول، دار الكتب العلميه، بيروت، 1990.
23. حنبلى، أبو إسحاق إبراهيم بن محمد، المبدع فى شرح المقنع، المكتب الاسلامى، بيروت، 1400.
24. خطابى، أبو سليمان حمد بن محمد، معالم السنن، شرح سنن أبى داوود، چاپ اول، المطبعه العلميه، حلب، 1932.
25. دردير، سيدى أحمد أبو البركات، الشرح الكبير، تحقيق: محمد عlish، دار الفكر، بيروت، [بى تا].
26. ذَهَبِي، شمس الدين أبو عبدالله محمد بن أحمد، سير أعلام النبلاء، تحقيق: شعيب الأرناؤوط، مؤسسه الرساله، [بى تا].
27. سبحانى، جعفر، آيين وهاييت، مشعر، قم، 1388.
28. سرخسى، شمس الدين أبو بكر محمد بن أبى سهل، المبسوط للسرخسى، تحقيق: خليل محيى الدين الميس، چاپ اول، دار الفكر، بيروت، 2000.
29. سمرقندى، محمد بن أحمد، تحفه الفقهاء، چاپ دوم، دار الكتب العلميه، بيروت، 1994.
30. سيوطى رحبيانى، مصطفى، مطالب أولى النهى فى شرح غايه المنتهى، المكتب الاسلامى، دمشق، 1961.

31. شطا دمیاطی، ابی بکر بن سید محمد، حاشیہ إعانه الطالبین علی حل ألفاظ فتح المعین لشرح قره العین بمهمات الدین، دار الفکر للطباعه والنشر والتوزیع، بیروت، [بی تا].
32. طبرانی، سلیمان بن أحمد، المعجم الكبير، تحقیق: حمدی ابن عبد المجید، چاپ دوم، مکتبه ابن تیمیہ، قاہرہ، [بی تا].
33. علیش، محمد بن أحمد، فتح العلی المالک فی الفتوی علی مذهب الامام مالک، گردآوری: علی بن نایف شحود، [بی نا]، [بی جا]، [بی تا].
34. عینی، أبو محمد محمود بن أحمد بدر الدین، شرح سنن أبی داوود، تحقیق: أبو المنذر خالد بن إبراهیم، چاپ اول، مکتبه الرشد، ریاض، 1999.
35. -----، عمدہ القاری شرح صحیح البخاری، دار إحياء التراث، بیروت، [بی تا].
36. فرمانیان کاشانی، مهدی، فرق تسنن («مجموعه مقالات»)، چاپ سوم، مرکز انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، 1388، قم.
37. قرافی، شهاب الدین أحمد ابن إدريس، الذخیره، تحقیق: محمد حجی، دار الغرب، بیروت، 1994.
38. قیروانی، أبو سعید خلف بن أبی القاسم، تهذیب المدونه، [بی نا]، [بی جا]، [بی تا].
39. کاسانی، علاء الدین، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، دار الکتب العربی، بیروت، 1982.
40. کحلانی امیر، محمد ابن إسماعیل، سبل السلام، دار الحدیث، [بی جا]، [بی تا].
41. محمد ابن أبی بکر، إعلام الموقعین عن رب العالمین، تحقیق: طه عبد الرؤف سعد، دار الجیل، بیروت، 1973.
42. -----، إغاثه اللهفان من مصائد الشیطان، تحقیق: الفقی، چاپ دوم، دار المعرفه، بیروت، 1975.
43. محمد بن حبان بن أحمد، صحیح ابن حبان، تحقیق: شعیب أرنؤوط، چاپ دوم، مؤسسه الرساله، بیروت، 1993.
44. مروزی، اسحاق بن منصور، مسائل الامام أحمد ابن حنبل و ابن راهویه، [بی نا]، [بی جا]، [بی تا].
45. مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، تحقیق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربی، بیروت، [بی تا].
46. مغلطای بن قلیچ بن عبد الله، شرح سنن ابن ماجه، تحقیق: کامل عویضه، چاپ اول، مکتبه نزار مصطفی الباز، سعودیہ، 1999.
47. مقدسی، عبد الرحمن بن محمد بن قدامه، الشرح الكبير، دار النشر، [بی جا]، [بی تا].

48. مقدسى، عبدالله بن أحمد بن قدامه، المغنى فى فقه الامام أحمد حنبل، چاپ اول، دار الفكر، بيروت، 1405.

49. مقدسى، موسى بن أحمد، زاد المستقنع، تحقيق: على محمد، مكتبه النهضه الحديثه، مکه مکرمه، [بى تا].

50. نمرى قرطبي، أبو عمر يوسف بن عبد الله بن عبد البر، الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار، تحقيق: سالم محمد عطا، محمد على معوض، دار الكتب العلميه، بيروت، 2000.

51. -----، التمهيد لمافى الموطأ من المعانى والأسانيد، تحقيق: مصطفى بن احمد علوى، محمد عبد الكبير بکرى، وزاره عموم الأوقاف المغرب، 1387.

52. نووى، أبو زکريا محبى الدين يحيى بن شرف، المجموع شرح المهذب، دار الفكر، [بى تا].

ص: 287

بخش سوم: جریان های افراطی و تکفیری و پیامدهای سیاسی آن

اشاره

ص: 289

چکیده

شرق شناسی علی رغم مفهوم کلان و تاریخی شناخت غرب از شرق، رهیافتی است که در چند دهه اخیر، در تحلیل پدیده های سیاسی - فکری کشورهای اسلامی به کار رفته است. اما توانایی شرق شناسی در تحلیل گروه های تکفیری یا جریان تکفیر ناشناخته مانده است. علی رغم اهمیت چنین موضوعی، پژوهشی در زمینه تحلیل شرق شناسانه جریان تکفیر صورت نگرفته است. بنابراین، با این پرسش مواجهیم که آیا می توان گروه ها یا جریان تکفیر را در چارچوب رهیافت شرق شناسی تحلیل کرد. به نظر می رسد گروه ها یا جریان تکفیر در طول تاریخ و بیشتر در عصر جدید، دانسته یا نادانسته سخن غیر (یهودیت و مسیحیت = استثمار و استعمار) می گویند و به راهی می روند که آنها طراحی کرده اند، در حالی که گمان می کنند یا ادعا می کنند که در مسیر اسلام گام برمی دارند. این مقاله در پی آن است که نشان دهد گروه ها یا جریان تکفیر به دلیل آنکه ساخته و پرداخته آشکار و پنهان غیرند، فقط رو در روی اسلام و مسلمانان قرار گرفته اند نه در مقابل یهودیان و مسیحیان. شرق شناسی به عنوان تأثیر عین، که همان واقعیت های غیرمدارانه است، بر ذهن، که همان سنت های شرقی - اسلامی است، در رفتار و عمل گروه ها یا جریان تکفیر مشهود است. لذا از آن می توان در تحلیل اصالت غربیت بر اسلامیت در اندیشه و عملکرد تکفیر مدد گرفت. واقعیت داشتن تکفیر علی رغم جعلی بودن آن، برخوردار از تکفیر از یک نظام معرفتی غیر، بهره مندی تکفیر از خصلتی دوسویه و در نتیجه ظهور پارادوکس های متعدد در فاصله تکفیر از اسلام و رابطه با غرب از جمله نکات جدید مقاله حاضر است.

کلیدواژه ها: تکفیر، غرب، یهودیت، مسیحیت، شرق شناسی، اسلام.

ص: 291

پیدایش اصطلاح شرق شناسی (orientalism) یا استشرق به 1779 میلادی برمی گردد. در این سال، برای نخستین بار اصطلاح orientalism از ماده orient در فرهنگ انگلیسی آکسفورد به کار رفت و در 1838 همین واژه در فرهنگ علمی فرانسه درج شد. در برخی منابع عربی زبان نیز تعبیر «علماء المشرقیات» را به عنوان معادل در برابر این اصطلاح فرنگی آورده اند،⁽¹⁾ اما شرق شناسی به مثابه یک رهیافت، روشی نوین در تجزیه و تحلیل پدیده های سیاسی است که به نام ادوارد سعید شناخته می شود. شرق شناسی علاوه بر این مفهوم یا روش جدید، سابقه ای دیرین دارد. با ظهور و رشد اسلام، شرق شناسی با هدف شناخت بیشتر اسلام و مسلمانان در یهود و سپس در مسیحیت شکل گرفت و کوشید در لباس غیر (اسرائیلیات و یهود سیاسی در قدیم و شرقیات و مسیحیت سیاسی یا غرب در عصر جدید) با تولید گروه های جعلی در جهت بی اثرسازی اسلام گام بردارد. هدف از میدان به در کردن اسلام راستین بود که به زعم آنها، خطری مهم در مصاف با یهودیت و مسیحیت تلقی می شد. به هر روی، شرق شناسی در مفهوم کلان و در مفهوم خرد (روش) می تواند نگاه جدیدی به گروه های تکفیری یا جریان تکفیر عرضه کند. در این مقاله مفهوم جدید یا روش شرق شناسی برای نمایان سازی زوایای پنهان گروه های تکفیری که جریان تکفیر را می سازند به کار گرفته شده است.

شرق شناسی و جریان تکفیر قدیم و جدید

نگارنده عناصر و مؤلفه های سازنده یا سازه های روش تحلیل شرق شناسی را در سیزده مورد (ابداع اروپایی، قدرت و سلطه، نظام معرفتی، وجه فکری، جنبه سیاسی، فاصله و رابطه، ضدیت و واقعیت، صبغه فرهنگی، خصیصه روشمندی، اقتدار و اعتبار، صورتی ظاهری، خصلت دوسویه، ذخیره و انبارسازی) شناسایی و استخراج کرده است که این مقاله آن را در تحلیل جریان تکفیر به دو صورت مستقیم و غیر مستقیم به کار برده است:

ص: 292

1- . محمدتقی قزلسفلی، «ایران از منظر شرق شناسی»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش 151-152، فروردین و اردیبهشت 1379، ص 25.

1. ابداع اروپایی: باید بر این نکته در فهم مفهوم شرق شناسی به معنای یک نهاد تثبیت شده تأکید کرد که شرق از اساس، یک اندیشه و ابداع غربی است و هیچ گونه ارتباطی با واقعیت بیرونی و خارجی شرق و شرق حقیقی ندارد. (1) این پدیده، حتی اگر بخواهد واقعیت های شرق را بیان کند از انعکاس همه آنچه در شرق وجود دارد، ناتوان است و در خوش بینانه ترین وضع، فقط سهم کوچکی از واقعیت های شرق را منعکس می کند، زیرا شرق شناسی حرفه ای بیش نیست. (2)

اسناد فراوانی بر ابداع اروپایی وهابیت، طالبان، داعش و ... دلالت دارد. (3) این موضوع درباره وهابیت، مصداق برجسته تری دارد. زیرا وزارت مستعمرات (4) انگلستان، که وظیفه آن اداره کشورهای تحت سیطره انگلستان بود، مستر همفر، جاسوس زبردست خود را برای انجام مأموریت جاسوسی در کشورهای اسلامی به مصر، عراق، تهران، حجاز و آستانه (دربار سلاطین عثمانی در استانبول) فرستاد تا اطلاعات کافی برای تقویت راه های تفرقه میان مسلمانان کسب کند. هم زمان با مستر همفر، نُه جاسوس زبردست دیگر نیز به این مناطق اعزام شدند. مستر همفر ابتدا به سوی آستانه (مرکز خلافت اسلامی) رهسپار شد. در ابتدا او به فرا گرفتن زبان ترکی مشغول شد و برای تسلط بر آن، تلاش بسیار کرد تا کسی به او شک نکند. نامش را محمد نامید و رفتار خود را شبیه رفتار مسلمانان در آورد. (5) به مدت دو سال همفر در ترکیه (امروزی) فعالیت کرد و زبان عربی و ترکی را به خوبی آموخت. همچنین به کلیه دستوره های اسلامی، قرآن، احکام و ... تسلط کافی پیدا کرد. در طول این مدت در کنار نجاری در یک کارگاه کار می کرد و در ساعات بعد از ظهر و شب، سراغ یک عالم مسن به نام احمد آقا می رفت تا قرآن و علوم اسلامی را بیشتر فرا بگیرد. پس از دو سال فعالیت همفر، وزارت مستعمرات وی را فرا خواند تا گزارش کار دوساله خود را ارائه کند. همفر به انگلستان

ص: 293

-
- 1- . ادوارد سعید، شرق شناسی، 1382، ص 19.
 - 2- . همان، ص 20.
 - 3- . ناصر مکارم شیرازی، «هشدار درباره تکفیری ها»، پایگاه اطلاع رسانی آیت الله مکارم شیرازی، 25 مهر 1392.
 - 4- . همفر هدف از تشکیل وزارت مستعمرات را اولاً ضمیمه کردن کشورهای اسلامی و ثانیاً افزایش تسلط بر کشورهای در حال اشغال معرفی کرده است.
 - 5- . محمدباقر حسینی، قصه عجیب استعمار، ص 45.

بازگشت و 6 ماه در انگلیس ماند، ولی به یک باره به او مأموریت داده شد که به عراق برود؛ (1) و این آغازی بود که سرانجام آن به آشنایی با محمد بن عبدالوهاب و حوادث بعدی انجامید. اما آنچه در اروپایی بودن وهابیت و گروه های تکفیری دیگر مهم تر است، ابداع فیزیکی آن به دست اروپاییان نیست، بلکه نوع نگاهی است که وهابیت و اهل تکفیر به مسلمانان غیروهابی دارند که متأثر از نگاه غربیان به مسلمانان است. این موضوع در مؤلفه های دیگر رهیافت شرق شناسی قابل بررسی است.

2. قدرت و سلطه: شرق شناسی را نمی توان بدون توجه و شناخت به نیرویی که آن را ساخته و پرورش داده، درک کرد و آن نیرو، قدرت و سلطه، (2) برتری و تفوق غرب بر شرق است. از همین زاویه می توان کار فلوربر (3) را تفسیر کرد. او در کتاب مادام بواری تصویری از یک زن فاحشه مصری به نام «کوچک خانم» (4) ارائه می کند. در این تصویر، فلوربر به سراغ زن مصری نمی رود، چیزی از او نمی پرسد، سخن وی را نمی شنود و با زاویه دید، احساسات و عواطف آن زن به فاحشه گری اش نمی پردازد، بلکه این فلوربر است که به جای وی صحبت می کند و او را به تصویر می کشد. فلوربر یک فرد اجنبی، نسبتاً پولدار و مذکر است و همین ها، سلطه او را ممکن ساخته بود و به وی اجازه می داد نه تنها جسم کوچک خانم را به تملک درآورد، بلکه به جای وی صحبت کند و به خوانندگانش بگوید که از چه جهاتی آن زن فاحشه، نمود یک زن شرقی است. (5)

مفهوم قدرت و سلطه یا همان هژمونی غرب مدارانه در جریان تکفیری گذشته و حال، به وضوح قابل رصد است! تلاش همفر برای قانع کردن محمد بن عبدالوهاب به واجب نبودن نماز و اینکه مقصود از نماز، یاد خداوند است و تو می توانی به جای نماز، به یاد خدا باشی، عقاید به انحراف رفته مسیحیت درباره نیایش خداوند را به یاد می آورد! به هر روی، همفر پیوسته این نظریه

ص: 294

- 1- . همفر، خاطرات، ص 44.
- 2- . ادوارد سعید در جای دیگری از کتابش، برای تبیین واژه «سلطه» در مفهوم سازی شرق شناسی یا به تعبیر وی «شرقی شناسی زده» (Orientalized) از اصطلاح «استیلا» استفاده می کند که گرامشی (Antonio Gramsci) روشنفکر چپ گرا و از بنیان گذاران حزب کمونیسم ایتالیا به کار برده است. گرامشی در 1891 به دنیا آمد و در 1937 از دنیا رفت. نک: همان، ص 20 و 21-22.
- 3- . گستاو فلوربر (Gustave Flaubert) نویسنده فرانسوی است که در 1821 زاده شد و در 1880 درگذشت.
- 4- Kuchuk Hanem .
- 5- . ادوارد سعید، شرق شناسی، 1382، ص 21.

را در او تقویت می کرد تا جایی که شیخ در خصوص نماز بی اهمیت شد و معمولاً نماز صبح را نمی خواند. (1) بنابراین، مستر همفر ردای ایمان را کم کم از دوش ابن عبدالوهاب فرو کشید، در عوض با او عقد اخوت برقرار کرد. در همین روزها از لندن به همفر دستور داده می شود که به کربلا و نجف برود. شیخ محمد نیز می خواست به کربلا برود، ولی همفر به او گفت که کربلا نرو. زیرا آنجا ممکن است از عقاید تو باخبر شوند و تو را به قتل برسانند. همفر به او گفت که به اصفهان و شیراز برو و در آنجا در میان شیعیان از تقیه استفاده کن و به کسی عقاید خویش را بازگو نکن. آن دو با هم قرار گذاشتند پس از اتمام سفر شیخ محمد، همدیگر را در بصره ملاقات کنند. (2)

در عبارات فوق نشانه های فراوانی از قدرت و سلطه شرق شناسانه غرب به چشم می خورد که مهم ترین جلوه آن، تحمیل نگاه غرب به اسلام در فردی چون محمد بن عبدالوهاب و گروه تکفیری وهابی و جریان کلی تکفیری است. غرض در چنین نگاهی، مهمل نشان دادن اسلام و تثبیت مسیحیت به جای آن است.

3. یک نظام معرفتی: شرق شناسی، چیزی بیش از یک مشت دروغ و افسانه نیست. به محض آنکه حقایق مربوط به آنها طرح شود به سادگی از هم می پاشد. (3) موضوعی که ارزش وعظ و سخنرانی ندارد، ولی این دروغ ها و افسانه ها، در لفافه ای از مجموعه خلق شده ای از دیدگاه های نظری و روش های اجرایی، پیچیده شده و آن را به مسئله ای درهم بافته و به امری فراتر از دروغ، درآورده است. محتوای شرق شناسی حاصل کار، روابط نزدیک، مستمر و دوام ترسناک و قوی مؤسسات و نهادهای توانمند اقتصادی، اجتماعی و سیاسی غرب در مشرق زمین است که توأم با سرمایه گذاری مادی قابل ملاحظه صورت گرفته است تا حدی که آن را به عنوان یک نظام معرفتی درآورده است؛ نظامی که فقط «ابزار مقبول پالودن شرق در وجدان غربی ها» (4) است. «بنابراین، شرق شناسی صرفاً یک فانتزی پوچ اروپایی درباره شرق نیست» (5).

ص: 295

1- . علی اصغر رضوانی، سلفی گری وهابیت، ص 183.

2- . علی اصغر فقیهی، وهابیان، ص 262.

3- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 22.

4- . همان، ص 21.

5- . همان.

نظام معرفتی جعلی و هابیت بیش از آنکه از اسلام مایه گرفته باشد ریشه در نظام معرفتی غیر داشت. از این روست که پس از بازگشت محمد بن عبدالوهاب به نجد، در موافقت نامه ای سری بین انگلیس و محمد بن عبدالوهاب اجرای عملی دعوت جدید آغاز می شود. وظایفی که شیخ محمد با پشت گرمی نظامی و مالی آل سعود باید انجام می داد به قرار زیر بود: (1)

الف. کافر دانستن تمام مسلمانان، حلال کردن قتل آنها، غارت کردن اموالشان، هتک حرمت ناموس های آنها، فروختن فرزندان و ناموسشان در بازار برده فروشان، حلال کردن برده ساختن مردان، کنیز گرفتن زنانشان و

ب. نابود کردن کعبه به نام اینکه جزء آثار بت پرستی است - اگر بتواند - مانع شدن مردم از حج، تحریک عشایر و قبایل، غارت قافله های حجاج و کشتن آنها و ایجاد جو ناامنی در میان زائران.

ج. تلاش در جهت ایجاد روح نافرمانی در برابر خلیفه عثمانی و تحریک مردم برای جنگیدن با او و تجهیز لشکرهایی برای این منظور. همچنین لازم بود با شریف های حجاز با تمام وسایل ممکن مبارزه، و از نفوذ آنها کاسته شود.

د. ویران ساختن قبه ها، ضریح ها، اماکن مقدسه مورد احترام مسلمانان در مکه و مدینه و دیگر بلاد اسلامی هر اندازه که امکان داشته باشد. او باید این کارها را به نام مبارزه با آثار بت پرستی و شرک و اهانت به شخصیت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم و خلفای او و پیروان او آغاز کند.

ه. ایجاد هرج و مرج و آشوب و ترور در بلاد اسلامی به هر اندازه که بتواند. همچنین انتشار قرآنی که کم و زیادهایی (طبق احادیثی که در مورد تحریف قرآن رسیده) در آن صورت گرفته باشد. (2)

4. وجه فکری: شرق شناسی بیش از آنکه صبغه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی داشته باشد، خمیرمایه های فکری - فرهنگی دارد، از این روست که دنیس هی، (3) آن را عقیده اروپایی خوانده

ص: 296

1- . علی اصغر فقیهی، وهابیان، ص 263.

2- . همان، ص 130.

3- . دنیس هی (Denys Hay)، مؤلف معاصر انگلیسی و صاحب کتاب اروپا: ظهور یک اندیشه است. این کتاب را دانشگاه ادینبورگ در 1968 منتشر کرد.

است. در این صورت، شرق شناسی نوعی تصور و عقیده جمعی است که به اروپایی ها در مقابل همه غیراروپایی ها، هویت می بخشد. هویت از عناصر عمده در فرهنگ اروپایی است که به این فرهنگ در دو عرصه داخل و خارج، خصیصه سلطه جویی عطا می کند و اندیشه برتری و تعالی هویت انسان اروپایی بر همه غیراروپایی ها را پیش می کشد. در نگرش فرهنگی به شرق شناسی، اندیشه اروپایی بر هر اندیشه دیگری استیلا دارد که در عین حالی که با آنچه از فلورنسا نقل کرده ایم، نزدیک است، با آن دلیل که تکیه شرق شناسی فرهنگی بر دانش و علم با آن دیگری، متفاوت است. بدین سان، دانش درباره شرق در زیر چتر سلطه و برتری غرب قرار می گیرد؛ یا به بیان دیگر، امور شرقی بر مبنای نوعی وجدان والارتبه غربی تحلیل می شود.⁽¹⁾

شرق شناسی مختص جهان اسلام، خاورمیانه و متعلقات آن نیست، اما مسلمانان دال مرکزی آن به شمار می روند. از این رو، اگر جهان مسلمانان و همه متعلقاتش چون تکفیر، شخصیت ها و گروه های قبلی و فعلی آن را مصداق برجسته آن بدانیم به بیراهه نرفته ایم. نباید فراموش کرد که تکفیر در فرآیند رهیافتی شرق شناسانه علی رغم ابعاد عملیاتی پیش آمده، بیشتر وجه نرم افزاری دارد تا سخت افزاری. در نتیجه، وجه متافیزیکی یا فکری می یابد. لذا شرق شناسان در مطالعات شرق شناسی از طریق ساخت و پرداخت تکفیر بیش از آنکه در صدد هویت بخشی به مسلمانان باشند حتی به غلط، در پی هویت دادن به خودند؛ هویتی که از توانایی غرب در ایجاد پدیده تکفیر برمی خیزد. بدین سان قدرت برتری یابی خود را به رخ می کشد. بنابراین، تکفیر جریانی است که در زمین خود اما با قواعد دشمن بازی می کند و این یعنی اوج وجه فکری پدیده شرق شناسی که نه با استغراب عابد الجابری، بلکه با استشراق ادوارد سعید شناخته می شود!⁽²⁾

با توجه به آنچه گذشت، در خصوص شرق شناسی با دو مسئله کلی مواجهیم؛ اول: شرق شناسی انبوهی از اندیشه ها و نظریه هایی است که بر برتری اروپایی و نژادپرستی امپریالیستی استوار است؛⁽³⁾ دوم: شرق شناسی مجموعه بسیار متنوع و گسترده ای است که به وسیله تعداد زیادی از نویسندگان فراهم آمده است. البته هر یک از این نویسندگان، وجهی از وجوه حیات شرق را به میل

ص: 297

1- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 23.

2- . محمد عابد الجابری، الخطاب العربی المعاصر؛ دراسه تحلیلیه نقديه، ص 78.

3- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 24.

غرب نگاشته اند. یکی از این دو مسئله، عام تر (کلی) از دیگری (دومی) و دومی خاص تر (جزئی) از اولی است و هر یک، پیش قراولانی بزرگ و مشهور دارد. معمولاً هر یک از این دو مسئله را جداگانه می بینند و لذا، همواره ترسی دوگانه در این باب وجود دارد. از یک سو، ممکن است انسان به وادی نوشتن مطالبی خشن، جدل گونه، کلی و عام، کشیده یا با آن مواجه شود و از دیگر سو، ممکن است انسان به عرصه نگارش یک سلسله تحلیل های تفصیلی یا بسیار جزئی وارد یا با آن روبه رو شود. (1)

دیگر مشخصه ها و مؤلفه های شرق شناسی از این قرار است:

5. جنبه سیاسی: دانش، یا سیاسی است یا غیرسیاسی (خالص). دانش سیاسی، سرشتی انسان محورانه دارد و آن دیگری، ماهیتی ایدئولوژیک. (2) یک فرض بنیادین آن است که کارهای علمی، غیرسیاسی باشند؛ یعنی تحقیق و پژوهش باید بی طرفانه، فراتر از اعتقادات و ماورای نظرات جانبدارانه باشد. کمتر کسی با این موضوع مخالف است، اما در عمل چنین نیست. به علاوه، بی طرفی غیرممکن است. زیرا «هیچ کس نتوانسته روشی ابداع کند که از آن طریق بتوان یک محقق را از شرایط زندگی [اش] ... جدا نمود». (3) در واقع، فضای حاکم بر دانش غربی، سیاسی است و هر کس بخواهد غیر آن عمل کند، تخطئه و بی اعتبار می شود. اهمیت سیاسی که برای هر رشته علمی در نظر می گیرند، تا حدودی و در درجه نخست، ناشی از ترجمه مستقیم آن دانش از غرب و ثانیاً متأثر از نزدیک بودن یک رشته از دانش با منابع قدرت سیاسی در شرق است. پس، دانش غیرسیاسی وجود ندارد، در حالی که «دانشی که سراپا جنبه سیاسی به خود گرفته، دیگر معرفتی حقیقی نیست». (4) «تمام دانش های آکادمیک دربارہ هندوستان و مصر [شرق] تا حدودی صبغه» (5) سیاسی دارد و «این دقیقاً همان چیزی است» (6) که ادوارد سعید آن را در شرق شناسی

ص: 298

1- . همان، ص 26.

2- . همان، ص 28.

3- . همان، ص 29.

4- . همان، ص 30.

5- . همان، ص 29.

6- . همان، ص 30.

می بیند. چون شرق شناسان یا اروپایی اند یا آمریکایی و در مرحله بعد، آنها به طور اساسی مخالف و مقابل شرق اند و این همان مفهوم سیاسی شدن دانش شرق شناسانه است.

تکفیر، نوعی دانش است؛ دانشی که گرچه ریشه هایی در درون دارد، اما تنومندی آن را باید در منافع استعمارگران جست و جو کرد. این دانش از ماهیت ایدئولوژی برخوردار است. شرق شناسان در تولید تکفیر، بی طرف عمل نکرده اند. اصولاً نمی توانسته اند بی طرف بمانند. به آن دلیل که آنها همواره در کنار وهابیت و دیگر گروه های تکفیری قرار داشته اند و این همراهی تا زمانی که تکفیری ها منافع غرب را تهدید نکنند باقی می ماند. از این رو، انگلستان به دو علت از جنگ و هابی ها علیه ترک ها حمایت می کرد: نخست اینکه عثمانی در دوران حکومت ترک های جوان، هوادار آلمان بود و حضور نیروهای ترکیه در الحساء به معنای حضور نیروهای آلمانی بود. ثانیاً ابن سعود برای فتح الحساء بهای سنگینی به انگلستان پرداخت. او تحت حمایتی بریتانیا را پذیرفت و قول داد در جنگ از بریتانیا حمایت کند. در این مرحله، ابن سعود در سیاست داخلی به تثبیت موقعیت خود پرداخت و قبائل چادرنشین را عنصری بر سر راه وحدت جزیره العرب می دانست. بنابراین، آنها را به یک جانشینی وا داشت و به کمک گروه تکفیری اخوان (1) با خشونت مذهبی فراوان مقررات اجتماعی و اخلاقی مبتنی بر آیین وهابیت را به اجرا گذاشت. شورش های مخالفان را در هم شکست و ارتش جدیدی، که شالوده آن همان جماعت اخوان بود، تشکیل داد و درصدد توسعه حکومت خود به خارج از نجد شد. (2)

6. فاصله و رابطه: در شرق شناسی بین حقیقت و آنچه از شرق نگاشته شده، فاصله فراوانی وجود دارد، اما اگر بتوان از ابتدا از مسائلی چون هر گونه سلطه استعماری که بر موضوعات شرق تأثیر می گذارد، فاصله بگیریم، شرق شناسی دیگر:

یک موضوع و یا رشته سیاسی نیست که به گونه ای انفعالی در فرهنگ، تحقیقات علمی و یا نهادهای مربوطه، انعکاس یافته باشد. همچنین مجموعه ای بزرگ و

ص: 299

1- . جمعیت اخوان یا آمرین به معروف و ناهین عن المنکر جمعیتی بودند که ابن سعود برای اجرای اعتقادات خود در جزیره العرب از آنها کمک می گرفت. اخوان سپاهی متعصب و بی باک بود که اعتقادات خشک مذهبی داشت، از جمله مخالفت با اختراعات و تلفن. آنها به جز خود همه را مشرک و کافر می دانستند. پس از مدتی به دلیل مشکلاتی که برای ابن سعود به وجود آوردند، ابن سعود آنها را نابود کرد.

2- . احمدعلی خسروی، بررسی وهابیت و ریشه های تاریخ وهابی گری، ص 110.

متفرق از کتاب هایی که در مورد شرق نوشته شده اند، هم نیست و یا این هم نیست که بگوییم شرق شناسی نماینده و بیانگر نوعی توطئه شورانه امپریالیسم غربی برای سرکوب و تحقیر جهان شرقی است. (1)

وجه دیگر شرق شناسی، دوساحتی بودن آن است. بدین معنا که از یک سو، گسترش و توزیع آگاهی ژئوپولیتیک در متون اقتصادی، اجتماعی، تاریخی و مانند آن است و از دیگر سو، مؤید سلسله ای از علایق است که از طریق وسایلی همچون اکتشافات محققانه، تجدید ساختار زبان شناسانه و تحلیل و توصیف روان کاوانه منتقل می شود. به بیان دیگر، شرق شناسی هم، نوعی توصیف یا بیان عالمانه است و هم، نوعی نماینده خواست، نیت و قصد توصیف کننده آن است و آن دو، نمایانگر فاصله و در عین حال، رابطه دو سوی مفهوم شرق شناسی است. (2)

فاصله بین حقیقت تا واقعیت، تابوی شرق شناسی و شرق شناسان است. زیرا حقیقت تکفیر، تمرد داوطلبانه از سرشت اسلام است. اما آنچه مستشرقان از وهابیت، طالبان و داعش طرح کرده اند اغلب گره زدن آن با اسلام است. به بیان دیگر، استشراق یک واقعیت است و تکفیر نیز واقعیت، اما هیچ کدام حقیقت نیستند و این همان مفهوم فاصله و رابطه است. این فاصله و رابطه را می توان به گونه دیگری تبیین کرد. تکفیر به مثابه واقعیتی تلخ از یک سو از بیان عالمانه ای مبنی بر ضرورت اصلاح اسلام خرافی برخوردار است و از سوی دیگر، خرافات را به اسلام ترویج می دهد. (3) به هر روی، تکفیر فاصله ای است بین اسلام راستین و مسلمانان جویای راستی و رابطه ای است بین جعل مسلمانی و عطش برای قدرت سیاسی، به همین جهت است که فاصله داعش در مردمان جهان اسلام به رابطه ای تبدیل می شود که در غیر جهان اسلام اتفاق می افتد و از همین نقطه است که به ویژگی ضدیت و واقعیت شرق شناسی دست می یابیم.

7. اقتدار و اعتبار: وجه اشتراک شرق شناسی انگلیسی، فرانسوی، آمریکایی، آلمانی و ... «اقتدار فکری بر شرق در فرهنگ غربی است» (4) و از این رو، در هر گونه مطالعه و توصیف

ص: 300

1- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 31.

2- . همان، ص 20.

3- . جعفر سبحانی، «توافق محمد بن عبدالوهاب و محمد بن سعود»، درس هایی از مکتب اسلام، س 38، ش 12، 1377، ص 56.

4- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 43.

شرق شناسی، این اقتدار فکری وجود دارد. لذا باید موضوع بحث و توجه باشد، (1) حتی خود نام شرق شناسی، بیانگر نوعی «سبک تجربی جدی» (2) یا همان اقتدار و اعتبار است. از آثار اقتدار فکری آن است که درخشش می یابد، منتشر می شود، سودمند جلوه می کند، برای خود شأن و منزلت می سازد و قوانینی درباره ارزش کار شرق شناسی، وضع می کند. به بیان دیگر، اقتدار و اعتبار فکری در «نوع زبانی که وی [شرق شناس] به کار می گیرد، نوع ساختاری که برپا می کند، انواع چهره ها، تم ها، انگیزه هایی که در کتاب وی چرخ می زنند» (3) دیده می شود. زمانی که شرق شناسان به مطالعه شرق می پردازند، پاره ای از امور را پیش فرض (4)

می گیرند، و این اقدام از همان اقتدار شرق شناس غربی بر شرق و نیز، از اعتباری که آنها به پیش داوری های خود می دهند، حکایت می کند. پیش فرض هایی که به پیش داوری می انجامد، در شرق موجود نیست، بلکه شرق شناس گمان می کند، یا از کسانی که چنین گمانه هایی را پدید آورده اند، رنگ می پذیرد. نتیجه اینکه «هر کتاب و اثر در مورد شرق، خود را به نحوی با سایر آثار مربوطه، با مستمعین خود، با نهادهای ذی ربط و با خود شرق آشنا و همساز می نماید». (5)

تأسیس گروه های تکفیری نشان از اقتدار فکری غرب بر شرق دارد. این اقتدار ناشی از ابزارهای مدرن، مطالعات فراوان و طمع قدرت است. از این رو، گروه های تکفیری ساخته و پرداخته سیطره فرهنگی و فکری غرب است. این موضوع در خصوص بهائیت مشهودتر است و به همین جهت است که بهائیت به سادگی در دامن غرب سقوط کرده، ژئوپولیتیک غرب سخن شرق را باز می گوید، در حالی که آنچه بیان می کند سخن غرب است که لباس شرق به تن کرده است. در زایش وهابیت، انگلیسی ها مطمئن بوده اند که می توانند فرقه جعلی جدیدی بسازند و چنین اطمینانی وابسته به اعتمادی است که آنها به قدرت و قوت فرهنگی و فکری خویش داشته و دارند. (6)

ص: 301

1- . همان.

2- . همان، ص 44.

3- . همان، ص 45.

4- . یکی از مهم ترین اهداف سعید در نگارش کتاب شرق شناسی، بررسی و نقد این پیش فرض هاست؛ پیش فرض هایی که آنها پذیرفته اند، اما کمتر بررسی و نقادی کرده اند؛ نک.: همان، ص 52.

5- . همان.

6- . ولادیمیر لوتسکی، تاریخ عرب در قرون معاصر، ص 76.

ضعف فرهنگی شرق، البته فرهنگی که بازتولید غرب است، آن است که قادر نیست فرقه ای جعلی در مسیحیت بسازد و آن را به جان غرب بیندازد. زیرا پیش فرض گروه های تکفیری و حتی بسیاری از مسلمانان آن است که نمی توان یا نباید به ایجاد گروه های تکفیری مسیحی دست زد. چراکه شرق مسلمان با استغراب یا غرب شناسی، به همان مفهومی که در شرق شناسی وجود دارد، بیگانه است. بی دلیل نیست که در کشورهای اسلامی، از جمله دانشجویان، معمولاً واحدی یا درسی به نام غرب شناسی ندارند و ضرورتی هم به گذراندن آن نمی بینند.

جریان تکفیری را بر پایه مؤلفه های بنیادین رهیافت شرق شناسی به گونه زیر نیز می توان تحلیل کرد:

الف. جریان تکفیری یکی از ابعاد و اجزای فرهنگ سیاسی-فکری جدید در شرق است. لذا نه تنها مبین آن است، بلکه خود آن است، اما نباید فراموش کرد که جریان تکفیری آن قدری که با دنیای غرب سر و کار دارد با شرق ارتباطی ندارد. جریان تکفیری یک واقعیت فرهنگی و سیاسی تلخ در شرق است. در نتیجه نمی توان آن را موضوعی در خلأ دانست و به دلیل واقعی بودن، آنچه درباره جریان تکفیری گفته، اندیشه، یا نوشته می شود به عنوان یک رشته خطوط فکری مخصوص و متمایز در شرق، قابل شناخت و دسترسی است. این سخن، به معنای آن نیست که بین جزئیات و ترکیبات پرداخت ها و پردازش های مختلف و متعدد جریان تکفیری، تفاوتی وجود ندارد. (1) این اختلاف ها، ناشی از ابتدای آن بر شخصیت ها و تراوش های فکری رهبران و نوع وابستگی آنها به قدرت های فرامرزی است. برای مثال، گروه های تکفیری در سوریه دقیقاً همان منافع را ندارند که گروه های تکفیری عراقی دارند، اما نقاط مشترک آنها بسیار است که دلیل آن، نوع منافع قدرت های حامی است. باید به این نکته هم توجه کرد که ارتباط روشنی بین عقاید گروه های تکفیری با عقاید استعماری وجود دارد. در واقع، درک این واقعیت که استعمار به طور کامل بر تمامی گروه های تکفیری حکومت می کند، دشوار نیست و از این موضوع، دست کم همه، چه در غرب و چه در شرق، مطلع اند، اما احتراز از آن به هیچ وجه میسر و امکان پذیر نیست. زیرا تداعی کننده نوعی جنگ نیابتی بین غرب و شرق است.

ص: 302

ب. سیاست بازی در استعمار بر آثار ادبی، تحقیقی، نظریه های اجتماعی، مکتوبات تاریخی و تأسیس گروه های جعلی تأثیر می گذارد. البته این بدان معنا نیست که امور فرهنگی و فکری بی ارزش یا بدنام اند، بلکه درست برعکس. زیرا اثر تولیدکنندگی یا بازدارندگی سیستم فراگیری چون فرهنگ، بر نویسندگان و متفکران تکفیری، نشان از پابرجایی و دوام گرایی فرهنگ دارد. نتیجه این گفتار، ارزشمندی فرهنگ در بازتولید جریان تکفیری است. ترکیب یا تعامل فرهنگ و تکفیر، جریان تکفیری را در شرق تولید می کند. فرهنگ شناسی تکفیری ها، تبادلی بین مؤلفان مختلف و مجموعه های عظیم ملاحظات سیاسی سه امپراتوری بزرگ انگلیس، فرانسه، آمریکا و کشورهای منطقه ای دست نشانده را در قلمرو فکری و گاه تخیلی، منعکس می کند. (1) به هر روی، جریان تکفیری با صبغه فرهنگی از تفصیل و جزئیات فراوان هوشمندانه و هنرمندانه برخوردار است. کتاب آداب و منش های مصریان معاصر اثر ادوارد ویلیام لین، (2)

نمونه کوچکی از آثاری است که بر شکل گیری جریان تکفیری نوین تأثیر گذاشته است. در چارچوب چنین نگاهی است که این پرسش ها به میان می آید: چه نوع انرژی های هنری، تحقیقی و فرهنگی موجب پیدایی جریان تکفیری می شود؟ چه نوع از تغییرات، تعدیلات، پالایش ها و حتی شورش هایی را پدید می آورد؟ چگونه می توانیم با پدیده فرهنگی و تاریخی این جریان مواجه شویم؟ و یا چگونه می توانیم نگاه خود را از اتحاد بین کار فرهنگی و تمایلات سیاسی، به سلطه بر جریان تکفیری برگردانیم؟

ج. روش شناسی، روش شناختی، روش گرایی یا روشمندی در رشته علوم انسانی به منظور پیدا کردن و به فرمول درآوردن قدم اول یا نقطه شروع کار یا یافتن اصل اولیه و آغازین بااهمیت است. زیرا یافتن نقطه آغاز و عمل به آن، حد و مرزها را معلوم می کند و به این وسیله، مطالب غیرمرتبط، کنار گذاشته می شود. اما جریان تکفیری با مشکل نقطه شروع یا قدم اول یا اصل اولیه، مواجه نیست. زیرا می دانیم اصل آغازین در جریان تکفیری، اندیشه سقیفه یا خوارج است. (3) اما جدا کردن بخش عظیمی از اهل سنت از جریان تکفیری دقیقاً به دلیل اهمیت چنین جداسازی ای است. البته به این نکته هم باید اشاره کرد که مطالعه جریان تکفیری را نمی توان بدون مطالعه نقاط دوردست تر

ص: 303

1- . حمید عنایت، سیری در اندیشه سیاسی عرب، ص 251.

2- . ادوارد ویلیام لین (Edward William Lane) متولد 1816 و متوفای 1882 دیپلمات و نویسنده فرانسوی است.

3- . رسول جعفریان، تاریخ سیاسی اسلام؛ تاریخ خلفا، ج 2، ص 35.

تاریخ مسلمانان صورت داد. از سوی دیگر، نمونه های بارز سازنده جریان تکفیری جدید بر پایه جریان تکفیری قدیم، مطالعه یا توجه هم زمان انگلیس و فرانسه به مصر، هند و ایران است. بنابراین، نکته مهم در جریان سازی تکفیری، آغازگران آن است. انگلیس، فرانسه، آلمان(1)

و سپس آمریکا از بعد از جنگ جهانی دوم(2) در ایجاد گروه های تکفیری(3) پیش قدم تر از اسپانیا، پرتغال، روسیه و ایتالیا بوده اند،(4) اما کیفیت، سازگاری و حجم نوشته های کشورهای متقدم، بیش از کشورهای متأخر در موضوع جریان تکفیری است.(5)

د. جریان تکفیری که متشکل از گروه های تکفیری است بر پایه صورت و ظاهر بنا شده است. این سخن بدان معناست که جریان تکفیر سخن از اسلام می گوید، به توصیف و تبیین آن می پردازد، اسرارش را باز می گوید، اما با اسلام کاری ندارد، بلکه آنچه تکفیری می گوید یا می نویسد، در خارج از اسلام قرار دارد. به این جهت می توان این گونه نوشته ها و گفته ها را صرفاً نمایشی از اسلام دانست نه ترسیم چهره اسلام به نحو طبیعی. اما چنین مطالب نمایشی حتی به کتاب های حقیقی نظیر کتاب های تاریخی و سیاسی هم راه یافته اند. لذا آنچه در مطالب گروه های تکفیری محل توجه قرار می گیرد، سبک ها، چهره ها، داستان ها و ... است نه صحیح بودن عرضه مطلب یا وفاداری آنها نسبت به برخی منابع بزرگ اصلی. شاید ناتوانی یا کم کاری مسلمانان غیر تکفیری در سخن گویی از خویش، خلئی را برای غیر به منظور شناخت اسلام، پدید آورده که متحجران و مستشرقان جای آن را پر کرده اند. لذا اتفاقی که افتاد همانی است که کارل مارکس گفته است: «آنان نمی توانند خود نماینده خویش باشند، کسی باید نماینده ایشان باشد».(6) حاصل این نمایندگی، دور شدن از اسلام واقعی و نزدیکی بیشتر به خرافه و غرب است. نمایش های مذکور،

ص: 304

1- . نقش نویسندگان آلمانی در مطالعات شرق شناسی از نگاه ادوارد سعید چندان بااهمیت است که می گوید هر اثری که سعی کند درکی از این پدیده ارائه کند اما در آن، توجهی به صاحب نظران آلمانی نشود، شایسته سرزنش است؛ نک.: ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 42.

2- . ادوارد سعید در کتاب شرق شناسی، ثلث آخر قرن هجدهم را شرق شناسی نوین می نامد و البته، ثلث قرن نوزدهم به بعد را آغاز شرق شناسی معاصر دانسته است. نک.: همان، ص 48 و 53.

3- . محمد دسوقی، سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه شرق شناسی، ص 45.

4- . همان، ص 40.

5- . همان.

6- 7. Sie Konnen Sich nicht Vertreten Sie Mussen Vertreten Werden

نمایش های نخستین نیستند، بلکه «عرضه مجدد»⁽¹⁾ است. زیرا بارها تکرار شده اند، اما هر بار به سخنی جدید و بدون تغییر در باطن.⁽²⁾ بنابراین، ارزش، خاصیت، توان و صحت ظاهری مطلبی که درباره اسلام می گویند فقط اتکای اندکی به خود اسلام دارد.

ح. جریان تکفیری از اندیشه ها، دکترین و خطوط قوی حاکم بر فرهنگ غرب مطالبی را وام گرفته و نیز، متناوباً از جانب آنها تغذیه شده و می شود. شاید به همین جهت، صور مختلف جریان تکفیری به وجود آمده اند. پس نتوانسته اند اسلام ناب و اسلام غیرمادی را پدید آورند. تعامل دوسویه ای در جریان تکفیری دیده می شود و آن اینکه، بیش از آنکه طرف دوم آن، اسلام باشد، تأثیرات شرق شناسان بر تاریخ مسلمانان است. از این روست که می توان گفت اثر فرد فرد نویسندگان شرق شناس بر مجموعه متونی که ساختمان جریان تکفیری را تشکیل داده اند، مشهود است، به گونه ای که متون مزبور متناوباً به یکدیگر ارجاع می دهند. بالأخره جریان تکفیری یک سیستم نقل قول از آثار و مؤلفان گذشته و شرق شناسان است. از این رو، وهابیت به عنوان حلقه وصل جریان تکفیری قدیم و جدید همان سخن ابن جوزیه و ابن تیمیه را تکرار می کند و همین حرف ها را به جریان تکفیری جدید منتقل کرده است. تنها تفاوت این دو، حامیان آنهاست: اسرائیلیات و مستشرقان. از این دیدگاه می توان کل بزرگی را کشف کرد که مفصل تر، جالب تر و با چهره ها، متون و حوادث جذاب تری است که گروه های تکفیری متعددی را ساخته است.

ط. گذشته گرایی یا ریشه داری در گذشته، آمیزه ای قوی در جریان شناسی تکفیری است. به علاوه، این جریان می کوشد آگاهی های دوران کودکی یا قدیمی اش را پابرجا نگاه دارد. این خصیصه تکفیری را می توان با تأسی از یادداشت های زندان⁽³⁾

گرامشی، «ذخیره و انبارسازی» نامید. در ذخیره سازی، نشانه های فرهنگی و سیاسی سلطه و غلبه غیر (یهود سیاسی و مسیحیت سیاسی) تثبیت می شود و جایی برای اظهارات و بررسی های آگاهانه و هوشمندانه باقی نمی گذارد. آشفتگی های روابط اسلام و غیر، دامنه انباری سازی جریان تکفیری را شدت بخشید و دسترسی به حقایق اسلام را علی رغم توسعه و سائط ارتباط جمعی در عصر جدید، دشوارتر ساخت. ذخیره و انبارسازی با انواع ابزارهای رسانه ای صورت می پذیرد؛ ابزارهایی که دیو نمایانند اسلام و شرق و

ص: 305

1-2. Representation.

2- . ادوارد سعید، شرق شناسی، شرقی که آفریده غرب است، ص 4.

3-4. Prison Notebooks.

مرموز نشان دادن آن را از قرن هجده و نوزده، مرتب در ذهن شرقی و غربی ذخیره و انبار می کند تا حدی که:

سه امر باعث گردیده ... ساده ترین تصور در مورد عرب ها و اسلام به صورت یک موضوع کاملاً سیاسی و تقریباً ناهنجار درآید؛ اول، تاریخچه تعصب همگانی و مشهور ضدعرب و ضداسلام غرب که بلافاصله در تاریخچه شرق شناسی انعکاس پیدا کرده است. دوم، منازعه بین اعراب و صهیونیسم اسرائیلی و تأثیر آن بر یهودیان آمریکا و نیز بر فرهنگ لیبرالی و عموم مردم. سوم، تقریباً فقدان کامل هر گونه زمینه و موقعیت فرهنگی که از آن طریق بتوان با غرب ها و اسلام احساس همگانی نموده و یا بدون هیچ گونه احساس منفی آنها را مورد بحث قرار داد. (1)

نتیجه

شرق (اسلام) باید به گونه ای که غیر می خواهد و تبلیغ می کند وجود یابد و این موضوع، آنچنان تبلیغ شده است که شرقی و مسلمان هم، شرق و متعلقات آن را همان گونه دیده که غیر انگاشته است؛ و یا آنچه را غیر می گوید به عنوان امری محتوم یا سرنوشتی تغییرناپذیر می پذیرد. در این فضا، شرقی همدلی غیر با خود را ندارد و اگر هم دارد، همدلی از نوعی است که غیر آن را برای شرق تجویز می کند. در شرق شناسی، چهره یک انسان شرقی و اسلامی محو می شود و به همین دلیل است که باید گفت، شرق شناسی صرفاً موضوعی علمی و آکادمیک نیست (2) و لذا شرق شناسی را می توان در یک مطالعه همه جانبه شناخت. اما شرق شناسی در همین قد و قواره، ابزاری است برای تحلیل حوادث و پدیده های سیاسی و اجتماعی کشورهای خاورمیانه. نباید فراموش کرد که شرق شناسی بیش از آنکه بخواهد مشت سلطه آمرانه فرهنگی چندصدساله غیر بر شرق را هویدا کند، در پی نشان دادن ابعاد و گستردگی تأثیر آن در ارزش ها، روش ها و منش های شرقی در گستره اجتماعی است. (3)

ص: 306

1- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 55.

2- . برای ارزیابی شرق شناسی، نک: محمد دسوقی، سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه شرق شناسی.

3- . ادوارد سعید، شرق شناسی، ص 57.

علی رغم این، رهیافت شرق شناسی در این مقاله نشان داده است که توانایی تحلیلی موضوعی چون گروه های تکفیری را دارد. این رهیافت با تبلیغ نگاه غرب از دریچه شرق اسلامی زوایای جدیدی از تکفیر را برملا می سازد و به پرسش این مقاله (آیا می توان گروه ها یا جریان تکفیر را در چارچوب رهیافت شرق شناسی تحلیل کرد؟) پاسخ می دهد. بدین سان معلوم کرده است که جریان تکفیر بر ساخته جدال فکری - سیاسی یهودیت و مسیحیت علیه اسلام است و این موضوع، رودر روی آنها با مسلمانان را تفسیر می کند، اما نباید فراموش کرد که تکفیر با همه مسائش واقعیت تلخی است که در مقابل ما قرار دارد. لذا باید برای دفع خطر آن بر اساس آموزه های دینی چاره اندیشی کرد.

ص: 307

1. سبحانی، جعفر، «توافق محمد بن عبدالوهاب و محمد بن سعود»، درس‌هایی از مکتب اسلام، س 38، ش 12، 1377.
2. جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام؛ تاریخ خلفا، الهادی، قم، 1377.
3. حسینی، محمدباقر، قصه عجیب استعمار، دارالنشر، قم، 1368.
4. خسروی، احمدعلی، بررسی وهابیت و ریشه‌های تاریخ وهابی‌گری، تحسین، قم، 1380.
5. دسوقی، محمد، سیر تاریخی و ارزیابی اندیشه شرق‌شناسی، ترجمه: محمودرضا افتخارزاده، هزاران، تهران، 1376.
6. رضوانی، علی اصغر، سلفی‌گری وهابیت، انتشارات مسجد مقدس جمکران، قم، 1385.
7. سعید، ادوارد، شرق‌شناسی، شرقی که آفریده غرب است، ترجمه: اصغر عسکری خانقاه و حامد فولادوند، عطایی، تهران، 1361.
8. -----، شرق‌شناسی، ترجمه: لطفعلی خنجی، امیرکبیر، تهران، 1386.
9. -----، شرق‌شناسی، ترجمه: عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، 1382.
10. عابد الجابری، محمد، الخطاب العربی المعاصر؛ درسه تحلیلیه نقدیه، مرکز دراسات الوحده العربیه، بیروت، 1992.
11. عنایت، حمید، سیری در اندیشه سیاسی عرب، امیرکبیر، تهران، 1358.
12. فقیهی، علی اصغر، وهابیان، صبا، تهران، 1377.
13. قزلسفلی، محمدتقی، «ایران از منظر شرق‌شناسی»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش 151-152، فروردین و اردیبهشت 1376.
14. لوتسکی، ولادیمیر، تاریخ عرب در قرون معاصر، ترجمه: پرویز بابایی، نشر سپهر، تهران، 1356.
15. همفر، خاطرات، ترجمه: علی کاظمی، کانون نشر اندیشه‌های اسلامی، قم، 1372.

محمد ستوده (1)

حسن علی یاری (2)

چکیده

گروه ها و فرقه های مختلف از دیرباز همواره در درون جامعه اسلامی خود را منتسب به اسلام کرده اند و قرائت های مختلفی از اسلام داشته اند. با نگاه پارادایمی اندیشه سیاسی مسلمانان را در سطح کلان می توان به سه جریان سنت گرایی دینی، نوگرایی دینی و تجدد گرایی دینی، تقسیم کرد. فکر سلفی تکفیری جزء جریان موسوم به سنت گرایی دینی قابل طرح و بررسی است. نگارنده در پی پاسخ به این پرسش است که ماهیت گروه های سلفی چیست؟ و کشورهای غربی (به خصوص آمریکا) چه اهدافی را در شکل گیری، رشد و تداوم این گروه ها دنبال می کنند و در این میان چه نقشی دارند. برای پاسخ به این پرسش ابتدا به بررسی اندیشه سلفی می پردازیم و مؤلفه های فکر سلفی را در چارچوب سنت گرایی دینی می کاویم؛ سپس با محور قرار دادن نظریه برخورد تمدن های هانتینگتون به چگونگی نقش غرب در شکل گیری، رشد و تداوم این گروه ها می پردازیم. فرضیه مورد نظر این است که، با توجه به نظریه هانتینگتون، غرب همواره از شکل گیری قدرت تمدنی جهان اسلام واهمه داشته است. بدین منظور برای پیش گیری از تبدیل شدن جهان اسلام به یک قدرت جهانی، می کوشد با اسلام هراسی و معرفی اسلام آمریکایی، کشورهای اسلامی را در دوراهی انتخاب سلفی ها یا پایگاه های آمریکایی قرار دهد. لذا تا حد امکان می کوشد ضمن مخالفت ظاهری با گروه های تکفیری، چهره ای نامعقول از اسلام به جهانیان معرفی کند. بنابراین، غرب اگرچه ممکن است در اصل شکل گیری گروه های

ص: 309

1- دکتری روابط بین الملل، استادیار و عضو هیئت علمی گروه سیاسی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام .

2- دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام .

سلفی نقش کمی ایفا کند اما با پشتیبانی و حمایت همه جانبه از گروه های سلفی برای تغییر فرآیند اسلام گرایی و تأمین منافع استراتژیک غرب می کوشد؛ چراکه این مسئله زمینه حضور بلندمدت خود و سرکوب جریان های منتسب به مقاومت را برای جلوگیری از شکل گیری تمدن واقعی اسلام فراهم می کند.

کلیدواژه ها: تمدن اسلامی، اسلام، تمدن غربی، اسلام سیاسی، سنت گرایی دینی، سلفی، تکفیری، هانتینگتون.

طرح نظریه رئالیستی - تمدنی هانتینگتون

هانتینگتون در مقاله ای با عنوان «برخورد تمدن ها» به دنبال تحلیل رابطه تمدنی غرب و سایر تمدن ها است. وی در واقع دشمنی مفروض تمدن اسلام و غرب را بهانه ای برای ارائه نظریه خود قرار می دهد. «بنابراین «برخورد تمدن ها» بیشتر یک دستورالعمل استراتژیک است تا یک نظریه محض. هانتینگتون در کالبدشکافی موانع موجود در مسیر «رهبری جهانی آمریکا»، به طور ظریفی، آشتی ناپذیری جهان اسلام و غرب را یک اصل مسلم و بدیهی در روابط «اسلام» و «غرب» فرض کرده، می کوشد سیاست های توسعه طلبانه دولت های غربی را از فرهنگ غربی متمایز کند، ولی در عین حال رفتار کشورهای مختلف اسلامی را عین تمدن اسلامی قلمداد کند» (1).

بر اساس نظریه هانتینگتون، بازیگران واقعی صحنه بین المللی، دیگر دولت ها نیستند؛ بلکه تمدن هایی هستند که بر اساس امپراتوری های مذهبی ادوار گذشته بنا شده اند. در دوران جنگ سرد، در تجزیه و تحلیل های واقع بینانه امور بین المللی، این وابستگی های مذهبی عمیق و ریشه دار به کلی نادیده گرفته شده اند. (2) نکته ای که هانتینگتون یادآور شده این است که با از هم پاشیدن اتحاد جماهیر شوروی، دیگر ایدئولوژی نمی تواند تعیین کننده نظام بین المللی باشد. هانتینگتون مهم ترین مسئله بعد از فروپاشی شوروی را فرهنگ و هویت فرهنگی می داند که در سطح گسترده همان هویت های تمدنی است. او با همین مبنا خودشناسی را در دشمن شناسی می داند و علاوه بر تقسیم جهان به یک غرب و چند غیرغرب، هویت فرهنگی را الگوی هم بستگی، واگرایی و جنگ در

ص: 310

1- . مجتبی امیری وحید، نظریه برخورد تمدن ها، هانتینگتون و منتقدانش، ص 34-40.

2- . ساموئل هانتینگتون، «رویاری تمدن ها»، ترجمه: سیمین موحد، مجله سروش، س 19، ش 83، 1376، ص 6-7.

جهان پس از جنگ سرد معرفی می‌کند. (1) از نظر هانتینگتون، علت تمام خشونت‌های دوران جنگ سرد در جهان، ظهور تضادهای مربوط به تمدن‌های دیرینه است. بنابراین، سیاست مداران آمریکا نباید از خشونت‌های شدید در چین و یوگسلاوی تعجب می‌کردند؛ چراکه این جنگ نبرد مرگ و زندگی بین دو تمدن مسیحیت ارتدوکس و اسلام بوده است. وی با تقسیم تمدن‌های زنده جهان به هفت یا هشت تمدن بزرگ معتقد است برخورد تمدن‌ها، آخرین مرحله تکامل درگیری‌ها در عصر جدید خواهد بود. از نظر وی، روابط خصومت بار تمدن اسلام و غرب در حال افزایش است. این مسئله در نهایت موجب می‌شود تمدن‌های اسلام و کنفوسیوس در کنار هم، در مقابل تمدن غرب قرار گیرند.

پیش‌بینی‌های هانتینگتون روی سه نظریه پایه‌گذاری شده است؛ نظریه اول این است که بین اسلام و غرب نوعی کشمکش پنهانی و مخفی همیشگی وجود دارد که ناشی از تفاوت بین ارزش‌هاست. غرب فردگرایی، مساوات و آزادی مطلق را تبلیغ می‌کند که اینها با ارزش‌های اسلامی قابل انطباق نیستند. نظریه دوم این است که بین دنیای عرب و دنیای غرب، نوعی موقعیت اصلاح‌ناپذیر وجود دارد؛ یعنی اختلاف منابع باعث می‌شود که دنیای عرب سیاست ضدغربی را در پیش بگیرد. نظریه سوم این است که محور جدیدی به نام محور اسلام و محور کنفوسیوس وجود دارد که همان محوری است که باید اسلام و غرب را در نقطه مقابل یکدیگر قرار دهد. (2) غالب غربی‌ها با فراز و نشیب‌هایی اصل موضوع را قبول دارند. در این باره در میان نخبگان رسانه‌ای می‌توان به مقاله تونی بلنکلی با عنوان «اسلام‌گرایی؛ تهدیدی همانند نازی‌ها» اشاره کرد. وی در آنجا می‌نویسد: «ما نمی‌توانیم شاهد از دست رفتن اروپا باشیم. ما نمی‌توانیم بینیم اروپا به سکوی پرتاب موشک از سوی اسلام‌گرایان جهادی تبدیل شده است». (3) در میان نخبگان ابزاری و مدیران اجرایی نیز می‌توان به هشدارهای برلوسکونی، نخست‌وزیر سابق ایتالیا، و نیز ویلی کلایز،

ص: 311

-
- 1- . ساموئل هانتینگتون، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ص 27-30.
 - 2- . لامان، «عوامل ارتباط بین اسلام و غرب؛ دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها»، بولتن دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، س 10، ش 103، مهر 1375، ص 38.
 - 3- . حمیدرضا اسماعیلی، القاعده از پندار تا واقعیت، ص 188-189.

دبیر کل سابق ناتو، پیش از حادثه یازده سپتامبر، در این خصوص اشاره کرد، که بنیادگرایی اسلامی را تهدیدی همچون کمونیسم برای غرب می دانند.⁽¹⁾

هانتینگتون در واقع تبلیغ ارزش های غرب را به عنوان ارزش های جهانی، موجب ایجاد واکنش هایی از نوع بنیادگرایی اسلامی می داند که بسیاری از جوامع اسلامی را فرا گرفته است. از نگاه وی، قدرت غرب آهنگ تمدنی قبل خود را از دست داده و نتوانسته است در درون خود تولید یک دین جهانی کند. وی می گوید قدرت غربی ها روز به روز در حال افول است. در عوض کشور های کنفوسیوسی و اسلامی می کوشند قدرت اقتصادی و نظامی خود را افزایش دهند. بنابراین، خطر تمدن اسلام از سایر تمدن ها بیشتر است؛ چراکه اسلام تنها تمدنی است که توانسته بقای غرب را با تهدید مواجه کند و حداقل دو بار در این کار نیز موفق بوده است. از نظر وی، مشکل اصلی غرب بنیادگرایی اسلامی نیست، بلکه خود اسلام است. بنابراین، پیشنهاد می کند برای پیش گیری از شکست تمدن غربی، سیاست مداران غرب باید از گروه هایی که در درون دیگر تمدن ها به ارزش ها و منافع غرب گرایش دارند، حمایت کنند. همچنین غرب باید دامنه قدرت و نفوذ نظامی کشورهای اسلامی و کنفوسیوسی را محدود کند و از اختلافات و درگیری های موجود بین آنها بهره برداری نکند. با رهیافتی که هانتینگتون طرح کرده مشخص می شود که هم نخبگان فکری و سیاسی جهان غرب، و هم او نگران رشد اسلام و اسلام گرایی واقعی در جهان هستند و آن را تهدیدی جدی برای خود می دانند. لذا به دنبال استفاده از هر شیوه ای هستند تا از سقوط تمدن غرب جلوگیری کنند. در این پژوهش نگارنده بر آن است تا با مد نظر قرار دادن این نظریه، بتواند نحوه تعامل غربی ها را با این گروه ها بررسی کند.

تحلیل جایگاه و چیستی فکر سلفی در قالب «رهیافت پارادایمی»

بر اساس رهیافت پارادایمی، عمدتاً سه واکنش در جهان اسلام در برابر تجدد شکل گرفته است. این سه جریان عبارت است از: تجددگرایی دینی، سنت گرایی دینی و نوگرایی دینی. هر کدام از این جریان ها در خصوص تاریخ فکر اسلامی، نگاه به دین و نگاه به آینده دولت اسلامی دیدگاه های جالب توجهی دارند. در این خصوص به علت پرهیز از اطاله کلام صرفاً به شاخه سنت گرایی دینی

ص: 312

1- . جف هینس، دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، ص 76-77.

که جریان سلفی تکفیری در آن زمینه قابل بررسی است پرداخته می شود. سنت گرایی اسلامی علی رغم اینکه به سنت اصالت می دهد و از آن طرفداری می کند جزء جریان های مدرن اندیشه مسلمانان به شمار می رود؛ زیرا این نوع فکر در فضای معاصر با تحولات جدید شکل گرفته است. بنابراین، ظهور گروه های سلفی تروریستی را، که خود را منتسب به این رهیافت می کنند، می توان نتیجه بازخوانی ناقص آنها از متون دینی دانست که در جریان تجدد دچار بحران هویت شده اند؛ سلفی ها معمولاً به روش نقلی در برداشت از اسلام معتقدند. همچنین در معرفت شناسی، حدیث گرا و در زمینه هستی شناسی، حس گرا هستند. این نوع رهیافت، همواره با برداشت های نادرست و متحجرانه از سنت اسلامی همراه بوده، باعث برداشت های سوء بسیاری شده است. ذیلاً در قالب پارادایم اسلامی رویکردهای کلی این جریان را در ارتباط با سه مؤلفه فوق (نگاه به دین، نگاه به تاریخ فکر اسلامی و آینده دولت اسلامی) بررسی می کنیم.

ابتدا، نگاه به دین: سنت گرایان در نگاه به دین رویکرد درون دینی دارند و با سه شاخص از سایر جریان های اسلامی متمایز می شوند. شاخص اول، جامعیت دین است. این گروه دین را جامع می دانند، اما تعریفی که از جامعیت دارند خاص است. از نظر سنت گرایان، جامعیت دین هم بیان کننده محتوای زندگی است و هم بیان کننده ساختار زندگی. لذا از دین باید انتظار داشت که ساختار های دینی را نیز بیان کند. یک بار گفته می شود اسلام به مثابه نظام زندگی است و یک بار می گویند اسلام به مثابه منهج و شیوه زندگی است. نوگرایان به نظام زندگی اعتقاد دارند، ولی سنت گرایان از واژه «منهج» (شیوه و قالب) هم استفاده می کنند که بر اساس آن شکل زندگی را دین مشخص می کند. این دیدگاه، دیدگاه حداکثری است و بر اساس آن باید دقیقاً همان ساختاری را که در دوره سلف صالح هست اجرا کرد. پس مفهوم جامعیت دین نزد نوگرایان بسیار متفاوت است. شاخص دوم این است که دین امری است منصوص (نگاه درون متنی). یعنی ما اجازه عبور از ظواهر قرآن و سنت را نداریم. به عبارت دیگر، تفسیر دین جایز نیست. پرسش این است که اگر تفسیر جایز نیست، پس ابهام را از کجا باید پاسخ داد که به نکته سوم می رسیم. شاخص سوم هم ضرورت فهم دین از طرف سلف صالح است. این جریان می خواهد بین فهم و تفسیر تفکیک کند. لذا می گویند فهم دین ممکن است اما تفسیر آن جایز نیست. فهم دین فقط برای سلف صالح است

که دارای قرابت زمانی با پیامبر هستند و امکان فهم دین برای آنها وجود داشته است. پس همان طور که سلف صالح فهمیده اند ما نیز باید بفهمیم. لذا حوادث مستحدثه را نوعی بدعت فرض می کنند. بنابراین نتیجه سنت گرایی می شود سلف گرایی.

دوم، نگاه به تاریخ فکر اسلامی: سلفی ها معتقدند با فاصله گرفتن از سرچشمه وحی، بدعت ها فزونی گرفته و حقیقت در محاق فرو رفته است. از این رو باید به راه و روش پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، صحابه، و تابعین پاک کردار بازگشت. عقاید اسلامی باید به همان نحو بیان شوند که در عصر صحابه و تابعین مطرح بوده است و تنها راه نجات مسلمانان بازگشت به قوانین قرآن و سنت طبق فهم سلف صالح است. این گروه با هر گونه پیروی از شاخه های گوناگون دین و کیش گرایی مخالف اند و معتقدند هر مسلمان به راحتی می تواند با مراجعه مستقیم به قرآن و سنت دینش را بیاموزد. (1) از نگاه این جریان، تاریخ فکر اسلامی فاقد اعتبار است. لذا هر آنچه بعد از سلف صالح به عنوان فکر اسلامی مطرح می شود اسلام تاریخی است نه اسلام واقعی؛ چراکه از نظر آنها بعد از سلف صالح هیچ کس دسترسی مستقیم به سرچشمه دین نداشته است. لذا فهمی که تابعین از اسلام داشته اند حاصل تفسیر آنها از متون دینی است نه حاصل فهم آنها از متون دینی. بنابراین، وقتی تاریخ فکر اسلامی اعتبار خود را از دست بدهد، تمام دانش های اسلامی در جهان اسلام از درجه اعتبار ساقط می شود؛ چراکه همه این دانش ها بعد از سلف صالح تولید شده است و اعتباری ندارد. در واقع این جریان سلفی واکنشی است در برابر دو عامل دوری از عصر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه آن و هجوم اندیشه های جدید و عقل گرایی نوین.

سوم، نگاه به آینده: این جریان، دولت مطلوب خود را در احیای خلافت اسلامی می بیند. این نوع نگاه سنت گرایان به دولت ناشی از نوع نگاه آنها به دین است. اینها به دنبال احیای حکومتی مشروع هستند که در دوره سلف صالح شکل گرفته است. از نگاه اینها، احیای خلافت اسلامی شرایطی لازم دارد که هنوز مهیا نشده است. لذا ابتدا باید امارت اسلامی را تشکیل داد تا این امارت ها دست به دست هم بدهند و خلافت اسلامی را شکل بدهند، که نتیجه آن می شود تحقق حاکمیت الاهی. لذا برای رسیدن به حاکمیت الاهی باید از طریق جهاد اقدام کرد، زیرا اولاً

ص: 314

1- . کاوه قربانی و سوران رجبی، میزان تأثیرپذیری جوانان کردستان از فعالیت های وهابیون در استان کردستان، ص 9.

بالاترین فریضه جهاد است. و دوم اینکه جهاد امری تهاجمی است نه تدافعی. لذا باید منتظر تهاجم از طرف مقابل باشد. سوم شبکه ای شدن امر جهاد است که دیگر سلسله مراتب ندارد. در فقه شیعه و سنی، جهاد سلسله مراتبی است، اما در اینجا شبکه تکفیر است که می گوید هر کس کافر شد جواز قتل او وجود دارد و دیگر منتظر دریافت حکم از کسی نمی ماند. این شبکه در دو سطح عمل می کند؛ یکی در سطح داخل که در مقابل خودش عدو القریب را دارد و دوم در سطح خارج که در مقابل خودش عدو البعید را دارد. از منظر این جریان، تشکیل خلافت اسلامی یک مقدمه نیاز دارد که در قالب مفهوم هجرت نمود پیدا می کند. در دوره پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هجرت صورت گرفته است و مقدمه جهاد است. لذا ابتدا باید هجرت صورت بگیرد تا جماعت تشکیل شود. بنابراین، تا جماعت شکل نگیرد جهاد شکل نمی گیرد. این مفهوم را سید قطب مطرح می کند. بعد از وی دو تفسیر از هجرت شده است. برخی معتقدند مراد از هجرت هجرت فیزیکی است و برخی نیز معتقدند مراد از هجرت، هجرت معنوی است. این دو تفسیر باعث شده است سازمان هایی مثل الهجره، التکفیر، القاعده، یا سازمان هایی که اخیراً در قالب گروه یا جیش و غیره طراحی شده اند شکل بگیرد.

جریان شناسی تاریخی فکر سلفی

«تکفیری» به جریانی اطلاق می شود که غالباً مسلمانان را به صرف آنکه با آنها هم عقیده نیستند، برخلاف معیارهای شرعی شناخته شده، متهم به کفر و خروج از دین می کنند. این حرکت باعث پیامدها و واکنش های عملی مهمی در جوامع اسلامی شده است. سلفیه در طول تاریخ همواره فرقه ای حاشیه ای در کنار مذاهب اصلی اهل سنت بوده است. خاستگاه آنها هرچند مذهب حنبلی است، اما خود به نوعی اهل اجتهادند. این جریان ریشه در تفکر ابن تیمیه (661-728 ه.ق.) دارد. «در قرن دوازدهم هجری، محمد بن عبدالوهاب التیمی (1115-1206 ه.ق.) که پدرش از علمای حنبلی بود، شیفته افکار ابن تیمیه و شاگردش ابن قیم الجوزیه (691-751 ه.ق.) شد و تحت تأثیر افکار آنها، خرده گیری های خود را نسبت به عقاید و اعمال مذهبی مسلمانان آغاز کرد»⁽¹⁾. ابن تیمیه در کتاب منهاج السنه النبویه معتقد است خداوند متعال جهان را برای خدمت و

ص: 315

عبادت خود خلق کرده است و اگر دین و قدرت از هم جدا باشند دولت دچار بی‌نظمی و هرج و مرج می‌شود. با این نوع تفکر ابن تیمیه فکر سلفی را بنیان‌گذاری می‌کند.

بعد از وی «محمد بن عبدالوهاب بر آن بود تا با متقاعد ساختن یکی از حاکمان سرزمین نجد یا حجاز و توسل به قدرت سیاسی و نظامی وی، نظرات خود را بر مردم تحمیل کند. تلاش وی در این راه یک بار به شکست انجامید تا اینکه در 1160 ه.ق. دعوت خود را با حاکم درعیه، محمد بن سعود، جد آل سعود از حکام فعلی عربستان، در میان نهاد که با استقبال ابن سعود مواجه شد. آنها پیمان بستند که رشته دعوت، از آن ابن عبدالوهاب و زمام حکومت، در دست محمد بن سعود باشد» (1). شکل‌گیری وهابیت مستقیماً ریشه در اندیشه کلامی سنت اسلامی دارد. (2) بنابراین، می‌توان محمد بن عبدالوهاب را دومین مرحله از فکر سلفی دانست که به تطبیق و اجرای فکر سلفی در حجاز اقدام کرد.

هم‌پیمانی محمد بن عبدالوهاب با محمد بن سعود و تأسیس حاکمیت آل سعود باعث شد سلفیه به صورت یک ساختار سیاسی درآید. «پس از ابن عبدالوهاب، امیران آل سعود و پیروانش به گسترش طریقت فرقه وهابیت پرداختند. وهابیت را در کنار قدرت و ثروت و خشونت، باید در عوامل سیاسی و نقش‌های تفرقه انداز و خشونت بار تکثر و تفرق بین مسلمانان جست و جو کرد» (3). پس از محمد بن عبدالوهاب، امیران آل سعود و پیروانش به گسترش طریقت فرقه وهابیت پرداختند. علاوه بر عربستان، مصر نیز از این تغییر و تحولات عقب‌نماند و فعالیت‌های حسن‌البناء و اخوان المسلمین، در این خصوص اهمیت فراوانی دارد. با مرگ حسن‌البناء، اخوان المسلمین تحت تأثیر اندیشه‌های مودودی و سید قطب توانست خلاً ایدئولوژیک را پر کند. این دو علی‌رغم پای‌بندی به متون دینی، توانستند دیدگاه تکفیر را پی‌ریزی کنند. در این مرحله، فکر سلفی تبدیل به یک جریان قوی و تأثیرگذار در سراسر جهان می‌شود که به وسیله آل سعود بعد از جنگ جهانی اول به اجرا درآمد.

ص: 316

- 1- . حسین بن غنام، تاریخ نجد.
- 2- . منوچهر دین پرست، «سفر وهابیت به مصر»، مجله زمانه، س 4، ش 33، خرداد 1384.
- 3- . عثمان بن بشر النجدی، عنوان المجد فی تاریخ النجد؛ سید محسن امین‌العاملی، تاریخچه، و نقد و بررسی عقاید و اعمال وهابی‌ها.

وهابیت از زمان شکل‌گیری فرمانروایی آل سعود در عربستان، مذهب درباری این کشور بوده است و امروز نیز گروهی تندرو از این میان به نام طالبان، که طلبه‌های وهابی هستند و همچنین گروه القاعده و سلفی‌های تکفیری ظهور کرده‌اند و باعث انشعاب در مکتب وهابیت شده‌اند. بنابراین، امروز عمدتاً دو گونه وهابی وجود دارد: وهابیون معتدل که از راه تبلیغ، اعتقادات خود را پیش می‌برند؛ و وهابیون تکفیری که با ترور و بمب‌گذاری و قتل عام، منویات خود را دنبال می‌کنند.⁽¹⁾ وهابیت در گذر زمان به دنبال انتقادهای گسترده عالمان اسلامی و نیز احساس خطر جدی خود وهابیان افراطی و تکفیر، به مرور در دوره‌های اخیر کوشیده است از مواضع تند و افراطی خود در قبال دیگر مسلمانان بکاهد.⁽²⁾ وهابیت در طول تاریخ جنایات بسیاری به منظور کمک به استعمارگران خارجی مرتکب شده است. برخی از این جنایات عبارت‌اند از: قتل و غارت در منطقه نجد، کشتار بی رحمانه شیعیان کربلا، حمله به نجف اشرف، تخریب آثار بزرگان در مکه، آتش زدن کتاب‌خانه‌های بزرگ، تصرف مدینه منوره، تخریب قبور طائف و مکه، تخریب قبور ائمه بقیع، قتل عام مردم طایف، کشتار عمومی اهل سنت.

تبلیغ نظریه جدایی دین از سیاست، کمک به استعمارگران برای ادامه سلطه بر کشورهای اسلامی، ایجاد تفرقه و نفاق میان مسلمانان با صدور فتوا مبنی بر مشرک و ملحد بودن دیگر مسلمانان به خصوص شیعیان، مبارزه با اسلام ناب و منزوی ساختن نیروهای اصیل اسلام را می‌توان از مهم‌ترین اهداف تبلیغات وهابی‌ها به شمار آورد.

اندیشه سلفی همیشه عقل ستیز و کاملاً ارتجاعی است و در شمول مذاهب چهارگانه اهل سنت نیست. واقعیت این است که اندیشه سلفی طیف‌های مختلفی دارد و جریان منسجمی نیست و اندیشه‌های مختلف و گاه متضادی هم دارد. در این شرایط رابطه بین سلفیت و وهابیت رابطه عام و خاص مطلق است. به این معنا که سلفی‌گری مفهومی عام است که مهم‌ترین مصداق آن وهابیت است، اما در کنار آن مکتب دیوبندی و اخوان المسلمین (گرایش تند آن) هم وجود دارند.⁽³⁾ بوطی

ص: 317

1- ناصر مکارم شیرازی، وهابیت بر سر دوراهی، ص 9.

2- حسن هرسیج و مجتبی تویسرکانی، چالش‌های وهابیت، ایران، جهان اسلام و غرب، ص 35.

3- سید مهدی علیزاده موسوی، «جریان شناسی سلفیان و وهابیت و نقش آنان در جهان اسلام»، در: <http://peace-ipsc.org>

نیز نسبت میان وهابیت و سلفیه را عام و خاص مطلق می‌داند. (1) برخی اندیشمندان وهابیت را شاخه‌ای از سلفیون افراطی می‌دانند که بعضاً به دلیل تفاوت عقاید و افکارشان همدیگر را برنمی‌تابند. برخی نیز هیچ‌گونه تفاوت ماهوی بین آنها نمی‌گذارند.

گرایش‌های تندرو وابسته به سنت‌گرایان سلفی در نیمه دوم قرن بیستم به خصوص دو دهه آخر این قرن را می‌توان مرحله چهارم به شمار آورد؛ که اندیشه سلفی تبدیل به ایدئولوژی‌های انقلابی می‌شود. این حرکت‌ها با هدف اصلاح عمیق قوانین اسلامی به منظور جلوگیری از افول و عقب ماندگی جوامع اسلامی از طریق بازگشت به سلف صالح در بسیاری از کشورهای اسلامی شکل گرفتند. این جریان ابتدا در عربستان و سپس در قالب جنگ جویان طالبانی در افغانستان تداوم پیدا کرد. علاوه بر افغانستان، لبنان نیز در اواخر دهه 50 میلادی از مراکز رشد سلفی‌گری در امان نماند. سلفی‌گری به کمک تعدادی از طلاب عربستانی به لبنان راه یافت. همچنین شاخه‌هایی از جریان سلفی در دمشق سوریه با کمک ناصرالدین الالبانی ظهور کرد. عراق نیز از دیگر نقاطی است که جریان تکفیری به صورت فعال در آن نقش آفرینی می‌کند. تکفیری‌ها در این کشور عرصه را برای اقدامات خود مناسب دیدند.

نحوه تعامل غرب با جریان سلفی - وهابی

شواهد تاریخی بیانگر آن است که گروه‌ها و فرقه‌های دینی رادیکال با هدف بیداری اسلامی و احیای اسلام ظهور کرده‌اند. بیداری اسلامی پدیده‌ای است که در واکنش به استعمار کشورهای اسلامی به دست غرب و شرق و برای اعاده عزت و هویت اسلامی در جهان اسلامی به وجود آمد و در کشورهای اسلامی به صورت جنبش‌های فکری اجتماعی و نظامی متجلی شد. (2) زمینه‌های شکل‌گیری احیای اندیشه و سنت اصیل اسلامی همواره از دیرباز در درون جامعه و اندیشه مسلمانان وجود داشته و در قرن‌های متمادی بخشی از اندیشه‌های جوامع اسلامی به شمار می‌رفته است، اما این نوع تفکر به علل مختلف کمتر در سده‌های گذشته به مرحله عمل رسیده است. بنابراین، از آنجایی که بافت جمعیتی کشورهای اسلامی، به خصوص منطقه خاورمیانه، تکثر

ص: 318

1- محمد سعید رمضان بوطی، سلفیه بدعت یا مذهب.

2- هراریر دکمیجان، اسلام در انقلاب (جنبش‌های اسلامی در جهان غرب).

قومی - فرقه ای فراوانی دارد، وجود این مسئله موجب شده است استعمارگران غربی از دیرباز با آگاهی از آن با استراتژی ایجاد اختلاف مذهبی به حمایت از جریان های افراطی و هابیت و سلفی پردازند و آنها را با برنامه های خود همراه کنند تا موجبات حضور همیشگی خود را در این منطقه فراهم سازند. با این رویکرد، غربی ها در سه منطقه اسلامی سرمایه گذاری کردند: وهابیت در حجاز؛ بهابیت در ایران؛ و قادیانیت در هند. «گرچه فرهنگ علوی مردم ایران و همچنین وقوع انقلاب اسلامی توانست ریشه بهابیت را از ایران برکند و قادیانیت نیز نتوانست به اهداف خود در شبه قاره هند دست یابد، اما وهابیت در حجاز، با کمک پادشاهی بریتانیا و رهبری توماس ادوارد لاونس، ریزن نظامی این کشور در دولت عثمانی، بر این منطقه سلطه پیدا کرد»⁽¹⁾. بنابراین، مهم ترین عوامل تأثیرگذار بر پیدایش و گسترش فکر سلفی را می توان در آشفتگی اجتماعی و سیاسی جوامع اسلامی، فقر دینی، فرهنگی و مالی در میان این جوامع و از همه مهم تر حمایت همه جانبه غرب، به خصوص آمریکا و صهیونیسم یهودی، برای تداوم سلطه خود و استمرار آن دانست. غربی ها در سده های اخیر باعث انحراف حرکت های اصیل اسلامی و تقویت فرقه گرایی، متناسب با منافع خود در جهان اسلام شدند تا بدین وسیله بتوانند یکپارچگی و هم بستگی مسلمانان جهان را از بین ببرند، توان دفاعی آنها را سرکوب کنند و نگذارند آنها با استفاده از حقایق و معارف اصیل اسلام، قدرت اتحاد خود را بشناسند و به مقابله با استعمارگران پردازند.

مستر همفر، جاسوس انگلیس در کشورهای اسلامی که خود را با نام «محمد» معرفی می کرد، در خاطرات خود می نویسد که با شناسایی محمد بن عبدالوهاب و ایجاد تشکیلات منظم و ترغیب وی جهت گسترش اندیشه جدید باعث شد تا آیین جدیدی در راستای منافع غرب در جهان اسلام شکل بگیرد. می گوید یک روز نزاع و اختلاف بین دو مذهب اسلامی سنی و شیعه را در وزارت مستعمرات انگلیس مطرح کردم و رؤسای کشورم بسیار خوشحال شدند و مرا مأمور کردند تا هر چه زودتر از این اختلاف استفاده کرده، شکاف بین آنها را دامن بزنم. سپس به نحوه آشنایی خود با محمد بن عبدالوهاب و خصوصیات فکری و تفرقه انگیز او می پردازد که زمینه مناسبی برای ایجاد مکتبی جدید داشت و او را برای این کار بسیار تشویق کرد.⁽²⁾ در واقع انگلستان، هزینه ها و

ص: 319

1- علی مرتضی زیدی، «فعالیت های تبلیغاتی دشمنان اسلام در جهان»، مجله معرفت، ش 13، 1374، ص 76.

2- . مستر همفر، خاطرات مستر همفر، جاسوس انگلیس در کشورهای اسلامی، ص 20-40.

سرمایه های کلانی صرف کرد تا اینکه جاسوس کهنه کار این کشور در خاورمیانه به تکاپو افتاد و پس از سال ها نفوذ در بین مسلمانان، در حوزه های علمیه کشورهای اسلامی و عربی مشغول درس شد و درصدد یافتن گزینه ای مناسب بود که استعداد قداست شکنی و ایجاد شکاف در جهان اسلام و اختراع مذهب جدیدی داشته باشد. (1)

حوادث تفرقه افکن و شرایط تکفیری به گونه ای پیش رفت که وارد بافت فرهنگی، کلامی و اعتقادی شد و فتنه های فرقه ای به راه افتاد و حالتی از تفرقه و چنددستگی میان جامعه اسلامی به وجود آمد، که به دشمنان اسلام در شرق و غرب و دستگاه های جاسوسی بین المللی اجازه داد در امور آنها دخالت کنند و با پرداختن به مشکلات فرقه ای، به مشکلات سیاسی و اجتماعی دامن بزنند. این وضعیت تا جایی ادامه پیدا کرد که در برخی مراحل و مکان ها، به جنگ داخلی منتهی شد. جنگی که از فتنه های فرقه ای و اختلافات فکری و فرهنگی نشئت می گیرد. این وضعیت به تضعیف امت اسلامی در جهان و سقوط در برابر دولت های استکباری و جوامع کافر انجامید. (2)

نخستین مواجهه غرب با اسلام گرایان سلفی، به شکل مشخص به مبارزه مجاهدین افغانستان با اشغالگران ارتش سرخ شوروی باز می گردد. ایالات متحده قبل از تجاوز شوروی به افغانستان، سیاست خاصی در خصوص این کشور نداشت و این کشور از جایگاهی در سیاست خارجی آمریکا برخوردار نبود. (3) اما پس از شروع حمله شوروی به این کشور، آمریکا با تغییر سیاست خود از طریق پاکستان به حمایت از مجاهدین افغانی پرداخت و خواستار خروج شوروی از افغانستان شد. این استراتژی آمریکا در دوره نظام دوقطبی همواره با شعار جلوگیری از نفوذ کمونیسم توجیه می شود. در این جنگ ده ها هزار نفر از کشورهای عربی برای کمک به مجاهدین افغانی در برابر کمونیسم شوروی به این کشور اعزام شدند. و در جریان این جنگ پیوندی استراتژیک میان مجاهدین عربی-افغانی و دولت ایالات متحده برقرار شد که در 1982 ابتدا با عنوان دفتر «مکتب خدمت» به دست عبدالله عزام، مبلغ وهابی، تشکیل شد و در سال های بعد تحت عنوان القاعده و طالبان ادامه پیدا کرد. در این زمینه، غرب، به خصوص آمریکا، با همکاری کشورهایمانند

ص: 320

1- . محمود اسداللهی، وهابیت توطئه استعمار

2- . سید محمدحسین فضل الله، به نقل از: www.bayynat.ir

3- . علیرضا علی آبادی، افغانستان، ص 259.

عربستان و پاکستان نقش مهمی در شکل گیری این گروه ایفا کرد، به طوری که گروه وهابی - سلفی طالبان موفق شد با تکیه بر حمایت های متحدان عربی و غربی، در جنگ های داخلی میان گروه های مختلف قدرت را تصاحب کند؛ و به دلیل اینکه آمریکایی ها مخالف عبور خطوط انتقال نفت و گاز آسیای میانه از طریق ایران بودند موفق به انعقاد قراردادهایی با طالبان، برای انتقال نفت و گاز آسیای میانه از طریق افغانستان و پاکستان به بازارهای بین المللی شدند.

بعد از فروپاشی شوروی (بلوک شرق) شکاف عمیقی بین آمریکا و متحدان اروپایی او در خصوص چگونگی تعامل آنها در آینده نظام جهانی به وجود آمد؛ اروپایی ها در دوره جدید دیگر نیازی به حمایت آمریکا در برابر سایر قدرت های جهانی احساس نمی کردند. آمریکایی ها برای اینکه بتوانند نقش کلیدی و یگانه خود را در سراسر جهان گسترش دهند و همچون دوران جنگ سرد کشورهای اروپایی را با خود همراه کنند و از طرفی نیز با توجه به نظریه هانتینگتون بتوانند با گسترش رو به رشد اسلام واقعی، که غالباً متأثر از انقلاب اسلامی ایران است، مقابله کنند با بحران سازی و فرقه سازی، به خصوص با تمرکز بر روی اسلام سلفی و وهابی و گسترش و رشد بنیادگرایی اسلامی در کشورهای مختلف اسلامی و ترویج اسلام هراسی در سراسر جهان کوشیدند اروپایی ها را مجاب به پذیرش این نقش کنند. بنابراین، دشمن سازی، یکی از مهم ترین عوامل وحدت بخش در جهان غرب است که نهایتاً با تحکیم هژمونی آمریکا باعث می شود سیطره جهانی آمریکا محفوظ بماند. لذا فعالیت های تروریستی گروه های سلفی - تکفیری بهانه لازم را برای حضور همه جانبه غرب به رهبری آمریکا در جهان اسلام موجب شده است. بنابراین، جریان سلفی - تکفیری در حال حاضر از عوامل مهم فتنه گری در جهان، به خصوص جوامع اسلامی، است که در قالب دفاع از سنت، عملاً در مسیر اهداف غرب حرکت می کند.

ائتلاف آمریکایی - طالبانی در دهه 1990 دچار چالش هایی شد. بعد از اینکه طالبان بر اساس برداشت های سلفی، مبادرت به تشکیل امارت اسلامی در افغانستان کردند، به دنبال عملی کردن این برداشت ها در افغانستان برآمدند. از جمله این سیاست ها می توان به اجرای احکام سخت گیرانه ای اشاره کرد که در قبال زنان و دختران مرتکب شدند. بعد از این حرکت ها بود که آمریکایی ها، حکومت طالبان را به رسمیت نشناختند. این حرکت ها موجبات جدایی آمریکا از این

گروه‌ها را فراهم کرد. تا آنجا که این جنگ جویان سلفی احساس کردند که از سوی آمریکایی‌ها مورد بی‌مهری قرار گرفته‌اند. این مسئله موجب شد سرکرده این گروه‌ها، یعنی بن لادن، حکومت عربستان را به بهانه ایجاد پایگاه‌های آمریکایی در عربستان، در جریان جنگ خلیج فارس، مورد انتقاد شدید قرار دهد. پس از آن بن لادن به نشانه اعتراض به حاکمان سعودی، به سودان رفت و اقدام به سازماندهی و گسترش نیروهای خود کرد. وی در 1994 مجدداً به افغانستان بازگشت و با گروه طالبان متحد شد و حملاتی را علیه آمریکایی‌ها تدارک دید. از جمله این برنامه‌ها حمله به نیروهای آمریکایی حاضر در سومالی، منفجر کردن هم‌زمان سفارت خانه‌های آمریکا در پایتخت کنیا و تانزانیا و حمله به ناو جنگی یواس اس کول آمریکا در سواحل یمن است. علی‌رغم این‌گونه حوادث، رابطه طالبان با آمریکا تا سال 2001 و حادثه 11 سپتامبر همواره با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است.

حادثه یازده سپتامبر یکی از اتفاقاتی بود که آمریکایی‌ها به بهانه خشونت گروه‌های سلفی و تکفیری و خطر وجود این گروه‌ها، برخی اهداف و راهبردها - همچون تسلط و دست‌یابی بیشتر بر امور اقتصادی، فرهنگی و سیاسی منطقه خاورمیانه، کنترل و نظارت بر رقاباتی چون چین، روسیه و ایران، بهبود روند صلح اعراب و اسرائیل و مقابله با رشد اسلام‌گرایی در جهان - را به ویژه در غرب دنبال کردند.

حوادث 11 سپتامبر را می‌توان پایان دوره گذار سیاست خارجی آمریکا دانست. این حادثه با خلق دشمن جدیدی به نام تروریسم، زمینه را برای بهره‌برداری آمریکا از سیاست‌های خود از نظام بین‌الملل با توجه به مفهوم تروریسم فراهم کرد. چه اینکه دشمن تراشی و ایجاد دشمن فرضی، یکی از لازمه‌های تعقیب استراتژی توسعه طلبانه غرب، به ویژه ایالات متحده است. از این رو، خاورمیانه مرکز ثقل سیاست خارجی آمریکا پس از حادثه 11 سپتامبر شد؛ چراکه آمریکا ارزش‌های هویتی خود را در تعارض با ارزش‌ها و هنجارهای مردم این منطقه یافته است.⁽¹⁾ بنابراین، پس از این حادثه، موج اسلام‌هراسی به شکل هدفمند و در چارچوب‌های رسمی و قانونی تجسم یافت. و چهره خشونت‌بار اسلام‌هراسی، به شکل گسترده در محافل علمی دنبال شد. چنان‌که

ص: 322

اشاره شد، از نظر هانتینگتون، مهم ترین تعارض ها، در مرزهای فرهنگی جداکننده تمدن غرب از تمدن های غیرغربی روی خواهد داد. بر اساس این نظریه، تمام حرکت های سیاسی و نظامی غرب در کشورهای اسلامی، به بهانه مبارزه با تروریسم و گسترش دموکراسی توجیه می شود. اما واقعیت این است که این تلاش، که ظاهراً برای ایجاد دموکراسی از طریق حضور نظامی غرب، در جهان اسلام صورت می گیرد، چیزی جز افزایش خشونت و تروریسم بر جا نگذاشته است.

در مجموع، شواهد نشان می دهد که آمریکا برای اجرای راهبرد نفوذ به مناطق حساس جهانی و به ویژه آن دست مناطقی که در سرزمین های اسلامی واقع است، با بزرگ نمایی تهدیدات ناشی از افراط گرایان سلفی و تروریست های وهابی، خطرهای ناشی از خروج نیروهای نظامی خود را در محیط امنیتی این کشورها برجسته کرده، آن را زمینه ای مهم برای بازگشت مجدد بنیادگرایی اسلامی و ایجاد بی ثباتی و آشوب برای کشورهای عمدتاً ضعیف و آسیب پذیر اسلامی تداعی و القا کرده است. (1)

بعد از حوادث یازدهم سپتامبر، نام اسامه بن لادن با دلخراش ترین، سازمان یافته ترین و وسیع ترین حمله تروریستی قرین شد. نقض گسترده حقوق بشر در افغانستان، حمله به مراکز دیپلماتیک، فعالیت های تروریستی گسترده در سطح جهان و دلایل دیگری از این دست باعث شد در سیاست های آمریکا در قبال طالبان و القاعده تجدید نظر شود. (2) لذا راهبرد کلان غرب به رهبری آمریکایی ها، برای حفظ و تداوم موقعیت فعلی و جلوگیری از قدرت و نفوذ تمدن های دیگر به خصوص تمدن اسلامی، بحران سازی در مناطق مختلف جهان است. چنان که تجربه 11 سپتامبر و برخی دیگر از وقایع سال های گذشته نیز ثابت کرده است یکی از راه هایی که با کمترین هزینه می توانند بیشترین سود را ببرند، ایجاد التهاب و بحران فکری - عقیدتی و سیاسی - نظامی در حساس ترین و ژئوپولیتیک ترین منطقه جهان، یعنی خاورمیانه و جهان اسلام، است که می تواند دست آوردهای عظیم اقتصادی، سیاسی، و نظامی برای آنها داشته باشد.

کاخ سفید تفکر سلفی طالبان را از بدو پیدایش حمایت کرد، اما بعدها با توجه به اصطکاک منافع آنها در منطقه، نزاعی عمیق میان آنها درگرفت و آمریکا به بهانه وجود القاعده و حامیان سلفی

ص: 323

1- . حسن هرسیج و مجتبی تویسرکانی، چالش های وهابیت، ایران، جهان اسلام و غرب، ص 210-211.

2- . فرهاد نصرتی نژاد، «نفت، انرژی و طالبان»، مجله کتاب ماه علوم اجتماعی، ش 54 و 55، 1381، ص 72-75.

آنها به افغانستان حمله نظامی کرد. حمله ظاهری آمریکایی ها به این گروه در عمل باعث ارتقای جایگاه راهبردی آنها و محور قرار گرفتن تفکر سلفی شد. در کشور عراق نیز اگرچه آمریکایی ها خطر وجود سلاح های کشتار جمعی را در این کشور مطرح کردند، اما تا مدت ها فعالیت های تروریستی و خراب کارانه گروه های سلفی و وهابیون را که مورد حمایت عربستان بودند، بهانه ای برای حضور درازمدت در این کشور برمی شمردند. از 2001 تا 2009، غربی ها همواره می کوشیدند اقدامات و فعالیت های گروه های سلفی را هم سو با استراتژی کلانی به نام اسلام هراسی تعریف کنند. اما از آغاز اعتراضات مردمی چند سال اخیر و شروع آنچه «بیداری اسلامی» یا «بهار عربی» خوانده می شود، حرکت های جهادی سلفی نیز به شکل بی سابقه ای توسعه یافته است.

بسیاری از کشورهای اسلامی، به خصوص بعد از حرکت های اسلامی چند سال اخیر، شاهد حضور نیروهای غربی به بهانه خطر ناشی از تهدید گروه های وهابی و سلفی هستند. «علاوه بر خاورمیانه و آسیای مرکزی، خشونت های پیروان طریقت وهابی، حضور نیروهای نظامی ایالات متحده در کشورهای قاره آفریقا را نیز رقم زده است. آمریکا در قاره آفریقا هنوز فاقد پایگاه هایی با مشخصات پایگاه نظامی دائمی است. اما ترس از القاعده یا بهانه حضور تروریست های سلفی، آمریکا را بر آن داشته تا به طور جدی دنبال ایجاد پایگاه های دائمی در کشورهای آفریقایی باشد»⁽¹⁾. تحرکات گروه های وهابی در سومالی، در جنوب الجزایر، و منطقه ساحل و صحرا و تشکیل سازمان القاعده در المغرب اسلامی، و اقدامات ایذایی و تروریستی این گروه به ویژه در نیجر، موریتانی و مالی و کشتن گروگان های اروپایی، نقش مهمی در مانور امنیتی و نظامی آمریکا در حوزه شاخ آفریقا داشته، زمینه را برای بازگشت استعمار اروپایی و آمریکا به کشورهای اسلامی آفریقا فراهم کرده است.⁽²⁾ سلفی ها درصدد تفسیری تجددخواهانه از اسلام هستند که با منافع غرب و کشورهای غربی هم سویی داشته باشد. در این باره دانیل پایپس از مدیران برجسته نومحافظه کار،

ص: 324

1- . محمد عجم، «القاعده: زمینه ساز استقرار پایگاه های نظامی آمریکا و ناتو در آفریقا»، مطالعات آفریقا، س 15، ش 21، بهار و تابستان 1389، ص 48.

2- . انوشه صبری، «سلفیه تهدیدی برای آینده اسلام در آفریقا»، وطن امروز، ش 358، 1388، ص 10.

هم سوباً نظریه هانتینگتون به صراحت اظهار می دارد: «هدف نهایی از جنگ علیه تروریسم، مدرنیزاسیون خود اسلام یا به عبارتی، مذهب سازی است».⁽¹⁾

دانیل پایپس، رئیس وقت مؤسسه پژوهش های سیاست خارجی آمریکا، در 1368 در این زمینه اظهار داشت: «امروزه مسلمانان به ایران نگاه می کنند و از آن الگوبرداری می کنند. اگر این تجربه موفق شود، جسارت مسلمانان کشورهای دیگر بیشتر خواهد شد و این برای ما تحمل پذیر نیست».⁽²⁾ غربی ها با اطلاع از فرهنگ شیعه که در سه عنصر انتظار، شهادت و ولایت پذیری خلاصه می شود، به اهمیت قدرت شیعیان پی برده اند. از این رو، همواره با حمایت و تحریک پنهان و هابیت، سعی در مهار این قدرتی دارند که انقلاب اسلامی ایران نماد مسلم آن است. هم ایالات متحده و صهیونیسم و غرب و هم سران وهابی کشورهای عربی آگاه اند که تنها خطری که ثروت و قدرت نامشروع و اهداف استعماری آنها را در مقابل مستضعفان جهان تهدید می کند، موج اسلام خواهی مردم جهان است که الگوی فکری و سیاسی خود را از عقاید و تجارب منطبق بر ظلم ستیزی و عدالت خواهی یگانه مذهب رهایی بخش اسلام، یعنی شیعه، کسب می کند».⁽³⁾

فرقه های منتسب به جریان سلفی را می توان مقدمه ای بر انحرافات اجتماعی و ایجاد ناامنی در کشورهای اسلامی برشمرد؛ چراکه رفتارهای انحرافی این فرقه ها متعصبانه و تجزیه طلبانه و مخالف هنجارهای مرسوم این کشورها به شمار می رود. همین امر باعث شده است استعمارگران و استکبار جهانی، به خصوص آمریکایی ها، بیشترین بهره را در این میان ببرند و با استفاده از ابزار و امکانات مدرن سیاسی، اطلاعاتی، نظامی و غیره درصدد مقابله با جریان ها و اندیشه های اصیل اسلامی، به خصوص انقلاب اسلامی ایران، برآیند. بنابراین، غرب هر زمان احساس کند حرکت های سیاسی و اجتماعی جهان اسلام موضوع را به سمت اهداف دلخواه آنها پیش نمی برد، آن را منحرف کرده، به مسیر دلخواه خود سوق می دهد. انقلاب اسلامی ایران از جمله این حرکت ها بود که به مذاق غربی ها خوش نیامد. لذا در سه دهه گذشته همواره به دنبال این بوده اند تا این حرکت را از مسیر خود منحرف کنند؛ چراکه شکل گیری انقلاب اسلامی ایران و حرکت های

ص: 325

1- . حمیدرضا اسماعیلی، القاعده از پندار تا واقعیت، ص 191-195.

2- <http://www.islamtimes.org/vdcdf>.

3- . حسن هرسیج و مجتبی تویسرکانی، چالش های وهابیت، ایران، جهان اسلام و غرب، ص 68-69.

مقاومت در جهان اسلام به منظور احیای تمدن اسلامی و بازگرداندن اسلام به عرصه زندگی سیاسی، شکل گرفته و از طرفی نیز این حرکت ها با افول سلطه غربیان همراه بوده است. روابط غرب به رهبری آمریکا و سلفی ها دارای تعامل دوطرفه است؛ آمریکا عملاً باعث تقویت و گسترش فعالیت تروریست های سلفی می شود و از سوی دیگر فعالیت های تروریستی، بیشتر بهانه های آمریکا برای مداخله نظامی را توجیه پذیرتر می سازد. در کنار این راهبرد می توان از طرح های غربی ها برای مقابله با جریان مقاومت، تحت عنوان مقابله با تروریسم نام برد که هدف نهایی آنها خلع سلاح کامل گروه های جهادی است. بنابراین، آنها در صورتی که بتوانند گروه های جهادی مخالف خود را خلع سلاح کنند در ادامه به دنبال محدودیت های شدیدی نیز برای مقابله با جمهوری اسلامی ایران هستند و در عوض به دنبال جایگزین اسلامی متناسب با منافع و ارزش های خود هستند.

شیعه هراسی به عنوان یکی از ابزارهای توجیهی وهابیون برای شیعه زدایی و مخالفت با نظام جمهوری اسلامی ایران به شمار می رود. این امر باعث شد آمریکا با توجه به نظریه هانتینگتون در چارچوب استراتژی کلان خود با حمایت گسترده از این گروه ها که هم سو با منافع آنها قدم برمی دارند به نوعی مانع تأثیرات روزافزون انقلاب اسلامی ایران شوند و از گسترش تمدن نوین اسلامی در برابر تمدن غربی جلوگیری به عمل آورند. بنابراین، برای ناهنجار و ارتجاعی جلوه دادن انقلاب اسلامی ایران و حرکت های اصیل اسلامی، از واژگانی چون بنیادگرایی و رادیکالیسم اسلامی استفاده کرده، نمونه های افراطی دست پرورده خود، مثل گروه های سلفی و وهابی، را با سلطه و هجمه رسانه ای خود به عنوان نمایندگان اسلام سیاسی مدرن به جهانیان معرفی می کنند. بنابراین، علی رغم اینکه ممکن است برخی فعالیت های تروریستی سلفی ها باعث ایجاد مشکلاتی برای ایالات متحده شود، اما در کل، بهانه خوبی برای برتری جویی های آمریکایی ها و صهیونیست ها فراهم کرده است.

غرب با محوریت آمریکا و انگلیس با همراه کردن حکومت های فاسد و دیکتاتور منطقه و گروه های تندروی سلفی طرح جدیدی را که اسنودن، افشاگر مسائل امنیتی آمریکا، اعلام کرد تحت عنوان «لانه زنبور» در دستور کار دارد. این طرح را، که با هدایت آمریکا، اسرائیل و سازمان

امنیتی انگلستان انجام گرفته، می توان در راستای جلوگیری از شکل گیری قدرت واقعی تمدنی اسلام تبیین کرد. به همین منظور غرب همواره به دنبال ایجاد جنگ داخلی، تضعیف نیروهای مقاومت و تجزیه کشورهای منطقه است. مهم ترین مانع غربی ها در اجرای این طرح جریان مقاومت و کشورهای حامی آنها، از قبیل ایران و سوریه، است. لذا غربی ها همواره کوشیده اند این مانع را در هم شکنند. از آنجایی که امکان برخورد مستقیم نظامی با جریان مقاومت به دلایل مختلف از جمله تجربه جنگ های افغانستان و عراق به نفع غرب و حامیان آنها نبوده و در عمل نیز امکان پذیر نیست، بنابراین، آنها به دنبال راه های مناسب جایگزین هستند. یکی از بهترین راه های جایگزین حمله مستقیم نظامی را می توان استفاده از حاکمان مستبد منطقه و جریان سلفی - تکفیری و اخوانی دانست. از آنجایی که این گروه ها و دولت ها بقای خود را مدیون کشورهای سلطه گر هستند بهترین گزینه در این خصوص به شمار می روند. کشورهای غربی از شکل گیری و قدرت یافتن گروه های افراطی و سلفی تا زمانی که به منافع آنها ضرری نرسد حمایت می کنند. چنان که این مسئله در جنگ های چند سال گذشته در کشورهایی همچون افغانستان، سوریه و عراق خود را نشان داده است.

غرب علی رغم مخالفت ظاهری با این گونه حرکت ها همواره به تجهیز این جریان ها اقدام کرده است؛ چراکه وجود این گونه فرقه های جنگ طلب با برداشت سطحی و انحرافی ای که از اسلام دارند بیشترین نفع را به غربی ها می رساند. بنابراین، بعد از حرکت های مردمی جهان اسلام در چند سال گذشته، از آنجایی که غالب این حرکت ها را به سود خود نمی دیدند به سرعت به مصادره این حرکت ها اقدام کردند و کشورهای درگیر در این خیزش ها نظیر مصر، تونس، لیبی، یمن و بحرین یا به سرعت دچار تغییر نظام شدند یا با گذشت زمان، اعتراضات مردمی در آنها فروکش کرد، و یا مانند بحرین و عربستان به شدت سرکوب شدند. بنابراین، حاکمان عربی هم پیمان غرب در منطقه به همراه ترکیه در تلاش اند نقشه جدید سیاسی خاورمیانه آن طور که می خواهند رقم بخورد نه آن گونه که مردم منطقه دنبال می کنند.

در چارچوب نظریه هانتینگتون، غرب برای جلوگیری از گسترش تمدن اسلامی به دنبال ارائه و معرفی تصویری سیاه، ارتجاعی و خشونت بار از اسلام و اسلام گرایی است. در این زمینه گروه های سلفی به بهترین وجه می توانند انتظارات آنها را برآورده کنند. بنابراین، غربی ها با برجسته کردن این گروه ها و نشان دادن آنها در کنار انقلاب اسلامی ایران و تعمیم رفتار غیرعقلانی و غیرانسانی این جریان ها با پشتیبانی عظیم رسانه ای می کوشند چهره ای خشن و غیرمتمدن از اسلام، و انقلاب اسلامی ایران به جهانیان معرفی کنند.

در حال حاضر، استراتژی آمریکا در قبال جریان سلفی مبهم است و سیاست روشنی را به کار نمی گیرد. حمایت یا عدم حمایت غرب از این گروه ها همواره بستگی به تأمین منافع غربی ها داشته و دارد. چنان که از یک سو این گروه های سلفی مجری حرکت های خشونت بار در جهان اسلام با هدف تضعیف اتحاد اسلامی و افزایش تعارض میان ملت ها و دولت های خاورمیانه هم سو با استراتژی غرب قدم برمی دارند و باعث شده اند غرب، به خصوص آمریکا، دوباره مانند دهه 1980، با گروه های تروریستی القاعده و سلفی ها، در موارد بسیاری از جمله تضعیف جبهه مقاومت و ایجاد مانع در برابر گسترش نفوذ ایران اشتراک منافع پیدا کند و به حمایت از آنها پردازد؛ و از طرفی، از آنجا که از نظر غربی ها، به خصوص آمریکا، مشکل دنیای معاصر خشونت، بنیادگرایی و فقدان دموکراسی است، امکان اتحاد با این گروه ها تضعیف می شود؛ چراکه این گروه ها تمام این خصوصیات را دارند و در بلندمدت می توانند تهدیدی جدی علیه خود این کشورها به حساب بیایند. تجربه این گروه ها در افغانستان نشان می دهد که منجر به شکل گیری یک تهدید تروریستی جهانی به نام القاعده شده اند. با توجه به اینکه در اعتقادات این گروه ها، غرب به عنوان عدوالبعید به حساب می آید باعث شده است غرب علی رغم حمایت های همه جانبه در سال های گذشته، که از سلفی ها به خصوص در سوریه داشته، از طرفی نیز نگران قدرت گیری این گروه ها شود. بنابراین، از نظر آنها تضمینی وجود ندارد که این گروه های سلفی و تروریستی، متوجه خود این کشورها یا فرزند نامشروع آنها، اسرائیل نشوند.

1. ابن بشر النجدی، عثمان، عنوان المجد فی تاریخ نجد، المطبعه السلفیه، مکه مکرّمه، 1349 ه.ق.
2. ابن غنام، حسین، تاریخ نجد، دارالشروق، قاهره، 1415 ه.ق.
3. اسداللهی، محمود، وهابیت توطئه استعمار، نشر الف، تهران، 1383.
4. اسماعیلی، حمیدرضا، القاعده از پندار تا واقعیت، اندیشه سازان نور، تهران، 1386.
5. امیری وحید، مجتبی، نظریه برخورد تمدن ها، هانتینگتون و منتقدانش، وزارت امور خارجه، تهران، 1375.
6. امین عاملی، سید محسن، تاریخچه، و نقد و بررسی عقاید و اعمال وهابی ها، ترجمه و نگارش: ابراهیم سید علوی، امیرکبیر، تهران، 1376.
7. بوطی، محمد سعید رمضان، سلفیه بدعت یا مذهب، ترجمه: حسین صابری، بنیاد پژوهش های اسلامی، مشهد، 1375.
8. دکمچیان، هراریر، اسلام در انقلاب (جنبش های اسلامی در جهان غرب)، ترجمه: حمید احمدی، کیهان، تهران، 1366.
9. دین پرست، منوچهر، «سفر وهابیت به مصر»، مجله زمانه، س 4، ش 33، خرداد 1384.
10. زیدی، علی مرتضی، «فعالیت های تبلیغاتی دشمنان اسلام در جهان»، مجله معرفت، ش 13، 1374.
11. صبری، انوشه، «سلفیه تهدیدی برای آینده اسلام در آفریقا»، وطن امروز، ش 358، 1388.
12. عجم، محمد، «القاعده: زمینه ساز استقرار پایگاه های نظامی آمریکا و ناتو در آفریقا»، مطالعات آفریقا، س 15، ش 21، بهار و تابستان 1389.
13. علی آبادی، علیرضا، افغانستان، وزارت امور خارجه، تهران، 1375.
14. قربانی، کاوه ورجبی، سوران، میزان تأثیرپذیری جوانان کردستان از فعالیت های وهابیون در استان کردستان، واحد مطالعات و برنامه ریزی سازمان ملی جوانان استان کردستان، 1387.
15. الگار، حامد، وهابی گری، ترجمه: احمد نمایی، بنیاد پژوهش های اسلامی، مشهد، 1386.
16. لامان، «عوامل ارتباط بین اسلام و غرب؛ دیدگاه ها و تحلیل ها»، بولتن دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه، س 10، ش 103، مهر 1375.
17. مکارم شیرازی، ناصر، وهابیت بر سر دوراهی، انتشارات امام علی ابن ابی طالب علیه السلام، قم، 1388.

18. نصرتی نژاد، فرهاد، «نفت، انرژی و طالبان»، مجله کتاب ماه علوم اجتماعی، ش 54 و 55، 1381.

19. هانتینگتون، ساموئل، برخورد تمدن ها و بازسازی نظم جهانی، ترجمه: محمدعلی حمید رفیعی، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران، 1378.

20. هانتینگتون، ساموئل، «رویاری تمدن ها»، ترجمه: سیمین موحد، مجله سروش، س 19، ش 83، 1376.

21. هرسیچ، حسن و توپسرکانی، مجتبی، چالش های وهابیت، ایران، جهان اسلام و غرب، دانشگاه امام صادق و پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، 1392.

22. همفر، مستر، خاطرات مستر همفر، جاسوس انگلیس در کشورهای اسلامی، ترجمه: علی کاظمی، اخلاق، قم، 1380.

23. هینس، جف، دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، 1381.

24. bayynat.ir

25. peace-ipsc.org

26. islamtimes.org

27. Jervis, Robert, "Understanding the Bush doctrine in Political Science", Quarter, 2003.

اشاره

نیما شاه کرمی (1)

سمیه خزدوز (2)

چکیده

جریان های تکفیری را می توان ادامه دهنده مکتب وهابیان (محمدیه) و مذهب حنبلی منشعب شده از اهل تسنن دانست که با شعار مطالبه و استقرار اسلام واقعی در سراسر جهان اقدام به جهاد نظامی در کشورهای اسلامی کرده اند و در راه جهاد خود علیه مسلمانان، به ویژه شیعیان، از هیچ اقدامی فروگذار نکرده اند. با عنایت به اینکه این اقدامات در سایه سازمان های بین المللی و حامی حقوق بشر در حال اتفاق است، تحقیق پیش رو می کوشد اقدامات جریان های تندروی اسلام گرا، موسوم به جریان تکفیری، را از دریچه اسناد و مقررات بین المللی بررسی کند تا با شناخت اقدامات آنها در برابر اسناد بین المللی، با معرفی برخی از ظرفیت های بین المللی و ارائه پیشنهاد های عملی از گسترش این جریان انحرافی جلوگیری کند.

کلیدواژه ها: تکفیری، حقوق بشر، جنایت جنگی، جنایت علیه بشریت، تروریسم.

ص: 331

1- مدرس دانشگاه جامع علمی - کاربردی و دانشگاه علوم انتظامی امین.

2- کارشناس ارشد حقوق بین الملل

اقدامات جریان تکفیری به دلیل استفاده از وسایل ارتباط جمعی به صورت وسیعی در میان جوامع بشری، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، بازتاب های مختلفی بر جای گذاشته است. این جریان بعد از احمد بن حنبل (مؤسس مذهب حنبلی) به صورت جزئی شروع شده است و با محمد بن عبدالوهاب (مؤسس مکتب محمدیه) به صورت رسمی و جدی به فعالیت خود تا به امروز ادامه داده است. اقداماتی که جبهه تکفیریان بعد از انقلاب های منطقه موسوم به بیداری اسلامی یا بهار عربی در مناطق تحت تسلط خود انجام داده اند نه تنها به پروژه اسلام هراسی دامن زده است، بلکه به دلیل تکفیر سایر فرق اسلامی، همچون شیعیان و حتی اهل سنت، سبب تضعیف بیش از حد مسلمانان و اختصاص بودجه و تسلیحات نظامی در از بین بردن همدیگر شده است که این امر از طرفی سبب اختلاف شدید فرق اسلامی و به عبارت دیگر تفرقه مسلمانان شده، و از طرف دیگر، سبب استفاده دشمنان مسلمانان مانند رژیم منفور و غاصب صهیونیستی در حمله به کشور فلسطین و کشتار مردم مسلمان غزه و سوء استفاده بسیاری از کشورهای اروپایی و آمریکا از فرصت حاصله برای اجرای نقشه خاورمیانه جدید منطبق با منافع ملی شان شده است. لذا برای تنویر ذهن تمامی مردم، به ویژه مسلمانان اعم از شیعه و سنی، و تلاش برای شناساندن افکار پوشالی و به دور از واقعیت این جریان و اتهامات وارده به سایر فرق اسلامی، به ویژه شیعیان، باید اقدام به آشکار کردن جنایات این گروه تندرو کرد.

در این تحقیق کوشیده ایم ابتدا با بررسی اجمالی معنای لغوی و اصطلاحی «تکفیر» به بررسی جایگاه تکفیر در اسلام و علل شکل گیری تکفیریان در جامعه اسلامی پردازیم و پس از شناخت نسبی جنایات تکفیریان، که در سایه حمایت کشورهای مدعی حقوق بشر و سازمان های بین المللی انجام شده است، به برخی ظرفیت های بین المللی به منظور اجماع جامعه جهانی برای برخورد قضایی و نظامی و تحت تعقیب قرار دادن کلیه افراد شرکت کننده در این گروه ها به عنوان تروریست و جنایت کاران جنگی اشاره کنیم. بی تردید مقاله حاضر به دلیل محدودیت زمانی و ساختاری نمی تواند منبعی جامع و مانع برای کلیه شقوق جنایات تکفیریان در عرصه بین المللی باشد، بلکه به بررسی بخشی از جنایات تکفیریان بر اساس اسناد و مقررات بین المللی می پردازد.

اشاره

برای بررسی و شناخت تکفیریان و مسئولیت های سازمان های بین المللی در قبال این پدیده نوظهور ابتدا به بررسی معنای «تکفیر» در لغت و اصطلاح می پردازیم و سپس نظر اسلام را درباره تکفیر، تبیین می کنیم.

تکفیر در لغت

«تکفیر» بر وزن تفعیل، در لغت به معنای ستر و پوشاندن است و کشاورز را نیز کافر می گویند؛ زیرا دانه را در خاک پنهان می کند. خداوند متعال می فرماید: (كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ)؛ (1) «تکفیر» در عربی و فارسی به معنای گوناگونی به کار رفته که بر پایه آنها در قرآن و احادیث و منابع کلامی و فقهی چند مفهوم مصطلح یافته است، از جمله پاک کردن گناهان و ابطال عقاب (عذاب)، (2) پرداختن کفار سوگند و مانند آن، (3) و کافر خواندن کسی (4) یا نسبت کفر دادن به مسلمان. (5)

تکفیر در اصطلاح

«تکفیر» در اصطلاح به معنای نسبت دادن کفر به شخص یا گروه و در قرآن کریم مصادیق متعددی دارد، از جمله کسانی که حضرت مسیح علیه السلام را خدا پنداشتند (6) و افرادی که به مردم جادوگری آموختند (7) تکفیر شده اند. همچنین، کفر به معنای ایمان نیاوردن به چیزی که از شأنش ایمان آوردن به آن است، مثل عدم ایمان به خدا و توحید و نبوت پیامبر اسلام و روز قیامت. قاضی ایجی می گوید: «کفر خلاف ایمان است و آن نزد ما عبارت است از تصدیق نکردن پیامبر در برخی

ص: 333

- 1- . سوره حدید (57)، آیه 20.
- 2- . ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 13، ص 132؛ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج 5، ص 332؛ ج 68، ص 197.
- 3- . محمد بن حسن حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج 12، ص 290؛ الموسوعه الفقهیه، ج 13، ص 235-236.
- 4- . احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ص 253؛ محمد بن یعقوب فیروزآبادی، القاموس المحیط، ص 141؛ لويس معلوف، المنجد فی اللغه والاعلام، ص 124؛ عبدالله عیسی ابراهیم غدیری، القاموس الجامع للمصطلحات الفقهیه، ص 147.
- 5- . محمود عبد الرحمان عبد المنعم، معجم المصطلحات والالفاظ الفقهیه، ص 154؛ الموسوعه الفقهیه، ج 13، ص 227.
- 6- . سوره مائده (5)، آیه 17، 72 و 73.
- 7- . سوره بقره (2)، آیه 102؛ محمد فؤاد عبدالباقی، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، ص 170.

از اموری که علم حاصل شده که از جانب پیامبر رسیده است» (1). فاضل مقداد نیز می گوید: «کفر در اصطلاح عبارت است از انکار چیزی که علم ضروری حاصل شده که از جانب پیامبر است». سید یزدی به اموری که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به آن خبر داده اشاره کرده، می گوید: «کافر کسی است که منکر الوهیت یا توحید یا رسالت یا یکی از ضروریات دین شود، با التفات به اینکه ضروری است، به طوری که انکارش به انکار رسالت منجر شود» (2).

تکفیر در اسلام

مطابق نظر اسلام، مسلمان کسی است که شهادتین را بر زبان جاری می کند؛ گرچه در واقع و باطن اعتقاد دیگری داشته باشد. بر اساس شریعت اسلامی، صحیح نیست فرقه ای از فرق اسلامی را بی دلیل متهم به کفر کنیم، مادامی که اعتراف به شهادتین کنند و ضرورتی از ضروریات دین را انکار نکنند. برخی فقها گفته اند: «اگر کسی به مسلمانی نسبت کفر دهد تعزیر می شود» (3). ظاهراً نظر علما و فقهای مذاهب مهم اسلامی در کاهش تکفیر مؤثر بوده است، زیرا فقها با استناد به احادیث (4) نسبت دادن بی دلیل کفر به مسلمان را مستوجب تعزیر دانسته اند. (5) با این همه، از دیدگاه فقهی در مواردی معین و با حصول شرایطی خاص، تکفیر مشروع است و آثار ویژه ای در پی دارد. اکثر علمای دینی معتقدند کسی حق ندارد دیگری را که اهل قبله است و به طرف آن نماز می خواند، با اقرار به شهادتین و عدم انکار ضروری ای از ضروریات دین، تکفیر کند:

1. قاضی سبکی می گوید: «اقدام بر تکفیر مؤمنان جداً دشوار است؛ و هر کسی که در قلبش ایمان است تکفیر اهل هوا و بدعت را دشوار می شمرد، در صورتی که اقرار به شهادتین دارد؛ زیرا تکفیر امری دشوار و خطیر است» (6).

ص: 334

- 1- . ابن میثم بحرانی، قواعد المرام، ص 171.
- 2- . سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، العروه الوثقی، کتاب الطهاره، مبحث النجاسات.
- 3- . ابن ادریس حلی، کتاب السرائر، ج 3، ص 529.
- 4- . محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج 69، ص 208 و 209.
- 5- . زین الدین بن علی شهید ثانی، الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیه، ج 9، ص 175؛ عبدالرحمان جزیری، الفقه علی المذاهب الاربعه، ج 5، ص 194-195.
- 6- . عبدالوهاب بن احمد شعرانی، الیواقیت والجواهر فی بیان عقائد الاکابر، ص 58.

2. قاضی ایجی می گوید: «جمهور متکلمان و فقیهان بر این امر اتفاق دارند که نمی توان احدی از اهل قبله را تکفیر کرد».(1)

3. تفتازانی می گوید: «مخالف حق از اهل قبله کافر نیست، مادامی که ضروری ای از ضروریات دین را مخالفت نکند، مثل حدوث عالم، حشر اجساد».(2)

4. ابن عابدین می گوید: «در کلمات صاحبان مذاهب، بسیار تکفیر دیگران مشاهده می شود ولی این گونه تعبیرها از کلام فقهای مجتهد نیست و معلوم است که اعتباری به غیر فقها نیست».(3)

تکفیر مسلمانان از دیدگاه روایات

در روایات از تکفیر مسلمانی که اقرار به شهادتین کرده نهی فراوان شده است، خصوصاً کسانی که اهل عمل به فرائض دینی نیز هستند. اینک به برخی از این روایات اشاره می کنیم:

1. پیامبر فرمود: «اسلام بر چند پایه بنا شده است: شهادت به وحدانیت خداوند، رسالت پیامبر، اقرار به آنچه از جانب خدا رسیده و جهاد؛ ... پس مسلمانان را به جهت گناه تکفیر نکنید، و علیه آنان شهادت به شرک ندهید».

2. و نیز فرمود: «اهل ملت خود را تکفیر نکنید، اگرچه گناه کبیره هم انجام دهند».

3. هر مسلمانی که مسلمان دیگر را تکفیر کند، اگر واقعاً کافر باشد اشکالی ندارد، و الا خودش کافر می شود.

4. و همچنین فرمود: «به جهت گناه، اهل لا اله الا الله را تکفیر نکنید، زیرا کسی که چنین کند خودش به کفر نزدیک تر است».(4)

ب. سیر تاریخی پیدایش تکفیریان

با بررسی اسناد تاریخی می توان گفت پیشینه تکفیر در جهان اسلام، به صدر اسلام باز می گردد. برخی حوادث مهم تاریخ اسلام به سبب تکفیر روی داده، همچنان که برخی رخدادهای سیاسی و اجتماعی زمینه تکفیر را فراهم آورده است. از جمله رویدادهای مهم دوران پس از رحلت

ص: 335

1- عبدالرحمن بن احمد عضد الدین ایجی، المواقف، ص 392.

2- مسعود بن عمر تفتازانی، شرح المقاصد، ج 5، ص 227.

3- ابن عابدین، رد المحتار علی الدر المختار، ج 4، ص 237.

4- ابن اثیر، جامع الاصول فی احادیث الرسول، ج 1، ص 10 و 11.

پیامبر اکرم، جنگ های «رِدّه» در زمان ابوبکر بود که در این جنگ ها دستگاه خلافت معارضان خود را کافر و خارج از دین خواند. (1) واقعه مهم تاریخی دیگر درباره تکفیر، غانله خوارج است. بسیاری از فرقه های خوارج کسی را که مرتکب یکی از گناهان کبیره می شد، و حتی امت پیامبر را، تکفیر می کردند. (2) در مقابل، بعضی از مسلمانان، از جمله برخی مذاهب اهل سنت، خوارج را تکفیر می کردند. (3)

پایه های شکل گیری جریان های تکفیری در اختلاف در تفسیر و درک صحیح در برخی از مذاهب فقه سنت است. مذهب سنت دارای چهار فرقه شافعی، حنبلی، حنفی، مالکی است که احمد بن حنبل، مؤسس و بانی فرقه حنبلی و از رهبران فکری اصحاب حدیث به شمار می آید که در ربیع الاول 164 ه.ق. در بغداد به دنیا آمد. پس از آن احمد بن تیمیه، در دهم ربیع الاول 661 ه.ق. پنج سال پس از سقوط خلافت عباسیان در بغداد، در یکی از مناطق شام به نام حرّان متولد شد. احمد بن تیمیه به عنوان فقیه، محدث و متکلم حنبلی، ضد هر آزاداندیشی و نوگرایی قیام کرد و اقدامات وی باعث انحطاط و عقب ماندگی بیش از پیش مذهب حنبلی شد. در مناظرات فخر رازی درباره مذاهب اهل سنت از عصر ابن تیمیه به دوره انحطاط و سستی گرفتن تفکر فلسفی و استدلال منطقی و قرن روی آوری مسلمانان، اعم از شیعه و اهل سنت، به ظواهر دین و توجه سطحی به معارف خشک و مذهبی یاد شده است. سلفیه، که پیشوای ایشان ابن تیمیه است، می گفتند هر عملی که در زمان پیامبر اسلام وجود نداشته و انجام نمی شده است، بعداً نیز نباید انجام شود. ابن تیمیه از این اصل کلی سه قاعده دیگر استخراج و استنتاج کرد:

1. هیچ فرد نیکوکار یا دوستی از دوستان خدا را نباید وسیله ای برای نزدیک شدن به خداوند قرار داد؛

2. به هیچ زنده یا مرده ای نباید پناه برد و نباید از هیچ کس یاری خواست؛

3. به قبر هیچ پیغمبر یا فرد نیکوکاری نباید تبرک جست و تعظیم کرد.

ص: 336

-
- 1- . محمد بن جریر طبری، تاریخ طبری، ج 3، ص 250-252؛ احمد بن علی ابن اعثم کوفی، کتاب الفتوح، ج 1، ص 15-16؛ ص 23؛ عبدالرحمان بن ابی بکر سیوطی، تاریخ الخلفاء، ج 1، ص 69-71.
 - 2- . محمد بن عبدالکریم شهرستانی، الملل والنحل، ج 1، ص 122، ص 128 و 135؛ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج 8، ص 113؛ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج 33، ص 373.
 - 3- . نورالله بن شریف الدین شوشتری، الصّوارم المهرقه فی نقد الصّواعق المحرّقه، ج 1، ص 221.

هرچند با مرگ ابن تیمیه، دعوت سلفی گری و احیای مکتب سلفی در عقاید به فراموشی سپرده شد، اندیشه او، در لابه لای کتاب ها و گوشه کتاب خانه ها باقی ماند تا روزی که محمد بن عبدالوهاب نجدی ظهور کرد و به نبش قبر آثار دفن شده و فراموش شده او پرداخت و گفته ها و نوشته های او را با بیان فریبنده برای مردم مطرح کرد. محمد بن عبدالوهاب به همراه محمد بن سعود از 1143 ه.ق. مذهب تازه ای را تأسیس کرد. فرقه وهابیت در نیمه دوم قرن هجدهم میلادی/ دوازدهم هجری در منطقه نجد⁽¹⁾ جزیره العرب (عربستان فعلی) ظهور پیدا کرد. مؤسس (بنیان گذار) این فرقه، شیخ محمد بن عبدالوهاب بن سلیمان است که در 1115 ه.ق.⁽²⁾ در شهر عیینه به دنیا آمد. می گویند، او از کودکی به مطالعه کتب تفسیر و حدیث و عقاید (مِلَل و نِحَل) علاقه داشت. فرقه وهابیت از مذهب حنبلی پدیدار شد و همه پیشوایان وهابیت و به طور کلی عموم کسانی که از ابتدا زیارت قبور و توسل و استغاثه به پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم را منع کرده اند، از علمای حنبلی بوده اند. ابو محمد بر بهاری، ابن بطه، ابن تیمیه و شاگردش ابن قیم و محمد بن عبدالوهاب همه از علمای حنبلی محسوب می شدند و به همین علت وهابیان از ابتدا خود را حنبلی می دانستند و هنوز هم خود را پیرو احمد بن حنبل می دانند.

محمد بن عبدالوهاب حدود 1145 ه.ق. به صورت رسمی دعوت خود را آشکار کرد و فرقه جدید «وهابی/ وهابیون/ وهابیت» را از عیینه (زادگاهش) بنیان گذاشت.⁽³⁾ حاکم شهر که «عثمان بن حمد [مَعْمَر]» بود، او را تحریک کرد تا به قصد حاکمیت و سلطنت منطقه با او متحد شود و همین طور نیز شد. در اولین گام قبر شهید «زید بن خطاب» برادر خلیفه دوم را خراب کردند. با رسیدن خبر به حاکم احساء و قَطیف، «سلیمان بن محمد بن عزیز»، نامه ای به حکمران شهر عیینه نوشت و خواستار قتل محمد بن عبدالوهاب شد، ولی عثمان نتوانست این کار را بکند، فقط تصمیم گرفت او را از شهر اخراج کند. لذا محمد بن عبدالوهاب در 1160 ه.ق. به شهر «درعیه» سرزمین «مُسلیمه کذاب» رفت و با محمد بن سعود وارد گفت و گو و معامله سیاسی شد. اتحاد (بیعت) آن دو، باعث رشد و گسترش آیین وهابیت شد. محمد بن عبدالوهاب از حدود 1143 ه.ق.

ص: 337

1- . أمين عاملى، كشف الإرتياب عن [فى] أتباع محمد بن عبد الوهاب، ص 100.

2- . احمد زینی دحلان، الدرر السنیه فی الرد علی الوهابیه، ص 42.

3- . دایره المعارف القرن العشرين، ج 10، ص 871.

با جدّیت و تلاش زیاد مردم شهر و نواحی را به توحید خالص (!) فرا خواند و اعلام کرد که اسلام واقعی و خالص (یعنی اسلام پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه) را به آنها می گوید و مدعی شد، «این سیره و روش سلف است».

با تعمق دقیق در ادعاهای محمد بن عبدالوهاب در می یابیم که افکار وی صرفاً مغلطه کلامی است و به نوعی به معتقدان مکتب خود الغا کرده است که فقط اوست که به منبع عظیم الاهی دست یافته است و غیر از او هیچ کس نمی تواند به احکام اصیل اسلامی دست یابد و چنانچه فرد یا افرادی غیر از آنچه او به آن دست یافته به چیزی دست بیابند مشرک و کافرند و کسانی که مانند او از احکام الاهی درک مشترک داشته باشند مسلمان واقعی هستند. البته این طرز فکر با انتقاد بسیاری از افراد، حتی برادر بزرگ تر محمد بن عبدالوهاب، مواجه شد و گفت وگویی میان آنها درگرفت. برادر بزرگ تر و عالم تر، شیخ سلیمان، به برادر خود محمد عبدالوهاب نوشت: «ای محمد بن عبدالوهاب، اسلام چند رکن دارد؟». پاسخ داد: «پنج رکن». سلیمان گفت: «ولی تو ارکان اسلام را شش رکن دانسته ای. رکن ششم: هر که از تو پیروی نکند، مسلمان نیست، این اعتقاد در نظر تو، رکن ششم اسلام است».⁽¹⁾ با توجه به گفت وگویی انجام شده میان این دو برادر، در خواهیم یافت، مهم ترین ویژگی شیخ محمد بن عبدالوهاب این باور بود: «هر که از او پیروی نکند مسلمان نیست».

ج. بررسی جنایات تکفیریان از منظر حقوق بین الملل

اشاره

تکفیریان با شعار تکفیر و با هدف استقرار اسلام واقعی در سراسر دنیا، از همان ابتدا محل توجه بسیاری از دول، به ویژه دول اروپایی، قرار گرفتند و آنها را به رسمیت شناختند. اغراق نیست که بگوییم به رسمیت شناختن تکفیریان عامل مهمی در گسترش و تقویت سریع این جریان در منطقه است. لذا باید ابتدا مفهوم «به رسمیت شناختن» در حقوق بین الملل را تعریف، و سپس ظرفیت های مقابله با این جریان را بررسی کنیم.

ص: 338

1- . محمد بن عبدالکریم شهرستانی، الملل والنحل، ج 1، ص 122.

تعبیر «به رسمیت شناختن» زمانی که برای حکومت، شورشیان(1) یا مقامات دفاکتو در حقوق بین الملل به کار رود ممکن است معانی متعددی داشته باشد؛ ممکن است به معنای علاقه دولت برای ورود به روابط رسمی با گروه جدید باشد و یا اعلام این عقیده که وضعیت گروه مزبور قانونی است، یا هر دو. همچنین ممکن است به رسمیت شناختن وسیله ای برای حمایت یا تأیید سیاسی باشد. این مفهوم به اشکال گوناگونی استفاده می شود: «به رسمیت شناختن دفاکتو»، «به رسمیت شناختن دیپلماتیک»، «به رسمیت شناختن دژوره» و «به رسمیت شناختن کامل». این عبارات نیز مانند مفهوم «به رسمیت شناختن» می تواند معنایی را به خود گیرد که دولت اعلام کننده آن در چارچوب حقوقی و واقعی هر قضیه از آن اراده کرده است. «به رسمیت شناختن دیپلماتیک» معمولاً برای ابراز تمایل به روابط دیپلماتیک رسمی به کار گرفته می شود که شامل تبادل سفیر و تأسیس سفارت خانه می شود. همچنین اگر شورشیان به عنوان نماینده مشروع مردم یا حکومت به رسمیت شناخته می شوند باید به واقع نمایندگی بخش عمده ای از مردم آن سرزمین را داشته باشند. به رسمیت شناختن شورشیان جبهه ملی سوریه از سوی دول غربی، عربستان، قطر و ... در نشست دوستان سوریه در استانبول اتفاق افتاد، که بعد از آن با عنوان «ائتلاف ملی مخالفان سوریه» از سوی اتحادیه عرب شورای همکاری خلیج فارس، انگلستان، ترکیه، فرانسه و ... در نشست دوحه به رسمیت شناخته شدند. بعداً در نشست دوستان سوریه در مراکش، ائتلاف ملی مخالفان سوریه از سوی 130 کشور، از جمله کشورهای عضو اتحادیه اروپا، به رسمیت شناخته شد و آمریکا نیز در 23 آذر 1391 آنها را به رسمیت شناخت و موجودیت آنها را پذیرفت. شورای انتقالی لیبی نیز از سوی بسیاری از کشورهای غربی، از جمله فرانسه، به رسمیت شناخته شد.

همان گونه که ذکر شد، به رسمیت شناختن شورشیان به عنوان طرف مخاصمه باید در چارچوب کنوانسیون های چهارگانه ژنو (مصوب 1949) و پروتکل الحاقی آن (مصوب 1977) باشد. کنوانسیون ژنو شرایطی را برای به وجود آمدن وضعیت مخاصمه مسلحانه غیر بین المللی برای طرف شورشی به رسمیت شناخته است که عبارت اند از:

1. کنترل بر قسمتی از سرزمین؛

ص: 339

2. اقدام تحت فرماندهی و سازماندهی واحد؛

3. قادر بودن به انجام تعهدات حقوق بشر دوستانه.

جریان های تکفیری با عنایت به داشتن دو فاکتور اولیه، در ابتدا از جانب بسیاری از کشورها، از جمله کشورهای عضو اتحادیه اروپا، به رسمیت شناخته شدند، ولی متأسفانه نظر به اینکه بسیاری از اعمال تکفیریان، که در سایه ایجاد ارباب و وحشت، و خلاف تعهدات حقوق بشر دوستانه در فضای سنگین رسانه ای انجام شده، جای هیچ گونه تردیدی را باقی نمی گذارد که بگوییم نه تنها به رسمیت شناختن گروه های تندروی تکفیری از منظر حقوق بین الملل مطابق با قوانین نیست، بلکه به دلیل حمایت دولت هایی که تروریسم آشکار (جریان های تکفیری) را به رسمیت می شناسند، این دولت ها با توجه به کنوانسیون های مبارزه با تروریسم مسئولیت حقوقی دارند. برای روشن شدن موضوع به برخی اقدامات خلاف تعهدات حقوق بشر دوستانه این جریان در کشورهای منطقه می پردازیم:

1. ارتکاب جرم نسل کشی

1. ارتکاب جرم نسل کشی (1) و جرائم علیه بشریت (2)

بر اساس ماده 5 اساس نامه دیوان بین المللی کیفری، (3) از جمله مواردی که به عنوان جنایت در صلاحیت این دادگاه قرار می گیرد جرم نسل کشی است که برابر ماده 6 و 7 از اساس نامه مذکور، منظور از نسل کشی عبارت است از هر یک از اعمالی که به قصد نابود کردن تمام یا قسمتی از یک گروه ملی، نژادی یا مذهبی، انتقال اجباری کودکان، ایراد صدمه شدید به تمامیت جسمی، به بردگی گرفتن، تجاوز جنسی، حاملگی اجباری، فاحشگی اجباری و... صورت بگیرد.

برخی نمونه های عقاید جریان های تکفیری- وهابی در خصوص شیعیان، که مصداق جرم نسل کشی و جرائم علیه بشریت است، عبارت است از:

الف. اجبار به فحشا تحت عنوان جهاد نکاح، که در یک اقدام گروه تکفیری- تروریستی داعش با ربودن 400 زن آنها را مجبور به فحشا کردند. (4) همچنین وزارت حقوق بشر عراق به موارد دیگری

ص: 340

1- .The crime of genocide .

2- .crimes against humanity .

3- .international criminal court .

4- . سایت اینترنتی عصر ایران.

نیز اشاره کرده است. بر این اساس، تروریست های داعش از زنان عربیان برای جذب جوانان تصویربرداری می کنند. در این بیانیه آمده است: عوامل انتحاری هنگام رسیدن به الانبار به قیمت هایی میان 500 تا 3000 دلار فروخته می شوند. (1)

ب. اقدامات تکفیریان در عراق سبب اعدام 480 زندانی در زندان بادوش در موصل، اعدام 175 دانشجوی دانشکده پدافند هوایی در صلاح الدین، اعدام 14 عالم دینی در موصل، تجاوز به پنج دوشیزه، تحمیل جزیه بر مسیحیان و ربودن و انتقال 150 عضو طایفه شبک به منطقه ای نامعلوم شد. (2)

ج. بن جبرین، یکی از مفتیان بزرگ وهابی سعودی، در پاسخ به این پرسش که «آیا به فقرا شیعه می شود زکات داد؟» شیعیان را کافر دانسته، پرداخت زکات به آنها را جایز نمی داند. وی شیعیان را با اتهاماتی همچون اعتقاد داشتن به تحریف قرآن، عمل نکردن به سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و روایات صحیح بخاری و صحیح مسلم، تکفیر صحابه، تکفیر اهل سنت و نجس دانستن آنها، حاضر نشدن در نمازهای جمعه و جماعت اهل سنت، اقتدا نکردن به اهل سنت در نمازهای جماعت، غلو در حق حضرت علی علیه السلام و فرزندان آن حضرت و ندادن صدقات به نیازمندان اهل سنت تکفیر کرده، می گوید: «کسانی که به شیعیان زکات بدهند بپی لزمه نیستند و باید دوباره زکات بدهند. زیرا با دادن صدقات به شیعیان، کسی را کمک کرده که کفر را تقویت می کند». (3)

د. زرقاوی، فرمانده شاخص وهابیان در عراق، تشیع را مذهبی جدای از اسلام دانسته است. وی شیعیان را با عناوینی همچون افعی، عقرب های حيله گر، کافر، دشمن حيله گر و شرور معرفی می کرد و به اتهام پرستش قبر و طواف در اطراف قبور ائمه و تکفیر صحابه، سب عایشه و جعل قرآن کریم، آنها را مشرک می دانست و دستور قتلشان را صادر می کرد. (4)

ه. «یاسین العجلونی، مفتی وهابی، اسارت زنان شیعه سوری به دست تروریست های وهابی در این کشور را مجاز دانست! العجلونی، در فتوایی که اعتراضات بسیاری را به دنبال داشت اعلام

ص: 341

- 1- . سایت اینترنتی روزنامه رسالت.
- 2- . سایت خبری ساعت 24.
- 3- . سید محمد حسینی قزوینی، وهابیت از منظر عقل و شرع، ص 144-146.
- 4- . سایت خبری شیعه نیوز.

کرد: تروریست‌ها بدون پرداخت مهریه یا خواندن خطبه شرعی، مالک زنان شیعه سوری هستند. وی از طریق فیس بوک تروریست‌ها را به تملک زنان علوی و حامیان اسد توصیه کرد».

و. «از شیخ عبدالرحمان براك، مفتی سعودی، استفتا شده: «هل يمكن ان يكون هناك جهاد بين فئتين من المسلمين (ای: السنه مقابل الشيعه؟)»: آیا امکان جهاد میان اهل سنت و شیعه وجود دارد؟ وی پاسخ داده است: «... اگر اهل سنت دولت مقتدری داشته باشند و شیعه برنامه شرک آمیز خود را اظهار کند (مانند اعتقاد به وصایت علی بعد از پیامبر و مراسم عزاداری برای حسین و توسل به علی) در این صورت بر اهل سنت واجب است علیه شیعه اعلام جهاد کنند و آنان را به قتل برسانند».

ی. شیخ عبدالرحمن بن البراک:

شماره فتوا: 18080

تاریخ فتوا: 26/11/1427 ه.ق. (17/12/2006)

سؤال:

حضرت! شیخ (عبد الرحمن بن البراک)، سلام علیکم.

یکی از برادران، تکفیر رافضی‌هایی را که به اعمال شرک آمیز چون استعانت و استغاثه از حسین و زیارت و حج ضریح‌ها می‌پردازند، صحیح ندانسته است. این برادر (با اینکه از من در طلب علم پیش قدم بوده) گفته تکفیر عقیده شیعیان به معنای تکفیر عامه جاهلان‌شان که به سبب امامانشان گمراه شده‌اند، نیست، بلکه اگر نصیحت شوند و برایشان حجت آورده شود و باز از عقیده فاسدشان برنگردند، آنگاه تکفیر آنها واجب است، نظر حضرت شیخ چیست؟ آیا افراد جاهل آنها معذور از شرک‌اند؟

جواب:

رافضیان خود را شیعه می‌نامند و ادعای دوستی آل بیت رسول الله صلی الله علیه و سلم را دارند. آنها بدترین طوایف امت اسلامی هستند. مؤسس این مذهب نامش عبدالله بن سبأ است که اصحاب سبئیه

ص: 342

یاران افراطی او بودند و ادّعی‌های خدایی علی را کردند و اکنون می‌بینید که به امامانشان از ذریه علی مقام خدایی می‌دهند. «اینان به اجماع تمام مسلمین کافرند»⁽¹⁾.

2. تخریب اماکن فرهنگی و مذهبی

اگرچه بر اساس ماده 19 کنوانسیون (مصوب 1954 لاهه) در خصوص اماکن فرهنگی، حفظ اماکن و اموال فرهنگی در مخاصمات جنگی نوعی اجبار برای طرفین مخاصمه است، ولی تکفیریان با اعتقاد به اینکه بسیاری از مساجد و اماکن فرهنگی منسوب به شیعیان نماد کفر است بدون توجه به این مقررات اقدام به تخریب این اماکن کرده‌اند. نمونه‌ای از این موارد به شرح ذیل است:

الف. به گزارش خبرنگار خبرگزاری فارس در دمشق، گروه تروریستی تکفیری «داعش» روز گذشته چهارشنبه مزار «اویس القرنی»، از یاران باوفا و گران قدر امیرالمؤمنین علیه السلام و «عمار یاسر»، از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت علی علیه السلام را در شهر «رقه» در شمال سوریه تخریب کردند.⁽²⁾

ب. گروه تروریستی داعش، که به تازگی برای خود در بخشی از عراق حکومت به اصطلاح اسلامی تشکیل داده است، اقدام به تخریب مساجد شیعیان کردند و تصاویر مربوط به این اقدامات را نیز منتشر کردند. مساجدی که این گروه تخریب کرده‌اند عبارت است از: مسجد سعد بن عقیل و جواد در تلعفر، مسجد القبه در موصل و ...⁽³⁾.

3. استفاده از کودکان برای عملیات انتحاری و جنگی؛ نقض کنوانسیون 12 اوت 1949 ژنو

وزارت حقوق بشر عراق با صدور بیانیه‌ای از جذب کودکان زیر 12 سال از سوی تروریست‌های داعش و شست و شوی مغزی آنها برای اعزام به الانبار برای دست زدن به عملیات‌های انتحاری پرده برداشت. وزارت حقوق بشر عراق با صدور بیانیه‌ای اعلام کرد تروریست‌های داعش کودکان زیر 12 سال را جذب، و آنها را به استان الانبار برای عملیات‌های انتحاری اعزام می‌کنند. این اقدام برخلاف بند 8 ماده 8 اساس نامه دیوان بین‌المللی کیفری است که بسیج اجباری یا داوطلبانه کودکان زیر 15 سال در درگیری مسلحانه را جنایت جنگی شمرده است. با توجه به موارد فوق مشاهده

ص: 343

1- . سایت رسمی عبد الرحمن بن البراک.

2- . سایت اینترنتی خبرگزاری فارس.

3- . سایت خبری جنوب نیوز.

می شود که جریان های تکفیری با مسلط شدن بر مناطق تحت حاکمیت خود از هیچ جنایتی فروگذار نمی کنند و این امر با توجه به نمونه های فوق قابل اثبات است.

د. استفاده از ظرفیت های بین المللی برای حل بحران تکفیریان

اشاره

حال با توجه به موارد بالا در این قسمت می خواهیم به بررسی برخی ظرفیت های بین المللی برای برخورد با این جنایات بپردازیم:

1. استفاده از ظرفیت دیوان کیفری بین المللی

دادگاه کیفری بین المللی بر اساس معاهده رم، موسوم به قانون ایجاد دادگاه کیفری بین المللی، تأسیس شد. این پیمان از سال 2002 جنبه اجرایی یافت. هدف از تأسیس این دادگاه برخورد قضایی با مرتکبان جرایم جنگی و جنایت علیه بشریت در انطباق با اهداف و آرمان های اولیه سازمان ملل متحد است. در صورتی که چنین جرایم و جنایاتی در کشورهای امضاکننده معاهده روی دهد، دادستانی دادگاه، این موارد را پی گیری و در صورت لزوم، دادگاه حکم پیگرد متهمان را صادر می کند. اما در خصوص سایر کشورها، آغاز روند قضایی مستلزم صدور قطع نامه شورای امنیت سازمان ملل است. در حال حاضر، بیش از یکصد و بیست کشور جهان رسماً به این پیمان پیوسته اند. به موجب ماده 5 اساس نامه جرایم در صلاحیت دیوان کیفری بین المللی، دیوان در چهار جرم صلاحیت رسیدگی خواهد داشت: 1. نسل کشی؛ 2. جرایم علیه بشریت؛ 3. جرایم جنگی؛ 4. تجاوز.

اگرچه بر اساس ماده 13، فقط به دولت های عضو حق داده شده است که وضعیتی را به دیوان ارجاع دهند؛ به عبارت دیگر، ارجاع یک امر به دیوان از سوی دولت غیرعضو بی معناست و دیوان را موظف به رسیدگی نخواهد کرد، ولی بر اساس ماده 12 از اساس نامه مذکور، در صورتی که ارجاع کننده وضعیت، دولت عضو یا دادستان باشد با ارجاع کننده شورای امنیت متفاوت است. این اختیار شورای امنیت بر اساس اختیارات ناشی از فصل هفتم منشور ملل متحد می تواند به اقداماتی که برای صلح و امنیت جهانی لازم است دست بزند. هرچند این امتیاز برای جامعه جهانی وجود دارد که اگر کشوری عضو اساس نامه دیوان بین المللی کیفری نباشد از طریق شورای امنیت به موضوع رسیدگی شود ولی شورای امنیت بر اساس ماده 16 از اساس نامه مذکور حق دارد از دیوان

بخواهد که تحقیق یا تعقیب امری را تا 12 ماه معلق کند و این درخواست می تواند تا 12 ماه مجدداً تعویق شود. در واقع شورای امنیت به نوعی دارای حق وتوی موقت است.

2. استفاده از ظرفیت صلاحیت جهانی

اشاره

مفهوم «صلاحیت جهانی» (1) را اولین بار کاولز (2) در 1945 به کار برد. به نظر وی، برخی جرایم وجدان جهان متمدن و عموم مردم را آزرده می کند. لذا منافع دولت ها ایجاب می کند که مرتکبان جرایم مذکور را مجازات کنند. (3) به نظر می رسد چهار گروه از جرایم در حوزه صلاحیت بین المللی قرار می گیرد.

الف. تجاوز

به موجب بند 1 ماده 5 اساس نامه، رسیدگی به جرم تجاوز در صلاحیت دیوان قرار گرفته است. در واقع کشور مورد تجاوز باید ابتدا نسبت به کشور خود اعمال صلاحیت قضایی کند. سپس دیوان بین المللی کیفری صلاحیت ورود دارد (بند 2 ماده 5).

ب. نسل کشی

ماده 6 کنوانسیون 1948 در خصوص نسل کشی مقرر کرده است که مرتکبان نسل کشی باید از طریق دادگاهی که جرم در حوزه آن ارتکاب یافته، یا از طریق دادگاه کیفری محاکمه شوند.

ج. جرائم جنگی

جرائم جنگی را تحت دو عنوان می توان مطرح کرد؛ گروه اول مواردی است که می تواند تحت عنوان تخلفات مهم از کنوانسیون های چهارگانه ژنو 1949 مطرح شود (مربوط به وضع بیماران و مجروحان و بیماران نیروهای مسلح در میدان جنگ؛ کنوانسیون ژنو مربوط به رفتار با اسیران جنگی؛ کنوانسیون ژنو مربوط به حمایت از غیرنظامیان در زمان جنگ) بر اساس مواد 49 از کمیسیون یکم و ماده 129 از کمیسیون سوم و ماده 146 از کنوانسیون چهارم دولت ها مکلف اند:

ص: 345

1- Universal jurisdiction.

2- Cowles.

3- willard B. cowles: universal jurisdiction over war crimes: 33 cal" l.rev.177.1945.

هر یک از متعهدین مکلف اند کسانی را که متهم به ارتکاب یا آمر به ارتکاب هر یک از تخلفات مهم هستند تحت تعقیب قرار دهند و آنها را از هر ملیتی هستند تسلیم دادگاه های خود کنند. همچنین اگر ترجیح دهند و با قوانین داخلی خودشان هم مغایرتی نداشته باشد می توانند آنها را برای محاکمه به طرف متعهد دیگری که ظاهراً پرونده ای در مورد جرم تشکیل داده است به منظور محاکمه تحویل دهند.

گروه دوم از جرایم جنگی، تخلفات مهم از ماده 3 مشترک بین کنوانسیون های ژنو و تخلفات مهم دیگر از قوانین و عرف های قابل اجرا در منازعات مسلحانه غیر بین المللی است. این تخلفات به طور سنتی به عنوان جرایمی که در حوزه صلاحیت بین المللی و جهانی قرار دارد شناخته نشده است. بر اساس قطع نامه شماره 1/1999، مورخ 6 آوریل 1999، کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل متحد «... همه گروه ها ... در منازعه بین المللی که ویژگی بین المللی ندارد، گروگان گیری، قتل عمدی، شکنجه، رفتار غیر انسانی با افرادی که در درگیری ها شرکت فعال نداشته اند به عنوان تخلف بزرگ (1) حقوق بین الملل بشردوستانه تلقی می شود و همه کشورها تعهد دارند متهمین به ارتکاب این جرایم و آمرین به آنها را تحت تعقیب قرار دهند و این اشخاص را قطع نظر از تابعیت آنها در دادگاه های داخلی خود محاکمه کنند». بنا بر گزارش دیده بان حقوق بشر، سازمان داعش در درگیری های نظامی خود از کودکان و نوجوانان استفاده می کند. این گزارش بر پایه اطلاعاتی که 25 نهاد عرضه کرده اند تنظیم شده است. در این گزارش نه تنها داعش متهم به استفاده نظامی از کودکان شده است، بلکه گروهک ها و سازمان های دیگری از جمله جبهه النصره سازمان نزدیک به القاعده، ارتش آزاد سوریه، جبهه اسلامی سوری و نیروهای امنیتی در مناطق کردنشین هم متهم به استفاده نظامی از کودکان شده اند. (2) همچنین، بنا بر گزارش روزنامه واشینگتن پست، نیروهای داعش ساکنان چند روستای ترکمن نشین در عراق را قتل عام کرده اند که در بین آنها دو دختر خردسال هم وجود دارد. بنا بر گزارش یک پلیس محلی، تعداد مقتولان 55 تن اعلام شده است. ده ها تن دیگر هم مفقودالاثر شده اند. (3)

ص: 346

1- Grave breaches .

2- گزارش دیده بان حقوق بشر، 24 ژوئن 2014.

3- بخش فارسی دویچه وله، بازبینی شده در 24 ژوئن 2014.

به موجب کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره شکنجه، هر دولت عضو هر کسی را که متهم به ارتکاب شکنجه است و در قلمرو او یافت شود، در صورتی که نخواهد وی را مسترد کند باید در دادگاه های داخلی خود محاکمه کند. نکته قابل ذکر اینکه کشورهایی که به کنوانسیون منع شکنجه نپیوسته اند، بدون آنکه ملزم باشند می توانند با استناد به حقوق بین الملل عرفی صلاحیت جهانی خود را در خصوص شکنجه اعمال کنند.

3. استفاده از ظرفیت تروریسم

در جهان کنونی 7 کنوانسیون بین المللی منطقه ای مقابله با تروریسم، که موضوع آن مقابله با تروریسم است، وجود دارد. همچنین، 12 کنوانسیون بین المللی جهانی (که اختصاص به منطقه خاصی ندارد) نیز وجود دارد. فهرست کنوانسیون های موجود عبارت است از:

- کنوانسیون سازمان کنفرانس اسلامی در مبارزه با تروریسم(1)

- کنوانسیون عربی مقابله با تروریسم(2)

- کنوانسیون اروپایی مقابله با تروریسم(3)

- کنوانسیون منع و مجازات اعمال تروریستی، که به شکل جرایم علیه اشخاص و تصرف اموال آنها ارتکاب می یابد و اهمیت بین المللی دارد.(4)

- کنوانسیون منع و مقابله با تروریسم(5)

- کنوانسیون منطقه SAARC در خصوص مقابله با تروریسم(6)

- معاهده همکاری بین کشورهای مستقل مشترک المنافع در خصوص مقابله با تروریسم(7)

ص: 347

1- .convention of the organisation of the islamic conference .

2- .The arab convention for the suppression of terrorism .

3- .Eropean convention on the suppression of terrorism .

4- . convention to prevent and punish the acts of terrorism taking the form of crimes against persons and

.related extortion that are of international significance

5- .Oau convention on prevention and combating of terrorism .

6- .SAARC regioanal convention on suppression of terrorism .

7- Treaty on cooperatiopn among states members of the commonwealth of independence states in .

تروریسم به هر گونه عمل خشونت آمیز یا تهدیدکننده اطلاق می شود که علی رغم مقاصد یا انگیزه اش به منظور اجرای برنامه مجرمانه فردی یا گروهی با هدف ایجاد رعب بین مردم با تهدید به آسیب رساندن یا به خطر انداختن جان، حیثیت، آزادی ها، امنیت یا حقوق آنها یا به خطر انداختن محیط زیست یا هر گونه تأسیسات یا اموال عمومی یا خصوصی یا تصرف آنها یا به خطر انداختن منابع ملی یا تأسیسات بین المللی یا تهدید کردن ثبات یا تمامیت ارضی، وحدت سیاسی یا حاکمیت کشورهای مستقل انجام می گیرد.

دو معیار برای شناسایی یک گروه به عنوان گروه تروریستی در حقوق بین الملل وجود دارد: معیار اول اهداف است؛ یعنی اهداف یک گروه اگر برخلاف حقوق بین الملل باشد می تواند گروه را تروریستی جلوه دهد؛ دیگری فعالیت های گروه است. داعش بر مبنای هر دو معیار تروریستی محسوب می شود و بر همین اساس لازم است سریع تر دولت عراق و سایر دولت ها پی گیری کنند که در شورای امنیت سازمان ملل نام داعش در فهرست سازمان های تروریستی درج شود تا آثار حقوقی مختلف بر عمل کرد این گروه و حامیان آن بار شود.

4. استفاده از ظرفیت شورای امنیت

شورای امنیت می تواند بر اساس اختیارات ناشی از فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد به اقداماتی که برای حفظ صلح و امنیت جهانی لازم است دست بزند. در واقع در چارچوب منشور، شورای امنیت، آن را به عنوان نقض صلح، تهدید صلح و تجاوز معرفی کند؛ آنگاه می تواند قطع نامه صادر کند و اجازه توسل به زور را به اعضای خود بدهد. مثل تجاوز عراق به کویت در 1991 که شورای امنیت سازمان ملل به همه دولت ها اجازه داد با توسل به زور جلوی تجاوز عراق به کویت را بگیرند و آمریکا هم در چارچوب قطع نامه 678 وارد عمل شد. تنها اقدام شورا در این زمینه، تنظیم یک بیانیه مطبوعاتی از سوی رئیس دوره ای شورای امنیت است؛ بیانیه ای مختصر و بی رمق که در 11 ژوئن به وسیله ویتالی چورکین، رئیس دوره ای شورا به صورت مطبوعاتی ارائه شده است. این بیانیه، در میان اسنادی که شورا منتشر می کند، پایین ترین درجه اهمیت را دارد و فاقد اعتبار حقوقی است. با این حال، شورا در این موارد کوشیده است با واکنش مطبوعاتی به یک

سلسله پدیده های بین المللی، خود را از اتهام «عدم رسیدگی» یا «چشم پوشیدن بر تحولات» مبرا کند. در این تحلیل، به اهم موارد و مفاهیم این بیانیه اشاره می شود:

1. شناسایی ماهیت تروریستی داعش؛ شورا در این بیانیه بلافاصله با این عبارت آغاز می کند که دولت اسلامی عراق و شام، یک سازمان تروریستی است. این توصیف از داعش به معنای تکمیل اقداماتی خواهد بود که در سطح ملی و به وسیله برخی کشورها در خصوص قرار دادن نام داعش در گروه های تروریستی به عمل آمده است.

2. اقدامات داعش در عراق، ماهیت تروریستی دارند. از این رو در چارچوب موازین و هنجارهای مرتبط با «راهبرد جهانی ضدتروریسم» قابل تعقیب، پیگیری و واکنش هستند. در این زمینه، البته که دولت عراق می تواند حقوق و راهبردهای ملی خود علیه تروریسم را در ابعاد مختلف اعمال و اجرا کند. با این حال، عراق بعد از اشغال، هنوز قادر به ایجاد یک حقوق قوی ضدتروریستی نبود و ضعف های فراوانی داشت و فاقد ساختارهای هنجاری، ظرفیت پی گیری و اقدام ضدتروریستی است.

3. این بیانیه از موارد متعددی از جنایات داعش نام برده است، از جمله: کشتار غیرنظامیان و نیروهای پلیس، آواره کردن صدها هزار نفر از سکنه عراق، ناپدید شدن گسترده مردم، گروگان گیری مأموران کنسولی و سیاسی دولت های خارجی. با این حال، هیچ یک از موارد فوق را تحت عنوان «جنایت بین المللی» نشمرده است و فقط به عنوان «حمله تروریستی یا اقدام تروریستی» تلقی کرده است.

4. شورا در کل، بار مسئولیت مقابله با داعش را بر دولت مرکزی قرار داده است و از همکاری ساختارهای سیاسی داخل عراق، از جمله حکومت اقلیم برای حفظ وحدت سیاسی و مقابله با تروریسم، استقبال کرده است. در نتیجه، هیچ گونه همکاری بین المللی خاصی را در مقابله با داعش مد نظر قرار نداده است.

5. نگرانی شورا عمدتاً معطوف به تمامیت ارضی عراق است و از اینکه اقدامات داعش سبب ایراد صدمه بر وحدت سرزمینی عراق شود، نگرانی خود را ابراز داشته است. این امر می تواند

واکنش به آن چیزی باشد که تحت عنوان طرح تجزیه عراق در محافل تحلیلی مد نظر قرار گرفته و مطرح شده است.

6. شورا برای ایجاد امنیت در عراق، دو تعهد ویژه را به دولت ها یادآوری می کند: تعهد به تضمین اتخاذ تدابیر در مقابله با تروریسم با رعایت موازین بین المللی؛ تعهد به اعمال تحریم های هدفمند علیه گروه های تروریستی در سه محور تحریم مالی، تحریم تسلیحاتی و تحریم مسافرت و جابه جایی داعش و اعضای آن.

5. استفاده از ظرفیت ناتو

ناتو جایگاه خاصی دارد و در چارچوب اساس نامه خود عمل می کند. ناتو معمولاً از شورای امنیت و جامعه جهانی برای اقداماتش و ورود به فاز نظامی اجازه نمی گیرد. هرچند از نظر حقوق بین الملل این موضوع که ناتو به خودش مجوز هر اقدامی را می دهد محل ایراد است، اما چون سه عضو دائم شورای امنیت عضو ناتو هستند هیچ وقت در شورای امنیت قطع نامه ای تصویب نشده و نخواهد شد. ناتو معمولاً وقتی یکی از اعضای خودش دچار مشکل است ورود پیدا می کند. غیر از موضوع افغانستان که آن هم قطع نامه شورای امنیت بود و در این چارچوب آمریکا مدیریت را بر عهده داشت و از این قطع نامه استفاده کردند و وارد افغانستان شدند.

ه. وظیفه جامعه جهانی در قبال جنایات تکفیریان

1. مداخله نظامی دیگر کشورها

عمده بحث هایی که در حقوق بین الملل سنتی وجود دارد درباره مداخله کشورها در خاک و قلمرو یکدیگر است. در خصوص شورش های داخلی یا اقداماتی که درون یک کشور صورت می گیرد معمولاً حقوق بین الملل مداخله ای نمی کند، یا بهتر است بگوییم رویه های روشنی ندارد. مشخص نیست این اقدامات را چگونه تعریف می کند. گاه آنها را اقدامات تروریستی می دانند، گاه شورش، و گاه اعتراض های مردمی. این موضوع از دو منظر قابل بررسی است. نخست اینکه بررسی شود که چنانچه افرادی در یک کشور مرتکب جنایت جنگی یا جنایت علیه بشریت شدند آیا کشورها می توانند بدون درخواست کمک از کشور درگیر، رأساً وارد عمل شوند و مرتکب یا

مرتکبان را تعقیب یا مجازات کنند؟ پرسش دوم اینکه اگر کشور درگیر نیاز به کمک داشته باشد آیا کشورها می توانند در خاک کشور درخواست کننده اقدام نظامی انجام دهند یا خیر؟ بنا بر قوانین بین المللی، اگر کشور عراق از کشورهای دیگر درخواست مداخله نظامی داشته باشد مشکلی از لحاظ حقوق بین الملل به وجود نمی آید، اما باید بررسی کرد که کشور عراق در چارچوب قانون اساسی در مورد درخواست کمک نظامی از سایر کشورها چه وضعیتی دارد. همچنین وضعیت پارلمان هم باید بررسی شود که آیا برای این مداخله نظامی نیازی به تصویب پارلمان وجود دارد یا نه. معمولاً در قانون اساسی این موارد پیش بینی شده است. اگر تکلیف این مسائل قانونی تعیین شود از نظر قوانین بین المللی بعد از درخواست دولت عراق منعی برای مداخله وجود ندارد.

2. پرداخت خسارت از سوی کشورهای تأییدکننده اقدامات تروریست ها

چنانچه شورشیان به عنوان طرف مخاصمه به رسمیت شناخته شوند، این مسئله موجب تبدیل شدن درگیری به یک مخاصمه مسلحانه غیربین المللی می شود که می تواند حقوق بشردوستانه کنوانسیون های چهارگانه و پروتکل دوم (در صورت عضویت) را بر آن جاری کند. همچنین این وضعیت موجب ایجاد وضعیت بی طرفی برای دولت های دیگر می شود. به رسمیت شناختن آنها به عنوان نماینده مشروع مردم (مانند به رسمیت شناختن دولت انتقالی لیبی از سوی اکثر کشورها) فقط می تواند کمک مالی به آنها را توجیه کند (در عرفی بودن این حق تردید وجود دارد) و نمی تواند به کمک نظامی منجر شود؛ چراکه در این حالت دولت مرکزی همچنان به رسمیت شناخته می شود و چنین مداخله ای مداخله در امور داخلی خواهد بود. اما به رسمیت شناختن به عنوان حکومت می تواند کمک نظامی را میسر کند؛ چراکه در این حالت از نظر دولتی که به رسمیت شناخته است جای دولت مرکزی و شورشیان عوض شده است و دولت مرکزی دیگر به رسمیت شناخته نشده است. در این حالت، مفهوم مداخله در امور داخلی متحول می شود و حقوق و تکالیف حکومت برای طرفین از قبیل امکان انعقاد معاهده و مصونیت نمایندگان و اموال آنها و البته مسئولیت بین المللی آنها در قبال یکدیگر به وجود می آید.

جریان تکفیری جریان‌تندرو است. نه تنها اقدامات آنها بر اساس دین مبین اسلام هیچ‌گاه پذیرفتنی نیست، بلکه برخلاف اسناد بین‌المللی است و قابلیت تعقیب مجرمان به علت ارتکاب جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی وجود دارد. با عنایت به اینکه بسیاری از کشورها، جریان‌های تکفیری را به رسمیت می‌شناسند و این به رسمیت شناختن به دلیل عدم تعهد این جریان به رعایت حقوق بشردوستانه خالی از اشکال نیست و در واقع برابر اسناد و کنوانسیون‌های مبارزه با تروریسم، حمایت از گروه‌های تروریستی سبب ایجاد مسئولیت حقوقی برای دولت‌های حامی آنهاست باید ابتدا با اجماع جامعه اسلامی و سپس با اجماع جامعه جهانی از طرق مختلف همچون دادگاه بین‌المللی کیفری یا شورای امنیت یا وضع مقررات خاص داخلی، تکفیریان را تعقیب و مجازات کیفری کرد و زمینه رشد روزافزون این جریان انحرافی غربی-عربی-عبری را برای همیشه برچید.

پیشنهادها

1. وقتی دشمنان تکفیری با تهمت «اعتقاد شیعه به تحریف قرآن» به مصاف آمده‌اند راهکار عموم مسلمانان برای وحدت به خصوص شیعیان این است که صورت مسئله شهیدان شیعه، چه در مصر و چه در پاکستان و سایر نقاط جهان، به صورت مسئله اعتقاد به صیانت قرآن از هر گونه تحریف، تغییر کند. دشمنان وحدت اسلامی می‌کوشند شهادت شیعیان را به موضوع شیعه در برابر اهل سنت تقلیل دهند. این در حالی است که اهل سنت در برابر شیعه نیستند، بلکه این مخالفان وحدت و تقریب مذاهب اسلامی‌اند که در برابر موافقان و منادیان وحدت اسلامی قرار دارند. این امر نشان از اهمیت نقش و رسالت فعالیت‌های تقریب مذاهب اسلامی دارد. اقدامات عربستان سعودی به عنوان خاستگاه تکفیریان در ممانعت از توزیع قرآن‌های چاپ ایران در موسم حج، ریشه در سیاست آنها در به تصویر کشیدن جدایی شیعه از قرآن دارد. همین سیاست سلبی نشان دهنده نقطه ضعف اصلی آنهاست و ایران اگر می‌خواهد در برابر موج وهابیان تکفیری ایستادگی کند و مانع ریخته شدن خون‌های بی‌گناهان و ایجاد و تعمیق شکاف بین مسلمانان شود، می‌تواند راهبرد برجسته سازی دفاع شیعیان از قرآن کریم را در پیش بگیرد که تأسیس گنجینه‌های قرآن کریم، تهیه و چاپ کتب و مستندات مربوط به صیانت قرآن از هر گونه تحریف و روشن

ساختن جایگاه این کتاب آسمانی نزد شیعیان از جمله اقداماتی است که می تواند در نهایت تهمت اعتقاد شیعه به تحریف قرآن را برای همیشه رد کند. مرحوم کاشف الغطاء با انتشار کتاب گران سنگ اصل الشیعه و اصولها، به حق، دین خود را به شیعه ادا کرد و با قلم توانا و موشکافانه خود و با عباراتی بسیار شیوا، توانست بسیاری از پرده های اوهام را پاره کند و عقاید شیعه را آنچنان که هست به جهان و عموم مسلمانان معرفی کند، تا بدانند که شیعه نه بت پرست است و نه خارج از دین؛ نه علی را خدا می داند، نه او را از پیامبر اسلام شایسته تر برای نبوت می شناسد؛ نه در دین خدا بدعتی گذاشته، نه قرآن را ناقص و تحریف شده می داند. انتشار متن عربی اصل الشیعه و اصولها انعکاس فوق العاده ای ایجاد کرد و تقدیرنامه های فراوانی از سوی دانشمندان جهان اسلام و مستشرقان، به سوی ناشر کتاب سرازیر شد. امام بزرگوار نیز، با دیدی نقادانه به دو طرف نگریست و آنها را ارزیابی کرد، و همچون پدری دل سوز، که به فرزندان خود درس عبرت می آموزد دو طرف را نصیحت کرد و با یادآوری خدمات طرفین، و زحماتی که در راه اسلام کشیده اند، اشتباه های آنها را تذکر داد و تأکید کرد آن که از این غائله سود می برد، استعمار و ساواک است. آنها همیشه بیار این گونه معرکه ها هستند. ایشان در ضمن سخنانی چنین فرمودند: «من به تمام جناح هایی که برای اسلام خدمت می کنند، چه جناح روحانی ... و چه جناح های دیگر ... به همه اینها علاقه دارم و از همه اینها هم گلاویه دارم. از آن طرف گلاویه هم هست، از همه گروه ها؛ گلاویه ارادتمندانه؛ اما آن گروه روشنفکر و دانشگاهی و محصلین جدید و آنها (ایدهم الله)؛ آنهایی که خدمت گزارند برای اسلام، خداوند تأییدشان کند. من از آنها گلاویه دارم. برای اینکه می بینیم که در نوشته هایشان اینها راجع به فقها، راجع به فقه، راجع به علمای اسلام، راجع به فقه اسلام، اینها قدری زیاده روی کرده، یک قدری حرف هایی زده اند که مناسب نبوده است. اینها غرض ندارند. می دانم که غالباً اینها می خواهند برای اسلام خدمت کنند ... از آقایان هم، علما هم گله دارم، اینها هم غفلت از بسیاری از امور دارند. اینها هم از باب اینکه اذهان صافیه ای دارند، تحت تأثیر یک تبلیغات سوئی که دستگاه راه می اندازد واقع می شوند. هر روز یک الم شنگه درست می کنند، برای امر جزئی و ... اینها که دارند الان برای اسلام کار می کنند و چیز می نویسند؛ و فرضاً یک خطایی هم کرده

خطایش را رفع کنید؛ شما عالم هستید، خطایش را رفع کنید، طرد نکنید، آقا امروز یک دانه آدم را لازم داریم».

2. یکی از نقاط ضعف در مقابل جریان های تکفیری، خفتگی و رخوت مراکز پژوهشی و علمی است که به جای جریان شناسی و رصد روزمره جدیدترین وقایع و راهبردهای دشمنان وحدت اسلامی، به ترجمه چند مقاله اکتفا کرده اند که همین مسئله سبب دوری از فضا و میدان اصلی مبارزه با این جریان ها شده است. اتفاقات امروز حاصل برنامه ریزی های دیروز بازیگران آن است و شناخت به موقع خطر، واکنش مناسب به موقع را ممکن می سازد. این کار نیازمند تأسیس مرکزی است که جهان اسلام را دائماً رصد کند. هرچه شناخت ما از دوستان و دشمنان وحدت اسلامی بیشتر شود، قدرت ما در خلق ابتکارات تقریبی بیشتر خواهد شد. دشمنان اسلام برای اغراض خود، تمامی اختلافات درونی میان مسلمانان از مذاهب مختلف را رصد، و آنها را بایگانی می کنند. سپس با برجسته کردن همین نقاط اختلاف، نقاط ضعف جهان اسلام را نشانه می روند. به همین دلیل نیاز به پژوهش ها و برنامه ریزی های دقیق بیش از پیش حس می شود که این امر جز در مراکز تحقیقاتی و علمی میسر نخواهد شد.

3. یکی از عوامل رشد گروه های تکفیری دامن زدن به اختلافات شیعه و سنی است. زیرا یکی از بهانه هایی که تکفیری ها برای جنایات خود مطرح می کنند این است که شیعه به مقدسات اهل سنت توهین می کند. مثلاً حتی در سوریه می گویند آمده ایم با شیعیان و رافضی ها و علوی ها بجنگیم. حتی وقتی به سامرا حمله بردند اعلام کردند که هدفشان پاک سازی پایتخت بنی عباس از رافضیون نجس است. آنچه ما باید در ایران به آن توجه کنیم این است که در ایران نیز شاهد تنوع مذهبی و قومی هستیم. برای مثال در کشور ما شافعی ها در جنوب و غرب، حنفی ها در شرق ایران، اشاعره در غرب و جنوب و ... حضور دارند و ما باید مراقب باشیم که دشمن درصدد است از طریق جنگ مذهبی وارد ایران شود و بحث تکفیر را از این طریق وارد ایران کند. جریان های تکفیری خارج کشور به شدت به دنبال تأثیرگذاری بر جامعه اهل سنت ایران هستند.

4. در حال حاضر یکی از عوامل مهم فتنه گری در منطقه جریان سلفی تکفیری است که در لباس دفاع از سنت، عملاً در مسیر منافع غربیان گام برمی دارد. حضور این افراد در محافل و

جوامع و انتشار آثار و فرآورده های فرهنگی آن در برخی مراکز، باعث جلب توجه برخی جوانان پرشور، که از اقدامات سرکوبگرانه اشغالگران به ستوه آمده اند، شده است. آنها برای رهایی از این فشار، زمینه را برای گرویدن به این جریان های افراطی مناسب دیده اند. باید توجه داشت یکی از مهم ترین اقدامات فرهنگی که می تواند در مواجهه با چنین برداشت های نادرستی از اسلام و سنت به کار آید استفاده از همه امکانات و ظرفیت های سازمان های تقریبی است.

5. یکی از راهکارها برای مقابله، طرح راهکار از طرق حقوق بشری است؛ یعنی اجلاس های حقوق بشر و توان اجرایی آن. یکی از راهکارهای دیگر، حوزه حقوق بین الملل است که در این زمینه هم ظرفیت های استفاده نشده ای وجود دارد. راه دیگر، استفاده از مکانیسم است که نام «رویه های ویژه» بر آن می گذاریم و آن بهره مندی از گزارش های دیده بان های حقوق بشر است. برای مثال، گزارشگر ویژه آزادی و حمایت از دین و اعتقادات، آقای بیلفلد، در گزارش اخیر خود، به فتوای یکی از مفتی های عربستان در تکفیر تشیع اشاره می کند و آن را یکی از موارد نقض حقوق بشر می خواند.

6. این گروه همچنین به استفاده گسترده از اینترنت و شبکه های اجتماعی همچون توئیتر، فیس بوک، وی چت و وایبر می پردازد. همچنین، بسیاری از شبکه های تلویزیونی ماهواره ای (وابسته به جریان های سلفی، قومیتی و بعثی) نیز در عراق با تبلیغ مواضع و اقدامات این گروهک تروریستی به فعالیت می پردازند. متأسفانه ماحصل این آزادی رسانه ای شبکه های فرقه ای، عدم فیلترینگ متمرکز رسانه های مجازی و همچنین گسترش سوء استفاده از شبکه های اجتماعی، این بود که این گروهک تروریستی توانست با عضوگیری پنهان از این طریق به افزایش تعداد نیروهای خود کمک کند.

7. تشکیل ستاد متمرکز رسانه ای اسلامی (تلویزیونی، رادیویی) برای اتخاذ سیاست های واحد تبلیغی و هم سویی راهبردی در حوزه خبری.

8. جلوگیری از فعالیت رسانه ای شبکه های تفرقه افکن شیعی و سنی، و در صورت لزوم استفاده از ابزار فیلترینگ شبکه های اجتماعی در موارد خاص برای جلوگیری از گسترش دامنه بحران و تشویش اذهان عمومی.

1. قرآن کریم.

2. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، قم، 1404 [بی نا]

3. ابن اثیر، جامع الاصول فی احادیث الرسول، [بی نا، بی جا، بی تا].

4. ابن اعثم کوفی، احمد بن علی، کتاب الفتوح، چاپ علی شیری، بیروت، 1411/1991.

5. ابن عابدین، ردّ المحتار علی الدر المختار، [بی نا، بی جا، بی تا].

6. امین عاملی، سید محسن، کشف الارتیاب عن [فی] اتباع محمد بن عبدالوهاب، [بی نا، بی جا، بی تا].

7. بحرانی، ابن میثم، قواعد المرام فی علم الکلام، [بی نا، بی جا، بی تا].

8. تفتازانی، مسعود بن عمر، شرح المقاصد، [بی نا، بی جا، بی تا].

9. جزیری، عبدالرحمان، الفقه علی المذاهب الاربعه، ج5، بیروت، 1410/1990 [بی نا].

10. حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعہ، [بی نا، بی جا، بی تا].

11. حسینی قزوینی، سید محمد، وهابیت از منظر عقل و شرع، قم، 1381 [بی نا].

12. حلی، ابن ادريس، کتاب السرائر، [بی نا، بی جا، بی تا].

13. دایره المعارف القرن العشرين، [بی نا، بی جا، بی تا].

14. دحلان، احمد زینی، الدرر السنیه فی الرد علی الوهابیه، [بی نا، بی جا، بی تا].

15. سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر، تاریخ الخلفاء، بیروت، 1394/1974 [بی نا].

16. شعرانی، عبدالوهاب ابن احمد، ایواقیت والجواهر فی بیان عقائد الاکابر، [بی نا، بی جا، بی تا].

17. شوشتری، نور الله بن شریف الدین، الصّوارم المهرقه فی نقد الصّواعق المحرقة، چاپ جلال الدین محدث ارموی، تهران، 1367.

18. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، الملل والنحل، چاپ محمد سیّد کیلانی، قاهره، 1387/1967.

19. شهید ثانی، زین الدین بن علی، الروضه البهیة فی شرح اللمعه دمشقیه، چاپ محمد کلانتر، بیروت، 1403/1983.

20. طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم، العروه الوثقی، [بی نا، بی جا، بی تا].

21. طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، بیروت [بی نا، بی تا].

22. عبد الباقي، محمد فؤاد، المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم، قاهره، 1364، چاپ افست تهران، 1397.

ص: 356

23. عبد المنعم، محمود عبد الرحمان، معجم المصطلحات والالفاظ الفقهيّه، قاهره، 1999 [بى نا].

24. عضد الدين ايجى، عبدالرحمن ابن احمد، المواقف، [بى نا، بى جا، بى تا].

25. غديرى، عبدالله عيسى ابراهيم، القاموس الجامع للمصطلحات الفقهيّه، بيروت، 1418/1998 [بى نا].

26. فيروزآبادى، محمد بن يعقوب، القاموس المحيط، بيروت، 1407/1987 [بى نا].

27. فيّومى، احمد بن محمد، المصباح المنير فى غريب الشرح الكبير للرافعى، دار الفكر، بيروت [بى تا].

28. متقى هندی، على بن حسام، كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، [بى نا، بى جا، بى تا].

29. مجلسى، محمد باقر، بحار الانوار، [بى نا، بى جا، بى تا].

30. معلوف، لويس، المنجد فى اللّغه والاعلام، بيروت، 1996 [بى نا].

31. الموسوعه الفقهيّه، وزارت الاوقاف والشئون الاسلاميه، كويت، 1408/1988.

.The Hague Convention For The Protection Of Cultural Property In The Event Of Armed Conflict.32

Convention On The Prevention And Punishment Of The Crime Of Genocide: Adopted 9 Dec 1948⁷⁸.33
.U.N.T.S277

.Convention Of The Organisation Of The Islamic Conference.34

.The Arab Convention For The Suppression Of Terrorism.35

.Eropean Convention On The Suppression Of Terrorism.36

Convention To Prevent And Punish The Acts Of Terrorism Taking The Form Of Crimes Against Persons.37
.And Related Extortion That Are Of International Significance

.Oau Convention On Prevention And Combating Of Terrorism.38

.SAARC Regioanal Convention On Suppression Of Terrorism.39

Treaty On Cooperatiopn Among States Members Of The Commonwealth Of Independence States In.40
.Combating Terrorism

albarrak.islamlight.net.41

asriran.com.42

Dw.de.43

farsnews.com.44

jonoubnews.ir.45

resalat-news.com.46

resalat-news.com.47

saat24.com.48

ص: 357

بخش چهارم: بررسی راهکارهای برون رفت از افراط و تکفیر

اشاره

ص: 359

چکیده

تلاش در ایجاد بحران در مناطق ژئوپولیتیکی و حساس کشورهای اسلامی و سرگرم کردن آنها با درگیری های مذهبی و قومی و آسیب پذیر کردن دفاعی آنها در برابر تهدیدهای نرم و سخت متنوعی که استکبار جهانی در آن به دنبال مزیت و برجستگی های تاریخی و استعماری خود است، می تواند از جمله مهم ترین دلایل تشکیل و راه اندازی جریان های جنایت کار و تروریستی تکفیری همچون داعش قلمداد شود. متأسفانه ضعف در بررسی و واکاوی دقیق راهبردی در جوامع اسلامی موجب شده است هیچ گاه به این ضریب و گونه نفوذ انحراف با مطالعه ای دقیق و آینده نگر توجه نشود. لذا، در این مقاله می کوشیم با طرح این پرسش که چگونه می توان منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را از گزند جریان افراطی - تکفیری داعش دور نگه داشت به بررسی جامع و کامل محرک ها، آسیب ها، مزیت ها و چالش های مخرب و عوامل پرهیزدهنده کشور از آینده ای که آن را در معرض موج های گزند و تهدید منافع امنیتی خود قرار می دهد پردازیم و به موازات آن به مطلوبیت های راهبردی حفاظت و دفع تهدید در برابر این شرایط از طریق روش تحلیل روند و تأثیر متقاطع رخدادهای در پناه تکنیک تحلیل موقعیت محیطی در ژئوپولیتیک منطقه نظر کنیم. بر این اساس، هدف تحقیق را نیل به راهبردهایی قرار داده ایم که به تأمین منافع امنیت ملی در این زمینه یاری می رساند. در نهایت تلاش علمی محقق در این مقاله موجب نیل به بسته ای جامع از راهبردهایی شد که نویدی امیدبخش را در خدمت به دست اندرکاران عرصه جهاد و مبارزه با جهل و ناخودآگاهی رهبران این جریان و به عقب راندن جنود شیطانی و انهدام ظرفیت های ضددینی در این جبهه فراهم می سازد.

کلیدواژه ها: تکفیریان داعش، راهبرد، منافع ملی، محیط امنیتی، مذاهب اسلامی.

محیط امنیتی هر جامعه ای، تابع و برآیندی از تعامل و تقابل متغیرهای محیط داخلی و محیط خارجی آن است. باید بدانیم که محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران به اقتضای طبیعت و هویت انقلابی - اعتقادی اش و از جهت تاریخی، فرهنگی و قومی به سبب موقعیت ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیکش محیطی تعیین کننده و حساس بوده است. موقعیت ژئوپولیتیک کشورمان در ساختار فضای ژئوپولیتیک جهانی همراه با دارا بودن عوامل ثابت و متغیر ژئوپولیتیک مؤثر و خیلی قوی در داخل کشورها و منطقه غرب آسیا، به گونه ای است که قدرت های جهانی و نیز کشورهای پیرامونی این هارتلند منطقه ای و جهانی را نسبت به تغییر در وزن ژئوپولیتیک و تحولات داخلی و خارجی خود بسیار حساس کرده است. زیرا در بسیاری از موارد منافع ملی کشورهای منطقه و منافع بازیگران داخلی کشورهای منطقه در رابطه مستقیم با شرایط ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک جبهه انقلاب اسلامی و تصمیمات رهبری این جبهه در ایران قرار دارد. (1)

در سطح جهانی، اهمیت موقعیت ژئوپولیتیک جمهوری اسلامی ایران به گونه ای تشریح شده که با هر گونه تغییری در وضعیت ژئوپولیتیک ایران، شرایط ژئوپولیتیک کشورهای منطقه حامی انقلاب اسلامی بر هم خورده، در سطح جهانی تغییرات و تبعات ژئواستراتژیک بر جای می گذارد. از این رو نگاه عمیق به ژئوپولیتیک کشورمان در برابر برنامه ریزی تهاجمی و محدودساز، شاه کلید صلح و امنیت منطقه ای محسوب می شود. زیرا در حال حاضر 9 سیاست امنیتی و جغرافیایی در غرب آسیا در قالب پروژه های گوناگون در حال اجراست که جبهه مقاومت را می توان به نوعی کانون اجرای این سیاست امنیتی و جغرافیایی دانست. (2)

1. پروژه هلال اخوانی است؛ ترکیه، مصر و قطر با هدف تشکیل هلال اخوانی، سوریه را وارد درگیری کردند تا این هلال شکل بگیرد. اما با طولانی شدن درگیری ها در سوریه و برکناری مرسى از قدرت و نزول جایگاه اخوان در این کشور پروژه اسلام ژله ای که اخوان مطرح کرد ناتمام ماند و سوریه همچنان مرکز ثقل ماند. (3)

ص: 362

1- . tajik.irib.ir/persian/home

2- . مصاحبه با دکتر دهشیری، 1393.

3- . همان.

2. پروژه احیای خلیفه‌گرایی نوین اموی؛ که بازیگران این سیاست امنیتی و جغرافیایی سلفی - تکفیری‌هایی هستند که به نوعی بر سایر سلفی‌های سنتی، جهادی و اصلاحی تسلط یافته‌اند و خواهان احیای خلافت اسلامی در منطقه یا خلیفه‌گرایی جدید هستند.
3. پروژه جنگ لوله‌ها است که قطر بر اساس این سیاست امنیتی و جغرافیایی قصد داشت با بحران آفرینی در سوریه و تغییر رویکردهای سیاسی آن، صادرات گاز خود را از طریق خط لوله سوریه به دریای مدیترانه و از آنجا به اروپا منتقل کند که به نتیجه نرسید.
4. وقوع جنگ سرد جدید قدرت‌ها در بحران سوریه؛ که در دوران رقابت آمریکا و شوروی، مرکز ثقل جنگ سرد اروپای شرقی بود. اما با پایان جنگ سرد این نقطه ثقل به غرب آسیا منتقل شد و اکنون مرکز ثقل در سوریه قرار گرفته است.
5. سیاست انتقام‌گیری عربی؛ که پروژه‌ای نهفته در اختلافات دیرینه خاندان سعودی با خاندان اسد در سوریه است و از گذشته نیز همواره این اختلافات میان حجاز و شام وجود داشته و پدیدآورنده جنگ‌ها و منازعات خونین گوناگون بوده است.
6. پروژه طرح خاورمیانه جدید؛ این سیاست امنیتی و جغرافیایی در دوره جرج بوش اعلام شد، اما در نقشه جدید دولت اوباما با تغییراتی بر اساس دامن زدن به اختلافات قومی و مذهبی با ابزار برقراری مردم‌سالاری پی‌گیری شد.
7. پروژه وطن جایگزین؛ که نوعی سیاست امنیتی است که رژیم صهیونیستی برای تثبیت جایگاه خود پی‌گیری آن بود و امیدوار است با اجرای آن، خاک اردن محل تشکیل دولت فلسطین شود.
8. پروژه ایجاد شکاف بین شیعه و سنی (فتنه مذهبی)؛ که بر اساس این سیاست امنیتی سه نوع ژئوپولیتیک مذهبی قابل تشخیص است: ژئوپولیتیک شیعی، ژئوپولیتیک سلفی به رهبری قطر، و ژئوپولیتیک تکفیری به رهبری عربستان.
9. تضعیف جبهه مقاومت؛ که این سیاست امنیتی را رژیم صهیونیستی و سلفی‌های تکفیری با هدایت عربستان برای تضعیف محور مقاومت از طریق سرنگونی بشار اسد در سوریه و تضعیف حزب الله در لبنان پی‌گیری می‌کنند.

لذا با این 9 سیاست امنیتی و جغرافیایی می توان نتیجه گیری کرد که به دلیل افول دیگر قدرت های منطقه ای در جریان تحولات منطقه و ناکامی پروژه های اجرایی در غرب آسیا، نقش ایران روز به روز پررنگ تر می شود. البته عراق هم یکی از کشورهای قدرتمند منطقه است، اما با توجه به تحولات اخیر صورت گرفته در سوریه، عراق، یمن و حتی برخی کشورهای منطقه ای حامی آمریکا و اقدامات نابخردانه ای که انجام دادند کمک بزرگی در جهت واقعیت یابی نقش هارتلندی ایران در منطقه شد. این رویکرد به برجسته سازی ژئوپولیتیک شیعی (نه هلال شیعی) انجامید و آنها در مقابل این خطر بزرگ «ژئوپولیتیک نوین تکفیری» را برای امنیت منطقه ترسیم کردند. (1)

جریان ژئوپولیتیک یادشده بر محور فعال آمریکا، بریتانیا، فرانسه، رژیم صهیونیستی و یکی از رژیم های وابسته منطقه است؛ بر اساس این پیش فرض که دشمن اصلی آنها در منطقه کشور ایران است و باید یک سلسله اقدامات تبلیغاتی در پیش برد نظریه ایران هراسی در منطقه در پیش بگیرند که عمده آن عبارت است از:

- دسیسه سازی و تفرقه افکنی در جهان اسلام؛

- ایجاد هراس از ایران هسته ای بر محوریت هلال شیعی و تحت این پوشش که به دنبال استیلاي منطقه ای با تکیه بر جنگ افزار ژئواستراتژیکی است؛

- تجهیز تسلیحاتی کشورهای منطقه و در نتیجه کسب سود ناشی از فروش این تسلیحات به آنها؛ (2)

- پی گیری طرح ها و توطئه های سیاسی - نظامی در خاورمیانه با هدف نابود کردن قدرت رزمی و دفاعی حماس و حزب الله لبنان در قالب واقعیت دادن به ایده «خاورمیانه نوین»؛

- توسعه افتراق و شکاف در نتیجه تضعیف جبهه مقاومت در منطقه؛

- ایجاد فضای تنفس برای رژیم صهیونیستی در نتیجه مشغول سازی تضعیف جبهه مقاومت؛

- جلوگیری از دست یابی قدرت های منطقه ای به موقعیت مسلط؛

- بحران سازی و در نتیجه تثبیت حضور قدرت های فرامنطقه ای در منطقه مهم و راهبردی غرب آسیا؛

- نمایش چهره ای خشن و ضدبشری از اسلام و کاهش تمایلات جهانی اسلام خواهی با به صحنه آوردن جریان های تکفیری.

ص: 364

1- . سید حسن فیروزآبادی، «ژئوپولیتیک نوین تکفیری»، سخنرانی علمی، 1393.

2- . www.habilian.ir/fa

نتیجه همه این اعمال شکل گیری ژئوپولیتیک تکفیری در منطقه غرب آسیاست که در قالب داعش با کمک های مالی و تسلیحاتی برخی کشورهای مرتجع عرب، ظهور یافت و نه فقط منافع ایران بلکه منافع کشورهای غربی و حتی منافع دیرپای اعراب را نیز تهدید می کند. این مسئله بیان کننده این واقعیت است که تمام اهداف و برنامه های غربی - عربی که علیه جمهوری اسلامی ایران طرح ریزی و اجرایی شده، تهدیدهای به نسبت بیشتری را متوجه کشورهای طراح این توطئه ها کرده است.

1. بیان مسئله

پیشینه پدیده تکفیری را باید در سده نخستین اسلامی جست و جو کرد. پس از آن و در سده دوم هجری نیز جریان‌ی به نام اهل حدیث به وجود آمد که از نظر کلامی در برابر معتزله و از نظر فقهی در برابر اهل رأی موضع گرفت و زمینه را برای زایش رویکردهایی چون جسم گرایان فراهم آورد. جسم گرایان گروهی بودند که با استناد به ظاهر برخی آیات و احادیث و پرهیز از هر گونه تفسیر عقلانی، خدا را جسم می انگاشتند. در قرن های بعد آنها رو به افول نهادند. در قرن هفتم و هشتم تفکر ابن تیمیه تا حدود زیادی این موضوع را تئوریزه کرد، اما با استقبال علما و عوام مواجه نشد، بلکه به مقابله با او منجر شد تا اینکه در قرن دوازدهم ه.ق. محمد بن عبدالوهاب این اندیشه ها را بار دیگر در نجد عربستان زنده کرد و آن را با همکاری بخشی از قبیله آل سعود و حمایت انگلستان تبدیل به یک فرقه و نظام سیاسی کرد (1) که موجب اشاعه و هابیت منتصب به محمد بن عبدالوهاب شد؛ فرقه ای که امروز لبه تیز و تیغ جهل و انحراف آن بر پیکره وحدت و انسجام جامعه اسلامی فرود آمده و به قربانی گرفتن هرچه بیشتر مردم بی گناه و مسلمان، اعم از شیعه و سنی، می اندیشد؛ حتی ظرفیت ها و قابلیت های توسعه تفکر دینی نیز از این برنامه ها محروم نمانده است. امروز حتی در ادامه این بدعت بسیاری از اهل تسنن و علمای اهل سنت با پدیده شوم برخاسته از آن به نام «تکفیر مسلمانان» مخالف اند. اما این جریان متأثر از آموزه های غلط و برداشت نادرست از دین اسلام با پشتوانه درآمدهای نفتی چند کشور عربی و سیاست های آمریکا و انگلیس و رژیم

ص: 365

1- . نک. : احمد بن زینی دحلان، الدرر السنیه فی الرد علی الوهابیه، ص 39؛ شایان ذکر است که طبق گزارش های تاریخی، محمد بن عبدالوهاب در برخورد با مخالفان خودش با شدت عمل زیادی رفتار می کرد.

صهیونیستی علاوه بر ایجاد شکاف در میان مسلمانان به عاملی برای راه اندازی تضادها، جنگ های مذهبی، کشتار و قتل عام مسلمانان در کشورهای همچون عراق، لبنان، سوریه، پاکستان، افغانستان، بحرین و ... تبدیل شده و به عنوان یک خطر بالقوه در سراسر جهان خودنمایی می کند و به صورت بالفعل خصوصاً در کشورهای اسلامی امروز مطرح است و هر روز بر دامنه آن افزوده می شود، به طوری که کشورهای به وجودآورنده خود را نیز تهدید می کند.

با توجه به تحولات جهانی و منطقه ای و تشدید اقدامات سخت (تروریستی) و نرم جریان تکفیری در حوزه های جغرافیایی جهان اسلام احتمال انتقال بحران آفرینی های این فرقه به داخل مرزهای هر یک از کشورهای اسلامی متصور است. لذا پرداختن به این موضوع یکی از اولویت های مهم در حوزه امنیت ملی کشورهای منطقه است. حال که رهبر عزیز، حضرت امام خامنه ای، گروه های تکفیری و القاعده را مخرب اسلام معرفی کرده اند، حضرت آیت الله مکارم شیرازی و حضرت آیت الله سبحانی با یاری جمعی از علما و فضلاء حوزه علمیه قم و دیگر حوزه های سراسر کشور، همایش عظیم شناخت جریان های افراطی و تکفیری را از دیدگاه علمای اسلام به راه انداخته اند تا در نهضتی فکری و علمی، اندیشمندان سنی و شیعه به شناخت و تبیین خطرها و آسیب های این جریان ها در مقابل اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم بپردازند، نگارنده بر آن شد تا نگاهی راهبردی و جامع به این پدیده داشته باشد و با بررسی راهبردی ابعاد این فتنه الگویی در دفع تهدید و رفع جهالت و مقابله کیفی با فتنه تکفیریان در جهان اسلام بر اساس اصل (ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) و نیز (بِالْحِكْمَةِ

وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ) (را در ظرف تعامل و جدال احسن قرار دهد و علما و کارگزاران مسلمان و اندیشمندان جهان اسلام را در صنفی منسجم و آگاه در مقابله با جریان های انحرافی و نوظهور در جهان اسلام به بصیرتی آگاهانه و موضع گیری واحد بکشد تا هیچ گاه دشمنان جهان اسلام و کشورها و دولت های استکباری نتوانند به یارگیری و سوء استفاده از احساسات بپردازند و میل به تغییر و اصلاحات در جوامع اسلامی را به نفع اهداف ناشایست و غیرانسانی خود هدایت کنند. حال که دشمنان انقلاب اسلامی، تمامی راه کارهای اختلاف افکنانه و تفرقه جنایت کارانه خود را به سمت تقریب مذاهب و وحدت امت اسلامی نشانه رفته اند، گردهمایی نخبگان و اندیشمندان راهبردی و علاقه مند به اعتلا و سربلندی جهان اسلام می تواند

منافذ بروز انحراف و وادادگی سیاسی و مذهبی تمامی فرقه های استعماری یا ساختگی غربی و استکباری را معرفی و آشکار سازد و منافع گروهی یا فرقه ای آن دسته از خودباختگان و جاهلانی را که در تنور فتنه اختلاف و تفرقه می دمند - تا چندصباحی بر آن موج سواری کرده و دست آویزی برای نجات امپراتوری در حال سقوط خود فراهم کنند- بر ملا سازند.

امروز، جریان های تکفیری با هلله و شادی بر سرهای بریده برادران شیعه و اهل سنت در عراق و سوریه نمایش قدرت می دهند و غافل از آن هستند که این سیاست و برنامه حزب شیطان در ممانعت از رسیدن ظرفیت های بالنده و موفقی است که امت اسلام، امروزه در نیل به احیای تمدن اسلامی دارد. لذا با به خدمت درآمدن برای شیطان و کفر جهانی، اختلافات درونی مذاهب و دیگر ادیان الهی و غیرالاهی را در دام نابخق تکفیر قرار داده است تا مانع رشد تمدن بالنده اسلامی در منطقه و جهان شوند؛ تمدنی که با انقلاب اسلامی و با رویکرد زمینه سازی ظهور آن یاور حق و عدالت، یعنی مهدی موعود آشکار و در قالب آینده ای روشن و سرشار از صلح و آبادانی و عدالت دنبال می شود؛ اما هیچ گاه در اندیشه (1) جز می و به بن بست رسیده تکفیری جای نمی گیرد و این اندیشه بی آیندگی، که در این گونه فرق و تفکرات انحرافی است، همواره موجب می شود به عنوان ابزاری برای تغییر محیط و کارکردهای آن به خدمت قدرت های غیرالاهی و استعماری درآیند. همچون خدماتی که سه جریان وهابیت، بابیت و سلفیت تکفیری در یک قرن گذشته برای حضور و نفوذ سه قدرت جهانی انگلیس، آمریکا و فرانسه در منطقه غرب آسیا و شاخ آفریقا فراهم و زمینه سازی کردند.

حوادث برخاسته از ظهور این فتنه، شدیدترین تخریب و جبهه اسلام در طول تاریخ است. برخلاف سنت دیرینه جریان های انحرافی و استعماری که همواره بروز جنایت های خونین و شرورانه را با انتساب به فلان فرد، متفکر یا جریان وابسته به آن گره می زدند، امروز مستقیماً با کتاب الهی و پیامبر اعظم و شعار مقدس الله اکبر پیوند زده، بزرگ ترین ظلم را علیه توحید، نبوت و کتاب الهی روا داشته اند. بدین ترتیب چالشی بس عظیم و تکلیفی بسیار بزرگ برای خروج از این شرایط و تنزیه دامن اسلام از این انتسابات دروغین و خطرناک بر عهده علما و اندیشمندان بزرگ

ص: 367

1- . نک.: علی اکبر علی خانی، اندیشه سیاسی در جهان اسلام از فروپاشی خلافت عثمانی.

جهان اسلام در تمامی حوزه های راهبردی قرار دارد تا به خود بیایند و رسالت اسلامی و جهانی خود را با شناسایی دقیق عوامل تاریخی و بسترهای محرک و مقوم این موقعیت و محیط، دنبال و عملی کنند و با اکتشاف و تعقیب راه کارهای نو و نافذ، امکان بازتولید و تجدید حیات یا اشاعه این جریان را سلب و موجبات زوال درونی تکفیریان را فراهم کنند.

2. اهمیت و ضرورت تحقیق

امروز، که کالبد عزیز سرزمین های اسلامی در کشاکش معرکه ای پرفتنه، چندوجهی، دشوار و پیچیده گرفتار شده، بسیاری از زیرساخت ها و سرمایه های جهان اسلام تخریب شده و در معرض آسیب قرار گرفته است، این امر موجب بروز نگرانی و ترسیم آینده ای پر پیچ و خم برای جهان اسلام شده و ضرورت اجماع و وحدتی مجدد در بین تمامی مذاهب اسلامی (1) را ایجاب می کند. واقعیتی که بیش از هر چیز نیازمند بازبینی دقیق رخدادها و وقایع آشکار و پنهان و نگاهی دقیق و موشکافانه به انواع غسل ها و شکاف هایی است که دست های نامرئی و در پس پرده، تنازع قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای در این پدیده ها را آشکار و برملا می سازد. راه اندازی فتنه ای بزرگ در جهان اسلام با یک مهندسی اجتماعی توانسته احساسات غالب اعتقادی در جوانان و انرژی نهفته در آرمان گرایی دینی و اصلاح امور را به سمت یک جنگ فرقه ای و مذهبی در بین امت اسلامی سوق داده، با برنامه ریزی های فریب کارانه و رسانه ای خود مسیره های تخلیه این انرژی فعال را به سمت بدنام سازی و ترویج خشونت های دینی هدایت کند و در بدیلی تقلبی از اسلام سیاسی و به ظاهر انقلابی و اصلاح گرایانه، به مصافی مجدد با تعالیم و هویت برخاسته از انقلاب اسلامی در جهان اسلام وا دارد.

از این رو نگارنده بر آن شد تا در تمهید الگوها و رویکردهای راهبردی مناسب و در همیاری با همایش جریان های افراطی و تکفیری از دیدگاه علمای اسلام، در قالب ارائه دست نوشته های راهبردی خود، با نگاهی عمیق و تحلیلی، به واکاوی و بررسی دقیق و علل بروز و شیوع این عملکرد در جهان اسلام پردازد و مطلوبیت های راهبردی را در به انزوا کشیدن این جریان در جهان اسلام و رویکردهای بازتجدید تحکیم وحدت و یکپارچگی تمامی مذاهب اسلامی را پس از

ص: 368

1- . نک.: محمد ابوزهره، تاریخ مذاهب اسلامی.

انجام مطالعات و تحقیقات دقیق راهبردی در اختیار اندیشمندان و کارگزاران اسلامی قرار دهد. انتظار آن است که پژوهش‌گران عرصه دفاع از ارزش‌های اسلامی و تأمین امنیت جهان اسلام، این‌گونه ترفندها را هدف همت مطالعاتی خود قرار دهند. بدین منظور باید افق نگاه راهبردی خود را به فراراهبردهای دشمن استکباری و صهیونیستی تسری دهند، اهداف و سیاست‌های حال و آینده دشمن را در این ترکیب و مثلث شیطانی («تفرقه، خشونت و وابستگی») در قرن بیست و یکم، با توجه به ابزار ارتباطی و رسانه‌ای و تحول راه‌کنش‌ها و راهبردهای گوناگون اجتماعی و تغییرات مهندسی شده در سطح قدرت جهانی، به طراحی راهبردی و برنامه‌های کلان فرهنگی و اجتماعی نزدیک کرده، بدیل‌های بازدارنده آن را مشخص کنند و در معرض آزمون یا بهره‌برداری کارگزاران قرار دهند. بنابراین، با توجه به اهمیت موضوع، این مقاله می‌کوشد ضمن بررسی محیط امنیتی کشورمان و قدرت‌یابی گروه تروریستی داعش، پیامدها و آثار آن را در محورهای زیر بررسی کند و در پایان راهبردهای مناسب برای مقابله با تبعات آن یا رفع و کاهش آنها پیشنهاد دهد:

1. آثار و پیامدهای قدرت‌یابی داعش بر امنیت کشور و جهان اسلام؛

2. آثار و پیامدهای قدرت‌یابی داعش بر تضعیف و انحراف در بیداری اسلامی و محور مقاومت و گفتمان اسلامی در منطقه و جهان اسلام؛

متأسفانه از آنجایی که ضعف پژوهش‌های راهبردی در بررسی و واکاوی دقیق جریان‌های تکفیری، موجب بهره‌برداری سرویس‌های اطلاعاتی و امنیتی غرب از غفلت موجود در کشورهای اسلامی و دسیسه‌چینی‌های دشمنان علیه امت اسلامی و همراهی و پشتیبانی بعضی از سرکردگان منطقه‌ای شده و موجبات ورود خسارات سنگینی را به امت واحده و کشورهای اسلامی فراهم کرده، بنابراین، ضرورت دارد نهادهای تحقیقاتی و دینی و پژوهش‌گران راهبردی در جهان اسلام با رصد کردن شرایط و نگاه به آینده قبل از شکل‌گیری هرگونه توطئه‌ای علیه امت اسلامی آن را در نطفه خفه کنند، یا با شفاف‌سازی و آشکارسازی راهبردهای گوناگون دشمنان جهان اسلام بدیل‌های بازدارنده آن را طراحی کنند و به سیاست‌گذاران ارائه دهند. زیرا تجربیات حوادث سال‌های اخیر در منطقه بیانگر سناریوپردازی‌های متنوع و پیچیده دشمن علیه جهان اسلام است.

3. روش تحقیق

در این مقاله، که به صورت کاربردی به نگارش در آمده است، پیش فرض آن است که جمهوری اسلامی ایران در جبهه ای مرکب از سه منازعه سیاسی، فرهنگی و نظامی به سردمداری آمریکا و رژیم صهیونیستی درگیر شده است که طلایه دار آن سوی جبهه جریان تکفیری داعش است. لذا نگارنده ابتدا با بررسی و تحلیل روند در قالب یک بررسی تاریخی حوادث منطقه را ثبت کرده، در ادامه با تأثیر متقاطع منافع مورد تعقیب کشور با سه جبهه تکفیری، آمریکایی و صهیونیستی در قالب یک روش تحقیق کیفی و با مراجعه به آرای خبرگان دفاعی - امنیتی کشور در ستاد کل نیروهای مسلح، دانشگاه عالی دفاع ملی و سازمان فرهنگ و اندیشه اسلامی داده های حاصله را مشخص می کند. سپس با استفاده از رصد محیطی تحولات در سطح منطقه به تبیین واقعی موقعیت و وضعیت سیاسی و امنیتی کشور می پردازد و از میانه چالش ها و مزیت های نوپدید به تعقیب راهبردهای مورد نظر توجه کرده، آن را در معرض اجماع خبرگی قرار می دهد تا به نتایجی متقن و مستند دست یابد. از این رو پرسش خود را در این تحقیق بر این قرار داده که چگونه می توان منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را از گزند جریان افراطی - تکفیری داعش دور نگه داشت. بر این اساس، هدف تحقیق را نیل به راهبردهایی قرار داده است که به تأمین منافع امنیت ملی در این زمینه یاری می رساند.

4. ادبیات تحقیق

الف. بررسی مفهومی موضوع تحقیق

الف. منافع امنیت ملی؛ امنیت ملی نزد کشورها میزان و شرایطی برای سنجش و تشخیص نوع و سطح تهدیدهاست که می تواند منافع حیاتی یا کلیدی یک ملت را در معرض آسیب یا ضربه قرار دهد. تمامی دولت ها بر اساس این کارکرد، معیاری را تحت عنوان «منافع امنیت ملی» تعریف و در سطح ملی خود نهادینه می کنند تا از آن طریق هر آنچه را که هویت سیاسی و ارزشی آنها را در هر قلمرو و محیطی خدشه دار کند، تعقیب، و از روند حفاظت از هویت سیاسی و ارزشی ملت خود اطمینان حاصل کنند.

هویت سیاسی یک ملت بر اساس ارزش های فلسفی و اعتقادی آنها و در قالب یک نظام سیاسی معنا می یابد. نظام های سیاسی از این رویکرد در قالب حفاظت از ارزش های تولید قدرت و نیز تأمین ساز و کارهای دفع تهدید و ارتقای سطح قابلیت های دفاعی و امنیتی به عنوان پاس داشت هویت سیاسی یاد کرده، منافع امنیت ملی را بر اساس چهار محور ذیل تأمین می کنند:

- توان حفاظت از ارزش های اساسی و اعتقادی؛

- توان توسعه ثبات و پیشرفت بر اساس نهاده های درونی و بومی؛

- ظرفیت های دفع همه جانبه تهدیدهای متمرکز بر ارکان قدرت ملی؛

- فراهم سازی منابع و موقعیت های مناسب برای ایفای نقش و مسئولیت یک ملت در برابر اهداف از پیش تعیین شده در سه سطح ملی، منطقه ای و جهانی مشخص و کارگزاران دولت را موظف به تعقیب و تحقق آن از طریق سیاست های کلان و برنامه ریزی های راهبردی و اجماع بر موضوعات اصلی آن می داند.

ظهور و تبلور اسلام سیاسی برخاسته از انقلاب اسلامی ایران، ارزشی ماندگار و هویتی جهانی را برای ملت های آزاده جهان فراهم کرده، دیگر هویت های مسلط و استعماری را در محاق برده و در معرض انتقاد و طرد ملت ها قرار داده است.

ب. تکفیر

«تکفیر» در معنا متهم کردن افراد به پنهان کاری و نسبت دادن انکار حقایق به آنها را گویند و از این روست که گاهی در زبان عرب به تاریکی شب نیز کافر گفته می شود. چون می تواند اشخاص را پوشش دهد. در نگاه دینی نیز، کسانی که به کفران نعمت و وحدانیت خداوند و نبوت فرستاده او پردازند کافر قلمداد می شوند.⁽¹⁾ به صورت مطلق، اگر فردی وحدانیت خداوند متعال یا رسالت رسولان یا شریعت ابلاغی او را به صورت فردی یا توأمان نفی کند کافر شمرده می شود؛ و اگر کسی مصداق این افعال را کافر بنامد فعل او را تکفیر نام می دهند.⁽²⁾ در تعریف دیگری از تکفیر آمده است: «التکفیر هو نسه احد من اهل القبلة الی الکفر».⁽³⁾

ص: 371

1- حسین بن محمد راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص 433، واژه «کفر»؛ علی مشکینی، مصطلحات الفقه، ص 441.

2- محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج 5، ص 421.

3- ابوالقاسم بستنی، البحث عن ادله تکفیر والتفسیق.

در قرن چهارم شیعیان یا شاخه های وابسته به آن، همچون زیدیه را در تمامی شهرهای آفریقا در قالب اتهام سب شیخین سر بریده، کلیه اموال آنها را مباح اعلام می کردند و به غارت می بردند. در ادامه این جنایت، در قرن پنجم، نیز پیروان حنفی در نیشابور پیروان مذهب شافعی را تکفیر، و تمامی اموال و دارایی های آنها را غارت کردند و سب شدند در هنگام به قدرت رسیدن شافعیان، انتقام سختی علیه حنفیان آغاز شود و کشتارهای وسیعی از قرن پنجم تا هفتم صورت بگیرد.

این رخداد در دیگر بلاد اسلامی، همچون شام، نیز موجب شد شیخ ابوبکر المقری بسیاری از حنابله و طرفداران ابن تیمیه را تکفیر کند و مال و خون آنها را حلال بشمرد. در مقابل آنها نیز تمامی غیرحنبللی ها را غیرمسلمان دانستند و تمام مسلمانان را تکفیر کردند.

این روند با به قدرت رسیدن دولت صفویه و واکنش بعضی عثمانیان در برابر عملکرد دولت صفویه موجب شد تا به تحریک دولت عثمانی، برخی از علمای اهل سنت به نگارش کتاب هایی در تکفیر صفویه روی آورند و در قالب «الاحکام الدینیة فی تکفیر قزلباشی» فتوای قتل عام شیعیان را صادر کنند و برای رسیدن به اهداف خود نسبت های دروغ و ناروا بدهند. به تدریج با توسعه این جنایت ها و احساس خطر در میان علمای جهان اسلام برخی از علمای مذاهب پنج گانه به بررسی منطقی آثار و پیامدهای تکفیر و تفسیق و محدودسازی آن پرداختند. لذا شاهد نگارش کتبی همچون تکفیر اهل قبله یا البحث عن ادله التکفیر والتفسیق هستیم که محتوای آن توسعه وحدت و هم بستگی در بین مذاهب و فرق اسلامی بود. آیت الله مکارم شیرازی نیز در هفتم ذی الحجه در مسجد اعظم قم در سخنانی مبسوط در این زمینه فرمودند:

جریان های تکفیری اقلیتی در جهان اسلام هستند که با عملکرد خود سه خطر را متوجه جهان اسلام کردند که خطر نخست متوجه تمامی مسلمانان است که هر روز عده ای بی گناه از آنان به دست اقلیتی قسی القلب و دور از منطق، اعم از شیعه و سنی را به خاک و خون کشیده و به هیچ کدام رحم نمی کنند.

دومین خطر این جریان خطرناک برای جهان اسلام، خدشه دار کردن چهره اسلام و معرفی آن به عنوان دینی خشن و وحشی است، در حالی که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم، پیامبر رحمت و مهربانی بود و متأسفانه این اقدامات آنها سبب شده جاذبه اسلام تبدیل به دافعه شود و دشمنان نیز با همین بهانه به اسلام ستیزی دامن بزنند.

خطر سوم جریان تکفیری که متوجه تمامی جهان بشریت شده است اقدامات جنایت کارانی است که همه جا را ناامن کرده اند. البته وهابیتی که موجب ظهور این جریان شده است خود به دو بخش تکفیری و غیر تکفیری تقسیم می شود که با شاخه غیر تکفیری می توان بحث منطقی کرد و دعوایی نداشت، اما شاخه تکفیری جریانی خطرناک است که همچون خفاش خود را پنهان، یا در جایی دیگر خود را منفجر می کنند و عده ای بی گناه را به خاک و خون می کشند و غیر از خود، حتی اهل سنت، را که با آنها موافق نباشند کافر قلمداد می کنند و همین قرائت های افراطی و خوارچی از اسلام است که گسترش فقر اقتصادی و حاکمیت استعمار، در دنیای اسلام را سبب شده و اندیشه های سلفی را گسترش داده است.

5. انگیزه های ظهور و بروز تکفیر در جامعه اسلامی

اشاره

گروه ها و فرقه های مذهبی یا انحرافی در پوشش مبارزه با حکومت های جائز و نیز مبارزه با فساد فرهنگی و اجتماعی از این حربه به عنوان ابزاری برای مبارزه یا ارضای امیال و غرایز خود استفاده می کردند و به تبع آن آرزوی دیرینه استعمارگران و دشمنان کینه توز اسلام را برآورده می کردند. لذا با این سخن می توان انگیزه های گوناگونی را برای ظهور و بهره گیری از تکفیر در جامعه اسلامی برشمرد که عبارت اند از:

1. کج اندیشی و جهالت: پدیده ای پر خسران و ویرانگر که موجب برداشت های غیراصولی از آموزه های دینی شده و احساسات پاک و علائق دینی را به بدترین رفتارها و فهم انحرافی کشانیده است.
2. عصبیت های قومی یا فرقه ای: این انگیزه موجب ظهور دلایل و براهینی برای افراد شده که بر اساس پافشاری بر ارزش های دینی با ارزش های قومی یا قبیله ای و ترکیب غیر منطقی آنها، نگاهی به ناحق را به یکدیگر تعمیم می دهند و مجموعه ای از رفتارهای قبیله ای را، که رنگ و بوی دین به خود گرفته، مبنای تکفیر قرار می دهند.
3. اختلاف در استنباطات دینی و فقهی: علما برداشت های گوناگونی از محکم و متشابه در نصوص قرآن دارند. این تفاوت در برداشت ها در طول تاریخ به درگیری ها و تکفیر مذاهب گوناگون انجامیده است.

4. تأمین منافع حکومت‌ها: در بسیاری از موارد حکومت‌هایی که با ظلم و جور به قدرت رسیده‌اند از اختلافات مذهبی بین علما و جامعه مسلمان برای تداوم اقتدار خود از طریق تفرقه و اختلاف افکنی استفاده می‌کنند و با حمایت از قوم یا قبیله یا هوادارانی که برتری بیشتری دارند به تکفیر لایه دیگری از جامعه می‌پردازند.

5. بغض و حقد: در برخی از رهبران و علمای دینی وجود این رذیلت و آسیب اخلاقی تاکنون آثار سوء فراوانی را بر بدنه جامعه اسلامی وارد کرده و موجب بروز اختلافات عمیق و بهره‌گیری نادرست از احکام فقهی و استنباطات دینی شده است.

6. تفاوت‌های فلسفی و استدلالی: این استنباطات که عموماً موجب ظهور و شکل‌گیری مباحث استدلالی و فرقه‌های کلامی و فلسفی و منتج شده از مذاهب اسلامی می‌شود افراد و پیروان خود را در دام مسائلی می‌کشاند که از اولویت‌های فقهی دین جداست. لذا سبب انحراف در تفسیر و نصوص قرآن کریم می‌شود.

7. در پایان نباید نقش مخالفان اسلام و دین حنیف الهی را نادیده گرفت که هیچ‌گاه این حربه را فراموش نکرده‌اند و از آن به عنوان قوی‌ترین ابزار مبارزه علیه وحدت جهان اسلام استفاده کرده و می‌کنند.

برخی از مهم‌ترین اصول ادعایی تفکر تکفیری (سلفیت افراطی)

اصطلاح «سلفی» در دوران معاصر به معنای قرائتی خاص از اسلام است که ضمن نقد نحله‌های مختلف فلسفی، کلامی و فقهی اسلامی و تأکید بر وجود انحراف‌ها و بدعت‌ها، نگرش‌های سنتی به اسلام دارد.

این جریان به دست افرادی همچون ابن تیمیه، (1) ابن قیم و محمد بن عبدالوهاب شکل گرفت و منظور آنها از بازگشت به سلف، بازگشت به قرائت خاص آنها از اندیشه‌های حنبلی و اهل حدیث است که به شکلی افراطی و حتی در مواردی مخالف با آموزه‌های اصلی احمد بن حنبل و بزرگان اهل حدیث است. به بیان دیگر، معیار سلفی بودن در دوران معاصر، قرائت ابن تیمیه و محمد بن

ص: 374

1- . وهابیان، احمد بن عبدالحلیم الحرّانی، معروف به ابن تیمیه (661-728 ه.ق.) را احیاکننده سلف صالح می‌پندارند و با تعبیراتی مانند «شیخ الإسلام»، «محبی الشریعه»، و «محبی السنه» از او تجلیل می‌کنند. واقعیت این است که این القاب و ادعاها دروغ و باطل است. زیرا احیاکننده شریعت و سنت شایسته کسی است که با سیره و روش و سنت پیامبر و صحابه راستین ایشان در طول قرن‌های قبلی (7 قرن قبل) مخالفت نکرده باشد، در حالی که ابن تیمیه در اکثر اعتقادات خود با آنها مخالفت کرده است، مانند زیارت قبور پیامبران و توسّل و شفاعت خواستن و

عبدالوهاب از تاریخ صدر اسلام است و عموماً سلفی‌ها بر اساس مبانی فکری این دو به تفسیر دین می‌پردازند.

مهم‌ترین ویژگی‌های دیدگاه او که مرز اندیشه وی را با اسلام‌گرایان واقعی مشخص می‌کند، عبارت‌اند از:

توحید و نوع تفسیر از آن

در حالی که همه مسلمانان به اصل توحید معتقدند، اما این گروه با تفسیر ظاهرگرایانه از برخی آیات قرآن، دیدگاه خاصی به توحید دارند و بر اساس آن بسیاری از اعمال مسلمانان، همچون زیارت قبور، توسل به اولیای خدا، شفاعت و گنبدسازی، را مغایر توحید می‌دانند و اقدام‌کننده به این امور را به کفر یا شرک متهم می‌کنند.

بدعت

بدعت از دیگر موضوعاتی است که این جریان به آن پرداخته است. با وجود اینکه همه مسلمانان با بدعت در دین مخالف‌اند و آن را مردود می‌دانند اما این جریان در خصوص بدعت با تعمیم نابجا و مصادیق خارج از عقل و شرع، بسیاری از عقاید یا اعمال دیگر مسلمانان را بدعت می‌نامد.

تکفیر مخالفان فکری

آنها بر این اساس بسیاری از مسلمانان را که با آنها هم‌رأی نیستند، تکفیر می‌کنند. در حالی که به اعتقاد اکثریت مسلمانان، کفر زمانی حاصل می‌شود که انسان با زبان از دین بی‌زاری بگوید، یا آگاهانه انکار احکام دین کند و کفر را بر ایمان ترجیح دهد.

جهاد علیه شرک

این جریان، بر اساس اعتقاد به ضرورت جهاد علیه شرک و با کمک قدرت نظامی آل سعود، حمله به مناطق مختلف شبه جزیره عربستان و خارج از آن را برای نابودی شرک و کفر آغاز کرد.

ص: 375

تأکید بر نقل و بی توجهی به علم و عقل

تکفیری‌ها برای عقل و تفسیر عقلی اهمیتی قائل نیستند و به لحاظ روشی منقولات دینی و احکام شرعی را بر داده‌های علمی و عقلی مقدم می‌دارند. در این دیدگاه، دانش‌های عقلی بشری فتنه هستند.

تأکید بر جهاد به هر شکل و با هر وسیله علیه کفار

جهاد که از مبانی فکری مسلمانان (شیعه و سنی) است نزد سلفی‌های جدید تفسیری خاص و منحصر به فرد دارد. این گروه جهاد را آشکار یا پنهان، مسلحانه یا غیرمسلحانه، وسیله‌ای برای برپایی حکومت اسلامی می‌دانند.

توسعه معنایی و مصداقی کفر

مهم‌ترین و مؤثرترین مبنای کلامی تکفیری، توسعه معنایی و مصداقی کفر است. شرک و کفر نزد سلفی‌های قدیم، بیشتر گونه‌ای از عبادت و عقاید فردی، همچون توسل به اولیا، نذر، شفاعت، زیارت قبور و... بود، ولی شرک و کفری که سلفی‌های جدید به آن معتقدند و از آن به «کفر جدید» تعبیر می‌کنند، تقریباً همه شئون زندگی اجتماعی و مدنی شخص را در بر می‌گیرد.

کفر و ایمان اصطلاحی نزد سلفیان تکفیری

روایتی را که سلفی‌های تکفیری از اسلام ارائه می‌کنند قرآنی کاملاً ارتجاعی است. (1) آنها تمام مذاهب اسلامی را نفی می‌کنند و تقلید از هر مذهبی را منتفی می‌دانند و به بازگشت به صدر اسلام اعتقاد دارند و کسی را که نگاه تکفیری نداشته باشد تکفیر می‌کنند.

ص: 376

1-1. نک.: نبیل عبدالفتاح، تقریر الحاله الدینیة فی مصر؛ هنری لائوست، شرایع الاسلام فی منهج ابن تیمیه.

6.1. پیشینه شکل گیری داعش

ریشه اصلی شکل گیری داعش به صورت سازمانی و تشکیلاتی را باید در تحولات دهه آخر قرن بیستم در افغانستان دانست. زیرا با روی کار آمدن طالبان در افغانستان، القاعده در پیوند با طالبان توانست پایگاه های متعددی را در سراسر افغانستان دایر کند.

اما با وجود سقوط طالبان در 2001، شبکه های زنجیره ای القاعده در بیش از 60 کشور جهان شکل گرفت و به دنبال حمله آمریکا به عراق در 2003، ابومصعب الزرقاوی، از رهبران القاعده که بعد از ایمن الظواهری و بن لادن نفر سوم این گروه شناخته می شد، با شعار مبارزه با صلیبی های اشغال گر وارد عراق شد و بدین ترتیب شاخه القاعده در عراق، موسوم به «القاعده در سرزمین رافدین»، تشکیل شد. از آنجایی که القاعده در عراق با اشغال گران مبارزه می کرد، با استقبال جوانان عراقی مواجه شد و حتی از کشورهای دیگر نیز بسیاری راهی عراق شدند. این اتفاق موجب شد زرقاوی به قدرتی در عراق تبدیل شود.

اما القاعده در عراق، علاوه بر حمله به اشغال گران، با تمسک به تکفیر،⁽¹⁾ به حکومت جدید عراق، شهروندان بی گناه، به ویژه شیعیان، حمله می کردند. عملیات های القاعده در عراق ادامه داشت تا اینکه با سرپیچی زرقاوی از دستور های بن لادن، و کشته شدن وی در 2006 به دست آمریکایی ها، گروه های وابسته به القاعده عراق زیر چتر سازمانی به نام «دولت اسلامی عراق» به رهبری ابوعمر البغدادی گرد آمدند.

پس از کشته شدن ابوعمر، ابوبکر البغدادی به رهبری دولت اسلامی عراق رسید. با خروج آمریکایی ها از عراق و نیز حملات ارتش عراق و عشایر، این گروه دچار افول شد تا اینکه با شروع بحران سوریه جان تازه ای گرفت. از این پس بود که البغدادی با گسترش فعالیت های خود در سوریه، سازمان خود را «دولت اسلامی عراق و شام» یا همان «داعش» نامید.

ص: 378

1- . نک.: ضحی الخطیب، ضوابط التكفير بين الأمس واليوم، ص 178-179.

به کار بردن نام شام (به جای سوریه) که منطقه ای به گستردگی سوریه، اردن، لبنان، فلسطین اشغالی و بخش هایی از غرب عراق و صحرای سینا را شامل می شود، (1) هدف گذاری آینده این سازمان را نشان می دهد. به عبارت دیگر، رهبران داعش با برگزیدن این نام، آرمان بازگشت به دوران اقتدار خلافت اموی را به عنوان آرمان این سازمان در سر می پروراند.

این گروهک مشتمل بر رهبری و یک شورای فرماندهی نظامی است. کادر اصلی این گروهک به صورت کامل از عراقی ها شکل گرفته است. زیرا البغدادی هیچ تابعیت دیگری را در این شورا نمی پذیرد. تعداد اعضای شورای نظامی متغیر است و معمولاً بین 8 تا 13 نفر هستند و فرماندهی شورا بر عهده یک افسر سابق ارتش بعثی عراق، به نام «حجی بکر» است. حجی بکر، که سرهنگ ستاد در ارتش حزب بعث عراق بود، از حزب بعث وارد تشکیلات این گروه شد و تمام تجربه نظامی و مناسبات خود را در خدمت این گروه قرار داد. وی مدتی بعد، مشاور نظامی ابوعمر البغدادی و معاون او ابو حفص المهاجر شد. ابوبکر البغدادی در آن زمان در شورای فرماندهی سابق دولت اسلامی عراق نبود، بلکه فقط عضوی از این دولت بود و در شهر فلوجه اقامت داشت. بعد از کشته شدن ابوعمر البغدادی، معاون وی، و تعدادی از مقامات ارشد القاعده در 1389، حجی بکر ضمن بیعت با ابوبکر البغدادی، به عنوان رهبر، اعضای شورای نظامی را غافل گیر کرد. نام اصلی ابوبکر البغدادی، «ابراهیم عواد ابراهیم علی البدری» است و دو کنیه دارد: ابوعواد و ابودعا. اما ابوبکر کنیه مستعار و سازمانی اوست.

تأمین منابع مالی همانند دوره ابوعمر البغدادی صورت می گرفت، یعنی مصادره اموال شیعیان و مسیحیان و غیرمسلمانان و کسانی که مزدوران نظام عراق خوانده می شدند؛ حتی بخشی از منابع مالی این گروه را اهل تسنن تأمین می کردند. تسلط بر منابع نفتی و ایستگاه های تولید برق و سوخت و کارخانه های دولتی و هر منبع مالی دولتی از دیگر درآمدهای این گروه تروریستی بود. چیزهایی هم که امکان مالکیت و تسلط کامل بر آن نبود، به صورت ماهیانه و با تهدید مالک آن به قتل یا غارت و انفجار شرکت، اموال آن به عنوان مالیات تصاحب می شد. از طرفی کمک های مالی کشورهای خارجی، از جمله عربستان و کویت، هم به سوی این گروه سرازیر می شد. به این ترتیب

ص: 379

اموال این گروه به اندازه ای بالا رفت که توانست حقوق بسیار بالایی به عناصر خود بدهد و هزینه های بالایی را صرف عملیات نظامی خود کند. به همین دلیل گرایش برای پیوستن به این گروه نیز افزایش پیدا کرد و سازمان روز به روز گسترده تر شد و به سوریه نیز تسری یافت.

یکی از مهم ترین عوامل قدرت رزمی بالایی داعش، علاوه بر دریافت انواع تسلیحات پیشرفته از طرف های منطقه ای نظیر عربستان سعودی، به تجارب در عراق باز می گردد. داعش در عراق و در درگیری مستمر با ارتش آمریکا کاملاً باتجربه شده و شیوه درگیری با ارتش های کلاسیک را خوب می داند. نکته قابل توجه آن است که یک سوم از کشته های سربازان آمریکایی در دوران اشغال عراق در استان الانبار (کانون قدرت داعش) بوده است. اجرای عملیات های انتحاری به دست داعش یا سایر گروه های وابسته به القاعده نیز حاکی از آن است که این گروه عناصر خود را به گونه ای تربیت کرده که حاضرند در راه اهداف مورد ادعای خود دست از جان شسته، به آغوش مرگ بشتابند.

6.2. جریان تکفیری در سوریه

نخستین بذره های جریان تکفیری در دوران حافظ اسد تشدید شد. این جریان پیوند عمیقی با اخوان المسلمین (1) سوریه دارد. این گروه در سوریه همواره علوی های این کشور را «رافضی» و مستحق کشتن دانسته است. عربستان سعودی از 1982 جریان تکفیری را در سوریه تغذیه مالی و تسلیحاتی کرده است. جریان سلفی النصره (2) عملاً با راهبرد غربی ها برای سرنگونی بشار اسد و جنگ با شیعیان فعالیت می کند و در جهت تقویت غیرمستقیم رژیم اشغال گر صهیونیستی است. هدف قرار دادن خط مقاومت (ایران، عراق، سوریه و لبنان) جزء اولویت ها و اهداف جریان تکفیری است و پیش بینی پذیر بود که با فروکش کردن بحران در سوریه، کشورهای دیگری همچون عراق و سپس لبنان هدف گروه های به اصطلاح جهادی باشد.

ص: 380

1- . نک.: اسحاق موسی الحسینی، اخوان المسلمین: بزرگ ترین جنبش اسلامی معاصر.

2- . نک.: عثمان ابن بشر، عنوان المجد فی تاریخ النجد، ج 1، ص 7، به نقل از: صالح بن عبد الله، عقیده الشیخ محمد بن عبد الوهاب السلفیه، ص 105. سَلَف در نگاه جبهه النصره به معنای «پیشین» در مقابل خَلْف به معنای بعد و جانشین است، و در اصطلاح به کسانی اطلاق می شود که در عمل به احکام اسلامی و درک مفاهیم قرآن صلاحیت پیروی دارند و آنها را به «سلف صالح» می خوانند و به نهضت بازگشت به قرآن و صدر اسلام، «نهضت سلفیه» می گویند؛ حامد الگار، نهضت های بیداری گری در جهان اسلام، ص 268.

6. 3. جریان تکفیری در لبنان

گروه مهم جهادی «اسباط الانصار» وابسته به القاعده در اوائل 1990 تأسیس شد. این جریان مخالف سیطره حکومت سکولار در لبنان بود. بمب گذاری 2003 عین الحلوه کار این گروه بوده است. عربستان به عنوان حامی مالی و عقیدتی اصلی گروه های تکفیری محسوب می شود. جریان فتح الاسلام در لبنان و تحریکات نظامی این گروه با هدف تأثیرگذاری بر تحولات منطقه و لبنان بود. رهبری این جریان به عهده «ابو خالد العلمه» بود که سابقه تروریستی در عراق داشت و با ایمن الظواهری و ابومعصب الزرقاوی نیز همکاری هایی داشت. جنبش سلفی گری لبنان در بحران سوریه به عنصری تأثیرگذار تبدیل شد. سال 1992 در شهر صیدا، یک طلبه سلفی به نام احمد الاسیر دست به تحرکاتی زد که در جریان آن 31 نفر نظامی و 35 شبه نظامی وابسته به او کشته شدند. وی مرتبط با عربستان سعودی بود. همچنین گروه های دیگری از جمله جند الشام و فتح الاسلام نیز وارد مبارزه با ارتش لبنان شدند.

6. 4. حامیان بین المللی و منطقه ای داعش

بی تردید گروهی همچون داعش با حجم بالایی از عملیات های نظامی و انفجارهای تروریستی، بدون حمایت قدرت های جهانی و منطقه ای نمی تواند ایفای نقش کند. اطلاعات موثق از نقش سازمان اطلاعات عربستان و شخص «بندر بن سلطان»، رئیس سابق دستگاه جاسوسی این کشور، در تشکیل گروه های تروریستی خطرناکی همچون داعش و جبهه النصره حکایت می کند.⁽¹⁾ راهبرد عربستان، ایجاد فتنه های طایفه ای و مذهبی است. به عبارتی، دلارهای نفتی عربستان خرج حمایت مالی و تسلیحاتی از گروه هایی مانند داعش می شود تا علیه شیعه و هم پیمانان جمهوری اسلامی ایران وارد عمل شوند و نقشه شوم اربابان غربی و صهیونیستی خود را در منطقه حساس آسیای غربی (خاورمیانه) پیاده کنند. در خصوص حمایت آمریکا از این گروه نیز تردیدی وجود ندارد. زیرا گزینه فعلی (جنگ مذهبی میان مسلمانان و عملکرد جریان های تکفیری همچون داعش) بهترین گزینه برای استکبار جهانی و صهیونیسم بین المللی در جهت فرسایش و تضعیف

ص: 381

1- . نک.: حسین خزعل، تاریخ الجزیره العربیه فی عصر الشیخ محمد بن عبد الوهاب، ج 1، ص 56؛ منیر العجلانی، تاریخ البلاد العربیه السعودیه، ص 195؛ صالح بن عبدالله، عقیده الشیخ محمد بن عبد الوهاب السلفیه، ص 109.

جهان اسلام محسوب می شود. درک این راهبرد آمریکا در منطقه با دقت در نقشی که این گروه ها در سوریه و عراق ایفا می کنند، نشان دهنده منطق آمریکا در بحران سوریه مبتنی بر موازنه قواست.

آمریکا، که از یک سو در صدد تضعیف محور مقاومت و بشار اسد در سوریه بود، و از سوی دیگر، می دانست که گروه های تکفیری نیز در نهایت، دشمن رژیم صهیونیستی محسوب می شوند، بهترین گزینه پیش روی خود را در حمایت و تجهیز همه جانبه این گروه ها دید. به عبارت دیگر، آمریکا با میدان دادن به تکفیری ها در سوریه و حمایت از تداوم بحران در این کشور در صدد است با تضعیف هر چه بیشتر طرف های درگیر، از نگرانی های خود در خصوص امنیت رژیم صهیونیستی بکاهد.⁽¹⁾ زیرا برآیند بازی در سوریه و عراق به تضعیف دو طرف درگیر در بحران، یعنی دولت بشار اسد در سوریه و دولت عراق از یک طرف و گروه های تکفیری همچون داعش از طرف دیگر، خواهد انجامید که تضعیف هر دو طرف، به نفع رژیم اشغال گر قدس است.

7. بررسی، تجزیه و تحلیل

عملیات برق آسا، غیرمنتظره و پیش روی گروهک تروریستی داعش در عراق و بحران ناشی از آن تمام معادلات سیاسی و امنیتی عراق را تحت الشعاع خود قرار داده است. در این میان ابهاماتی درباره دلایل سقوط موصل، راه های وصولی این گروهک، هم یاران احتمالی در عراق، حامیان داخلی و خارجی آنها، نقش آمریکا، کردها، راه کنش ها و تسلیحات، اهداف، طرح ها و برنامه های آینده داعش وجود دارد که هنوز پاسخ دقیقی به آنها داده نشده است. باید توجه داشت که گروه های مسلح کنونی فعال در عراق منحصر به گروه داعش نمی شود، بلکه مجموعه ای از عوامل زیر حضور دارند:

الف. داعش، دو جریان باقی مانده از حزب بعث (جریان نقش بندیه و حزب العوده)، شورای نظامی انقلابیون عشایر، جیش ثوره العشرین، انصار سنه، جیش المجاهدین، و لذا بحران داعش همچنان ادامه دارد و هنوز نمی توان پایانی برای آن مشخص کرد. اوضاع پیچیده عراق بر شدت بحران افزوده است. تاکنون بحران های عراق تا پیش از برگزاری انتخابات اخیر مجلس، سیاسی بود؛ اما در این دوره با بحرانی سیاسی، نظامی و امنیتی روبه رو هستیم. در این میان مواضع مبهم جریان های داخلی و خارجی بر وخامت اوضاع می افزاید. کردها به دنبال مطالبات خود و

ص: 382

1-2. نک.: نظر رژیم صهیونیستی درباره سقوط موصل و خواب های داعش برای ایران، در: <http://www.irinn.ir/news>

تضعیف هر چه بیشتر دولت عراق هستند و هیچ ابایی از بیان طرح تجزیه عراق ندارند. از سوی دیگر، اکثریت اهل سنت عراق با حمایت منطقه ای از اوضاع موجود رضایت دارند. آمریکا و غرب نیز سعی در بهره برداری هر چه بیشتر از شرایط دارند و اهدافی را در داخل عراق و منطقه مخصوصاً در خصوص ایران دنبال می کنند. می توان گفت آمریکایی ها بحران کنونی را دستاویز خوبی برای تأمین منافع خود می بینند.

بنابراین، باید گفت بحران کنونی عراق فقط بحرانی داخلی نیست، بلکه نقشه سیاسی منطقه را نشانه رفته است و باید مجموعه ای از راهکارهای سیاسی در سطح عراق و منطقه، اقدامات نظامی و امنیتی، روش های رسانه ای و عملیات روانی، اقدامات دیپلماتیک و ... به منظور نابودی گروهک تروریستی داعش در پیش گرفته شود.

بر اساس آنچه در ادبیات تحقیق، ضرورت نگاه راهبردی به این جریان افراطی و تکفیری، آمد به نظر می رسد تهدیدهای اساسی این گروه که متوجه منافع امنیت ملی کشورهای مسلمان می شود عبارت است از:

1. نفوذ به دایره قومی - مذهبی اهل سنت و ترویج انحراف تکفیری و فرقه ای؛
2. توسعه شکاف های قومی - مذهبی در سطح منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا⁽¹⁾ و کاهش اقتدار و توانمندی های جبهه مقاومت؛
3. تغییر روند و ماهیت تهدید از سطح سیاسی به سطح فرهنگی - اجتماعی با قابلیت های خیزش مذهبی و جنبش های فرقه ای؛
4. محدودسازی ظرفیت های حضور انقلاب اسلامی در محیط امنیتی خود و بهره گیری از موقعیت های ایفای نقش؛
5. قابلیت های فراخوانی اجتماعی و بهره برداری از احساسات دینی جوانان در عمل جهادی؛
6. شکل دادن به جنبش های فرقه ای و مذهبی و فراهم سازی موجبات رشد ناگهانی جریان های برانداز و تروریستی؛

ص: 383

1- . نک.: عبدالله ناصری طاهری، مقدمه ای بر تاریخ سیاسی - اجتماعی شمال آفریقا از آغاز اسلام تا ظهور سلفی ها.

7. تضعیف سرمایه اجتماعی و مذهبی کشورهای مسلمان به عنوان انرژی ناب بر ضد سلطه اشغال گران غربی و صهیونیسم؛

8. گسترش هم راستایی میان منافع جریان های تکفیری با سطح مطالبات قومی، طایفه ای و مذهبی؛

9. دورسازی چشم انداز وحدت سهل الوصول و همه جانبه اسلامی و چندگونه سازی قرائت های قدرت و حاکمیت اسلامی؛

10. فراهم کردن سطح دسترسی سازمان های اطلاعاتی غرب به ظرفیت های تفرقه انگیز و فاصله ساز در جهان اسلام؛

11. ایجاد تشکیک در گزینش دشمن واقعی و اراده مقابله قاطع با آن در جبهه مقاومت و جنبش های جهادی علیه اشغال گران صهیونیستی؛

12. مخدوش کردن چهره اسلام سیاسی نزد افکار عمومی جهانی و توسعه تمایلات محافظه کارانه و سکولار در لایه های متمایل به اسلام اعتدالی.

8. بررسی محیطی - امنیتی داعش در عراق

8.1. وضعیت میدانی

- داعش با اعلام خلافت اسلامی رسماً نشان داد که قصد ورود به فرآیندهای سیاسی ندارد و برای ماندن در عراق جدی است.

- در حال حاضر حدود 14 گروه مسلح اعم از داعشی، بعثی و ... در عراق فعال هستند و این امر بیانگر وجود اختلافات جدی میان اهداف و برنامه های آتی این گروه ها است.

- اکثر تروریست های داعش متشکل از نیروهای القاعده عراق هستند، اما طبق گزارش های منتشر شده تعدادی فرانسوی، انگلیسی، بلژیکی، نروژی و آلمانی هم در عراق حضور دارند.

- گروه های تروریستی داعش در حال حاضر شهر موصل را در اختیار کامل دارند و در این شهر فرآیندهای بیعت گیری از مردم و تخریب مساجد و حسینیه ها را دنبال می کنند.

- فرآیند پاک سازی برخی مناطق به دلیل قدرت تحرک بالای گروه های تروریستی به سختی انجام می شود. حتی برخی مناطق ممکن است پس از پاک سازی، دوباره تبدیل به صحنه درگیری نیروهای دو طرف شود.

- بر اساس بررسی های موجود، به نظر می رسد پس از در اختیار گرفتن شهر موصل تسلیحات قابل توجهی در اختیار گروه های تروریستی قرار گرفته است.

- اگرچه به نظر می رسد پس از حمله غافل گیرکننده گروه های تروریستی، که منجر به سقوط استان نینوا شد، اکنون این گروه ها در وضعیت تدافعی قرار گرفته اند، اما بر اساس قرائن و شواهد اطلاعاتی (1) هنوز هم این گروه ها مسیر توسعه ناامنی ها و روند سقوط بغداد را دنبال می کنند.

- گروه های تروریستی با استفاده از سلاح هایی که در اختیار گرفته اند تلاش هایی برای ناآرام کردن شهرهای مقدس شیعه انجام می دهند.

- کیفیت مقابله نظامی ارتش عراق با گروه های تروریستی جدی تر شده به طوری که نیروی هوایی ارتش برای زدن مواضع گروه های تروریستی فعال شده است.

- استفاده از نیروهای ویژه اطلاعاتی و همچنین مشارکت مردم و عشایر در فرآیندهای مقابله افزایش یافته است.

- نیروهای امنیتی عراق در حال حاضر بر گسترش حلقه امنیتی بغداد از جهات مختلف تمرکز دارند.

8.2. وضعیت سیاسی

- مرجعیت شیعه عراق حضور فعال و مؤثر خود را برای فعال سازی فرآیند دولت سازی حفظ کرده است.

- انسجام شیعه که تاکنون موجب جلوگیری از فروپاشی حاکمیت مرکزی و سپس جلوگیری از توسعه جغرافیایی فعالیت گروه های تروریستی شده، برای تضمین روندهای سیاسی آتی عراق ضروری است.

- همه جریان های داخل عراق به رغم اتخاذ برخی مواضع غیرسازنده، مانند مطالبه تجزیه طلبی کردها، در حال حاضر وارد فرآیند چانه زنی های سیاسی برای تشکیل دولت آینده شده اند.

- گفتمان جنگ با تروریسم در میان افراد و جناح های سیاسی داخل عراق تقویت شده است. این امر در ایجاد همگرایی داخلی برای مقابله با گروه های تروریستی مثبت ارزیابی می شود.

ص: 385

1- . نک.: حذیفه عزام، «آیا شبکه های اطلاعاتی در القاعده نفوذ کرده اند» (مصاحبه)، ترجمه: سعید آقاخانی، روزنامه شرق.

- اعلام دولت خلافت اسلامی از سوی داعش موجب افزایش واکنش های منفی جریان های کرد و سنی داخل عراق شده است.

8.3. مزیت های امنیتی و محیطی داعش

- انگیزه بسیار قوی در رهبران و اعضای داعش؛
- ترکیب داعش و استمرار جریان تزریق نیرو به داعش؛
- استفاده از راه کنش های عملیاتی سریع و برق آسا؛
- استفاده گسترده از شبکه های اجتماعی و مجازی؛
- استفاده داعش از فنون عملیات روانی، مانند تولید وحشت؛
- پیوند با سایر گروه های مسلح مخالف داخل عراق؛
- وجود هسته های اجتماعی ناراضی (کرد و سنی) از حکومت مرکزی، در عراق؛
- ایجاد ترس و نگرانی و در نتیجه نوعی انفعال در جامعه عراق در اثر اقدامات داعش؛
- وجود حامیان منطقه ای مانند عربستان و قطر و همراهی رسانه های عربی منطقه با اقدامات داعش.

8.4. چالش های امنیتی و محیطی داعش

- اختلاف میان داعش با بعضی ها و سایر گروه های مسلح؛
- کاهش بی اعتمادی های اجتماعی به دلیل رفتارهای وحشیانه و غیرانسانی داعش؛
- روند افزایشی نگرانی های منطقه ای و بین المللی به دلیل فعالیت های داعش؛
- انسجام شیعه در عراق.

8.5. نگاه آمریکا به محیط امنیتی منطقه و منافع خود

- در خصوص مواضع بازیگران خارجی مؤثر، ابتدا مواضع آمریکایی ها قابل توجه است؛ به نحوی که می کوشند بحران تروریستی عراق را جزء اولویت های امنیت ملی خود معرفی کنند. همچنین مطالعه سایر مواضع آمریکایی ها بیانگر نکات زیر است: (1)
- مخالفت آمریکا با تجزیه سرزمینی عراق و تأثیر آن بر عقب نشینی اقلیم کردستان از مواضع تجزیه طلبانه آن؛

1- نک.: معاونت فرهنگی و تبلیغات دفاعی، خدمت به منافع قدرت های فرامنطقه ای.

- آمریکایی ها از مسئله کمک های نظامی روسیه و ایران به عراق غافل گیر شدند؛

- آمریکایی ها در حوزه مداخله نظامی می کوشند ضمن آنکه ناتوانی خود را برای اقدام نظامی مخفی کنند، در عین حال دورنمایی از مداخله نظامی خود را نشان دهند؛

- آمریکا می کوشد ظرفیت های تأثیرگذاری بیشتر متحدان منطقه ای خود مانند عربستان را در عراق افزایش دهد؛

- آمریکایی ها برجسته شدن همکاری نظامی - اطلاعاتی با ایران را در قضیه عراق به نفع خود نمی دانند؛

- علاوه بر این، ادعای حمله داعش به بخش هایی از خاک عربستان با واقعیت ها سازگاری ندارد؛ چراکه گشودن جبهه جدید داعش در مرز عراق و عربستان بسیار بعید به نظر می رسد و چنین اخباری با هدف رفع اتهام حمایت عربستان از داعش منتشر می شود.

8.6. رویکرد محیطی صهیونیست ها در محیط امنیتی غرب آسیا با توجه به حضور داعش

برخی محورهای مورد توجه صهیونیست ها، که با همکاری غرب به برجسته سازی آن می پردازند، عبارت است از:

- ادامه اسلام هراسی؛

- ضد شیعه نشان دادن داعش؛

- برجسته کردن خطر داعش برای ایران و تأکید بر اینکه این خطر بیش از خطر صهیونیسم است؛

- معرفی ریشه های بحران به عنوان نتیجه عملکرد بد راهبردهای منطقه ای ایران؛

- معرفی داعش به عنوان نماد اسلام سیاسی سنی در مقابل انقلاب اسلامی ایران؛

- نشان دادن دورنمای تجزیه سرزمینی عراق و منطقه؛

- تأکید بر دخالت ایران در مسائل داخلی عراق؛

- بروز اختلاف در داخل ایران در خصوص دولت عراق؛

- ارائه دورنمای جنگ فرقه ای و مذهبی در عراق و منطقه؛

- برجسته کردن اختلاف شیعیان عراق در حمایت از دولت عراق؛

- پنهان کردن حمایت های خارجی مالی، اطلاعاتی و تسلیحاتی از داعش؛

- نگرانی از بهره برداری ایران از شرایط جدید عراق؛

- گمانه زنی ها در خصوص همکاری ایران و آمریکا بر سر عراق.

9. بررسی خبرگی در تحلیل روند

بررسی های خبرگی در نتیجه تحلیل روند با آنچه گفته شد نشان می دهد که داعش در چارچوب نوعی طراحی منطقه ای و بین المللی عمل می کند و به همین دلیل باید به سناریوها و برنامه ریزی های از قبل طراحی شده درباره منطقه توجه کرد. بنابراین، پیش بینی می شود داعش به عنوان ابزار دیگران برای اجرای سناریوهای بلندمدت تر کماکان محل توجه باشد. جرج فریدمن آمریکایی در این زمینه می گوید: «آمریکا نباید قدرت خود را برای حل مسئله عراق استفاده کند؛ چراکه منافع آمریکا در عراق ثانویه و غیرحیاتی است». این امر بیانگر آن است که داعش در راهبرد منطقه ای آمریکا به عنوان فرصتی برای تقویت واگرایی ها استفاده می شود. در سطح منطقه ای نیز به دلیل اینکه داعش بر پایه اصولی چون برهم زنده نظم جغرافیای سیاسی منطقه، بهره گیری از جنگ سایبری، بهره گیری از ظرفیت های مدل خلافت اسلامی، اعمال سیاست رعب و وحشت، و فرماندهی غیرمتمرکز و اختیاری حرکت می کند، پیش بینی می شود داعش در چارچوب یک معضل مفهومی (نه ساختاری) کمک کند تا هسته های خفته در صورت شبکه ای فعال شوند و در چنین شرایطی مقابله با این موج در قالب رفتارهای کلاسیک و شناخته شده بسیار سخت خواهد بود.

10. بررسی تأثیر متقاطع در نشست خبرگی

در ادامه بررسی های محیطی به بررسی تأثیر متقاطع منافع جمهوری اسلامی ایران با سه جریان مقابل آن پرداختیم که نظر حاصل از اجماع خبرگان بر این بود که:

- استفاده از سیاست های بازدارنده توقف و یک جاگزینی و امکان هر گونه جابجایی، تحرک و تردد در سطح منطقه و استفاده از حوزه های حمایت اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در جغرافیای منطقه ضروری است.

- حمایت از اقتدار نظامی و تأمین کننده امنیت در کشورهای مورد تهاجم جریان های تکفیری از طریق کمک به حفظ وحدت می تواند از توسعه رعب و وحشت جریان های تکفیری جلوگیری کرده، آنها را در لاک هزیمت یا تسلیم فرو برد.
- توان دولت ها و حاکمیت های درگیر در این فتنه و تجاوزگری در استفاده از سیاست خارجی و روابط بین الملل در محیط بیرونی خود از یک سو، و کمک به فعال سازی ظرفیت های اطلاعاتی و تجهیزاتی آنها می تواند به حذف مزیت های داعش و توانمندی ها در جریان های تکفیری به شدت کاهش یابد.
- افشای منابع پشتیبانی و حذف انسداد راه های دسترسی با کمک جریان های مردمی و نهادهای غیردولتی در این کشورها یا کشورهای حامی جریان های تکفیری باید به عنوان استعدادی نرم فعال شود و شیاطین همراه این گروه ها را وادار به تسلیم یا دست برداشتن از فتنه گران کند.
- بزرگ ترین و بازدارنده ترین رویکرد در برابر جریان های تکفیری به صحنه آوردن اعتقادات پاک دینی و کمک به دفع و اخراج تجاوزگران به سرزمین میهنی است.
- به دلیل ضعف حاکم بر ماهیت فرماندهی و هدایت نظامی این جریان ها، سرعت فرسودگی و کاهش توان در این جریان ها تابعی از کیفیت همه جانبه تهاجم و جلوگیری از کسب موفقیت نظامی یا اجتماعی در آنهاست.
- می توان با تقویت دیپلماسی عمومی در کشورهای منطقه و نیز افشاکاری کارکردهای آنها از طریق عناصر نادم یا پیوسته، این جبهه را تضعیف یا خاموش کرد.
- حضور و نفوذ موفق در شبکه های تصمیم گیری و هدف گذاری های راهبردی و عملیاتی آنها نیز از بروز هر گونه استحکام درونی این جریان به شدت خواهد کاست.
- حضور کشورهای همچون آمریکا، انگلیس و فرانسه در این ائتلاف، صرفاً به منظور حفاظت و بازدارندگی از ایفای نقش مؤثر آنها در این جریان و انتقال بحران به بیرون از مرزهای جهان غرب است.
- تکرار تجربه موفق دو اقلیم کردستان عراق و سوریه و نیز به صحنه آمدن ارتش لبنان و حزب الله در صحنه نفوذ تردد اعضای این جریان باید با حمایت ارتش های این کشور و نیز حضور بیشتر بسیج مردمی و نهادهای داوطلب مدیریت و کنترل شود.

- راه اندازی نوعی ساز و کار حقوقی در جهان اسلام با عنوان «جنایت علیه مسلمانان» که ویژگی مهم آن ارزشمند کردن خون و نفس مسلمانان در برابر غیر مسلمانان است.

- تنظیم ره نامه ای که در درون خود، کوبندگی و نابودگری جریان های تکفیری را به همراه نگاهی فراراهبردی به هدایت فرهنگی و اعتقادی در جوانان پرشور و پراحساس دینی و عضو این جریان در خود جای دهد.

- باید در خصوص هر گونه تجزیه و اعلام انفکاک و خودمختاری در مناطق تحت نفوذ تکفیری هشدار داد و تبعات شوم آن را گوشزد کرد. زیرا منجر به توسعه بحران و ایجاد منطقه ای آشوبناک شده که جبهه مقاومت ضدصهیونیستی را تضعیف می کند.

- در نگاهی پیش گیرانه باید به گونه ای عمل شود که دولت و ملت عراق، که به صورت جهادی و یک پارچه وارد صحنه دفع خطر تکفیریان شده اند، از وجه پنهان و نفوذ ناخواسته اطلاعاتی غرب جلوگیری، و هوشیارانه در برابر آن مقاومت کنند.

نتیجه

اشاره

نظر خبرگان در موضوع بررسی های موقعیتی در محیط امنیتی محل بحث نشان می دهد که وجود محور مقاومت ضدصهیونیستی، متشکل از جمهوری اسلامی ایران، سوریه، لبنان، حزب الله و جریان مقاومت فلسطینی که موفقیت های فراوانی در منطقه کسب کرده اند جایگاه جمهوری اسلامی ایران و شیعیان منطقه را تقویت و مستحکم کرده، زمینه را برای ایجاد نظام منطقه ای جدید به رهبری جمهوری اسلامی ایران فراهم کرده است. در جبهه مقابل نیز ناموفق بودن رژیم ها و جریان های وابسته برخی از کشورهای ژاندارمی در منطقه، مانند تشکیلات خودگردان فلسطین یا جریان فتح، گروه 14 مارس لبنان، گروه های سلفی وابسته، شکست حکومت یمن در مقابل انصارالله یمن، سرنگونی رژیم های صدام حسین، حسنی مبارک، زین العابدین بن علی، علی عبدالله صالح، مجموعاً جایگاه کشورهای وابسته و متحجر منطقه و متحدان وی را در منطقه به شدت تضعیف کرده است.

- تحولات کنونی منطقه نباید به عنوان جنگ مذهبی (جنگ شیعه و سنی) تلقی شود. این جنگ، جنگ نیابتی نظام سلطه با استفاده از پس‌مانده‌های رژیم بعثی و عناصر تکفیری با جبهه مقاومت و با هدف مقابله با نهضت بیداری اسلامی است.
- جریان تکفیری داعش نباید دشمن اصلی نظام اسلامی تلقی شود، بلکه دشمنان اصلی نظام اسلامی آمریکا و رژیم صهیونیستی هستند.
- هدف اصلی آمریکا در روند تحولات کنونی منطقه مبتنی بر تضعیف دولت‌های مردم‌سالار و نادیده گرفتن آرای مردم و انتخابات اخیر این کشور، ایجاد دولت‌های دست‌نشانده و ضعیف در منطقه است، تا از آن طریق بتواند اهداف خود را پی‌گیری کند.
- خط تجزیه در منطقه، مخالف راهبردهای کلان امنیت ملی جمهوری اسلامی است و در شرایط کنونی اهداف غرب در منطقه را نیز تأمین نمی‌کند، گرچه بهره‌گیری از آن به عنوان یک حربه برای مهار دولت‌های مستقل در دستور کار نظام سلطه است.
- بنابراین، استفاده از همه ظرفیت‌های دیپلماسی و نهادهای بین‌المللی برای مقابله با روند تجزیه، باید محور تدابیر قرار گیرد.
- فرسایشی کردن جنگ در منطقه، همچون جنگ سوریه، یکی از راهبردهای اصلی گروهک‌های تروریستی و حامیان منطقه‌ای و بین‌المللی آنهاست. تقویت ظرفیت‌های ملی در منطقه برای ختم هرچه سریع‌تر این غائله باید محور توجه قرار گیرد.
- تقویت بسترها و زمینه‌های اشتراک عملی و نظری سنی و شیعه در برابر تحریک سوء اجتماعی و عقیدتی و برجسته‌سازی نقاط افتراق با ایجاد کمیته‌های تقریب در هر حوزه علمیه.
- سازماندهی و حمایت دولت‌های اسلامی از نیروهای قومی، مردمی، عشایر و طوایف در قالب شبکه‌های مقاومت مردمی در برابر خشونت‌گران و تروریسم فرقه‌ای با هدایت و نظارت مجمع علما و نهادهای اسلامی در منطقه.
- تمرکز جدی بر دفاع یک‌پارچه و تأمین امنیت مراکز و مناطق حساس و حیاتی کشورها در برابر دسترس‌ی و تخریب عناصر افراطی و جریان‌های تکفیری.

- راه اندازی کمیته حفظ اماکن و آثار تمدن اسلامی در کشورهای مسلمان با قابلیت تأمین امنیت کلیه اماکن مورد احترام در مذاهب اسلامی با تأیید مجمع علمای تقریب.
- رصد هوشمندانه و افشای اهداف، برنامه و ترفندهای استکبار جهانی و صهیونیسم اشغال گر در تضعیف و تحلیل قدرت اسلام اصیل و نفوذ اطلاعاتی و پنهان آنها در جریان های مذهبی و یارگیری دینی.
- ترکیب نامسنجم و نامتوازن گروهک های تروریستی و بعثی در منطقه، بزرگ ترین ضعف و پاشنه آشیل این جریان است که فرصتی مناسب برای واگرایی و دامن زدن به اختلافات درونی آنهاست. همگرایی احزاب و گروه های سکولار و لائیک با افراطیون مذهبی تکفیری به عنوان بخشی از سناریوی فریب مردم منطقه باید محل توجه واقع شود.
- شرایط کنونی منطقه نباید به عرصه ای برای تثبیت و تحکیم حضور نظامی آمریکا در منطقه تبدیل شود. مخالفت با دخالت نظامی آمریکا در منطقه باید به گفتمان اصلی دولت منطقه و حامیان آن تبدیل شود.
- با توجه به مشکلات اقتصادی در داخل کشور، نباید فضای رسانه ای معطوف به کمک به منطقه و حل مشکلات آن کشور شود تا زمینه طرح مجدد نقد سیاست های کلان نظام در عرصه منطقه ای فراهم شود.
- باید وحدت و انسجام دیدگاه های مسئولان درباره تحولات منطقه حفظ شود و از انعکاس هر گونه اختلاف نظر در خصوص نوع حمایت و راهبردهای کشور در این عرصه پرهیز شود. (1)
- اعلام تشکیل دولت اسلامی منطقه از سوی داعش را باید به عنوان یک فرصت برای معرفی چهره واقعی این جریان و زمینه ساز درگیری بین خود آنها نگریست و فضای صحنه را به خوبی رصد و مدیریت کرد.
- مسئولان سیاسی و نظامی ایران باید از موضع گیری های غیرمنسجم و ناهماهنگ درباره تحولات منطقه، که زمینه ساز القای استکباری غرب در مداخله نظامی یا سیاسی ایران در این کشور است، پرهیز کنند.

ص: 392

1- . نک: <http://www.persian-star.org/terrorist-group>؛ «تکفیر» پروژه «اسلام علیه اسلام» اهل سنت خلافت داعش را قبول ندارند. هدف غرب تضعیف محور مقاومت است.

- تفکیک بین اهل سنت و حتی سلفی ها با جریان تکفیری و بعثی در عرصه منطقه به عنوان محور اصلی عملیات رسانه ای کشور
- سرمایه گذاری مردمی ظرفیت ها و توانمندی های درونی اهل سنت و اکراد، به ویژه ظرفیت های نخبگانی آنها برای خنثا سازی تبلیغات دشمن به عنوان اولویت دستگاه های تصمیم ساز
- افزایش اشراف اطلاعاتی بر گروه های تروریستی منطقه و مورد حمایت غرب و رژیم صهیونیستی و رصد سرپل ها و مرتبطان داخلی آنها برای جلوگیری از اقدامات ایذایی و انحرافی
- آمادگی کامل نیروهای نظامی، انتظامی و امنیتی برای مقابله جدی و قاطع علیه هر نوع تحرکات و اقدامات نظامی و امنیتی دشمن علیه جمهوری اسلامی ایران در مناطقی که ظرفیت بالقوه برای سوء استفاده جریان تکفیری وجود دارد.
- ایجاد هماهنگی و هم سویی هر چه بیشتر بین دستگاه های اطلاعاتی و امنیتی کشور با هدف جلوگیری از بروز خلأ اطلاعاتی و موازی کاری و خنثا سازی یکدیگر در برخورد با جریان تکفیری و گروه های تروریستی؛
- تبیین بسته سیاسی منسجم رسانه ای برای مهار عملیات روانی و تهدیدهای نرم افزاری دشمن در فضای مجازی و رسانه ای و آسیب شناسی مستمر دیپلماسی رسانه ای در حوزه مدیریت پیش گیرانه تهدیدها؛
- تبیین نظام جامع فرهنگی مقابله با نفوذ تفکرات تکفیری و یارگیری در بین مردم، به ویژه در مناطق سکونت برادران سنی نشین و اکراد ایران و تهیه نقشه راهبردی منسجم برای مهار آیندهای تبلیغاتی آنها؛
- تقویت زمینه های مشترک بین شیعه و سنی و انسجام مذهبی و قومیتی در ایران و ممانعت از دامن زدن به نقاط افتراق؛
- تبیین نظام جامع فرهنگی مقابله با نفوذ تفکرات گروه تروریستی تکفیری-بعثی (1) در بین مردم، به ویژه در مناطق سنی نشین و اکراد ایران؛

ص: 393

- تبیین بسته سیاسی منسجم رسانه ای برای مهار عملیات روانی و تهدیدهای نرم افزاری داعش در فضای مجازی؛
- تفکیک بین اهل سنت و حتی سلفی ها با جریان تکفیری- بعثی داعش به عنوان محور عملیات رسانه ای کشور؛⁽¹⁾
- بهره گیری از تمامی ظرفیت های دیپلماسی و نهادهای منطقه ای و بین المللی برای مقابله با قدرت یابی داعش؛
- افشای دست های پشت صحنه داعش مثل آمریکا، رژیم صهیونیستی و برخی کشورهای منطقه ای حامی این گروه مثل عربستان، امارات، قطر و ترکیه؛
- بهره گیری مناسب از ظرفیت حوزه های علمیه به منظور تولید گفتمان های غالب بر ضد گفتمان داعش؛
- بهره گیری از ظرفیت ها و توانمندی های درونی اهل سنت، به ویژه ظرفیت های نخبگی برای خنثا سازی تبلیغات این جریان؛
- ارتقای معرفت و بصیرت جامعه درباره پیشینه، عقبه و اهداف جریان تکفیری داعش و شناساندن چهره واقعی آنها به عموم مردم، به ویژه در مناطق اهل سنت؛
- تمرکز وحدت جهان اسلام بر حمایت از مقاومت فلسطین در برابر رژیم صهیونیستی و جلوگیری از انحراف توجهات از فلسطین به مناطق دیگر؛

راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای نظامی منطقه

- موفقیت های ارتش و گروه های مردمی در مقابل تروریست ها اگرچه بیش از هر چیز متأثر از مسئله انسجام شیعه است، اما در سطح رسانه ای به عنوان «قدرت ملی منطقه» معرفی شود. به عبارت دیگر، پیروزی های نظامی در چارچوب موفقیت های ملت منطقه معرفی شود.
- نیازی به اتخاذ و انعکاس موضع گیری مقامات نظامی کشورمان در حمایت نظامی ایران از منطقه در سطح وسیع نیست.

ص: 394

1- . نک.: داعش هم پیمانان سابق خود را تکفیر کرد، در: <http://fergheha.ir>

راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای سیاسی داخلی منطقه

- موضع جمهوری اسلامی ایران در موضوع روندهای سیاسی و شکل گیری دولت جدید ناظر بر این مفهوم باشد: «جمهوری اسلامی ایران بر اساس زمان بندی قانون اساسی منطقه از شکل گیری دولت در منطقه حمایت می کند» یا «جمهوری اسلامی ایران روند سیاسی منطقه و دولت سازی جدید را در راستای تفاهم ملی این کشور می داند».
- تأکید بر اینکه هیچ گونه تفاوتی بین دیدگاه مرجعیت شیعه منطقه با دیدگاه جمهوری اسلامی ایران در خصوص روندهای سیاسی وجود ندارد.
- تأکید بر ضرورت مقابله مردم منطقه با داعش با توجه به رفتار داعش در بی خانمان کردن مردم پس از حضور در هر منطقه
- تحریک حس ملی گرایی مردم منطقه در حمایت از مقاومت فلسطین و مقابله با رژیم صهیونیستی با تأکید بر اینکه آنچه اکنون در منطقه در جریان است موجب کاهش حمایت از فلسطین می شود.
- عدم موضع گیری شدید علیه حکومت اقلیم کردستان در رسانه ها
- نگران کردن اکراد از جریان های بعثی در چارچوب مفهوم «بی اعتمادی»
- تقویت حس ملی گرایی منطقه ای از طریق تبلیغ در خصوص سلطه بیگانگان و بر زمین ریختن خون ملت های منطقه
- آگاه سازی و نگران کردن مردم منطقه در خصوص فرزندانشان از جانب تکفیری ها.
- تهییج افکار عمومی جامعه مسلمان منطقه در خصوص جهاد نکاح داعش و اینکه این مسئله توهین به نوامیس مردم منطقه است.

راهبردهای معطوف به مدیریت روندهای منطقه ای و بین المللی

- تلاش برای ایجاد تصویری واقع بینانه از داعش با توجه به ماهیت، کارکرد و اقدامات این گروه و آشکارسازی ماهیت ابزاری و وابسته بودن داعش با تأکید بر نقش غربی ها؛ یادآوری این نکته ضرورت دارد که در معرفی وابسته بودن این گروهک ها به کشورهای منطقه کمتر تبلیغ شده است.

- بیان مخاطرات و تهدیدهای امنیتی داعش در منطقه و جهان و تأکید بر کنترل ناپذیر بودن پیامدهای اقدامات آنها

- از تکرار گفتمان رسانه ای غرب در خصوص طرح تجزیه سرزمینی منطقه در رسانه های داخلی پرهیز شود و طرح تجزیه سرزمینی منطقه در نسبت با مطلوبیت ها و مطامع رژیم صهیونیستی معرفی شود.

- طرح داعش در زمینه اعلام دولت اسلامی به عنوان بخشی از منافع منطقه ای رژیم صهیونیستی در جهان عرب و اسلام معرفی شود.

- اعلام تشکیل دولت اسلامی از سوی داعش به عنوان نقطه مقابله جویی این گروهک با منافع جهان اسلام و حتی اهل سنت معرفی شود و تأکید رسانه ای بر اینکه خلافت اسلامی در آینده دیگر حریم سرزمینی نمی شناسد.

- تأکید بر اینکه جمهوری اسلامی ایران خواستار حفظ یک پارچگی و اتحاد سرزمینی و ملی منطقه است و آنچه در منطقه در حال وقوع است ریشه در طرح های خارجی دارد و اهداف منطقه ای در آن دنبال می شود.

پیشنهاد

امروز، بر همه علمای جهان اسلام، اندیشمندان و پژوهش گران راهبردی واجب است که با نگاهی راهبردی و عبرت انگیز از رخدادهای منطقه ای و محیطی به شناسایی ضعف ها و قوت های جهان اسلام بپردازند، پیروزی مرحله دیگری از پیشرفت اسلام را تضمین و انقلابی را در نیل به اهداف مقدس خود طراحی و تضمین کنند. طراحی الگویی که بتواند تهدید ناشی از ظهور و بروز جریان های تکفیری را روشن کند و نوعی انزجار از اسلام آمریکایی و پرستیزی باشد که ظرفیت و توانمندی های جهان اسلام را نشانه رفته است. لذا توجه به نهادینه سازی راهبردهای مورد نظر و ترویج آن در جامعه اسلامی این امید را فراهم می سازد که همه عناصر و ارکان کلیدی در جامعه اسلامی و توحیدی با هر گونه موقعیت، مطالبه یا دغدغه اجتماعی - فرهنگی بتوانند این راهبردها را در قالب قاعده ای مناسب و پاسخ گو، به عنوان یک هنجار دینی پذیرفته، مسئولیت پای بندی به آن را نیز پذیرا باشند.

1. قرآن کریم، ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم.
2. ابن بشر، عثمان، عنوان المجد فی تاریخ النجد، [بی نا، بی جا، بی نا]
3. ابوزهره، محمد، تاریخ مذاهب اسلامی، ترجمه: علیرضا ایمانی، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، قم، 1384.
4. بستی، ابوالقاسم، البحث عن ادله تکفیر والتفسیق، تحقیق: ویلفرد مادلونگ، نشر دانشگاهی، تهران، 1382.
5. خزعل، حسین، تاریخ الجزیره العربیه فی عصر الشیخ محمد بن عبد الوهاب، [بی نا، بی جا، بی نا]
6. خطیب، ضحی، ضوابط التکفیر بین الأمس والیوم، اشراف: د. رضوان السید و د. هشام نشابه، دار البراق، بیروت، 1438.
7. دحلان، احمد بن زینی، الدرر السنیه فی الرد علی الوهابیه، [بی نا، بی جا، بی نا]
8. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دار المعرفه، بیروت، [بی تا].
9. زیاده، نیلا، دمشق در عصر ممالیک، ترجمه: جلال الدین اعلم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، 1351.
10. صالح بن عبدالله، عقیده الشیخ محمد بن عبد الوهاب السلفیه، [بی نا، بی جا، بی نا]
11. عبدالفتاح، نبیل (رئیس التحریر)، تقریر الحاله الدینیة فی مصر، مرکز الدراسات السیاسیه و الاستراتجیه بالاهرام، قاهره، 1995.
12. عجلانی، منیر، تاریخ البلاد العربیه السعودیه، [بی نا، بی جا، بی نا]
13. عزام، حدیفه، «آیا شبکه های اطلاعاتی در القاعده نفوذ کرده اند» (مصاحبه)، ترجمه: سعید آقاخانی، روزنامه شرق، 1384.
14. علی خانی، علی اکبر، اندیشه سیاسی در جهان اسلام از فروپاشی خلافت عثمانی، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران، 1384.
15. فیروزآبادی، سید حسن، «ژئوپولتیک نوین تکفیری»، سخنرانی علمی، تهران، 1393.
16. لائوست، هنری، شرایع الاسلام فی منهج ابن تیمیه، ترجمه و تعلیق و اعداد: محمد عبد العظیم علی، دار الدعوه، الاسکندریه، 1417.
17. مشکینی، علی، مصطلحات الفقه، الهادی، قم، 1379.
18. معاونت فرهنگی و تبلیغات دفاعی، خدمت به منافع قدرت های فرامنطقه ای، تهران، 1393.

19. موسی حسینی، اسحاق، اخوان المسلمین: بزرگ ترین جنبش اسلامی معاصر، ترجمه: سید هادی خسروشاهی، انتشارات اطلاعات، تهران، 1387.

20. ناصری طاهری، عبدالله، مقدمه ای بر تاریخ سیاسی - اجتماعی شمال آفریقا از آغاز اسلام تا ظهور سلفی ها، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، 1375.

21. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، [بی نا، بی جا، بی نا]

22. الگار، حامد، نهضت های بیداری گری در جهان اسلام، ترجمه: سید محمد مهدی جعفری، شرکت سهامی انتشار، تهران، 1362.

farsnews.com .23

fergheha.ir .24

habilian.ir .25

irinn.ir .26

persian-star.org .27

tajik.trib.ir .28

tebyan.net .29

ص: 398

راضیه علی اکبری (1)

ابوالحسن نواب (2)

چکیده

جریان های تکفیری با پوشش اسلامی در جهان اسلام در حال فعالیت هستند. این جریان ها با انجام عملیات تروریستی، فضای رعب و وحشت را بر بیداری اسلامی حاکم کرده، زمینه حضور سیاست مداران وابسته به جهان غرب را در منطقه فراهم کرده اند. نظام سلطه نیز از این موقعیت سوءاستفاده کرده، با تقویت جریان های تکفیری، به دنبال تفرقه افکنی میان مسلمانان و به قدرت رساندن عناصری است که وابسته به غرب هستند و نسبت به رژیم صهیونیستی موضعی سازش کارانه دارند. فرضیه تحقیق پیش رو، که با روش تحلیلی-توصیفی به نگارش در آمده، این است که خطر جریان های تکفیری، برای آسیب رساندن به بیداری اسلامی، مهم ترین ابزار نظام سلطه غرب است که با سوق دادن این جنبش به وادی درگیری های فرقه ای و تروریسم، زمینه انحراف بیداری اسلامی را فراهم کرده است. بدین ترتیب پایه های سلطه غرب و رژیم صهیونیستی که با بیداری اسلامی متزلزل شده بود، بار دیگر محکم شده است. بنابراین، می توان گفت جریان های تکفیری، مهم ترین تهدید و خطر فراروی بیداری اسلامی است. نمایش چهره ای ضدبشری و هولناک از اسلام و ایجاد تفرقه بین مسلمانان، فقط بخشی از آسیب های جریان های تکفیری است.

کلیدواژه ها: بیداری اسلامی، جریان های تکفیری، تقریب مذاهب، نظام سلطه، نهادهای علمی.

ص: 399

1- دانشجوی دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب.

2- رئیس دانشگاه ادیان و مذاهب.

بیداری اسلامی با رویکردی فرهنگی و غیرخشونت آمیز در جهت نیل به یک جامعه آرمانی اسلامی، علیه حاکمیت های استبدادی آمریکا و رژیم صهیونیستی در جوامع اسلامی ایجاد شده است. اما این نهضت نیز مانند تمامی جنبش ها، از گزند آسیب های سیاسی- اجتماعی محفوظ نمانده، از بدو شروع، شاهد دسیسه گری های سیاسی و رسانه ای غرب و برخی کشورهای عربی منطقه بوده است. سعی دشمنان اسلام بر آن است که این خیزش های مردمی را با حمایت های مالی، رسانه ای و سیاسی از نیروهای تکفیری، به سمت فتنه های مذهبی و انحراف در اهداف و حرکت جریان بیداری اسلامی سوق دهند.

نیروهای سلفی در ابتدا با اعلام تشکیل جبهه جهانی اسلام برای جهاد با یهود و صلیبی ها، به گرایش های مبارزاتی توجه کردند؛ اما وقتی در قالب جنگ جوین طالبانی ظاهر شدند منافع بسیاری از کشورهای منطقه را به خطر انداختند؛ چراکه قرائت خشن و متحجرانه از سنت نبوی و برداشت های ظاهری از آیات قرآن، سلفیون را بر آن داشت که علاوه بر مخالفان مذهبی، برای مخالفان فکری و سیاسی خود نیز تعیین تکلیف کنند و رسالتی فراتر از اهداف پیدایش خود در نظر بگیرند. این جریان فکری، خود را در حیطه جغرافیایی خاصی محدود نکرد، بلکه برای خود مسئولیت اشاعه تعالیم اسلام مبتنی بر قرائت سلفی به سایر کشورهای منطقه را در نظر گرفتند. این گروه ضمن اختلاف نظر با سایر گروه های اهل سنت، سرسختانه به شیعیان کینه می ورزند و به همین دلیل به مراتب، سیاستی خشن در قبال آنها به کار می برند. حوادث یازده سپتامبر، باعث ارتقای جایگاه راهبردی گروه های نظامی و شبه نظامی و محوریت قرار گرفتن تفکر القاعده شد. چنین پدیده ای از زمان پیدایش، عمدتاً تحت حمایت تفکر راهبردی کاخ سفید بود، تا اینکه به پیدایش پدیده تکفیر منجر شد. تشدید تکفیرگرایی و ظهور جریان های فکری و سیاسی تکفیری در بسیاری از کشورهای اسلامی چون عراق، سوریه، پاکستان و افغانستان، که هر روز با حادثه آفرینی، انفجار مراکز و مساجد و عملیات انتحاری، اقدام به قتل و کشتار مسلمانان بی گناه کرده اند، از نتایج و پیامدهای وجود این جریان های تکفیری است.

جریان های افراطی تکفیری مانند القاعده، جبهه النصره و داعش، با الهام از آیین سلفی گری و وهابیت و حمایت گسترده حامیان سیاسی ایالات متحده و برخی کشورهای عربی، در جهت آسیب رسانی به بیداری اسلامی، به ابزار فتنه و آشوب و اختلاف افکنی در بین مسلمانان تبدیل شده، زمینه سلطه و دخالت کفار و قدرت های استکباری را در کشورهای اسلامی فراهم کرده اند. از این رو آسیب شناسی این جریان ها و بررسی چالش های موجود، برای محافظت از جریان بیداری اسلامی، رسالت سنگین عالمان و روشنفکران همه مذاهب اسلامی است. همچنین، این امر می تواند موجب تقویت اخوت و برادری میان مسلمانان شده، زمینه اقتدار اسلام و ادامه حرکت جنبش های بیداری اسلامی را فراهم کند.

از این رو مقاله حاضر، از میان تمامی چالش هایی که این جریان را در معرض تهدید و انحراف قرار می دهد، پیامدهای «جریان های تکفیری» را به عنوان بزرگ ترین خطر فراروی بیداری اسلامی بررسی می کند؛ جریانی که امروزه به عنوان یکی از اهرم های فشار در انقلاب بیداری به کار گرفته شده است⁽¹⁾ و گسترده ترین شبکه تروریستی جهان را در اختیار دارد و نماینده شاخص تروریسم نوین در دوران معاصر به شمار می آید.

جریان های تکفیری با بسط واژه «سلف»، حتی مفهوم اهل سنت را در تقابل با شیعیان به کار برده اند⁽²⁾ و بدین گونه مسلمانان مخالف خود را به علت انجام برخی امور، در ردیف مشرکان قرار داده اند و آنها را «مهدورالدم» شمرده اند. این جریان ها شامل وهابیت تکفیری و گروه های تندروی دیگری از جمله گروه های وابسته به مکتب سلفی «دیوبندی» در پاکستان هستند که خود شاخه های بسیاری مانند سپاه صحابه، لشکر جهنگوی، و لشکر طیبیه دارند که به طور رسمی شیعیان را کافر دانسته، جنایات فجیعی به بار می آورند. جریان های دیگری همچون القاعده، حزب التحریر و داعش نیز به جای مبارزه با کافران، وارد مبارزه عقیدتی درون دینی شده اند.⁽³⁾

نکته درخور توجه اینجاست که جریان های تکفیری و به اصطلاح تروریستی، می کوشند خود را به عنوان چهره های جهادی معرفی کنند؛ گروه هایی مانند «الجماعه المسلحه» و «الجماعه السلفیه

ص: 401

1- . کارمن بن لادن، پشت پرده بن لادن ها، ص 186.

2- . حامد الگار، وهابی گری، ص 14.

3- . سید مهدی علی زاده موسوی، سلفی گری و وهابیت؛ تبارشناسی، ج 1، ص 94-98.

الدعوه والقتال» در الجزایر که عملکرد وحشیانه آنها در جهان معروف است؛ «جماعه شباب المجاهدین» در سومالی، «جماعه جند انصار الله» در رفح و «حزب التحریر» که فعالیتی جهانی دارد، نمونه هایی از جریان های تکفیری هستند که برای پیش برد اهداف خود، روش ترور و خشونت را اتخاذ کرده اند.⁽¹⁾ این جریان ها آسیب های بسیاری به بیداری اسلامی و به کل جهان اسلام وارد کرده است که در ادامه به بررسی برخی از مهم ترین آنها می پردازیم.

1. تأثیرات جریان های تکفیری بر بیداری اسلامی

اشاره

بیداری اسلامی بر اساس سه عنصر بنیادین و ماهوی به وجود آمد: 1. بازگشت به اسلام ناب و اصول اولیه مکتب اسلام و پیروی از تعالیم قرآن و سنت؛ 2. تأکید بر وحدت فرقه های اسلامی به عنوان حلقه مفقوده، اصل فراموش شده و کلید فائق آمدن بر مشکلات و عقب ماندگی ها؛ 3. استکبارستیزی و مقابله با کفر و طغوت داخلی.⁽²⁾ اما جریان های تکفیری با عمل کرد خشونت آمیز خود، این عناصر بنیادین را، هدف ضربه و نابودی قرار دادند؛ مهم ترین خطرهای این جریان برای بیداری اسلامی عبارت اند از:

الف. تعمیق شکاف بین مذاهب اسلامی

بیداری اسلامی با انگیزه گسترش وحدت مسلمانان، عامل مهمی در کاهش تمایزات بین ملل مسلمان شد، اما با فعالیت های جریان های تکفیری، بین مذاهب اسلامی تفرقه و دشمنی ایجاد شد و البته تحریک بیگانگان و عوامل بیرونی به اختلافات دامن زد؛ چراکه دشمنان اسلام، به ویژه استکبار جهانی، با روش های مختلف به دنبال سلطه افکنی بر جوامع اسلامی هستند. حرکت های تفرقه افکنانه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جریان های تکفیری در کشورهای استقلال یافته مسلمان، گویای این واقعیت است که این جریان ها برای تأمین منافع استکبار جهانی چنین فعالیت هایی را انجام داده اند.⁽³⁾

ص: 402

1- . مصطفی الحباب، الاسلامیون فی عام، ص 75.

2- . غلامرضا بهروز لک، «اسلام سیاسی و اسلام گرایی»، پگاه حوزه، ش 209، 1386، ص 57.

3- . اکبر اسدعلی زاده، چالش های فکری و سیاسی وهابیت، ص 89.

دشمنان اسلام می دانستند که با تداوم جریان بیداری اسلامی، طرح تشکیل امت واحده اسلام، عملی شده، موقعیتشان به خطر می افتد؛ از این رو اختلاف افکنی میان امت اسلامی را از طریق گروه های تکفیری دنبال کردند و سنگ بنای تکاپوی تفرقه افکنانه خود را بر اساس توطئه گری های این جریان ها متمرکز کردند و جنگ سیاسی، دیپلماتیک، رسانه ای و امنیتی گسترده ای علیه بیداری اسلامی آغاز کردند و باندهای تروریستی و گروه های تکفیری را برای ناامن کردن جوامع اسلامی و آسیب رساندن به ثبات آن، با پول و سلاح تجهیز کردند. از آنجایی که دشمنان همواره به دنبال ترریق یک عامل ضدوحدت به جهان اسلام و ایجاد رخوت بودند، بهترین گزینه برای این منظور آن بود که آدم هایی از جنس خود مسلمان ها به میدان مقابله بیاورند؛ چراکه می دانستند اگر از خارج، یک عامل نامطلوب را مطرح کنند، مسلمانان با استحکام بیشتری مقاومت نشان می دهند. سوءاستفاده از اختلافات فکری - اعتقادی مذاهب گوناگون اسلامی و اختلاف افکنی بین آنها همواره یکی از برنامه های ثابت استعمارگران و مستکبران برای تضعیف جهان اسلام و کسب منافع نامشروع بوده است. بنابراین، ایالات متحده در شکل گیری جریان های تکفیری، همکاری بسیار مؤثری داشته، بدون حمایت های مالی آنها، امکان گسترش چنین جریان هایی وجود نداشت. (1) به همین دلیل مسلمانان امروزه، جریان تکفیری را مترادف ناامنی و فرقه گرایی می دانند. (2)

امروزه حوادث تفرقه افکن تکفیری ها به گونه ای پیش رفته که وارد بافت فرهنگی، کلامی و فقهی شده و فتنه های فرقه ای به راه انداخته است و حالتی از تفرقه و چنددستگی میان جامعه اسلامی به وجود آورده است، تا حدی که به دشمنان اسلام در شرق و غرب و دستگاه های جاسوسی بین المللی اجازه داده در امور مسلمانان دخالت کنند و با پرداختن به مشکلات فرقه ای، به مسائل سیاسی - اجتماعی دامن بزنند. این وضعیت به جنگ داخلی و تضعیف بیداری اسلامی در جهان و سقوط در برابر دولت های استکباری و جوامع کافر انجامیده است و این احتمال وجود دارد که این وضع به تدریج به تمام منطقه خاورمیانه گسترش یابد. (3) بنابراین، مشاهده می شود همچنان که

ص: 403

1- . عبدالقیوم فدوی، اسامه بن لادن و ماجراها، ص 29؛ خالد خلیل اسعد، بن لادن، او را نمی توان شناخت، ص 73.

2- . سید مهدی علی زاده موسوی، بیداری اسلامی، ص 235.

3- . علی اکبر اسدی، تحولات و مسائل جدید عراق و رویکرد ایران، ص 239.

راهبرد وحدت اسلامی مقتضای بیداری اسلامی است، در نقطه مقابل آن، ایجاد مرزبندی افراطی فرقه ای نیز از لوازم اندیشه جریان های تکفیری است.

ب. انحراف از باور به دشمن مشترک

بیداری اسلامی عاملی برای تقویت باور و انسجام مسلمانان در مقابله با اسرائیل و استکبار به عنوان دشمن مشترک است. تقویت توان برای ادامه حرکت و فراموشی اختلافات در جبهه درونی، تحت تأثیر دشمنی و تهدیدات بیرونی، از فواید توجه به دشمن مشترک است. (1) اما پدیده تکفیر، سبب سوق این افکار به دشمنی با مذهب مخالف شده است. از این رو با وجود جریان های تکفیری، نه تنها شناخت دشمن مشترک محقق نمی شود، بلکه دشمنی در میان مسلمانان گسترش می یابد. (2)

اساساً عمل کرد جریان های تکفیری در جهان اسلام، علاوه بر تضعیف قوای انسانی و طبیعی جهان اسلام، موجب شد معانی پویای اسلامی مانند جهاد، که رمز تقابل با دشمن جهان اسلام (غرب) است، دیگر مجالی برای بروز نیابد. با وجود تأکید رهبران جریان های تکفیری بر بایسته های مبارزه با دشمنان اسلام، در این سال ها، هیچ تهدید جدی از سوی سلفی های تکفیری متوجه صهیونیست ها و رژیم اشغالگر قدس نشده است؛ امری که نشانگر هم سو بودن جریان های تکفیری با منافع رژیم صهیونیستی است، و دروغ گویی و نسبت نداشتن آنها با اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم را بیش از پیش روشن می کند.

چشم پوشی مطلق سلفی های تکفیری از آرمان ستیز با صهیونیست ها، در حالی است که کشتار مسلمانان از مهم ترین دستاوردهای این جریان های افراطی است. شاید بتوان گفت دیدگاه درون دینی تکفیری ها، سبب تبدیل شدن دشمن بیرونی به دشمن درونی شده و در نتیجه اسرائیل و آمریکا، امنیت و قدرت یافته اند. در حالی که در اسلام، باید با کافر معاند جنگید، نه با مسلمان مخالف. (3)

حرکت های تکفیری با این اقدامات، مسلمانان را درگیر مشکلات داخلی می کند و آنها را از طرح های سیاسی، انقلابی، فرهنگی و جهادی بزرگی که دشمن برای آنها تدارک دیده باز می دارد و

ص: 404

1- ابراهیم برزگر، نظریه وحدت آفرینی دشمن مشترک و کشورهای مسلمان نشین، ص 46.

2- سید مهدی علیزاده موسوی، سلفی گری و وهابیت، ج 1، ص 98.

3- علی اصغر رضوانی، وهابیان تکفیری، ص 81.

با آتش فتنه درونی، سبب تضعیف مسلمانان می شود. (1) از این روست که آمریکا توانست «تروریسم» را به جای «کمونیسم» به مثابه دشمن جهانیان، به جای خود بنشانند و خود در مقام مقابله با آن برآید. (2) بنابراین، آنچه امروزه در پیشرفت بیداری اسلامی مؤثر است، شناخت و آگاهی از دشمن مشترک و جهت گیری نسبت به آن است.

ج. تسلط دشمنان اسلام بر جوامع اسلامی

غرب به دلیل ترس از فرصت های از دست رفته خود در منطقه و پایگاه متزلزلش و همچنین از قیام مردمی علیه این استبداد دائمی، با به خدمت گرفتن جریان های تکفیری، جوامع اسلامی را از درون، به شدت درگیر یکدیگر کرده، می کوشد با ایجاد بی ثباتی در خاورمیانه و شمال آفریقا و تضعیف بیداری اسلامی، امواج اسلام گرایی در حال رشد در منطقه را تضعیف کند تا از این طریق، بقایای نظام های لیبرال دموکراسی غربی و حامیان دیکتاتور را در منطقه تضمین کند. (3) از این رو جنبش بیداری اسلامی را به بهانه دفع تروریسم، در معرض تعرض قرار می دهد. عَلم شدن پرچم تروریسم، یعنی موفقیت استقرار حاکمیت در کشورهای محور مقاومت و جلوگیری از افزایش قدرت آنها، به حاشیه کشاندن بیداری اسلامی و حتی تلاش برای نابودی این کشورها؛ این فرصتی است که غرب برای به انحراف کشاندن عامل انقلاب ها، که همان انگیزه های اسلام خواهی است، یافته است.

هم سو با اهداف نظام سلطه، سلفی های تکفیری، مسلمانان را به بهانه دعوت به توحید، از دم تیغ گذرانده، به نفع استعمارگران، فتوای جهاد علیه آنها صادر کرده اند. (4) این نوع رفتار آنها در برخورد با سایر مذاهب اسلامی، که با خشونت و افراط همراه است، باعث هرج و مرج در جهان، علیه اسلام و موجب توجیه گری غرب در حقانیت شعار مبارزه با تروریسم شده است. (5)

ص: 405

- 1- . محمد مهدی آصفی، چالش های معاصر و برنامه رویارویی اسلامی، ص 163؛ میخائیل پل و خالد دوران، اسامه بن لادن و تروریسم جهانی، ص 21.
- 2- . عبدالعلی قوام، «تروریسم به جای کمونیسم؛ استراتژی دشمن سازی در آمریکا»، روزنامه جام جم، ش 656، 27/5/1381، ص 8.
- 3- . مصطفی امه طلب، «غفلت غربی و بیداری اسلامی: دو حرکت متعارض در دنیای معاصر»، فصل نامه 15 خرداد، س 4، دوره 3، 1386، ص 139.
- 4- . رحمت الله ضیایی، کالبدشکافی عقاید وهابیت، ص 211؛ محمد جواد مغنیه، هذمه هی الوهابیه، ص 188.
- 5- . علی اکبر نیک زاد تهرانی، بازخوانی تکفیر و تکفیرگرایی، ص 37.

بیداری اسلامی با یک پارچگی و همکاری شیعیان و اهل سنت پدید آمد و شیعه، به خصوص شیعیان انقلابی ایران، یکی از عوامل اصلی پیدایش بیداری امت اسلامی در سراسر جهان بودند و مخالفت صریح خود را با صهیونیسم و استکبار جهانی، اعم از شرق و غرب، در گفتار و عمل، اعلام کردند. لذا آمریکا برای محدودسازی ایران و ایدئولوژی انقلابی آن، به جای حمله نظامی، سیاست های دیگری در پیش گرفت که یکی از مهم ترین آنها یاری رساندن به جنبش های رادیکالیست ضدشیعی جریان های تکفیری بود. (1) جریان های تکفیری همواره شیعه ستیزی را در صدر اقدامات خود قرار دادند و ضمن کافر خواندن شیعه امامیه، اعلام کردند هر کسی که در کفر آنها شک کند نیز کافر است. (2) آنها برای مخدوش جلوه دادن مذهب شیعه، به افترا و دروغ گویی روی آورده اند و علیه مذهب تشیع فعالیت می کنند. (3)

ه. اسلام هراسی

بیداری اسلامی بر اساس پیش زمینه های دینی، فرهنگی، تاریخی و سیاسی، دشمن اساسی پروژه رژیم صهیونیستی و غرب در سلطه جهانی آنهاست، چراکه پروژه ای اسلامی را با خود به همراه دارد که با معیارهای جهان لائیک معاصر و دیدگاه های غرب مطابقت ندارد و تسلط غرب بر منطقه را برنمی تابد و به دنبال تغییر و اصلاح رژیم های عربی فاسد و مستبد هم پیمان با غرب است. لذا بیداری اسلامی در محور دشمنی غرب قرار گرفت و غرب تلاش بسیاری در تخریب چهره این نهضت در جهان داشت و با حکام کشورهای عربی نیز برای ممانعت از پیشرفت بیداری اسلامی ائتلاف کرد. غرب برای سرکوب این نهضت، از معیارهایی استفاده کرد که حتی مغایر با ارزش های خود بود؛ دیکتاتوری، قلع و قمع آزادی ها و کشتار مسلمانان، فقط بخشی از این معیارها بود که جریان های تکفیری برای جلوگیری از نفوذ بیداری اسلامی در این کشورها با همراهی غرب پیاده کردند.

ص: 406

- 1- . ژیلبر آشکار، جدال در توحش؛ 11 سپتامبر و ایجاد بی نظمی نوین جهانی، ص 63-65.
- 2- . حسن بن فرحان مالکی، مبلغ نه پیامبر، ص 119.
- 3- . سید داوود آقایی، سیاست و حکومت در عربستان سعودی، ص 49؛ و نک: محمد قفاری، اصول مذهب الشیعه الامامیه الاثنی عشریه، ج 3، ص 1392.

عمل کرد دولت مردان غربی در خصوص جریان های تکفیری، گواه آن است که آنها در پی ترویج این تصورند که اسلام، دین جنگ و کشتار است و مسلمانان، عامل بحران و ناامنی در جهان هستند. این سیاست تا بدان جا پیش رفته که آنها جنگ طلبی خود در افغانستان و هزینه کردن میلیاردها دلار پول را با نام مقابله با افراط گرایی اسلامی و نجات کشورهای اسلامی توجیه می کنند. در حقیقت جهان غرب با انعکاس و بزرگ نمایی فعالیت های ضدبشری جریان های تکفیری، به گسترش اسلام هراسی دامن زده است و با نوشتن اقدامات تروریستی به پای اسلام، چهره این دین عزت بخش، حرکت آفرین و مردمی را در افکار عمومی جهان منفور نشان می دهد. بدین ترتیب تکفیری ها ابزاری برای جهان غرب، در راستای مدیریت تحولات انقلابی و جهت دهی آن برای تأمین منافع نظام سلطه شده اند؛ (1) به طوری که وجود خشونت و افراطی گری جریان های تکفیری، دلیل طبیعی و روشنی بر ضرورت خوف و هراس از اسلام از ناحیه مردم دنیا تلقی می شود و وجود این گروه ها، توجیه به ظاهر منطقی و حقوقی برای هر گونه اقدام غرب و صهیونیسم به منظور ایجاد فشارهای امنیتی و سرکوب های سیاسی، محدودیت و تبعیض های اجتماعی و همچنین مقابله و جلوگیری از نفوذ و گسترش فکری- فرهنگی اسلام در سطح جهان است. همان گونه که مشاهده می شود، طرح اساسی غرب برای ایجاد اسلام هراسی در جهان، استفاده از روش هویت علیه هویت است و آنها به وسیله راه اندازی گروه های تکفیری، که به ظاهر هم مسلک با مسلمانان هستند، قصد دارند ریشه اسلام را نابود کنند.

هراسی که غربیان از اسلام و مسلمانان ایجاد می کنند عموماً با عناوینی نظیر تروریسم، افراط گرایی، واپس گرایی، یا صفاتی مانند ضد آزادی و ضد حقوق زنان، یا حتی عناوین دیگری مانند «دیکتاتور» و به اسم دین نمود پیدا می کند. همچنین، گاه مسلمانان را به مزدوری برای کشورهای دیگر و فرصت طلبی و نداشتن قدرت برای ارائه برنامه واقعی برای مدیریت کشور و ترتیب دادن به مناسبات خارجی متهم می کنند. حتی اگر بعضی از این اتهامات در خصوص جریان های تکفیری درست باشد، برای انزوای مسلمانان و تبدیل اسلام به دینی هولناک، کافی است.

ص: 407

1- . محمد مهدی آصفی، چالش های معاصر و برنامه رویاری اسلامی، ص 49 و 164؛ فادی اسماعی، «پدیده اسلام ترسی»، ترجمه: پرویز شریفی، بولتن ماهانه اسلام و غرب وزارت خارجه، سال اول، پیش شماره دوم، 1376، ص 33.

بنابراین، بزرگ‌ترین آسیب جریان‌های تکفیری نه فقط لطمه به نهضت بیداری اسلامی، بلکه ایجاد پدیده اسلام‌هراسی در کل جهان است. مقام معظم رهبری در سخنان خود در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی (29/10/1392) به این آسیب جدی اشاره کردند و فرمودند: «این [آسیب] خواسته استکبار است. غرب برای اینکه بیداری اسلامی را تحت الشّماع قرار دهد، هم مسلمان‌ها را به جان هم می‌اندازد، هم با بزرگ‌نمایی از طریق دستگاه‌های تبلیغاتی، اسلام را در چشم افکار عمومی دنیا خشونت‌آمیز جلوه می‌دهد».

و. اخلاق در الگوپذیری از ایران

انقلاب اسلامی ایران علاوه بر انتقال پیام پیروزی و سعادت بخشی به بیدارگران اسلامی، راهبردهای قدرت‌های غربی در منطقه را به چالش کشاند و با چنین ظرفیتی، مبنای تحولات جدید اجتماعی-سیاسی در قالب ضدیت با استعمار غربی شد؛ به نحوی که امروزه این انقلاب، حتی در نظر غیرمسلمانان به نماد قدرتمند و افتخارآمیزی برای مبارزه با امپریالیسم و استکبار جهانی تبدیل شده است. این توان الهام بخش انقلاب اسلامی در حوزه جهان اسلام، چشم‌انداز جدیدی ایجاد کرد و موجب شد جنبش‌های بیداری اسلامی در این حوزه، چه به لحاظ ماهیت و راهبرد و چه به لحاظ تاکتیک و شعارها، تحت تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی قرار بگیرند.

جهان اسلام به تأثیر از انقلاب اسلامی از رخوت و انفعال چندین‌قرنی خارج، و با ظهور بیداری اسلامی، به مرور به استراتژی سیاست خارجی ایران نزدیک شد. اما جریان‌های تکفیری افزایش نفوذ ایران در بیداری اسلامی را تحمّل نکردند. در نگاه این جریان، تداوم این وضع به منزله بر هم خوردن توازن قدرت در جغرافیای سیاسی منطقه به نفع جریانی است که سابقه دیرینه‌ای از اختلافات ایدئولوژیک با آن دارد. بنابراین، این جریان با تکیه بر شکاف مذهبی و فرهنگی کوشید ضمن کاستن از توان الگوی سیاست خارجی ایران، در فرآیند نفوذ منطقه‌ای و احیاناً جهانی آن اخلاق ایجاد کند. (1)

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، از همان آغاز حرکت جریان‌های انقلابی در جهان، استکبار جهانی به فکر راه چاره افتاد و در کنار تحریم‌ها و جنگ و ناامنی، به مبارزه تبلیغاتی و

ص: 408

فرهنگی با انقلاب اسلامی پرداخت و سعی در وارونه جلوه دادن مواضع و آرمان های انقلاب اسلامی کرد. به یقین می توان گفت اگر مواضع و دیدگاه های مترقی انقلاب اسلامی به گوش مظلومان جهان در کشورهای اسلامی و غیراسلامی می رسید، تحول عظیمی در دنیا رخ می داد و زمین چهره جدیدی به خود می گرفت. گواه روشن این ادعا این است که هر جایی که این پیام نورانی به صورت شفاف به مردم رسید، در آنجا تحولی شگرف ایجاد شد. نمونه عینی آن را تشکیل حزب الله در لبنان، و جهاد اسلامی و حماس در فلسطین است که جایگزین های مناسبی برای جنبش امل (در لبنان) و جنبش فتح (در فلسطین) شدند و چهره منطقه را تغییر دادند. اگر امروز به روشنگری در زمینه اسلام و انقلاب اسلامی پرداخته نشود، جریان های تکفیری که ابزار دشمن در منطقه هستند، علاوه بر مشوش کردن چهره اسلام، محوریت تحولات منطقه را عهده دار شده، حرکت های اسلامی را به انحراف خواهند کشاند.

2. راهکارهای مقابله با جریان های تکفیری، با توجه به نقش برخی نهادهای علمی

اشاره

پیش گیری از نفوذ و گسترش جریان های تکفیری، نیازمند تلاش و همت تمام مسلمانان جهان است. همچنین، لازم است همه نهادها و سازمان های جوامع اسلامی، برنامه های خود را در این زمینه جهت دهی کنند. در این میان، دانشگاه ها و مراکز علمی، نقش مؤثرتری نسبت به دیگر نهادها، در عرصه علمی - فرهنگی در جهت دفاع از اسلام و مقابله با جریان های تکفیری دارند؛ از این رو در این قسمت با توجه به شرح وظایف و اسناد برخی دانشگاه ها و مؤسسات مطرح در این زمینه، راهکارهایی کاربردی برای مقابله با جریان های تکفیری ارائه می شود، که مهم ترین آنها عبارت اند از:

الف. نشر و ترویج معارف قرآنی و اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم

بستر اصلی و اولیه نظریه کلان بیداری اسلامی مبتنی بر معارف قرآنی و اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم است و ملت های مسلمان در این قالب، قادر به حرکت و اقدام در جهت نیل به آزادی، عزت و کرامت و تحقق اهداف اصیل قرآن و اسلام ناب هستند. اما اخیراً این نهضت، با قوت گرفتن جریان های تکفیری دچار چالش هایی شد که مهم ترین راه برون رفت از این بحران و

آسیب هایی که بر این نهضت وارد شد «بازگشت به قرآن و ترویج اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم» به عنوان اصلی ترین نقطه مشترک میان مسلمانان است؛ چراکه اختلاف نظرهای موجود میان مذاهب، امری انکارناپذیر است و شیعه و سنی باید با در نظر گرفتن مشترکات مذهبی و تعمق بیشتر در خصوص مصالح عالم اسلام، بدانند که برخلاف دیدگاه جریان های تکفیری، شیعه و سنی دشمن و عامل تهدید یکدیگر نیستند و هر دو با کمک یکدیگر موجب عزت اسلام و قوام امت اسلامی می شوند. قرآن این عملکرد را در جهت توافق با اهل کتاب، این گونه بیان کرده است: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ)؛ بگو: ای اهل کتاب! بیایید به سوی سخن دادگرانه ای که میان ما و شما مشترک است، که جز خدای یگانه را نپرستیم. (1) بر این اساس مسلمانان نیز باید بر مبنای قرآن، اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم را جهانی کنند و با ترورهای وحشیانه تکفیری ها، که منجر به اسلام هراسی جهانی می شود، مقابله کنند.

در حقیقت اسلام، ظرفیت ها و زمینه های لازم برای تحقق آزادی، رفاه اقتصادی، کرامت انسانی و ... را فراهم می کند (2) و لازمه چنین طرحی، التزام کشورهای اسلامی به آموزه های قرآنی و حرکت در مسیر اسلام حقیقی است. برای مثال، اگر مسلمانان تحت تسلط قدرت های طاغوتی کفار قرار نگیرند، به عزت و سربلندی می رسند. اما دور ماندن مسلمانان از قرآن، موجب می شود جریان های تکفیری با تفکر و رفتار خود، در خدمت کفار و دشمنان اسلام قرار گرفته، باعث تسلط کفار بر مسلمانان شوند؛ (3) آن هم در عصری که استعمار جهانی با تمام امکانات فرهنگی و نظامی خود، در جهت نابودی اسلام و مسلمانان، با هم دستان خود متحد شده و بسیاری از کشورهای اسلامی را تحت تسلط خود درآورده است.

به سبب غفلت کشورهای اسلامی، مسلمانان جهان زیر سایه استعمار و استکبار زندگی کرده اند و اغلب حکومت های دیکتاتوری داشته اند؛ با انقلاب عظیم اسلامی ایران، جرقه های بیداری اسلامی در کشورهای مختلف اسلامی زده شد و حدود سی سال پس از انقلاب ایران، جهان

ص: 410

1- . سوره آل عمران (3)، آیه 64.

2- . نک.: سوره نساء (4)، آیه 144 و 139 و 141؛ سوره مائده (5)، آیه 51 و 57.

3- . محمد مهدی آصفی، چالش های معاصر و برنامه رویارویی اسلامی، ص 49.

اسلام دچار دگرگونی‌ها و تحولات فراوانی شد که آیت الله خامنه‌ای از آن به «بیداری اسلامی» یاد کردند.

در جهت نشر و ترویج معارف قرآنی و اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم، نهادهای علمی و مراکز پژوهشی در حوزه خاورمیانه و جهان اسلام، نقش مهمی دارند و می‌توانند ضمن تبیین مطالب، جنبه علمی- عملی پیدا کرده، افراد، گروه‌ها، جریان‌ها، سیاست‌ها و راهبردهای مختلفی را که در جهان اسلام دنبال می‌شود رصد کنند. اتفاقات امروز، حاصل برنامه‌ریزی‌های دیرپای بازیگران آن است و شناخت به موقع خطر، واکنش مناسب به موقع را ممکن می‌سازد. این امر نیازمند تأسیس نهادهایی است که جهان اسلام را دائماً رصد کند.

هرچه شناخت از موافقان و مخالفان وحدت اسلامی بیشتر شود، قدرت در خلق ابتکارات تقریبی بیشتر خواهد شد. جریان‌های تکفیری برای اغراض خود، تمامی اختلافات درونی میان مسلمانان از مذاهب مختلف را رصد و آنها را بایگانی می‌کنند؛ سپس با برجسته کردن همین نقاط اختلاف، نقاط ضعف جهان اسلام را نشانه می‌روند. از این رو برای حضور فعال در جهان اسلام باید به پژوهش جدی تری پرداخت و محصولات فرهنگی بیشتری در مقابل تهاجمات جریان‌های تکفیری به جهان اسلام ارائه کرد. سخن آیت الله خامنه‌ای درباره بیداری اسلامی آن است که در ترویج اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم بیدار و هشیار عمل کنیم. یکی از راه‌های تحقق این بیداری، جست‌وجوی دائمی و ایجاد نظام بایگانی قابل رجوع برای دستاوردها و تجربیات گذشته، با کمک نهادهای علمی است.

در میان نهادهای علمی، سازمان فرهنگ و ارتباطات، در اساس نامه خود اولین هدف از تأسیس این سازمان را چنین بیان داشته است: «احیا و گسترش تفکر و معارف اسلامی در جهان به منظور بیداری مسلمانان و ابلاغ پیام اسلام راستین به جهانیان» (ماده 2، بند 1). (1)

سازمان در جهت تحقق این هدف، وظایفی برای خود برشمرده، از جمله: «تألیف، ترجمه و انتشار کتب و نشریات مناسب به منظور معرفی علوم، معارف، فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی و تبادل فرهنگی با سایر کشورها» (ماده 3، بند 8). همچنین اولین هدف تأسیس مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام نیز «احیا و گسترش

ص: 411

1- . اساس نامه سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، مصوب مورخ 30/08/1374 شورای عالی انقلاب فرهنگی.

فرهنگ و معارف اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم و حراست و دفاع از حریم قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت عصمت علیهم السلام» است (ماده 4). (1)

امروز یکی از وظایف مهم و حیاتی این گونه سازمان ها، احیا و گسترش تفکر ناب اسلامی در سراسر جهان است، که می توان با برگزاری همایش های بین المللی و منطقه ای، حمایت از گروه های اسلام گرا در کشورهای مختلف و انتقال تجربه انقلاب اسلامی و ارائه راهکار برای خروج از بن بست ها و مشکلات پیش روی اسلام گراها در جریان بیداری اسلامی این هدف را محقق کرد. همچنین باید این مراکز به رسالت مهم خویش در این پیچ تاریخی جامه عمل بپوشانند؛ «من نام لم ینم عنه!»؛ اگر ما در خواب باشیم، دشمن اسلام خواب ندارد، بدیهی است که اگر نهادهای علمی اسلامی این خلأ را پر نکنند، جریان افراطی تکفیری، راهبری این بیداری اسلامی را به دست گرفته، با تفکرات و اندیشه های افراطی خویش، بیداری اسلامی را به قهقرا برده و باعث انحراف بیداری اسلامی خواهد شد. اگر برای مقابله با جریان تکفیری اقدامی عملی نشود، آنها بیداری اسلامی را منحرف می کنند و نه تنها این بیداری سودی به حال جهان اسلام نخواهد داشت، بلکه خود به عنوان یک خطر جدید در سراسر بلاد اسلامی رخ می نماید. باید دانست که دشمنان اسلام تخصص کافی در ایجاد انحراف در حرکت های ضد استکباری و ضد استعماری دارند و اگر زمان از دست برود، جریان تکفیری داعش و جریان هایی که دشمنان اسلام ایجاد خواهند کرد، راهبری و مدیریت بیداری اسلامی را به دست خواهند گرفت.

در اساس نامه نهاد علمی جامعه المصطفی العالمیه سه هدف در راستای نشر اسلام حقیقی بیان شده است: «تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان شناس»؛ «تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و توسعه نظریه های اسلامی در زمینه های گوناگون»، و «نشر و ترویج اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم مبتنی بر معارف قرآن و اهل بیت علیهم السلام» (ماده 9، بند 1 و 2 و 3). (2) برای تحقق این اهداف، جامعه المصطفی یکی از اصلی ترین وظایف خود را «ایجاد کرسی های علمی - آموزشی با اولویت اسلام شناسی و شیعه شناسی در دانشگاه ها و مراکز علمی» تعریف کرده است (ماده 10، بند 15).

ص: 412

- 1- . اساس نامه مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام، مصوب مورخ 6/2/1379، مقام معظم رهبری (مد ظله العالی).
- 2- . اساس نامه نهاد علمی و آموزشی جامعه المصطفی العالمیه، مصوب مورخ 21/8/1387، شورای عالی انقلاب فرهنگی.

جامعه المصطفی با تربیت مبلغان اسلامی به زبان های مختلف و توسعه فعالیت های تبلیغی و ترویجی در سراسر عالم، از یک سو، با تبلیغ اسلام در میان مردم موجب گرایش و علاقه مندی مردم دنیا به اسلام اصیل می شود و از سوی دیگر، با تدریس اسلام در مراکز علمی و پژوهشی دنیا و استفاده از رسانه های مدرن امروزی، موجب آشنایی غیرمسلمان ها با اسلام شده، با ایجاد ذهنیت صحیح در خصوص اسلام، در موارد تبلیغ دشمنان علیه اسلام و الگوسازی منفی نظیر طالبان و القاعده و داعش، موجب ایجاد تمایز بین نسخه های جعلی اسلام و اسلام ناب در اذهان مردم دنیا خواهد شد.

همچنین، دانشگاه ادیان و مذاهب در جهت ترویج اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم اقدامات بسیاری انجام می دهد، از جمله انجام پژوهش های بنیادی، کاربردی و تطبیقی در جهت نظریه پردازی اسلامی (ماده 3، بند 5). (1) مجمع جهانی تقریب مذاهب نیز با همین هدف اساس نامه خود را تنظیم کرده است؛ چنانچه در بند الف از ماده پنجم، در بیان اولین هدف تأسیس مجمع آورده است: «کمک به امر احیا و گسترش فرهنگ و معارف اسلامی و دفاع از حریم قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم». (2)

ب. تلاش در جهت تحقق و تحکیم وحدت مسلمانان

تقریب بین مذاهب اسلامی بهترین راهکاری است که می تواند خطرات جریان های تکفیری را دفع کند. در این زمینه علمای شیعه و اکثریت علمای اهل سنت در مقابل جریان های تکفیری موضع گرفته، معتقدند تکفیر، بلایی است که جوامع اسلامی را گرفتار تفرقه کرده است و هیچ مبنای عقلی و نقلی صحیحی ندارد؛ چراکه در اسلام بر تألیف قلوب و وحدت و پرهیز از نسبت کفر و ارتداد به یکدیگر، تأکید شده است. (3) اصولاً ایجاد الفت و سعی در راه اصلاح ذات البین میان امت اسلامی از مهم ترین اصول اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم است که باعث غضب و ناکامی دشمنان اسلام می شود. بدین منظور بر دولت های موافق نظریه تقریب و ضد تفکر تروریسم، نوعی هم گرایی و هم سوئی لازم است. همچنین، باید نشست های مشترکی میان

ص: 413

-
- 1- . اساس نامه دانشگاه ادیان و مذاهب، مصوب مورخ 28/10/1389، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
 - 2- . اساس نامه مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، مصوب مورخ 17/7/1380، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
 - 3- . بسام الصباغ، بلاء التكفير، ص 50.

اندیشمندان، علما و فرهیختگان جهان اسلام برگزار شود تا به تبیین مبانی تقریب و بررسی اندیشه های تکفیری و آسیب ها و تخریب هایی که این جریان بر جهان اسلام وارد می کند پردازند.

تحقق و تحکیم وحدت اسلامی، از مهم ترین اهداف و برنامه های جمهوری اسلامی ایران است. از این رو نهادها و سازمان های علمی نیز فعالیت های خود را در این زمینه جهت دهی می کنند؛ از جمله مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی که با هدف «گسترش اندیشه تقریب بین اندیشمندان و فرهیختگان جهان اسلام و انتقال آن به توده های مسلمان و آگاه کردن آنها از توطئه های تفرقه انگیز دشمنان» (ماده 5، بند ج)، «سعی در ایجاد هماهنگی و تشکیل جبهه واحد در مقابل توطئه های تبلیغاتی و تهاجم فرهنگی دشمنان اسلام بر اساس اصول مسلم اسلامی» (ماده 5، بند ه-)، «تأسیس جماعت های تقریبی در نقاط مختلف دنیا» (ماده 6، بند و) و در نهایت «کمک به انجمن ها، مؤسسات و افراد متمایل به تقریب» (ماده 6، بند ز) تأسیس شده است. شاید بتوان گفت مناسب ترین زمینه برای ظهور و بروز و تبلیغ و گسترش جریان های تکفیری، وجود اختلافات شدید و دامن زدن به تفرقه های قومی و مذهبی در جهان اسلام است. اگر جماعت های تقریبی مختلف در سراسر بلاد اسلامی تشکیل شود، یا مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، اقدامی جدی برای حمایت از فعالیت های تقریبی در سراسر دنیا انجام دهد، چه بسا راه حلی جدی برای مقابله با گسترش جریان های تکفیری در جهان اسلام باشد.

ایجاد وحدت اسلامی از اهداف عالی سازمان فرهنگ و ارتباطات نیز هست؛ در بند ششم از دومین ماده اساس نامه این سازمان در بیان اهداف سازمان آمده است: «فراهم آمدن زمینه های وحدت میان مسلمانان و تشکیل جبهه واحد بر اساس اصول مسلم اسلامی». سازمان فرهنگ و ارتباطات می تواند با ایجاد جبهه واحد اسلامی در سراسر بلاد اسلامی، با تأکید بر اشتراکات و پرهیز از اختلاف افکنی، زمینه را برای تکفیری هایی که با همه فرقه های اسلامی دشمن هستند از بین ببرد و عرصه را بر آنها تنگ کند؛ یدالله مع الجماعه؛ امروز راه حل اصلی برون رفت از خطر تکفیری ها، اتحاد واقعی بین مسلمانان جهان است و سازمان فرهنگ و ارتباطات رسالت مهمی در این زمینه بر عهده دارد.

اصلی ترین هدف تأسیس مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام نیز «ایجاد و تقویت وحدت در میان پیروان اهل بیت علیهم السلام تحت زعامت و رهبری ولی فقیه در راستای تحکیم وحدت امت اسلامی برای مقابله با توطئه های گوناگون استکبار جهانی» و «دفاع از کیان و حقوق مسلمین و پیروان اهل بیت علیهم السلام» است (ماده 4). آشنایی با مذاهب مختلف اسلامی و تأکید بر مشترکات و کم رنگ کردن اختلافات، می تواند نقش مهمی در تقریب بین مذاهب و کاهش زمینه های تنش و رشد قارچ گونه گروه های تکفیری داشته باشد. لذا دانشگاه ادیان و مذاهب دومین هدف از تأسیس خود را این گونه بیان کرده است: «تربیت فضیلتی اندیشمند، ورزیده و متعهد در زمینه فعالیت های بین ادیانی و بین مذاهبی از جمله مناظرات تخصصی و گفت و گوهای بین ادیان و مذاهب» (ماده 2، بند 2). یکی از عمده ترین فعالیت های این دانشگاه در تحقق هدف مذکور «برگزاری کنفرانس های بین المللی در حوزه ادیان و مذاهب با تکیه بر مشترکات ادیان و مذاهب» است (ماده 3، بند 8). به منظور مقابله با جریان های تکفیری، دانشگاه ادیان با برگزاری کنفرانس های ملی و بین المللی فضایی فراهم می آورد که مذاهب اسلامی در فضایی آرام و با برخورداری از منطق گفت و گو و تأکید بر مشترکات، در جهت تقریب واقعی گام بردارند. بدیهی است گروه های تکفیری، که تمام مخالفان خود را تکفیر می کنند و واجب القتل می دانند، منطق و قدرت گفت و گو ندارند و با اتخاذ چنین راهبردی افشا و منزوی خواهند شد.

دانشگاه ادیان و مذاهب، با وجهه بین المللی خود، نظریه های استاندارد اسلامی را که در میان فرقه های اصیل شیعی و سنی وجود داشته و سالیان طولانی به صورت مسالمت آمیز هم زیستی داشته اند و باعث توسعه برادری اسلامی شده اند، در همایش ها و کنفرانس ها و دانشگاه های جهان اسلام توسعه و ترویج می دهد و بدین ترتیب دیگر مجالی برای ترویج دیدگاه های انحرافی تکفیری وجود ندارد.

یکی دیگر از اهداف این دانشگاه، بر طبق اساس نامه، «گسترش اخلاق و ارزش های دینی با تکیه بر مشترکات ادیان توحیدی» است (ماده 2، بند 4). اگر اخلاق دینی و سنت های حسنه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام، خصوصاً در مواجهه با مخالفان و دشمنان در جهان اسلام ترویج

شود، فضایی مناسب برای نزدیکی هر چه بیشتر مسلمانان جهان ایجاد می شود و دیگر فضایی برای پیشرفت گروه های تکفیری وجود نخواهد داشت.

ج. آگاهی بخشی در جهت شناخت جریان های تکفیری

ناآگاهی برخی نیروهای فرهنگی و آموزشی کشور و حتی نیروهای نظامی و امنیتی از مذاهب اسلامی و اختلافات و اشتراکات آنها، موجب شده است بعضی برخوردها و مواجهه های فرهنگی و امنیتی بدون آگاهی و استراتژی لازم صورت پذیرد و سبب ایجاد تنش و بعضاً بحران های دینی و مذهبی شود. شاید به جرئت بتوان ادعا کرد که امروز در کشور ما راهبرد واحد و دقیقی در مواجهه با فرق و مذاهب وجود ندارد و هر نهادی برای خود استراتژی هایی دارد که بعضاً با یکدیگر نزاع هم می کنند و همین چالش، زمینه را برای رشد جریان های تکفیری میان شیعه و سنی ایجاد می کند؛ به گونه ای که اساساً یکی از علل رواج جریان های تکفیری، جهل و ناآگاهی بسیاری از نهادها و مسلمانان جهان از این جریان ها و نیز مبانی اصیل دین مبین اسلام است. این نقص خصوصاً در میان تازه مسلمان ها ملموس تر است. امروزه مشهورترین گروه تکفیری تروریستی با عنوان جریان داعش، مدعی تشکیل دولت اسلامی در سرزمین عراق و شام است که بیشتر نیروهای خود را از میان تازه مسلمانان اروپایی و آسیایی جذب می کند. اگر برنامه مدون و هوشمندانه ای برای آگاهی بخشی در جهت نشر اسلام ناب در میان مسلمانان، خصوصاً تازه مسلمان ها طراحی و اجرا شود، با بسیاری از این کج فهمی ها و افراط و تفریط ها در فهم و اجرای اسلام مقابله خواهد شد. اگر اسلام به خوبی معرفی شود، این جریان ها نمی توانند با نشر ناقص اسلام، چهره این دین را مشوش کنند.

آگاهی بخشی و اطلاع رسانی، وظیفه و فعالیت کلیدی تمامی نهادهای علمی است؛ اما انجام این مسئولیت با هدف مقابله با جریان های تکفیری در حیطه اختیارات نهادهای خاصی است، از جمله مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی که تمام تلاش و کوشش خود را در راه ایجاد آشنایی و تفاهم بیشتر بین علما، متفکران و پیشوایان مذهبی جهان اسلام در زمینه های اعتقادی، فقهی، اجتماعی و سیاسی (ماده 5، بند ب) و «رفع بدبینی ها و شبهات بین پیروان مذاهب اسلامی» (ماده

5، بند و) و «تألیف، تحقیق، نشر و توزیع کتب و مطبوعات و تحقیقات و بررسی های علمی و اجتماعی مناسب در زمینه مسائل مشترک مذاهب اسلامی» (ماده 6، بند ب) قرار داده است.

نهاد علمی - آموزشی جامعه المصطفی العالمیه در جهت این آگاهی بخشی «برگزاری دوره های کوتاه مدت، کاربردی و اعطای فرصت های مطالعاتی متناسب با نیاز جوامع مختلف» (ماده 10، بند 5) و «تهیه و تدوین محتوای آموزشی مورد نیاز» (ماده 10، بند 8) را در دستور کار خود دارد.

دانشگاه ادیان و مذاهب نیز، طبق وظایفی که در اساس نامه برای خود برشمرده، به «اطلاع رسانی و انتشار کتاب، مجله و دایره المعارف» (ماده 3، بند 9) و «برنامه ریزی مناسب جهت تأمین دانش، آگاهی و سایر نیازهای ضروری جامعه فرهنگی کشور در حوزه ادیان و مذاهب» (ماده 3، بند 2) مبادرت می ورزد. «رشد و ارتقا و اصلاح وضع فرهنگی، تبلیغی - سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مسلمانان به ویژه پیروان اهل البیت علیهم السلام در جهان» (ماده 2، بند 8) از اهدافی است که سازمان فرهنگ و ارتباطات نیز برای خود برشمرده است.

د. فعالیت های بین المللی

اندیشه گروه های تکفیری که از میان مسلمانان برخاسته اند و غیر خود را از حیث اعتقادی خطرناک محسوب می کنند و بر مبنای عقاید انحرافی خود، به قتل آنها می پردازند، دغدغه تمام ادیان و مذاهب در جهان معاصر است. از آنجایی که این گروه ها خود را مسلمان معرفی می کنند، لازم است در سطح بین المللی شناسایی دقیق شوند تا مشخص شود که این عناصر، دست ساخته چه مبنای فکری ای هستند و در اثر اقدامات جنایت کارانه این افراد، چه بسترهایی فراهم می شود تا کلیت اسلام و مسلمانان در مظان اتهام قرار گیرند. ناسازگاری عقاید تکفیری ها با اندیشه های اسلامی را نیز باید برای تنویر افکار عمومی در عرصه بین الملل روشن ساخت تا از مسلمانان سراسر جهان رفع اتهام شود.

یکی از مسیرهای عملی شدن این راهکار، از طریق نهادهایی است که در عرصه بین المللی فعالیت علمی - فرهنگی دارند. با ایجاد ارتباطات علمی - پژوهشی و تبادل اساتید و دانشجویان و دیدارهای علمی مؤسسات دینی و علمی کشور با دانشگاه های معتبر داخلی و خارجی، زمینه

شناخت بیشتر فرق و مذاهب از یکدیگر ایجاد خواهد شد و بسیاری از شبهات و ذهنیت های منفی ایجاد شده، اصلاح خواهد شد.

به منظور فعالیت های بین المللی مقابله ای با جریان های تکفیری، وظیفه گسترش مناسبات فرهنگی با ملل و اقوام مختلف به خصوص مسلمانان و مستضعفان جهان، به عهده سازمان فرهنگ و ارتباطات نهاده شده است (ماده 2، بند 3). از این رو در اولین بند از وظایف این سازمان در اساس نامه آمده است: «سیاست گذاری و هماهنگی کلیه فعالیت های فرهنگی - تبلیغی در خارج از کشور (ماده 3)؛ همچنین «تعیین ضوابط و مقررات ناظر بر تهیه و انتشار کتب، نشریات و سایر محصولات فرهنگی - تبلیغی برای خارج از کشور و نظارت بر حسن اجرای آن» از وظایف این سازمان است (ماده 3، بند 6). سازمان فرهنگ و ارتباطات موظف است با گسترش مناسبات فرهنگی با ملت های مختلف جهان، فرهنگ ناب اسلامی را تبلیغ و ترویج کرده، فاصله زیاد جریان های تکفیری با اسلام را روشن کند. بدیهی است که گسترش مناسبات فرهنگی یکی از بهترین ابزارهای ایمن سازی جهان اسلام با خطر تکفیری هاست، چراکه این گروه های تکفیری فرهنگ قابل عرضه ای به جهان ندارند، و در این تقابل فرهنگی نمی توانند حریف قابلی برای جمهوری اسلامی باشند. مشابه این وظیفه را می توان در شرح وظایف جامعه المصطفی العالمیه در اساس نامه این نهاد مشاهده کرد که آمده است: «گسترش روابط و همکاری های علمی - فرهنگی با مؤسسات و مراکز آموزشی، پژوهشی و فرهنگی سراسر جهان» (ماده 10، بند 13). بدین منظور دانشگاه ادیان و مذاهب نیز فعالیت های بین المللی خود را در حیطه «ارتباط آموزشی و پژوهشی با اندیشمندان و مراکز علمی دین پژوهی داخل و خارج از کشور» دنبال می کند (نک.: ماده 3، بند 4).

ه. پاسخ به شبهات فرق انحرافی

یکی از ترفندهای فرق انحرافی برای پیش برد اهداف خود، شبهه افکنی برای دیگر فرقه هاست. چنانچه جریان های تکفیری از ناآگاهی اهل سنت از عقاید شیعه، سوء استفاده کرده، مواردی را جزء باورهای شیعه معرفی می کنند و اتهاماتی را به شیعیان وارد می سازند که حقیقت ندارد. از این رو برای زدودن این اتهامات و شناخت حقیقی مذاهب از یکدیگر، لازم است فضای

گفت وگویی آزاد و عاری از تعصب، میان مذاهب ایجاد شود. (1) چنانچه انبیای الهی نیز برای روشن شدن حقیقت، روش گفت وگورا در پیش می گرفتند. (2)

گفت وگوهای بین المللی کمک می کند تا مسئولان جوامع، در تشخیص خود و تمیز حق از باطل دچار خطا نشوند. برادران اهل سنت در سراسر جهان، باید بدانند ایران در پی ایرانی کردن عرب ها یا شیعی کردن سایر مسلمانان نیست؛ بلکه به دنبال دفاع از قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و احیای امت اسلامی است و برای پیروزی بیداری اسلامی، کمک به مجاهدان اهل سنت، سازمان های حماس و جهاد مجاهدان شیعی حزب الله را به یک اندازه واجب می داند. ملت و حکومت اسلامی ایران همواره جهانیان را به جای ترور، به قیام ملت ها دعوت می کند؛ به جای غلبه و رویارویی مذاهب، به وحدت اسلامی فرا می خواند؛ به جای ایجاد شدت در برتری قومی و نژادی، در جهت برادری مسلمانان تلاش می کند و نهایتاً ایران اسلامی، به جهاد اسلامی با همکاری پیروان تمام مذاهب اسلامی، علیه دشمنان اسلام معتقد و ملتزم است.

در این میان نباید نقش نهادهای علمی را در عرصه بین الملل در پیش گیری از رشد جریان های تکفیری نادیده گرفت. از جمله سازمان فرهنگ و ارتباطات که طبق بند هفتم از دومین ماده که اهداف سازمان را برمی شمرد، یکی از اهدافش مقابله فکری با فرهنگ ضددینی، ضداسلامی و ضدانقلابی و آگاه کردن مسلمانان از توطئه های تفرقه انگیز دشمنان است. از این رو سازمان فرهنگ و ارتباطات وظیفه دارد در خصوص تبلیغ اسلام وارونه از جانب تکفیری ها اقدام کند. بهترین راهکار در این زمینه، علاوه بر تبیین قرائت صحیح و مستند از اسلام، ایجاد ارتباط با مراکز علمی و فرهنگی جهان اسلام و ایجاد همکاری های فعال در جهت مقابله با قرائت های دروغین و خطرناک از قرآن و اسلام است. بدیهی است اگر نهادهای جامعه، به این امر اقدام کنند، خطر جریان های تکفیری در جهان منعکس شده، مقابله با آنها میسر خواهد شد.

دانشگاه ادیان و مذاهب نیز در این زمینه، اهداف تأسیس خود را در اساس نامه دانشگاه بدین ترتیب بیان کرده است: «تقویت نهضت پاسخ به شبهات و کرسی های نقد و گفت وگو در عرصه اشتراکات و اختلافات مذاهب و دفاع علمی و منطقی از اسلام و تشیع» (ماده 2، بند 3) و

ص: 419

1- . محمد عبد الحکیم حامد، ائمه التکفیر، ص 397 و 398.

2- . نک: .: سوره آل عمران (3)، آیه 68.

«آموزش و تربیت افراد صاحب نظر برای دفاع عالمانه و منطقی از اسلام و تشیع و مناظره و گفت و گوی انتقادی با سایر ادیان و مذاهب» (ماده 3، بند 6) و «شناسایی آسیب ها و تهدیدات فرقه های انحرافی و پاسخ گویی به آنها» (ماده 3، بند 10).

البته مطالعات و پژوهش های علمی این نهادها، نباید فقط به صورت آکادمیک و صرفاً ارائه مقالات و نشست های علمی در مراکز و مؤسسات علمی و دینی باشد؛ بلکه باید از علم موجود عبور کرده، با شناسایی تهدیدات و شبهات جدید، علم جدید تولید کنند و علوم و پژوهش های قبلی را زمینه ای برای تولید علوم جدید قرار دهند. به تعبیر دقیق تر، باید در کنار دانشگاه ها و پژوهشکده ها، که عمدتاً به کار بر روی علوم گذشته متمرکز هستند، به تأسیس هسته هایی همت گماشت که به نیازسنجی و شناسایی تهدیدات و مشکلات جدید در حوزه فرق و ادیان پردازند، و مبتنی بر آن به تولید علم جدید و تهیه راهبرد و استراتژی های مناسب در مقابل انحرافات جدید و آینده اقدام کرد.

نتیجه

امروزه جریان های تکفیری، بزرگ ترین عامل تهدیدکننده نهضت بیداری اسلامی و امنیت جهانی است. گسترش فعالیت های این گروه، آسیب های بسیاری بر بیداری اسلامی وارد کرده است، از جمله انحراف از باور به دشمن مشترک، تفرقه میان امت اسلامی، شیعه ستیزی و از همه مهم تر مشوش کردن چهره اسلام در اذهان مردم جهان. نکته قابل توجه اینکه در این شرایط، غرب نیز مهم ترین اولویت خود را مقابله با جبهه بیداری اسلامی قرار داده است.

یکی از محورهای اصلی تلاش غرب در مواجهه با بیداری اسلامی، جدا کردن این نهضت از ماهیت اسلامی آن، از طریق انحراف در عمل کرد برخی گروه ها و جریان های اسلامی است. از این رو یکی از جدی ترین راهبردهای غرب، بدیل سازی بیداری اسلامی با استفاده از جریان های تکفیری است. تشدید تضادهای درونی منطقه در دستور کار مدیریت غرب قرار دارد و مهم ترین وسیله غرب، ایجاد فتنه مذهبی و تخریب جریان های اسلامی است؛ از این رو به تقویت تفکر جریان های تکفیری پرداخته است؛ جریانی که از بدو تأسیس، در مقابل شیعه و حتی در برابر اسلام قرار گرفت. غرب، از سویی، این گروه ها را تقویت می کند، و از سوی دیگر، جنایاتشان را به

عنوان تروریسم به کل دنیای اسلام منتسب می‌کند تا چهره‌مشوشی از اسلام، فراروی افکار عمومی جهان قرار گیرد.

گروهک‌های تکفیری با ترور مسلمانان و ایجاد تفرقه، در جهت تأمین منافع رژیم صهیونیستی و قدرت‌های سلطه، که دشمنان اصلی مسلمانان هستند، گام برمی‌دارند. اما با آسیب‌شناسی جریان‌های تکفیری و تلاش همه‌جانبه مردم و نهادهای حکومتی، در جهت رفع موانع این جریان در راه تحقق و حرکت بیداری اسلامی، می‌توان آینده‌ای روشن برای ملت‌های مسلمان رقم زد، و بر تارک آن، حکومت جهانی موعود را نظاره‌گر بود؛ حکومتی که وقوع آن را خداوند متعال، وعده داده است.

ص: 421

1. قرآن کریم.
2. نهج البلاغه.
3. اساس نامه دانشگاه ادیان و مذاهب، مصوب مورخ 28/10/1389، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
4. اساس نامه سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، مصوب مورخ 30/08/1374، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
5. اساس نامه مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام، مصوب مورخ 6/2/1379، مقام معظم رهبری (مد ظله العالی).
6. اساس نامه مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، مصوب مورخ 17/7/1380، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
7. اساس نامه نهاد علمی و آموزشی جامعه المصطفی العالمیه، مصوب مورخ 21/8/1387، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
8. اسدعلی زاده، اکبر، چالش های فکری و سیاسی وهابیت، چاپ سوم، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، قم، 1389.
9. اسدی، علی اکبر، تحولات و مسائل جدید عراق و رویکرد ایران، شادان، تهران، 1387.
10. اسماعی، فادی، «پدیده اسلام ترسی»، ترجمه: پرویز شریفی، بولتن ماهانه اسلام و غرب وزارت خارجه، سال اول، پیش شماره دوم، 1376.
11. امه طلب، مصطفی، «غفلت غربی و بیداری اسلامی: دو حرکت متعارض در دنیای معاصر»، فصل نامه 15 خرداد، س 4، دوره 3، 1386.
12. آشکار، ژیلبر، جدال در توحش؛ 11 سپتامبر و ایجاد بی نظمی نوین جهانی، ترجمه: حسن مرتضوی، اختران، تهران، 1384.
13. آصفی، محمد مهدی، چالش های معاصر و برنامه رویارویی اسلامی، ترجمه: مهدی مقدس، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، تهران، 1390.
14. آقای، سید داوود، سیاست و حکومت در عربستان سعودی، نشر کتاب سیاست، تهران، 1368.
15. الگار، حامد، وهابی گری، ترجمه: احمد نمایی، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، 1386.
16. برزگر، ابراهیم، نظریه وحدت آفرینی دشمن مشترک و کشورهای مسلمان نشین، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، تهران، 1384.

17. بن لادن، کارمن، پشت پرده بن لادن ها، در بطن پادشاهی، ترجمه: اسماعیل قهرمانی پور، نشر روزگار، تهران، 1384.
18. بهروز لک، غلامرضا، «اسلام سیاسی و اسلام گرایی»، نگاه حوزه، ش 209، 1386.
19. پل، میخائیل؛ دوران، خالد، اسامه بن لادن و تروریسم جهانی، ترجمه: هومن وطن خواه، نشر کارون، تهران، 1381.
20. حامد، محمد عبد الحکیم، ائمه التکفیر، دار الفاروق، مصر، 2006.
21. الحباب، مصطفی، الاسلامیون فی عام، مرکز صناعه الفکر، بیروت، 2011.
22. خلیل اسعد، خالد، بن لادن، اورا نمی توان شناخت، ترجمه: حیدر سهیلی، جام جم، تهران، 1380.
23. رضوانی، علی اصغر، وهابیان تکفیری، مشعر، تهران، 1390.
24. الصبّاغ، بسّام، بلاء التکفیر، دار الشبائر، دمشق، 2008.
25. ضیایی، رحمت الله، کالبدشکافی عقاید وهابیت، مشعر، تهران، 1390.
26. عبدالرزاق، محمد أسود، فرهنگ جنگ عراق - ایران، ترجمه: یوسف فرزانه، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس، تهران، 1387.
27. علی زاده موسوی، سید مهدی، بیداری اسلامی، چاپ دوم، نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، تهران، 1390.
28. علی زاده موسوی، سید مهدی، سلفی گری و وهابیت؛ تبارشناسی، آوای منجی، قم، 1391.
29. فدوی، عبدالقیوم، اسامه بن لادن و ماجراها، مفاخر، کابل، 1381.
30. ققاری، محمد، اصول مذهب الشیعه الامامیه الاثنی عشریه، چاپ دوم، [بی جا]، دار الرضا، 1418.
31. قوام، عبدالعلی، «تروریسم به جای کمونیسم؛ استراتژی دشمن سازی در آمریکا»، روزنامه جام جم، ش 656، 27/5/1381.
32. مالکی، حسن بن فرحان، مبلغ نه پیامبر، ترجمه: سید یوسف مرتضوی، نشر ادیان، قم، 1386.
33. مغنیه، محمد جواد، هذه هی الوهابیه، دار الحقیقه، [بی جا]، 1414.
34. نیک زاد تهرانی، علی اکبر، بازخوانی تکفیر و تکفیرگرایی، انتشارات نوای قلم، قم، 1389.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر / 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

